

અનેક પૂર્વાચાર્યોવિરચિત
શ્રી પ્રકરણરત્નસંગ્રહ
અર્થ સહિત

પ્રસિદ્ધકર્તા—
શા. કુંવરજી આણંદજી
ભાવનગર

અનેક પૂર્વાચાર્યોવિરચિત

શ્રી પ્રકરણરત્નસંગ્રહ

(ગાથાના પ્રતિક સાથે અનુવાદયુક્ત)

શ્રી સમ્યક્ત્વપંચવિંશતિ, કાયસ્થિતિ, કાળસમ્પત્તિકા
વિગેરે ૧૬ પ્રકરણોનો સંગ્રહ

ગુરુણીજી લાલશ્રીજીની પ્રેરણાથી, પ્રયાસથી અને આર્થિક સહાય

મેળવવાથી જનતા પ્રયાસે શુદ્ધિપૂર્વક તૈયાર કરી છપાવી

પ્રસિદ્ધ કરનાર :

શા. કુંવરજી આણુંદજી

ભાવનગર

વીર સંવત ૨૪૬૩]

::

[વિક્રમ સંવત ૧૯૯૩

પ્રથમાવૃત્તિ

મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

શ્રી

મળવાનું ઠેકાણું:—
શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર.

પૂજ્ય ઉપકારી શાસનપ્રભાવક ગુરુમહારાજનું
ખાસ સ્મરણ અને અર્પણ

શુદ્ધ મુનિમાર્ગપ્રવર્તક મુનિરાજશ્રી બુદ્ધરાયજી
(બુદ્ધિવિજયજી) મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય મુનિરાજશ્રી
મૂળચંદ્રજી (મુક્તિવિજયજી) ગણિ, તરિછબ્ય ત્યાગમૂર્તિ
મુનિરાજશ્રી ભક્તિવિજયજી, ગુરુબંધુ શાંતમૂર્તિ પરમ
ઉપકારી મુનિરાજશ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી (વૃદ્ધિવિજયજી) મહારાજ
તરિછબ્ય પંન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજી ગણિનું આ
ગ્રંથ પ્રકાશનરૂપ શુભ પ્રસંગે ખાસ સ્મરણ કરી, આ જ્ઞાન-
પ્રસાદી તેમના કરકમલમાં અર્પણ કરું છું.

.....લઘુકિંકરી લાભશ્રી

મુદ્રક:—
શા. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ-ભાવનગર.

પ્રસ્તાવના

ભાવનગરના શ્રાવિકાવર્ગના પરમ ઉપકારી ગુરુણીજ લાલશ્રીજીની ઇચ્છા બહુ દિવસથી ૧૦-૧૫ પ્રકરણો ગાથાના પ્રતિક સાથે અર્થ લખવાની અને તેવી રીતે છપાવીને પ્રગટ કરવાની હોવાથી તેઓ સાહેબ જાતે તેમજ શાસ્ત્રીજી જેઠાલાલ હરિભાઈ પાસે અને અન્ય શ્રાવિકાઓ પાસે તેવી રીતે પ્રકરણો તૈયાર કરાવતા હતા; તેમજ તે કાર્યપરત્વે જે શ્રાવિકાઓને સહાય કરવાની ઇચ્છા થાય તે રકમ મેળવી શ્રી જ્ઞૈન ધર્મ પ્રસારક સભામાં તેનો સંચય કરાવી રહ્યા હતા. તેમની ઇચ્છાને ફળવતી કરવાની મને પ્રેરણા કરતાં મને પણ તે કાર્ય ઉપયોગી જણાયું તેથી ધણે ભાગે સમજવા મુશ્કેલ એવા પ્રકરણો તેમણે તૈયાર કરાવેલા તે મારી નજરતળે કાઢી, બનતી શુદ્ધિ કરીને તેમજ શાસ્ત્રી જેઠાલાલ પાસે શુદ્ધ કરાવીને આ પ્રકરણરત્નસંગ્રહ છપાવી બહાર પાડેલ છે.

આ સંગ્રહમાં ૧૬ પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે તેમાં એક છેલ્લું જ સંસ્કૃત શ્લોકબદ્ધ છે, બાકી બધા માગધી ગાથાબદ્ધ છે. તેમાં માત્ર બે પ્રકરણો નાના એટલે કે નવ ને બે ગાથાના છે; બીજા બધા વિસ્તૃત છે. નિગોદષ્ટત્રિશિકા અને લોકનાણિકા જેવા પ્રકરણમાં તેમજ છેવટે હૃદયપ્રદીપષ્ટત્રિશિકામાં અર્થવિસ્તાર વિશેષ કર્યો છે અને ભાવપ્રકરણમાં ને સિદ્ધદંડિકામાં નાના નાના યંત્રો પણ મૂક્યા છે. લોકનાણિકા પ્રકરણને અંગે ત્રણ યંત્રો મોટા મૂક્યા છે. તેમાંના બે તો ખાસ આર્ટપેપર ઉપર છપાવીને મૂક્યા છે.

આ સંગ્રહમાં આવેલા ૧૬ પ્રકરણોના કર્તાનું નામ ને ગાથાપ્રમાણ અનુક્રમણિકામાં આપેલ છે, પરંતુ તેમાં માત્ર ૯ પ્રકરણમાં જ કર્તાના નામ મળ્યા છે. ૭ પ્રકરણમાં મળ્યા નથી. પ્રથમ પ્રકરણમાં ગુરુનું નામ છે પરંતુ પોતાનું નથી. બે પ્રકરણ (ભાવપ્રકરણ ને વિચારપંચાશિકા) શ્રી વિજયવિમળગણિ ઉદ્દે વાનરર્ષિના રચેલા છે. બે શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ-વિરચિત છે; બીજા અન્યાન્ય મહાપુરુષોવિરચિત છે.

૧ સમ્યક્ત્વસ્તવ. તેનું બીજું નામ સમ્યક્ત્વપંચવિંશતિકા પ્રકરણ છે. તેમાં જીવ સમકિત કેમ પામે ? તેને અંગે યથાપ્રવૃત્તકરણ, અપૂર્વકરણ ને અનિવૃત્તિકરણનું સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી આપ્યું છે. પ્રાસંગિક ગાથાઓ (૫૨) જુદા જુદા ગ્રંથોમાંથી લઈને દાખલ કરી છે, અર્થમાં પણ ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે. સમકિતની પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ કહ્યા પછી સમકિતના એક, બે, ત્રણ, ચાર ને પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે. એકવિધ તો જિનોક્ત-તત્ત્વરુચિરૂપ સમ્યગ્ શ્રદ્ધાન કહેલ છે. દ્વિવિધ ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે : દ્રવ્ય-ભાવ નિશ્ચય-બ્યવહાર ને નિસર્ગ-અધિગમ. ત્રણ પ્રકાર બે રીતે કહેલ છે-ઉપશમ, ક્ષાયોપશમ ને ક્ષાયિક, તેમ જ કારક, રોચક ને દીપક. ચાર પ્રકારમાં પ્રથમના ત્રણમાં સાસ્વાદન ઉમેરેલ છે ને

પાંચ પ્રકારમાં વેદક ઉમેરેલ છે. આ બધા પ્રકાર વિસ્તારથી બતાવેલ છે. ત્યારબાદ દશ પ્રકારમાં દશ પ્રકારની રુચિરૂપ સમકિત કહ્યું છે. તે દશ પ્રકાર પણ જુદી જુદી ગાથાઓથી બતાવેલ છે. પ્રાંતે સમકિતના ૬૭ બોલ પણ આપેલ છે. એકંદર સમકિતનું સ્વરૂપ એવું સ્પષ્ટ કરેલું છે કે જેને માટે અન્ય સ્થળ જોવાની જરૂર રહે નહીં.

૨ બીજું કાળસમ્પત્તિકા નામનું પ્રકરણ શ્રી ધર્મઘોષસૂરિવિરચિત ૭૫ ગાથાપ્રમાણ છે. તેના પ્રારંભમાં ત્રણે પ્રકારના પલ્લોપમ ને સાગરોપમનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. ત્યારપછી અવસર્પિણી ને ઉત્સર્પિણીના બાર આરાનું પ્રમાણ, તેમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્ય ને તિર્થ-ચોના આયુષ્ય, ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોના નામ વિગેરે તથા આગામી ઉત્સર્પિણીમાં થનારા ૨૪ તિર્થંકરોના પૂર્વભવ વિગેરેનું સ્વરૂપ, ભાવી ત્રેસઠ શલાકા પુરુષોના નામ વિગેરે એકંદર એક કાળચક્રના બાર આરાનું સ્વરૂપ ઘણું વિસ્તારથી આપ્યું છે. અર્થમાં વિસ્તાર સારો કર્યો છે.

૩ ત્રીજું કાયસ્થિતિ પ્રકરણ શ્રીકુળમંડનસૂરિવિરચિત ૨૪ ગાથાપ્રમાણ આપેલું છે. તેમાં પ્રથમ પેતપોતાની કાયમાં-જાતિમાં જીવ વધારેમાં વધારે કેટલાક કાળ સુધી ઉપજે તેનું પ્રમાણ આપ્યું છે અને પછી ઉત્તરાર્ધમાં આ ભવ ને પરભવના જન્મન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આયુ-રૂપ ચોર ભંગી સાથે ભવસંવેધ આપેલો છે. આ વિષય ખાસ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવા સમજવા લાયક છે. અર્થમાં સમજણ સારી આપી છે.

૪ ચોથું શ્રીભાવપ્રકરણ શ્રી વિજયવિમળગણિવિરચિત સ્વોપન્ન અવચૂરીના અર્થ સાથે આપેલ છે. તેની ગાથાઓ ૩૦ છે. તેમાં ઉપશમ, ક્ષાયોપશમ, ક્ષાયિક, ઔદયિક ને પારિણામિક એ પાંચે ભાવના ભેદો કહેવાના પ્રારંભમાં એ ભાવો જે આઠ દ્વારે પર ઉતારવાના છે તેના નામ ને વર્ણન આપેલ છે. પછી પાંચ ભાવના, સાન્નિપાતિક (સંયોગી) ભાવના ૨૬ ભેદ બતાવ્યા છે. કાળને અંગે થતી ચોભંગીનું યંત્ર આપ્યું છે. પાંચે ભાવોના ઉત્તર-ભેદો બતાવ્યા છે. આઠ પ્રકારના કર્મોમાં કયા કયા ભાવ લાભે તે બતાવેલ છે. ચૌદ ગુણુડાણે દરેક ભાવના ઉત્તરભેદ કેટલા કેટલા લાભે તે પણ બતાવેલ છે. પછી એકંદર પાંચે ભાવોના ઉત્તરભેદો ૧૪ ગુણુડાણે ગણાવ્યા છે. ગુણુડાણાનું ટૂંકું વર્ણન આપ્યું છે અને સ્પષ્ટ સમજુતી માટે ૪ યંત્રો પણ આપ્યા છે. શ્રી લોકપ્રકાશમાં આવેલા ભાવલોકપ્રકાશનો પ્રાયે સર્વ ભાવ આ પ્રકરણમાં સમાવેલો છે. વિશેષ જાણવા માટે ભાવલોકપ્રકાશ વાંચવાની જરૂર છે. શ્રી જ્ઞાન ધર્મ પ્રસારક સભાએ તેનું ભાષાંતર જુદું છપાવ્યું છે.

૫ પાંચમું શ્રી મહેન્દ્રસૂરિવિરચિત વિચારસમ્પત્તિકા પ્રકરણ આપેલ છે. તેની ગાથા ૮૧ છે. વધારાની ૧૧ ગાથા પ્રક્ષેપ હોવા સંભવ છે. આ પ્રકરણમાં ૧ શાશ્વતી પ્રતિ-માની સંખ્યા, ૨ ધર્માપચિકીના મિથ્યાદુષ્ટતાની સંખ્યા, ૩ કાટિશિલાનો વિચાર, ૪ શાશ્વતા ચૈત્યોની સંખ્યા, ૫ દેવોના વિમાનોના-પ્રાસાદોના આકારનો વિચાર, ૬ જીએ દિશામાં સૂર્યના કિરણોના પ્રસારનો જન્મદ્વીપ આશ્રી વિચાર, ૭ પર્યાપ્તિ સંબંધી ત્રણે શરીરને અંગે વિચાર, ૮ પાંચમા દેવલોકમાં આવેલી કૃષ્ણરાજનો વિચાર, ૯ વલયાકાર ૩ પર્વતોનો વિચાર, ૧૦ નંદીશ્વરદ્વીપનું સ્વરૂપ, ૧૧ આવકાને કરવાના ધર્મકાર્યોનો વિચાર

ને ૧૨ ચૈદ ગુણકાણાનો વિચાર-એમ કુલ આર વિચારે આપેલા છે. તેમાં શાશ્વત પ્રતિમા ને ચૈત્યોની સંખ્યામાં જે ભેદ છે તેના કારણ નોટમાં બતાવ્યા છે. શાશ્વતી પ્રતિમાઓના પ્રસંગે અશાશ્વત પ્રતિમાઓનો વિચાર પણ આપેલો છે. ઇરિયાવહીના મિચ્છાદુક્કડ કહેવાના પ્રસંગે જીવના ૫૬૩ ભેદો ગણાવ્યા છે. શાશ્વતી પ્રતિમાના વિચારમાં તિચ્છાલોકના ચૈત્યોના સ્થાનોનું વિવરણ અને તે ચૈત્યોનું જુદું જુદું પ્રમાણ બતાવ્યું છે. સૂર્યકિરણના પ્રસ્તાવની વિશેષ હકીકત જાણવા માટે મંડળ પ્રકરણ વાંચવાની ભલામણ કરી છે. કૃષ્ણરાજના વિચારમાં નવ લોકાંતિકનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. રુચક નામના વલય પર્વતને અંગે દિશાકુમારિકાઓના સ્થાન બતાવ્યા છે. ગૃહસ્થોને કરવાના ધર્મકાર્યો મન્નહ જિજ્ઞાસુ આણુંની પાંચ ગાથાવડે બતાવ્યા છે પણ તેમાં પાછલી એ ગાથામાં અન્યાન્ય કૃત્યો કહેલા છે. ચૈદ ગુણસ્થાનક સંબંધી વિચારમાં તેના કાળનું પ્રમાણ વિગેરે ચાર દ્વાર આપેલા છે. એકંદર આખું પ્રકરણ વાંચવા, વિચારવા તેમજ સમજવા યોગ્ય છે.

૬ છઠું શ્રી આનંદવિમળસૂરિ શિષ્ય વાનરર્ષિવિરચિત વિચારપંચાશિકા પ્રકરણ આપેલ છે. કર્તાનું બીજું નામ વિજયવિમળ છે. આ પ્રકરણની ગાથા ૫૧ છે. તેમાં ૧ પાંચ શરીર સંબંધી વિચાર, ૨ ગર્ભસ્થિતિ વિચાર, ૩ પુદ્ગલી અપુદ્ગલી વિચાર, ૪ સંમૂર્ચિમનુષ્ય વિચાર, ૫ પર્યાપ્તિ વિચાર, ૬ જીવાદિકનું અદ્યપબ્દુત્વ, ૭ પ્રદેશ અપ્રદેશ પુદ્ગલ વિચાર, ૮ કડબુમ્માદિ વિચાર અને ૯ પૃથ્વી આદિનું પરિમાણ-આ નવ વિચાર આપ્યા છે. પ્રથમ શરીર સંબંધી વિચાર નવ દ્વારવડે કહેલ છે. તે ખાસ સમજવા જેવો છે. ગર્ભસ્થિતિના વિચારમાં અપ્રસિદ્ધ હકીકત જાણાવેલ છે. અદ્યપબ્દુત્વ વિચાર જુદી જુદી રીતે બતાવેલ છે, તે સંબંધી વિશેષ જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ત્રીજું પદ વાંચવા યોગ્ય છે. કડબુમ્માના વિચારમાં કદ વસ્તુ કયા જુમ્માએ છે તે બતાવ્યું છે. તેમાં ૫૦ મી ગાથા તો ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે. તેમાં એકેક અક્ષરથી ૨૧ જીવ ભેદ અને દશ બીજી વસ્તુઓ બતાવી છે. આ પ્રકરણ પણ ખાસ વાંચવા લાયક છે.

૭ સાતમું શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિવિરચિત સિદ્ધદંડિકાસ્તવ નામનું પ્રકરણ આપેલું છે. તેની ગાથા ૧૩ જ છે. તેમાં સગર ચક્રવર્તીના પુત્રો ને સુબુદ્ધિ મંત્રોએ ભરતચક્રીના વંશના રાગ્નઓ શત્રુજય ઉપર કેટલા સિદ્ધિપદને પામ્યા તેની સંખ્યાનું અષ્ટાપદ પર કરેલું વિવરણ છે. તેમાં ૧ અનુલોમસિદ્ધદંડિકા, ૨ પ્રતિલોમસિદ્ધદંડિકા, ૩ સમસંખ્યસિદ્ધદંડિકા, ૪ એકાત્તરા સિદ્ધદંડિકા, ૫ દ્વિકાત્તરાસિદ્ધદંડિકા, ૬ ત્રિકાત્તરાસિદ્ધદંડિકા, ૭ પ્રથમાવિષમોત્તરાસિદ્ધદંડિકા અને ૮ દ્વિતીયાવિષમોત્તરાસિદ્ધદંડિકા યંત્રો સાથે આપેલ છે અને પછી એ પ્રમાણે વિષમોત્તરાસિદ્ધદંડિકા યાવત્ શ્રીઅજિતનાથ પ્રભુના પિતા જિતશત્રુ થયા ત્યાંસુધી અસંખ્યાતી સમજવી એમ કહ્યું છે. આ પ્રકરણ પણ ખાસ સમજવા લાયક છે.

૮ આઠમું સિદ્ધપંચાશિકા નામનું પ્રકરણ પણ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિનું રચેલું જ છે. તેની ગાથા ૫૦ છે. એ પ્રકરણમાં સંતપદાદિકે આઠ દ્વારોવડે (જીતાવદની પ્રપણા, દ્રવ્ય પ્રમાણ, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના, કાળ, અંતર, ભાવ અને અદ્યપબ્દુત્વવડે) અનંતરસિદ્ધનું અને સન્નિકર્ષયુક્ત

નવ દ્વારોવડે પરંપરસિદ્ધનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. આ દરેક દ્વાર સમજવા માટે ૧૫ પેટાદ્વાર કહ્યા છે. તેમાં પણ અમુક સ્થાને સિદ્ધ થવાના સંબંધમાં ક્ષેત્રદ્વારમાં ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે. એકંદરે સિદ્ધના સંબંધની અનેક હકીકતોનો આ પ્રકરણમાં સમાવેશ કર્યો છે.

૯ નવમું પંચનિર્ગથી પ્રકરણ શ્રીઅભયદેવસૂરિવિરચિત આવ્યું છે. તે શ્રીભગવતીસૂત્રના પચવીશમા શતકમાંથી ઉદ્ધરેલું છે. તેની ગાથાઓ ૧૦૬ છે. તેમાં પુલાક, બકુશ, કુશીલ (પ્રતિસેવા ને કષાય), નિર્ગથી અને સ્નાતક એ પાંચે પ્રકારના નિર્ગથી ઉપર પ્રજ્ઞાપન, વેદ, રાગ, કલ્પ, ચારિત્ર, પ્રતિસેવના, જ્ઞાન, તીર્થ, લિંગ, શરીર, ક્ષેત્ર, કાળ, ગતિ, સંયમ, નિકર્ષ, યોગ, ઉપયોગ, કષાય, લેસ્થા, પરિણામ, અંધ, વેદન, ઉદીરણા, ઉપસંપન્નજન, સંજ્ઞા, આહાર, ભવ, આકર્ષ, કાળ, અંતર, સમુદ્ધાત, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના, ભાવ, પરિમાણ, ને અવ્યયબુદ્ધત્વ-એ ૩૬ દ્વારો ઉતાર્યા છે. તેમાં પ્રથમ દ્વારમાં ને બીજા પણ કેટલાક દ્વારોમાં તો બહુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. આ પ્રકરણ ઘણું બોધ આપે તેવું છે.

૧૦ દશમું શ્રી પૂર્વાચાર્યપ્રણીત નિગોદપદ્ત્રિશિકા પ્રકરણ આવેલું છે. તે શ્રી ભગવતીસૂત્રના ૧૧ મા શતકમાંથી ઉદ્ધરેલું છે. ગાથા ૩૬ છે. એમાં નિગોદનું સ્વરૂપ બહુ બારીકથી બતાવ્યું છે. ખાસ સૂક્ષ્મ બોધ આપે તેવું છે. ગુજરાતી ભાષામાં અર્થ આવેલ છે છતાં ગુરુગમથી જ વાંચવા લાયક છે. પ્રાચે બીજા બધા પ્રકરણો કરતાં આ પ્રકરણ વિશેષ કઠિન છે. અર્થ લખવામાં બનતો પ્રયાસ કર્યો છે છતાં સંતોષકારક લખાયો છે એમ ચોક્કસ કરી શકાતું નથી.

૧૧ અગ્યારમું શ્રીસમવસરણુ પ્રકરણ અથવા સ્તવ પૂર્વાચાર્યપ્રણીત આવેલું છે. ગાથા ૨૪ છે. આ પ્રકરણનો વિષય ઘણો પરિચિત છે, છતાં તેનો અર્થ લખતાં કેટલાક જરૂરી ખુલાસા બતાવવામાં આવેલ છે. પરમાત્માને કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે તેના મહિમા તરીકે ચારે નિકાયના દેવો તરફથી મળીને કરાતી આ અપૂર્વ કૃતિ છે.

૧૨ બારમું ક્ષમાકુલક ૨૫ ગાથા પ્રમાણુ પૂર્વાચાર્યવિરચિત આપવામાં આવ્યું છે. તેની અંદર ક્રોધ કષાયના ત્યાગ માટે ઘણો સચોટ અને અસરકારક ઉપદેશ આવેલો છે. જે લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવામાં આવે તો જરૂર તે પ્રાણીનો ક્રોધકષાય મંદ પડે તેમ છે. બીજા તેની કુલકોમાં આ કુલક શ્રેષ્ઠતા ધરાવે છે.

૧૩ તેરમું ઇન્દ્રિયવિકારનિરોધ કુલક માત્ર નવ ગાથાનું જ આવેલું છે. તેમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી-તેમાં આસક્ત થવાથી પ્રાણુનો નાશ મેળવનારા જીવોની હકીકત આપી છે. ઉપરાંત ચારે કષાયના નિરોધ માટે પણ સારો ઉપદેશ આપ્યો છે. કુલક નાનું છતાં અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. તેની છેલ્લી ગાથા રહસ્યપૂર્ણ છે—

જથ્થ ય વિસયવિરાઓ, કસાયચાઓ ગુણેસુ અણુરાઓ ।

કિરિયાસુ અપ્પમાઓ, સો ધમ્મો સિવસુહોવાઓ ॥ ૧ ॥

“જે ધર્મમાં વિષયથી વિરાગ છે, કષાયનો ત્યાગ છે ને ગુણનો અનુરાગ છે તેમજ ક્રિયામાં અપ્રમાદ છે તે જ ધર્મ મોક્ષસુખના ઉપાયભૂત છે.”

આ એક ગાથા પણ વારંવાર સંભારવામાં આવે તો કલ્યાણ કરે તેવી છે.

૧૪ ચૌદમું લોકનાલિકાદ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણ આપવામાં આવ્યું છે. તે પ્રકરણમાં કર્તાનું નામ નથી. ગાથા નામ પ્રમાણે ૩૨ જ છે. એમાં લોકનાળિકાનું સ્વરૂપ, એના ખંડુ, સૂચી-રજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ, ધનરજ્જુ વિગેરેનું ઊર્ધ્વ, અધો ને તિર્છ્લોલોક આશ્રી બહુ ચોક્કસ પ્રકારે વર્ણન આપેલું છે. એનું ચિત્ર ખંડુની સંખ્યા સાથે તેમ જ મધ્યની ત્રસનાડીના ૧૪ રજ્જુમાં શું શું આવેલ છે તે અમે ખાસ જુદા આટપેપર ઉપર છપાવીને યંત્રરૂપે આપેલ છે. પ્રાંતે ખંડુ વિગેરેની સંખ્યાનું યંત્ર પણ આપેલ છે. લોકસ્વરૂપ સમજવા માટે આ પ્રકરણ ખાસ ઉપયોગી છે; તેમજ તેમાં ગણિતાનુયોગનો પણ સમાવેશ છે.

૧૫ પંદરમું માત્ર બે ગાથાનું લઘુઅદ્યબહુત્વ પ્રકરણ આપ્યું છે. તેમાં ચારે દિશાને આશ્રયીને જળ, વનસ્પતિ, બેઘદ્રિય, તેઘદ્રિય, ચૌરેદ્રિય, અસંજી પંચેદ્રિય ને સંજી પંચેદ્રિય એ સાતે પ્રકારના જીવોનું અદ્યબહુત્વ સકારણ બતાવેલું છે. પ્રકરણ નાનું છતાં એક પ્રકારની ખાસ સમજણ આપનારું છે.

૧૬ સોળમું હૃદયપ્રદીપષટ્ત્રિંશિકા નામનું ૩૬ સંસ્કૃત શ્લોક પ્રમાણ પ્રકરણ આપેલું છે. આને પ્રકરણ ન કહેતાં બીજું નામ આપીએ તો પણ આપી શકાય તેમ છે. એના છત્રોશે શ્લોક બહુ ઊંચા પ્રકારનો ઉપદેશ આપનારા છે અને તે બધા શ્લોક અર્થ સાથે વિચારતાં જરૂર હૃદયરૂપ મંદિરમાં દીપક તુલ્ય પ્રકાશ થાય તેમ છે. કર્તાએ નામ આપેલું નથી પરંતુ કોઈ અધ્યાત્મરસિક અનુભવી મહાત્માની કૃતિ જણાય છે. આ ષટ્ત્રિંશિકા પ્રથમ શ્રી જ્ઞેનધર્મ પ્રસારક સભાએ તેની સંસ્કૃત ટીકા કરાવીને અર્થ સાથે પ્રગટ કરેલી છે. તે અત્યારે અલબ્ય હોવાથી અને અપૂર્વ ઉપદેશ આપનાર હોવાથી અમે આ પ્રકરણોની ખુકમાં સાખીજી લાલશ્રીજીની ખાસ ઇચ્છાથી દાખલ કરેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે આ છુકની અંદર આપવામાં આવેલા ૧૬ પ્રકરણોનું ટૂંકું સ્વરૂપ છે. બાકી તેનો વાસ્તવિક બોધ તો તે પ્રકરણો અર્થ સાથે લક્ષપૂર્વક સાધંત વાંચવાથી જ થઈ શકે તેમ છે. આ તો માત્ર દિગ્દર્શન કરાવવા માટે જ પ્રયાસ કર્યો છે.

આ બધા પ્રકરણો પ્રાચે અર્થ સાથે છપાયેલા છે. કેટલાક તો એકથી વધારે વાર પણ છપાયા હશે, પરંતુ અમે આ સંગ્રહમાં એક જ વિશિષ્ટતા વાપરી છે કે ગાથા ઉપરથી અર્થ સમજવાની ઇચ્છાવાળા માટે ગાથાના પ્રતિક અન્વયથી કૌંસમાં મૂકીને તેના અર્થ લખ્યા છે. તેમ જ અર્થ વિસ્તાર પણ કર્યો છે. આવી રીતે પ્રાચે કોઈક જ પ્રકરણ સંગ્રહ છપાયેલ છે.

આમાં ૧૬ પ્રકરણો પૈકી પ્રથમ પ્રકરણની અને બે કુલકની ટીકા કે અવચૂરી લબ્ય

થઈ નથી. બાકીના ૧૨ પ્રકરણો અવચૂરિ સાથે શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર તરફથી મુનિરાજ શ્રી ચતુરવિજયજીના પ્રયાસથી છપાયેલા છે. તે અમને અર્થ લખવામાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડેલ છે તેથી અમે તેના આભારી છીએ. છેલ્લા પ્રકરણની ટીકા માટે તો ઉપર જણાવેલું છે.

એકંદર બધા પ્રકરણો અપૂર્વ બોધ આપનારા છે. દ્રવ્યાનુયોગનો બોધ પ્રાપ્ત કરવા માટે અપૂર્વ સાધન છે.

મૂળ ગાથાઓની શુદ્ધિ માટે તેમજ અર્થ યથાર્થ થવા માટે બનતો પ્રયાસ કર્યો છે, શાસ્ત્રી જેઠાલાલ હરિભાઈની સહાય લીધી છે, છતાં અલ્પજ્ઞપણાને લઈને સખલના રહેવાનો મંભવ છે, તેથી સુસ્ત વિદ્વાનોએ આ પ્રકરણો વાંચીને તેમાં થયેલી ક્ષતિ જણાવવા કૃપા કરવી કે જેથી બીજી આવૃત્તિનો અવસર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અથવા તેની અગાઉ પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકાય. એવો પ્રયાસ કરનાર મહાશયનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનશું. આશા છે કે આ વિજ્ઞાનનો અવશ્ય સુસ્ત મુનિરાજને તે વિદ્વાનો સ્વીકાર કરશે.

પ્રાંતે આવા પ્રગટ ને અપ્રગટ બીજા અનેક પ્રકરણોનો લાભ જૈન સમુદાયને આપવાનો પ્રયાસ કરવાની વિદ્વદ્ગંતે પ્રાર્થના કરી આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૯૩ માર્ગશીર્ષ શુકલા ૯

અલ્પજ્ઞ

કુંવરજી આણંદજી

અનુક્રમણિકા

અંક	નામ	ગાથા	પૃષ્ઠ
૧	સમ્યક્ત્વસ્તવ પ્રકરણ	(શ્રી જ્ઞાનસાગરચરુ શિષ્ય)	૨૫ ૧
૨	કાળસમતિકા પ્રકરણ	(શ્રી ધર્મધોષસૂરિ)	૭૪ ૨૮
૩	કાયસ્થિતિપ્રકરણ	(શ્રી કુળમંડનસૂરિ)	૨૪ ૫૬
૪	ભાવપ્રકરણ	(શ્રી વિજયવિમળગણિ)	૩૦ ૬૬
૫	વિચારસમતિકા	(શ્રી મહેંદ્રસૂરિ)	૮૧ ૮૫
૬	વિચારપંચાશિકા	(શ્રી વિજયવિમળસૂરિ)	૫૧ ૧૧૮
૭	સિદ્ધદંડિકા સ્તવ	(શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ)	૧૩ ૧૩૭
૮	સિદ્ધપંચાશિકા	(શ્રી દેવેંદ્રસૂરિ)	૫૦ ૧૪૫
૯	પંચનિર્ગ્રંથી પ્રકરણ	(શ્રી અભયદેવસૂરિ)	૧૦૬ ૧૭૨
૧૦	નિગોદપટ્ટત્રિશિકા	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૩૬ ૨૧૧
૧૧	સમવસરણ પ્રકરણ	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૨૪ ૨૨૯
૧૨	ક્ષમાકુલક	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૨૫ ૨૩૯
૧૩	દ્વિયવિકાર (વિષયકષાય) નિરોધકુલક	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૯ ૨૪૬
૧૪	લોકનાલિકાદ્વાત્રિશિકા	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૩૨ ૨૪૯
૧૫	લઘુઅદ્યખલુત્વપ્રકરણ	(પૂર્વાચાર્યપ્રણીત)	૨ ૨૬૭
૧૬	હૃદયપ્રદીપપટ્ટત્રિશિકા	(સંસ્કૃત)	લોક ૩૬ ૨૭૦

યંત્રો.

- ૧ લોકનાળિકાનું ખંડુના અંક સાથે સપ્રમાણ યંત્ર
- ૨ લોકનાળિકાંતર્ગત ત્રસનાડીમાં ૧૪ રાજમાં શું શું છે ?
- ૩ લોકનાળિકાંતર્ગત ખંડુ, સૂચિરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ, ધનરજ્જુ યંત્ર
- ૪ ભાવ પ્રકરણમાં આપેલા નાના નાના ૪ યંત્રો
- ૫ સિદ્ધદંડિકા પ્રકરણમાં અનુલોભસિદ્ધદંડિકા વિગેરેના ૮ યંત્રો

**ગુરુણીજી લાભશ્રીજીના જાતિપ્રયાસથી, પ્રેરણાથી અને
આર્થિક સહાય પ્રાપ્ત કરવાથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક
સભા મારફત બહાર પાડેલા સૂત્રો, ગ્રંથો
વિગેરેનું લીસ્ટ.**

- ❦—
- ×૧ ચંત્રપૂર્વક કર્મગ્રંથાદિ વિચાર (અત્યંત ઉપયોગી)
 - ×૨ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર. વિભાગ બે. મૂળ અર્થ વિવેચન યુક્ત. (પ્રતાકાર)
 - ૩ શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્ર-વિભાગ બે " " "
 - ×૪ શ્રી વિપાકસૂત્ર-બંને શ્લોકસંઘ " " "
 - ૫ શ્રી અંતકૃતદશાંગ ને અનુત્તરોપપાતિક સૂત્ર " " "
 - (આઠમું ને નવમું અંગ)
 - ૬ શ્રી નિરયાવળી સૂત્ર (૮ થી ૧૨ પાંચ ઉપાંગ) " " "
 - ×૭ શ્રી લઘુક્ષેત્રસમાસ. મૂળ અર્થ સહિત " " "
 - ૮ શ્રી વૃહત્સંગ્રહણિ પ્રકરણ મૂળ અર્થ સહિત " " "
 - ૯ શ્રી પ્રકરણરત્નસંગ્રહ. (૧૬ પ્રકરણો સાર્થ) " " "
 - ×૧૦ શ્રી ઉપદેશમાળા. મૂળ, અર્થ, કથાઓ સહિત
 - ૧૧ પ્રકરણાદિ વિચારગભિત સ્તવન સંગ્રહ
 - ૧૨ પર્વતિથિ ચૈત્યવંદનાદિ સંગ્રહ
 - ૧૩ શ્રી ઉપદેશસમતિકા ભાષાંતર
 - ×૧૪ સંવેગમાળા મૂળ.
 - ×૧૫ આત્મનિર્દાદ્રાત્રિશિકા. અનુવાદ યુક્ત
 - ×૧૬ સંવેગમાળા, આત્મનિર્દાદ્રાત્રિશિકા વિગેરે
 - ×૧૭ ચતુર્વિંશતિ જિન છંદ સ્તવનાદિ સંગ્રહ
 - ×૧૮ શ્રી પંચસૂત્ર ભાષાંતર
 - ×૧૯ શિયલ વિષે સજ્ઞાય વિગેરેનો સંગ્રહ
 - ×૨૦ સજ્ઞાય તથા સ્તવનોનો ટૂંક સંગ્રહ
 - ૨૧ શ્રી ગૌતમકુલક બાળાવબોધ યુક્ત
 - ×૨૨ હૃદયપ્રદીપપદ્ત્રિશિકા. ટીકા અર્થ યુક્ત
 - ૨૩ ક્ષમાકુલકાદિ સંગ્રહ સાર્થ
 - ×૨૪ મૌન એકાદશી દેવવંદન ગુણગુણાદિ સંગ્રહ
 - ×૨૫ ચઉસરણાદિ ચાર પયજ્ઞા-મૂળ.
 - ×૨૬ લઘુદેવવંદન માળા (ચાર દેવવંદન)

× આવી નિશાનીવાળી બુકો સીલકમાં નથી, થઈ રહેલ છે. સહાયક મળે તો આવૃત્તિ કરવા ધારણા છે.

આ બુક છપાવવાના સંબંધમાં આર્થિક સહાયકોના નામ

૫૫) શ્રી ભાવનગર શ્રાવિકા સમુદાય તરફથી	ભાવનગર
૪૦) વોરા સાકરચંદ્ર ખુશાલની પુત્રી બહેન ઉજ્જમ	"
૩૦) શા. ભોગીલાલ લલ્લુભાઈ પટ્ટણી	"
૩૦) બેન હરકોર તે શા. માણેકચંદ્ર વેલચંદની વિધવા	"
૨૬) શા. ભોગીલાલ ન્યાલચંદ	અમદાવાદ
૨૫) આઈ લાડકી તે શા. સાંકળચંદ્ર મહાસુખની વિધવા	"
૨૫) સાધ્વી ઉત્તમશ્રીના ઉપદેશથી એક શ્રાવિકા.	પુના
૨૫) આઈ ચંપા શા. અમૃતલાલ ચાંપશીની ધર્મપત્ની	"
૨૫) આઈ દીવાળી આનંદીવાળા	આકોલા
૨૫) બેન ચંચળ શા. ગગલભાઈ હાથીભાઈની પુત્રી	પુના
૨૫) બહેન ગુણી વોરા ભાતુચંદ્ર અમરચંદની ધર્મપત્ની	ભાવનગર
૨૫) શા. હીરાચંદ્ર મોતીચંદ	"
૨૫) શા. મૂળજીભાઈ હંસરાજ	"
૨૦) શા. હરિચંદ્ર મીઠાભાઈ તથા ઠાકરશી મીઠાભાઈ	"
૨૦) શા. વાડીલાલ મહોકમચંદ	અમદાવાદ
૧૫) આઈ મેણી શા. મણિલાલ સાંકળચંદની વિધવા	"
૧૫) બેન ચંદન શા. વનમાળી દેવચંદની વિધવા	ભાવનગર
૧૫) શા. કીલાભાઈ રામજી	"
૧૫) આઈ વજુ શા. માણેકચંદ્ર જ્યેષ્ઠની માતૃશ્રી	"
૧૧) બેન વસંત શેઠ નરોત્તમદાસ ભાણુજીની પુત્રી	"
૧૧) સાધ્વી પ્રમોદશ્રીના સ્મરણાર્થે એક શ્રાવિકા	"
૧૦) સાધ્વી કમળશ્રીના ઉપદેશથી	"
૧૦) આઈ લાડકી તે શા. ગોવિંદજી નારણની વિધવા	સાણંદ
૧૦) આઈ સુરજ	ભાવનગર
૧૦) બહેન સાંકળી હડીશંગ	શીહોર
૯) આઈ હરકોર શા. કૃતેચંદ્ર ઝવેરચંદની ધર્મપત્ની	"
૯) સાધ્વી જંબૂશ્રીના ઉપદેશથી વડવાની શ્રાવિકાઓ	"
૭) શેઠ હરજીવન દીપચંદની પુત્રી બહેન મનહર	ભાવનગર
૭) શા. મણિલાલ દુલભની ધર્મપત્ની બહેન મનહર	"
૫) આણુ ગણુપત	નવાગલિગાવાળા
૫) આઈ સમરત શા. જમનાદાસ શામજીની ધર્મપત્ની	ભાવનગર
૫) બહેન ચંચળ મગનલાલ	"
૫) આઈ ધોળી શા. હેમચંદ્ર ભીમચંદની વિધવા	"
૫) આઈ અંબા શા. માવજી હરજીવનની વિધવા	"
૫) આઈ હરી શા. દીઆળ ગોબરની વિધવા	"

૫) શા. અનંતરાય તિલકભાઈ	ભાવનગર
૫) બહેન મોંઘી અમૃતલાલ	,,
૫) બાઈ લખમી શા. જદવજી દામજીની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ દીવાળી વોરા દામોદર હરખચંદની વિધવા	,,
૫) શા. હરગોવન લખમીચંદની માતૃશ્રી બાઈ હેમકોર	,,
૫) બહેન કુસુમ મણિલાલ. ૫) વોરા ચંદ્રકાન્ત છોટાલાલ	,,
૫) બાઈ હરખ વોરા જગન દેવચંદની વિધવા	,,
૫) બહેન ધીરૂ નરોત્તમ. ૫) બહેન ચંપા મૂળચંદ	,,
૫) બાઈ અચરત શા. ભાઈચંદ મગનની વિધવા	,,
૫) બહેન પ્રભાવતી. વોરા. ગોરધન હરખચંદની પુત્રી	,,
૫) બાઈ જમના તે શા. જીવણ જયંદની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ ચંપા શા. નથુ ગુલાબચંદની વિધવા	,,
૫) બાઈ લહેરી તે શા. કુલચંદ ગોપાળજીની માતૃશ્રી	,,
૫) બાઈ હરકોર શા. મુળચંદ કરશનની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ સમરત શા. હરજીવન કરશનની વિધવા	,,
૫) બહેન મોંઘી શા. પરભુદાસ મોતીચંદની પુત્રી	,,
૫) બાઈ મણી શા. નાનાલાલ હરીચંદની ધર્મપત્ની	,,
૫) બહેન સમરત આણંદજી. ૫) બહેન રંભા પનાલાલ	,,
૫) બાઈ વિજયા શા. મનસુખલાલ મેઘજીની વિધવા	,,
૫) બાઈ રૂપાળી શા. વિકૃલદાસ મૂળચંદની ધર્મપત્ની	,,
૫) શા. બટુકભાઈ મેઘજી	,,
૫) બાઈ વીજી શા. જદવજી ઝવેરભાઈની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ હેમકોર શેઠ અનોપચંદ નરશીદાસની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ જ્ઞાનકી શા. સાકરચંદ આલુશાની વિધવા	એવલા
૫) બાઈ જસુદ ગાંધી પરશોત્તમ સોમચંદની ધર્મપત્ની	પુના
૫) બાઈ ચંપા વક્રીલ ભીખાભાઈ રતનચંદની વિધવા	અમદાવાદ
૫) બાઈ ગંગા શા. સારાભાઈ મહાસુખની ધર્મપત્ની	,,
૫) બહેન વિમળા શા. ભોગીલાલ સાંકળચંદની પુત્રી	,,
૫) બહેન જસુદ મણિલાલ	,,
૫) બહેન માણેક શા. લાલભાઈ મણિલાલની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ ગંગા ઝવેરી ભોગીલાલ મોહોલાલની વિધવા	,,
૫) બાઈ જડી કપાશી ખીમચંદ જીવણની ધર્મપત્ની	,,
૫) બાઈ મોતી શા. નરોત્તમ હાઉની વિધવા	,,
૫) બાઈ ચંપા શા. કાનજી આણંદજીની ધર્મપત્ની	,,

પ્રકરણસંગ્રહ

(અર્થ સહિત)

સમ્યક્ત્વ સ્તવ પ્રકરણ

(બાલાવબોધ યુક્ત)

શ્રીમદ્વીરજિનં નત્વા, ગુરુશ્રીજ્ઞાનસાગરમ્ ।
શ્રીસમ્યક્ત્વસ્તવસ્યાર્થો, લિખામિ લોકભાષયા ॥
ગુરુપદેશતઃ સમ્યક્, કિંચિચ્છાસ્ત્રાનુસારતઃ ।
વૃદ્ધપરંપરાજ્ઞાત્વા, ક્રિયતે બોધિસંગ્રહઃ ॥

અર્થ—શ્રી વીરજિનેશ્વરને નમીને તથા શ્રી જ્ઞાનસાગર નામના ગુરુને નમસ્કાર કરીને હું શ્રી સમ્યક્ત્વ સ્તવનો અર્થ લોકભાષાએ લખું છું. સમ્યક્ પ્રકારે ગુરુના ઉપદેશથી તથા શાસ્ત્રના અનુસરવાથી અને વૃદ્ધપરંપરાથી કાંઈક બાણીને હું બોધિ (સમકિત) નો સંગ્રહ કરું છું એટલે સમકિતની પ્રાપ્તિ કેમ થાય ? તે કહું છું.

પ્રથમ સૂત્રકારની ગાથા—

મૂળ—જહ સમ્મત્તસરૂવં, પરૂવિયં વીરજિણવરિંદેણ ।
તહ કિત્તણેણ તમહં, થુણામિ સમ્મત્તસુદ્ધિકણ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(જહ) જેમ (સમ્મત્તસરૂવં) ઉપશમ, ક્ષાયિક અને ક્ષયોપશમાદિ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ (વીરજિણવરિંદેણ) શ્રી વીર જિનવરેન્દ્રે (પરુવિયં) પ્રરૂપ્યું છે. (તહ) તેમ (કિત્તણેણ) કીર્તન કરવાવડે કરીને એટલે જેવી રીતે શ્રી વીર જિનેશ્વરે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિની પ્રણાલિકા ઉપદેશી છે (તં) તે વીર પરમાત્માને તે જ રીતે (સમ્મત્તસુદ્ધિકર) સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થવાને માટે એટલે ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ થવા માટે (અહં) હું (થુણામિ) સ્તુતિ કરું છું. (૧)

આગમને વિષે કહ્યું છે કે—“ થયથુહમંગલેણ મંતે ! કિં જણહ ? ગોયમા ! નાણદંસણચારિત્તબોહિલામં જણહ । ”

અર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે—(મંતે) હે ભગવન્ ! (થય) સ્તવન અને (થુહ) સ્તુતિરૂપ (મંગલેણ) મંગળ કરવાવડે જીવ (કિં જણહ) શું પ્રાપ્ત કરે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (નાણ) જ્ઞાન, (દંસણ) દર્શન, (ચારિત્ત) ચારિત્ર અને (બોહિલામં) સમ્યક્ત્વના લાભને (જણહ) પ્રાપ્ત કરે.

હવે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિની અગાઉ જેવી જીવની અવસ્થા હોય તે વ્યતિકર-ગર્ભિત બીજી ગાથા કહે છે.—

મૂ૦—સામિ ! અણાહઅણંતે, ચઝગહસંસારઘોરકાંતારે ।

મોહાહ કમ્મગુરુઠિહ, વિવાગવસઓ ભમહ જીવો ॥૨॥

અર્થ—(સામિ !) હે સ્વામી ! (અણાહઅણંતે) જેની આદિઅંત નથી એવી (ચઝગહ) ચાર ગતિરૂપ (સંસારઘોરકાંતારે) સંસારરૂપ મહાભયંકર અટવીને વિષે (મોહાહ કમ્મગુરુઠિહ) મોહનીય આદિક આઠે કર્મની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિના (વિવાગવસઓ) વિપાક ઉદયના પરવશપણાથકી (જીવો) જીવ (ભમહ) ભ્રમણ કરે છે. ૨.

આઠે કર્મની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કહે છે—

“ મોહે કોડાકોડી, સત્તરિ વીસં ચ નામગોયાણં ।

તીસાયરાણિ ચઝણં, તિત્તીસયરાહ આઝસ્સ ॥ ”

“ (મોહે કોડાકોડી સત્તરિ) મોહનીય કર્મની સીતેર કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, (વીસં ચ નામગોયાણં) નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની વીશ કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, (તીસાયરાણિ ચઝણં) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મની ત્રીશ કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તથા (તિત્તીસયરાહ આઝસ્સ) આયુકર્મની તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. ”

હવે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવે છે.

મૂ૦—પહ્લોવમાઈ અહા—પવિત્તિકરણે કો વિ જઈ કુણઈ ।

પલિયઅસંખભાગૂણ—કોડિકોડિ અયરઠિઈ સેસં ॥ ૩ ॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ પામવાના ત્રણ કરણ છે. ૧ યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ૨ અપૂર્વકરણ અને ૩ અનિવૃત્તિકરણ (પહ્લોવમાઈ) પાલા વિગેરેના દષ્ટાંતવડે (અહાપવિત્તિકરણે) યથાપ્રવૃત્તિકરણે કરીને (કો વિ જઈ) બે કોઈ જીવ (પલિયઅસંખભાગૂણ) આયુકર્મ વર્ણને બાકીના સાતે કર્મની એટલે એક એક કર્મની પદ્યોપમને અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન (કોડિકોડિ અયરઠિઈ સેસં) એક એક કોડકોડિ સાગરોપમની શેષ સ્થિતિને (કુણઈ) કરે-રાખે. ૩.

સાત કર્મની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હતી તે ઘટાડે અને ઉપર પ્રમાણે રાખે ત્યાંસુધી યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહીએ.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરતાં બે દષ્ટાંત લાભે. તે દષ્ટાંતની આવશ્યકમાં કહેલી ગાથા—

“ પહ્લયગિરિસરિઝવલા—પિવિલિયાપુરિસંપહજરગંહિયા ।

કોઈવજલવત્થાણિ ય, સામાઈયલાભદિટ્ઠંતા ॥ ”

(પહ્લય) પહેલું ધાન્યના પાલાનું દષ્ટાંત, (ગિરિસરિઝવલા) બીજું પર્વતથી પડતી નદીમાં રહેલા પાષાણનું દષ્ટાંત, (પિવિલિયા) ત્રીજું કીડીનું દષ્ટાંત, (પુરિસપહ) ચોથું ત્રણ પથિક પુરુષનું દષ્ટાંત, (જરગંહિયા) પાંચમું જવરગૃહીતનું દષ્ટાંત, (કોઈવ) છઠું મદનકોદ્રવાનું દષ્ટાંત, (જલ) સાતમું મલીન જળનું દષ્ટાંત, તથા (વત્થાણિ ય) આઠમું મલીન વસ્ત્રનું દષ્ટાંત. (સામાઈયલાભદિટ્ઠંતા) આ આઠ દષ્ટાંતે સમ્યક્ત્વસામાયિકનો લાભ હોય છે. તે યથાસ્થાને કહેશું.

અહીં યથાપ્રવૃત્તિકરણે તેમાંનાં પહેલા બે દષ્ટાંત લાભે છે. તે કહે છે:— (યથાપ્રવૃત્તિ) જેમ અનાદિની ચાલ છે તેમ ને તેમ જીવપરિણામનું જેમાં પ્રવતન છે તેને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહીએ. પાલાના દષ્ટાંતે—જેમ પૂર્વે ભરેલો ધાન્યનો પાલો. તેમાં થોડું ધાન્ય નાંખીએ અને ઘણું ધાન્ય કાઢીએ ત્યારે તે પાલો કાળાંતરે ખાલી થાય, તેમ કર્મરૂપ ધાન્યે કરી ભરેલો આત્મપ્રદેશરૂપ પાલો છે, તે જીવને ઇચ્છા વિના સહેજે અકામનિર્જરાથી છેદન-ભેદનાદિકથી અશુભ કર્મ ભોગવવાના અવસરે કર્મનિર્જરા ઘણી થાય અને કર્મબંધ ઓછો થાય ત્યારે જેમ ખાલી થાય-ઓછો થાય તેમ. (૧).

હવે બીજું દષ્ટાંત નદીના પાષાણનું—જેમ પર્વતપરથી નદીની ધારા પડે ત્યાં નીચે રહેલો પાષાણ નદીની ધારા પડવાથી આમતેમ અથડાઈને તેમ જ પાણીના

પ્રવાહ સાથે ઘસડાઇને ગોળ અને સુવાળો થાય તેમ પાપાણુરૂપ જીવ અને નદીના પાણીના પ્રવાહરૂપ કર્મના ઉદય, તે કર્મના ઉદયના પ્રવાહમાં પડતાં પૂર્વે કહેલા ન્યાયે ઘણી અકામનિર્જરાએ કરી કોઇક જીવ ધર્મપ્રવૃત્તિ યોગ્ય ઘાટમાં આવી જાય. એ રીતે યથાપ્રવૃત્તિકરણે કરી અંતિદેશ પ્રત્યે આવે ખરો; પણ એ કરણરૂપ યોગપરિણામે આગળ ન જવાય. તેને માટે બીજા એ કરણની જરૂર પડે.

હવે બીજું અપૂર્વકરણ તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો એવો જે જીવ તેના પરિણામવિશેષ, જેવા પૂર્વે થયેલ નથી એવા અપૂર્વ પરિણામવડે નિવિડ રાગદ્વેષના પરિણામમયી અંતિ ભેદવા સમર્થ થાય તે અધ્યવસાયને અપૂર્વકરણ કહીએ.

ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ. પૂર્વે જે અપૂર્વ અધ્યવસાય થયા તેથી અંતિભેદ કુર્યો એટલે હવે સમકિત પામ્યા વિના પાછો જાય નહીં, તે અનિવૃત્તિકરણ કહીએ.

અહીં ત્રણ કરણની સાક્ષી આપવાને કલ્પભાષ્યની ગાથાઓ કહે છે.—

“ અંતિમકોડાકોડિ, સવ્વકમ્માણ આઠવજ્ઞાણં ।

પલિયાઅસંખિજ્ઞઈ—ભાગે રીણે હવઈ ગંઠી ॥ ”

“(આઠવજ્ઞાણં) આયુષ્યકર્મ વર્ણને (સવ્વકમ્માણ) સર્વ-સાતે કર્મની જુદી જુદી (અંતિમકોડાકોડી) છેલ્લી કોડાકોડીની સ્થિતિ (પલિયાઅસંખિજ્ઞઈ) પલ્લે-પમના અસંખ્યાતમે (ભાગે રીણે હવઈ ગંઠી) ભાગે ન્યૂન રહે, ઉપરની સર્વ ખપી જાય ત્યારે જીવ અંતિદેશે આવે.”

અંતિ કેવી છે ? તે કહે છે.—

“ ગંઠિ ત્તિ સુદુબ્બેઓ, કક્કલ્લઘણગૂઢમૂઢગંઠિ વ્વ ।

જીવસ્સ કમ્મજણિઓ, ઘણરાગદોસપરિણામો ॥ ”

“(ગંઠિ ત્તિ) ગાંઠ કેવી છે ? (સુદુબ્બેઓ) અત્યંત દુઃખે ભેદવા યોગ્ય, (કક્કલ્લ) કર્કશ (ઘણ) અત્યંત કઠણ (ગૂઢ) ગુપ્ત અને (મૂઢગંઠિ વ્વ) વક્ર વાંસની ગાંઠ જેવી-જેમ તેમ ભેદાય નહીં એવી, (જીવસ્સ કમ્મજણિઓ) એ ઉપમાએ અનાદિની જીવને કર્મજનિત (ઘણરાગદોસપરિણામો) નિવિડ રાગદ્વેષની પરિણતિ-રૂપ અંતિ તે વજ્રવત્ દુર્લેધ છે.”

“ જા ગંઠી તા પઢમં, ગંઠિસમઙ્ગત્થઠ ભવે વીયં ।

અનિયટ્ટીકરણં પુણ, સમ્મત્તપુરક્કલ્લે જીવે ॥ ”

“(જા ગંઠી તા પદમં) જ્યાં ગાંઠ છે ત્યાંસુધી આવે તેને પહેલું યથાપ્રવૃત્તિ-કરણ હોય (ગંઠિસમદ્વિત્થય ભવે વીયં) સામર્થ્યવંત થઈ અંથિ ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય. (સમ્મતપુરુષલ્લહે જીવે) અને સમ્યક્ત્વ પામવું જેની સન્મુખ રહ્યું છે તે જીવને (અનિયટ્ટીકરણં પુણ) ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ હોય. ”

મૂ૦—તત્થ વિ ગંઠી ઘણરાગ—દોસપરિણિમયં અભિંદંતો ।

ગંઠિણ જીવો વિ હહા, ન લહહ તુહ દંસણં નાહ ! ॥ ૪ ॥

(તત્થ વિ) તિહાં પણ કાંઈક જાણી એક કોડાકોડિ સાગરોપમ દરેક કર્મની સ્થિતિ કરી તો પણ (ગંઠી ઘણરાગદોસપરિણિમયં) નિવિડ રાગ-દ્વેષના પરિણામમયી ગાંઠને (અભિંદંતો) અણભેદતો થકો (ગંઠિણ જીવો વિ) અંથિદેશને પામેલો જીવ પણ (હહા) ઇતિ ખેદે (નાહ !) હે નાથ ! (તુહ દંસણં) તારું દર્શન શ્રીમુખે કહેલ સમ્યક્ત્વને (ન લહહ) પામી શકે નહીં; કેમકે આવશ્યકવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—અભવ્ય પણ અનેક વખત અકામનિર્જરા કરતો અંથિદેશ સુધી આવે છે. ૪.”

હવે જીવ જે રીતે અંથિભેદ કરે છે તે કહે છે:—

મૂ૦—પહિલિય પિવિલિય નાણ, કો વિ પજ્જત્તસંનિપંચિંદિ ।

ભવો અવહુપુગ્ગલ—પરિઅત્તાવસેસસંસારો ॥ ૫ ॥

“(પહિલિય પિવિલિય નાણ) અહીં અંથિદેશ પામ્યા પછી પંથો અને કીડીઓના દૃષ્ટાંતે કરીને (કો વિ પજ્જત્તસંનિપંચિંદિ) કોઈક પર્યાપ્ત સંશીપચેદ્રિય એવો (ભવો અવહુપુગ્ગલપરિઅત્તાવસેસસંસારો) અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત બાકી સંસાર છે જેને એવો ભવ્ય જીવ હોય તે. ૫.

“ ભવ્ય જીવ શું કરે ? તે ભાષ્યની ગાથાવડે લખે છે.—

“ જહ્ ઇહ તિન્નિ મણુસ્સા, જંતિ પહં સહાવગમણેણં ।

કાલાઈક્કમમ્મીયા, તુરંતિ પત્તા ય દો ચોરા ॥ ”

“(જહ્ ઇહ) જેમ અહીં કોઈક (તિન્નિ મણુસ્સા) ત્રણ મનુષ્ય (સહાવગમણેણં) સહેજે પ્રયોજન વિના ગમન કરવાવડે (જંતિ પહં) અટવી ભાગે જાય છે. તેમાં ઘણી અટવી ઓળંગી ગયા. (કાલાઈક્કમમ્મીયા) કાળ અતિક્રમવે કરી અસુર વખતે ભય પામ્યા. એટલામાં તો (તુરંતિ પત્તા ય દો ચોરા) તુરત જ બે ચોર આવીને પ્રાપ્ત થયા. ”

“ દટ્ટ મગ્ગતટ્થે, ઇગો મગ્ગાઠ પડિનિઅત્તો ।
વીઓ ગહિઓ તદ્દઓ, સમદ્ધકંતો પુરં પત્તો ॥ ”

“ (દટ્ટ મગ્ગતટ્થે) માર્ગના મુખે ઢુંકડા બે ચોર દેખીને (ઇગો મગ્ગાઠ પડિનિઅત્તો) તે ત્રણમાંથી એક તો માર્ગચક્રી પાછો જ વળી ગયો. (વીઓ ગહિઓ) બીજાને ચોર લોકોએ પકડી લીધો. (તદ્દઓ) ત્રીજો મનુષ્ય (સમદ્ધકંતો પુરં પત્તો) સમ્યક્ પ્રકારે બળ-વીર્ય ફેરવી ચોરને હતપ્રહત કરી ઇચ્છિત સ્થાનકે પહોંચ્યો. ”

“ અહવિભવો મણુસ્સા, જીવા કમ્મઠિઈપહો દીહો ।
ગંઠી ય ભયઠાણં, રાગ દોસા ય દો ચોરા ॥ ”

“ (અહવિભવો મણુસ્સા) ભવબ્રમણરૂપ અટવી કહીએ. તેમાં મનુષ્ય તે ત્રણ જાતિના સંસારી (જીવા) જીવો કહીએ (કમ્મઠિઈપહો દીહો) કર્મની સ્થિતિ તે મોટો લાંબો માર્ગ કહીએ. (ગંઠી ય ભયઠાણં) અધિદેશ તે ભયનું સ્થાન કહીએ. (રાગ દોસા ય દો ચોરા) રાગદ્રેષરૂપ બે ચોર કહીએ. ”

“ ભગ્ગો ઠિઈપરિવુહ્ઠિ, ગહિઓ પુણો ગંઠિઓ ગઓ તદ્દઓ ।
સમ્મત્તપુરં એવં, જોદ્ધજ્ઞા તિન્નિ કરણાઈ ॥ ”

“ (ભગ્ગો ઠિઈપરિવુહ્ઠિ) જે રાગદ્રેષરૂપી ચોરને બેધને નાંઠો તે જીવ ફરીને મોહનોય વિગેરે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધે. (ગહિઓ પુણ ગંઠિઓ) બીજો જે રાગદ્રેષરૂપી ચોરે ગ્રહ્યો તે ત્યાં ઊભો રહ્યો. તે કેટલાક કાળ સુધી એવે જ અધ્યવસાયે અધિદેશને વિષે રહે (ગઓ તદ્દઓ) અને ત્રીજો ગયો તે અપૂર્વકરણરૂપી મોઘરે કરીને રાગદ્રેષરૂપી ચોરને હતપ્રહત કરે તે (સમ્મત્તપુરં એવં) સમક્રિતરૂપી નગરને પામ્યો જાણવો. (જોદ્ધજ્ઞા તિન્નિ કરણાઈ) એ પ્રમાણે ત્રણે કરણનો ઉપનય જાણવો. ”

હવે ત્રણ ગાથાવડે કીડીઓનું દષ્ટાંત દેખાડે છે.

“ સ્થિ સહાવિય ગમણં, ઠાણુ સરણં તઓ સમુપ્પયણં ।
ઠાણં ઠાણુસિરે વા, ઉહરણં જાણ મુઅંગીણં ॥ ”

“ (સ્થિ સહાવિય ગમણં) જેમ કોઈ કીડી પૃથ્વી પર સહજ સ્વભાવે ગમન કરે છે, પણ કોઈની પ્રેરણા નથી. એ કીડી તો ફરતીફરતી ખીલા પાસે અથવા ભીંત પાસે આવીને પાછી ફરી જાય અથવા ચડીને અધવચ્ચથી પાછી ઉતરે

(ઠાણુ સરણં) કોઈક કીડી તેા ખીલા ઉપર કે ભીંત ઉપર ચડીને બેસી રહે (તઓ) તે વાર પછી (ઠાણં ઠાણુસિરે વા) કોઈક કીડી સ્થાન ઉપર ચડીને (સમુપ્પયણં) તે સ્થાનકથી ઊડી જાય, (ઝહરણં જાણ મુઅંગીણં) આ પ્રમાણે કીડીઓનું દષ્ટાંત બાણુવું.

હવે તેના ઉપનય કહે છે.

“ **ચિહ્નગમણં પિવ પદમં, ઠાણુ સરણં ચ કરણમપુઠ્ઠં ।
ઉપ્પયણં પિવ તત્તો, જીવાણં કરણમનિયદ્ધિ ॥** ”

“ (ચિહ્નગમણં પિવ પદમં) કીડીનું પૃથ્વી ઉપર ફરવું-ખીલાના મૂળ સુધી આવવું તે પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ છે. (ઠાણુ સરણં ચ) કોઈ કીડી ખીલા ઉપર ચડીને બેસી રહી (કરણમપુઠ્ઠં) તે સરખું ખીણું અપૂર્વકરણ છે; (તત્તો) તથા (ઉપ્પયણં પિવ) કોઈ કીડી ખીલા ઉપર ચડીને ખીલા ઉપરથી ઊડી ગઈ તેના સરખું (જીવાણં કરણમનિયદ્ધિ) જીવને અનિવૃત્તિકરણ બાણુવું. ”

તે જ વાત કહે છે.—

“ **ઠાણુ વ્વ ગંઠિદેસો, ગંઠિયપત્તસ્સ તત્થેવ ઠાણં ।
ઓસરણં પિવ તત્તો, પુણો વિ કમ્મઠિદ્ધિવુદ્ધિ ॥** ”

“ (ઠાણુ વ્વ ગંઠિદેસો) જે ખીલો છે ત્યાં જ ટકી રહેવું, તે અંધિદેશે રહેવું બાણુવું. તે (ગંઠિયપત્તસ્સ તત્થેવ ઠાણં) અંધિગત જીવનું કેટલાક કાળ સુધી ત્યાં રહેવું થાય તેના સરખું છે. (ઓસરણં પિવ તત્તો) તે અંધિદેશથી પાછો ફરે (પુણો વિ કમ્મઠિદ્ધિવુદ્ધિ) તે જીવ ફરી કર્મસ્થિતિની પણ વૃદ્ધિ કરે એટલે ઉત્કૃષ્ટિ કર્મસ્થિતિ બાંધે. ”

મૂ૦—અપુઠ્ઠવકરણમુગ્ગર—ઘાયલિહિયદુટ્ટગંઠિમેઓ સો ।

અંતમુહુત્તેણ ગઓ, નિયદ્ધિકરણે વિસુજ્ઞંતો ॥ ૬ ॥

અર્થ—(અપુઠ્ઠવકરણમુગ્ગર) હવે જે પૂર્વોક્ત લક્ષણુવંત જીવ અંધિદેશ સુધી આવે ત્યાં કોઈવાર પરિણામ પામ્યો નથી એવો અપૂર્વ પરિણામ, તે રૂપી મુદ્ગર એટલે વજ્ર સરખો (ઘાયલિહિયદુટ્ટગંઠિમેઓ) પૂર્વોક્ત અંધિ તેને ભેદવાને મુદ્ગરના ઘાતે કરીને કચે છે દુષ્ટ અંધિના ભેદ જેણે (સો) તથાભૂત તે જીવ (વિસુજ્ઞંતો) વિશુદ્ધમાન પરિણામની નિર્મળતા વધતે થકે (અંતમુહુત્તેણ) અંતર્મુદ્ધર્ત માત્રમાં (નિયદ્ધિકરણે ગઓ) અનિવૃત્તિકરણે ગયેલો બાણુવો. ૬.

અનિવૃત્તિકરણે ગયો થકો જીવ જે કરે તે કહે છે.—

મૂ૦—સો તત્થ રણે સુહડો વ, વયરિજયજણિયપરમઆણંદં ।

સમ્મત્તં લહઈ જીવો, સામન્નેણ તુહ પસાયા ॥ ૭ ॥

અર્થ—(સો તત્થ) તે જીવ ત્યાં અનિવૃત્તિકરણે વિશુદ્ધ પરિણામના ભેરથી મિથ્યાત્વના પુંજની જે સ્થિતિ કરે. પહેલી સ્થિતિ એક અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં વેધ લઘુસ્થિતિ-મિથ્યાત્વમોહનીયના દળીયાં કે જે કોડાકોડિ સાગરોપમમાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન છે તે સ્થિતિમાંથી જેથી લે તે. એટલે મોટી સ્થિતિમાંથી અંતર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણુ વેધ સ્થિતિના દળ જેથીને જુદા કરે તે. પછી તેને ઉદયાવળીમાં નાખીને વેદી લેય એટલે ત્યારપછી વચમાં જે જગ્યા ખાલી રહી તેને અંતરકરણ કહીએ. હવે તે અંતરકરણના પ્રથમ સમયે (તુહ પસાયા) હે નાથ ! તારા પ્રસાદે કરી ક્ષાયિકસમ્યકત્વની પેઠે વિશિષ્ટ તો નહીં પરંતુ (સામન્નેણ સમ્મત્તં લહઈ જીવો) સામાન્યપણે અદ્વકાલીન એવું ઉપશમ સમક્તિ જીવ પામે. શી ઉપમાએ ? (રણે સુહડો વ) જેમ સુભટ સંગ્રામમાં (વયરિજયજણિયપર-મઆણંદં) વૈરીને જીતવાથી પરમ આનંદ પામે તેના સરખું જીવ ઉપશમ સમ-ક્તિ પામે એટલે તેને પરમ આનંદ થાય. ૭.

“ પાવંતિ સ્વેઉણં, કમ્માઈ અહાપવિત્તીકરણેણં ।

ઉવલનાણ કહમવિ, અભિન્નપુઠ્ઠિં તઓ ગંઠિં ॥ ”

“ તં ગિરિવરં ચ મેત્તું, અપુવ્વકરણુગ્ગવજ્જધારાણં ।

અંતોમુહુત્તકાલં, ગંતુમનિયટ્ટિકરણમ્મિ ॥ ”

“ (કમ્માઈ અહાપવિત્તીકરણેણં) યથાપ્રવૃત્તિકરણે કરીને મિથ્યાત્વાદિ કર્મોને (સ્વેઉણં) અપાવીને (ઉવલનાણ) નદીના પાષાણના દૃષ્ટાંતે કરી (કહમવિ) કોઈ પ્રકારે અંધિપાસે આવે. પછી (અભિન્નપુઠ્ઠિં તઓ ગંઠિં) પૂર્વે નહીં તોડેલી એવી રાગદ્વેષ પરિણતિમય મિથ્યાત્વની તે અંધિને (ગિરિવરં ચ) પર્વતને (મેત્તું) ભેદવાને (અપુવ્વકરણુગ્ગવજ્જધારાણં) અપૂર્વકરણરૂપ ઉચ્ચ-તીક્ષ્ણ વજ્રની ધારાએ કરીને જીવ અંધિને ભેદતો (અંતોમુહુત્તકાલં) અંતર્મુદ્ધૂર્તકાળમાં (ગંતુમનિયટ્ટિ-કરણમ્મિ) અનિવૃત્તિકરણે ગયો થકો.

ત્યાં શું કરે તે કહે છે—

“ પડસમયં સુજ્ઞતો, સ્વવિઉ કમ્માઈં તત્થ વહુઆઈં ।

મિચ્છત્તમ્મિ ઉદન્ને, સ્વીણે અણુદિયમ્મિ ઉવસંતં ॥ ”

“ (પદ્મસમયં) સમય સમય પ્રત્યે (સુજ્ઞંતો) વિશુદ્ધમાન પરિણામી થકો (સ્વવિદ કમ્માદં તત્થ વહુઆદં) ત્યાં ઘણા કર્મોને ખપાવે. (મિચ્છત્તમ્મિ ઉદ્ધને સ્વીણે) તે વખતે જે મિથ્યાત્વના દળીયાં ઉદય આવ્યા હોય તેનો ક્ષય કરે (અણુ-દિયમ્મિ ઉવસંતં) અને જે ઉદય ન આવ્યા હોય તેને ઉપશમાવે. એટલે ઉદ્ધર-ણાદિ કરણ, વિપાકઉદય અને પ્રદેશઉદય થઈ શકે નહીં તેવા કરે તેને ઉપશમ કહીએ.

અંતરકરણ કરતાં જે થયું તે આગલી ગાથાએ કરી કહે છે:—

“ સંસારગિમ્મતવિઓ, તત્તો ગોસીસચંદનરસો વ્વ ।
અદ્ધપરમનિવ્વુદ્ધકરં, તસ્સંતે લહ્હ સમ્મત્તં ॥ ”

જેમ કોઈક પથિક જન ઉનાળામાં મધ્યાહ્ન સમયે નિર્જળ વનમાં સૂર્યના પડેલા તાપે કરી આકુળવ્યાકુળ થયો હોય તેને શીતળ સ્થાન મળે, આવનાચંદનને રસ છાંટે ત્યારે તે પથિક સાતા પામે તેમ ભવ્ય જીવરૂપ પથિક (સંસારગિમ્મ) અનાદિ સંસારરૂપ ઉત્ર ગ્રીષ્મકાળે (તવિઓ) જન્મમરણાદિરૂપ નિર્જળ વનમાં કપાયરૂપ ઉત્ર તાપે પીડ્યો સતો રોગશોકાદિરૂપ લૂએ દગ્ધ થયેલો, તૃણારૂપ મોટી પિપાસાએ પરાભવ પામ્યો થકો (તત્તો) ત્યારપછી અનિવૃત્તિકરણરૂપ શુદ્ધ સરલ માર્ગ પામી, દ્વરથી અંતરકરણરૂપ શીતળ સ્થાન દેખી હર્ષવંત થકો ઉતાવળો ત્યાં પહોંચે એટલે (અદ્ધપરં) અતિ ઉત્કૃષ્ટ (અનિવ્વુદ્ધકરં) અનિવૃત્તિકરણ કરી (તસ્સંતે) તેને અંતે અંતરકરણને પ્રથમ સમયે (ગોસીસચંદનરસો વ્વ) ગોશીર્ષચંદનના રસ જેવું શીતળ (સમ્મત્તં લહ્હ) સમ્યક્ત્વ પામે.

મિથ્યાત્વના ત્રણ ભાંગા કહે છે

અભવ્યને અનાદિઅનંતરૂપ પહેલો ભાંગો જાણવો. ભવ્ય જીવને અનાદિ-સાંત બીજો ભાંગો જાણવો. જે જીવ સમ્યક્ત્વ પામી, પાછો વમન કરી મિથ્યાત્વે જાય, વળી શુભ સામગ્રીના જોગથી સમ્યક્ત્વ પામે, મિથ્યાત્વનો અંત કરે તેને ત્રીજો સાદિસાંત ભાંગો જાણવો. ચોથો સાદિઅનંત ભાંગો મિથ્યાત્વને માટે ન હોય. જેને ક્ષાયિક સમક્રિતાદિક ગુણ પ્રગટ થાય તેને સમક્રિતને અંગે હોય.

તે જ વાત કહે છે:—

“ મિચ્છત્તમભવાણં, તમણાદ્ધમણંતયં મુણેયવં ।
ભવાણં તમણાદ્ધ—સપજ્જવસિયં તુ સમ્મત્તે ॥ ”

“ (મિચ્છત્તમભવાણં) અભવ્યને મિથ્યાત્વ (તમણાદ્ધમણંતયં) અનાદિ અનંત ભાંગે (મુણેયવં) જાણવું (ભવાણં) ભવ્યને (તમણાદ્ધસપજ્જવસિયં તુ સમ્મત્તે)

તે મિથ્યાત્વ અનાદિ સપર્યવસિત ભાંગે બાણુવું. એટલે મિથ્યાત્વનો અંત થાય અને સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે એમ સમજવું.”

હવે સમ્યક્ત્વ કેટલે ભેદે હોય ? તે કહે છે:—

**મૂ૦—તં ચેગાવિહં દુવિહં, તિવિહં તહ ચઝવિહં ચ પંચવિહં ।
તત્થેગાવિહં જં તુહ—પણીયભાવેસુ તત્તરુહ ॥ ૮ ॥**

અર્થ—(તં ચેગાવિહં) વળી તે સમ્યક્ત્વ એક પ્રકારે, (દુવિહં) બે પ્રકારે, (તિવિહં) ત્રણ પ્રકારે, (તહ) તથા (ચઝવિહં) ચાર પ્રકારે (ચ) અને (પંચવિહં) પાંચ પ્રકારે પણ આગમમાં કહ્યું છે. તે ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે—(તત્થેગાવિહં) તેમાં એક પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ તે કહીએ કે (જં) જે હે ભગવન્ ! (તુહ) તમારા (પળીયભાવેસુ) પ્રકાશ્યા જે જીવાદિક ભાવ-પદાર્થ તેને વિષે (તત્તરુહ) તત્ત્વની રૂચિ હોય અર્થાત્ પરમાર્થ બુદ્ધિ હોય—અરિહંત દેવે જે તત્ત્વ ભાણ્યું તે જ સત્ય છે એવી શ્રદ્ધા હોય તે બાણુવું. ૮

તે વિષે યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

**“ રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ, સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।
જાયતે તન્નિસર્ગેણ, ગુરોરધિગમેન ચ ॥ ”**

“ (જિનોક્તતત્ત્વેષુ) જિનેશ્વરે કહેલા તત્ત્વને વિષે (રુચિ) જે રુચિ તે (સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમુચ્યતે) સમ્યક્ શ્રદ્ધાન કહેવાય છે. (તત્) તે શ્રદ્ધાન (નિસર્ગેણ) સ્વાભાવિકપણે—પોતાની મેળે (ચ) અને (ગુરોરધિગમેન) ગુરુના ઉપદેશથી એમ બે પ્રકારે (જાયતે) થાય છે. ”

હવે દ્વિવિધ સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારે થાય છે તે કહે છે:—

**મૂ૦—દુવિહં તુ દ્વભાવા, નિચ્છં વવહારઓ વિ અહવા વિ ।
નિસ્સગ્ગુવણસાઓ, તુહવયણવિઝહિં નિહિદ્દં ॥ ૯ ॥**

અર્થ—(તુ) વળી (દુવિહં) બે પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ તે (દ્વભાવા) દ્રવ્યથી અને ભાવથી હોય છે, (નિચ્છં વવહારઓ વિ) તથા નિશ્ચય અને વ્યવહારથી પણ હોય છે, (અહવા વિ) અથવા (નિસ્સગ્ગુવણસાઓ) સ્વભાવથી અને બીજાના ઉપદેશથી પણ હોય છે. એમ (તુહ) તમારા (વયણવિઝહિં) વચનને બાણુનાર પુરુષોએ (નિહિદ્દં) કહ્યું છે—દેખાડ્યું છે. ૯

હવે દ્વિવિધ સમ્યક્ત્વના જે ત્રણ પ્રકાર કહ્યાં તેનું લક્ષણ કહે છે:—

મૂ૦—તુહ વયણે તત્તરૂઈ, પરમટ્ટમજાણઓ વિ દવ્વગયં ।

સમ્મં ભાવગયં પુણ, પરમટ્ટવિયાણઓ હોઈ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—હે પ્રભુ ! (પરમટ્ટમજાણઓ વિ) પરમાર્થને નહીં જાણતાં છતાં પણ (તુહ) તમારા (વયણે) વચનને વિષે જે (તત્તરૂઈ) તત્ત્વરૂચિ છે, તે (દવ્વગયં) દ્રવ્યગત (સમ્મં) સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. (પુણ) વળી (પરમટ્ટવિયાણઓ) પરમાર્થ જાણનારા પુરુષને (ભાવગયં) ભાવગત સમ્યક્ત્વ (હોઈ) હોય છે. ૧૦

આ વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

“ જીવાઈ નવ પયત્થે, જો જાણઈ તસ્સ હોઈ સમ્મત્તં ।

ભાવેણ સદ્દહંતો, અયાણમાણે વિ સમ્મત્તં ॥ ”

“ (જીવાઈ) જીવ, અજીવ વિગેરે (નવ) નવ (પયત્થે) પદાર્થોને (તત્ત્વોને) (જો) જે જીવ (જાણઈ) જાણે છે, (તસ્સ) તેને (સમ્મત્તં) ભાવસમ્યક્ત્વ (હોઈ) હોય છે. તથા (ભાવેણ) ભાવથી (સદ્દહંતો) શ્રદ્ધા કરનારને (અયાણમાણે વિ) નહીં જાણતા છતાં પણ (સમ્મત્તં) દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ હોય છે. ”

હવે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ કહે છે:—

મૂ૦—નિચ્છયઓ સમ્મત્તં, નાણાઈમયપ્પસુહપરિણામો ।

ઇયરં પુણ તુહ સમયે, મણિયં સમ્મત્તહેઝહિં ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—(નાણાઈમયપ્પ) જ્ઞાનાદિક એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય આત્માનો જે (સુહપરિણામો) શુભ પરિણામ, તે (નિચ્છયઓ) નિશ્ચયથી (સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. (પુણ) વળી (ઇયરં) બીજું એટલે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ તે (તુહ સમયે) તમારા સિદ્ધાંતમાં (સમ્મત્તહેઝહિં) મિથ્યાત્વીના સંસ્તવ (પરિચય) વિગેરે અતિચારાદિક દોષનો ત્યાગ અને દેવશુરની ભક્તિ બહુમાનવડે શાસનની ઉન્નતિરૂપ સમ્યક્ત્વના હેતુઓએ કરીને (મણિયં) કહ્યું છે. ૧૧

નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ વિષે યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

“ આત્મૈવ દર્શનજ્ઞાન—ચારિત્રાણ્યથવા યતેઃ ।

યસ્તદાત્મૈવ સ્વગુણૈઃ, શરીરમધિતિષ્ઠતિ ॥ ”

“ (યતેઃ) સાધુનો (આત્મૈવ) આત્મા જ (દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ)

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ છે તે (અથવા) અથવા તો (યસ્તદાત્મૈવ) જે તેનો આત્મા છે તે જ (સ્વગુણૈઃ) પોતાના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ગુણો કરીને (શરીરં) શરીરમાં (અધિતિષ્ઠતિ) રહેલો છે. તેથી રત્નત્રયીના શુદ્ધ ઉપયોગે વર્તતા જીવને જ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહીએ. ”

વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ વિષે ગુણુસ્થાનકવિચારમાં કહ્યું છે કે:—

“ દેવે ગુરૌ ચ સદ્ધે ચ, સદ્ધક્તિશાસનોન્નતિમ્ ।
અવ્રતોઽપિ કરોત્યેવ, સ્થિતિં તૂર્યે ગુણાલયે ॥ ”

“ (દેવે) દેવને વિષે, (ગુરૌ ચ) ગુરુને વિષે અને (સદ્ધે ચ) સંઘને વિષે (સદ્ધક્તિશાસનોન્નતિ) બહુમાન સહિત ભક્તિ કરે, શાસનની ઉન્નતિ કરે, તો તે જીવ (અવ્રતોઽપિ) વ્રત રહિત છતો પણ (તૂર્યે) ચોથા (ગુણાલયે) ગુણુસ્થાનકને વિષે (સ્થિતિં) સ્થિતિને (કરોત્યેવ) કરે છે અર્થાત્ સમકિત પામે છે. ”

હવે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ અને ઉપદેશજન્ય સમ્યક્ત્વ કહે છે:—

મૂ૦—જલ ૧ વત્થ ૨ મગ્ગ ૩ કુદ્ધવ ૪ જરાઈ ૫ નાણ જેણ પન્નત્તં ।
નિસગ્ગુવણસમ્ભવં, સમ્મત્તં તસ્સ તુજ્ઞ નમો ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—(જલ) જળ ૧, (વત્થ) વસ્ત્ર ૨, (મગ્ગ) માર્ગ ૩, (કુદ્ધવ) કોદ્રવ ૪ અને (જરાઈ) જ્વર-તાવ વિગેરે ૫ (નાણ) આ પાંચ દૃષ્ટાંતે કરીને (જેણ) હે પ્રભુ ! જે તમે (નિસગ્ગુવણસમ્ભવં) નિસર્ગ અને ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થયેલું (સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વ (પન્નત્તં) કહ્યું છે, (તસ્સ તુજ્ઞ) તેવા તમને (નમો) નમસ્કાર થાઓ. ૧૨

આ ગાથામાં પાંચ દૃષ્ટાંતો કહ્યા છે. તેમાં જળ, વસ્ત્ર અને કોદ્રવ એ ત્રણ દૃષ્ટાંતો આગળ ઉપર પુંજત્રયની ભાવના અવસરે કહેવાશે, બાકીના માર્ગ અને જ્વર એ એ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે:—

જેમ કોઈક પથિક માર્ગમાં ભૂલો પડ્યો, તે બીજા કોઈના ઉપદેશ વિના જ ભમતો ભમતો પોતાની મેળે માર્ગે ચડી જાય અને કોઈક પથિક તથાવિધ પાપના ઉદયથી સંજ્ઞાનનો યોગ ન પામવાથી માર્ગ પામે જ નહીં અને કોઈક પથિક બીજાને પૂછી તેના કહેવાથી-બતાવવાથી માર્ગને પામે.

વળી કોઈને જ્વર આવ્યો હોય તે ઔષધ કર્યા વિના જ સાજો થાય, કોઈનો જ્વર ઔષધાદિક કરવાથી જાય અને કોઈનો જ્વર ઔષધાદિક કરવાથી પણ ન જાય. આ પ્રમાણે આદિશબ્દથી બીજા વ્યાધિઓ માટે પણ સમજવું.

એ જ રીતે કોઈક શુક્લપાક્ષિક ભવ્ય જીવ કાળાદિક કારણોને પામીને પોતાની મેળે જ વિચારતો થકો સમ્યક્ત્વ પામે, તે નિસર્ગસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, તથા કોઈક ભવ્ય જીવ પૂર્વોક્ત કાળાદિક કારણ હોય પણ સદ્ગુરુના યોગે ઉપદેશ સાંભળી, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સદ્દહણાદિ સમ્યક્ત્વને પામે તેને ઉપદેશસમ્યક્ત્વ કહીએ.

હવે ત્રણ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ કહે છે.—

મૂં—તિવિહં કારગ—રોઅગ—દીવગમેણહિં તુહમયવિઝહિં ।

આઓવસમો—વસમિય—આઈયમેણહિં વા કહિયં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—હે નાથ ! (તુહમયવિઝહિં) તમારા મતને બાણનારા ગણધરાદિકે (કારગ) કારક, (રોઅગ) રોચક અને (દીવગમેણહિં) દીપક એ ભેદે કરીને (તિવિહં) ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે (વા) અથવા તો (આઓવસમ) ક્ષાયોપશમિક, (વસમિય) ઔપશમિક અને (આઈયમેણહિં) ક્ષાયિક એ ભેદે કરીને પણ ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ (કહિયં) કહ્યું છે. ૧૩

હવે કારકાદિક સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણો કહે છે.—

મૂં—જં જહ મણિયં તુમણ, તં તહ કરણમ્મિ કારગો હોઈ ।

રોઅગસમ્મત્તં પુણ, રુઢિમિત્તકરં તુ તુહ ધમ્મે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—હે નાથ ! (તુમણ) તમે (જં) જે ક્રિયાનુષ્ઠાનાદિક (જહ) જે પ્રકારે કરવાનું (મણિયં) કહ્યું છે, (તં) તે ક્રિયાનુષ્ઠાનાદિ (તહ) તે જ પ્રકારે (કરણમ્મિ) કરવાથી (કારગો) કારક સમ્યક્ત્વ (હોઈ) હોય છે. (પુણ) વળી બીજું (રોઅગસમ્મત્તં) રોચક સમ્યક્ત્વ તે (તુહ ધમ્મે) તમારા ધર્મને વિષે (રુઢિમિત્તકરં તુ) રુચિમાત્રને કરનારું છે એટલે કે જિનોક્ત ધર્મ કરવાની ઇચ્છા કરે, શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખે, કોઈને ધર્મક્રિયા કરતા બેઈને સારું માને, પરંતુ પોતે ભારેકમીં હોવાથી ક્રિયાનુષ્ઠાનાદિક કરી શકે નહીં, તેને રોચક સમ્યક્ત્વ કહીએ—કારક સમક્રિતમાં ચારિત્રનો પણ સમાવેશ બાણવો. (૧૪)

હવે દીપક સમ્યક્ત્વ કહે છે:—

મૂં—સયમિહ મિચ્છદ્દિટ્ટી, ધમ્મકહાઈહિં દીવઈ પરસ્સ ।

દીવગસમ્મત્તમિણં, મણંતિ તુહ સમયમઈણો ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—(સયમિહ) અહીં પોતે (મિચ્છદ્દિટ્ટી) મિથ્યાદષ્ટિ હોય એટલે

કે અભવ્ય કે દૂરભવ્ય હોય, પણ અંગારમર્દકાદિક અભવ્યની જેમ (ધમ્મકહાર્દિ) ધર્મકથાદિકે કરીને (પરસ્સ) બીજા ભવ્ય જીવને ધર્મે કરીને (દીવહ) દીપાવે-ધર્મ પમાડે (જ્ઞાં) તેને (તુહ) તમારા (સમયમર્જ્જો) સિદ્ધાંતને બાણનારાઓ (દીવગસમ્મતં) દીપક સમ્યક્ત્વ (મ્મંતિ) કહે છે. ૧૫

સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે:—

“ વિહિયાણુટ્ટાણં પુણ, કારગમિહ રોયગં તુ સદ્દહણં ।
મિચ્છદિટ્ઠી દીવહ, જં તત્તે દીવગં તં તુ ॥ ”

“ (વિહિયાણુટ્ટાણં પુણ) ક્યું છે આગમાનુસાર અનુષ્ઠાન જેણે તે (દહ) અહીં (કારગં) કારક સમ્યક્ત્વ કહીએ (તુ) વળી (સદ્દહણં) જિનભાષિત તત્ત્વને વિષે જે સદ્દહણા તે (રોયગં) રોચક સમકિત કહીએ. વળી (મિચ્છદિટ્ઠી) પોતે મિથ્યાદષ્ટિ હોય છતાં પરને (જં) જે (તત્તે) તત્ત્વને (દીવહ) દીપાવે-ઓળખાવે (તં તુ) તેને (દીવગં) દીપક સમકિત કહીએ.”

હવે બીજી રીતે સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદ કહે છે.—

મૂ૦—અપુવ્વકયતિપુંજો, મિચ્છમુદ્દન્નં સ્વવિત્તુ અણુદ્દન્નં ।

ઉવસામિય અનિયટ્ઠિ—કરણાઉઓ પરં સ્વઓવસમી ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—(અપુવ્વકયતિપુંજો) અપૂર્વકરણના બળવડે કર્યા છે ત્રણ પુંજ જેણે એવો જીવ (ઉદ્દન્નં) ઉદયમાં આવેલા (મિચ્છં) મિથ્યાત્વને (સ્વવિત્તુ) બપાવીને તથા (અણુદ્દન્નં) ઉદયમાં નહીં આવેલા મિથ્યાત્વને (ઉવસામિય) ઉપશમાવીને (અનિયટ્ઠિકરણાઉઓ) અનિવૃત્તિકરણ કરવા થકી (પરં) શ્રેષ્ઠ એવા (સ્વઓવસમી) ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને પામે છે. ૧૬ (આ સિદ્ધાંતકારનો મત છે.)

કલ્પભાષ્યમાં કહ્યું છે કે:—

“ આલંબણમલહંતી, જહ સટ્ટાણં ન મુંચણ્ણ ઇલિયા ।
एवं अकयतिपुंजो, मिच्छं चिय उवसमी एइ ॥ ”

“ (જહ) જેમ (ઇલિયા) ઈયળ (આલંબણં) આલંબનને (અલહંતી) નહીં પામી સતી (સટ્ટાણં) પોતાના સ્થાનને-જે ઠેકાણે રહી છે તે સ્થાનને (ન મુંચણ્ણ) છોડતી નથી. (एवं) એ જ પ્રમાણે (અકયતિપુંજો) નથી કર્યા ત્રણ પુંજ જેણે એવો (ઉવસમી) ઉપશમ સમકિતવાળો જીવ સાસ્વાદની થઈને (મિચ્છં ચિય) મિથ્યાત્વે જ (એઈ) બાય છે. ”

અહીં ત્રણ પુંજનું દૃષ્ટાંત કહે છે—જેમ મીણુ સહિત કોદ્રવ ધાન્યને ઉણુ જળાદિક ઔષધના યોગે એક ભાગ મીણુ રહિત કર્યો તે શુદ્ધ, બીજો ભાગ અરધો શુદ્ધ કર્યો તે અર્ધશુદ્ધ અને ત્રીજો ભાગ જેવો હતો તેવો રહ્યો, તે અશુદ્ધ બાણવો. તથા જેમ કોઈક વસ્ત્ર મલિન હતું, તે ક્ષારાદિક ઔષધના યોગે અતિ સ્વચ્છ-નિર્મળ થાય, બીજું ક્ષારાદિક થોડો પ્રયત્ન હોવાથી થોડું (અર્ધ) નિર્મળ થાય. અને ત્રીજું મલિન જ રહે. તથા મલિન જળ જેમ નિર્મળી ક્ષારાદિકના યોગે અતિ સ્વચ્છ થાય, બીજું થોડું નિર્મળ થાય અને ત્રીજું મલિન જ રહે. એમ ત્રણ દૃષ્ટાંતે અંતરકરણગત ઉપશમ સમ્યક્ત્વરૂપ ઔષધના યોગે કરી મિથ્યાત્વમોહનીયનાં દળીયાં મિથ્યાત્વરૂપ મીણુથી ભરેલાં હતાં તેનો એક ભાગ તો શુદ્ધ કર્યો—મીણુ રહિત કર્યો, બીજો ભાગ અર્ધ મીણુ રહિત થયો, એટલામાં અંતર્મુહૂર્ત્તના કાળની સમાપ્તિ થઈ તેથી બીજો ભાગ તો અર્ધ શુદ્ધ થયો પણ ત્રીજો ભાગ શુદ્ધ કરવાને તો પહોંચી શક્યો જ નહીં તેથી તે ત્રીજો ભાગ તો સંપૂર્ણ મિથ્યાત્વરૂપ મીણુ સહિત વિષથી ભરેલો જ રહી ગયો.

હવે તે ત્રણ પુંજના ત્રણ નામ કહ્યા છે. તેમાં પહેલો શુદ્ધપુંજ તે દર્શન (સમકિત) મોહની, બીજો અર્ધશુદ્ધ તે મિશ્રમોહની અને ત્રીજો સર્વથા અશુદ્ધ તે મિથ્યાત્વમોહની કહેવાય છે.

શ્રી વિશેષાવશ્યકની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે:—

“ તદ્યથેહ પ્રદીપસ્ય, સ્વચ્છાભ્રપટલૈર્ઘમ્ ।

ન કરોત્યાવૃત્તિં કાંચિ-દેવમેતદ્રવેરપિ ॥

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वा ननु क्रमात् ।

दर्शन्युभयवांश्चैव, मिथ्यादृष्टिश्च कीर्तितः ॥ ”

“ આ લોકમાં જેમ સ્વચ્છ અબ્રકના પડાંતરે રહેલો દીવો ઘરમાં સર્વસ્થાને ઉદ્યોત કરે છે અને કાંઈપણ આવરણને કરતો નથી. તે જ પ્રમાણે ઉજ્જવળ વાદળા-વડે સૂર્યનો પ્રકાશ પણ આવરણ કરતો નથી. તેવી રીતે શોધેલા મિથ્યાત્વના દળીયાં પણ ન્યૂન શ્રદ્ધા કરે નહીં એમ સમકિતમોહની માટે સમજવું. તેમાં જે ત્રણ પુંજ છે તે સમ્યગ્દર્શની, બે પુંજ છે તે મિશ્રદર્શની અને એક પુંજ છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. ”

વળી કર્મચંથના અભિપ્રાયે કહ્યું છે કે:—

कम्मगंग्थेसु धुवं, पढमोवसमी करेइ पुंजतियं ।

तव्वडिओ पुण गच्छइ, सम्मे मीसाइ मिच्छे वा ॥ ”

“ (કમ્મગંગ્થેસુ) કર્મગ્રંથને વિષે (ધુવં) નિશ્ચે (પદમોવસમી) પ્રથમ ઉપશમ સમકિત પામનાર જીવ અંતરકરણમાં (પુંજતિયં) ત્રણ પુંજને (કરેહ) કરે છે. (પુણ) વળી (તવ્વહિઓ) તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવ (સમ્મે) ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને વિષે, (મીસાહ) અથવા મિશ્રને વિષે (વા) અથવા (મિચ્છે) મિથ્યાત્વને વિષે (ગચ્છહ) જાય છે. ”

હવે કર્મગ્રંથની શૈલીએ ઉપશમ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ઉપાય કહે છે:—

મૂં—અકયતિપુંજો ડસર, દવઈલિય દહ્હરુક્ખનાણ ।

અંતરકરણવસમિઓ, ઉવસમિઓ વા સસેણિગઓ ॥૧૭॥

અર્થ—(અકયતિપુંજો) જેણે પૂર્વે ત્રણ પુંજ કર્યા ન હોય એવો જીવ જેમ (ડસર) ઉપર ક્ષેત્રને પામીને તેમજ (દવઈલિય) દાવાનળના અગ્નિથી બળેલી અને (દહ્હરુક્ખનાણ) બળેલા વૃક્ષોવાળી ભૂમિને પામીને નવો દાવાનળ શાંત થાય છે તેમ (અંતરકરણવસમિઓ) અંતરકરણ કરવાવડે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે, (વા) અથવા (સસેણિગઓ) પોતાની શ્રેણિમાં એટલે ઉપશમ શ્રેણિમાં રહ્યો સતો (ઉવસમિઓ) ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પામે છે. ૧૭

તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“ ઉવસમસેદિગયસ્સ ય, હોઈ ઉવસામિઓ ડ સમ્મત્તં ।

જો વા અકયતિપુંજો, અઘવિયમિચ્છો લહઈ સમ્મં ॥ ”

“ (ઉવસમસેદિગયસ્સ ય) ઉપશમશ્રેણિ ઉપર રહેલાને-માંડનારને (ઉવસામિઓ ડ) ઉપશમ નામનું (સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વ (હોઈ) હોય છે. (વા) અથવા (અકયતિપુંજો) નથી કર્યા ત્રણ પુંજ જેણે અને (અઘવિયમિચ્છો) મિથ્યાત્વ બપાવ્યું નથી એવો (જો) જે જીવ (સમ્મં) સમ્યક્ત્વને (લહઈ) પામે છે તે ઉપશમસમકિત બાણુવું. ”

હવે સ્વશ્રેણિ જે ઉપશમશ્રેણિ તેની વિધિ અનુક્રમે લખે છે. તેમાં પ્રથમ ઉપશમશ્રેણિ ચડવા યોગ્ય જીવના લક્ષણ ગુણસ્થાનકક્રમારોહ ગ્રંથથી લખે છે:—

“ પૂર્વજ્ઞઃ શુદ્ધિમાન્ યુક્તો, હ્યાદ્યૈઃ સંહનનૈચ્છિભિઃ ।

સંધ્યાયન્નાદ્યશુક્લાંશં, સ્વશ્રેણિં શ્રયતે ક્રમાત્ ॥ ”

“ (પૂર્વજ્ઞઃ) પૂર્વગત શ્રુતને બાણુનાર હોય, (શુદ્ધિમાન્) નિત્ય અપ્રમત્ત-નિરતિચાર ચારિત્રવંત હોય, (હ્યાદ્યૈઃ) પહેલા (ત્રિભિઃ) ત્રણ (સંહનનૈઃ)

સંહનનવડે (યુક્તઃ) સહિત હોય અને (આદ્યશુક્લાંશં) શુક્લધ્યાનના પહેલા પાયાનું (સંધ્યાયન્) ધ્યાન કરતો હોય તે (ક્રમાત્) અનુક્રમે (સ્વશ્રેણિં) પોતાની ઉપશમશ્રેણિનો (શ્રયતે) આશ્રય કરે છે એટલે ઉપશમશ્રેણિનો પ્રારંભ કરે છે.”

વળી ગુણુસ્થાનકમારોહ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—

“ અપૂર્વાદિદ્વૈકૈક—ગુણેષુ સમકં ક્રમાત્ ।
કરોતિ વિંશતેઃ શાન્તિં, લોભાણુત્વં ચ તચ્છમમ્ ॥ ”

“ (અપૂર્વાદિદ્વૈકૈક) અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિબાદર એ બે ગુણુઠાણે (ક્રમાત્) અનુક્રમે (સમકં) સાથે (વિંશતેઃ) સંજવલન લોભવર્જિત બાકીની ચારિત્ર-મોહનીની વીશ પ્રકૃતિની (શાન્તિં) શાંતિ (કરોતિ) કરે છે એટલે ઉપશમાવે છે. પછી (દ્વૈકૈકગુણેષુ) એક એક ગુણુસ્થાને એટલે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાને (લોભાણુત્વં ચ) સંજવલન લોભ મોહનીય પ્રકૃતિનું આણુપાણું કરે છે અને ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાને (તચ્છમમ્) તે જ આણુરૂપ લોભપ્રકૃતિને ઉપશમાવે છે. એમ સર્વોપશમ કરે છે. તેમાં અદ્ય આયુવાળો શ્રેણિસમાપ્તિને અવસરે મરણ પામ્યો થકો અહમિદ્રપણે ઉપજે છે—સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંત અહમિદ્ર દેવતા થાય છે. કહ્યું છે કે—

“ શ્રેણ્યારૂઢકૃતે કાલે—અહમિન્દ્રેષ્વેવ ગચ્છતિ ।
પુષ્ટાયુસ્તૂપશાન્તાન્તં, નયેચ્ચારિત્રમોહનીમ્ ॥ ”

“ (શ્રેણ્યારૂઢકૃતે કાલે) ઉપશમશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલો કાળ કરે તો (અહમિન્દ્રેષ્વેવ) અહમિદ્રને વિષે જ (ગચ્છતિ) જાય છે. (તુ) પુનઃ વળી (પુષ્ટાયુઃ) પુષ્ટ એટલે મોટા આયુષ્યવાળો જીવ (ઉપશાન્તાન્તં) ઉપશાંત ગુણુસ્થાનનો અંત કરે છે અને (ચારિત્રમોહનીં નયેત્) ચારિત્રમોહની પ્રત્યે લઈ જાય છે એટલે ઉપશમાવેલા ચારિત્રમોહનીને પાછા ઉદયમાં લાવે છે. ઉપશાંતમોહ ગુણુસ્થાને ચડેલો જીવ અવશ્ય પડે છે.” તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“ વ્રતમોહોદયં પ્રાપ્યો—પશમી ચ્યવતે તતઃ ।
અધઃકૃતમલં તોયં, પુનર્માલિન્યમશ્નુતે ॥ ”

“ (ઉપશમી) ઉપશમશ્રેણિવાળો (વ્રતમોહોદયં) ચારિત્રમોહનીયનો ઉદય (પ્રાપ્ય) પામીને (તતઃ) તે થકી (ચ્યવતે) પાછો ચ્યવે જ છે—પડે જ છે; કેમકે (અધઃકૃતમલં) નીચે કર્યો છે—એસાડી દીધો છે મળ જેનો એવું (તોયં)

જળ (પુનઃ) ફરીથી (માલિન્ય) મલિનતાને (અશ્નુતે) પામે છે. એટલે કોઈ ઔષધાદિક પ્રયોગવડે જળનો મળ નીચે બેસી જાય તો પણ પાછું વાયુ વિગેરેના પ્રયોગથી તે પાણી મલિન થાય છે તેમ પ્રમાદના યોગથી ઉપશમી જીવ સ્થિત છે-પડે છે.”

કહ્યું છે કે:—

“ સુઅકેવલી આહારગ, ઉજુમહ ઉવસંતગાવિ ડ પમાયા ।
હિંડંતિ ભવમણંતં, તથણંતરમેવ ચડગહયા ॥ ”

“ (સુઅકેવલી) શ્રુતકેવળી-ચૈદ્ધપૂર્વી, (આહારગ) આહારકશરીરની લબ્ધિવાળા, (ઉજુમહ) ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા (ઉવસંતગાવિ ડ) ઉપ-શાંતમોહ એટલે અગ્યારમા ગુણસ્થાનકવાળા પણ (પમાયા) પ્રમાદના યોગથી (તથણંતરમેવ) તે જ ભવની પછી અનંતર (ચડગહયા) ચારે ગતિવાળા થઈને (અણંતં ભવં) અનંત ભવ (હિંડંતિ) ભ્રમણ કરે છે.”

ઉપશમશ્રેણિ વિષે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે:—

“ જીવો હુ ઇક્કજમ્મંમિ, ઇક્કસેઢી કરેહ ઉવસમગો ।
સ્વયં પિ કુજ્ઞા નો કુજ્ઞા, દો વારે ઉવસામગો ॥ ”

“ (ઉવસમગો) ઉપશમશ્રેણિવાળો જે (જીવો) જીવ (હુ) નિશ્ચે (ઇક્ક-જમ્મંમિ) એક જન્મને વિષે (ઇક્કસેઢી) એક વાર ઉપશમશ્રેણિ (કરેહ) કરે, તે જીવ (સ્વયં પિ) ક્ષપકશ્રેણિને પણ (કુજ્ઞા) કરે; પરંતુ (દો વારે) બે વાર (ઉવસામગો) ઉપશમશ્રેણિ કરે તે (નો કુજ્ઞા) તે જ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ ન કરે.”

અહીં અચરમશરીર ઉપશમથકી પડ્યા થકા પ્રથમ ગુણસ્થાનકે-મિથ્યાત્વે પણ જાય છે. તે વિષે ગુણસ્થાનકમારોહ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—

“ અપૂર્વાદ્યાસ્ત્રયોઽપ્યૂર્ધ્વ-મેકં યાન્તિ શમોદ્યતાઃ ।
ચત્વારોઽપિ ચ્યુતાવાદ્યં, સત્તમં ચાન્ત્યદોહિનઃ ॥ ”

“ ઉપશમશ્રેણિ ચડતાં (અપૂર્વાદ્યાઃ) અપૂર્વ આદિ એટલે અપૂર્વકરણ, અનિ-વૃત્તિબાહર અને સૂક્ષ્મસંપરાય એ (ત્રયોઽપિ) ત્રણે ગુણસ્થાનકવાળા (ઊર્ધ્વ) ઉચે ચડતાં (શમોદ્યતાઃ) ઉપશમના ઉદયવાળા (એકં યાન્તિ) એક એક ગુણસ્થાને ચડે છે અને (ચ્યુતૌ) પડતી વખતે (ચત્વારોઽપિ) અપૂર્વાદિક ચારે ગુણસ્થાનકોથી અનુક્રમે પડતા પડતા (આદ્યં) પહેલા ગુણસ્થાનક સુધી જાય છે.

(જ) તથા (અન્ત્યદેહિનઃ) જે ચરમશરીરી હોય તે પડતાં પડતાં (સત્તમં) સાતમે ગુણસ્થાનકે આવીને અટકે છે અને તે સાતમા ગુણસ્થાનકથી ક્ષપકશ્રેણિ માંડી તે જ ભવે કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે જાય છે.

શ્રેણિ વિષે કહ્યું છે કે:—

“ ઉવસમસેણિચઙ્ક્રં, જાઙ્ગ જીવસ્સ આભવં નૂણં ।
તા પુણ દો ઇગમ્ભવે, સ્વવગસેણી પુણો ઇગા ॥ ”

“ (જીવસ્સ) જીવને (નૂણં) નિશ્ચે (આભવં) આખા સંસારમાં મોક્ષ પામે ત્યાંસુધીમાં (ઉવસમસેણિચઙ્ક્રં) ચાર વખત ઉપશમશ્રેણિ (જાઙ્ગ) હોઈ શકે છે. (પુણ) વળી (તા) તે ઉપશમશ્રેણિ (ઇગમ્ભવે) એક ભવને વિષે (દો) બે વાર હોઈ શકે છે, (પુણો) પરંતુ (સ્વવગસેણી) ક્ષપકશ્રેણિ તો આખા સંસારમાં (ઇગા) એક જ વખત પ્રાપ્ત થાય છે. ”

હવે ક્ષાયિકસમક્રિતનું સ્વરૂપ કહે છે.

મૂ૦—મિચ્છાઙ્ગુણ સ્વરૂપો, સો સત્તગચ્છીણિ ઠાઙ્ગ બધ્ધાઙ્ગ ।
ચઙ્ગતિભવભાવિમુક્કલો, તબ્ભવસિદ્ધી વિ ઙ્ગરો વા ॥૧૮॥

અર્થ:—“ (મિચ્છાઙ્ગુણ) મિથ્યાત્વાદિક સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યે સતે (સ્વરૂપો) ક્ષાયિક સમક્રિતવાળો થાય છે. (સો) તે જીવ (બધ્ધાઙ્ગ) પૂર્વે આયુષ્ય આંધ્યું હોય તો (સત્તગચ્છીણિ) સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કરીને (ઠાઙ્ગ) ત્યાં જ રહે અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણિ માંડે નહીં, અને તે જીવનો (ચઙ્ગતિભવભાવિમુક્કલો) ચાર કે ત્રણ ભવમાં મોક્ષ થાય. (વા) અથવા (ઙ્ગરો) બીજો એટલે પૂર્વે આયુષ્ય આંધ્યું ન હોય તે જીવ (તબ્ભવસિદ્ધી વિ) તે જ ભવે સિદ્ધિને પામે. ” ૧૮.

હવે ચાર પ્રકારે સમ્યક્ત્વ કહે છે:—

મૂ૦—ચઙ્ગહાઙ્ગો સાસાણં, ગુહાઙ્ગવમણુ વ્વ માલપઙ્ગુ વ્વ ।
ઉવસમિઙ્ગો ઙ્ગ પઙ્ગતો, સાસાણો મિચ્છમપત્તો ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—“ (ચઙ્ગહાઙ્ગો) ચાર પ્રકારે સમ્યક્ત્વ હોય. તેમાં પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર તથા ચોથો પ્રકાર (સાસાણં) સાસ્વાદન છે. તે (ગુહાઙ્ગવમણુ વ્વ) ગોળ આદિકના વમન જેવું છે. એટલે કે પ્રથમ ખાધેલા ગોળનું વમન કરતી વખતે તેનો મીઠો સ્વાદ આવે છે, તેમ સમક્રિતનું વમન કરી મિથ્યાત્વે જતાં વચ્ચે છ આવળિકા સુધી સમક્રિતનો સ્વાદ આવે છે. તથા (માલપઙ્ગુ વ્વ) માળથડી પડવા

જેવું છે એટલે કે જેમ માળથકી પડતાં વચ્ચેના ભાગને સ્પર્શિતો બેશુદ્ધિથી અવશ્ય ભૂમિને સ્પર્શે છે તેમ સમકિતી જીવ પણ અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયબળે ત્યાં ટકી શકતો નથી-ત્યાંથી જરૂર પડે છે. તે જ કહે છે.—(૩)
તુ પુનઃ—વળી (ઉવસમિઓ) ઉપશમસમકિતવાળો (પડંતો) પડતો થકો અને (મિચ્છં) મિથ્યાત્વને (અપત્તો) હજી પામ્યો નથી, તે (સાસાણો) સાસ્વાદન કહેવાય છે. ” ૧૯.

વિશેષાવશ્યકમાં કહ્યું છે કે:—

“ ઉવસમસમ્મત્તાઓ, ચઙ્ગ મિચ્છં અપાવમાણસ્સ ।
સાસાયણસમ્મત્તં, તયંતરાલંમિ છાવલિયં ॥ ”

“(ઉવસમસમ્મત્તાઓ) ઉપશમ સમકિતથકી (ચઙ્ગ) ચ્ચીને (મિચ્છં) મિથ્યાત્વને (અપાવમાણસ્સ) નહીં પામેલાને (તયંતરાલંમિ) તેને આંતરે-વચ્ચે (છાવલિયં) છ આવળિકાના પ્રમાણુવાળું (સાસાયણસમ્મત્તં) સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ”

હવે પાંચ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ કહે છે:—

મૂ०—વેયગજુઅ પંચવિહં, તં ચ તુ દુપુંજખયંમિ તદ્વયસ્સ ।
ખયકાલચરમસમણ, સુદ્ધાણુવેયગો હોઈ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—“ પૂર્વે કહ્યા ચાર તે (વેયગજુઅ) વેદક સમ્યક્ત્વવડે યુક્ત કરવાથી (પંચવિહં) પાંચ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. (તં ચ તુ) તુ પુનઃ વળી તે વેદક સમ્યક્ત્વ (દુપુંજખયંમિ) મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર એ બે પુંજનો ક્ષય કરે અને (તદ્વયસ્સ) ત્રીજા સમ્યક્ત્વપુંજના (ધ્યક્ષકાલચરમસમણ) ક્ષયકાળના છેલ્લા સમયે (સુદ્ધાણુવેયગો) છેલ્લા શુદ્ધ પરમાણુનું જે વેદવું તે વેદકસમકિત (હોઈ) હોય છે. ” ૨૦

હવે તે પાંચે સમ્યક્ત્વનો કાળ કહે છે.—

મૂ०—અંતમુહુત્તોવસમો, છાવલિય સાસાણ વેયગો સમઓ ।
સાહિય તિત્તીસાયર, ધ્વજઓ દુગુણો ધ્વજઓવસમો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—“ (અંતમુહુત્તોવસમો) ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ એક અંત-મુહૂર્તનો છે, (સાસાણ) સાસ્વાદનનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ (છાવલિય) છ આવળિકાનો છે, (વેયગો) વેદકનો કાળ (સમઓ) એક સમય છે, (ધ્વજઓ) ક્ષાયિકનો કાળ (સાહિય) સાધિક એટલે મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ કાંઈક અધિક (તિત્તીસાયર) તેત્રીશ

સાગરોપમ છે, અને (સ્વઓવસમો) ક્ષયોપશમનો કાળ (દુગુણો) તેનાથી બમણો એટલે સાધિક છાસઠ સાગરોપમ છે.” ૨૧

ક્ષયોપશમનો તેટલો કાળ શી રીતે થાય? તે વિષે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે—

“ દો વારે વિજયાઇસુ, ગયસ્સ તિન્નીઅ અચ્ચુઅ અહવા ।

તહ અઙ્ગેગ નરભવિય, નાણાજીવાણ સવ્વઙ્ગા ॥ ”

“(દો વારે) બે વાર (વિજયાઇસુ) વિજ્યાદિકમાં (ગયસ્સ) ગયેલાને (અહવા) અથવા (અચ્ચુઅ) અચ્યુતદેવલોકમાં (તિન્નીઅ) ત્રણ વાર ગયેલાને છાસઠ સાગરોપમ થાય છે. (તહ) તથા (નરભવિય) મનુષ્યભવના આયુષ્ય એટલું (અઙ્ગેગ) અધિક થાય છે એમ બાણવું. તથા (નાણાજીવાણ) નાના પ્રકારના જીવોને આશ્રીને (સવ્વઙ્ગા) સર્વકાળ ક્ષયોપશમ સમકિત હોય છે. ”

હવે સંસારમાં જન્મણ કરતા જીવ એ પાંચે સમ્યક્ત્વમાં કયું કયું સમ્યક્ત્વ કેટલી વાર પામે ? તે કહે છે:—

મૂ૦—ઉક્કોસં સાસાયણ, ઉવસમિયા હંતિ પંચ વારાઓ ।

વેયગ સ્વયગ ઇક્કંસી, અસંખવારા સ્વઓવસમો ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—આખા સંસારને વિષે એક જીવને આશ્રીને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટપણે (સાસાયણ) સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ અને (ઉવસમિયા) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ (પંચ વારાઓ) પાંચ વાર (હંતિ) હોઈ શકે છે, તથા (વેયગ) વેદક સમ્યક્ત્વ અને (સ્વયગ) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ (ઇક્કંસી) એક જ વાર પ્રાપ્ત થાય છે, તથા (સ્વ-ઓવસમો) ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ (અસંખવારા) અસંખ્ય વાર પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨.

હવે કયા ગુણસ્થાને કયું સમ્યક્ત્વ હોય ? તે કહે છે.—

મૂ૦—બીયગુણે સાસાણો, તુરિયાઇસુ અટ્ટિગાર ચડ ચડસુ ।

ઉવસમગ સ્વઙ્ગ વેયગ, સ્વઓવસમા કમા હંતિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(સાસાણો) સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ (બીયગુણે) બીજા સાસ્વાદન નામના ગુણસ્થાને હોય છે, (ઉવસમગ) ઉપશમ સમ્યક્ત્વ (તુરિયાઇસુ) ચોથા ગુણસ્થાનકથી આરંભીને (અટ્ટ) આઠ ગુણસ્થાનક સુધી એટલે અગ્યારમા ઉપશાંત-મોહ સુધી હોય છે, (સ્વઙ્ગ) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ (ઇગાર) ચોથાથી અગ્યાર સુધી એટલે ચૌદમા અયોગીકેવળી ગુણસ્થાન સુધી હોય છે, (વેયગ) વેદક સમ્યક્ત્વ અને (સ્વઓવસમા) ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ એ બે (કમા) અનુક્રમે (ચડ ચડસુ)

ચાર ચાર ગુણસ્થાનને વિષે એટલે એથા ગુણસ્થાનથી માંડીને સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધી (હંતિ) હોય છે. આ સિવાય બીજા ગુણસ્થાને હોતા નથી.” ૨૩.

સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને ઉપશમશ્રેણિ તથા ક્ષપકશ્રેણિ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય ? તે કહે છે:—

“ સમ્મત્તમ્મિ ઉ લલ્લે, પલિયપુહત્તેણ સાવઓ હુજ્જા ।
ચરણોવસમખયાણં, સાયરસંખંતરા હંતિ ॥ ”

“ (સમ્મત્તમ્મિ ઉ) તુ પુનઃ—વળી સમ્યક્ત્વ (લલ્લે) પામે સતે (પલિ-યપુહત્તેણ) પદ્યોપમ પૃથક્ત્વે કરીને એટલે કે અંતઃસાગરોપમ કોડાકોડિની સ્થિતિમાંથી એથી નવ પદ્યોપમ સુધીની સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે (સાવઓ હુજ્જા) શ્રાવક એટલે દેશવિરતિવાળો થાય છે. તેટલી સ્થિતિમાંથી પણ (સાયરસંખંતરા) સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે (ચરણ) ચરિત્ર એટલે સર્વવિરતિને પામે છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે (ઉવસમ) ઉપશમશ્રેણિને પામે છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઓછી કરે ત્યારે (સ્વયાણં) ક્ષપકશ્રેણિ પામનારો (હંતિ) થાય છે. ”

તીર્થંકરાદિકની આશાતનાનું ક્ષણ કહે છે—

“ તિત્થયરં પવયણ સુઅ, આયરિયં ગણહરં મહિઙ્ગીયં ।
આસાયંતો બહુસો, અણંતસંસારિઓ હોઈ ॥ ”

“ (તિત્થયરં) તીર્થંકર, (પવયણ) પ્રવચન, (સુઅ) શ્રુત, (આયરિયં) આચાર્ય, (ગણહરં) ગણધર અને (મહિઙ્ગીયં) મહદ્દિક્ક એટલે તપ, સંયમ અને શ્રુત સંબંધી સમૃદ્ધિવાળા એટલાની (બહુસો) ઘણે પ્રકારે (આસાયંતો) આશાતના કરનાર જીવ (અણંતસંસારિઓ) અનંત સંસારી (હોઈ) થાય છે. ”

હવે આગમમાં કહેલા સમ્યક્ત્વના પ્રકારો કહે છે:—

“ ઇગવિહ દુવિહ તિવિહં, ચઝહા પંચવિહ દસવિહં સમ્મં ।
દઘ્ઘાઈ કારયાઈ, ઉવસમમેઈહિં વા સમ્મં ॥

“ (ઇગવિહ) જિનધર્મની શ્રદ્ધા તે એક પ્રકારે, (દુવિહ-દઘ્ઘાઈ) દ્રવ્યથી અને ભાવથી, નિશ્ચયથી ને વ્યવહારથી ઇત્યાદિ બે પ્રકારે, (તિવિહં-કારયાઈ ઉવસમમે-ઈહિં વા સમ્મં) કારક, રોચક ને દીપક અથવા ઉપશમ, ક્ષાયિક ને ક્ષયોપશમ સમકિત ઇત્યાદિ ત્રણ પ્રકારે, (ચઝહા) ઉપશમાદિ ત્રણમાં સાસ્વાદન ભોજનવતાં ચાર

પ્રકારે અને (પંચવિહ) પૂર્વોક્ત ચાર લેહમાં વેદક લેખવતાં પાંચ પ્રકારે તથા (દસવિહં) દશ પ્રકારે (સમ્મં) સમ્યક્ત્વ હોય છે. ”

હવે સમ્યક્ત્વના દશ પ્રકાર કહે છે—

“ નિસગ્ગુવણ્સરુઈ, આણરુઈ સુત્તવીયરુહમેવ ।
અભિગમવિત્થારુઈ, કિરિયાસંખેવધમ્મરુઈ ॥ ”

“(નિસગ્ગુવણ્સરુઈ) નિસર્ગરુચિ ૧, ઉપદેશરુચિ ૨, (આણરુઈ) આજ્ઞા-
રુચિ ૩, (સુત્તવીયરુહમેવ) સૂત્રરુચિ ૪, ખીજરુચિ ૫, (અભિગમવિત્થારુઈ)
અભિગમરુચિ ૬, વિસ્તારરુચિ ૭, (કિરિયા) ક્રિયારુચિ ૮, (સંખેવ) સંક્ષેપ-
રુચિ ૯ અને (ધમ્મરુઈ) ધર્મરુચિ ૧૦.”

હવે એ દરેક રુચિનું સ્વરૂપ કહે છે—

“ ભૂઅત્થેનાહિગયા, જીવાજીવા ય પુન્નપાવં ચ ।
સહસમ્મઈ આસવ, સંવરો ય રોણુ નિસગ્ગો ॥
જો જિણદિટ્ઠે ભાવે, ચઝવિહે સદ્દહાઈ સયમેવ ।
એમેવ ય નન્નહાત્તિ ય, સ નિસગ્ગરુહ ત્તિ નાયવો ॥ ”

“(ભૂઅત્થેણ) સત્ય અર્થે કરીને (અહિગયા) જાણ્યા એવા (જીવાજીવા
ય) જીવ અને અજીવ, તથા (પુન્નપાવં ચ) પુણ્ય અને પાપ, (આસવ)
આશ્રવ અને (સંવરો ય) સંવર, એ પદાર્થોને (સહસમ્મઈ) પોતાની સન્નિભૂતિએ
કરીને (રોણુ) જે રુચાવે તે (નિસગ્ગો) નિસર્ગ કહીએ. (જો) જે જીવ
(ચઝવિહે) દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ અથવા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ
એમ ચાર પ્રકારના (જિણદિટ્ઠે) જિનેશ્વરે કહેલા (ભાવે) ભાવોને (સયમેવ)
પોતાની મેળે (સદ્દહાઈ) શ્રદ્ધા કરે—(એમેવ ય) આ એમજ છે, (નન્નહ-
ત્તિ ય) અન્યથા પ્રકારે નથી એમ સદ્દે (સ) તે જીવ (નિસગ્ગરુહત્તિ)
નિસર્ગરુચિ છે એમ (નાયવો) જાણવું. (૧)

“ એણે એવે ઉવડિટ્ઠે, જો પરેણ કેણ સદ્દહાઈ ।
હઝમત્થેણ જિણેણ વા, ઉવણ્સરુહ ત્તિ નાયવો ॥ ”

“(જો) જે જીવ (એણે એવે) આ જ જિનોક્તસિદ્ધાંતના પદાર્થોની (પરેણ કેણ)
ખીજ કોઈ (હઝમત્થેણ) છદ્મસ્થે (વા) અથવા (જિણેણ) સામાન્ય કેવળી

વિગેરેએ (ઉવરૂટે) ઉપદેશ આપે સતે (સદ્દહૃદ) શ્રદ્ધા કરે તે જીવ (ઉવરૂ-
સદ્દહૃદ ત્તિ) ઉપદેશરુચિ છે એમ (નાયવો) બાણુવું. ” (૨)

“ રાગ દ્વોસો મોહો, અન્નાણં જસ્સ વવગયં હોઈ ।
આણાણ રોયંતો, સો ખલુ આણારુઈ નામ ॥ ”

“(જસ્સ) જેના (રાગ) રાગ, (દ્વોસો) દ્વેષ, (મોહો) મોહ અને (અન્નાણં)
અજ્ઞાન એ સર્વ (વવગયં) નાશ પામેલા (હોઈ) હોય, તે સત્ય જ બોલે,
અન્યથા બોલે નહીં એમ બાણી તેવા જિનેશ્વરની (આણાણ) આજ્ઞાને (રોયંતો)
જે રુચાવે (સો) તે (ખલુ) નિશ્ચયે (આણારુઈ નામ) આજ્ઞારુચિ કહીએ. ” (૩)

“ જો સુત્તમહિજ્જંતો, સુણ્ણ ઓગાહૈ સમ્મત્તં ।
અંગેણ બાહિરેણ વ, સો સુત્તરુઈ ત્તિ નાયવો ॥ ”

“(જો) જે જીવ (સુત્તં) સૂત્રને (અહિજ્જંતો) ભણતો થકો (અંગેણ)
અગ્યાર અંગ (વ) અથવા (બાહિરેણ) અંગબાહ્ય એટલે બાર ઉપાંગ વિગેરે
(સુણ્ણ) શાસ્ત્રે કરીને (સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વને (ઓગાહૈ) અવગાહે-પામે,
(સો) તે જીવ (સુત્તરુઈત્તિ) સૂત્રરુચિ છે એમ (નાયવો) બાણુવું. ” (૪)

“ એગેણ અણેગાઈ, પયાઈં જો સરઈં ઉ સમ્મત્તં ।
ઉદણ વ તેલવિંદુ, સો બીયરુઈ ત્તિ નાયવો ॥ ”

“(જો) જે જીવ (એગેણ) ગુરુ આદિકથકી એક પદવડે એક જીવાદિ પદ
અથવા તેના અર્થ વિગેરે બાણીને (અણેગાઈ) અનેક (પયાઈં) પદોને એટલે
પદાર્થોને (સરઈં ઉ) સંભારે—બાણુ અને તેથી (સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વને પામે.
(વ) જેમ (ઉદણ) જળને વિષે (તેલવિંદુ) તેલનો ઝિંદુ પ્રસરે છે તેમ જેની
બુદ્ધિ એક પદાર્થને બાણી ઘણા પદાર્થોમાં પ્રસરે (સો) તે જીવ (બીયરુઈ ત્તિ)
બીજરુચિ છે એમ (નાયવો) બાણુવું. ” (૫)

“ સો હોઈ અભિગમરુઈ, સુઅનાણં જેણ અત્થઓ દિટ્ઠં ।
ઈકારસમંગાઈં, પઙ્ગનં દિટ્ઠીવાઓ અ ॥ ”

“(ઈકારસમંગાઈં) અગ્યાર અંગ, (પઙ્ગનં) પ્રકીર્ણકો—પયનાઓ (દિટ્ઠી-
વાઓ અ) અને દૃષ્ટિવાદ એ સર્વ (સુઅનાણં) શ્રુતજ્ઞાન (જેણ) જેણે (અત્થઓ)
અર્થથી (દિટ્ઠં) બાણુ હોય (સો) તે (અભિગમરુઈ) અભિગમરુચિ (હોઈ)
હોય છે એમ બાણુવું. ” (૬)

“ દ્વાણ સઘ્ ભાવા, સઘ્વપમાણેહિં જસ્સ ઉવલદ્ધા ।

સઘ્વાહિં નયવિહીહિ ય, વિત્થારુહ્ ત્તિ નાયઘ્વો ॥ ”

“(જસ્સ) જે જીવે (દ્વાણ) ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોના (સઘ્ ભાવા) દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વિગેરે સર્વ ભાવો (સઘ્વપમાણેહિં) પ્રત્યક્ષાદિક સર્વ પ્રમાણોએ કરીને (ય) અને (સઘ્વાહિં) સર્વ (નયવિહીહિ) નયના પ્રકારે કરીને એટલે સમનય અને સમભંગીએ કરીને (ઉવલદ્ધા) બાણ્યા હોય તે જીવ (વિત્થારુહ્ ત્તિ) વિસ્તારરુચિ છે એમ (નાયઘ્વો) બાણુવું. ” (૭)

“ દંસણ નાણ ચરિત્તે, તવ વિણ્ણ સઘ્ સમિદ્ ગુત્તીસુ ।

જો કિરિયા ભાવરુદ્, સો ખલુ કિરિયારુદ્ નામ ॥ ”

“(દંસણ) દર્શન, (નાણ) જ્ઞાન, (ચરિત્તે) ચારિત્ર, (તવ) તપ, (વિણ્ણ) વિનય, (સઘ્) સત્ય, (સમિદ્) સમિતિ અને (ગુત્તીસુ) ગુપ્તિ, એ સર્વને વિષે (જો) જે જીવ (કિરિયા ભાવરુદ્) ક્રિયા કરવાની રુચિવાળો હોય (સો) તે જીવ (ખલુ) નિશ્ચયે (કિરિયારુદ્ નામ) ક્રિયારુચિ નામનો કહેવાય છે. ” (૮)

“ અણભિગહિયકુદિટ્ટી, સંખેવરુદ્ ત્તિ હોદ્ નાયઘ્વો ।

અવિસારઓ પવયણે, અણભિગહિઓ અ સેસેસુ ॥ ”

“(અણભિગહિયકુદિટ્ટી) જે અનભિગ્રહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય, (પવયણે) પ્રવચનસિદ્ધાંતને વિષે (અવિસારઓ) અકુશળ હોય, (અ) અને (સેસેસુ) બીજા શાસ્ત્રોને વિષે (અણભિગહિઓ) આગ્રહ રહિત હોય, તે (સંખેવરુદ્ ત્તિ હોદ્) સંક્ષેપરુચિ હોય છે એમ (નાયઘ્વો) બાણુવું. ” (૯)

“ જો અત્થિકાયધમ્મં, સુઅધમ્મં ખલુ ચરિત્તધમ્મં ચ ।

સદ્દહ્દ જિણામિહિયં, સો ધમ્મરુદ્ ત્તિ નાયઘ્વો ॥ ”

“(જો) જે જીવ (જિણામિહિયં) જિનેશ્વરે કહેલા (અત્થિકાયધમ્મં) ધર્માસ્તિકાય વિગેરે પદાર્થોને, (સુઅધમ્મં) શ્રુતધર્મને (ચ) અને (ખલુ) નિશ્ચયે (ચરિત્તધમ્મં) ચારિત્રધર્મને (સદ્દહ્દ) સદ્દે-શ્રદ્ધા કરે (સો) તે (ધમ્મરુદ્ ત્તિ) ધર્મરુચિ કહેવાય છે એમ (નાયઘ્વો) બાણુવું. ” (૧૦)

હવે સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદ વિશુદ્ધ વ્યવહારથી કહે છે:—

**મૂઁ—તિસુદ્ધિ લિંગ લક્ષણ, દૂસણ મૂસણ પમાવગાગારા ।
સદ્દહણ જયણ ભાવણ, ઠાણ વિણય ગુરુગુણાર્દયં ॥ ૨૪ ॥**

અર્થ:—“ (તિસુદ્ધિ) ત્રણ શુદ્ધિ, (લિંગ) ત્રણ લિંગ, (લક્ષણ) પાંચ લક્ષણ, (દૂસણ) પાંચ દૂષણ, (મૂસણ) પાંચ ભૂષણ, (પમાવગ) આઠ પ્રભાવક, (આગારા) છ આગાર, (સદ્દહણ) ચાર સદ્દહણ, (જયણ) છ જયણ, (ભાવણ) છ ભાવના, (ઠાણ) છ સ્થાન, (વિણય) દશ વિનય (ગુરુગુણાર્દયં) ગુરુગુણ વિગેરે જાણવા. ” ૨૪ (છેલ્લો શબ્દ વિચારણીય છે)

વિસ્તરાર્થ—

ત્રણ શુદ્ધિ—મનશુદ્ધિ ૧, વચનશુદ્ધિ ૨ અને કાયશુદ્ધિ ૩.

ત્રણ લિંગ—ધર્મશ્રવણની ઇચ્છા ૧, ધર્મરાગ ૨ અને દેવગુરુની વૈયાવચ્ચ ૩.

પાંચ લક્ષણ—ઉપશમ ૧, સંવેગ ૨, નિવેદ ૩, અનુકંપા ૪ અને આસ્તિક્ય ૫.

પાંચ દૂષણ—શંકા ૧, કાંક્ષા ૨, વિચિકિત્સા ૩, મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા ૪ અને મિથ્યાત્વીનો પરિચય ૫.

પાંચ ભૂષણ—જિનશાસનમાં કુશળતા ૧, શાસનની પ્રભાવના ૨, તીર્થસેવા ૩, ધર્મમાં નિશ્ચળતા ૪ અને શુદ્ધ દેવગુરુની ભક્તિ ૫.

આઠ પ્રભાવક—શાસ્ત્રપારગામી ૧, અપૂર્વ ધર્મોપદેશક ૨, પરવાદીને નિરુત્તર કરનાર ૩, નૈમિત્તિક ૪, તપસ્વી ૫, મંત્ર અને વિદ્યામાં પ્રવીણ ૬, સિદ્ધિસંપન્ન ૭ અને શ્રેષ્ઠ કાવ્ય રચનાર ૮.

છ આગાર—રાજાભિયોગ ૧, ગણાભિયોગ ૨, બલાભિયોગ ૩, દેવાભિયોગ ૪, કાંતારવૃત્તિ ૫ અને ગુરુનિગ્રહ ૬.

ચાર સદ્દહણ—પરમાર્થસંસ્તવ ૧, પરમાર્થ જ્ઞાનીની સેવા ૨, કુગુરુનો ત્યાગ ૩ અને કુદર્શનનો ત્યાગ ૪.

છ જયણ—પરતીર્થિકાદિકને વંદન કરવું ૧, તેમને નમસ્કાર કરવા ૨, તેમને પાત્ર-ભુદ્ધિએ એક વાર દાન આપવું ૩, વારંવાર દાન આપવું ૪, તેમની સાથે આલાપ-એક વાર બોલવું ૫, સંલાપ-વારંવાર બોલવું ૬, એનું વર્જન.

છ ભાવના—સમકિત ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે ૧, ધર્મરૂપ નગરનું દ્વાર છે. ૨, ધર્મરૂપ મહેલનો પાયો છે ૩, ધર્મનો આધાર છે ૪, ધર્મનું ભાજન છે ૫ અને ધર્મનું નિધાન છે ૬. આ પ્રમાણે ભાવવું તે ભાવના.

છ સ્થાન—જીવ છે ૧, જીવ નિત્ય છે ૨, જીવ કર્મનો કર્તા છે ૩, જીવ કર્મનો ભોક્તા છે ૪, જીવ મોક્ષ મેળવે છે ૫ અને મોક્ષ મેળવવાનો ઉપાય પણ છે. ૬. આ પ્રમાણે નિરધાર કરવો તે.

દશ પ્રકારનો વિનય—અરિહંત ૧, સિદ્ધ ૨, જિનચૈત્ય ૩, સિદ્ધાંત ૪, યતિ-ધર્મ ૫, સાધુ ૬, આચાર્ય ૭, ઉપાધ્યાય ૮, પ્રવચન-સંઘ ૯ અને સમ્યક્ત્વ ૧૦—આ દશનો વિનય કરવો તે.

હવે આ ગ્રંથને સમાપ્ત કરતા સત્તા અંતિમ મંગળ કરે છે.

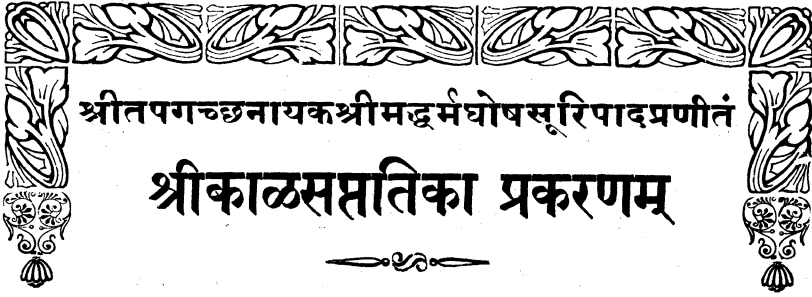
મૂં—વિત્થારં તુહ સમયા, સયા સરંતાણ ભવ્વજીવાણં ।

સામિય તુહ પ્પસાયા, હવેડ સંમત્તસંપત્તિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—“(સામિય) હે સ્વામી ! (તુહ) તમારા (સમયા) સિદ્ધાંતના (સયા) સર્વદા (વિત્થારં) વિસ્તારનું (સરંતાણ) સ્મરણ કરતા—અનુસરતા એવા (ભવ્વજીવાણં) ભવ્ય જીવોને (તુહ) તમારા (પ્પસાયા) પ્રસાદથી (સમ્મત્તસંપત્તિ) સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ (હવેડ) થાઓ. ” ૨૫.

ઇતિ સમ્યક્ત્વ પંચવિંશતિકા સ્તવ
સંપૂર્ણ

શ્રીતપગચ્છનાયકશ્રીમદ્ધર્મઘોષસૂરિપાદપ્રણીતં

શ્રીકાલસપ્તતિકા પ્રકરણમ્

દેવિંદ્રણયં વિજ્ઞા-નંદમયં ધમ્મકિત્તિકુલભવણં ।

નમિઝ્ઞણ જિણં વુચ્છં, કાલસરૂવં જહાસુત્તં ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(દેવિંદ્રણયં) દેવતાના ઇંદ્રોએ નમેલા એવા (વિજ્ઞાનંદમયં) જ્ઞાન અને આનંદમય તથા (ધમ્મ) ક્ષાંત્યાદિ ધર્મ (કિત્તિ) અને કીર્તિના (કુલભવણં) બહુવિધ ધર સમાન (જિણં) જિનેશ્વરને (નમિઝ્ઞણ) નમસ્કાર કરીને (કાલસરૂવં) સુષમસુષમાદિ કાળનું સ્વરૂપ (જહાસુત્તં) જેમ સૂત્રમાં કહ્યું છે તેમ (વુચ્છં) હું કહીશ. ૧.

સુહુમદ્ધાયરદસકોડિ-કોડિ છઅરાઽવસપ્પિણુસપ્પિણી ।

તા દુન્નિ કાલચક્કં, વીસાયરકોડિકોડીઓ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(સુહુમદ્ધાયર) સૂક્ષ્મ અદ્ધા^૧ સાગરોપમ (દસકોડિકોડિ) દશ કોડાકોડીવડે (છઅરાઽવસપ્પિણુસપ્પિણી) છ આરા અવસર્પિણીના થાય તેમ જ દશ કોડાકોડી સાગરોપમે છ આરા ઉત્સર્પિણીના થાય. (તા દુન્નિ) તે એ મળીને (વીસાયરકોડિકોડીઓ) વીસ કોડાકોડી સાગરોપમે (કાલચક્કં) એક કાળચક્ર થાય. ૨.

મુંડિયઙ્ગાઙ્ગસગદિણ-કુરુનરકેસચિઅમનિલજલગણિણો ।

અવિસયમુસેહજોયણ-પિહુચ્ચ પલ્લમિહ પલિઓમં ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(મુંડિયઙ્ગાઙ્ગસગદિણ) મુંડિત કરેલા મસ્તક ઉપર એકાદિ સાત દિવસના પ્રૃથક થયેલા (કુરુનરકેસ) દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રના ભુગલીયાના વાળવડે (ચિઅં) વ્યાસ-ઠાંસીને ભરેલો, (અનિલજલગણિણો અવિસયં) વાયુ, જળ અને અગ્નિના અવિષયભૂત અર્થાત્ તેનાથી વિનાશ કરવાને અશક્ય એવો,

૧ છ પ્રકારના સાગરોપમોમાંનો આ સૂક્ષ્મ અદ્ધા એક પ્રકાર છે તે અહીં લેવાનો છે.

(ઉસેહજોયણ) ઉત્સેધ? અંગુલથી નિષ્પન્ન એક યોજન પ્રમાણનો (પિહુચ્ચ) પહોળો, લાંબો અને ઉંચો, (પલિઓમં) પાલાની ઉપમાવાળો (પહ્લમિહ) પાલો સમજવો, એમ અહીં વૃદ્ધો કહે છે. ૩.

પજથૂલકુતણુતણુસમ, અસંખદલકેસહરસુહુમથૂલે ।

અધ્ધુદ્ધારે ચિત્તે પાસ વાસસય—સમય—સમયા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(પજથૂલકુતણુતણુસમ) પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયના જઘન્ય શરીર સરખા એવા (અસંખદલકેસ) અસંખ્યાતા કલ્પેલા કેશખંડને અર્થાત્ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના યુગલીયાના એકેક વાલાઝને (વાસસય) સો સો વર્ષે (હર) અપહરી કરીએ એટલે એકેક કકડો પાલામાંથી કાઢીએ, તે રીતે જ્યારે તે પાલો ખાલી થાય ત્યારે (સુહુમથૂલે) સૂક્ષ્મ ને બાહર (અધ્ધુદ્ધારે) અદ્ધા પદ્યોપમ થાય. એટલે એક વાળના અસંખ્ય ખંડ કલ્પેલા તેમાંથી એક એક ખંડ સો સો વર્ષે કાઢીએ ત્યારે સૂક્ષ્મ અદ્ધા પદ્યોપમ થાય તે નિર્દેષ કાળ અસંખ્યાત વર્ષનો થાય અને સો સો વર્ષે વાલાઝને અસંખ્યાતા કલ્પ્યા સિવાય કાઢીએ ત્યારે બાહર અદ્ધા પદ્યોપમ સંખ્યાતા વર્ષ પ્રમાણ થાય.

હવે બીજી રીતે અસંખ્યાતા કલ્પીને (સમય) સમયે સમયે એક એક ખંડ અપહરીએ—કાઢીએ ત્યારે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમ થાય તે નિર્દેષકાળ સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ થાય અને વાલાઝ અસંખ્યાત કલ્પ્યા સિવાય અપહરીએ ત્યારે બાહર ઉદ્ધાર પદ્યોપમ થાય. તે કાળ સંખ્યાતા સમય પ્રમાણ જ થાય.

હવે ત્રીજી રીતે તે પાલામાંથી અસંખ્યાત કલ્પેલા વાળાએ સ્પર્શેલા આકાશ-પ્રદેશને (સમયા) સમયે સમયે અપહરીએ તે રીતે પાલો ખાલી થાય ત્યારે બાહર (ચિત્તે) ક્ષેત્ર પદ્યોપમ થાય અને વાળાએ સ્પર્શેલા તથા નહીં સ્પર્શેલા બધા આકાશપ્રદેશને સમયે સમયે અપહરીએ એ રીતે પાલો જ્યારે ખાલી થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પદ્યોપમ થાય. આ બંને પ્રકારમાં નિર્દેષકાળ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવ-સર્પિણી પ્રમાણ થાય, પરંતુ બાહર કરતાં સૂક્ષ્મ કાળપ્રમાણ વિશેષ જાણવું. ૪.

અસ્સંખ સંખવાસા, અસંખુસપ્પિણિ કમા સુહુમમાણં ।

થૂલાણ સંખવાસા, સંખસમયુસપ્પિણિ અસંખા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(અસ્સંખ) સૂક્ષ્મ અદ્ધા પદ્યોપમનો નિર્દેષ-પાલો ખાલી થવાનો કાળ અસંખ્યાત વર્ષનો છે, (સંખવાસા) સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પદ્યોપમનો નિર્દેષ-પાલો ખાલી થવાનો કાળ સંખ્યાત વર્ષનો છે અને (અસંખુસપ્પિણિ) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર

૧ ત્રણ પ્રકારના અંગુલ પૈકી આ એક અંગુલ છે તે અહીં લેવાનું છે.

પલ્લોપમનો નિર્લેપ-પાલો ખાલી થવાનો કાળ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીનો છે, (કમા સુહુમમાણ) અનુક્રમે ત્રણે પ્રકારના સૂક્ષ્મનું આ માન જાણવું. હવે સો સો વર્ષે કેશને અપહરીએ (થૂલાણ) ત્યારે બાહર અદ્ધા પલ્લોપમ થાય તે નિર્લેપકાળ એટલે પાલો ખાલી થવાનો કાળ (સંખવાસા) સંખ્યાતા વર્ષનો થાય, (સંખસમય) સમયે સમયે કેશ અપહરીએ-કાઠીએ ત્યારે બાહર ઉદ્ધાર પલ્લોપમ થાય. તે નિર્લેપ કાળ સંખ્યાત સમયનો થાય અને (ઉસપ્પિણિ અસંખા) કેશે સ્પર્શેલા આકાશ-પ્રદેશને સમયે સમયે અપહરીએ ત્યારે બાહર ક્ષેત્ર પલ્લોપમ થાય, તેનો નિર્લેપ કાળ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી થાય. ૫.

કાલાઝગાઈ અદ્ધા, દીવાદુદ્ધારિ સિત્ત પુઢવાઈ ।

સુહુમેણ મિણસુ દસકો-ડિકોડિપલિણિં અયરં તુ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(કાલાઝગાઈ) અવસર્પિણ્યાદિ રૂપ કાળ અને દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ તથા નારકીના આયુષ્ય તથા ભવસ્થિત્યાદિક (સુહુમેણ અદ્ધા) સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્લોપમે કરીને મપાય, (દીવાદુદ્ધારિ) દ્વીપ, સમુદ્ર પ્રમુખ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમે કરીને મપાય અને (સિત્ત પુઢવાઈ) પૃથિવ્યાદિ જીવો સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમે કરીને (મિણસુ) મપાય. (આ 'મિણસુ' તથા 'સુહુમ' પદ સર્વ ઠેકાણે જોડવા.) (દસકોડિકોડિપલિણિં) ત્રણે પ્રકારના દશ કોડકોડી પલ્લોપમે કરીને ત્રણે પ્રકારના (અયરં તુ) એક એક સાગરોપમ થાય ૬. બધે ઠેકાણે ઉપયોગમાં સૂક્ષ્મ પલ્લોપમ-સાગરોપમ જ લેવું, બાહર તો માત્ર સૂક્ષ્મ સમજવા માટે જ બતાવેલ છે.

સુસમસુસમા ય સુસમા, સુસમૈદુસમા ય દુસમૈસુસમા ય ।

દુસમા ય દુસમૈદુસમા-વસપ્પિણુસપ્પિણુક્કમઓ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(સુસમસુસમા ય) સુષમસુષમા નામનો પહેલો આરો, (સુસમા) સુષમા નામનો બીજો આરો, (સુસમદુસમા ય) સુષમદુષમા નામનો ત્રીજો આરો, (દુસમસુસમા ય) દુષમસુષમા નામનો ચોથો આરો, (દુસમા ય) દુષમા નામનો પાંચમો આરો અને (દુસમદુસમા) દુષમદુષમા નામનો છઠ્ઠો આરો જાણવો. આ નામ (અવસપ્પિણુસપ્પિણુક્કમઓ) અવસર્પિણીના છ આરાના જાણવા. તેનાથી ઉત્ક્રમે ઉત્સર્પિણીના છ આરાના નામ જાણવા. ૭.

સાગરકોડાકોડી, ચઝતિદુઙ્ગસમદુચત્તસહસૂળા ।

વાસસહસેગવીસા, ઇગવીસ કમા ય અરમાણં ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(સાગરકોડાકોડી ચઝ) પહેલો આરો ચાર કોડકોડી સાગરો-પમનો, (તિ) બીજો આરો ત્રણ કોડકોડી સાગરોપમનો, (દુ) ત્રીજો આરો બે

કોડાકોડી સાગરોપમનો, (ઇગસમદુચ્ચત્તસહસ્રૂણા) ચોથો આરો બેતાળીશ હજાર વર્ષ ઊણા એક કોડાકોડી સાગરોપમનો, (વાસસહસેગવીસા) પાંચમો આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો અને (ઇગવીસ કમા) છઠ્ઠો આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો જાણવો. એ પ્રમાણે (ય) વળી (અરમાણં) છ આરાનું માન જાણવું. ૮.

इह तिदुइगकोसुच्चा, तिदुइगपलिआउ अरतिगम्मि कमा ।

तूअरिबोरामलमाण—भोअणा तिदुइगदिणेहिं ॥ ९ ॥

અર્થ:—(इह) અહીં એટલે ભરતક્ષેત્રમાં (અરતિગમ્મિ) પહેલા ત્રણ આરાના પ્રારંભમાં (કમા) અનુક્રમે (તિદુઇગકોસુચ્ચા) યુગલીયાનું શરીર ત્રણ, બે અને એક કોશ ઉંચું હોય છે. એટલે કે પહેલા આરામાં યુગલીયાનું શરીર ત્રણ કોશ ઉંચું, બીજા આરામાં બે કોશ ઉંચું અને ત્રીજા આરામાં એક કોશ ઉંચું હોય છે. એ જ પ્રમાણે (તિદુઇગપલિઆઉ) ત્રણ, બે અને એક પદ્યોપમનું આયુષ્ય હોય છે, એટલે કે પહેલા આરાના પ્રારંભમાં યુગલીયાનું આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમનું, બીજા આરામાં બે પદ્યોપમનું અને ત્રીજા આરામાં એક પદ્યોપમનું હોય છે. તે જ પ્રમાણે (તિદુઇગદિણેહિં) ત્રણ, બે અને એક દિવસે કરીને (તૂઅરિબો-રામલમાણભોઅણા) તુવેર, બોર અને આમળા પ્રમાણ લોજનવાળા હોય છે. એટલે કે પહેલા આરાના પ્રારંભમાં યુગલીયા ત્રણ દિવસને આંતરે તુવેરના દાણા જેટલો આહાર કરે છે, બીજા આરામાં બે દિવસને આંતરે બોર જેટલો આહાર કરે છે અને ત્રીજા આરામાં એક દિવસને આંતરે આમળા જેટલો આહાર ગ્રહણ કરે છે. ૯.

तह दुछवन्नाअडवीस—सयगुचउसट्टिपिट्टयकरंडा ।

गुणवन्ना चउसट्टी—गुणसीदिणपालणा य नरा ॥ १० ॥

અર્થ:—(तह) તથા (दुछवन्ना) બસો ને છપ્પન, (अडवीससयगु) એક સો ને અઠ્ઠાવીશ અને (चउसट्टि) ચોસઠ (पिट्टयकरंडा) પૃષ્ઠકરંડક-વાંસાની પાંસળીઓ અનુક્રમે હોય છે, એટલે કે પહેલા આરાના પ્રારંભમાં યુગલીયાને ૨૫૬ પાંસળીઓ હોય છે, બીજા આરામાં ૧૨૮ પાંસળીઓ હોય છે અને ત્રીજા આરામાં ૬૪ પાંસળીઓ હોય છે. (य) તથા (नरा) યુગલીયા મનુષ્યો (गुणवन्ना) ઓગણપચાસ, (चउसट्टी) ચોસઠ અને (गुणसी) ઓગણએંશી (दिणपालणा) દિવસની પાલનાવાળા હોય છે, એટલે કે પહેલા આરાના પ્રારંભમાં યુગલીયા મનુષ્યોને ૪૯ દિવસની ^૧અપત્યપાલના હોય છે, બીજા આરામાં ૬૪ દિવસની

૧ “ છ મહિના આયુષ્ય શેષ સતે યુગલિની એક યુગલ પ્રસવે. ૪૯-૬૪ ને ૭૯ દિવસ યુગલની પ્રતિપાલના કરે, ત્યારપછી યુગલ સ્વયમેવ હરતાકરતા થઇ જાય છે. તેના માળાપ તો છ મહિના પૂર્ણ થયા પછી મરણ પામે છે.

હોય છે અને ત્રીજા આરામાં ૭૬ દિવસની અપત્યપાલના હોય છે. ૧૦. એટલે કે તેના માતા-પિતા એટલા દિવસ પ્રતિપાલના કરે છે ત્યાર પછી તેઓ સ્વયં રક્ષણ કરનારા થઈ જાય છે.

અવિ સઘજીવજુઅલા, નિઅસમહીણાઝ સુરગઈ તહ ય ।

થોવકસાયા નવરં, સઘારયથલયરાઝમિણં ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—(અવિ સઘજીવજુઅલા) વળી સર્વ યુગલીયા જીવો (નિઅસમહી-
ણાઝ) પોતાની સમાન આયુષ્યવાળા અથવા હીન આયુષ્યવાળા (સુરગઈ) દેવોની
ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ અધિક આયુષ્યવાળા થતા નથી. (તહ ય) તથા
વળી (થોવકસાયા) તે યુગલીયાઓ અત્ય કષાયવાળા હોય છે. (નવરં) વિશેષ
એ કે—(સઘારય) સર્વ આરાઓને વિષે (થલયરાઝ) સ્થલચરોનું આયુષ્ય
(ઈણં) આ આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે હોય છે. ૧૧

મણુઆઝસમ ગયાઈ, ચઝરંસ હયા અજાઈ અઢંસા ।

ગોમહિસુદ્ધચરાઈ, પળંસ સાળાઈ દસમંસા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(મણુઆઝસમ) છએ આરામાં મનુષ્યનું જે આયુષ્ય હોય તેટલું
જ આયુષ્ય હાથી, સિંહ અને અષ્ટાપદ વિગેરેનું હોય, (ચઝરંસ હયા) મનુષ્યના
આયુષ્યને ચોથે ભાગે અશ્વ, ખચ્ચર વિગેરેનું આયુષ્ય હોય, (અજાઈ અઢંસા)
મનુષ્યના આયુષ્યને આઠમે ભાગે બકરા, ઘેટા વિગેરેનું આયુષ્ય હોય, (ગોમ-
હિસુદ્ધચરાઈ પળંસ) મનુષ્યના આયુષ્યને પાંચમે ભાગે બળદ, પોડા, ઉંટ અને
ગધેડા વિગેરેનું આયુષ્ય હોય, તથા (સાળાઈ દસમંસા) મનુષ્યના આયુષ્યને
દશમે ભાગે કુતરા, વરુ, ચિત્રા વિગેરેનું આયુષ્ય હોય છે. (આ ચતુષ્પદ પહેલા
ત્રણે આરામાં યુગલિક હોય છે.) ૧૨.

ઝરમુઅગ પુઘકોડી, પલિઆસંઘંસ ચયર પદમારે ।

કોસપુહુત્તં મુઅગા, ઝરગા જોઅણસહસ્સ તણૂ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(પદમારે) પહેલા આરામાં (ઝરમુઅગ પુઘકોડી) ઊરપરિસર્પ
એટલે સામાન્ય સર્પ, ભુજપરિસર્પ એટલે ગોધા, નકુલ વિગેરે પૂર્વકોટિ વર્ષના
આયુષ્યવાળા હોય છે, (પલિઆસંઘંસ ચયર) ખેચર એટલે પક્ષીઓનું આયુષ્ય
પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું (અસંખ્યાતા વર્ષનું) હોય છે, (કોસપુ-
હુત્તં મુઅગા) ભુજપરિસર્પનું શરીર કોશપૃથક્ત્વ એટલે બેથી નવ ગાઉ સુધીનું
હોય છે, (ઝરગા જોઅણસહસ્સ તણૂ) ઊરપરિસર્પનું શરીર એક હજાર ચોજનનું

હોય છે. ૧૩. આમાં એચરજ યુગલિક હોય છે, કારણ કે સંખ્યાતા વર્ષના આયુ-
વાળા યુગલિક હોતા નથી.

પક્ષીસુ ધણુપુહુત્તં, ગયાઈ છક્કોસ છટ્ટમાહારો ।

તો કમહાણિવિસેસો, નેઓ સેસારણસુ સુઆ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(પક્ષીસુ ધણુપુહુત્તં) પહેલે આરે પક્ષીઓનું શરીરમાન ધનુષ-
પૃથક્ત્વ એટલે એથી નવ ધનુષનું હોય છે, (ગયાઈ છક્કોસ) ગબ્બલિકનું શરીર-
માન છ કોશનું હોય છે.^૧ (છટ્ટમાહારો) તેઓને-સર્વેને પહેલા આરાના પ્રારભમાં
છટ્ટને આંતરે એટલે બે દિવસને આંતરે આહાર હોય છે.^૨ (તો) ત્યારપછી
(સેસારણસુ) બાકીના આરાને વિષે (કમહાણિવિસેસો) કમે કરીને, આયુષ્ય, દેહમાન,
આહારાંતર વિગેરેની હાનિનો વિશેષ (સુઆ) સૂત્રથકી (નેઓ) બાણવો. ૧૪.

[અહીં પ્રક્ષેપ બે ગાથા છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—(આ ગાથામાં બતા-
વેલ આયુષ્ય ઉપર બતાવેલ કરતાં કાંઈક જુદું પડે છે) મનુષ્ય અને હાથીનું
આયુષ્ય ૧૨૦ વર્ષ અને પાંચ દિવસનું, બળદ, પાડા વિગેરેનું આયુષ્ય ૨૪ વર્ષ
અને પાંચ દિવસનું, અશ્વ વિગેરેનું આયુષ્ય ૩૨ વર્ષનું, બકરા, ઘેટા વિગેરેનું
આયુષ્ય ૧૬ વર્ષનું, કુતરા વિગેરેનું આયુષ્ય ૧૨ વર્ષનું, તથા ગધેડા, ઉંટ વિગેરેનું
આયુષ્ય ૨૫ વર્ષનું હોય. આ હાથી વિગેરે તિર્યચના આયુષ્યનો વિચાર પાંચમા
આરા આશ્રયી બાણવો.]

પાણં માયેણ પિચ્છેણ, રવિર્પેહ દીર્વપેહ કુસુંમ આંહારો ।

ભૂર્સેણ ગિર્હે વર્થાસેણ, કપ્પદુમા દસવિહા દિંતિ ॥ ૧૫ ॥

તે મત્તંગા મિંગા, તુડિઅંગા જોઈ દીર્વ ચિત્તંગા ।

ચિત્તરસા મણિઅંગા, ગેહાંગારા અણિઅંયા (ળા) ય ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(તે) તે આ (દસવિહા) દશ પ્રકારના (કપ્પદુમા) કલ્પવૃક્ષો
યુગલીયા મનુષ્યને આ પ્રમાણે (દિંતિ) આપે છે:—(મત્તંગા) મત્તંગ નામના
કલ્પવૃક્ષો (પાણં) દ્રાક્ષાદિ મદિરા વિગેરે પીવાની વસ્તુ આપે છે. (૧.) (મિંગા)
ભૃંગ નામના કલ્પવૃક્ષો (માયેણ) સુવર્ણના થાળ, વાટકા વિગેરે ભાજનો આપે
છે. (૨.) (તુડિઅંગા) ત્રુટિતાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો (પિચ્છેણ) વાજિત્ર સહિત

૧ ત્રણે આરામાં મનુષ્ય કરતાં બમણું-છ, ચાર તે બે ગાઉનું શરીર ચતુષ્પદનું હોય છે.

૨ પહેલે આરે બે દિવસને આંતરે, બીજે આરે એક દિવસને આંતરે અને ત્રીજે
આરે દરરોજ તિર્યચયુગલિકને આહાર હોય છે.

બત્રીશ પાત્રમદ્દ નાટક વિગેરે દેખાડે છે. (૩.) (જોડ) જ્યોતિરંગ નામના કલ્પ-
વૃક્ષો રાત્રે પણ (રવિપદ) સૂર્યના ઉદ્યોત જેવી પ્રભાને પ્રગટ કરે છે. (૪.) (દીવ)
દીપાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો (દીવપદ) ઘરની અંદર દીવાની જેવી પ્રભાને પ્રગટ
કરે છે. (૫.) (ચિત્તંગ) ચિત્રાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો (કુસુમ) વિચિત્ર ભતિના
પાંચ વર્ણના સુગંધી પુષ્પો તથા માળા વિગેરે આપે છે. (૬.) (ચિત્તરસા)
ચિત્રરસ નામના કલ્પવૃક્ષો (આહારો) મનોહર ષડ્રસ મિષ્ટાન્નાદિક આહારને આપે
છે. (૭.) (મણિઅંગ) મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો (મૂસળ) મણિ, મુગટ, કુંડળ,
કેયૂર વિગેરે આભૂષણો આપે છે. (૮.) (ગેહાગારા) ગેહાકાર નામના કલ્પવૃક્ષો
(ગિહ) વિચિત્ર પ્રકારની ચિત્રશાળા વિગેરે સહિત સાત, પાંચ અને ત્રણ
માળના ઘરો આપે છે. (૯.) (અણિઅયા ય) તથા અનગ્ન નામના કલ્પવૃક્ષો
(વત્યાસળ) નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો, ભદ્રાસન વિગેરે આસનો તથા શય્યા વિગેરે
આપે છે. (૧૦.) ૧૫-૧૬.

તદ્વિચારે પલિઓવમ-અડંસિ સેસંમિ કુલગરુપ્પત્તી ।

જમ્મદ્ધમરહમજ્ઞિમ-તિમાગનહસિંધુગંગંતો ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(તદ્વિચારે) ત્રીજે આરે (પલિઓવમઅડંસિ) પદ્યોપમનો આઠમો
અંશ-સાગ (સેસંમિ) બાકી રહે ત્યારે (કુલગરુપ્પત્તી) કુલકરની ઉત્પત્તિ
થાય છે. (અદ્ધમરહમજ્ઞિમ) દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રના મધ્યના (તિમાગનહસિંધુગંગંતો)
ત્રીજા ભાગમાં સિંધુ અને ગંગાનદીની વચ્ચે (જમ્મ) તેમનો જન્મ થાય છે. ૧૭.

પલિઓવમદસમંસો, પદમસ્સાઠ તઓ કમેણૂણા ।

પંચસુ અસંખપુદ્ધા, પુદ્ધા નામિસ્સ સંખિજ્ઞા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(પલિઓવમદસમંસો) પદ્યોપમના દશમા ભાગ જેટલું (પદમ-
સ્સાઠ) પહેલા વિમલવાહન નામના કુલકરનું આયુષ્ય હોય છે. (તઓ)
ત્યારપછી (કમેણ) અનુક્રમે (પંચસુ) પાંચ કુલકરોનું આયુષ્ય (અસંખપુદ્ધા)
અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા પૂર્વ અનુક્રમે (ઝુણા) ઊણા ઊણા બાણવા. બીજા,
ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા ને છઠ્ઠા કુલકરનું આયુષ્ય અસંખ્યાતા પૂર્વેનું બાણવું
પણ અનુક્રમે ઓછું ઓછું સમજવું. તથા (નામિસ્સ) સાતમા નાભિ કુલકરનું
આયુષ્ય (સંખિજ્ઞા પુદ્ધા) સંખ્યાતા પૂર્વેનું (કોડપૂર્વેનું) બાણવું. ૧૮.

પદમંસો કુમરત્તે, ચરિમદસંસો અ વુદ્ધમાવંમિ ।

મજ્ઞિલ્લદ્ધસંસેસુ, જાણ કાલં કુલગરાણં ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—સર્વે કુલકરોના પોતપોતાના આયુષ્યના દશ દશ ભાગ કરવા. તેમાં (પદ્મસો) પહેલો દશમો ભાગ (કુમરત્તે) કુમારપણામાં (અ) અને (ચરિમદસંસો) છેલ્લો દશમો ભાગ (વૃદ્ધભાવંસિ) વૃદ્ધપણામાં જાણવો; તથા (મન્જિલ્લદ્વદસંસેસુ) મધ્યમના આઠ દશાંશમાં (કુલગરાણં) કુલકરપણાને (કાલં) કાળ (જાણ) જાણવો. ૧૬.

ધણુસયનવઅડસગસ—હ્રસ્વસહ્વણપણપણીસુચ્ચા ।

કુલગરપિયાઽવિ કુલગર—સમાડદેહા પિઅંગુનિમા ॥૨૦॥

અર્થ:—(ધણુસયનવ) પહેલા વિમલવાહન કુલકરનું દેહમાન નવ સો ધનુષ (૧) (અડ) બીજા ચક્ષુષ્માનનું આઠ સો ધનુષ (૨) (સગ) ત્રીજા યશસ્વંત કુલકરનું દેહમાન સાત સો ધનુષ (૩) (સહ્વણ) ચોથા અભિચંદ્ર કુલકરનું દેહમાન સાડા છસો ધનુષ (૪) (છ) પાંચમા પ્રસેનજિત કુલકરનું દેહમાન છ સો ધનુષ (૫) (સહ્વણ) છઠ્ઠા મરુદેવ કુલકરનું દેહમાન સાડાપાંચ સો ધનુષ (૬) અને (પણપણીસુચ્ચા) સાતમા નાભિ કુલકરનું દેહમાન પાંચ સો ને પચીસ ધનુષનું જાણવું. (૭) એટલે કે તેટલું તેમનું શરીર ઉંચું હોય છે. તથા (કુલગરપિયાઽવિ) કુલકરોની પ્રિયાઓ (સ્ત્રીઓ) પણ (કુલગરસમાડદેહા) કુલકરની સરખા જ આયુષ્ય તથા દેહમાનવાળી હોય છે અને (પિઅંગુનિમા) પ્રિયંગુના જેવી શ્યામ વર્ણવાળી હોય છે. ૨૦.

સવિમલવાહણચક્ષુમ—જસમં અભિચંદઓ પસેણઙઅ ।

મરુદેવ નામિકુલગર, તિયઅરગંતે ઉસહભરહો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(સવિમલવાહણ) પહેલા વિમલવાહન કુલકર, (ચક્ષુમ) બીજા ચક્ષુષ્માન, (જસમં) ત્રીજા યશસ્વંત, (અભિચંદઓ) ચોથા અભિચંદ્ર, (પસેણઙઅ) પાંચમા પ્રસેનજિત, (મરુદેવ) છઠ્ઠા મરુદેવ અને (નામિકુલગર) સાતમા નાભિકુલકર—એમ સાત કુલકર થયા પછી (તિયઅરગંતે) ત્રીજા આરાને છેડે એટલે ચોરાશી લાખ પૂર્વ અને નેવાશી પખવાડીયા ત્રીજા આરાના શેષ રહ્યા ત્યારે (ઉસહ) ઋષભદેવ પ્રથમ તીર્થંકર થયા અને ત્રીજા આરાના અઠોતેર લાખ પૂર્વ અને નેવાશી પખવાડીયા શેષ રહ્યા ત્યારે (ભરહો) ભરત નામના પહેલા ચક્રવર્તીનો જન્મ થયો. (ઋષભદેવના જન્મ પછી છ લાખ પૂર્વે ભરત ચક્રવર્તી જન્મ્યા.) ૨૧.

ચત્તથે અજિઆઙજિણા, તેવીસ ઇગાર ચક્કિ તર્હિં સગરો ।

મઘવ સણંકુમર સંતી, કુંથુ અર સુભૂમ મહપડમા ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(**ચતુર્થે**) ચોથા આરામાં (**અજિઆઈજિના**) પચાસ લાખ કરોડ સાગરોપમ ગયા ત્યારપછી અનુક્રમે અન્નિતાદિક તીર્થંકરો (**તેવીસ**) ત્રેવીશ થયા. તથા (**દ્વાર ચક્રિ**) અગ્યાર ચક્રવર્તી થયા. (**તર્હિ**) તેમાં (**સગરો**) અન્નિતાનાથને વળતે બીજા સગર ચક્રવર્તી થયા, (**મઘવ**) ત્યારપછી ત્રીજા મઘવ ચક્રવર્તી અને (**સર્ણકુમર**) ચોથા સનત્કુમાર ચક્રી એ એ ધર્મનાથ અને શાંતિનાથની વચ્ચે થયા. પછી (**સંતી કુંથુ અર**) પાંચમા શાંતિનાથ, છઠ્ઠા કુંથુનાથ અને સાતમા અરનાથ એ ત્રણ તીર્થંકરના લવમાં જ ચક્રવર્તી થયા, (**સુભૂમ**) આઠમા સુભૂમ નામના ચક્રવર્તી અરનાથ અને મહિનાથના આંતરામાં થયા, (**મહાપદમા**) નવમા મહાપદ્મ નામના ચક્રવર્તી મુનિસુવ્રતસ્વામી ને નમિનાથના આંતરામાં થયા. ૨૨.

હરિસેણ જઓ બંમુત્તિ, નવ બલા અયલ વિજય મહા ય ।

સુપ્પહ સુદંસણાણંદ—નંદણા રામબલમહા ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(**હરિસેણ**) દશમા હરિષેણ નામના ચક્રવર્તી (**જઓ**) અને અગ્યારમા જય નામના ચક્રવર્તી નમિનાથ અને નેમિનાથના આંતરામાં થયા, (**બંમુત્તિ**) બારમા પ્રદ્વદત્ત નામના ચક્રવર્તી નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથના આંતરામાં થયા.

(**નવ બલા**) હવે નવ બળદેવ કેવી રીતે થયા તે કહે છે. તેમાં (**અયલ**) પહેલા અચળ નામના બળદેવ શ્રેયાંસનાથને વારે થયા, (**વિજય**) બીજા વિજય નામના બળદેવ વાસુપૂજ્યને વારે થયા, (**મહા ય**) ત્રીજા ભદ્ર નામના બળદેવ વિમલનાથને વારે થયા, (**સુપ્પહ**) ચોથા સુપ્પહ નામના બળદેવ અનંતાનાથને વારે થયા, (**સુદંસણ**) પાંચમા સુદર્શન નામના બળદેવ ધર્મનાથને વારે થયા, (**આણંદ**) છઠ્ઠા આણંદ નામના બળદેવ અને (**નંદણા**) સાતમા નંદન નામના બળદેવ અરનાથ ને મહિનાથના આંતરામાં થયા, (**રામ**) આઠમા રામચંદ્ર નામના બળદેવ મુનિસુવ્રતસ્વામી ને નમિનાથના આંતરામાં થયા અને (**બલમહા**) નવમા બળભદ્ર નામના બળદેવ નેમિનાથને સમયે થયા. ૨૩.

વિણ્હુ તિવિટ્ટ દુવિટ્ટ, સયંમુ પુરિસુત્તમે પુરિસસીહે ।

તહ પુરિસપુંડરીણ, દત્તે લક્ષ્મણ કણ્હે અ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(**વિણ્હુ**) નવ વાસુદેવ આ પ્રમાણે થયા છે—(**તિવિટ્ટ**) પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ શ્રેયાંસનાથને વારે થયા, (**દુવિટ્ટ**) બીજા દ્વિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ વાસુપૂજ્યને વારે થયા, (**સયંમુ**) ત્રીજા સ્વયંભૂ નામના વાસુદેવ વિમળનાથને વારે થયા, (**પુરિસુત્તમે**) ચોથા પુરુષોત્તમ નામના વાસુદેવ અનંતાનાથને વારે થયા,

(પુરિસસીદ્ધે) પાંચમા પુરુષસિંહ નામના વાસુદેવ ધર્મનાથને વારે થયા, (તદ્) તથા (પુરિસપુંડરીક) છઠ્ઠા પુરુષપુંડરીક નામના વાસુદેવ અને (દત્તે) સાતમા દત્ત નામના વાસુદેવ અરનાથ ને મહિનાથના આંતરામાં થયા, (લક્ષ્મણ) આઠમા લક્ષ્મણ નામના વાસુદેવ મુનિસુવ્રતસ્વામી ને નમિનાથના આંતરામાં થયા, (અ) અને (કણ્ઠે) નવમા કૃષ્ણ નામના વાસુદેવ નેમિનાથને વારે થયા. ૨૪.

આસગ્ગીવે તારય, મેરય મહુકેટમે નિસુંમે અ ।

બલિ પહરાણ રાવણ, જરસિંધૂ નવ પડિહરિ ત્તિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—હવે (નવ) નવ (પડિહરિ ત્તિ) પ્રતિવાસુદેવ આ પ્રમાણે થયા છે. (આસગ્ગીવે) પહેલા અશ્વઘ્રીવ નામના પ્રતિવાસુદેવ ત્રેયાંસનાથને વારે થયા, (તારય) બીજા તારક નામના પ્રતિવાસુદેવ વાસુપૂજ્યસ્વામીને વારે થયા, (મેરય) ત્રીજા મેરક નામના પ્રતિવાસુદેવ વિમલનાથને વારે થયા, (મહુકેટમે) ચોથા મધુકૈટભ નામના પ્રતિવાસુદેવ અનંતનાથને વારે થયા, (અ) અને (નિસુંમે) પાંચમા નિશુંભ નામના પ્રતિવાસુદેવ ધર્મનાથને વારે થયા, (બલિ) છઠ્ઠા બલિ નામના પ્રતિવાસુદેવ અને (પહરાણ) સાતમા પ્રહ્લાદ નામના પ્રતિવાસુદેવ અરનાથ ને મહિનાથના આંતરામાં થયા, (રાવણ) આઠમા રાવણ નામના પ્રતિવાસુદેવ મુનિસુવ્રતસ્વામી ને નમિનાથના આંતરામાં થયા, તથા (જર-સિંધૂ) નવમા જરાસંઘ નામના પ્રતિવાસુદેવ નેમિનાથના વારામાં થયા. ૨૫.

एवं जिणचउवीसं, चक्री बार नव बल हरी तयरी ।

नव नारणहि विसयरि, सिलागपुरिसा तह इहाई ॥ २६ ॥

नर पुवकोडिआऊ, पंचसय धणुच्च सनयववहारा ।

पुवं च वासकोडी, सत्तरिलक्खा छपनसहसा ॥ २७ ॥

અર્થ:—(एवं) એ પ્રમાણે (जिणचउवीसं) ચોવીસ તીર્થંકરો, (चक्री बार) બાર ચક્રવર્તી, (नव बल) નવ બળદેવ, (हरी) નવ વાસુદેવ, (तयरी) નવ તેના શત્રુ (પ્રતિવાસુદેવ) તથા (नव नारणहि) નવ નારદ^૧, એ સર્વ મળીને (विसयरि) બહોંતેર^૨ (सिलागपुरिसा) શલાકા પુરૂષ બાણવા. જેઓએ મોક્ષમાં શલાકા-સળી ફેંકી છે અર્થાત્ જેઓ અવશ્ય મોક્ષમાં જવાના છે તે શલાકા પુરુષ કહેવાય છે. (तीर्थंकरा सर्वे) તથા ચક્રવર્તી કોઈ કોઈ તદ્ભવે જ

૧ દરેક વાસુદેવના વખતમાં એકેક નારદ થાય છે તે સ્વર્ગે કે મોક્ષે જાય છે.

૨ અન્યત્ર અગ્યાર રુદ્ર સહિત ૮૩ શલાકા પુરૂષ કહ્યા છે.

મોક્ષ જનારા હોય છે. બીજા ત્યારપછીના ગમે તે ભવે મોક્ષ જનારા હોય છે.) (તહ) તથા (રહાઈ) અહીં આદિમાં એટલે ઋષભદેવને સમયે (નર) મનુષ્યો (પુષ્પકોટિઆજ) પૂર્વ કોટિ વર્ષના આયુષ્યવાળા હોય છે, (પંચસય ધનુષ) પાંચ સો ધનુષ ઉંચા શરીરવાળા હોય છે, તથા (સનયવવહારા) તેઓ નીતિ-વાળા અને ખેતી તથા વેપાર કરનારા હોય છે.

અહીં પૂર્વનું પ્રમાણ કહે છે—(સત્તરિલક્ષા) ૭૦ લાખ (વાસકોટિ) કરોડ વર્ષ અને (છપનસહસા) ૫૬ હજાર કરોડ વર્ષનું (પુષ્પં ચ) એક પૂર્વ થાય છે. ૨૬-૨૭.

અટ્ટજવમજ્ઞમુસ્સેહ—મંગુલં તે ડ હત્થિ ચડવીસં ।

ચડકરધણુ ધણુદુસહસ—કોસો કોસચડ જોયણયં ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(અટ્ટજવમજ્ઞં મુસ્સેહં અંગુલં) આઠ યવમધ્યનું એક ઉત્સેધ અંગુલ થાય છે, (ડ) તુ પુનઃ—વળી (તે ચડવીસં) ચોવીસ ઉત્સેધ અંગુલનો (હત્થિ) એક હાથ થાય છે, (ચડકરધણુ) ચાર હાથનું એક ધનુષ થાય છે, (ધણુદુસહસકોસો) બે હજાર ધનુષનો એક કોશ (ગાઉ) થાય છે, તથા (કોસચડ જોયણયં) ચાર કોશનું એક યોજન થાય છે. ૨૮.

દુદુતિગ કુલગરનીઈ, હમધિક્કારા તઓ વિભાસાઈ ।

ચડહા સામાઈયા, બહુહા લેહાઈવવહારો ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—(દુદુતિગ કુલગરનીઈ) બે, બે અને ત્રણ કુલકરની નીતિ અનુક્રમે (હમધિક્કારા) હ, મ અને ધિષ્ઠાર એવા ત્રણ શબ્દની હતી. એટલે કે પહેલા અને બીજા એ બે કુલકરને સમયે ‘ હા ’ નામની નીતિ, ત્રીજા અને ચોથા કુલકરને સમયે ‘ મા ’ નામની નીતિ (હાકાર સહિત) અને પાંચમા, છઠ્ઠા તથા સાતમા કુલકરને સમયે ‘ ધિષ્ઠાર ’ નામની નીતિ (હાકાર અને માકાર સહિત) પ્રવર્તતી હતી. (તઓ) ત્યારપછી (વિભાસાઈ) વિકલ્પવાળી નીતિ પ્રવર્તી એટલે જુદી જુદી જાતની નીતિ પ્રવર્તી, તે (ચડહા સામાઈયા) ભરત ચક્રવર્તીને વારે શામાદિક એટલે શામ, દામ, ભેદ અને દંડ એ ચાર પ્રકારની નીતિ પ્રવર્તી તથા (બહુહા) ઘણા પ્રકારનો (લેહાઈવવહારો) લેખાદિક વ્યવહાર પ્રવર્ત્યો. ૨૯.

ગુણનવઙ્ પક્ષસેસે, રહ વીરો નિવ્વુઓ ચડત્થારે ।

ઉસ્સપ્પિણિતરૂયારે, ગણ ડ એવં પડમજમ્મો ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—(રહ) આ અવસર્પિણીના (ચડત્થારે) ચોથા આરાના (ગુણ-

નવહ) નેવાશી (પક્ષસેસે) પખવાડીયા બાકી રહ્યા ત્યારે (વીરો) મહાવીર-સ્વામી (નિવ્વુઓ) નિર્વાણ પામ્યા. (૩) વળી (એવં) એ જ પ્રમાણે (ઉસ્સ-પ્પિણિત્થયારે) આવતી ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાના નેવાશી પખવાડીયા (ગણ) જશે ત્યારે (પડમજમ્મો) પદ્મનાભનો જન્મ થશે (ગર્ભમાં આવશે) ૩૦.

કાલદુગે તિચઉત્થા—રગેસુ ઇગૂણનવહપક્ષેસુ ।

સેસ ગણસુ સિજ્ઞંતિ, હંતિ પદમંતિમજિણિંદા ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—(કાલદુગે) અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીરૂપ બે કાળને વિષે અનુક્રમે (તિચઉત્થારગેસુ) ત્રીજા અને ચોથા આરાના (ઇગૂણનવહપક્ષેસુ) નેવાશી પખવાડીયા (સેસ ગણસુ) શેષ રહે ત્યારે અને વ્યતીત થાય ત્યારે (પદમં-તિમજિણિંદા) પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકર (સિજ્ઞંતિ હંતિ) સિદ્ધ થાય અને ઉત્પન્ન થાય. એટલે કે અવસર્પિણીમાં ત્રીજા આરાના નેવાશી પખવાડીયા શેષ રહે ત્યારે પહેલા તીર્થંકર સિદ્ધ થાય અને ચોથા આરાના નેવાશી પખવાડીયા શેષ રહે ત્યારે છેલ્લા તીર્થંકર સિદ્ધ થાય, તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીમાં ત્રીજા આરાના નેવાશી પખવાડીયા બંધ ત્યારે પહેલા જિનેશ્વરનો જન્મ થાય અને ચોથા આરાના નેવાશી પખવાડીયા બંધ ત્યારે છેલ્લા જિનેશ્વરનો જન્મ થાય. (અહીં જન્મ શબ્દ માતાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થવાવાચક સમજવો.) ૩૧.

વીરપડમંતરં પુણ, ચુલસી સહસ સગવાસ યણમાસા ।

પંચમઅરયનરા સગ—કરુચ્ચ વીસસયવરિસાઝ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—(પુણ) વળી (વીરપડમંતરં) મહાવીર અને પદ્મનાભનું આંતરું (ચુલસી સહસ) ચોરાશી હજાર ને (સગવાસ) સાત વર્ષ અને (યણમાસા) પાંચ મહિનાનું છે. ૧ તથા (પંચમઅરયનરા) પાંચમા આરાના પ્રારંભમાં મનુષ્યો (સગકરુચ્ચ) સાત હાથ ઉંચા અને (વીસસયવરિસાઝ) એક સો ને વીશ વર્ષના આયુષ્યવાળા હોય છે. ૩૨.

સુહમાઈ દુપસહંતા, તેવીસુદણ્હિ ચઉજુઅદુસહસા ।

જુગપવરગુરૂ તસસમ, ઇગારલક્ષા સહસ સોલ ॥ ૩૩ ॥

૧ અવસર્પિણીનો પાંચમો ને છઠ્ઠો આરો ૨૧૦૦૦—૨૧૦૦૦ વર્ષનો ને ઉત્સર્પિણીનો પહેલો ને બીજો આરો ૨૧૦૦૦—૨૧૦૦૦ વર્ષનો કુલ ૮૪૦૦૦ અને અવસર્પિણીના ચોથા આરાના છેલ્લા ૮૯ પક્ષ તથા ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાના પ્રારંભના ૮૯ પક્ષ એ સર્વ મળી ૮૪૦૦૦ ને સાત વર્ષ અને પાંચ માસ થાય છે.

મળપરમોહિપુલાણ, આહારગ્રાસવગવસમે કપ્પે ।

સંજમતિયકેવલિસિ—જ્ઞાણા ય જંબુમ્મિ વુચ્છિન્ના ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—(મળપરમોહિપુલાણ) મનઃપર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિ, પુલાકલબ્ધિ, (આહારગ) આહારકલબ્ધિ, (ગ્રાસવગ) ક્ષપકશ્રેણિ, (વસમે) ઉપશમશ્રેણિ, (કપ્પે) જિનકલ્પ, (સંજમતિય) સંયમત્રિક-પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત નામના ત્રણ સંયમ-ચારિત્ર, (કેવલિ) કેવળજ્ઞાન (ય) અને (સિજ્ઞાણા) સિદ્ધિ-આ દશ સ્થાનો (જંબુમ્મિ) જંબૂસ્વામીને વિષે એટલે તેના નિર્વાણ પછી (વુચ્છિન્ના) વિચ્છેદ ગયા છે. ૩૬.

પુલાકલબ્ધિને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“ જિણસાસણપડિણીયં, ચુન્નિજ્ઞા ચક્કવટ્ઠિસિન્નં પિ ।

કુવિઓ મુણી મહપ્પા, પુલાયલદ્ધીઙ્ગ સંપન્નો ॥ ”

“ પુલાકલબ્ધિવડે યુક્ત એવો મહાત્મા મુનિ જો કોપ પામે તો જિન-સાસનના શત્રુરૂપ ચક્રવર્તીની સેનાને પણ ચૂરી નાંખે. ”

સિજ્ઞંભવેણ વિહિઅં, દસયાલિય અટ્ટનવઙ્ગ વરિસેહિં ।

સત્તરિસણ્હિં થક્કા, ચડ પુઘ્વા મહ્વાહુમ્મિ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી (અટ્ટનવઙ્ગ) અઠાણ (વરિસેહિં) વર્ષ ગયા ત્યારે (સિજ્ઞંભવેણ) શય્યભવસૂરિએ (દસયાલિય) દશવૈકલ્પિક સૂત્ર (વિહિઅં) રચ્યું; તથા મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી (સત્તરિસણ્હિં) એક સો સીતેર વર્ષ ગયા ત્યારે (ચડ પુઘ્વા) છેલ્લા ચાર પૂર્વ (મહ્વાહુમ્મિ) ભદ્ર-બાહુને વિષે-તેમની પછી (થક્કા) થાક્યા-અર્થથી રહિત રહ્યા. ૩૭.

તુટ્ઠિસુ થૂલભદ્દે, દોસયપનરેહિં પુવ્વઅણુઓગો ।

સુહુમમહાપાણાણિ અ, આઙ્ગમસંઘયણસંઠાણા ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી (દોસયપનરેહિં) બસો ને પંદર વર્ષ (થૂલભદ્દે) શ્રી સ્થૂલભદ્રને વિષે (તેની પછી) (પુવ્વઅણુઓગો) પૂર્વનો અનુયોગ (ચાર પૂર્વ) (સુહુમમહાપાણાણિ) સૂક્ષ્મ મહાપ્રાણ ધ્યાન એટલે જે ધ્યાનથી

મળપરમોહિપુલાણ, આહારગ્રાસવગડવસમે કપ્પે ।

સંજમતિયકેવલિસિ-જ્ઞાના ય જંબુમ્મિ વુચ્છિન્ના ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—(મળપરમોહિપુલાણ) મનઃપર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિ, પુલાકલઘ્નિ, (આહારગ) આહારકલઘ્નિ, (ગ્રાસવગ) ક્ષપકશ્રેણિ, (ઉવસમે) ઉપશમશ્રેણિ, (કપ્પે) જિનકલ્પ, (સંજમતિય) સંયમત્રિક-પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાજ્યાત નામના ત્રણ સંયમ-ચારિત્ર, (કેવલિ) કેવળજ્ઞાન (ય) અને (સિજ્ઞાના) સિદ્ધિ-આ દશ સ્થાનો (જંબુમ્મિ) જંબૂસ્વામીને વિષે એટલે તેના નિર્વાણ પછી (વુચ્છિન્ના) વિચ્છેદ ગયા છે. ૩૬.

પુલાકલઘ્નિને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“ જિણસાસણપડિણીયં, ચુન્નિજ્ઞા ચક્કવટ્ઠિસિન્નં પિ ।

કુવિઓ મુણી મહપ્પા, પુલાયલક્કીઝ સંપન્નો ॥ ”

“ પુલાકલઘ્નિવંટે યુક્ત એવો મહાત્મા મુનિ જો કોપ પામે તો જિન-શાસનના શત્રુરૂપ ચક્રવર્તીની સેનાને પણ ચૂરી નાંખે. ”

સિજ્ઞંભવેણ વિહિઅં, દસયાલિય અટ્ટનવઙ્ગ વરિસેહિં ।

સત્તરિસણ્હિં થક્કા, ચડ પુઘ્વા મહ્વાહુમ્મિ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી (અટ્ટનવઙ્ગ) અઠ્યાણ (વરિસેહિં) વર્ષ ગયા ત્યારે (સિજ્ઞંભવેણ) શય્યાંભવસૂરિએ (દસયાલિય) દશવૈકાલિક સૂત્ર (વિહિઅં) રચ્યું; તથા મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી (સત્તરિસણ્હિં) એક સો સીતેર વર્ષ ગયા ત્યારે (ચડ પુઘ્વા) છેલ્લા ચાર પૂર્વ (મહ્વાહુમ્મિ) ભદ્ર-બાહુને વિષે-તેમની પછી (થક્કા) થાક્યા-અર્થથી રહિત રહ્યા. ૩૭.

તુટ્ઠિસુ થૂલભદ્દે, દોસયપનરેહિં પુવ્વઅણુઓગો ।

સુહુમમહાપાણાણિ અ, આઙ્ગમસંઘયણસંઠાણા ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી (દોસયપનરેહિં) બસો ને પંદર વર્ષ (થૂલભદ્દે) શ્રી સ્થૂલભદ્રને વિષે (તેની પછી) (પુવ્વઅણુઓગો) પૂર્વનો અનુયોગ (ચાર પૂર્વ) (સુહુમમહાપાણાણિ) સૂક્ષ્મ મહાપ્રાણ ધ્યાન એટલે જે ધ્યાનથી

અંતર્મુદૂર્તમાં ચૈદ્ર પૂર્વનું આનુપૂર્વી ને પશ્ચાત્પૂર્વીએ પરાવર્તને કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે (અ) અને (આદ્યસંઘયણસંઠાણ) પહેલું સંઘયણ અને પહેલું સંસ્થાન (તુદ્વિસુ) વિચ્છેદ પામ્યા. ૩૮.

પણચુલસીદસુ વયરે, દસ પુઘા અધ્ધકીલિસંઘયણં ।

છસ્સોલેહિં અ થક્કા, દુબ્બલિણ સઙ્ગનવ પુઘા ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી (પળચુલસીદસુ) પાંચ સો ચૌરાશી વર્ષે (વયરે) વજ્રસ્વામીને વિષે (દસ પુઘા) દશ પૂર્વ અને (અધ્ધકીલિસંઘયણં) ૧ અર્ધનારાય ને કીલિકા સંઘયણ થાક્યા એટલે ત્યારપછી વિચ્છેદ ગયા. (અ) અને (છસ્સોલેહિં) વીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી છ સો ને સોળ વર્ષે (દુબ્બલિણ) દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને વિષે (સઙ્ગનવ પુઘા) સાઠાનવ પૂર્વ (થક્કા) થાક્યા-ત્યારપછી વિચ્છેદ ગયા. ૩૯.

છઘાસસણહિં નવુ-ત્તરોહિં સિદ્ધિં ગયસ્સ વીરસ્સ ।

રહવીરપુરે નયરે, યમણા પાણંડિઆ જાયા ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—(વીરસ્સ) વીર પ્રભુ (સિદ્ધિ ગયસ્સ) સિદ્ધિમાં ગયા પછી (છઘાસસણહિં નવુત્તરોહિં) છ સો ને નવ વર્ષ ગયા ત્યારે (રહવીરપુરે નયરે) રથવીરપુર નામના નગરમાં (પાણંડિઆ) પાખંડી (યમણા) દિગંબર સાધુઓ (જાયા) થયા. (દિગંબર મત નીકળ્યો) ૪૦.

તેણઅનવસણહિં, સમઙ્કંતેહિં વદ્ધમાણાઓ ।

પજ્જોસવણ ચડત્થી, કાલગસૂરિહિં તો ઠવિઆ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—(વદ્ધમાણાઓ) વર્ધમાનસ્વામીના નિર્વાણ પછી (તેણઅનવસણહિં) નવ સો ને ત્રાણ વર્ષ (સમઙ્કંતેહિં) ગયે સતે (કાલગસૂરિહિં તો) કાલિક સૂરિએ (પજ્જોસવણ ચડત્થી) પર્યુષણ પર્વ ચોથને દિવસે (ઠવિઆ) સ્થાપન કર્યું. ૪૧.

વીરજિણા પુવ્વગયં, સવં પિ ગયં સહસ્સવરિસેહિં ।

સુન્નમુણિવેઅજુત્તા, વિક્કમકાલાઓ જિણકાલો ॥ ૪૨ ॥

૧ આ સંઘયણ ચોથું અને પાંચમું હોવાથી બીજું અને ત્રીજું સંઘયણ આની પહેલાં વિચ્છેદ જવું જોઈએ. તેના વખત અહીં કહ્યો નથી.

અર્થ:—(વીરજિના) વીર પ્રભુના નિર્વાણથી (સહસ્સવરિસેહિં) હજાર વર્ષ ગયા ત્યારે (પુણ્યગયં) પૂર્વમાં રહેલું (સંઘં પિ ગયં) સર્વ શ્રુત વિચ્છેદ થયું. (જિણકાલો) વીર પ્રભુના નિર્વાણથી (સુન્નમુણિવેઅજુત્તા) ચાર સો ને સીતેર વર્ષ (વિક્કમકાલાઓ) વિક્રમ સંવત્સર પ્રવર્ત્યો. ૪૨.

તેરસણહિં વીરા, હોંતિ અણેગહા મહ (ય) વિમેઆ ।

બંધંતિ જેહિં જીવા, બહુહા કંઘાઈમોહણિયં ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—(વીરા) વીર જિનેશ્વરના નિર્વાણથી (તેરસણહિં) તેર સો વર્ષ (અણેગહા) અનેક પ્રકારના (મહ (ય) વિમેઆ) મતિ(ત)ના ભેદો (હોંતિ) થશે. (થયા.) (જેહિં) જે ભેદોએ કરીને (જીવા) જીવો (બહુહા) ઘણા પ્રકારના (કંઘાઈમોહણિયં) કાંક્ષાદિક-સંદેહાદિક મોહનીય કર્મને (બંધંતિ) બાંધશે. ૪૩.

‘વીરજિના ગુણવીસં, સણહિં પળ માસ બાર વરિસેહિં ।

ચંડાલકુલે હોહી, પાડલિપુરિ સમણપડિકૂલો ॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—(વીરજિના) વીર પ્રભુના નિર્વાણથી (ગુણવીસં સણહિં) ઓગણીસ સો (બાર વરિસેહિં) અને બાર વર્ષ તથા (પળ માસ) પાંચ માસ ગયે સતે (પાડલિપુરિ) પાટલીપુર નગરમાં (ચંડાલકુલે) ચંડાળના કુળમાં (સમણપડિકૂલો) સાધુનો પ્રતિકૂળ (કલંકીનો જન્મ) (હોહી) થશે. ૪૪.

ચિત્તટ્ટમિવિટ્ઠિભવો, કક્કી રુદ્ધો ચઝમ્મુહ તિનામા ।

અટ્ટારટ્ટારસપ—ન્નવરિસ સિસુદિસિવિજયરજ્જે ॥ ૪૫ ॥

અર્થ:—(ચિત્તટ્ટમિવિટ્ઠિભવો) ચૈત્ર શુદ્ધિ આઠમને દિવસે વિષ્ટિમાં તેનો જન્મ થશે. તથા તે (કક્કી) કલ્કી, (રુદ્ધો) રુદ્ર અને (ચઝમ્મુહ) ચતુર્મુખ એ પ્રમાણે (તિનામા) ત્રણ નામવાળો થશે. (અટ્ટાર) તે અઠાર વર્ષ (સિસુ) બાલ્યાવસ્થામાં, (અટ્ટારસ) અઠાર વર્ષ (દિસિવિજય) દિગ્વિજયમાં અને (પન્નવરિસ) પચાસ વર્ષ (રજ્જે) રાજ્યમાં નિર્ગમન કરશે. કુલ છાશી વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવશે. ૪૫.

તં મુણિભિવ્વલ્લસં, મગ્ગંતં હણિય વિપ્પરૂવ હરી ।

તસ્સુઅ દત્તં રજ્જે, પઙ્કાદિણચેઙ્કયકરં ઠવિહી ॥ ૪૬ ॥

૧ ૪૪ મીથી ૪૮ મી ગાથા સુધીમાં કહેલી હકીકત ઐતિહાસિક રીતે વિચારતાં બનેલી લાગતી નથી.

અર્થ:—(મુણિમિલ્લલંસં) મુનિઓ પાસેથી ભિક્ષાનો છટો ભાગ (મગ્ગંતં) માગતા:એવા (તં) તે કલ્કીને (વિપ્પરૂવ હરી) બ્રાહ્મણના રૂપને ધારણ કરનાર ઈંદ્ર (હણિય) હણીને (પદ્દિણ્ણચેદ્દયકરં) હુમેશાં એક નવા ચૈત્યને કરનારા (તસ્સુઅ દત્તં) તેના પુત્ર દત્તને (રજ્જે) રાજ્યને વિષે (ઠવિહી) સ્થાપન કરશે. ૪૬.

અંટારસપન્નાસેહિં, ગહિયસોરટ્ટુલ્લપ્પરકુરજ્જે ।

સો કાહી બહુવચ્છર-અપુજ્જસિત્તુંજઓદ્ધારં ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—(સો) તે દત્ત રાજા (અંટારસપન્નાસેહિં) અંટાર સો ને પચાસ વર્ષે (ગહિયસોરટ્ટુલ્લપ્પરકુરજ્જે) સૌરાષ્ટ્ર દેશનું રાજ્ય અને તુરુલ્લપ્પર કુરાજ્ય ગ્રહણ કરીને (બહુવચ્છરઅપુજ્જ) ઘણા વર્ષો સુધી અપૂજ્ય રહેલા (સિત્તુંજઓદ્ધારં) શત્રુજનના ઉદ્ધારને (કાહી) કરશે. ૪૭. (આ ઉદ્ધારની ગણના કરવામાં આવી નથી)

તસ્સુઅ જિણદત્તાઈ-નિવા નમિસ્સંતિ પાડિવયમાઈ ।

તદ્દયા કહં પિ હોહી, તહ જાહસરોહિનાણાઈ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—(તસ્સુઅ) તે દત્ત રાજાના પુત્ર (જિણદત્તાઈ) જિનદત્ત વિગેરે (નિવા) રાજાઓ (પાડિવયમાઈ) પ્રાતિપદ વિગેરે આચાર્યોને (નમિસ્સંતિ) વંદના કરશે. (તદ્દયા) તે વળતે (કહં પિ) કોઈપણ પ્રકારે (તહ) તથા-પ્રકારે એટલે થોડું થોડું-કોઈ કોઈ જીવને (જાહસરોહિનાણાઈ) ભતિસ્મરણ અને અવધિજ્ઞાનાદિક (હોહી) થશે. ૪૮.

જિણમત્તનિવાઝ ઇગા-રસલક્ખસોલસહસ્સ હોહિંતિ ।

ઇહયં વરિસસઝ્જે-ગવીસસહસેહિં વીરજિણા ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—(વીરજિણા) વીરપ્રભુના નિર્વાણ પછી (ઇહયં) અહીં (વરિસસઝ્જે) સો વર્ષ ન્યૂન^૨ (ગવીસસહસેહિં) એકવીસ હજાર વર્ષ સુધીમાં (જિણમત્તનિવાઝ) જિનેશ્વરની ભક્તિવાળા રાજા (ઇગારસલક્ખ) અગ્યાર લાખ અને (સોલસહસ્સ) સોળ હજાર (હોહિંતિ) થશે. ૪૯.

૧ “ ગુણવીસા સોલેહિ ય ” પ્રત્યંતરમાં પાઠ છે તેનો અર્થ “ જોગણીસ સો ને સોળ વર્ષ ” એવો છે. આ વાત ઠીક લાગે છે; કારણ કે તેનો પિતા ૧૯૧૨ માં તો થયેલ છે.

૨ અહીં સો વર્ષ ન્યૂન કહેવાનું કારણ સમજાતું નથી.

તહ સગ્ગચ્ચુઓ સૂરી, દુપ્પસહો સાહુળી અ ફગ્ગુસિરી ।

નાઇલ સહ્વો સહ્વી, સચ્ચસિરી અંતિમો સંઘો ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—(તહ) તથા એકવીશ હજાર વર્ષને છેડે (સગ્ગચ્ચુઓ) સ્વર્ગથી ચ્યવીને (સૂરિ દુપ્પસહો) દુષ્પ્રસલ નામના આચાર્ય (અ) તથા (ફગ્ગુસિરી) કંદુશ્રી નામની (સાહુળી) સાધ્વી તથા (નાઇલ સહ્વો) નાગિલ નામનો શ્રાવક અને (સહ્વી સચ્ચસિરી) સત્યશ્રી નામની શ્રાવિકા (અંતિમો સંઘો) એ પ્રમાણે છેલ્લો સંઘ થશે. ૫૦.

एगो साहू एगा, य साहुणी सावओ य सही वा ।

आणाजुत्तो संघो, सेसो पुण अट्टिसंघाओ ॥ ५१ ॥

અર્થ:—(एगो साहू) એક સાધુ, (एगा य साहुणी) એક સાધ્વી, (सावओ य) એક શ્રાવક અને (सही वा) એક શ્રાવિકા આ ચાર જ ભે (आणा-जुत्तो) વીતરાગની આજ્ઞાએ કરીને યુક્ત હોય તો તે (संघो) સંઘ કહેવાય છે; (पुण) પરંતુ (सेसो) બાકીનો એટલે આજ્ઞા રહિત હોય તે કોઈપણ શ્રેષ્ઠ ગુણનો અભાવ હોવાથી (अट्टिसंघाओ) હાડકાનો સંઘાત કહેવાય છે. ૫૧.

दसयालियजिअकप्पा—वस्सयअणुओगदारनंदिधरो ।

सययं इंदाइनओ, छट्ठग्गतवो दुहत्थतणू ॥ ५२ ॥

અર્થ:—(दसयालिय) દશવૈકલિક, (जिअकप्पा) જિતકલ્પ, (आवस्सय) આવશ્યક, (अणुओगदार) અનુયોગદાર અને (नंदि) નંદી-આ પાંચ સૂત્રને (धरो) ધારણ કરનાર તથા (सययं) નિરંતર (इंदाइनओ) ઇંદ્રાદિક દેવોએ નમેલા એવા તે આચાર્ય થશે. તથા (छट्ठग्गतवो) ઉત્કૃષ્ટ છટ્ટનો તપ કરનાર અને (दुहत्थतणू) બે હાથના શરીરવાળા થશે. ૫૨.

गिहि वय गुरुत्त बारस, चउ चउ वरिसो कयट्ठमो अंते ।

सोहम्मि सागराऊ, होइ तओ सिज्झिही भरहे ॥ ५३ ॥

અર્થ:—તે દુષ્પ્રસલસૂરિ (गिहि) ગૃહસ્થપણે (बारस) બાર વર્ષ રહેશે, (वय) વ્રત એટલે સર્વવિરતિપણામાં (चउ) ચાર વર્ષ રહેશે અને (गुरुत्त) આચાર્યપદને વિષે (चउ वरिसो) ચાર વર્ષ રહેશે. એમ વીશવર્ષનું આયુ પાળી (अंते) આયુષ્યને છેડે (कयट्ठमो) અઢમના તપવડે અનશન કરી (सोहम्मि) સૌધર્મદેવલોકમાં (सागराऊ) એક સાગરોપમના આયુષ્યવાળા (होइ) દેવ થશે. (तओ) ત્યાંથી ચ્યવીને (भरहे) ભરતક્ષેત્રમાં (सिज्झिही) સિદ્ધિપદને પામશે. ૫૩.

સુઅસૂરિસંઘધમ્મો, પુવ્વણ્હે છિજિહી અગણિ સાયં ।

નિવવિમલવાહણો સુહ-મમંતિ નયધમ્મમજ્ઞણ્હે ॥ ૫૪ ॥

અર્થ:—(સુઅસૂરિસંઘધમ્મો) તજ્ઞાન, સૂરિ, સંઘ અને ધર્મ એ ચાર (પુવ્વણ્હે) પહેલા પહેરે (છિજિહી) વિચ્છેદ પામશે, (નિવવિમલવાહણો) વિમલવાહન નામનો રાજા, (સુહમમંતિ) સુધર્મ નામનો મંત્રી અને (નયધમ્મ) નીતિ ધર્મ આ ત્રણ મધ્યાહ્ન સમયે વિચ્છેદ પામશે, તથા (અગણિ) અગ્નિ (સાયં) સાયંકાળે વિચ્છેદ પામશે. ૫૪.

તો સ્વારગ્ગિવિસંબિલ-વિજ્જુઘણા સગદિણા પિહુ કુપવણા ।

વરિસિય બહુરોગિજલં, કાર્હિંતિ સમં ગિરિથલાઈં ॥ ૫૫ ॥

અર્થ:—(તો) ત્યારપછી (સ્વારગ્ગિવિસંબિલવિજ્જુઘણા) ક્ષારમેઘ (ક્ષાર-રસવાળા જળનો મેઘ), અગ્નિ જેવા જળનો મેઘ, વિષમિશ્રિત જળનો મેઘ, અમ્લ (ખાટા) રસવાળા જળનો મેઘ અને વિદ્યુત્ મેઘ (જેમાં અત્યંત વિજળી જેવા અબકારા થઈ રહ્યા હોય તેવો મેઘ)—એમ પાંચ પ્રકારના મેઘ (સગદિણા) સાત સાત દિવસ કુલ ૩૫ દિવસ (પિહુ) બુદ્ધી બુદ્ધી વૃષ્ટિ કરશે-વરસશે. (કુપવણા) ખરાબ વાયુ વાશે, (બહુરોગિજલં) ઘણું રોગી-ઘણું રોગ ઉત્પન્ન કરે તેવું જળ (વરિસિય) વરસશે અને (ગિરિથલાઈં) પર્વત તથા સ્થળ વિગેરેને (સમં) સરખા (કાર્હિંતિ) કરશે. ૫૫.

ઈંગાલછારમુમ્મુર-હાહાભૂયા તણાઝરહિય મહી ।

હોહિંતિ બીયમિત્તં, વેયઢ્ઢાઝસુ સ્વગાઈં વિ ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:—(ઈંગાલછારમુમ્મુર) અંગારા, રાખ અને મુર્મુર-ભારેલા અગ્નિ જેવી તથા (હાહાભૂયા) હા હૈવ ! હવે શું થશે ? એ પ્રમાણે હાહાકારવાળી તથા (તણાઝરહિય) તૃણાદિકથી રહિત એવી (મહી) પૃથ્વી થશે. તથા (વેયઢ્ઢાઝસુ) વૈતાલ્યાદિકમાં-તેના બિલોમાં (સ્વગાઈં વિ) ૧૫ક્ષી આદિક પશુ (બીયમિત્તં) બીજ માત્ર (હોહિંતિ) રહેશે. ૫૬.

છટ્ટઅરે દુકરુચ્ચા, વીસંવરિસાઝ મચ્છયાહારા ।

બિલવાસી કુગઙ્ગમા, કુવન્નરૂવા નરા કૂરા ॥ ૫૭ ॥

૧ અહીં આદિ શબ્દથી બીજ માત્ર પશુઓ પણ બિલોમાં રહેશે.

અર્થ:—(છટ્ટુઅરે) છટ્ટા આરામાં (નરા) મનુષ્યો (દુકરુચ્ચા) બે હાથ ઉંચા શરીરવાળા (વીસંવરિસાડ) વીશ વર્ષના આયુષ્યવાળા, (મચ્છયાદારા) મત્સ્યનો આહાર કરનારા, (બિલવાસી) ગંગા અને સિંધુ નદીના બિલમાં વસનારા, (કુંગદગમા) તિર્યંચ અને નરકરૂપ કુગતિમાં જનારા, (કુવન્નરુવા) ખરાબ વર્ણ અને રૂપવાળા તથા (કૂરા) કૂર પ્રકૃતિવાળા થશે. ૫૭.

નિલ્લજ્ઞા નિવસણા, સ્વરવયણા પિયસુઆઈઠિરહિયા ।

છવરિસગબ્મા ઇત્થી, સુદુક્ષપસવા બહુસુઆ ય ॥ ૫૮ ॥

અર્થ:—(નિલ્લજ્ઞા) ત્રણી તે મનુષ્યો લજ્ઞા રહિત, (નિવસણા) વસ્ત્ર રહિત, (સ્વરવયણા) કઠોર વચનવાળા, (પિયસુઆઈઠિરહિયા) માત-પિતા, ભાઈ-બહેન અને પુત્ર-કલત્રાદિની સ્થિતિ (મર્યાદા) રહિત થશે. તથા (ઇત્થી) સ્ત્રીઓ (છવરિસગબ્મા) છ વરસની વયે ગર્ભ ધારણ કરશે, (સુદુક્ષ-પસવા) અત્યંત દુઃખે કરીને પ્રસવ કરશે (ય) અને (બહુસુઆ) ઘણા પુત્ર-પુત્રીવાળી થશે. ૫૮.

બહુમચ્છચક્કવહગંગ-સિંધુપાસેસુ નવ નવ બિલાઈં ।

વેયઢ્ઢોભયપાસે, વિસયરિ બહુરોગિનરઠાણા ॥ ૫૯ ॥

અર્થ:—(બહુમચ્છ) જેમાં ઘણા માછલાંઓ છે એવી અને (ચક્કવહ) રથના ચક્ર જેટલા પ્રવાહવાળી (ગંગસિંધુપાસેસુ) ગંગા અને સિંધુ નદીની બંને બાજુએ એટલે કાંઠે (વેયઢ્ઢોભયપાસે) વૈતાલ્યની બંને બાજુએ એટલે ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ (બહુરોગિનરઠાણા) ઘણા રોગી મનુષ્યોના સ્થાનભૂત (નવ નવ બિલાઈં) નવ નવ બિલો હોવાથી કુલ (વિસયરિ) બહોંતેર બિલોમાં રહેશે. (વૈતાલ્યની ઉત્તર દિશામાં ગંગા નદીના પૂર્વપશ્ચિમ તરફના બે કાંઠામાં નવ નવ બિલ હોવાથી અઠાર બિલ થયા, તે જ રીતે વૈતાલ્યની દક્ષિણ દિશામાં અઠાર હોવાથી છત્રીશ થયા. તે જ રીતે સિંધુનદીના ચારે તરફના છત્રીશ મળીને કુલ બહોંતેર બિલ થાય છે.) ૫૯.

અગ્ગિમઅરાઈમાણં, પુવ્વ અરંતે ઇહં તુ છટ્ટંતે ।

હત્થતણુ સોલવરિસાડ, અન્નહુસ્સપ્પિણી નવરં ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—(અગ્ગિમઅરાઈમાણં) આગળના ઉત્સર્પિણીના આરાદિકનું માન (આયુષ્ય દેહાદિકનું માન) પૂર્વની જેમ આગલા આરાની જેમ બાણવું. ઉત્સ-

પિંણીમાં આદિનું જે જે દેહ આયુષ્ય પ્રમુખનું માન હોય તે તે (પુષ્પ અરંતે) પહેલા અવસર્પિણીના આરાને અંતે બાણવું એટલે ઉત્સર્પિણીમાં (અન્નહ) અન્યથા પ્રકારે બાણવું. (નવરં) એટલું વિશેષ છે કે હવે પછીના આરાની ઉત્સર્પિણી સંજ્ઞા છે. (હં તુ છંદે) અહીં અવસર્પિણીમાં છઠ્ઠા આરાને અંતે (હૃત્યતણુ સોલવરિસાઝ) એક હાથનું શરીર અને સોળ વર્ષનું આયુષ્ય હોય. ૬૦. (એ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના પહેલા આરાના પ્રારંભમાં હોય).

પુક્કલલીરઘયામય-રસમેહા વરિસિહંતિ પદમંતે ।

ભૂસીયલન્નનેહો-સહિરસયા સત્તસત્તદિણે ॥ ૬૧ ॥

અર્થ:—ઉત્સર્પિણીના પહેલા આરાને અંતે અને બીજા આરાના પ્રારંભમાં (પુક્કલ) પુષ્કરાવર્ત મેઘ વરસશે. તે મેઘ કેવો છે? પહેલાં અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરામાં ક્ષારાદિકના ખરાબ મેઘો વરસવાથી થયેલી ઈગાલ-ક્ષારમય પૃથ્વીને સ્વાદુ, સ્વચ્છ અને હિતકારી જળ વરસવાથી શાંત કરી દેશે. એ પહેલો પુષ્કરાવર્ત મેઘ દાહને ઉપશમાવે છે. ત્યારપછી (લીર) બીજો ખીરરસ મેઘ વરસશે તેથી પૃથ્વી પર ઘણા ધાન્ય નીપજશે. (ઘય) ત્રીજો ઘૂતરસ મેઘ વરસશે તે પૃથ્વીમાં સ્નિગ્ધતાને ઉત્પન્ન કરશે. (અમય) ચોથો અમૃતરસ મેઘ વરસશે તે નાના પ્રકારની ઔષધિને તેમજ નાના પ્રકારના વૃક્ષો અને લતાના અંકુરાને ઉત્પન્ન કરશે અને (રસમેહા) પાંચમો રસમેઘ સુરસમય ઉદકવાળો વરસશે તે વનસ્પતિઓમાં તિક્તાદિ પાંચ પ્રકારના રસને ઉત્પન્ન કરશે. (સત્તસત્તદિણે) આ પાંચે પ્રકારના મેઘો અનુક્રમે સાત સાત દિવસ (વરિસિહંતિ) વરસશે. તે (ભૂસીયલન્નનેહોસહિરસયા) પૃથ્વીને શીતલ કરશે, અન્ન ઉપજાવશે અને સ્નેહ સહિત (સ્નિગ્ધ), ઔષધિ સહિત તેમજ રસ સહિત કરશે. ૬૧.

બીણ ઉ પુરાઈકરો, જાઈસરો વિમલવાહણસુદામો ।

સંગમસુપાસદત્તો, સુમુહો સમ્મઈ કુલગર ત્તિ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ:—(બીણ ઉ) તથા બીજે આરે-પ્રાંત ભાગે (પુરાઈકરો) નગરાદિકને કરનાર, (જાઈસરો) બલિસ્મરણજ્ઞાનવાળા (વિમલવાહણ) પહેલા વિમલવાહન, (સુદામો) બીજા સુદામ, (સંગમ) ત્રીજા સંગમ, (સુપાસ) ચોથા સુપાર્થ, (દત્તો) પાંચમા દત્ત, (સુમુહો) છઠ્ઠા સુમુખ અને (સમ્મઈ) સાતમા સન્મતિ-આ સાત (કુલગર ત્તિ) કુલકરો થશે. (સ્થાનાંગસૂત્રના સાતમા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે-ભરતક્ષેત્રમાં આવતી ઉત્સર્પિણીમાં મિત્રવાહન ૧, સુભૂમ ૨, સુપ્રભ ૩, સ્વયંપ્રભ ૪, દત્ત ૫, સુધર્મ ૬ અને સુગંધુ ૭. આ નામના સાત કુલકરો થશે તે વ્યવહારાદિક ચલાવશે.) ૬૨.

તડયાઇસુ ઉઢ્ઢગઈ, જિળનારયબલ દુહાગઈ ચક્કી ।

અહરગઈ હરિપડિહરી, ચઉત્થઅરયાઇસુ અ જુઅલા ॥૬૩॥

અર્થ:—(તડયાઇસુ) ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા ને ચોથા આરામાં (જિળનારયબલ) જિનેશ્વરો, નારદો અને બળદેવો (ઉઢ્ઢગઈ) ઊર્ધ્વગતિવાળા થશે. તથા (ચક્કી) ચક્રવર્તીઓ (દુહાગઈ) ઊર્ધ્વ અને અધો એમ બંને પ્રકારની ગતિવાળા થશે. તથા (હરિપડિહરી) વાસુદેવો અને પ્રતિવાસુદેવો (અહરગઈ) અધોગતિવાળા થશે (અ) તથા (ચઉત્થઅરયાઇસુ) ૧ચોથા વિગેરે (પાંચમા અને છઠ્ઠા) એમ ત્રણ આરામાં (જુઅલા) યુગલિયા થશે. ૬૩.

પડમામસૂરદેવો, સુપાસસયંપમસવઅણુમૂઈ ।

દેવસુઅડયપેઢાલ—પુટિલસયકિત્તિસુવયડમમા ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—(પડમામ) આવતી ઉત્સર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રને વિષે શ્રેણિકરાબ્દનો જીવ જે હાલમાં પહેલી નરકમાં વર્તે છે તે ત્યાંથી ચ્યવીને શતદ્વાર નામના નગરમાં મહાપદ્મ નામે રાજા થશે. તે રાજા આવતી ચોવીશીમાં પદ્મનાભ નામના પહેલા તીર્થંકર થશે. તેનું ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય, સાત હાથનું શરીર અને સિંહનું લાંછન થશે. તે મહાપદ્મ રાજાનું બીજું નામ દેવસેન થશે અને ત્રીજું નામ વિમળવાહન થશે. તેનું સર્વ વૃત્તાંત મહાવીરસ્વામીની જેમ જાણવું.

(સૂરદેવો) વર્ધમાનસ્વામીના કાકા સુપાર્શ્વ નામે જે હતા, તેનો જીવ સૂરદેવ નામના બીજા તીર્થંકર થશે. તે પાર્શ્વનાથ જેવા થશે. તેનું ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય, નવ હાથનું શરીર અને સર્પનું લાંછન જાણવું.

(સુપાસ) પોટિલનો જીવ (પરંતુ ઉવવાયસૂત્રમાં કહેલ છે તે નહીં) સુપાર્શ્વ નામના ત્રીજા તીર્થંકર નેમિનાથ જેવા થશે. તેનું હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, દશ ધનુષનું શરીર અને શંખનું લાંછન જાણવું.

(સયંપમ) દઢાચુનો જીવ ચોથા સ્વયંપ્રભ નામના તીર્થંકર નમિનાથ જેવા થશે. તેનું દશ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, પંદર ધનુષનું શરીર અને નીલ કમળનું લાંછન જાણવું.

(સવઅણુમૂઈ) કાર્તિક શેઠનો જીવ પાંચમા સર્વાનુભૂતિ નામના તીર્થંકર

૧ ચોથા આરાના પ્રારંભમાં થનારા ચોવીશમા તીર્થંકર અને બારમા ચક્રવર્તી બન્ને નિર્વાણ પામ્યા પછી યુગલિક ધર્મ પ્રવર્તશે.

થશે. તે મુનિસુવ્રતસ્વામી જેવા થશે. તેનું ત્રીશ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, વીશ ધનુષનું શરીર અને કચ્છપનું લાંછન જાણવું.

(દેવસુઅ) શંખ શ્રાવકનો જીવ છઠ્ઠા દેવશ્રુત નામના તીર્થંકર મહિનાથ જેવા થશે. તેનું પંચાવન હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, પચીશ ધનુષનું શરીર ને કલશનું લાંછન જાણવું.

(ઉદય) નંદનો જીવ સાતમા ઉદય નામના તીર્થંકર અરનાથ પ્રભુ જેવા થશે. તેનું ચોરાશી હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, ત્રીશ ધનુષનું શરીર અને નંદાવર્તનું લાંછન જાણવું.

(પેઢાલ) સુનંદનો જીવ આઠમા પેઢાલ નામના તીર્થંકર કુંથુનાથ જેવા થશે. તેનું પંચાણ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય, પાંત્રીશ ધનુષનું શરીર અને બેકડાનું લાંછન જાણવું.

(પુટિલ) આનંદનો જીવ નવમા પોટિલ નામના તીર્થંકર શાંતિનાથ જેવા થશે. તેમનું એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, ચાળીશ ધનુષનું શરીર અને મૃગનું લાંછન જાણવું.

(સયકિત્તિ) શતક શ્રાવકનો જીવ દશમા શતકીર્તિ નામના તીર્થંકર ધર્મનાથ પ્રભુ જેવા થશે. તેમનું દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, પીસ્તાળીશ ધનુષનું શરીર અને વજનું લાંછન જાણવું. આ શંખનો મિત્ર જેનું નામ પુષ્કલિ હતું તે જાણવા. (શ્રી હેમવીરચરિત્રમાં નવમા કેકસીના જીવ અને દશમા રેયલીના જીવ કહ્યા છે.)

(સુવય) સત્યકી વિદ્યાધરનો જીવ અગ્યારમા સુવ્રત નામના તીર્થંકર અનંતાનાથ જેવા થશે. તેમનું ત્રીશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, પચાસ ધનુષનું શરીર અને સિચાણુનું લાંછન જાણવું.

(અમમ) દ્વારકામાં કૃષ્ણ વાસુદેવ નેમિનાથના ભક્ત હતા. તે ધર્મિષ્ઠ શ્રાવક થયા હતા. અન્યદા તેમણે અઠાર હજાર મુનિઓને શુદ્ધ વિધિપૂર્વક વંદન કરી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કર્યું હતું. તે વખતે સાતમી નરકને યોગ્ય દુષ્કર્મની અપવર્તના કરીને ત્રીજી નરકને યોગ્ય કર્મદલિક કર્યા હતા અને તીર્થંકરનામ-કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. એ કૃષ્ણનો જીવ બારમા અમમ નામના તીર્થંકર વિમળનાથ જેવા થશે. તેમનું સાઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, સાઠ ધનુષનું શરીર અને વરાહનું લાંછન થશે. વસુદેવહિંદીમાં તો કૃષ્ણ ત્રીજી નરકમાંથી નીકળી, ભરત-ક્ષેત્રમાં શતદ્વાર નગરમાં માંડલિક રાજા થઈ, ચારિત્ર ગ્રહણ કરી તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચિત કરી, વૈમાનિક દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ ત્યાંથી મ્યવીને અમમ નામે બારમા તીર્થંકર થશે એમ કહ્યું છે. ૬૪. (નરકમાંથી નીકળીને પરભાર્યા તીર્થંકર થઈ શકતા નથી કારણ કે વચ્ચે કાળ વધારે છે તેથી બીજા બે ભવ થવાની જરૂર છે.)

નિકસાયનિપ્પુલયનિમમચિત્તગુતા સમાહિસંવરિયા ।

જસહરવિજઓ મહ્લો, દેવોઽણંતવિરિ મદ્કરો ॥ ૬૫ ॥

અર્થ:—(નિકસાય) બળદેવનો જીવ તેરમા નિષ્ક્રિયા નામના તીર્થંકર વાસુપૂજ્ય જેવા થશે. તેમનું ૭૨ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, ૭૦ ધનુષનું શરીર અને મહિષનું લાંછન બાણવું. (કૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળભદ્ર કૃષ્ણના (અમમ તીર્થંકરના) તીર્થમાં સિદ્ધિપદને પામવાના છે, તેથી આ તીર્થંકરના જીવ બળદેવ કહ્યા છે તે બીજા સમજવા.)

(નિપ્પુલય) રોહિણીનો જીવ નિષ્પુલાક નામના ચૌદમા તીર્થંકર શ્રેયાંસનાથ જેવા થશે. તેમનું ૮૪ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, ૮૦ ધનુષનું શરીર અને ખડ્ગી (ગેંડા)નું લાંછન બાણવું.

(નિમમ) જેને બત્રીશ પુત્રો થયા હતા તે સુલસાનો જીવ પંદરમા નિર્મમ નામના તીર્થંકર શીતળનાથ જેવા થશે. તેમનું લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ૬૦ ધનુષનું શરીર અને શ્રીવત્સનું લાંછન બાણવું.

(ચિત્તગુતા) જેણે પ્રભુને બીજેરાપાક વહોરાવ્યો હતો તે રેવતીનો જીવ સત્તરમા ચિત્રગુપ્ત નામના તીર્થંકર સુવિધિનાથ જેવા થશે. તેમનું બે લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ૧૦૦ ધનુષનું શરીર અને મગરનું લાંછન બાણવું.

(સમાહિ) ગવાલિનો જીવ સત્તરમા સમાધિ નામના તીર્થંકર ચંદ્રપ્રભુ જેવા થશે. તેમનું દશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ૧૫૦ ધનુષનું શરીર અને ઉડુપતિ (ચંદ્ર)નું લાંછન બાણવું.

(સંવરિયા) ગાગલિનો જીવ અઠારમા સંવર નામના તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથ જેવા થશે. તેમનું વીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, બસો ધનુષનું શરીર અને સ્વસ્તિકનું લાંછન બાણવું.

(જસહર) દ્રીપાયનનો જીવ ઓગણીશમા યશોધર નામના તીર્થંકર પદ્મપ્રભ જેવા થશે. તેમનું ત્રીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, અઠીસો ધનુષનું શરીર અને પદ્મનું લાંછન બાણવું.

(વિજઓ) કર્ણનો જીવ વીશમા વિજય નામના તીર્થંકર સુમતિનાથ જેવા થશે. તેમનું ચાળીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ત્રણ સો ધનુષનું શરીર અને કૌંચનું લાંછન બાણવું.

(મહ્લો) નારદનો જીવ એકવીશમા મદ્ધ નામના તીર્થંકર અભિનંદન જેવા થશે. તેમનું પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, સાડાત્રણ સો ધનુષનું શરીર અને કપિ (વાનરા)નું લાંછન બાણવું.

(દેવો) અંબડનો જીવ યોવીશમા દેવ નામના તીર્થંકર સંભવનાથ જેવા થશે. તેમનું સાઠ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, ચાર સો ધનુષનું શરીર અને તુરગ (અશ્વ)નું લાંછન જાણવું. (મહાવીરસ્વામીએ જે અંબડ સાથે સુલસાને સુખસાતાના સમાચાર કહેવરાવ્યા હતા તે અંબડ જાણવા. કોઈ ઠેકાણે ધર્મલાભ કહેજે એમ પણ જણાવેલ છે.)

(અણંતચિરિ) દ્વારમદનો જીવ ત્રેવીશમા અનંતવીર્ય નામના તીર્થંકર અજિતનાથ જેવા થશે. તેમનું બોતેર લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, સાડાચાર સો ધનુષનું શરીર અને ગજનું લાંછન જાણવું. (હૈમવીરચરિત્રમાં પ્રહ્લદતત્ત્વકીના જીવ કહ્યા છે.)

(મહકરો) સ્વાતિનો જીવ ચોવીશમા ભદ્રંકર (ભદ્રકૃત) નામના તીર્થંકર ચોથા આરાના પ્રારંભમાં ઋષભદેવ જેવા થશે. તેમનું ચોરાશી લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય, પાંચ સો ધનુષનું શરીર અને વૃષભનું લાંછન જાણવું.

જિનપ્રભસૂરિકૃત પ્રાકૃત ગદ્ય દીવાળીકલ્પમાં તો આ પ્રમાણે છે:—ત્રીજા ઉદાયીના જીવ સુપાર્થ જિન, ચોથા પોદ્દિલના જીવ સ્વયંપ્રભ જિન, પાંચમા દઢાયુના જીવ સર્વાનુભૂતિ જિન, છઠ્ઠા કાર્તિકના જીવ દેવસુત જિન, સાતમા શંખના જીવ ઉદય જિન, આઠમા આનંદના જીવ પેઢાલ જિન, નવમા સુનંદાના જીવ પોદ્દિલ જિન, દશમા શતકના જીવ શતકીર્તિ જિન, અગ્યારમા દેવકીના જીવ મુનિસુત્રત જિન, બારમા કૃષ્ણના જીવ અમમ જિન, તેરમા સત્યકીના જીવ નિષ્કપાય જિન, ચૌદમા બળદેવના જીવ નિષ્પુલાક જિન, પંદરમા સુલસાના જીવ નિર્મમ જિન, સોળમા રોહિણીના જીવ ચિત્રગુપ્ત જિન (કોઈ કહે છે કે કલ્કીના પુત્ર ચિત્રગુપ્ત), સત્તરમા રેવતીના જીવ સમાધિ જિન, અઠારમા સંયલના જીવ સંવર જિન, ત્રેવીશમા અરનાથ જીવ અનંતવીર્ય જિન, ચોવીશમા બુદ્ધના જીવ ભદ્રંકર જિન. બાકીના ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવા. ૬૫. (આનો નિર્ણય બહુશ્રુત જાણે.)

સહ્વદુસય સહસા, પડળચુલસિયા લક્ષ્મણછચપન્ના ।

સમકોડિસહસ, તેળૂળપલિઅચડમાગ પલિઅદ્ધ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ:—(સહ્વદુસય) પહેલા પન્નાનાભના નિર્વાણથી બીજા સુરદેવનું નિર્વાણ અઢીસો વર્ષ થશે.

(સહસા પડળચુલસિયા) બીજા અને ત્રીજા જિનનું આંતરું પોણી ચોરાશી હજાર વર્ષ. (આ આંતરું બધે નિર્વાણનું જાણવું)

(લક્ષ્મણ) ત્રીજા અને ચોથા જિનનું આંતરું પાંચ લાખ વર્ષ.

(છ) ચોથા અને પાંચમા જિનનું આંતરું છ લાખ વર્ષ.

(ચપન્ના) પાંચમા અને છઠ્ઠા જિનનું આંતરું ચોપન લાખ વર્ષ.

(સમકોડિસહસ) છઠ્ઠા અને સાતમા જિનનું આંતરું કોટિ સહસ્ર (હજાર કરોડ) વર્ષ.

(તેણૂપલિઅચ્ચુમાગ) સાતમા અને આઠમા જિનનું આંતરું કોટિ સહસ્ર વર્ષે ન્યૂન પદ્યોપમનો ચોથો ભાગ (પા પદ્યોપમ).

(પલિઅચ્ચં) આઠમા અને નવમા જિનનું આંતરું અર્ધ પદ્યોપમનું બાણુવું. ૬૬.

પડણપલિઝ્ઞ તિઅયર, ચડનવતીસચડપન્ન ઇગકોડી ।

છવીસસહસ છાવટ્ટિલક્ખ વાસાયરસઝ્ઞા ॥ ૬૭ ॥

અર્થ:—(પડણપલિઝ્ઞ તિઅયર) નવમા અને દશમા જિનનું આંતરું પોણા પદ્યોપમે ન્યૂન ત્રણ સાગરોપમ.

(ચડ) દશમા અને અગ્યારમા જિનનું આંતરું ચાર સાગરોપમ.

(નવ) અગ્યારમા અને બારમા જિનનું આંતરું નવ સાગરોપમ.

(તીસ) બારમા અને તેરમા જિનનું આંતરું ત્રીશ સાગરોપમ.

(ચડપન્ન) તેરમા અને ચૌદમા જિનનું આંતરું ચોપન સાગરોપમ.

ચૌદમા અને પંદરમા જિનનું આંતરું (છવીસસહસ છાવટ્ટિલક્ખ) છવીશ હજાર, છાસઠ લાખ (વાસ) વર્ષે (અયરસઝ્ઞા) અને એક સો સાગરોપમે ન્યૂન (ઇગ કોડી) એક કરોડ સાગરોપમનું બાણુવું. ૬૭.

નવકોડિ નવઙ્કોડી, નવસયકોડી ય નવસહસકોડી ।

કોડિસહસનવઙ્ક નવ—દસતીસપન્નકોડિલક્ખા ॥ ૬૮ ॥

અર્થ:—(નવકોડિ) પંદરમા અને સોળમા જિનનું આંતરું નવ કરોડ સાગરોપમ.

(નવઙ્કોડી) સોળમા અને સત્તરમા જિનનું આંતરું નેવું કરોડ સાગરોપમ.

(નવસયકોડી ય) સત્તરમા અને અઠારમા જિનનું આંતરું નવ સો કરોડ સાગરોપમ.

(નવસહસકોડી) અઠારમા અને ઓગણીશમા જિનનું આંતરું નવ હજાર કરોડ સાગરોપમ.

(કોડિસહસનવઙ્ક) ઓગણીશમા અને વીશમા જિનનું આંતરું નેવું હજાર કરોડ સાગરોપમ.

૧ આ બાહ્યાકી ચોથો આરો ૪૨ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમનો હોવાથી તે ૪૨૦૦૦ અને પહેલાથી છઠ્ઠા પ્રભુ સુધીના આંતરાના ૬૫ લાખ ને ૮૪ હજાર વર્ષે ગણીને સમજવી.

(નવ) વીશમા અને એકવીશમા જિનનું આંતરું નવ લાખ કરોડ સાગરોપમ.
 (દસ) એકવીશમા અને બાવીશમા જિનનું આંતરું દશ લાખ કરોડ સાગરોપમ.
 (ત્રીસ) બાવીશમા અને ત્રેવીશમા જિનનું આંતરું ત્રીશ લાખ કરોડ સાગરોપમ.
 (પચ્ચકોઢિલક્ષ્ણ) ત્રેવીશમા અને ચોવીશમા જિનનું આંતરું પચાસ લાખ કરોડ સાગરોપમનું જાણવું. ૬૮.

બલ વેજયંત અજિઆ, ધમ્મો સુપ્પહસુદંસણાણંદા ।
 નંદણ પડમા હલિણુ—ત્તિ ચક્કિણો દીહદંતો અ ॥ ૬૯ ॥
 તહ ગૂઢદંતઓ સુદ્ધદંત સિરિદંત—સિરિભુઈ સોમો ।
 પડમ મહપડમ દુસમો, વિમલ વિમલવાહણ અરિટ્ઠો ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—આવતી ચોવીશીના (હલિણુત્તિ) એટલે નવ બળદેવોનાં નામ—
 (બલ વેજયંત અજિઆ) બળ ૧, વૈજયંત ૨, અજિત ૩, (ધમ્મો) ધર્મ ૪,
 (સુપ્પહસુદંસણાણંદા) સુપ્રભ ૫, સુદર્શન ૬, આનંદ ૭, (નંદણ પડમા) નંદન
 ૮ અને પદ્મ ૯ જાણવા.

હવે (ચક્કિણો) બાર ચક્રવર્તીઓનાં નામ કહે છે:—(દીહદંતો અ) દીર્ઘદંત
 ૧, (તહ) તથા (ગૂઢદંતઓ) ગૂઢદંત ૨, (સુદ્ધદંત) શુદ્ધદંત ૩, (સિરિદંત)
 શ્રીદંત ૪, (સિરિભુઈ) શ્રીભૂતિ ૫, (સોમો) સોમ ૬, (પડમ) પદ્મ ૭,
 (મહપડમ) મહાપદ્મ ૮, (દુસમો) દુસમ ૯, (વિમલ) વિમલ ૧૦, (વિમલ-
 વાહણ) વિમલવાહન ૧૧ અને (અરિટ્ઠો) અરિષ્ટ ૧૨. ૬૯-૭૦.

નંદી અ નંદિમિત્તો, સુંદરબાહુ મહબાહુ અહબલઓ ।
 મહબલ બલો દુવિટ્ટૂ, તિવિટ્ટુ ઇય ભાવિ નવ વિણ્ઠુ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—(નંદી) ૧, (અ) અને (નંદિમિત્તો) નંદીમિત્ર ૨, (સુંદરબાહુ)
 સુંદરબાહુ ૩, (મહબાહુ) મહાબાહુ ૪, (અહબલઓ) અતિબલ ૫, (મહબલ)
 મહાબલ ૬, (બલો) બલ ૭, (દુવિટ્ટૂ) દ્વિપૃષ્ઠ ૮ અને (તિવિટ્ટુ) ત્રિપૃષ્ઠ ૯
 (ઇય) આ પ્રમાણે (નવ વિણ્ઠુ) નવ વાસુદેવો (ભાવિ) ભાવી કાળે થનારના
 નામ જાણવા. ૭૧.

ભાવિ પડિવિણ્ઠુણો તિલય લોહજંઘો અ વયરજંઘો અ ।
 કેસરિ બલિ પલ્હાયા, અપરાઇય મીમ સુગીવા ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—(ભાવિ) ભાવી કાળમાં થનારા (પઢિવિણ્ણુનો) નવ પ્રતિવાસુદેવનાં નામ—(તિલય) તિલક ૧, (લોહજંઘો) લોહજંઘ ૨, (અ) અને (વચરજંઘો) વજ્રજંઘ ૩, (અ) અને (કેસરિ) કેસરી ૪, (બલિ) બલિ ૫, (પલ્હાયા) પ્રહલાદ ૬, (અપરાદ્ય) અપરાજિત ૭, (ભીમ) ભીમ ૮ અને (સુગીવા) સુગ્રીવ ૯ જાણવા. ૭૨.

इय बारसारचक्रं, कप्पो तेऽणंतपुग्गलपरट्ठो ।

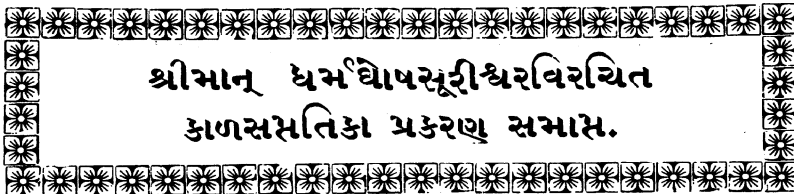
तेऽणंतातीअद्धा, अणागयद्धा अणंतगुणा ॥ ७३ ॥

અર્થ:—(इय) આ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે (बारसारचक्रं) બાર આરારૂપ કાળચક્ર છે, તે એક (कप्पो) કલ્પ કહેવાય છે. (तेऽणंत) તેવા કલ્પો અનંતા જાય ત્યારે (पुग्गलपरट्ठो) એક પુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે. (तेऽणंता) તેવા પુદ્ગલપરાવર્ત અનંતા (अतीअद्धा) અતીતકાળમાં ગયા છે, (अणागयद्धा) અને તેનાથી અનાગત કાળ (अणंतगुणा) અનંતશુભો છે. એટલે કે અનંત પુદ્ગલપરાવર્તનનો અતીતકાળ છે અને અનાગતકાળ તેનાથી અનંતશુભો છે. ૭૩.

सिरिदेविंदमुणीसर—विणेअसिरिधम्मघोससूरीहिं ।

अप्पपरजाणणट्ठा, कालसरूवं किमवि भणिअं ॥ ७४ ॥

અર્થ:—(सिरिदेविंदमुणीसर) તપગચ્છના શ્રીદેવેન્દ્ર મુનીશ્વરના (विणेअ) શિષ્ય (सिरिधम्मघोससूरीहिं) શ્રીધર્મઘોષ નામના સૂરિએ (अप्पपरजाणणट्ठा) પોતાને તથા અન્યને જાણવા માટે (कालसरूवं) કાળનું સ્વરૂપ (किमवि) કાંઈક એટલે સંક્ષેપથી (भणिअं) કહ્યું છે. ૭૪.

શ્રીકાયસ્થિતિ પ્રકરણ

(મૂળ તથા ભાષાંતર)

વર્ધમાનં જિનં નત્વા, યથાભૂતાર્થદેશકમ્ ।
કુર્વે કાયસ્થિતિસ્તોત્રે, કિયદર્થપ્રકાશકમ્ ॥

“(યથાભૂતાર્થદેશકં) યથાર્થ તત્ત્વના ઉપદેશ કરનાર (વર્ધમાનં જિનં) શ્રીવર્ધ-
માનસ્વામીને (નત્વા) નમસ્કાર કરીને (કાયસ્થિતિસ્તોત્રે) આ કાયસ્થિતિ નામના
સ્તોત્રમાં (કિયદર્થપ્રકાશકં) કેટલાક અર્થોનો પ્રકાશ (કુર્વે) હું કરું છું. ”

જહ તુહ દંસખરહિઓ, કાયઠિઈ મીસણે ભવારણે ।
મમિઓ ભવભયમંજણ, જિણિંદ ! તહ વિન્નવિસ્સામિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(ભવભયમંજણ) સંસારના ભયનો નાશ કરનાર (જિણિંદ) હે
જિનેન્દ્ર ! (તુહ દંસખરહિઓ) તમારા દર્શન રહિત એવો હું (જહ) જે પ્રમાણે
(કાયઠિઈ) આ કાયસ્થિતિએ કરીને (મીસણે) ભયંકર (ભવારણે) સંસાર-
રૂપ અટવીમાં (મમિઓ) ભટક્યો છું, (તહ) તે પ્રમાણે (વિન્નવિસ્સામિ)
તમને વિનંતિ કરું છું અર્થાત્ રોશન કરું છું. ૧.

અવ્વહારિયમજ્ઞે, મમિઝ્ઞ અણંતપુગ્ગલપરદ્દે ।
કહ વિ વવહારરાસિં, સંપત્તો નાહ ! તત્થવિ ય ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(નાહ) હે નાથ ! (અવ્વહારિયમજ્ઞે) હું અવ્યવહારિકરાશિને
વિષે (અણંતપુગ્ગલપરદ્દે) અનંત પુગ્ગલપરાવર્તન સુધી (મમિઝ્ઞ) ભ્રમણ કરીને
(કહ વિ) કોઈ પણ પ્રકારે—ભવિતવ્યતાને યોગે (વવહારરાસિં) વ્યવહાર-
રાશિને (સંપત્તો) પ્રાપ્ત થયો. (તત્થવિ ય) ત્યાં પણ ચિરકાળ ભ્રમણ કર્યું. ૨.

ભાવાર્થ:—સંસારમાં સાંવ્યાવહારિક અને અસાંવ્યાવહારિક એવા બે પ્રકારના
ભવો છે. તેમાં જેઓ અનાદિ નિગોદની અવસ્થામાંથી બહાર નીકળીને પૃથ્વીકા-

યાદિકને વિષે આવેલા છે. તેઓ દુનિયામાં લોકોના દૃષ્ટિમાર્ગમાં આવતા હોવાથી પૃથ્વી આદિ વ્યવહારને પામ્યા, માટે તેઓ સાંવ્યાવહારિક કહેવાય છે. જો કે તેઓ ફરીથી પણ નિગોદમાં જાય છે, તો પણ તેઓ વ્યવહારરાશિમાં આવેલા હોવાથી સાંવ્યાવહારિક જ કહેવાય છે અને જેઓ અનાદિ કાળથી નિગોદાવસ્થામાં જ રહેલા છે તે કોઈ વાર પણ વ્યવહારમાર્ગમાં આવેલા નહીં હોવાથી અસાંવ્યાવહારિક કહેવાય છે.

અસાંવ્યાવહારિક અનાદિ નિગોદ જીવરાશિમાં ગયેલા કાળના અનાદિપણને લીધે અનંતા પુદ્ગલપરાવર્ત સુધી રહીને કોઈપણ પ્રકારે, જેમ પર્વતની નદીમાં રહેલો પાષાણ કેટલેક કાળે ગોળ અને લીસો થાય છે તેમ તેવા પ્રકારની ભવિતવ્યતાના વશથી પૃથ્વી આદિને પામીને હું વ્યવહારરાશિને પ્રાપ્ત થયો, તો હે નાથ ! ત્યાં પણ-વ્યવહારરાશિમાં પણ હું આગળ કહેવાશે તે પ્રકારે તેટલો કાળ ભર્યો. ૨.

ઉક્કોસં તિરિયગર્ઈ, અસંનિ ઇર્ગિંદિ વળ નપુંસેસુ ।

ભમિઓ આવલિય અસં-સ્વભાગસમ પુગ્ગલપરદ્વા ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (તિરિયગર્ઈ) તિર્યચગતિમાં, (અસંનિ) અસંજ્ઞીમાં, (ઇર્ગિંદિ) એકેન્દ્રિયમાં, (વળ) સૂક્ષ્મ, બાહર નિગોદ અને પ્રત્યેક એ ત્રણ જાતિની વનસ્પતિકાયમાં તથા (નપુંસેસુ) નપુંસકપણામાં ઉત્કૃષ્ટથી (આવલિય) આવલિકાના (અસંસ્વભાગસમ) અસંખ્યાતમા ભાગના સમય જેટલા થાય તેટલા (પુગ્ગલપરદ્વા) પુદ્ગલપરાવર્ત સુધી (ભમિઓ) હું ભર્યો. ૩.

સામન્નં સુદ્દમત્તે, ઓસપ્પિણિઓ અસંસ્વલોગસમા ।

ભમિઓ તહ પિદ્ધુ સુદ્દમે, પુદ્ધવી જલ જલણ પવળ વળે ॥૪॥

અર્થ:—(સુદ્દમત્તે) સૂક્ષ્મપણાને વિષે (સામન્નં) ઓઘથી (અસંસ્વલોગસમા) અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ જેટલી (ઓસપ્પિણિઓ) અવસર્પિણી સુધી (ભમિઓ) હું ભર્યો. (તહ) તે જ પ્રકારે-તેટલો જ કાળ (સુદ્દમે) સૂક્ષ્મ (પુદ્ધવી) પૃથ્વીકાય, (જલ) અપૂકાય, (જલણ) અગ્નિકાય, (પવળ) વાયુકાય અને (વળે) વનસ્પતિકાયને વિષે (પિદ્ધુ) પ્રત્યેક પ્રત્યેકમાં પણ ભર્યો. ૪.

ઓહેળ બાયરત્તે, તહ બાયરવળસ્સર્ઈસુ તાઝ પુળો ।

અંગુલઅસંસ્વભાગે, દોસઢ પરદ્વય નિગોણ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(પુળો) વળી (ઓહેળ) ઓઘથી (બાયરત્તે) બાદરપણામાં (તહ) તથા (બાયરવળસ્સઈસુ) બાદરવનસ્પતિકાયમાં (અંગુલઅસંસ્થમાગે) અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ એટલે (તાડ) તેટલી અવસર્પિણીઓ સુધી હું ભમ્યો, તથા (નિગોણ) નિગોહને વિષે (દોસહ પરદ્ય) અઢી પુદ્ગલપરાવર્તન સુધી હું ભમ્યો એટલે કે વ્યવહારરાશિમાં આવ્યા પછી ફરી જે નિગોહને વિષે જાય તો સામાન્યથી સૂક્ષ્મ અને બાદર નિગોહને વિષે મળીને અઢી પુદ્ગલપરાવર્તન સુધી જીવ ભમે છે. ૫.

**બાયર પુઢવી જલ જલણ, પવણ પત્તેયવણ નિગોણસુ ।
સત્તરિ કોડાકોડી, અયરાળં નાહ ! મમિઓ હં ॥ ૬ ॥**

અર્થ:—વળી (નાહ!) હે નાથ! (બાયર) બાદર (પુઢવી) પૃથ્વીકાય, (જલ) અપૂકાય, (જલણ) અગ્નિકાય, (પવણ) વાયુકાય, (પત્તેયવણ) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને (નિગોણસુ) સાધારણ વનસ્પતિકાયરૂપ બાદર નિગોહને વિષે (જહં) હું (સત્તરિ કોડાકોડી) સીતેર કોડાકોડિ (અયરાળં) સાગરોપમ સુધી (મમિઓ) ભમ્યો. ૬. (એ પ્રત્યેક પ્રત્યેકમાં જીવો ફરી ફરીને ઉત્કૃષ્ટથી સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ કાળ સુધી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.)

**સંખિજ્જવાસસહસે, બિતિચરિંદીસુ ઓહઓ અ તહા ।
પજ્જત્તબાયરેગિં—દિમૂજલાનિલપરિત્તેસુ ॥ ૭ ॥**

અર્થ:—(અ) વળી (ઓહઓ) ઓઘથી (બિતિચરિંદીસુ) દ્વીદ્રિય, ત્રીદ્રિય અને ચતુરિદ્રિયને વિષે હું (સંખિજ્જવાસસહસે) સંખ્યાતા હજાર વર્ષો સુધી ભમ્યો (તહા) તથા (પજ્જત્તબાયર) પર્યાપ્ત બાદર (રેગિંદિ) એકેદ્રિય (મૂજલાનિલપરિત્તેસુ) પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, વાયુકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયને વિષે પણ સંખ્યાતા હજાર વર્ષો સુધી હું ભમ્યો. ૭.

**બાયરપજ્જિગિ બિતિચરિંદીસુ સંખદિણવાસદિણમાસા ।
સંખિજ્જવાસઅહિઆ, તસેસુ દો સાગરસહસ્સા ॥ ૮ ॥**

અર્થ:—(બાયરપજ્જિગિ) બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાય તથા (બિતિચરિંદીસુ) પર્યાપ્ત દ્વીદ્રિય, ત્રીદ્રિય અને ચતુરિદ્રિયમાં અનુક્રમે (સંખદિણવાસદિણમાસા) સંખ્યાતા દિવસ, સંખ્યાતા વર્ષ, સંખ્યાતા દિવસ અને સંખ્યાતા માસ ભમ્યો. એટલે કે—અગ્નિકાયમાં સંખ્યાતા અહોરાત્ર, દ્વીદ્રિયમાં સંખ્યાતા વર્ષ, ત્રીદ્રિયમાં સંખ્યાતા દિવસ અને ચતુરિદ્રિયમાં સંખ્યાતા માસ ઉત્કૃષ્ટ ભમ્યો. (તસેસુ)

ત્રસકાયમાં ઉત્કૃષ્ટથી (સંસ્થિજ્જવાસઅહિયા) સંખ્યાતા વર્ષે અધિક એવા (દો સાગરસહસ્તા) બે હજાર સાગરોપમ ભમ્યો. ૮.

**અયર સહસ્સં અહિયં, પર્ણિદિસુ તિતીસ અયર સુરનરણ ।
સંનિસુ તહ પુરિસેસું, અયરસયપુહુત્તમબ્મહિયં ॥ ૯ ॥**

અર્થઃ—(પર્ણિદિસુ) પંચેન્દ્રિયને વિષે (અયર સહસ્સં અહિયં) સંખ્યાતા વર્ષે અધિક એવા એક હજાર સાગરોપમ તથા (તિતીસ અયર સુરનરણ) દેવગતિ અને નરકગતિને વિષે તેત્રીશ સાગરોપમ (સંનિસુ તહ પુરિસેસું) સંજીવચેન્દ્રિયને વિષે અને પુરુષવેદને વિષે (અયરસયપુહુત્તમબ્મહિયં) બસોથી નવ સો સાગરોપમથી કાંઈક અધિક ભમ્યો. ૯.

**ગબ્મયતિરિયનરેસુ ય, પલ્લતિગં સત્તપુવ્વકોડીઓ ।
દસહિય પલિયસયં, થીસુ પુવ્વકોડિપુહુત્તજુઅં ॥ ૧૦ ॥**

અર્થઃ—(ગબ્મયતિરિયનરેસુ ય) ગર્ભજ, તિર્યંચ અને મનુષ્યને વિષે ઉત્કૃષ્ટ (પલ્લતિગં) ત્રણ પદ્યોપમ અને (સત્તપુવ્વકોડીઓ) સાત કરોડ પૂર્વ ભમ્યો. તથા (થીસુ) સ્ત્રીવેદને વિષે (દસહિય પલિયસયં) એક સો ને દશ પદ્યોપમ, તથા (પુવ્વકોડિપુહુત્તજુઅં) બેથી નવ કરોડ પૂર્વ ભમ્યો. ૧૦.

ભાવાર્થઃ—ગર્ભજ તિર્યંચ અને મનુષ્યને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પદ્યોપમ અને સાત કરોડ પૂર્વની કાયસ્થિતિ જાણવી, કેમકે કરોડ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવાળો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કરોડ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવાળો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચને વિષે વારંવાર (ફરી ફરીને) ઉત્પન્ન થાય તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત વાર ઉત્પન્ન થાય, અને જો આઠમી વાર પણ તેમાં જ ઉત્પન્ન થાય તો અવશ્ય અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળો યુગલિક તિર્યંચને વિષે ઉત્પન્ન થાય. તે અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળાને વિષે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પદ્યોપમનું છે, તેથી કરીને ઉપર કહેલું કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ યોગ્ય જ છે. એ જ પ્રમાણે મનુષ્યને વિષે પણ જાણવું. તથા સ્ત્રીવેદને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી એક સો દશ પદ્યોપમ અને બેથી નવ કરોડ પૂર્વની કાયસ્થિતિ કહી છે તે આ પ્રમાણેઃ—કોઈ જીવ કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળો સ્ત્રીપણાને વિષે ઉપરાઉપર પાંચ કે છ ભવ કરીને ઈશાન દેવલોકમાં પંચાવન પદ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય. પછી ત્યાંથી ચ્યવીને ફરીથી કરોડ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવાળી મનુષ્યની સ્ત્રીને વિષે અથવા તિર્યંચની સ્ત્રીને વિષે સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી ફરીને પણ ઈશાન દેવલોકમાં પ્રથમની જેમ પંચાવન પદ્યોપમને આયુષ્યે ઉત્પન્ન થાય. તે ત્યાંથી ચ્યવીને પછી અવશ્ય બીજા વેદમાં જાય છે, તેથી પૂર્વે કહેલું પ્રમાણ બરાબર છે. ૧૦.

इत्थिनपुंसे समओ, जहन्नु अंतोमुहुत्त सेसेसु ।

अपजे उक्कोसं पि य, पजसुहुमे थूलणंतेऽवि ॥ ११ ॥

અર્થ:—(इत्थिनपुंसे) સ્ત્રીવેદ તથા નપુંસકવેદને વિષે (जहन्नु) જઘન્ય કાયસ્થિતિ (समओ) એક સમયની છે. (अंतोमुहुत्त सेसेसु) તે સિવાયના દેવ અને નારકીને વર્ણને શેષ મનુષ્ય તથા તિર્યંચ વિષે જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે. (अपजे उक्कोसं पि य) અપર્યાપ્તને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી પણ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે. (पजसुहुमे थूलणंतेऽवि) તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મને વિષે અને બાહરનિગોદને વિષે પણ તે જ પ્રમાણે અન્તર્મુહૂર્તની જઘન્ય કાયસ્થિતિ બાળવી. ૧૧.

विन्नत्ता कायटिइ, कालओ नाह ! जह भमिय पुवा ।

भवसंवेहेणिन्हि तु, विन्नविस्सामि सामिपुरो ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(नाह !) હે નાથ ! (जह) જે પ્રકારે (भमिय पुवा) પૂર્વે ભમ્યે તે પ્રકારે (कालओ) કાળને આશ્રીને (विन्नत्ता कायटिइ) મેં કાયસ્થિતિની વિગ્નતિ કરી, (तु) વળી (इन्हि) હવે (सामिपुरो) સ્વામીની (આપની) પાસે (भवसंवेहेण) ભવસંવેદ એટલે વિવક્ષિત ભવથી બીજા ભવમાં જઈને અથવા તુલ્ય ભવમાં રહીને ફરીથી પણ યથાસંભવ તે જ ભવમાં ઉત્પન્ન થવું તે ભવસંવેદ કહેવાય. તે રીતે (विन्नविस्सामि) હું આપની પાસે વિગ્નતિ કરીશ. ૧૨.

परभवतब्भवआउं, लहुगुरुचउभंगि सन्निरतरिओ ।

नरयछगे उक्कोसं, इगंतरं भमइ अट्टभवे ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(परभवतब्भवआउं) પરભવ અને તે ભવ(કહેવાને ઇચ્છેલા ભવ)ના આયુષ્યને (लहुगुरु) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ વિચારતાં (चउभंगि) ચાર ભાંગા થાય છે. તે ચારે ભાંગે વિચારતાં (सन्निरतरिओ) સંજ્ઞી મનુષ્ય અને તિર્યંચ (नरयछगे) પહેલી છ નરકમાં (उक्कोसं) ઉત્કૃષ્ટથી (इगंतरं भमइ अट्टभवे) એકાંતર આઠ ભવ ભ્રમણ કરે છે. ૧૩.

અહીં ચતુર્ભાંગી આ પ્રમાણે છે:—આ ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અને પરભવમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧, આ ભવનું ઉત્કૃષ્ટ અને પરભવનું જઘન્ય ૨, આ ભવનું જઘન્ય અને પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ ૩ તથા આ ભવનું જઘન્ય અને પરભવનું પણ જઘન્ય ૪.

સંજ્ઞી મનુષ્ય તથા તિર્યંચ પહેલી છ નરકમાં ઉત્કૃષ્ટથી એકાંતર આઠ ભવો સુધી ભ્રમણ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—કોઈ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય કે તિર્યંચ સાતમી

નરક સિવાય પ્રથમની છમાંની કોઈ એક નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યાંથી નીકળીને પાછો મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી ફરીને નરકમાં જાય. એ પ્રમાણે એકાંતર આઠ ભવ કરે છે. પછી નવમે ભવે તે અવશ્ય બીજા પર્યાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે. જઘન્યથી તો આગળની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે બે જ ભવ કરે છે.

ભવણવણજોઙ્કણ્પ—ટુગે વિ ઇઅ અડભવાડ દુ જહન્ના ।

સગ સત્તમીઙ્ તિરિઓ, પળ પુન્નાડસુ ય તિ જહન્ના ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(ભવણવણજોઙ્કણ્પટુગે વિ) ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક તથા સૌધર્માદિક આઠ દેવલોકને વિષે એકાંતર ભવબ્રમણ કરતા મનુષ્યો અને તિર્યંચો (ઇઅ અડભવાડ દુ જહન્ના) ઉત્કૃષ્ઠથી આઠ ભવ કરે છે અને જઘન્ય બે ભવ કરે છે. (સગ સત્તમીઙ્ તિરિઓ) સાતમી નરકમાં એકાંતર બ્રમણ કરતા તિર્યંચો ઉત્કૃષ્ઠથી સાત ભવ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—જેમ કોઈ કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેદ્રિય તિર્યંચ ૧ સાતમી નરકમાં જઘન્ય આયુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય, ૨ ત્યાંથી નીકળીને તિર્યંચમાં આવે, ૩ ત્યાંથી ફરીને સાતમીમાં જાય, ૪ ત્યાંથી ફરી તિર્યંચમાં આવે, ૫ ત્યાંથી ફરીને સાતમીમાં જાય, ૬ ત્યાંથી પાછો તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય, ૭ ત્યાંથી મરીને તેને સાતમી પૃથ્વીમાં જવાનો અસંભવ છે તેથી સાત જ ભવો થાય છે. સાતમી નરકમાં એકાંતર ઉત્પન્ન થતા તિર્યંચને સમગ્ર કાળ છાસઠ સાગરોપમ અને ચાર કરોડ પૂર્વ જેટલો છે. (પળ પુન્નાડસુ ય) પૂર્ણ આઉખે પાંચ ભવ કરે છે. એટલે બે તિર્યંચ તેત્રીશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિવાળા સાતમી પૃથ્વીના નારકીઓમાં પૂર્ણ આયુષ્યે એકાંતરે ઉત્પન્ન થાય તો તે ઉત્કૃષ્ઠપણે બે વાર નારકીમાં જાય અને ત્રણ વાર તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થાય એમ પાંચ ભવ કરે છે. (તિ જહન્ના) જઘન્ય ત્રણ ભવ કરે છે. એટલે એક ભવ નરકમાં અને બે ભવ તિર્યંચમાં એમ ત્રણ ભવ જ થાય છે. મનુષ્યને સાતમી નરકમાં જઘન્યથી અને ઉત્કર્ષથી પણ બે જ ભવ થાય છે, કેમકે સાતમી પૃથ્વીમાંથી નીકળીને તે અવશ્ય તિર્યંચમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે; મનુષ્ય થતો નથી. ૧૪.

ગેવિજ્ઞાણ ય ચડગે, સગ પળણૂત્તરચડકિ તિ જહન્નં ।

પજ્જનરો તિ સવટ્ટે, દુહા દુભવ તમતમાઙ્ પુળો ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(પજ્જનરો) પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્ય (ગેવિજ્ઞાણ ય ચડગે) ઐવેયકમાં અને આનતાદિક ચાર દેવલોકમાં એકાંતર ગમન કરે તો ઉત્કૃષ્ઠથી (સગ) સાત ભવ કરે છે. જેમ કોઈ મનુષ્ય આનતાદિકમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાંથી સ્વર્ગીને મનુષ્ય થયો, ત્યાંથી ફરી આનતાદિકમાં ગયો, એ રીતે ત્રણ વાર દેવલોકમાં અને ચાર વાર મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (પળણૂત્તરચડકિ) તથા ચાર અનુત્તર વિમાનમાં એકાં-

તર ગમન કરે તો ઉત્કૃષ્ઠથી પાંચ ભવ કરે છે, તેમાં પહેલો, મધ્યનો અને છેલ્લો એમ ત્રણ ભવ મનુષ્યના, વચ્ચે બે ભવ વિજ્યાદિકના એમ પાંચ ભવ કરે છે. (તિ જહન્ન) જઘન્યથી ત્રણ ભવ કરે. (નવ ઐવેયક, ચાર કલ્પ અને ચાર અનુત્તરમાં મનુષ્ય જઘન્યથી ત્રણ ભવ કરે છે.) (તિ સવટ્ટે) તથા સર્વાર્થસિદ્ધિને વિષે મનુષ્ય જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ ત્રણ ભવ જ કરે છે, કેમકે સર્વાર્થસિદ્ધિમાંથી આવેલો મનુષ્ય અવશ્ય સિદ્ધિમાં જ જાય છે. (દુહા દુભવ તમતમાહ પુણો) તથા તમસ્તમા નામની સાતમી નરક પૃથ્વીને વિષે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ મનુષ્ય બે ભવ જ કરે છે. ૧૫.

**દુહ જુગલિતિરિઅમણુઆ, દુભવા ભવણવણજોઙ્કપ્પદુગે ।
રયણપ્પહભવણવણે, દુહ દુભવ અસન્નિ પજતિરિઓ ॥૧૬॥**

અર્થ:—(જુગલિતિરિઅમણુઆ) જુગલિયા તિર્યંચ અને મનુષ્ય (ભવણવણજોઙ્કપ્પદુગે) ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને પહેલા બે કલ્પોને વિષે (દુહ) ઉત્કૃષ્ઠથી અને જઘન્યથી (દુભવા) બે જ ભવ કરે. (રયણપ્પહ) રત્નપ્રભા નામની પહેલી નરકને વિષે અને (ભવણવણે) ભવનપતિ તથા વ્યંતરને વિષે (અસન્નિ પજતિરિઓ) પર્યાપ્ત અસંજી તિર્યંચ ઉત્પન્ન થાય તો તે પણ (દુહ) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ઠથી (દુભવ) બે ભવ જ કરે છે; કેમકે ત્યાંથી નીકળેલા અસંજી તિર્યંચ થતા નથી. ૧૬.

**પજ્જસન્નિતિરિનરેસુ ય, સહસારંતા સુરા ય છન્નિરયા ।
અહ ભવ સત્તમનિરયા, તિરિણ છ ભવ ચડ પુન્નાઝ ॥૧૭॥**

અર્થ:—(પજ્જસન્નિ) પર્યાપ્ત અને સંજી એવા વિશેષણવાળા (તિરિનરેસુ ય) તિર્યંચો અને મનુષ્યોને વિષે એકાંતરે ઉત્પન્ન થતા (સહસારંતા સુરા ય) ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક તથા પ્રથમના આઠ કલ્પના-સહસાર દેવલોક સુધીના દેવતાઓ અને (છન્નિરયા) છ પૃથ્વીના નારકીઓ (અહ ભવ) ઉત્કૃષ્ઠા આઠ ભવ કરે છે. જેમ કોઈ ભવનપત્યાદિકમાંથી ચ્યવીને એકાંતર ભવની ઉત્પત્તિવડે ચાર વાર પર્યાપ્ત સંજી મનુષ્ય થાય છે. ત્યારપછી એટલે આઠ ભવ કર્યા પછી તે ભવનપત્યાદિકમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. એ પ્રમાણે બીજે સ્થાને (તિર્યંચને વિષે) પણ જાણવું. તથા જઘન્ય આયુષ્યવાળા (સત્તમનિરયા) સાતમી પૃથ્વીના નારકીઓ (તિરિણ) પર્યાપ્ત સંજી તિર્યંચને વિષે એકાંતર ઉત્પત્તિને આશ્રીને (છ ભવ) છ ભવ પૂરે છે, કેમકે એકાંતરે પર્યાપ્ત સંજી તિર્યંચમાં ઉપજતા સાતમી પૃથ્વીના નારકીને ચોથી વાર સાતમી પૃથ્વીમાં ઉપજવાનો અસંભવ છે. (પુન્નાઝ) પૂર્ણ એટલે ઉત્કૃષ્ઠ આયુષ્યવાળા સાતમી પૃથ્વીના નારકી પોતાના નારકીના ભવથી

આરંભીને (ચડ) ચાર ભવ સુધી જ પર્યાપ્ત સંજ્ઞી તિર્યંચમાં એકાંતરે ભ્રમણ કરે છે, તેથી અધિક ભવ કરે નહીં. ૧૭.

પજ્જસન્નિનરે છમવા, ગેવિજ્ઞાણ ચ ચડકકદેવા ચ ।

ચડણુત્તરા ચડમવા, દુજહન્ન દુહાવિ દુ સવટ્ટા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(ગેવિજ્ઞાણ ચ ચડકકદેવા ચ) ઐવેયક અને આનતાદિક ચાર દેવ લોકના દેવો પોતાના ભવથી માંડીને (પજ્જસન્નિનરે) પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્યને વિષે એકાંતરે (છમવા) ઉત્કૃષ્ટા છ ભવ કરે છે. (ચડણુત્તરા) તથા ચાર અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો પોતાના ભવથી આરંભીને પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્યને વિષે એકાંતરે ઉત્પન્ન થાય તો (ચડમવા) ઉત્કૃષ્ટા ચાર ભવ કરે છે. (દુજહન્ન) જઘન્યથી બે ભવ કરે છે. એટલે નવ ઐવેયક, ચાર આનતાદિક અને ચાર અનુત્તરવાસી દેવો પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્યને વિષે જઘન્ય બે ભવ જ કરે છે. (દુહાવિ દુ સવટ્ટા) તથા સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતાઓ પર્યાપ્ત સંજ્ઞી મનુષ્યને વિષે ઉત્પત્તિને આશ્રીને જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ બે ભવ જ કરે છે. ૧૮.

ભૂજલવણેસુ દુમવા, દુહા વિ ભવણવણજોહસદુકપ્પા ।

અમિઆડતિરિનરે તહ, મિહ સન્નિયરતિરિસન્નિનરા ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(ભવણવણજોહસદુકપ્પા) ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યૌતિષક અને સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકના દેવો (ભૂજલવણેસુ) પૃથ્વી, જળ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયને વિષે ઉત્પન્ન થાય તો (દુહા વિ) જઘન્યપણે તથા ઉત્કૃષ્ટપણે (દુમવા) બે ભવ જ કરે છે, કેમકે પૃથિવ્યાદિકમાંથી નીકળીને તેઓની ભવનપત્યાદિકમાં ઉત્પત્તિનો અભાવ છે. (તહ) તથા (સન્નિયરતિરિ) સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી તિર્યંચો (સન્નિનરા) તથા સંજ્ઞી મનુષ્યો (અમિઆડ) અમિત એટલે પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા (તિરિનરે) યુગલિક તિર્યંચોને વિષે તથા યુગલિક મનુષ્યોને વિષે (મિહ) માંહોમાંહે ઉત્પન્ન થાય તો બે ભવ જ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી તિર્યંચ યુગલિક મનુષ્યને વિષે તથા યુગલિક તિર્યંચને વિષે તેમ જ સંજ્ઞી મનુષ્ય યુગલિક તિર્યંચને વિષે અને યુગલિક મનુષ્યને વિષે ઉત્પત્તિને આશ્રીને બે ભવ જ કરે છે, કેમકે યુગલિકનો ભવ કર્યા પછી તે અવશ્ય દેવપણે જ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૯.

ભૂજલવણગ્ગી મિહ, વણા મુવાહસુ વણેસુ અ મુવાઈ ।

પૂરંતિ અસંખભવે, વણા વણેસુ અ અણંતભવે ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(ભૂજલવણગ્ગી) પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વાયુકાય અને અગ્નિકાય

(મિહ) અન્યાન્યને વિષે—માંડોમાંડે (પૂરંતિ અસંખમવે) ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા ભવ પૂરે છે. (કરે છે) (વળા મુવાઇસુ) વનસ્પતિકાય પૃથિવ્યાદિક ચાર કાયને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા ભવ પૂરે છે. અને (વળેસુ અ મુવાઈ) પૃથિવ્યાદિક ચાર કાયવાળા વનસ્પતિકાયને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા ભવ પૂરે છે. (વળા વળેસુ અ) અને વનસ્પતિકાય વનસ્પતિકાયને વિષે (અણંતમવે) ઉત્કૃષ્ટથી અનંતા ભવ પૂરે છે. ૨૦.

પણ પુઢવાઇસુ વિગલા, વિગલેસુ મુવાઇ વિગલસંખમવે ।

ગુરુ આઝ તિમંગે પુણ, મવટ્ટુ સવ્વથ દુજહન્ના ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(વિગલા) વિકલે દ્રિયો (પણ પુઢવાઇસુ) પૃથિવ્યાદિક પાંચમાંના દરેક-ને વિષે (સંખમવે) સંખ્યાતા ભવ કરે છે. તથા (મુવાઇ) પૃથિવ્યાદિક પાંચે અને વિકલે દ્રિયો (વિગલેસુ) વિકલે દ્રિયોને વિષે (સંખમવે) સંખ્યાતા ભવ કરે છે. તથા પૂર્વે કહેલા (ગુરુ આઝ તિમંગે પુણ) ચાર ભાંગામાંના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા પહેલા ત્રણ ભાંગામાં એટલે એ ત્રણ ભાંગાની અપેક્ષાએ યથાસંભવ ઉત્પન્ન થતા ઉપરની દોઢ ગાથામાં કહેલા પૃથિવ્યાદિક (સવ્વથ) સર્વે જીવો (મવટ્ટુ) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ કરે છે. જેમકે કોઈ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અપ્કાયિકને વિષે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી પાછો ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી ફરીને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થાય, એ રીતે એકાંતર ભવ કરતાં ચાર જ વાર ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે એ મળીને આઠ ભવ કરે છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાયિક જઘન્ય આયુષ્યવાળા અપ્કાયને વિષે પણ એ જ પ્રમાણે ચાર વાર ઉત્પન્ન થાય છે. તથા જઘન્ય આયુષ્યવાળો પૃથ્વીકાયિક ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અપ્કાયને વિષે એ જ પ્રમાણે આઠ ભવનો પૂરક થાય છે. એ જ પ્રમાણે સર્વે તેઉકાયાદિને માટે જાણવું. આ દોઢ ગાથામાં કહેલા (સવ્વથ દુજહન્ના) સર્વે પૃથ્વીકાયાદિક જીવો ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા ત્રણ ભાંગે જઘન્યથી એ ભવ કરે છે. ૨૧

મિહ સન્નિયરતિરિનરા, વિગલમુવાઇસુ અ નરતિરિસુ ણ્ણ ।

અટ્ટ મવા ચઝમંગે, દુહ પવણગિસુ નરા દુમવા ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—યુગલિકને વર્ણને (સન્નિયર) સંજી, અસંજી (તિરિનરા) તિર્યંચો તથા મનુષ્યો (ચઝમંગે) ચારે ભાંગે (મિહ) માંડોમાંડે ઉત્પન્ન થાય તો (અટ્ટ મવા) ઉત્કૃષ્ટા આઠ ભવ કરે છે. તથા તેઓ જ-સંજી, અસંજી તિર્યંચ અને મનુષ્યો (વિગલમુવાઇસુ) વિકલે દ્રિયને વિષે તથા પૃથ્વીકાયાદિકને વિષે પણ એકાંતર ઉત્પન્ન થાય તો ચારે ભાંગે ઉત્કૃષ્ટા આઠ ભવ કરે છે. તથા (ણ્ણ) વિકલે દ્રિય અને પૃથિવ્યાદિક (નરતિરિસુ) સંજી અસંજી નર અને તિર્યંચને વિષે એકાંતર ઉત્પન્ન થાય તો ચારે ભાંગે ઉત્કૃષ્ટા આઠ ભવ કરે છે. તથા (નરા)

મનુષ્યો (પવણગિસુ) વાયુકાય અને અગ્નિકાયને વિષે (હ્રદ) જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી (હ્રમવા) બે ભવ જ કરે છે; કેમકે વાયુકાય અને અગ્નિકાયથી ઉદ્ધરેલો જીવ મનુષ્ય થતો જ નથી. ૨૨.

પરતબ્ધવાઝ માણા, હ્રદ પદુ ! સંવેહઓઽણુબંધઠિઈ .

કિચ્છિઝ વિન્નવિઝમલં, ચઝમંગિ જહન્નુકોસ કમા ॥૨૩॥

અર્થ:—(પદુ !) હે પ્રભુ ! (પરતબ્ધવાઝ માણા) પરભવ અને તે ભવના આયુષ્યકાળમાનને આશ્રીને (હ્રદ) આ સંસારમાં આ પ્રમાણે (સંવેહઓઽણુબંધઠિઈ) સંવેધથી થતા અનુબંધની સ્થિતિ છે. તેમાં સંવેધ એટલે વિવક્ષિત ભવથી બીજા વિવક્ષિત ભવમાં વારંવાર પરાવર્તે કરીને સંભવ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થવું તે. અનુબંધ એટલે વિવક્ષિત પર્યાયવડે અંતર વિના નિરંતરપણે ઉત્પન્ન થવું તે. સંવેધથી જે અનુબંધ અને તે અનુબંધની સ્થિતિ તે આ પ્રમાણે—જેમ કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળો કોઈ મનુષ્ય રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિવાળો નારકી થાય તો તેની અનુબંધસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ઠથી ચાર સાગરોપમ અને ચાર કરોડ પૂર્વની હોય છે. જઘન્યથી એક કરોડ પૂર્વ અને દશ હજાર વર્ષની હોય છે. (જહન્નુકોસ કમા) તે સર્વને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ઠના ક્રમથી (ચઝમંગિ) ચારે ભાગે (વિન્નવિઝ) વિજાપના (કિચ્છિઝ) કરવાને હું કેમ (મલં) શક્તિમાન થાઉં ? અર્થાત્ ન થાઉં. ૨૩.

હ્ય કાયઠિઈ ભમિઓ, સામિ ! તુહ દંસણં વિણા બહુસો .

દિટ્ઠો સિ સંપયં તા, અકાયપયસંપયં દેસુ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(સામિ !) હે સ્વામી ! (હ્ય) આ પ્રમાણે એટલે પૂર્વોક્ત યુક્તિવડે (તુહ દંસણં વિણા) હું તમારા દર્શન વિના (બહુસો) ઘણી વાર (કાયઠિઈ ભમિઓ) કાયસ્થિતિમાં ભમ્યો છું. (સંપયં) હમણાં મને (દિટ્ઠો સિ) તમારું દર્શન થયું છે. (તા) તેથી કરીને (અકાયપયસંપયં) કાય રહિત એટલે સિદ્ધના પદની—મુક્તિની સંપદા (દેસુ) મને આપો. ૨૪.

ધતિ શ્રી કુલમંડનસૂરિવિરચિત
કાયસ્થિતિ પ્રકરણ સમાપ્ત.

શ્રી વિજયવિમલગણિવિરચિત સ્વોપજ્ઞઅવચૂરીયુક્ત શ્રીભાવપ્રકરણમ્ (ગુજરાતી અનુવાદ સાથે)

આણંદભરિઅનયણો, આણંદ પાવિઝ્ઞ ગુરુવયણે ।

આણંદવિમલસૂરિં નમિઝં વુચ્છામિ ભાવે અ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(આણંદભરિઅનયણો) આણંદથી ભરેલાં છે નેત્ર જેનાં એવો હું આ પ્રકરણનો કર્તા વિજયવિમલગણિ (ગુરુવયણે) ગુરુના વચનમાં (આણંદ પાવિઝ્ઞ) આણંદ પામીને (આણંદવિમલસૂરિં) આણંદવિમલસૂરિને (નમિઝં) નમસ્કાર કરીને (ભાવે) ઔપશમિકાદિ ભાવોને (વુચ્છામિ) કહું છું. ૧.

હવે દ્વારગાથા કહે છે:—

ધર્મમાધર્મમાર્ગાસા, કાલો પુગ્ગલલ્લંઘા ય કમ્મ ગઈં જીવા ।

एएसु अ दारेसु, भणामि भावे अ अणुकमसो ॥ २ ॥

અર્થ:—૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ કાળ, ૫ પુદ્ગલસ્કંધ, ૬ કર્મ, ૭ ગતિ અને ૮ જીવ એ આઠ દ્વારોને વિષે અનુક્રમે ભાવોને કહું છું. ૨.

વિવેચન:—જે આઠ દ્વારોને વિષે ભાવ કહેવાના છે તેના નામની વ્યાખ્યા.

૧ (ધર્માસ્તિકાય) જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં જે અપેક્ષા કારણ તે ધર્માસ્તિકાય. અસ્તિ એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ તે અસ્તિકાય કહેવાય છે. જેમ પાણી માછલાને ગમન કરવામાં અપેક્ષા કારણ છે તેમ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ કરવામાં અપેક્ષા કારણ તે ધર્માસ્તિકાય છે. એ ધર્માસ્તિકાયનો સ્કંધ ચૌદ રાજલોકપ્રમાણ છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશી છે.

૨ (અધર્માસ્તિકાય) જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિર રહેવામાં જે અપેક્ષા કારણ તે અધર્માસ્તિકાય. અધર્માસ્તિકાયનો સ્કંધ ચૌદ રાજલોકપ્રમાણ છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશી છે.

૩ (આકાશાસ્તિકાય) આ એટલે મર્યાદાપૂર્વક સર્વે પદાર્થો જ્યાં પ્રકાશે એટલે સર્વે દ્રવ્યો જ્યાં પોતાના સ્વભાવને પામે છે તે આકાશ, તેના પ્રદેશો.

સમુદાય તે આકાશાસ્તિકાય. જે જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ આપે, સાકરને દૂધની જેમ તે આકાશાસ્તિકાય. તેનો સ્કંધ લોકલોકવ્યાપી, અનંત પ્રદેશી છે. લોક તે ચૌદ રાજલોક, જેમાં છએ દ્રવ્ય હોય છે, તે સિવાયનો અલોકાકાશ જાણવો.

૪ (કાલ)—કલનં કાલઃ તે કાળના બે પ્રકાર છે. એક વર્તના લક્ષણ, બીજો સમયાવલિકા લક્ષણ. દ્રવ્યને તેતે રૂપે થવામાં જે પ્રયોજક તે વર્તના. આ વર્તના સમસ્ત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવ (પર્યાય) વ્યાપી છે. બીજો સમયાવલિકા કાળ તે અઢી દ્વીપના દ્રવ્યાદિમાં છે, તેની બહાર નથી. તે કાળ જૂનાને નવો કરે અને નવાને જૂનો કરે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કાળ જે વર્તમાન મટી ભૂત ક્યારે થયો તથા ભવિષ્ય મટી વર્તમાન ક્યારે થયો તે પણ જણાય નહિ તે સમય. આંખ બંધ કરીને ઉઘાડીએ તેટલા વખતમાં અસંખ્યાતા સમય થાય છે. તેવા અસંખ્યાત સમયની એક આવળી થાય છે.

૫ (સ્કંધ) તે પુદ્ગલ સ્કંધ જાણવા. પૂરણ, ગલન અથવા ચય, ઉપચય ધર્મ-વાળો તે પુદ્ગલ. તેના બે અણુથી માંડીને અનન્તા અણુ સુધીના બનેલા તે સ્કંધ કહેવાય.

૬ (કર્મ) આ સમસ્ત ચૌદ રાજલોક કર્મવર્ગણાથી નિરંતર ઠાંસીને ભરેલો છે. તે કર્મવર્ગણાને મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય હેતુવડે અથવા જ્ઞાન જ્ઞાનીનું પ્રત્યનીકપણું આદિ વિશેષ હેતુવડે ગ્રહણ કરીને જીવ આત્મપ્રદેશની સાથે ખીર-નીરની પેઠે અથવા અગ્નિ અને લોહની પેઠે સંગ્રહ કરે તે. તે કર્મ આઠ પ્રકારનાં છે.

(૧) જેનાવડે વસ્તુ જણાય તે અથવા વિશેષ ગ્રહણાત્મક બોધ તે જ્ઞાન, તેને આવરનાર, ગ્રહણ કરેલી કર્મવર્ગણામાંહેનો વિશિષ્ટ પુદ્ગલસમૂહ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, (૨) જેનાવડે દેખાય તે અથવા સામાન્ય ગ્રહણાત્મક બોધ તે દર્શન. તે સામાન્ય અવબોધ છે. તેનું આચ્છાદન કરનાર જે કર્મ તે દર્શનાવરણીય કર્મ. (૩) જે સુખ-દુઃખરૂપે અનુભવાય તે વેદનીય કર્મ. (૪) સદસદ વિવેકમાં વિકળ કરે અને જેથી જીવ મોહ પામે તે મોહનીય કર્મ. (૫) એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં લઈ જાય તે આયુ કર્મ. (૬) ગત્યાદિપર્યાય અનુભવવા તરફ તત્પર કરે તે નામ કર્મ. (૭) જેનાથી ઉચ નીચ શબ્દવડે જીવ બોલાવાય તે ગોત્ર કર્મ. (૮) જેનાથી દાનાદિ લબ્ધિઓ વિશેષપણે હણાય તે અંતરાય કર્મ.

૭ (ગતિ) જેમાં ગમન કરાય તે ગતિ. તેના પાંચ પ્રકાર. ૧ નારકી, ૨ તિર્યચ, ૩ મનુષ્ય, ૪ દેવતા, ૫ સિદ્ધગતિ.

૮ (જીવ) જે જીવ્યો, જીવે છે અને જીવશે તે જીવ. જે દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણને ધારણ કરે તે જીવ.

દ્રવ્યપ્રાણ તે પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ બળ, શ્વાસોચ્છવાસ ને આયુ અને ભાવપ્રાણ

તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ આત્માના ગુણો. તે બંનેને ધારણ કરનાર તે સંસારી જીવ અને માત્ર ભાવપ્રાણને ધારણ કરે તે સિદ્ધના જીવ.

અહીં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ લેવા, પણ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો લેવા નહિ. ગુણઠાણા આશ્રી ભાવ કહેલા છે માટે. એ પ્રમાણે આ આઠ દ્વારો વિષે ઔપશમિકાદિ ભાવોને અનુક્રમે કહેશે.

પ્રથમ ચૌદ ગુણસ્થાનકોના નામ કહે છે:—

મિચ્છે સાસણ મીસે, અવિરય દેસે પમત્ત અપમત્તે ।

નિઅદિ અનિઅદિ સુદ્ધુમુ-વસમ સ્વિણ સજોગિ અજોગિગુણા ॥૩॥

અર્થ:—મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન, મિશ્ર, અવિરતિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત, અપ્રમત્તસંયત, નિવૃત્તિકરણ, અનિવૃત્તિકરણ, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતભોહ, ક્ષીણ-ભોહ, સંજોગી અને અજોગી—એ ૧૪ ગુણઠાણા જાણવા. ૩.

વિવેચન:—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષ અપ-કર્ષરૂપ અધ્યવસાયના તરતમ ભેદ તે ગુણસ્થાન. તે અધ્યવસાય અસંખ્યાતા હોવાથી ગુણસ્થાનના ભેદ પણ અસંખ્યાતા છે; પરંતુ સ્થૂલદષ્ટિએ ચૌદ ભેદ જાણવા. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧ (મિચ્છે) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન. જ્યાં જિનેશ્વરના વચન ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, ખરાને ખોટાપણે અને ખોટાને સાચા પ્રમાણે માને તે.

૨ (સાસણ) સાસ્વાદન ગુણસ્થાન. ઉપશમ સમકિત વમીને મિથ્યાત્વે જતાં અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી જીવના જે પરિણામ થાય તે.

૩ (મીસે) મિશ્ર ગુણસ્થાન. જિનેશ્વરના વચન ઉપર જ્યાં રાગ-દ્વેષ ન હોય તે.

૪ (અવિરય) અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન. જ્યાં ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક આ ત્રણ પ્રકારમાંનું એક સમકિત હોય, પણ વિરતિ ન હોય તે.

૫ (દેસે) દેશવિરતિ ગુણસ્થાન. જ્યાં દેશે એટલે અંશે થોડી વિરતિ હોય તે.

૬ (પ્રમત્ત) પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન. જ્યાં સર્વવિરતિ છતાં મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા, વિકથા આ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદ હોય તે. (આ ગુણસ્થાનકે મદ્યપાનનો સંભવ નથી, પણ પાંચવિધ પ્રમાદની ગણના પ્રસંગે મદ્યપાનનું ગ્રહણ કરેલું હોય તેમ સંભવે છે.)

૭ (અપ્રમત્તે) અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન. જ્યાં સર્વવિરતિ હોય અને નિદ્રાદિ પ્રમાદ રહિત હોય એટલે પ્રમાદ ન હોય તે.

૮ (નિઋત્તિ) નિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાન. જ્યાં શ્રેણિ માંડનાર જીવોના એક સરખા અધ્યવસાય ન હોય પણ ફેરફારવાળા હોય તે. તેનું બીજું નામ અપૂર્વ-કરણ ગુણસ્થાન. જેમાં અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમ અને સ્થિતિબંધ એ પાંચ પદાર્થો કરાય તે અપૂર્વકરણ.

૯ (અનિઋત્તિ) અનિવૃત્તિકરણ બાહરસંપરાય ગુણસ્થાન. જ્યાં શ્રેણિ માંડનાર સર્વ જીવોના સરખા અધ્યવસાય હોય તે.

૧૦ (સુદુમ) સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન. જ્યાં સૂક્ષ્મ લોભનો જ રસોદય હોય તે.

૧૧ (ઉવસમ) ઉપશાંતભોહ ગુણસ્થાન. જ્યાં મોહનીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ ઉપશમી હોય તે.

૧૨ (સ્થિતિ) ક્ષીણભોહ ગુણસ્થાન. જ્યાં મોહનીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય થયો હોય તે.

૧૩ (સજોગિ) સયોગિકેવલી ગુણસ્થાન. કેવલજ્ઞાન થયા પછી માત્ર યોગ-પ્રવૃત્તિ વર્તતી હોય તે.

૧૪ (અજોગિગુણ) અયોગી કેવલી ગુણસ્થાન. જ્યાં યોગપ્રવૃત્તિનો અભાવ હોય પણ હજી મોક્ષે ગયા ન હોય તે.

એ પ્રમાણે ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં કહ્યું.

હવે છ ભાવના નામો કહે છે:—

ઉવસમ યજ્ઞો મીસો, ઉદઓ પરિણામ સન્નિવાઓ અ ।

સઘ્વે જીવટ્ટાણે, પરિણામુદઓ અજીવાણં ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(ઉવસમ) ૧ ઔપશમિકભાવ, (યજ્ઞો) ૨ ક્ષાયિકભાવ, (મીસો) ૩ મિશ્રભાવ અથવા ૩ ક્ષાયોપશમિકભાવ (ઉદઓ) ૪ ઔદયિકભાવ (પરિણામ) ૫ પારિણામિકભાવ (અ) અને (સન્નિવાઓ) ભાવોના સંયોગરૂપ છટ્ટો સન્નિપાતિકભાવ. (સઘ્વે જીવટ્ટાણે) એ સર્વે ભાવો જીવસ્થાનમાં હોય. (પરિણામુદઓ) પારિણામિક અને ઔદયિક આ બે ભાવ (અજીવાણં) અજીવમાં પણ હોય. ૪.

હવે તે ભાવનો અર્થ કહે છે:—

૧ ઔપશમિકભાવ—ઉદય બે પ્રકારે છે: એક રસોદય ને બીજો પ્રદેશોદય. એ બંને પ્રકારના ઉદયનું અટકવું જે ભાવને વિષે હોય તે ઔપશમિકભાવ. એ ભાવ કાળ આશ્રી સાદિસપર્યવસિત બાજુવો. આ ભાવ બે પ્રકારે છે. ઉપશમ-ભાવનું સમકિત ને ઉપશમભાવનું ચારિત્ર.

૨ ક્ષાયિકભાવ—કર્મનો અત્યંત નાશ તે ક્ષય તેનાથી થયેલ તે ક્ષાયિકભાવ. તેના નવ ભેદ છે. કાળઆશ્રી સાદિસપર્યવસિત ને સાદિઅપર્યવસિત બાણવો.

૩ મિશ્રભાવ અથવા ક્ષાયોપશમિકભાવ—ઉદયમાં આવેલાના ક્ષયથી તથા અનુદીર્ણ એટલે ઉદયમાં નહીં આવેલાના ઉપશમથી થયેલ તે મિશ્રભાવ અથવા ક્ષાયોપશમિકભાવ. તેના અઠાર ભેદ છે. કાળઆશ્રી સાદિસપર્યવસિત ૧, અનાદિ સપર્યવસિત ૨, અનાદિઅપર્યવસિત ૩. આ ત્રણ ભાંગા આ ભાવને વિષે બાણવા.

૪ ઔદયિકભાવ—શુભાશુભ પ્રકૃતિઓનું વિપાક(રસ)થી અનુભવવું તે ઔદયિકભાવ. તેના એકવીશ ભેદ છે. આ ભાવને વિષે પણ મિશ્રભાવમાં કદ્દા પ્રમાણે ત્રણ ભાંગા બાણવા.

૫ પારિણામિકભાવ—જીવ અને અજીવને જીવત્વાદિ સ્વસ્વરૂપને અનુભવવામાં તૈયાર રહેવું તે પારિણામિકભાવ અથવા પોતપોતાની અવસ્થામાં રહેવું તે પારિણામિકભાવ. આ ભાવના ત્રણ ભેદ છે. આ ભાવને વિષે કાળઆશ્રી ઉપર કહેલ ત્રણ ભાંગા બાણવા.

કયા કયા ભાવમાં કાળઆશ્રી કયા કયા ભાંગા હોય તેનો યંત્ર.

	સાદિસપર્ય- વસિત	અનાદિસ- પર્યવસિત	સાદિઅપ- ર્યવસિત	અનાદિઅ- પર્યવસિત	કુલ ભાંગા
ઔપશમિક	૧	૦	૦	૦	૧
ક્ષાયિક	૧	૦	૧	૦	૨
ક્ષાયોપશમિક	૧	૧	૦	૧	૩
ઔદયિક	૧	૧	૦	૧	૩
પારિણામિક	૧	૧	૦	૧	૩

૬ સાન્નિપાતિક—પૂર્વે કહેલા ભાવોના સન્નિપાતથી—સંયોગથી થયેલ તે સાન્નિપાતિક ભાવ. તેના (૨૬) ભેદ છે. તે આવી રીતે—દ્વિકસંયોગી દશ, ત્રિકસંયોગી દશ, ચતુઃસંયોગી પાંચ, પંચસંયોગી એક—એ પ્રમાણે (૨૬) ભાંગા બાણવા.

દ્વિકસંયોગી.

૧ ઔપશમિક ક્ષાયિક

૨ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક

૩ ઔપશમિક ઔદયિક

૪ ઔપશમિક પારિણામિક

૫ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક

૬ ક્ષાયિક ઔદયિક

૭ ક્ષાયિક પારિણામિક

૮ ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક

૯ ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક

૧૦ ઔદયિક પારિણામિક

ત્રિસંયોગી.

૧ ઔપ૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક	૬ ઔપ૦ ઔદયિક પારિણામિક
૨ ઔપ૦ ક્ષાયિક ઔદયિક	૭ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ ઔદયિક
૩ ઔપ૦ ક્ષાયિક પારિણામિક	૮ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ પારિણામિક
૪ ઔપ૦ ક્ષાયોપ૦ ઔદયિક	૯ ક્ષાયિક ઔદયિક પારિણામિક
૫ ઔપ૦ ક્ષાયોપ૦ પારિણામિક	૧૦ ક્ષાયોપ૦ ઔદયિક પારિણામિક

ચતુઃસંયોગી.

૧ ઔપ૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ ઔદયિક	૪ ઔપ૦ ક્ષાયોપ૦ ઔદ૦ પારિણામિક
૨ ઔપ૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ પારિણામિક	૫ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ ઔદ૦ પારિણામિક
૩ ઔપ૦ ક્ષાયિક ઔદ૦ પારિણામિક	

પંચસંયોગી.

૧ ઔપ૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપ૦ ઔદ૦ પારિણામિક.

એવી રીતે (૨૬) સન્નિપાતિક ભાવ જાણવા. એકમાં સન્નિપાત ન હોય. સંયોગનો અભાવ હોવાથી. એ છવીશમાંથી ૧ દ્વિકસંયોગી સાતમે ભાંગે ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ સિદ્ધને હોય. ૨ ત્રિકસંયોગી નવમે ભાંગે ક્ષાયિક ઔદયિક ને પારિણામિક એ કેવલીને હોય. ૩ ત્રિકસંયોગી દશમે ભાંગે ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક ને પારિણામિક એ ચારે ગતિમાં હોય. ૪ ચતુઃસંયોગી એથો ભાંગે ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક ને પારિણામિક. ૫ ચતુઃસંયોગી પાંચમે ભાંગે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક આ બે ભાંગા ચારે ગતિમાં પામીએ. ૬ તથા પંચસંયોગી એક ભાંગે ક્ષાયિક સમક્રિતી ને ઉપશમશ્રેણી માંડનાર મનુષ્યને પામીએ. એ પ્રમાણે છ સન્નિપાતિક ભાંગા જીવોમાં સંભવે. બાકીના વીશ ભાંગા જીવોમાં સંભવે નહિ તથા અજીવને પારિણામિક અને ઔદાયિક બે ભાવ સંભવે, બીજા ભાવ સંભવે નહિ.

હવે ભાવના મૂળભેદના ઉત્તરભેદ કહે છે:—

કેવલનાણં દંસણ, खइअं सम्मं च चरणं दाणाई ।

नव खइआलद्धीओ, उवसमिणं सम्मचरणं च ॥ ५ ॥

અર્થ:—(કેવલનાણં દંસણ) કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શન (खइअं सम्मं च चरणं) ક્ષાયિક સમક્રિત, ક્ષાયિક ચારિત્ર (दाणाई) અને દાનાદિ પાંચ લઘ્વિઓ એમ (नव खइआलद्धीओ) નવ ભેદ ક્ષાયિક ભાવના જાણવા (उवसमिणं) ઉપશમ ભાવના (सम्मचरणं च) ઉપશમસમક્રિત ને ઉપશમ ચારિત્ર એ બે ભેદ છે. ૫.

વિવેચન—ક્ષાયિકભાવના નવ લેદ આ પ્રમાણે:—૧ કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન, ૨ કેવલદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી કેવલદર્શન, ૩ દર્શનમોહનીયકર્મના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમકિત, ૪ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયથી ક્ષાયિક ચારિત્ર તથા ૫ થી ૯ પાંચ પ્રકારના અંતરાયકર્મના ક્ષયથી દાનલબ્ધિ, લાભલબ્ધિ, ભોગલબ્ધિ, ઉપભોગલબ્ધિ અને વીર્યલબ્ધિ એ પાંચ ક્ષાયિકલબ્ધિઓ.

ઔપશમિક ભાવના એ લેદ: ઉપશમ સમકિત તે અનંતાનુબંધી ચાર કષાય તથા સમકિતમોહની, મિશ્રમોહની, મિથ્યાત્વમોહની આ સાત પ્રકૃતિનો રસોદય એટલે વિપાકોદય અને પ્રદેશોદય બંને નહોતો તે ઉપશમ સમકિત, પ્રથમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પત્તિકાળે તથા ઉપશમશ્રેણિમાં હોય છે. બીજું ઉપશમ ચારિત્ર ઉપશમશ્રેણિમાં ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમથી હોય છે.

હવે ક્ષયોપશમ ભાવના ૧૮ લેદ કહે છે:—

**નાણા ચડ અણાણા, તિણિય ય દંસણતિગં ચ ગિહિધમ્મો ।
વેઅગ સવ્વચારિત્તં, દાણાઙ્ગ ય મિસ્સગા ભાવા ॥ ૬ ॥**

અર્થ:—(નાણા ચડ) જ્ઞાન ચાર, (અણાણા તિણિય) અજ્ઞાન ત્રણ, (દંસણતિગં ચ) દર્શન ત્રણ, (ગિહિધમ્મો) ગૃહસ્થધર્મ-દેશવિરતિ, (વેઅગ) વેદક (ક્ષયોપશમ) સમકિત, (સવ્વચારિત્તં) સર્વવિરતિ ચારિત્ર અને (દાણાઙ્ગ ય) દાનાદિક પાંચ લબ્ધિઓ—એ મિશ્રભાવના (૧૮) લેદ જાણવા. (ક્ષયોપશમ ભાવનાં બીજાં નામ મિશ્ર તથા વેદક પણ છે.) ૬.

વિવેચન—કેવલજ્ઞાન સિવાયના બાકીના મતિ-શ્રુત-અવધિ-મન:પર્યાવ એ ચાર જ્ઞાન તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન—એ સાત જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય. ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ—એ ત્રણ દર્શન દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય. વેદકસમકિત દર્શનમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમથી થાય. દેશવિરતિ ને સર્વવિરતિ ચારિત્રમોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમથી થાય અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ અંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી હોય. એ પ્રમાણે ત્રીજા ભાવના અઠાર લેદ જાણવા. દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ એ પ્રકારે હોય છે: એક ક્ષાયિકી તે કેવલીને હોય અને બીજી અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી થએલી ક્ષયોપશમિકી તે છશ્ચસ્થાને હોય.

હવે ચોથા ઔદયિક ભાવના ૨૧ લેદ કહે છે:—

**અન્નાણમસિદ્ધત્તાઽ-સંજમ લેસા કસાય ગઙ્ગ વેયા ।
મિચ્છં તુરિય ભવાઽ-ભવત્ત જિયત્ત પરિણામે ॥ ૭ ॥**

અર્થ:—(અજ્ઞાનમસિદ્ધતા) અજ્ઞાન ૧, અસિદ્ધત્વ ૧, (અસંજમ હેસા) અસંજમ ૧, લેસ્યા ૬, (કસાય ગદ્ વેયા) કષાય ૪, ગતિ ૪, વેદ ૩ અને (મિચ્છં) મિથ્યાત્વ ૧ (તુરિય) ચોથા ઔદયિક ભાવના એ (૨૧) ભેદ જાણવા. (મધ્યામચત્ત) ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ અને (જીવત્ત) જીવત્વ (પરિણામે) એ પારિણામિક ભાવના ત્રણ ભેદ જાણવા. ૭.

વિવેચન—હવે ચોથા ઔદયિક ભાવના ૨૧ ભેદ આ પ્રમાણે:—જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી થએલ ૧ અજ્ઞાન, આઠ પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થએલ ૧ અસિદ્ધત્વ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના ઉદયથી થએલ અસંયમ-અવિરતિપણ ૧, કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા તે કષાયમોહનીય કર્મના ઉદયથી, અથવા આઠે કર્મના ઉદયથી, અથવા નામકર્મના ઉદયથી, અથવા યોગ પરિણામરૂપ સમજવી. તેના નામ:—કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત-તેજ-પદ્મ ને શુકલ. કષાય ચાર-કષાયમોહનીય કર્મના ઉદયથી થએલ ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ. ગતિ ચાર-નામકર્મના ઉદયથી થએલ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી. નોકષાયમોહનીય કર્મના ઉદયથી થએલ વેદ ત્રણ, મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી થએલ મિથ્યાત્વ ૧-એ પ્રમાણે ૨૧ ભેદ સમજવા.

અહીં ઔદયિક ભાવના પાંચ નિદ્રા, સાતા, અસાતા અને હાસ્ય, રતિ વિગેરે કર્મોદયથી થએલા બીજા પણ ઘણા ભેદ જાણવા. આ પ્રકરણમાં એકવીશની સંખ્યા પૂર્વ શાસ્ત્રના અનુસારે કહેલી છે.

હવે પાંચમા પારિણામિક ભાવના ત્રણ ભેદ કહે છે. ભવ્યપણાનો ભાવ તે ભવ્યત્વ, અભવ્યપણાનો ભાવ તે અભવ્યત્વ અને જીવપણાનો ભાવ તે જીવત્વ.

એએનું એ પ્રમાણે જ સદા પરિણુમન હોવાથી. કારણ કે ભવ્ય તે અભવ્ય ન થાય, અભવ્ય તે ભવ્ય ન થાય અને જીવ અજીવ ન થાય.

એવી રીતે મૂળ પાંચ ભાવના ઉત્તરભેદ (૫૩) જાણવા.

મૂળભેદના ઉત્તરભેદનો યંત્ર.

ઔપશમિક ૨	ક્ષાયિક ૬	ક્ષાયોપશમિક ૧૮	ઔદયિક ૨૧	પારિણામિક ૩
-------------	--------------	-------------------	-------------	----------------

હવે પૂર્વે કહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ આઠ દ્વારોને વિષે ઔપશમિકાદિ ભાવો કહે છે:—

**આઈમ ચડદારેસુ ય, ભાવો પરિણામગો ય ણાયઠ્ઠો ।
સ્વંધે પરિણામુદઓ, પંચવિહા હંતિ મોહંમિ ॥ ૮ ॥**

અર્થ:—(આદમ) પ્રથમના (ચંદ્રારેસુ ય) ચાર દ્વારેને વિષે (પરિણામગો ય) પારિણામિક (ભાવો) ભાવ (નાયઘ્વો) જાણવો. (ચંદ્રે) સ્કંધને વિષે (પરિણામુદઓ) પારિણામિક ભાવ અને ઔદયિક ભાવ હોય અને (મોહમિ) મોહનીયકર્મને વિષે (પંચવિદ્યા હંતિ) પાંચે ભાવ હોય. ૮.

વિવેચન:—૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય અને ૪ કાળ. એ ચાર દ્વારેને વિષે એક પારિણામિક ભાવ જ હોય, કારણ કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અનાદિ કાળથી આરંભી જીવ અને પુદ્ગલોને અનુક્રમે ગતિમાં તથા સ્થિતિમાં ઉપદ્રંભ આપવાના અને અવકાશ આપવાના પરિણામમાં પરિણત છે. તથા કાળ પણ આવલોકાદિ પરિણામમાં પરિણત હોવાથી અનાદિ પારિણામિકભાવમાં વર્તવાપણું છે. પાંચમા સ્કન્ધદ્વારેને વિષે એટલે પુદ્ગલસ્કંધને વિષે પારિણામિક અને ઔદયિક એ બે ભાવો હોય. તેમાં દ્રવ્યણુકાદિ (જે પરમાણુના બનેલા વિગેરે) સ્કંધોમાં કાળઆશ્રી સાદિપણું હોવાથી સાદિ પારિણામિક ભાવ જાણવો અને મેરુ વિગેરે જે સ્કન્ધો છે તે અનાદિકાળથી તે રૂપે પરિણમેલા હોવાથી અનાદિ પારિણામિકભાવ જાણવો. તથા જે અનન્ત પરમાણુના સ્કન્ધો છે, જેને જીવ કર્મરૂપે પરિણમાવે છે, તેનો કર્મરૂપે ઉદય હોવાથી તેવા સ્કંધોમાં ઔદયિક ભાવ પણ છે તે આવી રીતે-શરીરાદિ નામકર્મના ઉદયથી થએલ ઔદારિકાદિ સ્કન્ધોનો ઔદારિક શરીરપણે ઉદય તે ઔદયિકભાવ જાણવો. જે છૂટા પરમાણુઓ છે તેમાં જીવના ગ્રહણનો અભાવ હોવાથી ઔદયિકભાવ નથી, તેમાં ફક્ત પારિણામિકભાવ જ હોય છે.

હવે છઠું કર્મદ્વાર, તેમાં મોહનીય કર્મને વિષે પાંચે ભાવ હોય છે.

તેમાં પ્રથમ ઔપશમિક ભાવ આવી રીતે-મોહનીયકર્મની ભસ્મથી અવરાએલ અગ્નિની પેઠે અનુદય અવસ્થા તે ઔપશમિક ભાવ. અહીં સર્વોપશમ લેવો પણ દેશોપશમ નહિ. દેશોપશમનો સર્વે કર્મોમાં સંભવ હોવાથી. ૨ મોહનીય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું તેના ક્ષયથી અને અનુદયના ઉપશમથી થએલ ભાવ તે ક્ષયોપશમ-ભાવ. ૩ જે જે મોહનીય કર્મનો આત્યન્તિક એટલે ફરીથી બંધ ન થાય તેવો નાશ તે ક્ષાયિકભાવ. ૪ મોહનીયકર્મનો ઉદય તે ઔદયિકભાવ. સર્વે સંસારી જીવોને આઠે કર્મનો ઉદય જણાતો હોવાથી. ૫ અને જીવપ્રદેશોની સાથે સંલુલિતપણે એક-મેક થવું તે પારિણામિકભાવ. અથવા તે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ તથા પ્રકારે સંક્રમાદિરૂપપણે જે પરિણમન તે પારિણામિકભાવ.

આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મમાં પાંચે ભાવ સમજવા. બાકીના ૭ કર્મોમાં કહે છે—

દંસળનાણાવરણે, વિગ્ધે વિણુવસમ હંતિ ચત્તારિ ।

વેયાઉનામગોણ, ઉવસમમીસેણ રહિઆઓ ॥ ૯ ॥

અર્થ:--(દંસજનાનાવરણે) દર્શનાવરણીય, જ્ઞાનાવરણીય (વિગ્ધે) અને અંતરાય કર્મમાં (વિણુવસમ) ઉપશમ વિના (હુંતિ ચત્તારિ) ચાર ભાવ હોય અને (વેયાડનામગોણ) વેદની, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર કર્મમાં (ઉવસમમીસેણ) ઉપશમ ને મિશ્ર (રહિઆઓ) રહિત બાકીના ત્રણ ભાવ હોય. ૯.

વિવેચન:--દર્શનાવરણીય, જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મમાં ઉપશમ વિના ચાર ભાવ હોય. આ કર્મોનો ઉપશમ થતો નથી માટે ઔદયિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ચાર ભાવ હોય. તેમાં પણ કેવલજ્ઞાનાવરણીય અને કેવલદર્શનાવરણીયના વિપાકોદયના વિષ્કંભનો અભાવ હોવાથી તેના ક્ષયોપશમનો અસંભવ છે. બાકીના ચાર કર્મ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્રને વિષે ઔપશમિક અને મિશ્ર તે ક્ષાયોપશમિક એ બે વિના બાકીના ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવ હોય.

કર્મોને વિષે ભાવનો યંત્ર.

કર્મ.	જ્ઞાનાં	દર્શનં	વેદનં	મોહનં	આયુનં	નામનં	ગોત્રનં	અંતનં
ભાવ.	૪	૪	૩	૫	૩	૩	૩	૪

હવે સાતમું ગતિદ્વાર કહે છે:--

ચડસુ વિ ગઢસુ પળ પળ, યાઢઅ પરિણામ હુંતિ સિદ્ધીણ ।

અહ જીવેસુ અ ભાવે, મળામિ ગુણઠાણરૂવેસુ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:--(ચડસુ વિ ગઢસુ) ચારે ગતિમાં (પળ પળ) પાંચ પાંચ ભાવ હોય છે. (સિદ્ધીણ) સિદ્ધગતિમાં (યાઢઅ) ક્ષાયિકભાવ અને (પરિણામ) પારિણામિકભાવ એ બે (હુંતિ) હોય છે. (અહ) હવે (ગુણઠાણરૂવેસુ) ગુણસ્થાનરૂપ (જીવેસુ અ) જીવોમાં (ભાવે) ભાવો (મળામિ) કહું છું. ૧૦.

વિવેચન:--નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એ ચારે ગતિમાં પાંચે ભાવ હોય છે. તે આવી રીતે:--ઔપશમિક ભાવે ઉપશમ સમક્રિત ૧, ક્ષાયિકભાવે ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ ૨, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇંદ્રિયો ૩, ઔદયિક ભાવે નરકગત્યાદિ ૪, પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ ૫, પાંચમી સિદ્ધિગતિમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક બે જ ભાવ હોય છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવે અને જીવત્વ પારિણામિકભાવે હોય.

હવે ગુણસ્થાનરૂપ જીવોમાં એટલે ગુણસ્થાને વર્તતા જીવોમાં ભાવો કહું છું:--

મીસોદયપરિણામા, ણ્ણ ભાવા મવન્તિ પઢમતિગે ।

અગ્ગે અઢસુ પળ પળ, ઉવસમ વિણુ હુંતિ ચીળંમિ ॥ ૧૧ ॥

હવે ગુણસ્થાનકને વિષે ઉત્તરભેદ કહે છે:—

મિચ્છે તહ સાસાણે, શ્વાઓસમિયા ભવંતિ દસ મેયા ।

દાણાઇપણગ ચક્કુ ય, અચક્કુ અન્નાણતિઅગં ચ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(મિચ્છે તહ સાસાણે) મિથ્યાત્વે તેમજ સાસ્વાદને (શ્વાઓસ-મિયા) ક્ષાયોપશમિકભાવે (દાણાઇપણગ) દાનાદિ પાંચ (દાન, લાભ, ભોગ, ઉપ-ભોગ, વીર્ય,) લબ્ધિઓ (ચક્કુ ય) ચક્ષુદર્શન, (અચક્કુ) અચક્ષુદર્શન અને (અન્નાણતિઅગં ચ) અજ્ઞાનત્રિક (મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન) એ પ્રમાણે (ભવંતિ દસ મેયા) દસ ભેદ હોય છે. ૧૩.

મિસ્સે મિસ્સં સમ્મં, તિદંસ દાણાઇપણગ નાણતિગં ।

તુરિણે બારસ નવરં, મિસ્સચ્ચાણ સમ્મત્તં ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(મિસ્સે) મિશ્રગુણકાણે (મિસ્સં સમ્મં) મિશ્રસમકિત (તિદંસ) ત્રણ દર્શન (દાણાઇપણગ) દાનાદિ પાંચ અને (નાણતિગં) જ્ઞાનત્રિક એ બાર ભાવ હોય છે. (તુરિણે બારસ) ચોથે ગુણકાણે પણ બાર ભાવ હોય છે, પરંતુ (નવરં) એટલું વિશેષ કે (મિસ્સચ્ચાણ સમ્મત્તં) મિશ્રનો ત્યાગ કરવો અને ક્ષાયોપશમ સમકિત કહેવું. ૧૪.

વિવેચન:—ત્રીજા મિશ્રગુણકાણે મિશ્રસમકિત, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ ત્રણ દર્શન, દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ અને જ્ઞાનત્રિક એ બાર ક્ષયોપશમભાવ હોય. અહીં જ્ઞાન અજ્ઞાનમાં કોઈવાર જ્ઞાનની, કોઈવાર અજ્ઞાનની બાહુલ્યતા હોય અથવા બંનેની સમાનતા પણ હોય. અહીં જ્ઞાનત્રિક કહ્યું તે જ્ઞાનની બાહુલ્યતાની વિવક્ષાથી જાણવું. તથા અહીં અવધિદર્શન કહ્યું તે સિદ્ધાંતના મતની અપેક્ષાએ જાણવું. ચોથા અવિરતિ ગુણકાણે મિશ્રે કહ્યા તે જ બાર ક્ષયોપશમભાવ હોય. ક્રૂર ફેર એટલો કે મિશ્રસમકિતને બદલે ક્ષાયોપશમ સમકિત કહેવું.

સમ્મુત્તા તે બારસ, વિરિક્કલેવેણ તેર પંચમણ ।

છટ્ટે તહ સત્તમણ, ચડદસ મણનાણલેવિકણ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(સમ્મુત્તા) અવિરતિ સમ્યક્ત્વગુણકાણે કહેલા (તે બારસ) તે બારમાં (વિરિક્કલેવેણ) દેશવિરતિ નાખવાથી (તેર પંચમણ) પાંચમે ગુણકાણે તેર ભાવ હોય. (છટ્ટે તહ સત્તમણ) છઠ્ઠે તેમજ સાતમે (મણનાણલેવિકણ) મનઃપર્યવજ્ઞાન નાખવાથી (ચડદસ) ચૌદ ભાવ હોય. ૧૫.

વિવેચન:—ચોથે ગુણકાણે કહેલા બાર ભાવમાં દેશવિરતિ ઉમેરવાથી પાંચમે

ગુણુઠાણે તેર ભાવ હોય. છઠ્ઠે સાતમે ગુણુઠાણે તે તેરમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉમેરવાથી ચૌદ ક્ષયોપશમિકભાવ હોય; પણ પાંચમા ગુણુઠાણાના તેરમાંથી દેશવિરતિ કાઢી નાખવું અને સર્વવિરતિ ઉમેરવું.

અટ્ટમનવમદસમે, વિણુસમ્મત્તેણ હોઈ તેરસગં ।

ઉવસંત્ત્વીણમોહે, ચરિત્તરહિઆ ય વાર ભવે ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(અટ્ટમનવમદસમે) આઠમે, નવમે અને દશમે ગુણુઠાણે (વિણુ-સમ્મત્તેણ) ક્ષયોપશમસમકિત વિના (હોઈ તેરસગં) તેર ભાવ હોય. (ઉવસંત-ત્ત્વીણમોહે) ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ ગુણુઠાણે (ચરિત્તરહિઆ ય) ક્ષયો-પશમભાવના ચારિત્ર વિના (વાર ભવે) બાર ભાવ હોય. ૧૬.

વિવેચન:—આઠમે, નવમે, દશમે ગુણુઠાણે પૂર્વે કહેલા ચૌદ ભાવમાંથી ક્ષયો-પશમસમકિત વિના બાકીના તેર ભાવ હોય. તે આ પ્રમાણે:—દર્શનત્રિક, દાનાદિ પાંચ લઘિધર્મો, જ્ઞાનચતુષ્ક અને સર્વવિરતિ (ક્ષયોપશમભાવનું ચારિત્ર) એ તેર ભાવ હોય. ક્ષયોપશમસમકિત ચોથાથી સાતમા સુધીના ચાર ગુણુઠાણે જ હોય. તથા ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ એ બે ગુણુઠાણે તે તેરમાંથી ક્ષયોપશમ ભાવના ચારિત્ર વિના બાર ભાવ હોય. આગળના બે (૧૩-૧૪) ગુણુઠાણે ક્ષયોપશમ ભાવ જ નથી.

હવે ઔદયિક ભાવના ઉત્તરભેદ ગુણુઠાણે કહે છે:—

અન્નાણાસિદ્ધત્તં, લેસાસંજમ કસાય ગઈ વેયા ।

મિચ્છત્તં મિચ્છત્તે, મેયા ઉદયસ્સ ઇગવીસં ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(અન્નાણ) ૧ અજ્ઞાન, (અસિદ્ધત્તં) ૧ અસિદ્ધત્વ, (લેસા) ૬ લેશ્યા, (અસંજમ) ૧ અસંયમ, (કસાય) ૪ કષાય, (ગઈ) ૪ ગતિ, (વેયા) ૩ વેદ, (મિચ્છત્તં) ૧ મિથ્યાત્વ, (ઉદયસ્સ ઇગવીસં) એ ઔદયિક ભાવના એકવીશે (મેયા) ભેદ (મિચ્છત્તે) મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણે હોય છે. ૧૭.

વિયણ મિચ્છત્તવિણા તે, વીસં મેયા ભવંતિ ઉદયસ્સ ।

તદ્દણ તુરિણ દસનવ, વિણુઅન્નાણેણ ણાયઠ્ઠા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(વિયણ) બીજે ગુણુઠાણે (મિચ્છત્તવિણા તે) મિથ્યાત્વ વિના (ઉદયસ્સ) ઔદયિક ભાવના (વીસં મેયા ભવંતિ) વીશ ભેદ હોય. (તદ્દણ તુરિણ) ત્રીજે અને ચોથે ગુણુઠાણે (વિણુઅન્નાણેણ) અજ્ઞાન વિના (દસનવ) આગળીશ ભેદ (ણાયઠ્ઠા) બાણવા. ૧૮.

દેસે સત્તરસ નારગ—ગઈ દેવગઈણ અભાવઓ હુંતિ ।

તિરિગઈ અસંજમાઓ—ઉદણ છટ્ઠસ ન ભવંતિ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(નારગગઈ) નરકગતિ અને (દેવગઈણ) દેવગતિના (અભાવઓ) અભાવથી (દેસે) દેશવિરતિ ગુણુઠાણે (સત્તરસ) સત્તર ભાવ (હુંતિ) ઔદયિકના હોય. (છટ્ઠસ) પ્રમત્ત નામના છટ્ટે ગુણુઠાણે (તિરિગઈ) તિર્યંચગતિ અને (અસંજમાઓ) અસંજમનો (ઉદણ) ઉદય (ન ભવંતિ) ન હોવાથી પંદર ભાવ હોય. ૧૯.

વિવેચન:—મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણે ઉપર ગણાવ્યા તે ઔદયિક ભાવના એકવીશે ભેદ હોય. સાસ્વાદન ગુણુઠાણે મિથ્યાત્વ વિના વીશ ઔદયિક ભાવ હોય. મિથ્યાત્વનો ઉદય તો પ્રથમ ગુણુઠાણે જ હોય, પછી ન હોય. ત્રીજે અને ચોથે ગુણુઠાણે વીશમાંથી અજ્ઞાન વિના ઓગણીશ ભેદ ઔદયિક ભાવના હોય. તે આ પ્રમાણે—૧ અસિદ્ધત્વ, ૬ લેશ્યા, ૧ અસંયમ, ૪ કષાય, ૪ ગતિ અને ૩ વેદ. પાંચમા દેશવિરતિ ગુણુઠાણે પૂર્વે કહેલા ઓગણીશમાંથી નરકગતિ અને દેવગતિ વિના બાકીના સત્તર ઔદયિક ભાવ હોય. (નરકગતિ અને દેવગતિને વિષે દેશવિરતિ ગુણુઠાણે નહિ હોવાથી) તથા પ્રમત્તગુણુઠાણે તે સત્તરમાંથી તિર્યંચગતિ અને અસંયમ વિના બાકીના પંદર ભાવ હોય. તિર્યંચગતિમાં પાંચ ગુણુઠાણુ જ હોવાથી તથા છટ્ટે સંયમ હોવાથી અસંયમ ન હોય માટે ૧ અસિદ્ધત્વ, ૬ લેશ્યા, ૪ કષાય, ૧ મનુષ્યગતિ અને ૩ વેદ એ પંદર ઔદયિક ભાવના ભેદ હોય.

આઈતિલેસાઽભાવે, બારસમેયા ભવંતિ સત્તમણ ।

તેઉપમ્હાઽભાવે, અટ્ટમનવમે ય દસમેયા ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(આઈતિલેસાઽભાવે) પ્રથમની ત્રણ લેશ્યાના અભાવથી (સત્તમણ) સાતમે ગુણુઠાણે (બારસમેયા) બાર ભેદો (ભવંતિ) હોય. (તેઉપમ્હાઽભાવે) તેમાંથી તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના અભાવથી (અટ્ટમનવમે ય) આઠમે અને નવમે ગુણુઠાણે (દસમેયા) દશ ભેદ હોય. ૨૦.

આઈમકસાયતિયગં, વેયતિગવિણા ભવંતિ ચત્તારિ ।

દસમે ઉવરિમતિયગે, લોભવિણા હુંતિ તિન્નેવ ॥ ૨૧ ॥

ચરમગુણેઽસિદ્ધત્તં, મણુઆણગઈ તહા ય ઉદયંમિ ।

અર્થ:—(આઈમકસાયતિયગં) પ્રથમના ત્રણ કષાય અને (વેયતિગવિણા) ત્રણ વેદ વિના (દસમે) દશમે ગુણુઠાણે (ભવંતિ ચત્તારિ) ચાર ભાવ હોય.

(ઉવરિમતિયમે) ઉપરના ત્રણ ગુણુઠાણે (લોભવિના) લોભ વિના (હુંતિ તિન્નેવ) ત્રણ ભાવ હોય. (તદ્વા ય) તથા (ચરમગુણે) છેલ્લે ગુણુઠાણે (અસિદ્ધતં) અસિદ્ધત્વ અને (મગુઆણગઈ) મનુષ્ય ગતિ (ઉદયંમિ) તે બે ઔદયિકભાવ જ હોય. ૨૧.

વિવેચન:—છઠ્ઠે ગુણુઠાણે કહેલ પંદર ભાવમાંથી પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા વિના બાકીના બાર ભાવ સાતમે ગુણુઠાણે હોય. તે આ પ્રમાણે—અસિદ્ધત્વ, ત્રણ શુભ લેશ્યા, ચાર કષાય, મનુષ્યગતિ ને ત્રણ વેદ. પ્રથમની ત્રણ લેશ્યાનો ઉદય છઠ્ઠા ગુણુઠાણા સુધીજ હોય. તેમાંથી તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યા વિના બાકીના દશ ભાવ આઠમે, નવમે ગુણુઠાણે હોય. આઠમેથી શ્રેણી માંડે અને શ્રેણી તો શુકલ લેશ્યાએ જ હોય માટે. દશમે ગુણુઠાણે પ્રથમના ત્રણ કષાય (લોભ સિવાયના) તથા સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક એ ત્રણ વેદ વિના બાકીના અસિદ્ધત્વ, શુકલ લેશ્યા, સંજ્વલન લોભ તથા મનુષ્યગતિ એ ચાર ઔદયિક ભાવ હોય. અગિયારમે, બારમે તથા ત્રીસમે ગુણુઠાણે સંજ્વલન લોભ વિના બાકીના ત્રણ ભાવ હોય. અસિદ્ધત્વ, શુકલ લેશ્યા ને મનુષ્ય ગતિ. છેલ્લા અયોગી કેવલી ગુણુઠાણે અસિદ્ધત્વ અને મનુષ્યગતિ, એ બે જ ઔદયિક ભાવ હોય; કારણ કે ત્યાં લેશ્યાનો અભાવ છે.

હવે ઔપશમિક ભાવના ભેદ ગુણુઠાણે કહે છે:—

તુરિઆઓ ઉવસંતં, ઉવસમસમ્મં ભવે પવરં ॥ ૨૨ ॥

નવમે દસમે સંતે, ઉવસમચરણં ભવે નરાણં ચ,

સ્વાહગમેષ્ઠ મણિમો, ઇત્તો ગુણઠાણજીવેસુ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(તુરિઆઓ ઉવસંતં) ચોથાથી અગિયારમા ગુણુઠાણા સુધી (પવરં) ઉત્તમ એવું (ઉવસમસમ્મં ભવે) ઉપશમસમકિત હોય. (નવમે દસમે સંતે) નવમે, દશમે અને અગિયારમે ઉપશાંતમોહ ગુણુઠાણે (નરાણં ચ) મનુષ્યને (ઉવસમચરણં ભવે) ઉપશમચારિત્ર પણ હોય. (ઇત્તો ગુણઠાણજીવેસુ) હવે ગુણુ-સ્થાનમાં રહેલા જીવને વિષે (સ્વાહગમેષ્ઠ મણિમો) ક્ષાયિક ભાવના ભેદ કહ્યું છે. ૨૩.

વિવેચન:—પ્રથમનાં ત્રણ ગુણુઠાણે ઔપશમિક ભાવ ન હોય. ચોથા ગુણુઠાણેથી આઠમા ગુણુઠાણા સુધીના પાંચ ગુણુઠાણે ઔપશમિક સમકિતરૂપ એક ઔપશમિક ભાવ હોય અને નવમા, દશમા તથા અગિયારમા એ ત્રણ ગુણુઠાણે ઉપશમસમકિત અને ઉપશમચારિત્ર એ બે ઔપશમિક ભાવ મનુષ્યને હોય. છેલ્લા ત્રણ ગુણુઠાણે ઉપશમ ભાવ જ ન હોય.

હવે ગુણુઠાણે ક્ષાયિક ભાવના ઉત્તરભેદ કહે છે:—

આઈગસંમત્તં પુણ, તુરિયાઈગુણદ્વગે સુષ્ઠ મણિયં ।

સ્ત્રીણે આઈગસમ્મં, આઈગચરણં ચ જિણકહિયં ॥૨૪॥

અર્થ:—(આઈગસંમત્તં પુણ) વળી ક્ષાયિક સમકિત, (તુરિયાઈગુણદ્વગે) ચોથાથી આઠ ગુણદાણા સુધી એટલે અગ્યારમા ગુણદાણા સુધી (સુષ્ઠ મણિયં) સૂત્રમાં કહ્યું છે. (સ્ત્રીણે) ક્ષીણમોહ (આઈગસમ્મં) ક્ષાયિક સમકિત, (આઈગ-ચરણં ચ) અને ક્ષાયિક ચારિત્ર (જિણકહિયં) જિનેશ્વરે કહ્યું છે. ૨૪.

દાણાઈલદ્ધિપણગં, કેવલજુઅલં સમત્ત તહ ચરણં ।

આઈગમેઆ ણ્ણ, સજોગિચરમે ય ગુણઠાણે ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—(દાણાઈલદ્ધિપણગં) દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ, (કેવલજુઅલં) કેવલભુગલ-કેવળજ્ઞાન ને કેવળદર્શન, (સમત્ત તહ ચરણં) ક્ષાયિક સમકિત તથા ક્ષાયિક ચારિત્ર (સજોગિચરમે ય ગુણઠાણે) સયોગી અને ચરમે-અયોગી ગુણદાણે (ણ્ણ) એ (આઈગમેઆ) નવ ક્ષાયિકભાવના ભેદ હોય. ૨૫.

વિવેચન:—ચોથાથી આઠ ગુણદાણા સુધી એટલે અગ્યારમા ગુણદાણા સુધી ક્ષાયિક ભાવનું એક સમ્યક્ત્વ જ હોય, તથા ક્ષીણમોહ ગુણદાણે ક્ષાયિક સમકિત અને ક્ષાયિક ચારિત્ર એ બે ભાવ હોય, એ પ્રમાણે તીર્થંકરે કહેલું છે. તેરમા સયોગી તથા ચૌદમા અયોગી ગુણદાણે દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, ક્ષાયિક સમકિત અને ક્ષાયિક ચારિત્ર-એ નવે ક્ષાયિકભાવ હોય છે.

હવે ગુણદાણે પારિણામિક ભાવના ભેદ કહે છે:—

જીવત્તમભવત્તં, ભવત્તં આઈમે અ ગુણઠાણે ।

સાસણા જા સ્ત્રીણંતં, અભવવજ્જા ય દો મેયા ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(જીવત્તમભવત્તં) જીવત્વ અને અભવ્યત્વ તથા (ભવત્તં) ભવ્યત્વ એ ત્રણે (આઈમે અ ગુણઠાણે) પ્રથમ ગુણદાણે હોય. (સાસણા જા સ્ત્રીણંતં) સાસ્વાદનથી ક્ષીણમોહના અંત સુધી (અભવવજ્જા ય) અભવ્યત્વ વર્ણને (દો મેયા) બે ભેદ ભવ્યત્વ ને જીવત્વ હોય. ૨૬.

ચરમે દુઅગુણઠાણે, ભવત્તં વજ્જિઝ્ઞ જીવત્તં ।

ણ્ણ પંચ વિ ભાવા, પરૂવિઆ સવગુણઠાણે ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(ચરમે) અંતના છેદ્દા (દુઝગુણઠાણે) બે ગુણુઠાણે (મવ્વત્તં વજ્જિઝુણ) લવ્યત્વ વજીને (જીવત્તં) એક જીવત્વ પારિણામિકભાવે હોય. (एए पंच वि भावा) એ રીતે આ પાંચે ભાવ (સવ્વગુણઠાણે) સર્વ ગુણુઠાણે (પરુવિઆ) પ્રરૂપ્યા—કહ્યા. ૨૭.

વિવેચન:—પ્રથમના મિથ્યાત્વ ગુણુઠાણે જીવત્વ, લવ્યત્વ અને અલવ્યત્વ એ ત્રણે પારિણામિકભાવ હોય, તથા બીજા સાસ્વાદન ગુણુઠાણુથી બારમા ક્ષીણ-મોહના અંત સુધી જીવત્વ અને લવ્યત્વ એ બે ભાવ હોય. મોક્ષગમનને અયોગ્ય તેનો ભાવ તે અલવ્યત્વ સાસ્વાદને આવનાર તો અવશ્ય લવ્ય જ હોય માટે અલવ્યત્વ મિથ્યાત્વે જ હોય. છેદ્દા બે ગુણુઠાણે લવ્યત્વ વજીને એક જીવત્વ જ હોય. મોક્ષે જવાને યોગ્યપણું તે લવ્યત્વ. અહીં આસન્નસિદ્ધિ હોવાથી એટલે મોક્ષમાં જવાનું નજીક હોવાથી અથવા બીજા કોઈ પણ કારણથી છેદ્દા બે ગુણુઠાણે લવ્યત્વ નથી કહ્યું. એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિ ચૌદ ગુણુઠાણે પાંચે ભાવો તથા તેના ઉત્તરભેદો કહ્યા.

હવે પાંચે ભાવના ઉત્તરભેદોનો સરવાળો ચૌદે ગુણુઠાણે કહે છે:—

ચડતીસા વત્તીસા, તિત્તીસા તહ ચ હોઈ પળતીસા ।

ચડતીસા તિત્તીસા, તીસા સગવીસ અડવીસા ॥૨૮॥

બાવીસ વીસ ઇગુણ—વીસ તેરસ ચ બારસ કમેણ ।

एए अ सन्निवाइअ, भेया सव्वे य गुणठाणे ॥ २९ ॥

અર્થ:—૧ ચોત્રીશ, ૨ બત્રીશ, ૩ તેત્રીશ, તેમજ ૪ પાંત્રીશ, ૫ ચોત્રીશ, ૬ તેત્રીશ, ૭ ત્રીશ, ૮ સતાવીશ, ૯ અઠાવીશ, ૧૦ બાવીશ, ૧૧ વીશ, ૧૨ એગણીશ, ૧૩ તેર અને ૧૪ બાર, (કમેણ) અનુક્રમે (एए अ सन्निवाइअ) એ સન્નિપાતિકના (ભેયા) ભેદો (સવ્વે ચ ગુણઠાણે) સર્વ ગુણુઠાણે બાણુવા. ૨૮-૨૯.

વિવેચન:—મિથ્યાત્વે બધા થઈને ત્રણ મૂળ ભાવના (૩૪) ઉત્તરભેદ હોય તે આવી રીતે—ઔદયિકના (૨૧) ભાવ, ક્ષયોપશમિકના દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, પહેલા બે દર્શન, અજ્ઞાનત્રિક એ (૧૦) ભાવ, પારિણામિકના (૩) ભાવ—સર્વે મળીને (૩૪) ભાવ હોય. સાસ્વાદને (૩૨) આવી રીતે—મિથ્યાત્વ વિના ઔદયિકના (૨૦) ભાવ, ક્ષયોપશમિકના તે જ (૧૦) ભાવ, પારિણામિકના અલવ્યત્વ વિના (૨) ભાવ—સર્વ થઈને (૩૨) ભાવ હોય. મિથ્યે ક્ષયોપશમિક ભાવે પૂર્વના દશમાં મિથ્ય સમકિત અને અવધિ દર્શન સહિત કરતાં (૧૨) ભાવ, તેમાં અજ્ઞાન-મિશ્રિત જ્ઞાન (૩) સમજવા. ઔદયિક ભાવે અજ્ઞાન વિના (૧૬) ભાવ, પારિણામિકના

(૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૩૩) ભાવો હોય. **અવિરતિ**એ ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ ૧, ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ ૧, ક્ષાયોપશમિકના જ્ઞાન ૩, દર્શન ૩, લબ્ધિ ૫ અને સમ્યક્ત્વ એ (૧૨) ભાવ, ઔદયિકના પૂર્વે કહ્યા તે (૧૬) ભાવ, પારિણામિકના (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૩૫) ભાવ હોય. **દેશવિરતિ**એ ઉપશમભાવનું ૧ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ભાવનું ૧ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવના બારમાં દેશવિરતિ સહિત કરતાં (૧૩) ભાવ, ઔદયિકના ઓગણીશમાંથી નરકગતિ, દેવગતિ વિના (૧૭) ભાવ, પારિણામિકના (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૩૪) ભાવ હોય. **પ્રમત્તે** ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે પૂર્વના તેરમાંથી દેશવિરતિ રહિત અને સર્વવિરતિ સહિત કરતાં અને મનઃપર્યવજ્ઞાન નાખતાં (૧૪) ભાવ, ઔદયિક ભાવે પૂર્વના સત્તરમાંથી તિર્યચગતિ અને અસંયમ વિના (૧૫) ભાવ, પારિણામિક ભાવે (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૩૩) ભાવ હોય. **અપ્રમત્તે** ઉપશમ-ભાવનું ૧ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ભાવનું ૧ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે એ જ (૧૪) ભાવ, ઔદયિક ભાવે પૂર્વના પંદરમાંથી પેલી ત્રણ લેશ્યા વિના (૧૨) ભાવ, પારિણામિકના (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૩૦) ભાવ હોય. **અપૂર્વે** ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમ ભાવે ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ વિના (૧૩) ભાવ, ઔદયિક ભાવે પૂર્વના બારમાંથી તેજો અને પદ્મલેશ્યા વિના (૧૦) ભાવ, પારિણામિકના (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૨૭) ભાવ હોય. **અનિ-વૃત્તિબાદરે** ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર (૨) ભાવ, ક્ષાયિક ભાવનું ૧ સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમ ભાવે પૂર્વના (૧૩) ભાવ, ઔદયિક ભાવે તે જ (૧૦) ભાવ, પારિણામિક ભાવે (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૨૮) ભાવ હોય. દશમા **સૂક્ષ્મસંપરાયે** ઉપશમ ભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર, ક્ષાયિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમ ભાવે પૂર્વના (૧૩) ભાવ, ઔદયિક ભાવે અસિદ્ધત્વ, શુકલ લેશ્યા, સંજ્વલન લોભ, અને ૧ મનુષ્યગતિ એ (૪) ભાવ, પારિણામિકના (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૨૨) ભાવ હોય. અગિયારમા **ઉપશાંત મોહે** ઉપશમ ભાવના (૨) ભાવ, ક્ષાયિક ભાવનો (૧) ભાવ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે પૂર્વના તેરમાંથી ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર વિના (૧૨) ભાવ, ઔદયિક ભાવે સંજ્વલન લોભ વિના (૩) ભાવ, પારિણામિકભાવે (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૨૦) ભાવ હોય. **ક્ષીણમોહે** ઉપશમ ભાવના બે ભાવ રહિત ક્ષાયિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એ બે. ક્ષાયોપશમભાવે તે જ (૧૨) ભાવ, ઔદયિકભાવે તે જ (૩) ભાવ, પારિણામિક ભાવે (૨) ભાવ-સર્વ થઈને (૧૬) ભાવ હોય. **સયોગી**એ ક્ષાયોપશમિકભાવ વિના, ક્ષાયિક ભાવની દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એ (૬) ભાવ, ઔદયિકના (૩) ભાવ, પારિણામિકભાવે ભવ્યત્વ વળીને એક ભવ્ય-સર્વ થઈને (૧૩) ભાવ હોય. **અયોગી** ગુણકાણે ક્ષાયિક ભાવના (૬) ભાવ, ઔદયિક ભાવના શુકલ લેશ્યા વિના અસિદ્ધત્વ અને મનુષ્ય-ગતિ (૨) ભાવ, પારિણામિકભાવે (૧) ભવ્યત્વ-સર્વ થઈને (૧૨) ભાવ હોય.

ગુણકાણે પાંચ ભાવના ઉત્તરભેદનો યંત્ર.

ગુણસ્થાન સંખ્યા	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
ગુણસ્થાનનું નામ	મિ ચ	સા સા	મિ શ્ર	અ વિ	દે શ	પ્ર મ	અ પ્ર	અ પૂ	અ નિ	સૂ ક્ષ્મ	ઉ પ	ક્ષી ણ	સ યો	અ યો
ક્ષાયોપશમિક ભેદ	૧૦	૧૦	૧૨	૧૨	૧૩	૧૪	૧૪	૧૩	૧૩	૧૩	૧૨	૧૨	૦	૦
ઔદયિક ભેદ	૨૧	૨૦	૧૯	૧૯	૧૭	૧૫	૧૨	૧૦	૧૦	૪	૩	૩	૩	૨
ક્ષાયિક ભેદ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨	૬	૬
ઔપશમિક ભેદ	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૨	૨	૨	૦	૦	૦
પારિણામિક ભેદ	૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧	૧
સાનિપાતિક ભેદ	૩૪	૩૨	૩૩	૩૫	૩૪	૩૩	૩૦	૨૭	૨૮	૨૨	૨૦	૧૬	૧૩	૧૨

સિરિ આણંદવિમલસૂરિ, સુસિસ્સેણ વિજયવિમલેણ ।

લિહિયં પગરણમેયં, રમ્માઓ પુવ્વગંથાઓ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—(સિરિ) શ્રી(આણંદવિમલસૂરિ) આણંદવિમલસૂરિ, (સુસિસ્સેણ) તેમના સુશિષ્ય (વિજયવિમલેણ) વિજયવિમલ મહારાજે, (રમ્માઓ) રમ્ય એવા (પુવ્વગંથાઓ) પૂર્વ ગ્રંથમાંથી ઉદ્ધરીને (પગરણમેયં) આ ભાવપ્રકરણ (લિહિયં) લખ્યું છે—અનામ્યું છે. ૩૦

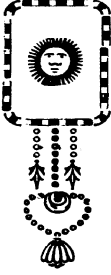
ગુણ નયન રસેન્દુ મિતે(૧૬૨૩), વર્ષે પૌષે ચ કૃષ્ણપચ્ચમ્યામ્ ।

અવચૂર્ણિઃ પ્રકટાર્થા, વિહિતેયં વિજયવિમલેન ॥ ૧ ॥

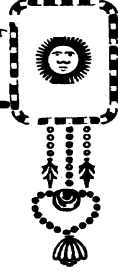
અર્થ:—(ગુણ) ત્રણ (નયન) બે (રસ) છ (રસ) એક એટલે (૧૬૨૩) (વર્ષે ચ) વર્ષે (પૌષે ચ) પૌષ માસની (કૃષ્ણપચ્ચમ્યામ્) અંધારી પાંચમને દિવસે (ઇયં અવચૂર્ણિઃ) આ ભાવ પ્રકરણની અવચૂર્ણિ (પ્રકટાર્થા) પ્રકટ અર્થવાણી (વિજયવિમલેન) વિજયવિમલે (વિહિતા) લખી છે.

સમાપ્તમિદં શ્રી વિજયવિમલવિરચિતં

ભાવપ્રકરણમ્

卐 卐 શ્રીમહેન્દ્રસૂરિવિરચિત 卐 卐

શ્રી વિચારસમ્પતિકા પ્રકરણ

(મૂળ તથા ભાષાંતર યુક્ત)

વિશ્વની સ્થિતિનો વિચાર કરનાર શ્રી સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને હું આ વિચારસમ્પતિકા (સીત્તરી) નામના ગ્રંથનો કાંઈક સંક્ષેપથી અર્થ કહું છું.

આ સર્વજ્ઞપ્રણીત પ્રવચન(આગમ)ને વિષે અનેક વિચારો રહેલા છે, પરંતુ અહીં (આ ગ્રંથમાં) અચળગચ્છના શૃંગારના હારરૂપ શ્રી મહેન્દ્રસિંહ નામના સૂરીશ્વરે બાર વિચારોનો સંગ્રહ કર્યો છે—તે બારેના નામ માટે પ્રથમ દ્વાર ગાથા કહે છે.—

પડિમા મિચ્છા કોડી, ચેઈઅ પાસાય રવિકરણ્પસરો ।

પજ્જતિ કિન્હ વલયા, નંદી^૧ ગિહિકિરિઅં ગુણઠાણા ॥૧॥

અર્થ:—(પડિમા) પ્રતિમા એટલે શાશ્વતી પ્રતિમાઓની સંખ્યાનો વિચાર ૧, (મિચ્છા) મિચ્છા—ધર્મપથિકીના મિથ્યાદુષ્ટતની સંખ્યાનો વિચાર ૨, (કોડી) કોટિ—કોટિશિલાના સ્વરૂપનો વિચાર ૩, (ચેઈઅ) ચૈત્ય—શાશ્વતા સિદ્ધાયતનોની સંખ્યાનો વિચાર ૪, (પાસાય) પ્રાસાદ—દેવોના વિમાનોના આકારનો વિચાર ૫, (રવિકરણ્પસરો) છ દિશાઓમાં સૂર્યના કિરણો કેટલા પ્રસરે છે તેનો વિચાર ૬, (પજ્જતિ) પર્યાપ્તિ—ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણે શરીરને આશ્રીને છ પર્યાપ્તિઓનો વિચાર ૭, (કિન્હ) કૃષ્ણ—પાંચમા સ્વર્ગમાં રહેલી કૃષ્ણરાશીનો વિચાર ૮, (વલયા) વલય—વલયાકારે રહેલા માનુષોત્તર, કુંડળ અને રુચક નામના ત્રણ પર્વતનો વિચાર ૯, (નંદી) નંદી—નંદીશ્વર નામના આઠમા દ્વીપનો વિચાર ૧૦, (ગિહિકિરિઅ) ગૃહિક્રિયા—શ્રાવકોની ધર્મક્રિયાની વક્તવ્યતા સંબંધી વિચાર ૧૧, (ગુણઠાણા) તથા ગુણસ્થાન—ચૌદે ગુણસ્થાનકોનો વિચાર. ૧૨. (૧)

આ બાર દ્વારોનો વિચાર આ વિચારસમ્પતિકા નામના ગ્રંથમાં કર્યો છે.

તેમાં પહેલું પ્રતિમા દ્વાર કહે છે:—

ઉસમાઈજિણપડિમં, ઇકં પિ ન્હવંતપૂઅયંતેહિં ।

ચિંતેઅવં ઇયં, મઠ્ઠેહિં વિવેગમંતેહિં ॥ ૨ ॥

અર્થ:--(વિવેગમંતેહિં) વિવેકી (મઠ્ઠેહિં) ભવ્ય જીવોએ (ઉસમાઈ) ઋષભાદિક (જિણ) અનેક જિનેશ્વરોની (પડિમં) પ્રતિમામાંથી (ઇકં પિ) કેઇ પણ એક જિનપ્રતિમાનું (ન્હવંત) સ્નાત્ર કરતાં (પૂઅયંતેહિં) તથા પૂજન કરતાં (ઇયં) આ પ્રમાણે (ચિંતેઅવં) વિચાર કરવો. ૨.

જે વિચાર કરવાનો છે તે નીચેની પાંચ ગાથાવડે કહે છે:—

ભવણવઙ્ગ ભવણેસુ, કપ્પાઈ વિમાણ તહ મહીવલ્લણ ।

સાસયપડિમા પનરસ—કોડિસય વિચત્તકોડીઓ ॥ ૩ ॥

પણપન્નલરુલ્લ પળવીસ—સહસા પંચ ય સયાઈ ચાલીસા ।

તહ વળજોઙ્ગસુરેસુ, સાસયપડિમા પુણ અસંખા ॥ ૪ ॥

અર્થ—(ભવણવઙ્ગ) ભવનપતિના (ભવણેસુ) ભવનોને વિષે અધોલોકમાં, (કપ્પાઈ વિમાણ) કદપાદિક વિમાનોને વિષે-ઊર્ધ્વલોકમાં, (તહ) તથા (મહીવલ્લણ) મહીવલય એટલે તિર્છાલોકને વિષે (સાસયપડિમા) શાશ્વતી પ્રતિમાઓ (પનરસકોડિસય) પનરસો કોડ એટલે પંદર અબજ, (વિચત્તકોડીઓ) એતાલીશ કરોડ, (પળપન્નલરુલ્લ) પંચાવન લાખ, (પળવીસસહસા) પચીસ હજાર, (પંચ ય સયાઈ ચાલીસા) પાંચ સો ને ચાલીશ (૧૫૪૨૫૫૨૫૫૪૦) છે, તથા (વળજોઙ્ગસુરેસુ) વ્યંતર અને જ્યોતિષિના ભુવનોને વિષે (પુણ અસંખા) અસંખ્ય શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે, કારણ કે તેમના નિવાસસ્થાનો જ અસંખ્યાતા છે. ૩-૪.

આ વિષે બીજા ગ્રંથમાં (જગચિંતામણિ વિગેરેમાં) વ્યંતર ને જ્યોતિષિ સિવાયના બીજા સ્થળોની શાશ્વતી પ્રતિમાઓ પંદરસો કરોડ (પંદર અબજ), એતાલીશ કરોડ, અઠ્ઠાવન લાખ, છત્રીશ હજાર ને એંશી (૧૫૪૨૫૮૩૬૦૮૦) કહી છે.

(આ બે સંખ્યાના ફેરફારનું કારણ નોટમાં જણાવેલ છે.)

૧ આ સંખ્યામાં ફેરફારનું કારણ આ પ્રકરણના જ ચોથા દ્વારમાં શાશ્વત ચૈત્યોની સંખ્યામાં તિર્છાલોકમાં માત્ર ૫૧૧ ચૈત્યો જ લખ્યા છે, તે છે. તિર્છાલોકમાં શાશ્વત ચૈત્યો ૩૨૫૯ કહેલ છે, પરંતુ તેમાં ૫૪૩ નિર્ણીત છે ને બાકીના ૨૭૧૬ સંદિગ્ધ છે. નિર્ણીત ૫૪૩ માં પણ અન્યત્ર કરેલા કથનને આધારે આ પ્રકરણકારે નંદીશ્વરદ્વીપના ૩૨ રતિકર

હવે અશાશ્વતી પ્રતિમાઓ કહે છે—

તહ ચેવ જંબૂદીવે, ધાયઙ્સંડે ય પુસ્કરદ્ધે અ ।

ભરહેરવયવિદેહે, ગામાગરનગરમાઈસું ॥ ૫ ॥

સુરમણુઈ કયાઓ, ચેઙ્ઞં ગિહચેઙ્ઞસું જા પડિમા ।

ઉક્કોસ પંચધણુસય, જાવ ય અંગુઢપવસમા ॥ ૬ ॥

વહુકોડિકોડિલચ્ચા, તા ઉ ચિય ભાવઓ અહં સવા ।

સમગં ચિય પળમામિ, ન્હવેમિ પૂણમિ ઝાણમિ ॥ ૭ ॥

અર્થ—(તહ) તથા (ચેવ) નિશ્ચે (જંબૂદીવે) જંબૂદીપને વિષે, (ધાયઙ્સંડે ય) ધાતકીખંડને વિષે (પુસ્કરદ્ધે અ) પુષ્કરાર્ધને વિષે આવેલા (ભરહેરવય) ભરત, ઐરવત ને (વિદેહે) મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે તથા (ગામ) ગ્રામને વિષે, (આગર) આણેને વિષે અને (નગરમાઈસું) નગરાદિકને વિષે (સુર) વિદ્યુન્માલી દેવતાએ શ્રી મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા બનાવી હતી તેવી તથા (મણુઈ કયાઓ) ભરતચક્રી વિગેરે મનુષ્યોએ કરાવેલી અષ્ટાપદ પર્વત વિગેરે પર રહેલી ચોવીશ તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓની જેમ તથા કેટલાક શ્રાવકોએ કરાવેલા (ચેઙ્ઞં) દેહરાંઓને વિષે રહેલી અને (ગિહચેઙ્ઞસું) કેટલીક

ઉપર ચૈત્યો નહીં ગણીને ૫૧૧ ચૈત્યો જ લખ્યા છે. તે ૫૧૧ પૈકી નદીસ્વરના ૨૦, કુંડળના ૪ ને રુચકના ૪ કુલ ૨૮ ચૈત્યો ચાર દ્વારવાળા હોવાથી તેમાં ૧૨૪ પ્રતિમા છે તેથી તેમાં પ્રતિમા ૩૪૭૨, અને બાકીના ૪૮૩ ચૈત્યો ત્રણ દ્વારવાળા હોવાથી તે દરેકમાં ૧૨૦ પ્રતિમા છે તેથી તેની પ્રતિમા ૫૭૯૬૦ મળી કુલ પ્રતિમા ૬૧૪૩૨ થાય છે. તિર્ચ્છાલોકના ૩૨૫૯ ચૈત્યોની પ્રતિમા ૩૯૧૩૨૦ કહેલ છે. તે હિસાબે ૩૨૯૮૮૮ ઓછી થવી જોઈએ, પણ કર્તાએ બતાવેલી સંખ્યાનો જગચિંતામણિની સંખ્યા સાથે વિશ્લેષ કરતાં ૩૧૦૫૪૦ થટે છે. આ રીતે ૧૯૩૪૮ નો જિનબિંબની સંખ્યામાં વધારો રહે છે તે સંબંધી વિચાર કરતાં એમ સંભવે છે કે નવ ગ્રંથેયક ને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં મળીને ૩૨૩ ચૈત્યોમાં ૧૨૦ ને બદલે ૧૮૦ માનેલ હોય તો ૩૨૩ ને ૬૦ વડે ગુણતાં ૧૯૩૮૦ જિનબિંબ વધે. ત્યારે વળી ૩૨ નો ફેર રહે તેને માટે રુચક ને કુંડળ દ્વીપના ૮ ચૈત્યોમાં ૧૨૪ ને બદલે ૧૨૦ ગણેલ હોય તો એ ફેર રહે નહીં. એ રીતે પ્રકરણકારને હિસાબે નીચે પ્રમાણે ત્રણ લોકમાં જિનબિંબો સમજવા.

૧૫૨૯૪૬૪૧૪૦ ઊર્ધ્વલોકમાં ચૈત્ય ૮૪૯૭૦૨૩ માં બિંબ ૧૮૦ પ્રમાણે

૧૩૮૯૬૦૦૦૦૦૦ અધોલોકમાં ચૈત્ય ૭૭૨૦૦૦૦૦ માં બિંબ ૧૮૦ પ્રમાણે

૬૧૪૦૦ તિર્ચ્છાલોકમાં ૨૦ માં ૧૨૪=૨૪૮૦ અને ૪૯૧ માં ૧૨૦ પ્રમાણે

૧૫૪૨૫૫૨૫૫૪૦ કુલ જિનબિંબ થાય.

બિંબ ૫૮૯૨૦ કુલ ૬૧૪૦૦

ગૃહ્યૈત્યોને એટલે ઘર-દેરાસરોને વિષે રહેલી એમ (જા પડિમા) જે જે જિનપ્રતિ-
માઓ છે, તેઓના દેહનું પ્રમાણ (ઉક્તોસ) ઉત્કૃષ્ટથી (પંચધણુસય) પાંચ સો ધનુષનું
અને જઘન્યથી (જાવ ય અંગુઠપદ્મસમા) ચાવત્ અંગુષ્ઠના પર્વ જેટલું હોય છે.
તે અશાશ્વતી પ્રતિમાઓ (બહુકોડિકોડિલચ્ચા) ઘણા લાખ કોટિ કોટિ
છે. (તા) તે (ડ) તથા પૂર્વે કહેલી શાશ્વતી પ્રતિમાઓ, (સદ્વા) તે સર્વને
(અહં) હું (ચિય) નિશ્ચે (ભાવઓ) ભાવથી (સમગં) સમકાળે જ (પણમાસિ)
મસ્તકવડે પ્રણામ કરું છું, (ન્હવેસિ) સુગંધી જળવડે સ્નાન કરાવું છું,
(પૂર્ણમિ) ચંદન અને પુષ્પાદિકવડે પૂજા કરું છું (જ્ઞાપમિ) તથા મનવડે
ધ્યાન કરું છું. એ પ્રમાણે ચિંતવવું. ૫, ૬, ૭. ઇતિ પ્રથમ પ્રતિમાદ્વાર.

હવે ઇર્થાપથિકી મિથ્યાદુષ્કૃત નામનું ખીન્નું દ્વાર કહે છે.—

**ચડદસપય અડચત્તા, તિગહિઅતિસઙ્ગ સયં ચ અડનડઅં ।
ચડગઙ્ગ દસગુણ મિચ્છા, પણ સહસા છ સય તીસા ય ॥૮॥**

અર્થ:—(ચડદસપય) નરકને વિષે જીવના ચૌદ પદ-લેદ, (અડચત્તા)
તિર્થંચને વિષે અડતાળીશ લેદ, (તિગહિઅતિસઙ્ગ) મનુષ્યોને વિષે ત્રણ સો ને ત્રણ લેદ
તથા (સયં ચ અડનડઅં) દેવતાઓને વિષે એકસો અઠાણુ લેદ—એ પ્રમાણે (ચડગઙ્ગ)
ચારે ગતિમાં ઉત્પન્ન થતા જીવોના કુલ પાંચસો ને ત્રેસઠ (૫૬૩) લેદો છે. તેને
ઇર્થાપથિકી દંડકની સાતમી સંપદામાં કહેલા અભિહતા વિગેરે (દસગુણ) દસ
પદોવડે ગુણવાથી (પણ સહસા) પાંચ હજાર (છ સય તીસા ય) છસો ને ત્રીશ
(૫૬૩૦) (મિચ્છા) મિથ્યા દુષ્કૃતના સંક્ષેપથી લેદ કહેલા છે. ૮

એ પ્રમાણેના જીવલેદો શી રીતે થાય છે તે વિસ્તારથી કહે છે:—

**નેરઙ્ગઆ સત્તવિહા, પજ્જત્તાપજ્જત્તણેણ ચડદસહા ।
અડચત્તાઙ્ગ સંઘા, તિરિનરદેવાણ પુણ એવં ॥ ૯ ॥**

અર્થ:—(સત્તવિહા) રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિ સાત લેદે કરીને (નેરઙ્ગઆ)
નારકીઓ સાત પ્રકારના છે, તેઓ (પજ્જત્તાપજ્જત્તણેણ) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા
એ લેદવાળા હોવાથી (ચડદસહા) ચૌદ પ્રકારના થાય છે. (પુણ) તથા (તિરિ) તિર્થંચ,
(નર) નર અને (દેવાણ) દેવોના (અડચત્તાઙ્ગ) અડતાળીશ વિગેરે લેદોતી
(સંઘા) જે સંખ્યા કહી છે તે (એવં) આ પ્રમાણે થાય છે. ૯.

મૂદગ્ગિવાડણંતા, વીસં સેસતરુ વિગલ અટ્ટેવ ।

ગન્ધેયર પજ્જેયર, જલ થલ નહ ઉર મુઆ વીસં ॥૧૦॥

અર્થ:—(મૂલગિવાણતા) પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને સાધારણ વનસ્પતિકાય-સૂક્ષ્મ ને બાદર, પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ (વીસ) વીશ લેદ થાય. (સેસ) બાકીના (ત્રહ) પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, (વિગલ) વિકલેદ્રિય-બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચૈરિદ્રિય-તે ચારે પર્યાસ ને અપર્યાસ મળી (અદ્રેવ) આઠ લેદ થાય. (જલ થલ નહ ડર મુઆ) જળચર, સ્થળચર, ખેચર, ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ એ પાંચને (ગબ્મેચર) ગર્ભજ ને સંમૂર્છિમ તથા (પજ્જેચર) પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ ચારે ગુણતાં (વીસ) વીશ લેદ થાય-એ સર્વે મળીને તિર્યચના અડતાળીશ લેદ થાય છે. ૧૦.

હવે મનુષ્યના લેદો કહે છે:—

પનરસ તીસ છપન્ના, કમ્માકમ્મા તહંતરદીવા ।

ગબ્મા પજ્જ અપજ્જા, સમુચ્છ અપજ્જા તિસય તિન્નિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—(પનરસ) પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત અને પાંચ મહાવિદેહ-એ પંદર (કમ્મ) કર્મભૂમિના મનુષ્યો તથા (તીસ) ભરત અને ઐરવતની વચ્ચે રહેલા પાંચ હેમવંત, પાંચ હરિવર્ષ, પાંચ રમ્યક્ષ, પાંચ હૈરણ્યવંત, પાંચ દેવકુરુ અને પાંચ ઉત્તરકુરુ-એ ત્રીશ (અકમ્મા) અકર્મભૂમિના મનુષ્યો, (તહ) તથા (અંતરદીવા) ક્ષુદ્રહિમવંત ને શિખરી પર્વતના પર્યંત ભાગે પૂર્વ ને પશ્ચિમ તરફ હાથીના દાંતને આકારે બળે દાઢાઓ નીકળીને લવણસમુદ્રમાં ગયેલી છે. તે દાઢાઓ કુલ આઠ છે, તે દરેક દાઢાઓ ઉપર સાત સાત અંતરદીપો છે, ત્યાં યુગલિયા મનુષ્યો થાય છે તે (છપન્ના) છપ્પન અંતરદીપો કહેવાય છે. તે પંદર, ત્રીશ અને છપ્પન મળીને એક સો ને એક ક્ષેત્રમાં (ગબ્મા) ગર્ભજ મનુષ્યો થાય છે. તેના (પજ્જ અપજ્જા) પર્યાસ અને અપર્યાસ એમ બે બે લેદ ગણતાં બસો ને બે લેદ તથા તથા (સમુચ્છ) એક સો ને એક ક્ષેત્રને વિષે સંમૂર્છિમ મનુષ્યો ઉપજે છે, તે (અપજ્જા) અપર્યાસ જ હોય છે, તે ભેગવતાં (તિસય તિન્નિ) સર્વ મળીને ત્રણ સો ને ત્રણ લેદ મનુષ્યના થાય છે. ૧૧.

હવે દેવતાઓના લેદો કહે છે—

ભવણા પરમા જંભય, વણચર દસ પનર દસ ચ સોલસગં ।

ગઈ ઠિઈ જોઈસ દસગં, કિઞ્વિસ તિગ નવ ચ લોગંતા ॥ ૧૨ ॥

કપ્પા ગેવિજ્જણુત્તર, બારસ નવ પળ પજત્તમપજત્તા ।

અડનડઅ સયં અભિહય-વત્તિયમાઈહિં દસગુણિઆ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(ભવના દસ) દશ ભુવનપતિ, (પરમા પત્તર) પંદર પરમાધાર્મિક, (જંમય દસ) દશ તિર્યગ્જન્મલક, (વળયર સોલસગં) વ્યંતર ને વાણવ્યંતર મળીને સોળ, (ગઈ ટિહ) ગતિ, સ્થિતિ અથવા ચર અને સ્થિર મળીને (જોઈસ દસગં) દશ પ્રકારના જ્યોતિષક, (કિલ્લિસ તિગ) ત્રણ કિલ્લિષિક, (નવ ચ લોગંતા) નવ લોકાંતિક, (કળ્પા બારસ) બાર દેવલોક, (ગેવિજ્ઞ નવ) નવ ઐવેયક અને (અણુત્તર પળ) પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવો-એ સર્વ મળીને નવાણુ પર્યાપ્તા ને નવાણુ અપર્યાપ્તા મળી (અડનડઅ સયં) એક સો ને અઠાણુ લેદો દેવોના થાય છે. એ પ્રમાણે ચારે ગતિના મળીને પાંચસો ને ત્રેસઠ લેદો થાય છે. તેને (અભિહયવત્તિયમાઈહિં) તે સર્વેના અભિહત, વત્તિત આદિ (દસગુણિઆ) દશ પદવડે ગુણવાથી જે સંખ્યા થાય છે તે નીચેની ગાથામાં કહે છે. ૧૨-૧૩.

**અભિહયપયાઈ દહગુણ, પળ સહસા છ સય તીસઈ મેઆ ।
તે રાગદોસ દુગુણા, ઇક્કારસ સહસ દોસયા સટ્ટી ॥ ૧૪ ॥**

અર્થ:—ઉપર કહેલા પાંચ સો તેસઠ લેદોને (અભિહયપયાઈ) અભિહત વિગેરે (દહગુણ) દશ પદવડે ગુણવાથી (પળ સહસા) પાંચ હજાર (છ સય તીસઈ મેઆ) છસો ને ત્રીશ લેદ થાય છે. (તે રાગદોસ) તેને રાગ-દ્રેષ એમ (દુગુણા) એ પ્રકારે ગુણવાથી (ઇક્કારસ સહસ દોસયા સટ્ટી) અગીઆર હજાર બસો ને સાઠ લેદ થાય છે. ૧૪.

**મળવયકાણ ગુણિઆ, તિત્તીસ સહસ્સ સત્તસયસીયા ।
કરકારણાનુમઈણ, લરુલ્લં સહસો તિસય ચાલા ॥ ૧૫ ॥**

અર્થ:—તે (૧૧૨૬૦) ને (મળવયકાણ) મન, વચન અને કાયાવડે (ગુણિઆ) ગુણવાથી (તિત્તીસ સહસ્સ) તેત્રીશ હજાર (સત્તસયસીયા) સાત સો ને એશી (૩૩૭૮૦) લેદ થાય છે. (કરકારણાનુમઈણ) તેને પણ કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એ ત્રણ કરણવડે ગુણવાથી (લરુલ્લં સહસો તિસય ચાલા) એક લાખ, એક હજાર ત્રણ સો ને ચાળીશ (૧૦૧૩૪૦) લેદ થાય છે. ૧૫.

**કાલતિગેણં ગુણિઆ, તિ લરુલ્લ ચડ સહસ્સ વીસમાહિઆ ય ।
અરિહંતસિંદ્ધસાહુ-દેવૈયગુરુઅપ્પસરુલ્લીહિં ॥ ૧૬ ॥
અટ્ટારસ લરુલ્લાઈં, ચડવીસ સહસ્સ ણગવીસહિઆ ।
ઈરિઆમિચ્છાદુક્કડ-પમાણમેઅં સુણ મણિયં ॥ ૧૭ ॥**

અર્થ:—તે (૧૦૧૩૪૦) ને (કાલતિગેળં) ત્રણ કાળવડે એટલે અતીત કાળ સંબંધી પાપને નિહું છું, અનાગત-ભવિષ્યકાળ સંબંધી પ્રત્યાખ્યાન કરું છું અને વર્તમાનકાળ આશ્રી સંવરું છું. એમ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળવડે (ગુણિઆ) ગુણુવાથી (તિ લક્ષ્મ ચઝ સહસ્સ) ત્રણ લાખ, ચાર હજાર (વીસમહિઆ ય) ને વીસ (૩૦૪૦૨૦) લેદ થાય છે. તેને (અરિહંત સિદ્ધ સાહુ) અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, (દેવય ગુરુ અણ્ણસલ્લ્લીહિં) સમ્યગ્દષ્ટિ ઇંદ્રાદિક દેવો, ગુરુ અને આત્માની સાક્ષીરૂપ એએ ગુણુવાથી (અટ્ટારસ લલ્લ્લાઈ) અઠાર લાખ (ચઝવીસ સહસ્સ ઇગવીસહિઆ) ચોવીસ હજાર, એક સો ને વીસ (૧૮૨૪૧૨૦) લેદ થાય છે (ઇઅં) આ પ્રમાણે (ઇરિઆ) ઇર્યાપથિકીના (મિચ્છાદુક્કહ) મિથ્યાદુષ્કૃતનું (પમાણં) પ્રમાણ (સુણ મણિયં) શ્રુતમાં કહેલું છે. કેઈ કેકાણે આલોગ અને અનાલોગરૂપ એએ ગુણીને છત્રીશ લાખ, અડતાલીશ હજાર, બસે ને ચાળીશ (૩૬૪૮૨૪૦) લેદો કહેલા છે. ૧૬-૧૭.

(ઇતિ મિથ્યાદુષ્કૃતદ્વારમ્ ॥ ૨ ॥)

હવે કોટિશિલા નામનું ત્રીજું દ્વાર કહે છે.—

જોયણપિહુલાયામા, દસન્નપવ્વયસમીવકોડિસિલા ।

જિણછક્કતિત્થસિદ્ધા, તત્થ અણેગા ડ મુણિકોડી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(જોયણપિહુલાયામા) ઉત્સેધ અંગુલના માપથી એક યોજન પહોળી, એક યોજન લાંબી અને એક યોજન ઉંચી (બડી) (કોડિસિલા) કોટિશિલા નામની ગોળ શિલા ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડમાં મગધદેશને વિષે (દસન્ન-પવ્વયસમીવ) દશાર્ણ પર્વતની સમીપે છે. તે કોટિશિલા ઉપર (જિણછક્ક) શ્રી શાંતિનાથ જિનેશ્વરથી આરંભીને છ તીર્થંકરોના (તિત્થ) તીર્થના (તત્થ અણેગા ડ મુણિકોડી) ત્યાં અનેક કરોડો મુનિઓ (સિદ્ધા) સિદ્ધ થયા છે. ૧૮.

શી રીતે સિદ્ધ થયા છે ? તે કહે છે:—

પદમં સંતિગણહર—ચક્કાહણેગસાહુપરિયરિઓ ।

બત્તીસજુગેહિં તઓ, સિદ્ધા સંલ્લિજ્જમુણિકોડી ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—કોટિશિલા પર (પદમં સંતિગણહર) પ્રથમ શ્રી શાંતિનાથ જિનેશ્વરના પ્રથમ ગણધર (ચક્કાહ) શ્રી ચક્રાયુધ (અણેગસાહુપરિયરિઓ) અનેક સાધુ સહિત સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. (તઓ) ત્યારપછી (બત્તીસજુગેહિં) બત્રીશ યુગવડે કરીને એટલે તેમની પદ્મપરંપરામાં બત્રીશ પાટ સુધી (સંલ્લિજ્જમુણિકોડી) સંખ્યાતા કરોડ મુનિઓ (સિદ્ધા) સિદ્ધ થયા છે. ૧૯.

સંખિજા મુણિકોડી, અડવીસજુગેહિં કુંથુનાહસ્સ ।

અરજિળ ચડવીસજુગા, બારસકોડીઓ સિદ્ધાઓ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—તથા (કુંથુનાહસ્સ) શ્રી કુંથુનાથસ્વામીના તીર્થમાં (અડવીસજુગેહિં) અઠ્ઠાવીશ યુગ (પાટ) સુધીમાં (સંખિજા મુણિકોડી) સંખ્યાતા કરોડ મુનિઓ સિદ્ધ થયા છે. તથા (અરજિળ) શ્રી અરનાથ જિનેશ્વરના તીર્થમાં (ચડવીસજુગા) ચોવીશ યુગ (પાટ) સુધી (બારસકોડીઓ) બાર કરોડ મુનિઓ (સિદ્ધાઓ) સિદ્ધ થયા છે. ૨૦.

મહિસ્સ વીસજુગા, છ કોડિ મુણિસુવ્યસ્સ કોડિતિંગં ।

નમિતિથ્યે ઇગકોડી, સિદ્ધા તેણેવ કોડિસિલા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(મહિસ્સ) શ્રી મહિનાથ જિનેશ્વરના તીર્થમાં (વીસજુગા) વીશ યુગ (પાટ) સુધી (છ કોડિ) છ કરોડ સાધુઓ સિદ્ધ થયા છે. તથા (મુણિસુવ્યસ્સ) શ્રી મુનિસુવ્રત જિનેશ્વરના તીર્થમાં (કોડિતિંગં) ત્રણ કરોડ મુનિઓ સિદ્ધ થયા છે. તથા (નમિતિથ્યે) શ્રી નમિનાથ તીર્થ કરના તીર્થમાં (ઇગકોડી) એક કરોડ મુનિઓ સિદ્ધ થયા છે. (તે સિવાય બીજા પણ ઘણા મુનિઓ ત્યાં સિદ્ધ થયા છે) (તેણેવ) તેથી કરીને તે શિલા પર કરોડો મુનિઓ (સિદ્ધા) સિદ્ધ થવાથી (કોડિસિલા) તે કોટિશિલા નામે ઓળખાય છે. ૨૧.

હવે તે કોટિશિલા કોણે ને કેટલી ઉંચી ઉપાડી ! તે કહે છે:—

છત્તે સીસંમિ ગીવા, વચ્છે કુચ્છી કડીઝ ઝરુસુ ।

જાણૂ કહમવિ જાણૂ, નીયા સા વાસુદેવેહિં ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—નવ વાસુદેવોએ તે શિલા ઉપાડતી વખતે નીચે લખેલા પોતપોતાના અંગ સુધી આણી હતી. પહેલા ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે તે શિલા વામ હસ્તે ઉપાડીને મસ્તકથી ઉંચે (છત્તે) છત્રને સ્થાને રાખી હતી. બીજા દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવે તે જ રીતે ઉપાડીને (સીસંમિ) મસ્તક સુધી આણી હતી. ત્રીજા સ્વયંભૂ વાસુદેવે તે જ રીતે ઉપાડીને (ગીવા) ડોક સુધી આણી હતી. ચોથા પુરુષોત્તમ વાસુદેવે (વચ્છે) વક્ષસ્થળ-હૃદય સુધી આણી હતી. પાંચમા પુરુષસિંહ વાસુદેવે (કુચ્છી) ઉદર સુધી આણી હતી. છઠ્ઠા પુરુષપુંડરીક વાસુદેવે (કડીઝ) કટીભાગ સુધી આણી હતી. સાતમા દત્ત નામના વાસુદેવે (ઝરુસુ) સાથળ સુધી આણી હતી-આઠમા લક્ષ્મણ વાસુદેવે (જાણૂ) ઢીંચણ સુધી ઉંચી કરી હતી અને

નવમા કૃષ્ણ વાસુદેવે (કહમવિ જાણૂ નીયા સા) જાનુથી કાંઈક નીચે સુધી તેને ઉપાડીને ઉંચી કરી હુતી. ૨૨.

(इति कोटिशिलाद्वारं तृतीयम् ॥ ३ ॥)

હવે ચોથું શાશ્વત ચૈત્યદ્વાર કહે છે:—

इकारअहिअपणसय, सासयचेइअ नमामि महिवलए ।

तीसं वासहरेसु, वेयङ्गसुं च सयरिसयं ॥ २३ ॥

અર્થ:—(મહિવલણ) પૃથ્વી વલયમાં—તિર્યગ્લોકમાં રહેલા (इकारअहिअ-पणसय) પાંચ સો ને અગ્યાર^૧ (सासय चेइअ) શાશ્વત ચૈત્યોને (नमामि) હું વંદના કરું છું. (ઉર્ધ્વલોકમાં જે ૮૪૯૭૦૨૩ ચૈત્યો તથા અધોલોકમાં ૭૭૨૦૦૦૦૦ ચૈત્યો તથા વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કોને વિષે અસંખ્યાતા ચૈત્યો શાશ્વતા છે. તે અન્ય ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ રીતે કહ્યા છે ત્યાંથી જાણવા. અહીં તો તિર્યગ્લોકમાં રહેલા ચૈત્યોનાં સ્થાનકોની જ વિવક્ષા કરી છે.) તે આ પ્રમાણે:—(तीसं वासहरेसु) ત્રીશ વર્ષધર પર્વતો ઉપર ત્રીશ ચૈત્યો છે, કારણ કે દરેક પર્વત ઉપર એકએક ચૈત્ય છે. (च) તથા (वेयङ्गसुं) ૧૭૦ દીર્ઘવૈતાલ્ય પર્વતો પર (सयरिसयं) એક સો ને સીતેર શાશ્વત ચૈત્યો છે. ૨૩. તથા—

वीसं गयदंतेसुं, कुरुदुमदसगे तहेव नउई अ ।

वख्खारगिरिसु असिई, पणसीई मेरुपणगंमि ॥ २४ ॥

અર્થ:—(वीसं गयदंतेसुं) ૨૦ ગજદંત પર્વતો ઉપર વીશ ચૈત્યો છે, (तहेव) તથા (कुरुदुमदसगे) દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુમાં રહેલા જંબૂવૃક્ષાદિક દશ વૃક્ષો પર (नउई अ) નેવું ચૈત્યો છે તે આ પ્રમાણે—એ વૃક્ષના મધ્યની ઉર્ધ્વ શાખા પર એક અને તે વૃક્ષની દિશાઓ તથા વિદિશાઓ મળી આઠ બાજુએ રહેલા આઠ ફૂટની ઉપર એક એક ચૈત્ય હોવાથી દરેક વૃક્ષે નવ નવ ચૈત્યો થયા, તેથી દશ વૃક્ષના નેવું ચૈત્યો થયા. તથા પાંચ મહાવિદેહમાં રહેલા (वख्खारगिरिसु असिई) એંશી વક્ષસ્કાર પર્વતો પર એંશી ચૈત્યો છે તથા (मेरुपणगंमि) પાંચ મેરુપર્વતના સંબંધના (पणसीई) પંચાશી ચૈત્યો છે. તે આ પ્રમાણે—ચારે વનોમાં ચારે દિશાએ એકેક ચૈત્ય હોવાથી સોળ અને એક ચૈત્ય ચૂલિકા પર હોવાથી દરેક મેરુપર્વતે સતર સતર ચૈત્યો છે; તેથી પાંચ મેરુ પર્વતના મળીને પંચાશી ચૈત્યો છે. ૨૪.

૧. તિર્યગ્લોકમાં નિર્ણીત ૫૪૩ સિદ્ધાયતનો કહ્યા છે, તેમાં નંદીશ્વરદ્વોપે પર કહ્યા છે. આમાં ૨૦ કહ્યા છે તેથી ૩૨ રતિકરના કમી કરતાં ૫૧૧ થાય છે.

इसुमणुकुंडलरुअगे, चउ चउ वीसं च नंदिसरदीवे ।

अडवीस नंदिकुंडलि-रुअगे सयपन्नवासयरी ॥ २५ ॥

અર્થ:—(इसु) ચાર ઇંધુકાર ઉપર એકેક અને (मणु) માનુષોત્તર, (कुंडल) કુંડલ અને (रुअगे) રુચક-એની ઉપર (चउ चउ) પ્રત્યેકે ચાર ચાર ચૈત્યો હોવાથી કુલ ૧૬ ચૈત્યો છે, (च) અને (नंदिसरदीवे) નંદીશ્વરદ્વીપમાં (वीसं) વીશ ચૈત્યો છે. હવે આ ચૈત્યોના ઉચ્ચત્વ વિગેરેનું પ્રમાણ કહે છે:—(नंदि) નંદી-શ્વરના વીશ અને (कुंडलिरुअगे) કુંડલ તથા રુચકના આઠ મળી (अडवीस) અડ્ઢાવીશ ચૈત્યો પૂર્વ પશ્ચિમ (सय) સો યોજન લાંબા છે. દક્ષિણ ઉત્તર (पन्न) પચાસ યોજન પહોળાં છે, તથા (वासयरी) બોતેર યોજન ઊંચા છે. ૨૫.

હવે તેથી અર્ધા પ્રમાણવાળા કહે છે:—

अट्टाराहिय दुसई, पन्नद्ध छत्तीस दीहपिहुलुच्चा ।

माणुसइसुगयदंत य, वरुखारवासहरमेरूसुं ॥ २६ ॥

અર્થ:—(माणुस इसु) માનુષોત્તરના ચાર, ઇંધુકારના ચાર, (गयदंत य) ગજદંતાના વીશ, (वरुखार) વક્ષસ્કારના એ'શી, (वासहर) વર્ષધરના ત્રીશ (मेरूसुं) ચૂલિકા સિવાય પાંચ મેરુપર્વતના ચાર વનના એ'શી-એ સર્વ મળીને (अट्टाराहिय दुसई) બસો ને અઠાર ચૈત્યો (पन्नद्ध) પચાસ યોજન (दीह) લાંબા, તેથી અર્ધ એટલે પચીશ યોજન (पिहुल) પહોળા અને (छत्तीस) છત્રીશ યોજન (उच्चा) ઊંચા જાણવા. ૨૬.

पणसट्टिअहिअ सयदुग, संपुण्णं कोसमद्ध देसूणं ।

दीहे पिहु उच्चत्ते, कुरुदुमवेअड्ढचूलासु ॥ २७ ॥

અર્થ:—(कुरुदुम) દશ કુરુક્ષેત્રમાં રહેલા જંબુ આદિ દશ વૃક્ષોના નેવુ ચૈત્યો, પાંચ મહાવિદેહની ૧૬૦ વિજય, ૫ ભરત, ૫ ઐશ્વત કુલ ૧૭૦ ક્ષેત્રમાં રહેલા ૧૭૦ (वेअड्ढ) દીર્ઘવૈતાલ્યો ઉપરના એક સો ને સ્ત્રીતેર ચૈત્યો, તથા (चूलासु) પાંચ મેરુની ચૂલિકાના પાંચ ચૈત્યો, એ સર્વ મળીને (पणसट्टिअहिअ सयदुग) બસો ને પાંસઠ ચૈત્યો (संपुण्णं कोसमद्ध देसूणं) સંપૂર્ણ એક ગાઉ (दीहे) લાંબા, અર્ધ ગાઉ (पिहु) પહોળા અને દેશ બીણુ ગાઉ (उच्चत्ते) ઊંચા છે. એમ સર્વ મળીને (२८-२९८-२६५) તિર્યઘલોકમાં ૫૧૧ શાશ્વત ચૈત્યો છે. ૨૭.

દેવેન્દ્રસૂરિ વિગેરેએ કરેલા શાશ્વત જિનસ્તોત્રોને વિષે તિર્યગ્લોકમાં શાશ્વત

ચૈત્યો ૩૨૫૬ કહ્યા છે, તે મતાંતર બાણુવું. તે વિષે (વીરં જય સેહર) એ પ્રથમ પદવાળા ક્ષેત્રસમાસમાં કહ્યું છે કે-તિર્યગ્ લોકમાં રહેલા જિનચૈત્યોને માટે વિસંવાદ-ભિન્ન-ભિન્ન મતો છે, તેનો ખુલાસો ગીતાર્થ જ બાણી શકે છે.

(ઇતિ ચૈત્યદ્વારં ચતુર્થમ્ ॥ ૪ ॥)

હવે પાંચમું પ્રાસાદદ્વાર કહે છે:—

પાસાયા ઈસાણે, સુહમાં સિદ્ધોવવાયૈ હરણ ઐ ।
અમિસેઐ અલંકારાં, વવસાણૈ નંદિં બલિપીઢં ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—દેવતાના (પાસાયા ઈસાણે સુહમા) મૂળ પ્રાસાદાવતંસકથી ઇશાનખૂણમાં આસ્થાન સભાની જેવી જિનેશ્વરની દાઢાવડે યુક્ત એવા માણુવક ચૈત્યસ્તંભાદિકથી યુક્ત સુધર્મા નામની સભા હોય છે ૧. તેની આગળ ઇશાન ખૂણમાં જ (સિદ્ધ) સિદ્ધાયતન-જિનગ્રહ હોય છે ૨. તેની આગળ (ઉવવાય) ઉપપાતસભા હોય છે કે જ્યાં તે તે વિમાનમાં થનારા દેવો ઉત્પન્ન થાય છે ૩. તેની આગળ નિર્મળ જળથી ભરેલા (હરણ ઐ) ડ્રહ હોય છે, જેમાં દેવતાઓ સ્નાન કરે છે ૪. તેની આગળ (અમિસેઐ) અભિષેક સભા હોય છે તેમાં દેવતાઓ પોતપોતાના વિમાનાધિપતિને અભિષેક કરે છે ૫. તેની આગળ (અલંકારા) અલંકાર સભા હોય છે, તેમાં અભિષેક થયા પછી આવીને તે દેવોનો સ્વામી અલંકાર વિગેરે ધારણ કરે છે ૬. તેની આગળ (વવસાણૈ) વ્યવસાય સભા હોય છે, ત્યાં આવીને ત્યાં રહેલા શાશ્વત પુસ્તકો વાંચી ધાર્મિક વ્યવસાયો ગ્રહણ કરે છે ૭. તેની આગળ (નંદિ) નંદા પુષ્કરિણી (વાવ) હોય છે, તેમાં હાથ-પગ ધોઈને તેમાં ઉગેલા કમળો લઈ જિનભવનમાં આવી ગર્ભગૃહમાં (ગભારામાં) રહેલી પાંચસો ધનુષ્યના દેહમાનવાળી એક સો ને આઠ જિનપ્રતિમાઓની સત્તરભેદી આદિ પૂજા, સ્તુતિ, વંદના વિગેરે શકસ્તવ કહેવા પર્યંત કરે છે ૮. ત્યારપછી સમગ્ર વિમાનને ચંદનના છાંટા નાંખીને પૂજે છે. પછી નંદાપુષ્કરિણીની આગળ (બલિપીઢં) બળિપીઠ હોય છે, ત્યાં આવીને બળિ મૂકે છે ૯. દરેક વિમાનમાં આ નવ સ્થાનકો ત્રણ ત્રણ દ્વારવાળા અને મૂળ પ્રાસાદથી ઇશાન ખૂણમાં જ અનુક્રમે રહેલા હોય છે. ૨૮.

મુહમંડં પિચ્છમંડવૈ, થૂમૈં ચેઙ્ઐઐં જ્ઞઓઐં પુરુર્વારિણી ।

જમ્મુત્તરપુઘાસું, જિણભવણસમાસુ પત્તેઐં ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—(જમ્મુત્તરપુઘાસું) પશ્ચિમ દિશા સિવાય દક્ષિણ, ઉત્તર અને પૂર્વ દિશામાં એકેક દ્વાર હોય છે, તે ત્રણે દ્વારમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમ (મુહમંડ)

મુખમંડપ હોય છે ૧. તેની આગળ (પિચ્છમંડવ) પ્રેક્ષામંડપ હોય છે ૨. તેની આગળ (શૂંઘ) સ્તૂપ હોય છે, તે સ્તૂપની ઉપર આઠ મંગળ હોય છે, સ્તૂપની ચારે દિશાઓમાં એકેક મણિપીઠ હોય છે, તે દરેક મણિપીઠ ઉપર સ્તૂપની સન્મુખ અનુક્રમે ઋષભ, વર્ધમાન ચંદ્રાનન અને વારિષેણ નામની એક એક જિનપ્રતિમા હોય છે ૩. તે સ્તૂપની આગળ (ચેદ્વ) ચૈત્યવૃક્ષ હોય છે ૪. તેની આગળ (જ્ઞાઓ) ઇંદ્રધ્વજ હોય છે ૫. તેની આગળ જળથી ભરેલી (પુલ્લરિણી) પુષ્કરિણી હોય છે ૬. આ છ પ્રકારે (જિનભવણ) જિનભવનને વિષે તથા (સમાસુ) પાંચ સલાઓને વિષે (પત્તેઅં) પ્રત્યેક પ્રત્યેક દ્વારે હોય છે. જિનભવન તથા સલા વિગેરે નવેનું પ્રમાણ તથા મુખમંડપ વિગેરેનું પ્રમાણ રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગ આદિ સૂત્રોથી જાણી લેવું. ૨૬.

હવે મૂળ પ્રાસાદાવતંસક કયાં છે ? તે કહે છે:—

**ઓઆરિયલયણંમિ અ, પહુણો પળસીઈ હુંતિ પાસાયા ।
તિસય ઇગચ્ચત્ત કત્થય, કત્થવિ પળસદ્ધિ તેરસયા ॥ ૩૦ ॥**

અર્થ:—સૌધર્મ વિમાનમાં ચોતરફ પ્રાકાર છે, તે ત્રણસો યોજન ઉંચો છે. મૂળમાં સો યોજન પહોળો છે, મધ્યમાં પચાસ યોજન પહોળો છે અને ઉપરના ભાગમાં પચીસ યોજન પહોળો છે. ભવનપતિનિકાયના ભવનોને વિષે રહેલો પ્રાકાર ઉંચાઈ અને પહોળાઈમાં સૌધર્મ વિમાનના પ્રાકાર કરતાં અર્ધ પ્રમાણવાળો છે. તે પ્રાકારની મધ્યે (વચમાં) સર્વત્ર (ઓઆરિયલયણંમિઅ) ઉપકારિકાલયન એટલે પીઠિકાઓ હોય છે. તે સર્વ પીઠિકાઓની ઉપર (પહુણો) વિમાનના સ્વામીના (પળસીઈ હુંતિ પાસાયા) પંચાશી પ્રાસાદો હોય છે. (કત્થય) કોઈ વિમાનમાં તે પીઠિકાઓની ઉપર (તિસય ઇગચ્ચત્ત) ત્રણ સો ને એકતાળીશ પ્રાસાદો હોય છે અને (કત્થવિ) કોઈ વિમાનમાં તે પીઠિકાઓની ઉપર (પળસદ્ધિ તેરસયા) એક હજાર ત્રણ સો ને પાંસઠ પ્રાસાદો હોય છે. એમ ત્રણ પ્રકાર જાણવા. ૩૦.

તે પ્રાસાદો તેટલી સંખ્યામાં શી રીતે રહેલા છે ? તે કહે છે:—

**મુહપાસાઓ ચડદિસિ, ચડહિં તે સોલસેહિં સોલાવિ ।
ચડસદ્ધીણ સાવિ અ, છપ્પન્નેહિં દુહીસણ્હિં ॥ ૩૧ ॥**

અર્થ:—(મુહપાસાઓ) મુખ્ય પ્રાસાદની (ચડદિસિ) ચારે દિશામાં (ચડહિં) ચાર પ્રાસાદો રહેલા છે. તે પહેલી પંક્તિ, તેમાં મૂળ પ્રાસાદ ભેગો ગણતાં પાંચ પ્રાસાદ થયા. ચાર જાણુના ચાર પ્રાસાદોની ચારે દિશામાં એક એક પ્રાસાદ હોવાથી તેવા (સોલસેહિં) સોળ પ્રાસાદો છે, એટલે દરેક પ્રાસાદની ફરતા ચાર

ચાર પ્રાસાદો છે. એ બીજી પંક્તિ. તેમાં સર્વ મળીને ૨૧ પ્રાસાદો થયા. હવે તે (સોલા વિ) સોળ પ્રાસાદો બીજા (ચડસઢીણ) સોળે પ્રાસાદોને ચારગુણ કરતાં ચોસઠ પ્રાસાદોથી પરિવરેલા છે તે ત્રીજી પંક્તિ. તે સર્વે મળીને ચોસઠમાં એકવીશ ભેગવતાં ૮૫ થયા. (સા વિ અ) તે ચોસઠ પ્રાસાદો બીજા (છપ્પન્નેહિં દુસણહિં) ચોસઠ ને ચાર ગુણ કરતાં બસેને છપ્પન (૨૫૬) પ્રાસાદોથી પરિવરેલા છે, તે ચોથી પંક્તિ. તે સર્વે મળીને બસે ને છપ્પનમાં પંચાશી ભેગવતાં (૩૪૧) થયા. ૩૧.

**તે વિ અ પુણ સહસેણં, ચડવીસહિણ હુંતિ પરિઅરિઆ ।
મૂલુચ્ચત્તપુહુત્તા, અદ્ધદ્ધે પળ વિ પંતીઓ ॥ ૩૨ ॥**

અર્થ:—(તે વિ અ) તે બસેને છપ્પન પ્રાસાદો પણ (પુણ) વળી (સહસેણં ચડવીસહિણ) બસે છપ્પનને ચારગુણ કરવાથી એક હજાર અને ચોવીશ પ્રાસાદોથી (હુંતિ પરિઅરિઆ) પરિવરેલા છે, તે પાંચમી પંક્તિ. તે સર્વે મળીને એક હજાર ને ચોવીશમાં ત્રણ સો એકતાળીશ નાંખવાથી ૧૩૬૫ થયા. (પળ વિ પંતીઓ) આ પાંચે પંક્તિઓ (મૂલુચ્ચત્તપુહુત્તા) મૂળ પ્રાસાદાવતંસકની ઉંચાઈ, પહોળાઈ અને લંબાઈ કરતાં (અદ્ધદ્ધે) અનુક્રમે અર્ધા અર્ધા પ્રમાણવાળી છે. એટલે કે જ્યાં મૂળ પ્રાસાદાવતંસક ઉંચાઈ અને પહોળાઈમાં પાંચસો યોજનના છે ત્યાં પહેલી ચાર પ્રાસાદવાળી પંક્તિ અઢીસો યોજનના માંનવાળી હોય છે. બીજી પંક્તિના પ્રાસાદો તે કરતાં અર્ધા પ્રમાણવાળા હોય છે. ત્રીજી પંક્તિના પ્રાસાદો તે કરતાં અર્ધપ્રમાણવાળા હોય છે, એ રીતે અનુક્રમે પાંચે પંક્તિમાં ઉંચાઈ જાણવી. ૩૨.

હવે દરેક વિમાનમાં કેટલા પ્રાસાદો હોય છે ? તે કહે છે:—

**તેર સય પળસઢાઈ અ, પળપંતીહિં હુંતિ પાસાયા ।
પળસી પંતિતિગેણં, તિસઈ ઇગચ્ચત્ત ચડહિં તુ ॥ ૩૩ ॥**

અર્થ:—વિમાનોમાં પંક્તિના સંબંધમાં ત્રણ ભેદ-પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે- કેટલાક વિમાનોમાં પાંચ પંક્તિ છે, કેટલાકમાં ચાર પંક્તિ છે અને કેટલાકમાં ત્રણ પંક્તિ હોય છે. તેથી ઓછા પ્રાસાદોવાળા વિમાન ચારે નિકાયને વિષે નથી, તેમાં (પળપંતીહિં) પાંચ પંક્તિવાળામાં (તેર સય પળસઢાઈ અ) એક હજાર ત્રણસો ને પાંસઠ ૧૩૬૫ (હુંતિ પાસાયા) પ્રાસાદો હોય છે (પંતિતિગેણં) ત્રણ પંક્તિ હોય છે ત્યાં (પળસી) પંચાશી પ્રાસાદો હોય છે, અને (ચડહિં તુ) ચાર પંક્તિ હોય છે ત્યાં (તિસઈ ઇગચ્ચત્ત) ત્રણસો ને એકતાળીશ પ્રાસાદો હોય

છે. (અહીં ચાર પંક્તિની સંખ્યા પછી ત્રણ પંક્તિની સંખ્યા કહેવી એમજ છે, છતાં તેમ ન ક્યું તેનું કારણ મૂળ ગાથા એવા વ્યતિક્રમથી રચેલી છે તેમ સમજવું.) ૩૩.

આ ત્રણ પ્રકારમાં દરેક દિશાએ કેટલા પ્રાસાદો હોય છે ? તે કહે છે:—

**પણસીઈ ઇગવીસા, પળસી પુળ ઇગચત્ત તિસઈઈ ।
તેરસસય પળસઢા, તિસઈ ઇગચત્ત પઢકકુહં ॥ ૩૪ ॥**

અર્થ:—ત્રણ પંક્તિવાળામાં (પઢકકુહં) દરેક દિશામાં (ઇગવીસા) એકવીશ એકવીશ પ્રાસાદો હોવાથી મૂળ પ્રાસાદ સહિત (પળસીઈ) પંચાશી પ્રાસાદો થાય છે. (પુળ) તથા ચાર પંક્તિવાળામાં દરેક દિશામાં (પળસી) પંચાશી પંચાશી પ્રાસાદો હોવાથી મૂળ પ્રાસાદ સહિત (ઇગચત્ત તિસઈઈ) ત્રણ સો ને એકતાળીશ પ્રાસાદો થાય છે, તથા પાંચ પંક્તિવાળા વિમાનોને વિષે દરેક દિશાઓમાં મધ્યવર્તી પ્રાસાદો સહિત (તિસઈ ઇગચત્ત) ત્રણ સો ને એકતાળીશ પ્રાસાદો હોવાથી (તેરસસય પળસઢા) એક હજાર ત્રણ સો ને પાંસઠ પ્રાસાદો થાય છે. ૩૪.

॥ इति पञ्चमं प्रासादद्वारम् ॥ (૫)

હવે કિરણપ્રસર નામનું છઠું દ્વાર કહે છે. તેમાં પ્રથમ સૂર્યનો પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશાનો વિભાગ દેખાડે છે:—

**પિઢે પુઢા પુરઓ, અવરા વલણ મમંતસૂરસ્સ ।
દાહિણકરંમિ મેરૂ, વામકરે હોઈ લવણોહી ॥ ૩૫ ॥**

અર્થ:—મેરુપર્વતની (વલણ) ચોતરફ પ્રદક્ષિણા (મમંતસૂરસ્સ) કરતા સૂર્યની (પિઢે) પાછળ (પુઢા) પૂર્વદિશા અને (પુરઓ અવરા) આગળ પશ્ચિમ દિશા હોય છે. સૂર્યના (દાહિણકરંમિ) જમણા હાથ તરફ (મેરૂ) મેરુપર્વત રહે છે અને (વામકરે) વામ (ડાબા) હાથ તરફ (લવણોહી) લવણસમુદ્ર (હોઈ) રહે છે. આ સૂર્યની પોતાની દિશાઓ છે, પણ લોકની દિશા નથી. લોકની દિશા સૂર્યની અપેક્ષાએ જ હોય છે, સર્વ ક્ષેત્રોમાં તે (દિશાઓ) તાપ દિશાઓ કહેવાય છે, પણ સ્વાભાવિક તો ક્ષેત્રદિશા છે તે (દિશાઓ) મેરુપર્વતમાં આવેલા રચક-પ્રદેશોથી ઉત્પન્ન થાય છે. મેરુપર્વતના પૃથ્વીતળ ઉપર ચોતરફથી બરાબર મધ્યમાં રહેલા આઠ આકાશપ્રદેશો છે તે રચકપ્રદેશ કહેવાય છે અને તે સમભૂતળને સ્થાને ગોસ્તનને આકારે ઉપર નીચે ચાર ચાર રહેલા છે. તેમાં ચારે બાજુએ બે બે પ્રદેશો છે તે પ્રદેશો ગાડાની ઉધીને આકારે આગળ વધતા વધતા છે, તે પૂર્વાદિક ચારે મહાદિશાઓ છે અને એક પ્રદેશરૂપ ચાર રચકો સુક્તાકૃણી શ્રેણીને આકારે

રહેલા છે તે ચારે વિદિશાઓ છે. તથા ચાર પ્રદેશવાળી સમશ્રેણીએ ઊર્ધ્વ (ઉંચી) અને અધો (નીચી) દિશા છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપની જગતીમાં વિજયદ્વારે પૂર્વ દિશા છે, વૈજયંતદ્વારે દક્ષિણ દિશા છે, જયંતદ્વારે પશ્ચિમ દિશા છે અને અપરાજિતદ્વારે ઉત્તર દિશા છે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદિશાઓનો નિર્ણય બાણવો. ૩૫.

હવે છ દિશાઓમાં હમેશાં જંબૂદ્વીપમાં રહેલા સૂર્યના કિરણો કેટલા દૂર સુધી પ્રસરે છે ? તે છ ગાથાવડે બતાવે છે:—

સગચત્તસહસ્ર દુસર્ઈ, તેવદ્વા તહિગવીસસદ્દંસા ।

પુઘાવરકરપસરો, કક્રે સૂરા અહુત્તરઝ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—(કક્રે) કર્ક સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે (સગચત્તસહસ્ર) સુડતાળીશ હજાર (દુસર્ઈ તેવદ્વા) બસો ને ત્રેસઠ યોજન (તહિગવીસસદ્દંસા) તથા એક યોજનના સાઠ ભાગ કરીને તેવા એકવીશ ભાગ ૪૭૨૬૩૬૬ એટલો (સૂરા) સૂર્યથી (પુઘાવરકરપસરો) પૂર્વ દિશામાં અને એટલો જ સૂર્યથી પશ્ચિમ દિશામાં કિરણોનો પ્રસાર છે. તે દિવસે બન્ને દિશાનું મળીને ઉદય અને અસ્તનું આંતરું ૯૪૫૨૬૬૬૬ યોજન હોય છે. (અહુત્તરઝ) હવે ઉત્તર દિશામાં કિરણોના પ્રસારનું માન કહે છે. ૩૬.

અસિર્ઈસઝળ સહસા પળયાલીસાઽહ જમ્મઓ દીવે ।

અસિર્ઈસયં લવળેઽવિ અ, તિત્તીસસહસ્સ સતિભાગા ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—સર્વ અભ્યંતર મંડલમાં વર્તતો સૂર્ય કર્કસંક્રાંતિને (અહ) પહેલે દિવસે એક સો ને એંશી યોજન જગતીથી દ્વીપની અંદર પેઢેલ હોય છે. તેથી (સહસા પળયાલીસા) પીસ્તાળીશ હજાર યોજનમાં તેટલા (અસિર્ઈસઝળ) એક સો એંશી યોજન ઓછા બાણવા. એટલે કે ચુમાળીશ હજાર, આઠ સો ને વીશ ૪૪૮૨૦ યોજન ઉત્તર દિશામાં મેરુ સુધી કિરણો પ્રસરે છે, (જમ્મઓ દીવે) હવે દક્ષિણ દિશામાં કિરણોનો પ્રસાર કહે છે—દક્ષિણ દિશામાં દ્વીપ સંબંધી (અસિર્ઈસયં) ૧૮૦ યોજન અને (લવળેઽવિ અ) લવણસમુદ્રમાં (તિત્તીસસહસ્સ સતિભાગા) તેત્રીશ હજાર તથા હજારનો ત્રીજો ભાગ એટલે ત્રણસો ને તેત્રીશ યોજન તથા એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ પ્રસરે છે તેથી કુલ ૩૩૫૧૩૬ યોજન કિરણોનો પ્રસાર છે. એ જ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં રહેલા બીજા સૂર્યનો પણ કિરણપ્રસાર બાણી લેવો. ૩૭.

હવે મકરસંક્રાંતિમાં કેટલો કિરણપ્રસાર હોય છે ? તે કહે છે:—

ઇગતીસસહસ્ર અડસય, ઇગતીસા તહ ય તીસસદ્દંસા ।

મયરે રવિરંસ્સીઓ, પુઘવરેળં અહ ઝ દીળે ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—સૌથી અંદરના માંડલામાંથી બહાર નીકળતો સૂર્ય અનુક્રમે કિરણના પ્રસરમાં ઓછો થતો થતો સૌથી બહારના માંડલામાં આવે છે ત્યાં (**ઇગતીસ સહસ**) એકત્રીશ હજાર (અડસય ઇગતીસા) આઠ સો ને એકત્રીશ યોજન (તહ ય) તથા (**તીસસઠ્ઠસા**) એક યોજનના સાઠીયા ત્રીશ ભાગ ૩૧૮૩૧ $\frac{૩}{૪}$ આટલા યોજન કિરણનો પ્રસર (**મયરે**) મકરસંક્રાંતિમાં (**પુષ્પવરેણં**) પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં હોય છે, બન્ને મળીને તે (**અહ ડ દીણે**) દિવસે (**રવિરસ્સીઓ**) સૂર્યના ઉદય અને અસ્તનું સૂર્યના કિરણપ્રસરનું આંતરું ૬૩૬૬૩ યોજન થાય છે. અહીં હમેશાં ૧૭૨ $\frac{૩}{૪}$ । $\frac{૩}{૪}$ । યોજન કિરણ પ્રસરની હાનિ થતી જાય છે. તેમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ એ દરેકને માટે જુદું જુદું કહીએ તો તેથી અર્ધ એટલે ૮૬૬૬ । $\frac{૩}{૪}$ । યોજન કિરણ પ્રસરની હાનિ થાય છે. ૩૮.

હવે મકરસંક્રાંતિમાં ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશામાં થતા કિરણના પ્રસરને કહે છે:—

લવણે તિસઈ તીસા, દીવેણ પળચત્ત સહસ અહ જમ્મે ।

લવણમ્મિ જોઅણતિગં, સતિભાગ સહસ્સ તિત્તીસા ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—સૂર્ય સૌથી બહારના માંડલામાં આવે ત્યારે તે (**લવણે**) લવણ-સમુદ્રને વિષે (**તિસઈ તીસા**) ત્રણ સો ને ત્રીશ યોજન જાય છે, તેથી (**લવણમ્મિ**) લવણસમુદ્ર સંબંધી ત્રણ સો ને ત્રીશ તથા (**દીવેણ**) દ્વીપ સંબંધી (**પળચત્ત સહસ**) પીસ્તાળીશ હજાર, એ બન્ને મળીને ૪૫૩૩૦ યોજન ઉત્તર દિશામાં કિરણનો પ્રસર છે (**અહ જમ્મે**) તથા દક્ષિણમાં (લવણની દિશામાં) ત્રણશે ત્રીશ બાદ કરતાં (**સહસ્સ તિત્તીસા**) તેત્રીશ હજાર ને (**જોઅણતિગં**) ત્રણ જોજન તથા (**સતિભાગ**) એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ ૩૩૦૦૩ $\frac{૩}{૪}$ એટલા યોજન કિરણનો પ્રસર છે. ૩૯.

હવે ઉંચે તથા નીચે (ઊર્ધ્વ તથા અધોદિશામાં) તેજના પ્રસરનું સ્વરૂપ કહે છે:—

મયરમ્મિ વિ કક્કમ્મિ વિ, હિટ્ઠા અટ્ટારજોઅણસયાઈ ।

જોયણસયં ચ ઉટ્ટે, રવિકર એવં છસુ દિસાસુ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—(**મયરમ્મિ વિ**) મકર વિગેરે છ સંક્રાંતિને વિષે તથા (**કક્કમ્મિ વિ**) કર્ક વિગેરે છ સંક્રાંતિને વિષે પણ અર્થાત્ સર્વે માંડલામાં વર્તતા (**રવિકર**) સૂર્યના તેજ-કિરણનો પ્રસર (**અટ્ટારજોઅણસયાઈ**) અઠાર સો યોજન સુધી (**હિટ્ઠા**) નીચે જાય છે; કારણ કે સૂર્યથી આઠ સો યોજન સમભૂતલ છે અને સમ-ભૂતળની અપેક્ષાએ એક હજાર યોજન નીચે અધોગ્રામ છે. એ બે મળીને ૧૮૦૦ યોજન સમજવા. (**ચ**) તથા (**ઉટ્ટે**) ઉંચે (ઊર્ધ્વદિશામાં) સર્વે ક્ષેત્રોમાં સર્વે સૂર્યના કિરણનો પ્રસર (**જોયણસયં**) એક સો યોજન સુધી છે. (**એવં છસુ દિસાસુ**) એ પ્રમાણે છએ દિશામાં પ્રસરતા કિરણોનું માન કર્યું. ૪૦.

હવે જંબૂદ્વીપમાં જ દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં સર્વદા (હમેશાં) સર્વ મળીને કિરણપ્રસરનું માન કહે છે:—

**પદ્દિણમવિં જમ્મુત્તર, અહસત્તરિસહસ સહસતઙ્ગસો ।
ઉદ્ગ્રહ ગુણવીસસયા, અઠિયા પુઘાવરા રસ્સી ॥ ૪૧ ॥**

અર્થ:—(પદ્દિણમવિ) હમેશાં (જમ્મુત્તર) દક્ષિણ અને ઉત્તરના કિરણોનો પ્રસર મેળવતાં (અહસત્તરિસહસ) અઠોત્તર હજાર અને (સહસતઙ્ગસો) હજારનો ત્રીજો અંશ એટલે ત્રણ સો તેત્રીશ યોજન તથા એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ ૭૮૩૩૩૩ એટલા યોજન કિરણ પ્રસરે છે, તથા (ઉદ્ગ્રહ) ઊર્ધ્વ અને અધો મળીને (ગુણવીસસયા) ઓગણીશ સો યોજન કિરણ પ્રસરે છે. સૂર્યથી (પુઘાવરા રસ્સી) પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં સૂર્યના કિરણો (અઠિયા) અસ્થિત છે; કેમકે સર્વે માંડલામાં હાનિ-વૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે સૂર્યના તેજનો પ્રસર જંબૂદ્વીપને વિષે જ જાણવો. કેમકે લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડ, કાલોદ સમુદ્ર અને પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં સૂર્યના તેજનો પ્રસર તો ચારે દિશામાં અધિક અધિક છે. ઊર્ધ્વ તથા અધો મળીને તો નવ સો યોજન જ છે, કારણ કે ત્યાં અધોગ્રામ નથી. તેનું સ્વરૂપ અમારા કરેલા મંડળપ્રકરણમાંથી જાણી લેવું. મનુષ્યલોકની બહારના ક્ષેત્રોમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર સ્થિર રહેલા છે. ૪૧.

(ઇતિ રવિકરપ્રસરદ્વારં પઞ્ચમ્ ॥ ૬ ॥)

હવે સાતમું પર્યાપ્તિ દ્વાર કહે છે—

**આહારસરીરિન્દિયૈ—ઝસાસર્વઓર્મણો છ પજ્જતિ ।
ચંડ પંચ પંચ છપ્પિઞ્, ઈગવિગલોઽમ્મણસમર્ણેતિરિણ ॥ ૪૨ ॥**

અર્થ:—(પજ્જતિ) આત્માની વિશેષ પ્રકારની શક્તિ તે પર્યાપ્તિ-તેના નામ કહે છે—(આહાર) આહારપર્યાપ્તિ, (સરીર) શરીરપર્યાપ્તિ, (ઈન્દિય) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ. (ઝસાસ) શ્વાસોશ્વાસપર્યાપ્તિ, (વઓ) વચન-સાધાપર્યાપ્તિ અને (મણો) મનપર્યાપ્તિ—એ છ પર્યાપ્તિ જાણવી. તેમાંથી (ઈગ) એકેન્દ્રિયને પહેલેથી (ચંડ) ચાર પર્યાપ્તિ, (વિગલા) વિકલેન્દ્રિયને (પંચ) પહેલેથી પાંચ પર્યાપ્તિ, (અમ્મણ) અસંજિને પણ (પંચ) પાંચ પર્યાપ્તિ અને (સમર્ણેતિરિણ) સંજિ-પંચેન્દ્રિય તિર્યચને (છપ્પિઞ્) છએ પર્યાપ્તિ મન સહિત હોય છે. ૪૨.

**ગઢમયમણુઆણં પુણ, છપ્પિઞ પજ્જતિ પંચ દેવેસુ ।
જં તેસિં વયમણાણ, દુવે વિ પજ્જતિ સમકાલં ॥ ૪૩ ॥**

અર્થ:—(પુણ) વળી (ગર્ભયમણુઆણં) ગર્ભજ મનુષ્યોને (હૃષ્ણિ અપજ્જતિ) છએ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. સંમૂર્છિમ મનુષ્યો અપર્યાપ્તિપણે જ મરણ પામે છે તેથી તેમને પહેલી પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે તથા (દેવેસુ) દેવ અને ઉપલક્ષણથી નારકીઓને (પંચ) પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (જં તેસિં) કારણ કે તેમને (વચમણાણ દુવે વિ પજ્જતિ) વચનપર્યાપ્તિ અને મનપર્યાપ્તિ બંને (સમકાલં) સમકાળે જ પૂર્ણ થાય છે. ૪૩.

હવે પહેલા ત્રણ શરીરને વિષે સર્વ પર્યાપ્તિઓને યોગ્ય એવા કાળનું પ્રમાણ કહેવાને ઇચ્છતા સતા કહે છે:—

उरालविउवाहारे, छन्हऽवि पज्जत्ति जुगवमारंभे ।

तिन्हऽवि पढमिगसमए, बीआ पुण अंतमोहुत्ती ॥ ४४ ॥

અર્થ:—(ઉરાલવિઝાહારે) ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણે શરીરને વિષે (જુગવં) સમકાળે (छन्ह वि पज्जत्ति) છએ પર્યાપ્તિઓને (આરંભે) આરંભ થાય છે, એવી વ્યવસ્થા છે અને પૂર્ણતા અનુક્રમે પામે છે. (તિन्हऽवि) ત્રણે શરીરમાં પણ (पढम) પહેલી આહારપર્યાપ્તિ (इगसमए) એક સમયે જ પૂર્ણ થાય છે, (बीआ पुण) બીજી શરીરપર્યાપ્તિ ત્રણે શરીરમાં (अंतमोहुत्ती) અંતર્મુહૂર્તના પ્રમાણવાળી છે. ૪૪.

હવે બાકીની પર્યાપ્તિઓનું કાળપ્રમાણ ઔદારિક શરીરને આશ્રીને ગાથાના પૂર્વાર્ધવડે કહે છે અને વૈક્રિય તથા આહારક શરીરને આશ્રીને ગાથાના ઉત્તરાર્ધવડે કહે છે:—

पिहु पिहु असंखसमइअ, अंतमुहुत्ता उराल चउरोऽवि ।

पिहु पिहु समया चउरोऽवि, हुंति वेउविआहारे ॥ ४५ ॥

અર્થ:—ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી એ (चउरोऽवि) ચારે પર્યાપ્તિઓ (उराल) ઔદારિક શરીરને વિષે (असंखसमइअ) અસંખ્યાતા સમયવાળા (पिहु पिहु) પૃથક્ પૃથક્ (अंतमुहुत्ता) અંતર્મુહૂર્ત પૂર્ણ થાય છે, એટલે તે સર્વે પર્યાપ્તિઓ ચાર અંતર્મુહૂર્તવડે પરિપૂર્ણ થાય છે. (वेउविआहारे) તથા વૈક્રિય અને આહારક શરીરને વિષે ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી એ (चउरोऽवि) ચારે પર્યાપ્તિઓ (पिहु पिहु) પૃથક્ પૃથક્ (समया हुंति) એક એક સમયે પૂર્ણ થાય છે. એક સમયે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, બીજે સમયે ઉચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ, ત્રીજે સમયે ભાષાપર્યાપ્તિ અને ચોથે સમયે મનપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે. ૪૫.

આ પ્રમાણે મનુષ્ય અને તિર્યચને આશ્રીને પર્યાપ્તિઓ કહી.

હવે દેવ અને નારકીને આશ્રીને કહે છે:—

**છન્હઽવિ સમમારંમે, પદમા સમણઽવિ અંતમોહુત્તી ।
તિ તુરિઅ સમણ સમણ, સુરેસુ પણ છટ્ટ ઇગસમણ ॥૪૬॥**

અર્થ:—(સુરેસુ) દેવ અને ઉપલક્ષણથી નારકીને વિષે (છન્હઽવિ) છએ પર્યાસિઓને (સમમારંમે) સમકાળે પ્રારંભ થાય છે, તેમાંથી (પદમા) પહેલી ઓળાહારરૂપ પર્યાપ્તિ (સમણઽવિ) એક સમયે પરિપૂર્ણ થાય છે. બીજી શરીર પર્યાપ્તિ ત્યારપછી (અંતમોહુત્તી) અંતર્મુહૂર્તે પૂર્ણ થાય છે, (તિ) ત્રીજી અને (તુરિઅ) ચોથી પર્યાપ્તિ ત્યારપછી પૃથક્ પૃથક્ (સમણ સમણ) એક એક સમયે પૂર્ણ થાય છે. તથા (પણ છટ્ટ) પાંચમી વચનપર્યાપ્તિ અને છટ્ટી મન:-પર્યાપ્તિ એ બંને ત્યારપછી (ઇગસમણ) એક જ સમયે પૂર્ણ થાય છે; કારણ કે તેનો તેવો સ્વભાવ જ છે. દેવ અને નારકીને ઉત્તરવૈક્રિયમાં પણ એ જ પ્રમાણે પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થાય છે. ૪૬.

(ઇતિ પર્યાસિદ્વારં સપ્તમમ્ ॥ ૭ ॥)

હવે કૃષ્ણરાજના સ્વરૂપનું આઠમું દ્વાર કહે છે.

**બંમે રિદ્ધે તદ્ઽમિ, પત્થડે અટ્ટ કણ્હરાઈઓ ।
ઈંદય ચડસુ દિસાસું, અરુલાડગસંઠિઆ દિગ્ધે ॥૪૭॥**

અર્થ:—(બંમે) બ્રહ્મલોક નામના પાંચમા દેવલોકમાં રહેલા (રિદ્ધે તદ્ઽમિ) ત્રીજા રિષ્ટ નામના (પત્થડે) પાથડામાં (અટ્ટ કણ્હરાઈઓ) આઠ કૃષ્ણરાજઓ છે. તે સચિત્ત અને અચિત્ત પૃથ્વીના પરિણામરૂપ ભીંતને આકારે છે. તેનો આકાર કેવો છે? તે કહે છે—રિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રસ્તરમાં રહેલા (ઈંદય) ઈન્દ્રક વિમાનની (ચડસુ દિસાસું) ચારે દિશાઓમાં બે કૃષ્ણરાજઓ છે તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ દિશામાં દક્ષિણ ઉત્તર લાંબી અને તીર્છી પહોળી બે કૃષ્ણરાજઓ છે. એ જ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી અને તીર્છી પહોળી બે કૃષ્ણરાજઓ છે. પશ્ચિમ દિશામાં દક્ષિણ ઉત્તર લાંબી અને તીર્છી પહોળી બે કૃષ્ણરાજઓ છે, તથા ઉત્તર દિશામાં પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી અને તીર્છી પહોળી બે કૃષ્ણરાજઓ છે. તે સર્વ મળીને આઠ છે. તે કૃષ્ણરાજઓ કેવી છે? તે કહે છે. (અરુલાડગસંઠિઆ દિગ્ધે) આખાટકના સંસ્થાન જેવી લાંબી છે. આખાટક એટલે પ્રેક્ષણને સ્થળે (અખાડાની ભૂમિમાં) ચારે તરફ બેસવાના આસન હોય છે તે આકારે રહેલી છે. પ્રશ્નપતની ટીકામાં પણ એ પ્રમાણે કહેલું છે. ૪૭. હવે લાંબાઈનું પ્રમાણ કહે છે:—

જોઅણઅસંખ પોહત્તિ, સંખ ર્ઐસાણિ ઐચ્છિ ઐચિમાલી ।

વૈરોઅણ પંહંકર, ચંદામં સૂરિઅ સુકામં ॥ ૪૮ ॥

સુપદ્મમં રિટ્ઠં, મજ્ઞે વટં વહિં વિચિત્તટ્ઠં ।

તેસિં પહુ સારસ્સય-પમુહા તદ્દુદુગપરિવારા ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—તે કૃષ્ણરાણ્યો (જોઅણઅસંખ) અસંખ્યાતા હજાર યોજન લાંબી છે, (પોહત્તિ સંખ) સંખ્યાતા હજાર યોજન પહોળી છે તથા તેમનો વિસ્તાર-પરિધિ અસંખ્યાતા હજાર યોજનનો છે. તેમની ઉંચાઈ આ પ્રમાણે-કોઈ મહદ્દિક દેવતા જે ગતિવડે ત્રણ ચપટી વગાડીએ તેટલી વારમાં આખા જંબૂદ્વીપની ફરતી એકવીશ વાર પ્રદક્ષિણા દે, તે દેવતા તે જ ગતિવડે પંદર દિવસે એક કૃષ્ણરાણ્યનું ઉલ્લંઘન કરે, પણ બીજીનું ઉલ્લંઘન કરી શકે નહિ. એટલી તે ઉંચી છે. તે કૃષ્ણરાણ્યની વચમાં શું છે ? તે કહે છે:—આ કૃષ્ણરાણ્યની (ર્ઐસાણિ) ઇશાન વિગેરે દિશા તથા વિદિશાઓ મળી આઠે આંતરામાં એટલે બળે રાણ્યની વચ્ચે ચાર દિશામાં ચાર અને બળે રાણ્યના ખૂણા ઉપર ચાર વિદિશામાં ચાર એમ આઠ વિમાનો છે. તે આ પ્રમાણે-ઉત્તર અને પૂર્વની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે વિદિશામાં (અચ્છિ) અર્ચિ નામનું વિમાન છે ૧, પૂર્વ દિશાની બે કૃષ્ણરાણ્યની વચ્ચે (અચિમાલી) અર્ચિમાલી નામનું વિમાન છે ૨, પૂર્વ અને દક્ષિણના અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યની વચ્ચે વિદિશામાં (વૈરોઅણ) વૈરોઅણ નામનું વિમાન છે ૩, દક્ષિણની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે (પંહંકર) પ્રહંકર નામનું વિમાન છે ૪, દક્ષિણ અને પશ્ચિમની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે વિદિશામાં (ચંદામં) ચંદ્રાલ નામનું વિમાન છે ૫, પશ્ચિમની બે કૃષ્ણરાણ્યની વચ્ચે (સૂરિઅ) સૂરાલ નામનું વિમાન છે ૬, પશ્ચિમ અને ઉત્તરની અભ્યંતરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે વિદિશામાં (સુકાલં) સુકાલ નામનું વિમાન છે ૭, ઉત્તરની બે કૃષ્ણરાણ્યોની વચ્ચે (સુપદ્મમં) સુપ્રતિષ્ઠાલ નામનું વિમાન છે ૮ તથા સર્વે કૃષ્ણરાણ્યોના (મજ્ઞે) મધ્ય ભાગમાં (રિટ્ઠં) રિષ્ઠાલ નામનું વિમાન છે. ૯. તે એક વિમાન (વટં) વર્તુલાકારે છે, અને (વહિં વિચિત્તટ્ઠં) બહારના આઠ વિચિત્ર આકારના છે, કારણ કે તે આવલિકામાં રહેલા નથી. તે વિમાનોથી અસંખ્યાતા હજાર યોજનને છેટે અલોક છે. (તેસિં પહુ) તે વિમાનોના સ્વામી (સારસ્સયપમુહા) સારસ્વત વિગેરે લોકાતિક દેવતાઓ છે. (તદ્દુદુગપરિવારા) તેઓ બે બેના ભેળા પરિવારવાળા છે. ૪૯.

પ્રથમના ત્રણ યુગળમાં આગળ કહેશું તેટલા દેવોનો પરિવાર છે:—

સત્તસય સત્ત ચડદસ, સહસા ચડદાહિઅ સગસહસ સત્ત ।

નવ નવસય નવ નવહિઅ, અવાવાહાગિચ્ચરિટ્ઠેસુ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—સારસ્વત અને આદિત્ય નામના બન્ને દેવોનો મળીને (સત્ત સય સત્ત) સાત સો ને સાત દેવોનો પરિવાર છે. અગ્નિ અને વરુણ એ બન્ને દેવોનો મળીને (ચૌદસ સહસ્રા ચૌદહિઝ) ચૌદ હજાર ને ચૌદ દેવોનો પરિવાર છે. ગર્દતોય અને તુષિતનો મળીને (સગસહસ સત્ત) સાત હજાર ને સાત દેવોનો પરિવાર છે. બાકીના (અઘ્વાબાહાગિચ્ચરિટ્ટેસુ) અઘ્યાબાધ, આગ્નેય તથા રિષ્ટ એ ત્રણેમાંના દરેકને આ અંશકારના મતે (નવ નવ સય) નવ નવ સો ને (નવ નવ હિઝ) નવ નવ અધિક દેવોનો પરિવાર છે. સર્વ મળીને તે પરિવારના દેવો ૨૪૪૫૫ છે. પ્રવચનસારોદ્ધાર વિગેરે ઘણા અંશોમાં તે છેલ્લા ત્રણ દેવોના મળીને નવ સો ને નવ દેવોનો પરિવાર કહ્યો છે તેના મત પ્રમાણે સર્વ વિમાનના મળીને સર્વે દેવો ૨૨૬૩૭ થાય છે. ૫૦.

હવે તે દેવોનાં નામો કહે છે.—

સારસ્સયમાઙ્ગા, વણ્હી વરુણા ય ગદ્દતોયા ય ।

તુસિઆ અઘ્વાબાહા, અગિયા ચેવ રિટ્ટા ય ॥ ૫૧ ॥

અર્થ:—(સારસ્સય) સારસ્વત ૧, (આઙ્ગા) આદિત્ય ૨, (વણ્હી) વન્દિ ૩, (વરુણા ય) વરુણ ૪, (ગદ્દતોયા ય) ગર્દતોય ૫, (તુસિઆ) તુષિત ૬, (અઘ્વાબાહા) અઘ્યાબાધ ૭, (અગિયા) આગ્નેય ૮, (ચેવ રિટ્ટા ય) તથા રિષ્ટ ૯. તે દેવતાઓનું જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય આઠ સાગરોપમનું છે, તથા તેઓ સાત આઠ ભવે મોક્ષે જવાના હોય છે. ૫૧.

હવે કૃષ્ણરાણ્યોનું પરસ્પર સ્પર્શ થવાનું સ્વરૂપ કહે છે:—

પુવંતર જમ્મબહિં, પુટ્ટા જમ્મંતરા બહિં વરુણં ।

તમ્મજ્ઞુત્તર બાહિં, ઉર્ઙ્ગમજ્ઞા બહિં પુવં ॥ ૫૨ ॥

અર્થ:—(પુવંતર) પૂર્વ દિશાની આભ્યંતર રાણ (જમ્મબહિં પુટ્ટા) દક્ષિણની બહારની રાણનો સ્પર્શ કરે છે ૧. (જમ્મંતરા બહિં વરુણ) દક્ષિણની આભ્યંતર રાણ પશ્ચિમની બહારની રાણનો સ્પર્શ કરે છે. ૨. (તમ્મજ્ઞુત્તર બાહિં) પશ્ચિમની આભ્યંતર રાણ ઉત્તરની બહારની રાણનો સ્પર્શ કરે છે ૩ તથા (ઉર્ઙ્ગમજ્ઞા બહિં પુવં) ઉત્તરની આભ્યંતર રાણ પૂર્વની બહારની રાણનો સ્પર્શ કરે છે. ૫૨.

હવે તે કૃષ્ણરાણ્યોના આકારનો વિલાગ કહે છે:—

પુઘાવરા છલંસા, તંસા પુણ દાહિણુત્તરા બજ્ઞા ।

અબ્મંતર ચરંસા, સઘા વિ અ કળહરાઈઓ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ:—(પુઘાવરા) પૂર્વ અને પશ્ચિમની બહારની બે કૃષ્ણરાણીઓ (છલંસા) છ હાંશવાળી છે, (પુણ દાહિણુત્તરા બજ્ઞા) અને ઉત્તર દક્ષિણની બહારની બે કૃષ્ણરાણીઓ (તંસા) ત્રિકોણ છે. (અબ્મંતર) આભ્યંતરની (સઘા વિ અ કળહરાઈઓ) ચારે કૃષ્ણરાણીઓ (ચરંસા) ચોખંડી છે. ૫૩.

(ઇતિ કૃષ્ણરાજી દ્વારમષ્ટમમ્ ॥ ૮ ॥)

હવે નવમું વલયદ્વાર કહે છે—

પુક્કરિગારસ તેરેવ, કુંડલે રુઅગિ તેર ઠારે વા ।

મંડલિઆચલતિન્નિ ઉ, મણુત્તર કુંડલો રુઅગો ॥ ૫૪ ॥

અર્થ:—કાલોદ સમુદ્રની બહાર વલયના આકારે રહેલો સોળ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો (પુક્કર) પુષ્કરવર નામનો દ્વીપ છે. તેના બહારના અર્ધના પ્રારંભ દળમાં માનુષોત્તર પર્વત છે ૧, તથા જંબૂદ્વીપથી (ઇગારસ તેરેવ) અગ્યારમો, કેાઈના મતે તેરમો (કુંડલે) કુંડલદ્વીપ છે, તેના બીજા અર્ધ ભાગના પ્રારંભમાં બીજો તે જ નામનો પર્વત છે ૨, તથા જંબૂધાયદ્વિપુલ્કર એ પ્રમાણે સંગ્રહણિમાં દેખાડેલા ક્રમવડે (રુઅગિ તેર ઠારે વા) તેરમો અથવા બીજાને મતે અઠારમો રુચકદ્વીપ છે, તેમાં ત્રીજો તે નામનો પર્વત છે. એ પ્રમાણે (મંડલિઆચલતિન્નિ ઉ) મંડલાચલ-વલયાકાર ત્રણ પર્વતો પુષ્કરવર, કુંડલ અને રુચક નામના દ્વીપોમાં અર્ધા અર્ધા ભાગના મધ્યમાં કિલ્લાના આકારે રહેલા છે. તે પર્વતોના નામ (મણુત્તર કુંડલો રુઅગો) માનુષોત્તર, કુંડલ અને રુચક છે. ૫૪.

હવે ગાથાના પૂર્વાર્ધવડે તે પર્વતોની ઉંચાઈ કહે છે—

સત્તરસય ઇગવીસાં, બાયાલસહસં ચુલસિસહસુચ્ચાં ।

ચડસય તીસા કોસં, સૈહસં સૈહસં ચ ઓગાઢા ॥ ૫૫ ॥

અર્થ:—માનુષોત્તર પર્વત (સત્તરસય ઇગવીસા) સતર સો ને એકવીશ યોજન ઉંચો છે ૧, કુંડલપર્વત (બાયાલસહસ) એંતાળીશ હજાર યોજન ઉંચો છે ૨ અને રુચક પર્વત (ચુલસિસહસુચ્ચા) ચોરાશી હજાર યોજન ઉંચો છે ૩. હવે ગાથાના ઉત્તરાર્ધવડે તે પર્વતોની ભૂમિમાં ઊંડાઈ બતાવે છે.—પહેલો માનુષોત્તર પર્વત ઉંચાઈને ચોથે ભાગે એટલે (ચડસય તીસા કોસં) ચાર સો ને ત્રીશ

યોજન તથા એક ગાઉ ભૂમિમાં અવગાહીને રહ્યો છે. (ચ) અને બીજા બે કુંડલ તથા રુચક પર્વતો (સહસં સહસં) હજાર હજાર યોજન ભૂમિમાં (ઓગાઢા) અવગાહીને રહ્યા છે. ૫૫.

હવે તે પર્વતોના નીચે, વચ્ચે તથા ઉપરના વિષ્કંભનું માન કહે છે:—

**ભુવિ દસસય બાવીસા, મજ્ઞે સત્ત ય સયા ડ તેવીસા ।
સિહરે ચત્તારિ સયા, ચડવીસા મણુઅ કુંડલગા ॥ ૫૬ ॥**

અર્થ:—પહેલા બે પર્વતનો વિષ્કંભ કહે છે—સમાન (ભુવિ) ભૂતળની અપેક્ષાએ (તળેટીએ) (દસસય બાવીસા) એક હજાર ને બાવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે, (મજ્ઞે) મધ્ય ભાગમાં (સત્ત ય સયા ડ તેવીસા) સાત સો ને ત્રેવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે અને (સિહરે) શિખર ઉપર (ચત્તારિ સયા ચડવીસા) ચાર સો ને ચોવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે. આ પ્રમાણે (મણુઅ કુંડલગા) માનુષોત્તર અને કુંડલ પર્વતનો વિષ્કંભ-વિસ્તાર જાણવો. ૫૬.

હવે રુચક પર્વતનો ત્રણે સ્થાનનો વિસ્તાર એ બંને પર્વતો કરતાં ભિન્ન છે તે કહે છે:—

**દસ સહસા બાવીસા, ભુવિ મજ્ઞે સગસહસ્સ તેવીસા ।
સિહરે ચડરો સહસા, ચડવીસા રુઅગસેલંમિ ॥ ૫૭ ॥**

અર્થ:—(રુઅગસેલંમિ) રુચક પર્વતનો (ભુવિ) પૃથ્વીની સપાટી પર (દસ સહસા બાવીસા) દસ હજાર ને બાવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે, (મજ્ઞે) મધ્યભાગમાં (સગસહસ્સ તેવીસા) સાત હજાર ને ત્રેવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે, તથા (સિહરે) શિખર પર (ચડરો સહસા ચડવીસા) ચાર હજાર ને ચોવીશ યોજનનો વિસ્તાર છે. ૫૭.

હવે પૂર્વે કહેલા બે પર્વતો કરતાં આ રુચક પર્વતના શિખર પર જે વિશેષ છે તે કહે છે:—

**રુઅગસિહરે ચડદિસિ, વિઅસહસેગેગચડથિઅટ્ટટ્ઠ ।
વિદિસિ ચડઈ અ ચત્તા, દિસિકુમરી કૂડ સહસંકા ॥ ૫૮ ॥**

અર્થ:—વલયાકારવાળા (રુઅગસિહરે) રુચક પર્વતના ચાર હજાર ને ચોવીશ યોજનના વિસ્તારવાળા શિખરભાગના ચાર વિભાગ કરવા. એટલે દરેક વિભાગ એક હજાર ને છ યોજનનો થાય છે. તેના પ્રથમ ભાગને મૂઢીને (વિઅ) બીજા

ભાગમાં (ચડદિસ) પૂર્વાદિક ચારે દિશામાં (સહસ્રેગ) સહસ્રકૂટ નામના એક એક (બધા મળીને ચાર) સિદ્ધકૂટ છે, તથા તે રુચક પર્વતના શિખરના એક હજાર ને છ યોજનના વિસ્તારવાળા (ચડથિ) ચોથા ભાગમાં (દરેક દિશાએ) (અઢઢ) આઠ આઠ કૂટો છે. (બધા મળીને બત્રીશ છે.) તે બત્રીશ દિક્ષુમારીઓનાં સ્થાનો છે એમ જાણવું. મધ્યે રહેલા ચાર સિદ્ધકૂટ સહિત તે દરેક દિશામાં નવ નવ કૂટો થાય છે, પણ અંદરના ચાર સિદ્ધકૂટ ઉપર જિનેશ્વરની પ્રતિમાથી સુશોભિત સિદ્ધાયતન છે. તથા તે જ ચોથા ભાગમાં (વિદિસિ) વિદિશાઓમાં એકેક કુલ (ચડઢ અ) ચાર કૂટો છે. તે સર્વે મળીને (૩૬) (સહસંકા) સહસ્રકૂટ નામવાળા છે. એટલે તે મૂળમાં (તળેટીમાં) હજાર યોજનના વિસ્તારવાળા છે, મધ્યમાં સાડીસાતસો યોજન વિસ્તારવાળા છે, શિખર પર પાંચ સો યોજન વિસ્તારવાળા છે અને એક હજાર યોજન ઉંચા છે. તે ૩૬ કૂટો ઉપર તથા રુચકદ્વીપમાં જમીન પર રહેલા બીજા ચાર કૂટ ઉપર ભુવનપતિ નિકાયની (ચત્તા દિસિકુમરી) આલીશ દિક્ષુમારીઓ પોતાના પરિવાર સહિત રહે છે. ૫૮.

હવે તે પર્વતો સંગ્રામી વિશેષ વિચાર કહે છે:—

પદમો સીહનિસાઈ, અદ્ધજવનિમો અ ચડદિસિ સિહરે ।

પન્નાઈ ચડ જિણગેહો, સયાઈ ચડ ચેઝઆ દુન્નિ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ:—(પદમો) પહેલો માનુષોત્તર નામનો પર્વત (સીહનિસાઈ) બેઠેલા સિંહના આકાર જેવો છે, એ માનુષોત્તર પર્વત જંગૂદ્વીપની દિશા તરફ છિન્નટંક એટલે ઉંચી ભીંતની જેવો સરખો—સપાટ છે અને પાછળના ભાગમાં શિખરના ભાગથી આરંભીને નીચે નીચે પહોળાઈમાં વધતો વધતો છે. અથવા તે પર્વત (અદ્ધ-જવનિમો) અર્ધા જવની જેવો છે અથવા જવના અર્ધા ઢગલા જેવો છે. (ચ) વળી (સિહરે) તે પર્વતના શિખર પર (ચડદિસિ) ચારે દિશામાં (ચડ જિણગેહો) ચાર જિનચૈત્યો છે ? તે ચૈત્યો કેવાં છે ? તે કહે છે—(પન્નાઈ) પચાસ યોજન લાંબા, પચીશ યોજન પહોળા અને છત્રીશ યોજન ઉંચા એવા ચાર શાશ્વત જિનચૈત્યો રહેલા છે. તથા (દુન્નિ) કુંડલ અને રુચક એ દરેક પર્વતના શિખર પર ચારે દિશામાં (ચડ ચેઝઆ) ચાર ચાર જિનચૈત્યો છે તે (સયાઈ) સો યોજન લાંબા, પચાસ યોજન પહોળા અને બોતેર યોજન ઉંચા છે. ૫૯.

(इति नवमं वलयद्वारम् ॥ ९ ॥)

હવે દશમું નંદીશ્વરદ્વીપ સંગ્રામી દ્વાર કહે છે:—

તેવટ્ટં કોડિસયં, લસ્કા ચુલસીઝ વલયવિકંભો ।

નંદીસરઠ્ઠમદીવો, ચડદિસિ ચડ અંજણા મઝ્ઝે ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—(તેવટ્ઠં કોડિસયં) એક અળજ, ત્રેસઠ કરોડ અને (લલ્લા ચુલસીર) ચોરાશી લાખ (૧૬૩૮૪૦૦૦૦૦) યોજનના (વલયવિલ્લંભો) વલય વિલ્લંભ (ઘેરાવા)વાળો, જંબૂદ્વીપથી (નંદીસરહમદીવો) આઠમો નંદીશ્વર નામનો દ્વીપ છે. તે દ્વીપ સમગ્ર સુર અને અસુરના સમૂહને આનંદ આપનાર તથા મોટા જિનાલયો, ઉદ્યાનો, પુષ્કરિણીઓ (વાવો) અને પર્વતો વિગેરે પદાર્થોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલી વિભૂતિવડે ઈશ્વર (શ્રેષ્ઠ) છે, તેથી તે નંદીશ્વર એવા સાર્થક નામવાળો છે. તે દ્વીપના વલયના (મજ્જે) મધ્ય ભાગમાં પૂર્વ વિગેરે (ચંડદિસિ) ચારે દિશાઓમાં મધ્ય ભાગે (ચંડઅંજના) ચાર અંજનગિરિ રહેલા છે. તેમના નામ આ પ્રમાણે છે:—પૂર્વ દિશામાં દેવરમણ, દક્ષિણમાં નિત્યોદ્યોત, પશ્ચિમમાં સ્વયંપ્રભ અને ઉત્તરમાં રમણીય નામે અંજનગિરિ છે. ૬૦.

હવે તે અંજનગિરિનું સ્વરૂપ કહે છે:—

ગોપુચ્છા અંજનમય, ચુલસીસહસુચ્ચ સહસમોગાઢા ।

સમભુવિ દસસહસપિહુ, સહસુવરિં તેસિં ચંડદિસિસુ ॥૬૧॥

અર્થ:—(ગોપુચ્છા) ઉંચા કરેલા ગાયના પુચ્છના સંસ્થાને રહેલા એટલે કે જેમ ગાયનું પૂછડું મૂળમાં સ્થૂળ હોય અને નીચે જતાં અનુક્રમે નાનું નાનું (પાતળું પાતળું) હોય તેમ આ ચારે અંજનપર્વતો નીચે અધિક વિસ્તારવાળા અને ઉપર ઉપર અનુક્રમે થોડા થોડા વિસ્તારવાળા છે. તે પર્વતો સર્વથા (અંજનમય) અંજનરત્નમય (નીલરત્નમય) છે. તે ચારે પર્વતો (ચુલસીસહસુચ્ચ) પૃથ્વી પરથી ચોરાશી હજાર યોજન ઉંચા છે, (સહસમોગાઢા) એક હજાર યોજન પૃથ્વીની અંદર રહેલા છે, (સમભુવિ) પૃથ્વીની સપાટી ઉપર (દસસહસપિહુ) દસ હજાર યોજનના વિસ્તારવાળા છે અને ત્યાંથી ઉપર જતાં અનુક્રમે હીન થતાં થતાં છેક (સહસુવરિં) ઉપર એક હજાર યોજનના વિસ્તારવાળા છે. તે પર્વતોની પરિધિ મૂળમાં એકત્રીશ હજાર છશે' ને ત્રેવીશ (૩૧૬૨૩) યોજનથી કાંઈક હીન છે, અને શિખરપરની પરિધિ ત્રણ હજાર એકસો ને બાસઠ (૩૧૬૨) યોજન છે. (તેસિં) તે પર્વતોની (ચંડદિસિસુ) ચારે દિશાઓમાં શું છે ? તે કહે છે. ૬૧.

લક્કંતરિઆ ચંડ ચંડ, વાવી સ દસ ય જોઅણુવિવિદ્ધા ।

લક્કં દીહપિહુચ્ચે, તમ્મજ્ઞે દહિમુહા સોલ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ:—(લલ્લંતરિઆ) લાખ યોજનને આંતરે એટલે તે ચારે અંજનગિરિની ચારે દિશાઓમાં લાખ લાખ યોજન છેટે (ચંડ ચંડ વાવી) ચાર ચાર વાવો છે. બધી મળીને સોળ વાવો છે. (સ) તે દરેક વાવો (દસ ય જોઅણુવિવિદ્ધા)

દશ દશ યોજન ઊંડી છે. નિર્મળ, શીતળ અને સ્વાદુ જળથી ભરેલી છે. તે દરેક વાવ (લલ્લં દીહપિહુચ્ચ) લાંબાઈ તથા પહોળાઈમાં લાખ લાખ યોજનની છે. તે દરેક વાવ પૂર્વ વિગેરે દિશાના અનુક્રમે અશોક, સમચ્છદ, ચંપક અને આમ્ર વનોએ કરીને વ્યાપ્ત છે. એટલે સર્વ મળીને ચોસઠ વનો છે. (તમ્મજ્ઞે) તે દરેક વાવોના મધ્યમાં (દહિમુહા) દધિમુળ નામના (સોલ) સોળ પર્વતો રહેલા છે. ૬૨.

તે દધિમુળ નામના પર્વતો કેવા છે તે કહે છે:—

સહસોગાઢા ચડસટ્ઠિ—સહસુચ્ચા દસસહસ્સ પિહુલા ય ।

સવ્વથ સમા પલ્લગ—સરિસા રુપ્પામયા સવ્વે ॥ ૬૩ ॥

અર્થ:—તે દરેક દધિમુળ પર્વતો (સહસોગાઢા) એક હજાર યોજન પૃથ્વીની અંદર રહેલા છે. બહાર (ચડસટ્ઠિસહસુચ્ચા) ચોસઠ હજાર યોજન ઉંચા છે, અને (સવ્વથસમા) સર્વત્ર મૂળમાં, મધ્યમાં અને શિખરમાં સરખા (દસ-સહસ્સ પિહુલા ય) દશ હજાર યોજન પહોળા છે; માટે જ તે (પલ્લગસરિસા) પદ્યની જેવા કહેવાય છે. પદ્ય એટલે અનાજ ભરવાનો કોઠો અથવા માણું તેને આકારે રહેલા છે. વળી તે પર્વતો (સવ્વે) સર્વે (રુપ્પામયા) રૂપામય છે એટલે શ્વેત વર્ણવાળા છે. ૬૩.

હવે અંજનગિરિ અને દધિમુળ પર્વતો પર જિન ચૈત્યો છે તે વિષે કહે છે:—

અંજનદહિમુહચેઙ્ગ, વીસં ચડદાર દીહપિહુચ્ચા ।

સય પન્ના બાવત્તરિ, જોઅણ ટ્ઠાણંગિ જિઅભિગમે ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—(અંજનદહિમુહ) ચારે અંજન પર્વતો પર અને સોળે દધિમુળ પર્વતો પર (ચેઙ્ગ) એક એક ચૈત્ય હોવાથી સર્વ મળીને (વીસં) વીસ ચૈત્યો છે, તે દરેક ચૈત્ય (ચડદાર) ચાર ચાર દ્વારવાળા છે. (અન્ય આચાર્યને મતે ચારે વિદિશામાં દરેક દધિમુળના આંતરામાં બેબે હોવાથી બત્રીશ રતિકર નામના પર્વતો પર પણ એક એક ચૈત્ય હોવાથી એકંદર બાવન ચૈત્યો છે.) તે દરેક સિદ્ધાયતનો (ચૈત્યો) (સય) સો સો યોજન પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા, (પન્ના) પચાસ પચાસ યોજન ઉત્તર દક્ષિણ પહોળા અને (બાવત્તરિ જોઅણ) બોતેર યોજન ઉંચા છે. તે દરેક ચૈત્યના દરેક દ્વારમાં મુળમંડપ ૧, પ્રેક્ષામંડપ ૨, ચૈત્યસ્તૂપ ૩, ચૈત્યવૃક્ષ ૪, મહેન્દ્રધ્વજ ૫ અને પુષ્કરિણી (વાવ) એ છ પદાર્થો રહેલા છે. તેમાં મુળમંડપ અને પ્રેક્ષામંડપ સો યોજન લાંબા, પચાસ યોજન પહોળા અને સોળ યોજન ઉંચા છે. ચૈત્યસ્તૂપ સોળ યોજન લાંબા અને સોળ યોજન પહોળા છે. ચૈત્યવૃક્ષ અને મહેન્દ્રધ્વજની પીઠિકાઓ આઠ યોજન લાંબી

પહોળી છે અને પુષ્કરિણી વાવો સો યોજન લાંબી પહોળી અને દશ યોજન ઊંડી છે. આ પર્વત ઉપરની વાવોમાં મત્સ્ય વિગેરે જળચર પ્રાણીઓ છે, એમ પ્રજ્ઞાપનાના ત્રીજા પદની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ચૈત્યવૃક્ષ અને ઈંદ્રધ્વજનું પ્રમાણ જીવાલિગમ ઉપાંગથી જાણી લેવું. આ પ્રમાણે વીશ સિદ્ધાયતનોનું સ્વરૂપ (દ્વાણંગિ જિઅભિગમે) ઠાણાંગ સૂત્રમાં અને જીવાલિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે. ૬૪.

હવે રતિકર પર્વતો વિષે કહે છે:—

**નંદી વિદિસિં ચરો, દસિગસહસ્સા પિદ્ધુચ્ચ પાઝહે ।
ઝલ્હરિસરિસ ચેઙ્ગ, રઙ્કર ઠાણંગિસુત્તમ્મિ ॥ ૬૫ ॥**

અર્થ:—(નંદી) નંદીશ્વર દ્વીપની (વિદિસિં ચરો) ચારે વિદિશામાં (રઙ્કર) ચાર રતિકર પર્વતો છે, તે પર્વતો પણ (ચેઙ્ગ) ચૈત્યો સહિત છે. પ્રવચનસારોદ્ધારાદિક ગ્રંથને અનુસારે તો ચાર વાવોના આંતરામાં બે બે રતિકર પર્વતો રહેલા છે. (આ પ્રમાણે એક દિશામાં ચાર વાવો હોવાથી આઠ રતિકર પર્વતો છે. એક દિશામાં જેમ છે તેમ જ બીજી ત્રણ દિશામાં હોવાથી સર્વે મળીને બત્રીશ રતિકર પર્વતો સિદ્ધાયતન સહિત છે.) હવે પ્રથમ કહેલા ચાર રતિકર પર્વતોનું તથા અન્ય આચાર્યના મતે બત્રીશ રતિકર પર્વતોનું એક સરખું જ પ્રમાણ છે, તે કહે છે—(દસિગસહસ્સા પિદ્ધુચ્ચ) દશ હજાર યોજન પહોળા અને દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા એટલે લાંબા, ગોળ, એક હજાર યોજન ઊંચા અને એક હજાર યોજનના (પાઝહે) ચોથા ભાગે :એટલે અઢીસો યોજન ભૂમિની અંદર રહેલા છે. તે પર્વતો નીચે (તળેટીએ) તથા ઉપર (શિખરે) દશ હજાર યોજન સરખા પહોળા હોવાથી (ઝલ્હરિસરિસ) ઝલ્હરી નામના વાનિત્ર જેવા વર્તુલાકારે છે. આ સર્વ હકીકત (ઠાણંગિસુત્તમ્મિ) ઠાણાંગ સૂત્રમાં કહેલી છે. ૬૫. (ટીકા-વાળી પ્રતમાં ત્રીજા પાદમાં (અચેઙ્ગ) એવો પાઠ છે અને ટીકામાં ચૈત્ય રહિત એમ અર્થ પણ કર્યો છે.)

હવે ઉપર કહેલા સ્થાનથી બીજા સ્થાનોમાં એટલે ઉર્ધ્વલોક અને અધો-લોકમાં જે સિદ્ધાયતનો છે તેની ઉંચાઈ વિગેરેનું પ્રમાણ કહે છે:—

**નંદીસરવ્વ ઉઙ્ઙં, પન્નાસાઈ અસુરજિણભવણં ।
તયં અઘ્ઘં નાગાઙ્ગસુ, વંતરનગરેસુ તયં અઘ્ઘં ॥ ૬૬ ॥**

અર્થ:—(નંદીસરવ્વ) નંદીશ્વરમાં રહેલા ચૈત્યોની જેમ (ઉઙ્ઙં) ઉર્ધ્વલોકે દેવલોકમાં રહેલા સિદ્ધાયતનો સો યોજન લાંબા, (પન્નાસાઈ) નિપ્યાસ યોજન પહોળા તથા બોતેર યોજન ઊંચા છે. પરંતુ ત્રણ ત્રણ દ્વારવાળા છે, (અસુરજિણભવણં)

ભુવનપતિમાં અસુરકુમાર નિકાયના જિનભવનો (તયં અદ્ધં) તેનાથી અર્ધા પ્રમાણવાળા છે, એટલે પચાસ યોજન લાંબા, પચીશ યોજન પહોળા અને છત્રીશ યોજન ઉંચા છે. (નાગાદ્રસુ) તથા નાગકુમારાદિક નવ નિકાયોમાં રહેલા ચૈત્યો તેથી પણ અર્ધા પ્રમાણવાળા એટલે પચીશ યોજન લાંબા, સાડાભાર યોજન પહોળા અને અઢાર યોજન ઉંચા છે. તથા (વંતરનગરેસુ) વ્યંતરોના નગરોમાં રહેલા ચૈત્યો (તયં અદ્ધં) તેથી પણ અર્ધા પ્રમાણવાળા એટલે સાડાભાર યોજન લાંબા, સવા છ પહોળા અને નવ યોજન ઉંચા છે. જ્યોતિષક વિમાનોમાં અને તિચ્છાં લોકમાં રહેલા ચૈત્યો ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણવાળા છે. ૬૬.

(ઇતિ નંદીશ્વરદ્વીપદ્વારં ॥ ૧૦ ॥)

હવે અગિઆરમું અહિક્રિયા નામનું દ્વાર કહે છે:—

મન્નહ જિણાણ આણં, મિચ્છં પરિહૈરહ ધરહ સમ્મત્તં ।
છવિહ આવસયંમિ અ, ઉજ્જુત્તો હોઈ પહિદિઅહં ॥ ૬૭ ॥

અર્થ:—(મન્નહ જિણાણ આણં) જિનેશ્વરની આજ્ઞા માનવી (૧) (મિચ્છં પરિહરહ) મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો (૨) (ધરહ સમ્મત્તં) સમ્યક્ત્વને ધારણ કરવું (૩) (છવિહ આવસયંમિ અ) છ પ્રકારના આવશ્યકમાં (ઉજ્જુત્તો હોઈ પહિદિઅહં) પ્રતિદિન ઉદ્યમવંત થવું. (૪) ૬૭.

પઠ્ઠેસુ પોસહવયં, દાણં સીલં તવો ઈ ભાવો અ ।
સજ્ઞાયં નમુક્કારો, પરોવયારો અ જયણી ય ॥ ૬૮ ॥

અર્થ:—(પઠ્ઠેસુ પોસહવયં) પર્વને દિવસે પૌષધ વ્રત લેવું ૫. (દાણં) દાન દેવું ૬. (સીલં) શીલ પાળવું ૭. (તવો અ) તપ કરવો ૮. (ભાવો અ) ભાવના ભાવવી ૯. (સજ્ઞાય) સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવું ૧૦. (નમુક્કારો) નવ-કારનો નામ કરવો ૧૧. (પરોવયારો અ) પરોપકાર કરવો ૧૨. (જયણા ય) યતના કરવી ૧૩. ૬૮.

જિણપૂઔં જિણથુણં, ગુરુથુઈ સાહમિઆણ વચ્છલ્લં ।
વવહારસ્સયસુંદ્ધી, રહજ્જત્તા તિત્થજત્તા ય ॥ ૬૯ ॥

અર્થ:—(જિણપૂઆ) જિનેશ્વરની પૂજા કરવી ૧૪. (જિણથુણં) જિનેશ્વરની સ્તુતિ કરવી ૧૫. (ગુરુથુઈ) ગુરુની સ્તુતિ કરવી ૧૬. (સાહમિઆણ વચ્છલ્લં)

સાધર્મીવાત્સલ્ય કરવું ૧૭. (વ્યવહારસ્સ ય સુદ્ધી) વ્યવહારની શુદ્ધિ કરવી ૧૮. (રહજત્તા) રથયાત્રા ૧૯ અને (તિથ્યજત્તા ય) તીર્થયાત્રા કરવી. ૨૦. ૬૬.

સંઘોવરિ बहुमाँणो, धम्मिअमिच्ची पभावणैा तित्थे ।

नवखित्ते धणवैयणं, पुत्थयलिहणं विसेसेणै ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—(સંઘોવરિ बहुमाँणो) સંઘની ઉપર બહુમાન રાખવું ૨૧. (ધમ્મિઅમિચ્ચી) સમાન ધર્મવાળા સાથે મૈત્રી કરવી ૨૨. (પભાવણા તિત્થે) શાસનની પ્રભાવના કરવી ૨૩. (નવખિત્તે ધણવયણં) નવ ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરવો. ૩૨. (પુત્થયલિહણં વિસેસેણ) વિશેષે કરીને પુસ્તકો લખાવવાં. ૩૩. ૭૦.

परिगहमाँणाऽभिगैह, इक्कारसङ्खपडिमफासणया ।

सव्वविरईमणोरैह, एमाई सङ्खकिच्चाइं ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—(પરિગહમાણા) પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરવું ૩૪. (અભિગૃહ) અભિગ્રહ ધારણ કરવા ૩૫, (ઇક્કારસઙ્ખપડિમફાસણયા) શ્રાવકની અગ્યાર પ્રતિમાઓનું વહન કરવું ૩૬ (સવ્વવિરઈમણોરૈહ) અને સર્વવિરતિ (ચારિત્ર) ગ્રહણ કરવાનો મનોરથ કરવો (ઇચ્છા રાખવી) ૩૭. (એમાઈ સઙ્ખકિચ્ચાઈં) એ વિગેરે શ્રાવકોનાં કૃત્યો બાણવા. ૭૧.

(इति ग्रहिक्रियाद्वार ॥ ૧૧ ॥)

હવે ચૌદ ગુણુસ્થાન નામનું ખારમું દ્વાર કહે છે:—

अह चउदससु गुणेसुं, कालपमाणं भणामि दुविहं पि^१ ।

न मरइ मरइ वि जेसुं, सह परभवुं जेहिं^२ अप्पवहूँ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—(અહ) હવે આ ગુણુસ્થાન નામના દ્વારમાં ચાર પ્રતિદ્વારો (અંતર્ગતદ્વારો) છે તે આ પ્રમાણે:—(ચઉદસસુ ગુણેસું) ચૌદ ગુણુસ્થાનકોમાં (દુવિહં પિ) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિના (કાલપમાણં) કાળનું પ્રમાણ ૧. (ન મરઇ મરઇ વિ જેસું) જે જે ગુણુસ્થાનોમાં રહેલો જીવ મરે અથવા ન મરે તેનું સ્વરૂપ ૨. (સહ પરભવું જેહિં) જીવ જે જે ગુણુસ્થાન સહિત પરલવમાં જાય તે ૩. (અપ્પવહૂં) તથા ગુણુસ્થાનોમાં વર્તતા જીવોનું અદ્યપબદ્ધત્વ ૪. આ પ્રમાણે ગુણુસ્થાનોનાં ચાર પ્રતિદ્વારોને (ભણામિ) હું કહું છું. ૭૨.

તેમાં પહેલા પ્રતિદ્વારની વ્યાખ્યા કરવા ઇચ્છતા આચાર્ય મિથ્યાત્વની સ્થિતિના કાળભેદ બતાવે છે:—

મિચ્છં અણાહનિહણં, અભવે ભવે વિ સિવગમાજુગે ।

સિવગમા અણાહસંતં, સાહસંતં પિ તં એવં ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—અનાદિ અનંત ૧, અનાદિ સાંત ૨, સાદિ અનંત ૩ અને સાદિ સાંત ૪. એ ચાર ભેદોમાં (અમથ્વે) અલબ્ધ જીવને (અણાહનિહણં) અનાદિ અનંત ભાંગે (મિચ્છં) મિથ્યાત્વ હોય છે. તથા (મથ્વે વિ) લબ્ધમાં પણ જે (સિવગમાજુગે) મોક્ષ પામવાને અયોગ્ય હોય? તેને પણ અનાદિ અનંત ભાંગે મિથ્યાત્વ હોય છે. આથી કરીને જાતિલબ્ધ અને અલબ્ધ બન્નેને અનાદિ અનંત મિથ્યાત્વ સિદ્ધ થયું, એ પ્રથમ ભાંગો બાજુવો. તથા (સિવગમા) મોક્ષ પામવાને યોગ્ય એવા લબ્ધ જીવને (અણાહસંતં) અનાદિ સાંત એટલે આદિ રહિત અને અંત સહિત મિથ્યાત્વ હોય છે. જેમકે કોઈક જીવ મરુદેવી માતાની જેમ સમકિત પામીને (વમ્યા સિવાય) તે લવમાં જ મોક્ષે જાય, એ બીજો ભાંગો બાજુવો. ૨. તથા કોઈક જીવને (સાહસંતં પિ) સાદિ સાંત મિથ્યાત્વ હોય છે. જેમકે કોઈ જીવ શ્રી મહાવીરસ્વામી વિગેરેની જેમ સમકિત પામીને પછી ફરીથી મિથ્યાત્વ પામે છે અને ત્યારપછી ફરીને સમકિત પામી મોક્ષે જાય છે. (તં એવં) એ ચોથો ભાંગો બાજુવો. (સાદિ અનંત નામનો ત્રીજો ભાંગો મિથ્યાત્વના વિષયમાં હોતો નથી.) ૭૩.

ત્રીજો સાદિ સાંત નામનો ભાંગો મિથ્યાત્વને વિષે કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? તે કહે છે:—

લહુ અંતમુહૂ ગુરુઅં, દેસૂળમવહ્નપુગ્ગલપરદં ।

સાસાણં લહુ સમઓ, આવલિછકં ચ ઉક્કોસં ॥ ૭૪ ॥

અર્થ:—તે સાદિ સાંત ભાંગે મિથ્યાત્વ (લહુ અંતમુહૂ) જઘન્યથી અંત-મુહૂર્ત સુધી રહે છે, (ગુરુઅં) ઉત્કૃષ્ટથી (દેસૂળમવહ્નપુગ્ગલપરદં) દેશે ઊણા અર્ધપુગ્ગલપરાવર્ત સુધી રહે છે ૧. (સાસાણં) તથા સાસ્વાદન નામનું બીજું ગુણસ્થાનક (લહુ સમઓ) જઘન્યથી એક સમય (ચ) અને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (આવલિછકં) છ આવલિ સુધી રહે છે, તેથી વધારે રહેતું નથી ૨. ૭૪.

અજહન્નમણુક્કોસં, અંતમુહૂ મીસગં અહ ચઉત્થં ।

સમહિઅતિત્તીસયરે, ઉક્કોસં અંતમુહૂ લહુઅં ॥ ૭૫ ॥

૧ કેટલાક લબ્ધ જીવો એવા પણ છે કે જે નિગોદમાંથી નીકળવાના જ નથી તે જાતિલબ્ધ કહેવાય છે.

અર્થ:—(મીસંગ) ત્રીણું મિશ્ર ગુણસ્થાનક (અજહનમણુક્કોસં) અજઘન્યોત્કૃષ્ટ અસંખ્ય સમયવાળા (અંતમુહુ) અંતર્મુદ્ધૂર્ત સુધી રહે છે. (અહ ચડત્યં) ચોથું અવિરતિ નામનું ગુણસ્થાન (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (સમહિઅતિત્તીસયરે) તેત્રીશ સાગરોપમથી કાંઈક અધિક કાળ સુધી રહે છે; કારણ કે સવાર્થસિદ્ધ વિમાનની સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે, તેમાં એક મનુષ્ય ભવનું આયુષ્ય વધે છે, તે અપેક્ષાએ એટલું પ્રમાણ બાણવું. કહ્યું છે કે:—

‘ સાહિઅ તિત્તીસાયર સ્વહં દુગુણં સ્વઓવસમં ’ (ક્ષાયિકને આશ્રીને તેત્રીશ સાગરોપમથી અધિક સ્થિતિ છે અને ક્ષાયોપશમિકને આશ્રીને તેથી બમણી સ્થિતિ છે.) એ સ્થળે છાસઠ સાગરોપમથી કાંઈક અધિક સ્થિતિ કહી છે તે સંખ્યકત્વ છતાં પણ દેશવિરતિ વિગેરે ગુણસ્થાનકના અંતર્ગતપણાએ કરીને બાણવી. ચોથા ગુણસ્થાનકની (લહુઅં) જઘન્ય સ્થિતિ (અંતમુહુ) અંતર્મુદ્ધૂર્તની બાણવી. ૪. ૭૫.

દેસૂણપુલ્લકોડી, ગુરુઅં ચ અંતમુહુ દેસં ।

છઢાઈગારસંતા, લહુ સમયા અંતમુહુ ગુરુઆ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ:—(દેસં) પાંચમા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકની (ગુરુઅં) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (દેસૂણપુલ્લકોડી) આઠ વર્ષે ઊણી કોડ પૂર્વની બાણવી, કારણ કે કોઈક કોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળો જીવ આઠ વર્ષની ઉમ્મર થયા પછી દેશવિરતિને ગ્રહણ કરે, તેથી આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોઈ શકે છે. તથા (લહુ) જઘન્ય સ્થિતિ (અંતમુહુ) અંતર્મુદ્ધૂર્તની છે ૫. (છઢાઈગારસંતા) છઢાથી અગ્યારમા પર્યંત છ ગુણસ્થાનકની (લહુ સમયા) જઘન્ય સ્થિતિ એક સમયની છે, (અંતમુહુ ગુરુઆ) છએની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુદ્ધૂર્તની છે. ૭૬.

(અહીં છઢા સાતમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ ભેળી દેશે ઊણી કોડ પૂર્વની સમજવી.)

અંતમુહુત્તં ઇગં, અલહુક્કોસં અજોગિચ્ચીણેસુ ।

દેસૂણપુલ્લકોડી, ગુરુઅં લહુ અંતમુહુ જોગી ॥ ૭૭ ॥

અર્થ:—(અજોગિ) અયોગીકેવલી નામના ચોદમા અને (ચ્ચીણેસુ) ક્ષીણભોહ નામના બારમા ગુણસ્થાનકની (અલહુક્કોસં) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (અંતમુહુત્તં ઇગં) એક અંતર્મુદ્ધૂર્તની છે. તથા (જોગી) સયોગી કેવલી નામના તોરમા ગુણસ્થાનકની (ગુરુઅં) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (દેસૂણપુલ્લકોડી) નવ વર્ષે ઊણી એક કોડ પૂર્વની છે અને (લહુ અંતમુહુ) જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્તની છે. ૭૭.

હવે બીણું ને ત્રીણું પ્રતિદ્વાર કહે છે:—

મીસે સ્ત્રીણ સજોગી, ન મરંત મરંતેગારસગુણેસુ ।

તહ મિચ્છસાસાણઅવિરઙ્ગ સહપરભવગા ન સેસઢા ॥૭૮॥

અર્થ:—(મીસે) ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનકે, (સ્ત્રીણ) બારમા ક્ષીણમોહે અને (સજોગી) સયોગી નામના તેરમે ગુણસ્થાને વર્તતા જીવ (ન મરંત) મરણ પામતા નથી, (મરંતેગારસગુણેસુ) બાકીના અગ્યાર ગુણસ્થાનને વિષે વર્તતા જીવ મરણ પામે છે. (એ બીજું પ્રતિદ્વાર પૂર્ણ થયું) હવે ઉત્તરાર્ધ ગાથા-વડે ત્રીજું પ્રતિદ્વાર કહે છે (તહ મિચ્છસાસાણઅવિરઙ્ગ) તેમજ મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને અવિરતિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક (સહપરભવગા) સહિત જીવો પરભવમાં જાય છે અર્થાત્ તે ત્રણ ગુણસ્થાનો જીવની સાથે પરભવમાં જાય છે. (ન સેસઢા) બાકીના આઠ ગુણસ્થાનો જીવની સાથે પરભવમાં જતા નથી. બારમા, તેરમા ને ચૌદમાની તો નિયમા મોક્ષગતિ જ છે. ૭૮. (અહીં ત્રીજું પ્રતિદ્વાર પૂર્ણ થયું.)

હવે ચોથું અદ્યપબહુત્વ નામનું પ્રતિદ્વાર કહે છે:—

ઉવસંતિજિણા થોવા, સંખિજગુણાઓ સ્ત્રીણમોહિજિણા ।

સુહુમનિઅટ્ટિઅનિઅટ્ટિ, તિન્નિ વિ તુલ્લા વિસેસહિઆ ॥ ૭૯ ॥

અર્થ:—આધારને વિષે આધેયનો ઉપચાર કરવાથી ગુણસ્થાનને ઠેકાણે ગુણસ્થાનને વિષે વર્તતા જીવો લેવાય છે. તેથી કરીને (ઉવસંતિજિણા) ઉપશાંતિ જિનો એટલે ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણને વિષે વર્તતા જીવો (થોવા) સર્વથી થોડા હોય છે, કારણ કે ઉપશમ શ્રેણી પ્રતિપદમાન જીવો એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન લભ્ય થાય છે. તેનાથી (સ્ત્રીણમોહિજિણા) ક્ષીણમોહી જિનો (સંખિજગુણાઓ) સંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે ક્ષપકશ્રેણી પ્રતિપદમાન જીવો ઉત્કૃષ્ટ એક સમયે એક સો ને આઠ લભ્ય થઈ શકે છે. આ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જાણવું, જઘન્યની અપેક્ષાએ તો તેથી ઉલટું પણ હોઈ શકે. જેમકે ક્ષીણમોહી થોડા હોય અને ઉપશાંતમોહી તેનાથી સંખ્યાતગુણ હોય. તેનાથી (ક્ષીણમોહથી) (સુહુમનિઅટ્ટિઅનિઅટ્ટિ) સૂક્ષ્મસંપરાય, અનિવૃત્તિ (અનિયટ્ટી) અને અપૂર્વકરણ (નિયટ્ટી) એ (તિન્નિ વિ) એ ત્રણે ગુણઠાણે વર્તતા જીવો (વિસેસહિઆ) વિશેષ અધિક હોય છે. (તુલ્લા) તેઓ પોતપોતાને સ્થાને એકબીજાની (તુલ્ય) સરખા હોય છે. ૭૯.

જોગિ અપમત્ત ઇયરે, સંખગુણા દેસ સાસણા મિસ્સા ।

અવિરય અજોગિ મિચ્છા, ચર અસંખા દુવે ણંતા ॥ ૮૦ ॥

અર્થ:—તેનાથી (જોગિ) સયોગી કેવલી (સંખગુણા) સંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે તેઓ જેથી નવ કોડ પામી શકાય છે. તેનાથી (અપમત્ત)

અપ્રમત્ત સંખ્યાત ગુણ હોય છે, કારણ કે તેઓ બે હબાર કોડથી નવ હબાર કોડ પામી શકાય છે. તેનાથી (હયરે) બીજા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનવાળા સંખ્યાત ગુણ હોય છે, કારણ કે ઘણા જીવો પ્રમાદી હોય છે અને પ્રમત્તપણું ઘણા કાળ સુધી રહે છે. તેનાથી (દેસ સાસણા મિસ્સા) દેશવિરત, સાસ્વાદન, મિશ્ર અને (અવિરય) અવિરત (ચડર અસંજા) એ ચારે અસંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે દેશવિરતિને ધારણ કરનાર તિર્યંચો અસંખ્યાતા છે. સાસ્વાદનવાળા તો કોઈવાર ન પણ હોય અને હોય ત્યારે પણ જઘન્યથી એક બે હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિ કરતાં અસંખ્યાતગુણ હોય છે. તેમનાથી મિશ્ર અસંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે સાસ્વાદનના છ આવલિકારૂપ ઉત્કૃષ્ટ કાળ કરતાં મિશ્રનો અંત-મુદૂર્ત સંખ્યા કાળ ઘણો મોટો છે. તેનાથી અવિરતિ જીવો અસંખ્યાતગુણ હોય છે, કારણ કે તે ગુણસ્થાને ચારે ગતિના જીવો હોય છે. ત્યારપછી (અજોગિ મિચ્છા) અયોગી અને મિથ્યાદષ્ટિ (દુવે ગંતા) એ બે અનંતા હોય છે. અવિરતોથી ભવસ્થ (કેવળી) અને અભવસ્થ (સિદ્ધ) એ બે પ્રકારના અયોગી અનંતગુણ હોય છે, કારણ કે સિદ્ધો અનંત છે. તેનાથી મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંતગુણ છે, કારણ કે તેમાં અનંતા વનરૂપતિકાય જીવોનો સમાવેશ થાય છે. તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ જ છે. આ પ્રમાણે ચોથું પ્રતિકાર પૂર્ણ થયું અને તેથી કરીને ગુણસ્થાન નામનું બારમું દ્વાર પણ પૂર્ણ થયું. ૮૦.

હવે અંથનો ઉપસંહાર (સમાપ્તિ) કરે છે:—

ચડદસગુણસોવાળે, ઇઅ દુહરોહે કમેણ રુહિઝળં ।

નરસુરમહિંદવંછિય—સિવપાસાણ સયા વસહ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—(ઇઅ) આ પ્રમાણે હે ભગ્ય જીવો ! (ચડદસગુણસોવાળે) ચૌદ ગુણસ્થાનરૂપ પગથિયાં કે જે ભારેકમીઓવડે (દુહરોહે) દુઃખે આરોહણ કરાય તેવા છે, તેના પર (કમેણ) અનુક્રમે (રુહિઝળં) આરોહણ કરીને (નરસુરમહિંદવંછિય) મનુષ્ય, દેવ અને તેના ઇંદ્રોએ પણ ઇચ્છેલા (સિવપાસાણ) મોક્ષરૂપ પ્રાપ્તિને વિષે જઈને (સયા વસહ) નિરંતર નિવાસ કરો. અથવા મનુષ્ય અને દેવોએ તથા મહેંદ્રસિંહ નામના સૂરિએ વાંછિત એવા મોક્ષપ્રાપ્તિને વિષે શાશ્વત નિવાસ કરો. આ અર્થથી અંથકારે પોતાનું નામ સૂચવ્યું છે. ૮૧.

શ્રી તપગચ્છરૂપી આકાશના આંગણામાં (મધ્યમાં) સૂર્ય સમાન શ્રી વિજયદેવ નામના સૂરિની આજ્ઞાથી વિનયકુશળ નામના મુનિએ આ વૃત્તિની રચના કરી છે.

શ્રીવિચારસત્તાતિકા પ્રકરણ વૃત્તિસહિતનો
ગુજરાતી અનુવાદ સંપૂર્ણ.

શ્રી આનંદવિભળસૂરિશિષ્ય વાનરર્ષિવિરચિત

શ્રી વિચારપંચાશિકા પ્રકરણ

(મૂળ તથા ભાષાંતર યુક્ત)

વીરપયકયં નમિડં, દેવાસુરનરબિરેફસેવિઅયં ।

જિણસમયસમુદાઓ, વિચારપંચાસિયં વુચ્છં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—(દેવાસુરનર) સુર, અસુર અને મનુષ્યોરૂપી (બિરેફ) બ્રમરોએ (સેવિઅયં) સેવન કરેલા (વીરપયકયં) શ્રીમહાવીરસ્વામીના ચરણ-કમળને (નમિડં) નમસ્કાર કરીને (જિણસમય) જિનેશ્વરે કહેલા સિદ્ધાન્તરૂપી (સમુદાઓ) સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધરીને (વિચારપંચાસિયં) વિચારપંચાશિકાને (વુચ્છં) હું કહું છું. ૧.

વિશેષાર્થ:—આ વિચારપંચાશિકા નામના ગ્રંથમાં નવ પદાર્થોનો વિચાર કહેવામાં આવેલો. તેમાં પ્રથમ શરીર સંબંધી વિચાર (૧). જીવ કેટલો કાળ ગર્ભમાં રહીને નરકે તથા સ્વર્ગે જાય તથા તે નરક અને સ્વર્ગમાંથી નીકળી મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં આવી કેટલો કાળ જીવે ? તેનો વિચાર (૨). અપુરુષગતી તથા પુરુષગતીનો વિચાર (૩). સંમૂર્છિત મનુષ્યની ગતિ તથા આગતિનો વિચાર (૪). પર્યાપ્તિનો વિચાર (૫). જીવાદિકતું અદ્યપજહુત્વ (૬). પ્રદેશ પુરુષલ તથા અપ્રદેશ પુરુષલનો વિચાર (૭). કંઠબુદ્ધિ વિગેરેનો વિચાર (૮). અને પૃથ્વી આદિતું પરિમાણ (૯). એ નવ વિચાર કહેવાના પ્રારંભમાં પ્રથમ શરીરનું સ્વરૂપ-શરીર સંબંધી વિચાર વિસ્તારથી કહે છે:—

ઓરાલિય વેડવિય, આહારગ તેઅ કમ્મુણં મણિયં ।

एयाण सरीराणं, नवहा भेयं भणिस्सामि ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—શરીરો (ઓરાલિય) ઔદારિક, (વેડવિય) વૈક્રિય, (આહારગ) આહારક, (તેઅ કમ્મુણં) તૈજસ અને કાર્મણ એ પાંચ (મણિયં) કહ્યાં છે.

(ણ્યાણ) એ (સરીરાણં) પાંચ શરીરના (નવહા મેયં) નવ લેદાને (મણિસ્સામિ) હું કહીશ. ૨.

એ નવ લેદા આ પ્રમાણે-કારણ ૧, પ્રદેશ સંખ્યા ૨, સ્વામી ૩, વિષય ૪, પ્રયોજન ૫, પ્રમાણ ૬, અવગાહના ૭, સ્થિતિ ૮ તથા અદ્યપબહુત્વ ૯.

બાયરપુગ્ગલબદ્ધં, ઓરાલિય ઉયારમાગમે મણિયં ।

સુદ્ધમસુદ્ધમેણ તત્તો, પુગ્ગલબંધેણ મણિયાણિ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(ઓરાલિય) ઔદારિક શરીર (બાયરપુગ્ગલબદ્ધં) બાદર-સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બંધાયેલું છે. તે (ઉયારં) ઉદાર એટલે પ્રધાન છે. ઔદારિકની પ્રાધાન્યતાનું સ્વરૂપ-કારણ (આગમે મણિયં) આગમને વિષે કહેલું છે. (તત્તો) તે ઔદારિકથી ઉત્તરોત્તર (સુદ્ધમસુદ્ધમેણ) સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ (પુગ્ગલબંધેણ) પુદ્ગલના બંધે કરીને બંધાયેલા બીજાં (ચાર) શરીરો (મણિયાણિ) કહેલા છે. ૩.

વિશેષાર્થ:—બાદર પુદ્ગલો એટલે સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બંધાયેલ-ઉપચય પામેલ ઔદારિક શરીર છે. તે કેવું છે ? ઉદાર એટલે પ્રધાન છે. તેના પ્રાધાન્ય સંબંધી આવશ્યક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

જિનેશ્વરના રૂપથી ગણધરનું રૂપ અનંતગુણહીન હોય છે, ગણધરના રૂપથી અનંતગુણહીન આહારક શરીર છે, તેનાથી અનંતગુણહીન અનુત્તરવિમાન-વાસી દેવતાનું રૂપ છે, તેનાથી અનંતગુણહીન ઐવેયકવાસી દેવોનું રૂપ હોય છે. તેનાથી અચ્યુત દેવતાનું, તેનાથી આરણ્યનું, એ રીતે પ્રાણુત, આનત, સહસ્રાર, શુક, લાંતક, બ્રહ્મ, માર્કેદ્ર, સનત્કુમાર, ઇશાન, સૌધર્મ, ભવનપતિ અને જ્યોતિષી એ સર્વ દેવોનું રૂપ ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ અનંતગુણ હીન હોય છે. જ્યોતિષી દેવથી વ્યંતરનું રૂપ અનંતગુણહીન છે, તેનાથી ચક્રવર્તીનું રૂપ અનંતગુણહીન છે, તેનાથી વાસુદેવનું રૂપ અનંતગુણહીન છે, તેનાથી બળરામનું રૂપ અનંતગુણહીન છે, તેનાથી મંડલિક રાજાનું રૂપ અનંતગુણહીન છે, ત્યાર પછીના બીજા રાજાઓ અને સર્વે મનુષ્યોનું રૂપ છ ઠાણુ ગત હોય છે. તે છ સ્થાન આ પ્રમાણે-અનંતભાગહીન ૧, અસંખ્યભાગહીન ૨, સંખ્યાતભાગહીન ૩, સંખ્યાતગુણહીન ૪, અસંખ્યાતગુણહીન ૫ અને અનંતગુણહીન ૬. ઔદારિક શરીરથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોવડે વૈક્રિય શરીર બંધાયેલું હોય છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોવડે આહારક શરીર બંધાયેલું છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોવડે તૈજસ અને તૈજસથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોવડે કાર્મણુ શરીર બંધાયેલું છે.

એ પાંચે શરીરના પ્રદેશની સંખ્યા કહે છે:—

ઓરાલિય અનંતા, તત્તો દોસું અસંખગુણિયાઓ ।

તત્તો દોસુ અણંતા, પપ્પસસંખા સુપ્પ મણિયા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(ઓરાલિય અનંતા) ઔદારિક શરીરમાં અનંતા પ્રદેશો છે. (તત્તો દોસું) તેનાથી બીજા બે શરીરમાં (અસંખગુણિયાઓ) અસંખ્યાતગુણો છે, એટલે કે ઔદારિક શરીરમાં પ્રદેશો સર્વથી થોડા છે, તેનાથી વૈક્રિય શરીરમાં અસંખ્યાત ગુણો અધિક છે, અને તેનાથી આહારક શરીરમાં અસંખ્યાત ગુણો અધિક છે. (તત્તો દોસુ અણંતા) તેનાથી—તે આહારક શરીરથી છેલ્લા બે શરીરમાં અનંત ગુણો પ્રદેશો છે, એટલે કે આહારક શરીરથી અનંતગુણો તૈજસ શરીરમાં અને તૈજસથી અનંત ગુણો કાર્મણ શરીરમાં પ્રદેશો રહેલા છે. (પપ્પસસંખા સુપ્પ મણિયા) એ પ્રમાણે પાંચ શરીરના પ્રદેશની સંખ્યા સિદ્ધાન્તમાં કહી છે. ૪.

હવે તેના સ્વામી કહે છે:—

તિરિઅનરાણમુરાલં, વેડવ્વં દેવનારગાણં ચ ।

તિરિઅનરાણં પિ તહા, તલ્લદ્વિજુયાણં તં મણિયં ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(તિરિઅનરાણં) તિર્યચ અને મનુષ્યને (મુરાલં) ઔદારિક શરીર હોય છે, (દેવનારગાણં ચ) દેવતાઓ અને નારકીઓને (વેડવ્વં) વૈક્રિય શરીર હોય છે. (તહા) તેમજ (તલ્લદ્વિજુયાણં) વૈક્રિયલબ્ધિવાળા કેટલાક (તિરિઅનરાણં પિ) તિર્યચ મનુષ્યોને પણ (તં મણિયં) તે વૈક્રિય શરીર કહ્યું છે. ૫.

ચડ્ડસપુવ્વિજર્ણં, હોઈ આહારગં ન અન્નેસિં ।

તેઅં કમ્મણ મણિયં, સંસારત્થાણ જીવાણં ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(ચડ્ડસપુવ્વિજર્ણં) ચૌદપૂર્વને ધારણ કરનાર મુનિઓને (હોઈ આહારગં) આહારક શરીર હોઈ શકે છે, (ન અન્નેસિં) તે સિવાય બીજાને તે (આહારક) શરીર હોતું નથી. (તેઅં કમ્મણ) તથા તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર (સંસારત્થાણ જીવાણં) સર્વે ચારે ગતિવાળા સંસારી જીવોને હોય છે એમ (મણિયં) કહ્યું છે. ૬.

હવે તે પાંચે શરીરનો વિષય કહે છે:—

ઓરાલિયસ્સ વિસઓ, તિરિયં વિજ્ઞાહરાણમાસજ્જ ।

આનંદીસર ગુરુઓ, જંઘાચરણાણ આરુયગો ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(ઓરાલિયસ્સ) ઔદારિક શરીરનો (વિસઓ) વિષય (વિજ્ઞા-
હરાણમાસજ્ઞ) વિદ્યાધરોને આશ્રીને (તિરિયં) તીર્થો (આનંદીસર ગુરુઓ)
ઉત્કૃષ્ટથી નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી છે, તથા (જંઘાચારણાણ) જંઘાચારણ મુનિને આશ્રીને
(આરુયગો) ઉત્કૃષ્ટથી રુચક પર્વત સુધી છે. ૭.

ઉઢું ઉભયાણં પિય, આપંડગવણં સુણ સયા મણિઓ ।
વેડવ્વિયસ્સ વિસઓ, અસંખદીવા જલહિણો ય ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(ઉઢું) ઉંચે ગતિ કરવામાં (ઉભયાણં પિય) તે બન્નેનો એટલે
વિદ્યાધર અને જંઘાચારણ મુનિનો વિષય (આપંડગવણં) મેરુપર્વત ઉપરના પંડક
નામના વન સુધી (સુણ સયા મણિઓ) કાયમને માટે સિદ્ધાન્તમાં કહેલ છે.
(વેડવ્વિયસ્સ વિસઓ) વૈકિય શરીરનો વિષય (અસંખદીવા) અસંખ્ય દ્વીપ
(જલહિણો ય) અને સમુદ્રો સુધી છે. ૮.

આહારગસ્સ વિદેહા, તેયાકમ્માણ સઠ્વલોગો ય ।
ઓરાલિયસ્સ કજ્ઞં, કેવલધમ્માઈયં મણિયં ॥ ૯ ॥

અર્થ:—(આહારગસ્સ) આહારક શરીરનો વિષય (વિદેહા) મહાવિદેહ
ક્ષેત્ર પર્યંત છે, (તેયાકમ્માણ) તથા તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો વિષય (સઠ્વ-
લોગો ય) સમગ્ર લોક છે; કેમકે જીવ કેવળીસમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તે સર્વલોકમાં
વ્યાપી જાય છે.

હવે તે પાંચે શરીરનું પ્રયોજન (પાંચમો ભેદ) કહે છે.

(ઓરાલિયસ્સ કજ્ઞં) ઔદારિક શરીરનું પ્રયોજન (કેવલધમ્માઈયં) કેવલ-
જ્ઞાન, ધર્મ તથા સુખદુઃખાદિકની પ્રાપ્તિ એટલે અનુભવ કરવો તે (મણિયં)
કહેલ છે. ૯.

થુલસુહુમં ચ રૂવં, ઇગઅણેગાઈ કજ્ઞયં કહિયં ।
વેડવ્વિયસ્સ આહારગસ્સ સંદેહવિચ્છેયં ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—(થુલસુહુમં ચ) સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એવાં (રૂવં) રૂપ (ઇગ-
અણેગાઈ) એક અથવા અનેક કરવાં એ (વેડવ્વિયસ્સ) વૈકિય શરીરનું (કજ્ઞયં)

કહિયં) કાર્ય-પ્રયોજન કહેલું છે, તથા (સંદેહવિચ્છેયં) સૂક્ષ્મ પદાર્થના સંબંધમાં થયેલા સંશયનો વિનાશ કરવો-આહારકશરીરવડે કેવળી પાસે જઈ પૂછી લેવું ઇત્યાદિક (આહારગસ્સ) આહારક શરીરનું પ્રયોજન કહ્યું છે. ૧૦.

તેજસસરીરકજ્ઞં, આહારપાયં સુણ સમસ્સવાયં ।

સાવાણુગ્ગહણં પુણ, કમ્મણસ્સ ભવંતરે ગઙ્ગયં ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—(આહારપાયં) ખાધેલા આહારનો પરિપાક કરવો તથા (સાવાણુગ્ગહણં) શાપ દેવો અથવા અનુગ્રહ કરવો-આશિષ દેવી એ (તેજસસરીરકજ્ઞં) તેજસ શરીરનું પ્રયોજન છે, એમ (સુણ સમસ્સવાયં) શ્રુતમાં કહ્યું છે; (પુણ) તથા (ભવંતરે ગઙ્ગયં) એક લવમાંથી બીજા લવમાં ગતિ કરવી તે (કમ્મણસ્સ) કાર્મણ્ય શરીરનું પ્રયોજન છે. ૧૧.

હવે એ પાંચે શરીરનું પ્રમાણ (છઠ્ઠો ભેદ) કહે છે:—

ઓરાલિયં સરીરં, જોયણદસસયપમાણઓ અહિયં ।

વેઝવિયં ચ ગુરુઅં, જોઅણલક્ખં સમહિયં વા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(ઓરાલિયં સરીરં) એક ઔદારિક શરીર ઉત્કૃષ્ટ (પમાણઓ) પ્રમાણથી (જોયણદસસય) એક હબ્બર ભેજનથી કાંઈક (અહિયં) અધિક છે, (વેઝવિયં ચ) અને એક વૈક્રિય શરીરનું (ગુરુઅં) ઉત્કૃષ્ટ માન (જોઅણલક્ખં) લાખ ભેજન (વા) અથવા તેથી કાંઈક (સમહિયં) અધિક છે. આ વિષય પર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના એકવીશમા પદમાં કહ્યું છે કે--તિર્યંચ જાતિમાં બાહરપર્યાપ્ત વાયુકાય, જળચર, ચતુષ્પદ (ચાર પગવાળા જાનવરો), ઉરપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ અને ખેચરો (પક્ષીઓ) ને તથા સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ મનુષ્યો-આટલાને જ વૈક્રિય શરીર હોય છે, તે સિવાય બીજાને વૈક્રિય શરીરનો નિષેધ છે; કેમકે તેઓને ભવસ્વભાવથી જ વૈક્રિયલગ્નિધનો અસંભવ છે. ૧૨. (ઔદારિકનું પ્રમાણ બાહર વનસ્પતિકાય (કમળાદિ) ને લઈને કહેલ છે અને વૈક્રિયનું પ્રમાણ ઉત્તરવૈક્રિય દેવકૃતને લઈને કહેલ છે.)

આહારગં સરીરં, હત્થપમાણં સુણ સમસ્સવાયં ।

તેયસકમ્મણમાણં, લોયપમાણં સયા મણિયં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(આહારગં સરીરં) આહારક શરીરનું (હત્થપમાણં) પ્રમાણ એક હાથનું (સુણ) શ્રુતમાં (સમસ્સવાયં) કહ્યું છે. (તેયસકમ્મણ) તેજસ

અને કાર્મણુ શરીરનું (માણં) માન ઉત્કૃષ્ટથી (લોચપમાણં) લોક પ્રમાણુ (લોક જેવડું) (સયા મણિયં) સદા કહ્યું છે. ૧૩ (લોકપ્રમાણુ કેવળીસમુ-દ્ધાતને લઈને જાણવું.)

હવે પાંચે શરીરની અવગાહના (સાતમો ભેદ) કહે છે:—

અસ્સંખપણસઠિયં, ઓરાલિયયં જિણેણ વજ્જરિયં ।

ઇત્તો ય બહુયરેસું, ચવિયં વેઝવિયસરીરં ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(ઓરાલિયયં) ઔદારિક શરીર (અસ્સંખપણસઠિયં) અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશમાં સ્થિત છે, એમ (જિણેણ) જિનેશ્વરે (વજ્જરિયં) કહ્યું છે; (વેઝવિયસરીરં) વૈકિય શરીર (ઇત્તો ય) તે કરતાં (બહુયરેસું ચવિયં) વધારે આકાશપ્રદેશમાં રહેલું છે એમ કહ્યું છે. ૧૪.

एहितो अप्पमी, पणसवग्गे तईय वज्जरियं ।

सवे लोगागासे, तेयसकम्माण गाहणयं ॥ १५ ॥

અર્થ:—(एहितो) ઉપર કહેલા બે શરીર કરતાં (अप्पमी) અદ્ય (થોડા) (पणसवग्गे) પ્રદેશવર્ગમાં (तईय) ત્રીજા આદારક શરીરની અવગાહના (वज्जरियं) કહેલી છે. તથા (तेयसकम्माण) તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરની (गाहणयं) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (सवे लोगागासे) સર્વ લોકાકાશ પ્રદેશમાં કહેલી છે. ૧૫.

હવે પાંચ શરીરની સ્થિતિનો ભેદ (આઠમો પ્રકાર) કહે છે:—

अंतोमुहुत्त लहुयं, ओरालियआउमाण संगहियं ।

गुरुयं तिपल्लमुत्तं, वेउवे अह भणिस्सामि ॥ १६ ॥

અર્થ:—(ओरालिय) ઔદારિક શરીરના (आउमाण) આયુષ્યનું પ્રમાણ (સ્થિતિનું માન) (लहुयं) જઘન્ય (अंतोमुहुत्त) અંતર્મુહૂર્તનું (संगहियं) સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરેલું—કહેલું છે. (गुरुयं) અને ઉત્કૃષ્ટથી (तिपल्लमुत्तं) ત્રણ પદ્યો-પમનું કહ્યું છે. (अह) હવે (वेउवे) વૈકિય વિષે (भणिस्सामि) કહ્યું છે. ૧૬.

दसवरिससहस्साइं, उक्कोसं सागराणि तिच्चीसं ।

उत्तरवेउव्वियंमि, लहुय मुहुत्तं गुरुयमेवं ॥ १७ ॥

અર્થ:—(વૈકિય શરીરનું આયુષ્યમાન) જઘન્ય (દસવરિસસહસ્સાઈ) દશ હજાર વર્ષનું અને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટ (સાગરાણિ તિત્તીસં) તેત્રીશ સાગરો-પમનું છે. તથા (ઉત્તરવેડધિયંમિ) ઉત્તર વૈકિયનું આયુષ્ય-સ્થિતિ (લઘુય મુહુત્તં) જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તની છે અને (ગુરુયમેવં) ઉત્કૃષ્ટથી આ પ્રમાણે છે, એટલે આગળ લખેલી જીવાલિગમની ગાથામાં કહેલ છે તે પ્રમાણે છે. ૧૭.

**અંતોમુહુત્ત નિરણસુ, હોઈ (મુહુત્ત) ચત્તારિતિરિયમણુણસુ ।
દેવેસુ અદ્ધમાસો, ઉક્કોસ વિઝવ્વણે કાલો ॥ ૧૮ ॥**

અર્થ:—(નિરણસુ) નરકને વિષે ઉત્તરવૈકિયનું ઉત્કૃષ્ટ કાળપ્રમાણ (અંતો-મુહુત્ત હોઈ) અંતર્મુદૂર્તનું છે, (તિરિયમણુણસુ) તિર્યંચ અને મનુષ્યનું (ચત્તારિ) ચાર મુદૂર્તનું છે, (દેવેસુ) દેવતાઓને વિષે (અદ્ધમાસો) અર્ધ માસનું છે. આ પ્રમાણે (ઉક્કોસ વિઝવ્વણે) ઉત્કૃષ્ટપણે વૈકિય શરીરનું (કાલો) સ્થિતિ-માન જાણવું. ૧૮. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં વાયુકાયિકને તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટપણાથી પણ ઉત્તરવૈકિય શરીરનું સ્થિતિમાન અંતર્મુદૂર્તનું કહ્યું છે. તેનું રહસ્ય જ્ઞાનીગમ્ય છે.

**આહારગસ્સ કાલો, અંતમુહુત્તં જહન્નમુક્કિટ્ઠો ।
તેયસકમ્મણરૂવે, સવ્વેસિમણાઈણ મણિણ ॥ ૧૯ ॥**

અર્થ:—(આહારગસ્સ) આહારક શરીરનું (કાલો) કાળમાન (જહન્નં) જઘન્યથી તથા (ઉક્કિટ્ઠો) ઉત્કૃષ્ટથી (અંતમુહુત્તં) અંતર્મુદૂર્તનું છે, તથા (તેયસ) તૈજસ અને (કમ્મણરૂવે) કાર્મણ શરીર (સવ્વેસિમણાઈણ) સર્વ (ભવ્ય અને અભવ્ય) જીવોને અનાદિ (મણિણ) કહેલું છે. (અર્થાત્ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળથી જીવને લાગેલ છે.) ૧૯.

**મઘ્વે સપજ્જવસિણ, અપજ્જવસિણ અમઘ્વજીવેસુ ।
અપ્પબહુત્તં મણિમો, ઇગં દો વા જહન્નેણં ॥ ૨૦ ॥
ઉક્કોસ નવસહસ્સા, આહારસરીરગા હવંતિ સુણ ।
અંતરમસ્સ જહન્નં, સમયં છમ્માસ ગુરુ મણિયં ॥ ૨૧ ॥**

અર્થ:—તૈજસ કાર્મણ શરીર (મઘ્વે) ભવ્ય પ્રાણીને આશ્રીને (સપજ્જ-વસિણ) સપર્યવસિત એટલે સાંત અને (અમઘ્વજીવેસુ) અભવ્ય જીવોને આશ્રીને (અપજ્જવસિણ) અપર્યવસિત એટલે અનંત કહેલ છે.

હવે તે પાંચે શરીરનું (અપ્પબહુત્તં) અદ્વયબહુત્વ (નવમો લેહ) (મણિમો) કહીએ છીએ:—સર્વ કરતાં આહારક શરીર થોડા છે, કેમકે તે કદાચિત્ સંભવે છે. જ્યારે તેનો સંભવ હોય છે ત્યારે પણ (જહન્નેણં) જઘન્યથી (પગં દો વા) એક કે બે હોય છે અને (ઉક્કોસ) ઉત્કૃષ્ટપણે (નવસહસ્સા) નવ હજાર (આહાર-સરીરગા) આહારક શરીર (હવંતિ) હોય છે. (સૂણ) સિદ્ધાંતમાં (અંતરમસ્સ) એ શરીરનું અંતર (આંતરું) (જહન્નં) જઘન્યથી (સમયં) એક સમયનું અને (ગુરુ) ઉત્કૃષ્ટથી (છમ્માસ મણિયં) છ માસનું કહેલું છે. ૨૦-૨૧.

**इत्तो असंख वेउव्विआणि हुंति (य) सरीरगाणि जए ।
तत्तो असंखगुणिआ, ओरालिअदेहसंघाया ॥ २२ ॥**

અર્થ:—(इत्तो) એ આહારક શરીરથી (જણ) જગતમાં (વેઉવ્વિઆણિ) વૈક્રિય (સરીરગાણિ) શરીરો (અસંખ) અસંખ્યગુણા (હુંતિ) છે. (તત્તો) તે વૈક્રિય શરીરોથી (ઓરોલિઅ દેહસંઘાયા) ઔદારિક શરીરના સમૂહો (અસંખગુણિઆ) અસંખ્યગુણા છે. ૨૨.

(અનંતા નિગાદ જીવોનું શરીર ઔદારિક એક જ હોવાથી ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત્મા જ છે.)

**तत्तो तेअसकम्मण, हुंति सरीराणिअंतगुणिआणि ।
वित्थर भेयविआरो, णेअव्वो सुअसमुद्दाओ ॥ २३ ॥**

અર્થ:—(तत्तो) તે ઔદારિક શરીરોથી (તેઅસકમ્મણ) તૈજસ અને કાર્મણ (સરીરાણિ) શરીરો પ્રત્યેક જીવને એકેક જુદા જુદા હોવાથી (અણંતગુ-ણિઆણિ) અનંતગુણા (હુંતિ) છે. (ભેય) આ નવે લેહોનો (વિત્થર) વિસ્તારથી (વિઆરો) વિચાર (સુઅસમુદ્દાઓ) શ્રુતરૂપી સમુદ્રથી (ણેઅવ્વો) બાણી લેવો. (અર્થાત્ અહીં સંક્ષેપથી કહ્યો છે.) ૨૩.

પ્રથમ શરીરનો વિચાર કહ્યો, હવે બીજો વિચાર કહે છે:—

**नरसंखाउयगमणं, रयणाए भवण जाव ईसाणे ।
ताण तणु जहन्नेणं, परिमाणं अंगुलपहुत्तं ॥ २४ ॥
ताण ठिइ जहन्नेणं, मासपहुत्तंति होइ नायव्वा ।
उक्कोस पुव्वकोडी, जेट्ठतणू पंचधणुहसयं ॥ २५ ॥**

અર્થ:—(નરસંસ્થાઉચ) સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા જે ગર્ભજ મનુષ્યો (રચનાપ) રતનપ્રભા નામની પહેલી નરકે અને ઉપર (ભવળ જાવ ર્હસાળે) ભવનપતિમાં, વ્યંતરમાં, જ્યોતિષીમાં અને સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોક સુધી (ગમણ) જાય છે, (તાવ તણ) તેઓના શરીરનું (પરિમાણ) પ્રમાણ (જહન્નૅણ) જઘન્યથી (અંગુલપહુત્તં) અંગુળ પૃથક્ત્વ (બેથી નવ આંગળનું) હોય છે. (તાણ ઠિહ) અને તેની સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય (જહન્નૅણ) જઘન્યથી (માસપહુત્તં) માસ પૃથક્ત્વ (બેથી નવ માસ) નું (હોહ) હોય છે એમ (નાયવા) જાણવું. તથા તેમની (ઉક્કોસ) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું માન (પુવ્વકોડી) કોડ પૂર્વનું છે અને (જેઠતણ) ઉત્કૃષ્ટ શરીરનું પ્રમાણ (પંચધણુહસયં) પાંચ સો ધનુષનું હોય છે. ૨૪-૨૫.

સક્કરસળાહણસું, મણુયાણં તણુ જહન્નઓ હોહ ।

રચણિપહુત્તં જેઅં, ઉક્કોસં પુવ્વમણિઅં તુ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—જે મનુષ્યોનું ગમન (સક્કર) શર્કરાપ્રભા નરકપૃથ્વીથી આરંભીને છએ નરકમાં તથા (સળાહણસું) સનતકુમાર દેવલોકથી આરંભીને અનુત્તર વિમાન પર્યંત હોય છે તે (મણુયાણં તણુ) મનુષ્યોના શરીરનું માન (જહન્નઓ) જઘન્યથી પણ (રચણિપહુત્તં) રતનીપૃથક્ત્વ એટલે બેથી નવ હાથનું (હોહ) હોય છે અને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (પુવ્વમણિઅં તુ) પૂર્વે કહેલું છે એટલું એટલે પાંચ સો ધનુષનું (જેઅં) જાણવું. ૨૬.

તાણ ઠિહ જહન્નૅણં, વાસપહુત્તં તુ હોહ નાયવા ।

ઉક્કોસા પુવ્વં પિવ, આગમમાણસ્સ ંમેવ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(તાણ ઠિહ) તેમની સ્થિતિ (આયુ) (જહન્નૅણં) જઘન્ય (વાસ-પહુત્તં તુ) બેથી નવ વર્ષની (હોહ) હોય છે અને (ઉક્કોસા) ઉત્કૃષ્ટ (પુવ્વં પિવ) પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે એટલે કોડ પૂર્વની હોય છે. (નાયવા) એમ જાણવું. (આગમમાણસ્સ) આગમનનું પ્રમાણ પણ (ંમેવ) એ જ પ્રકારે જાણવું. શી રીતે જાણવું ? તે વિવરીને કહે છે:—

રતનપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને જેઓ ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે તેમની સ્થિતિ જઘન્ય બેથી નવ માસની હોય છે, અર્થાત્ તેટલા કાળની અંદર તેઓ કાળધર્મ પામતા નથી અને તેઓના શરીરનું જઘન્ય પ્રમાણ બેથી નવ અંગુળનું હોય છે. તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક કોડ પૂર્વની હોય છે અને તેમના શરીરનું માન ઉત્કૃષ્ટ પાંચ સો ધનુષનું હોય છે. જેઓ શર્કરાપ્રભાદિક પાંચ નરકભૂમિમાંથી આવીને ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓની જઘન્ય

સ્થિતિ બેથી નવ વર્ષની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ એક કોડ પૂર્વની હોય છે. તથા જેઓ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક, સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકથી આવીને ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ બેથી નવ માસની અને ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કોડ પૂર્વની હોય છે તેઓના શરીરનું માન જઘન્યથી બેથી નવ અંગુળનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી પાંચ સો ધનુષનું હોય છે. જેઓ સનત્કુ-મારથી આરંભીને અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવલોકથી સ્થવીને ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ બેથી નવ વર્ષની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કોડ પૂર્વની હોય છે તેઓનું શરીર જઘન્યથી બેથી નવ હાથનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી પાંચસો ધનુષનું હોય છે. ૨૭.

એ રીતે બીજે વિચાર કહ્યો હવે પુદ્ગલી અને અપુદ્ગલી નામનો ત્રીજો વિચાર કહે છે:—

ધમ્માધમ્માગાસા, જીવા કાલો ય ચાયગં ચેવ ।

સાસાયણ ઉવસમિયં, અપુગ્ગલાઈં તુ ણઆઈં ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(ધમ્મા) ધર્માસ્તિકાય, (અધમ્મા) અધર્માસ્તિકાય, (આગાસા) આકાશાસ્તિકાય, (જીવા) જીવ, (કાલો ય) કાળ, (ચાયગં ચેવ) ક્ષાયિકભાવ, (સાસાયણ) સાસ્વાદનભાવ અને (ઉવસમિયં) ઔપશમિકભાવ, (ણઆઈં) એ આઠ (અપુગ્ગલાઈં તુ) અપૌદ્ગલિક છે. ૨૮.

ઓરાલિઅ વેઝવિઅ, આહારગ તેયસં ઝૂળી (ય) મળો ।

ઉસ્સાસં નિસ્સાસં, કમ્મણ કમ્માણિ છાય તમો ॥૨૯॥

વગ્ગણઅણંત આયવ, મિસ્સસ્કંધો અચિત્તમહસ્કંધો ।

વેઅગ ચાઓવસમં, ઉજ્જોય પુગ્ગલ સુણ મણિઅં ॥૩૦॥

અર્થ:—(ઓરાલિઅ) ઔદારિક, (વેઝવિઅ) વૈક્રિય, (આહારગ) આહારક, (તેયસં) તૈજસ, (ઝૂળી) ધ્વનિ(ભાષા), (મળો) મન, (ઉસ્સાસં નિસ્સાસં) ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ, (કમ્મણ) કાર્મણુશરીર, (કમ્માણિ) કર્મ, (છાય) છાયા-પડછાયા, (તમો) અંધકાર, (વગ્ગણઅણંત) અનંતી વર્ગણ, (આયવ) આતપ, (મિસ્સસ્કંધો) મિશ્રસ્કંધ, (અચિત્તમહસ્કંધો) અચિત્ત-મહાસ્કંધ, (વેઅગ) વેદક સમકિત, (ચાઓવસમં) ક્ષાયોપશમ સમકિત અને (ઉજ્જોય) ઉદ્યોત એ અઠાર (પુગ્ગલ) પુદ્ગલિક છે, એમ (સુણ) શ્રુતમાં (મણિઅં) કહેલું છે. ૨૯-૩૦.

એ રીતે ત્રીજો વિચાર કહ્યો, હવે સંમૂર્છિત મનુષ્યની ગતિ અને આગતિ નામનો ચોથો વિચાર કહે છે:—

નેરઙ્ગઅદેવઅગણી—વાઝ ય વજ્જિઅ અસંખજીવાઓ ।

સેસા સઘ્વે વિ જિયા, સમુચ્છિમમણુણસુ ગચ્છંતિ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—(નેરઙ્ગઅ) નારકી, (દેવ) દેવતા, (અગણી) અગ્નિકાય, (વાઝ ય) વાયુકાય, (અસંખજીવાઓ) અસંખ્યાતા આયુષ્યવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યો। એટલાને (વજ્જિઅ) વર્ણને (સેસા સઘ્વે વિ જિયા) બાકીના સર્વે સંસારી જીવો (સમુચ્છિમમણુણસુ) સંમૂર્છિમ મનુષ્યમાં (ગચ્છંતિ) જાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૧.

નેરઙ્ગઅદેવજુયલા, વજ્જિઅ સેસેસુ જીવઠાણેસુ ।

મુચ્છિમનરાણ ગમણં, સઘ્વે વિ અ પદમગુણઠાણી ॥૩૨॥

અર્થ:—(મુચ્છિમનરાણ) સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનું (ગમણં) ગમન—ઉત્પત્તિ (નેરઙ્ગઅદેવજુયલા) નારકી, દેવ અને યુગલિયાને (વજ્જિઅ) વર્ણને (સેસેસુ) બાકીના (જીવઠાણેસુ) જીવસ્થાનકોને વિષે હોય છે, (અ) અને તેઓ (સઘ્વે વિ) સર્વે (પદમગુણઠાણી) પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં વર્તનારા એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિ, અન્ત-મુહૂર્તની ભવસ્થિતિવાળા અને બેથી નવમુહૂર્તની કાયસ્થિતિવાળા હોય છે. ૩૨.

એ રીતે થોથો વિચાર કહ્યો, હવે પર્યાપ્તિના સ્વરૂપનો પાંચમો વિચાર કહે છે:—

આહાર સરીરિંદિય, ડસાસે વય મણે છ પજ્જત્તી ।

ચઝ પંચ પંચ છપ્પિય, ઇગવિગલામણસમણતિરિણ ॥૩૩॥

ગબ્ભય નર નિરણસું, છપ્પિય પજ્જત્તિ પંચ દેવાણં ।

જં તેસિ વયમણાણં, દોણહ વિ પજ્જત્તિ સમકાલં ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—(આહાર) આહાર પર્યાપ્તિ, (સરીરિંદિય) શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (ડસાસે) ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ, (વય) વયન પર્યાપ્તિ, (મણે) અને મન પર્યાપ્તિ એ (છ પજ્જત્તી) છ પર્યાપ્તિ છે. તેમાં (ઇગ) એકેન્દ્રિયોને (ચઝ) પહેલી ચાર પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (વિગલા) એટલે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયને (પંચ) પહેલી પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે, (અમણ) અસંજી મનુષ્ય અને (તિરિણ) તિર્યંચને એટલે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યંચને (પંચ) પહેલી પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. તથા (સમણ) સંજી ગર્ભજ તિર્યંચોને (છપ્પિય) છએ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (ગબ્ભય નર) ગર્ભજ મનુષ્યો અને (નિરણસું) નારકીઓને (છપ્પિય પજ્જત્તિ) છએ પર્યાપ્તિઓ હોય છે, તથા (પંચ દેવાણં) દેવતાઓને પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (જં) કારણ કે (તેસિ) દેવતાઓને (વયમણાણં) વયન અને મન સંબંધી

(દોષહ) એ (પજ્જતિ) પર્યાસિઓ (સમકાલં) સમકાળે-એકી વખતે જ પૂર્ણ થાય છે. શ્રી રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગને વિષે કહ્યું છે કે-‘ત્યારપછી તે સૂર્યાલ દેવતા પાંચ પ્રકારના પર્યાસિલાવને પામ્યો. તે આ પ્રમાણે:-આહાર પર્યાસિ, શરીર પર્યાસિ, ઇન્દ્રિય પર્યાસિ, ઉચ્છ્વાસ પર્યાસિ, તથા વચન મન પર્યાસિ.’ ૩૨ થી ૩૪.

ઊરલવિઊવ્વાહારે, છળહ વિ પજ્જતિ જુગવમારંભો ।

તિણ્હં પઢમિગસમણ, બીઆ અંતોમુહુત્તિઆ હવહ્ ॥૩૫॥

પિહુ પિહુ અસંખસમણ્ણ, અંતમુહુત્તા ઊરાલિ ચઊરોઽવિ ।

પિહુ પિહુ સમયા ચઊરો, હંતિ(તહ)વિઊવ્વિયાહારે ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:-(ઊરલ) ઔદારિક, (વિઊવ્વાહારે) વૈક્રિય અને આહારક શરીરવાળાને (છળહવિ) છએ (પજ્જતિ) પર્યાસિનો (જુગવમારંભો) આરંભ સમકાળે જ થાય છે. તેમાં (તિણ્હં) તે ત્રણે શરીરવાળાને (પઢમિગસમણ) પહેલી આહાર પર્યાસિ એક સમયમાં થાય છે અને (બીઆ) બીજી શરીર પર્યાસિ (અંતોમુહુત્તિઆ) અંતર્મુહૂર્તે (હવહ્) થાય છે. (ઊરાલિ ચઊરોઽવિ) ઔદારિક શરીરવાળાને છેલ્લી ચારે પર્યાસિઓ (પિહુ પિહુ) બુદ્ધા બુદ્ધા (અસંખસમણ્ણ) અસંખ્ય અસંખ્ય સમયવાળા (અંતમુહુત્તા) અંતર્મુહૂર્તે પૂર્ણ થાય છે, (તહ) તથા (વિઊવ્વિયાહારે) વૈક્રિય અને આહારક શરીરવાળાને (ચઊરો) ચારે પર્યાસિઓ (પિહુ પિહુ) ભિન્ન ભિન્ન (સમયા) સમયે (હંતિ) થાય છે. એટલે કે પહેલે સમયે ઇન્દ્રિય પર્યાસિ, બીજે સમયે ઉચ્છ્વાસ પર્યાસિ, ત્રીજે સમયે વચન પર્યાસિ અને ચોથે સમયે મન પર્યાસિ. એ પ્રમાણે પૂર્ણ થાય છે. ૩૫-૩૬.

છળહવિ સમમારંભો, પઢમા સમણ અંતમુહુ બીયા ।

તિતુરિઅ સમણ સમણ, સુરેસુ પળ છઢ્ઢ ઇગસમણ ॥૩૭॥

અર્થ:-(સુરેસુ) દેવતાઓને (છળહવિ) છએ પર્યાસિનો (સમમારંભો) આરંભ સમકાળે થાય છે. પછી તેમાંની (પઢમા) પહેલી આહાર પર્યાસિ (સમણ) એક સમયે પૂર્ણ થાય છે, (બીયા) બીજી શરીર પર્યાસિ (અંતમુહુ) અંતર્મુહૂર્તે પૂર્ણ થાય છે, (તિ) ત્રીજી અને (તુરિઅ) ચોથી (સમણ સમણ) એક એક સમયે પૂર્ણ થાય છે એટલે ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાસિ એક સમયે થાય છે, ચોથી ઉચ્છ્વાસ પર્યાસિ ત્યારપછીના બીજે સમયે થાય છે. (પળ) પાંચમી વચન પર્યાસિ અને (છઢ્ઢ) છઠ્ઠી મન પર્યાસિ (ઇગસમણ) એક જ સમયે પૂર્ણ થાય છે. ૩૭.

જે જીવો પોતપોતાની પર્યાસિઓવડે અપયાસા છતા જ મરણ પામે છે તેઓ

પણ પહેલી ત્રણ પર્યાપ્તિઓને તો સમાપ્ત એટલે પૂર્ણ કરીને પછી એક અંતર્મુદૂર્તમાં આયુષ્ય બાંધીને (આયુષ્યનો બાંધ કરીને) અને ત્યારપછી અબાધાકાળરૂપ અંતર્મુદૂર્ત સુધી જીવીને પછી જ મરે છે, પણ તે પહેલાં મરતા નથી; કારણ કે આવતા ભવનું આયુષ્ય આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિય એ ત્રણ પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તા થયેલા જીવો જ બાંધે છે. (અને આગામી ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યા વિના જીવ મરણ પામતો નથી, તેમ જ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત જેટલા પણ અબાધાકાળ વિના તે આયુ ઉદયમાં આવતું નથી તેથી ઉપર કહેલું ચુક્તિયુક્ત છે.)

સો લદ્ધિ પજ્જતો, જો ય મરઈ પૂરિં સપજ્જતિ ।

લદ્ધિઅપજ્જતો પુણ, જો મરઈ તા અપૂરિત્તા ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—(જો) જે જીવ (સપજ્જતિ) પોતાની પર્યાપ્તિઓ (પૂરિં) પૂર્ણ કરીને (મરઈ) મરે (સો) તે (લદ્ધિ પજ્જતો) લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે (ય) અને (જો) જે જીવ પોતાની પર્યાપ્તિઓ (અપૂરિત્તા) પૂર્ણ કર્યા પહેલાં (મરઈ) મરી જાય છે (તા) તે (લદ્ધિઅપજ્જતો) લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે. ૩૮.

નજ્જવિ પૂરેઈ પરં, પુરિસ્સઈ સ ઇહ કરણઅપજ્જતો ।

સો પુણ કરણપજ્જતો, જેણં તા પૂરિયા હંતિ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—(જેણં) જેણે પોતાની પર્યાપ્તિઓ (નજ્જવિ પૂરેઈ) અઘાપિ પૂર્ણ કરી નથી, (પરં) પરંતુ આગળ ઉપર (પુરિસ્સઈ) પૂર્ણ કરવાનો છે, (સ ઇહ) તે કરણ એટલે શરીર ઇન્દ્રિયાદિવડે અપર્યાપ્તો હોય ત્યાંસુધી (કરણઅપજ્જતો) કરણ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે અને જેણે (તા પૂરિયા) પોતાની પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય છે (સો પુણ) તે (કરણપજ્જતો હંતિ) કરણ પર્યાપ્તો હોય છે—કહેવાય છે. ૩૯. ઇતિ પંચમ વિચાર.

હવે અદ્ય બહુત્વ નામનો છઠો વિચાર કહે છે:—

નર નેરइया देवा, सिद्धा तिरिया कमेण इह होंति ।

थोव असंख असंखा, अणंतगुणिया अणंतगुणा ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—(ઇહ) અહીં (નર થોવ) મનુષ્યો સૌથી થોડા (હોંતિ) છે, તેનાથી (અસંખ) અસંખ્યગુણા (નેરइया) નારકી છે, (અસંખા) તેનાથી અસંખ્યગુણા (દેવા) દેવતા છે, (અણંતગુણિયા) તેનાથી અનંતગુણા (સિદ્ધા) સિદ્ધો છે અને તેનાથી (અણંતગુણા) અનંતગુણા (તિરિયા) તિર્યંચો છે, એમ (કમેણ) અનુક્રમે જાણવું. આ અદ્યબહુત્વ પાંચ ગતિની અપેક્ષાએ કહેલું છે. ૪૦.

નારી નર નેરહ્યા, તિરિત્થિ સુર દેવી સિદ્ધ તિરિયા ય ।

થોવ અસંખગુણા ચડ, સંખગુણાઽનંતગુણ દુન્નિ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—(નારી) મનુષ્યમાં ગર્ભજ સંમુર્છમની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ (થોવ) સૌથી થોડી છે, તેનાથી (અસંખગુણા ચડ) ચાર અસંખ્યગુણ છે, એટલે મનુષ્યની સ્ત્રીઓથી (નર) મનુષ્યો અસંખ્યગુણ છે, અહીં સંમુર્છિમ મનુષ્યો પણ ભેળા લેવા, કેમકે અહીં વેદની વિવક્ષા નથી. તેનાથી (નેરહ્યા) નારકીઓ અસંખ્યગુણ છે, તેનાથી (તિરિત્થિ) તિર્યંચની સ્ત્રીઓ અસંખ્યગુણી છે, અને તેનાથી (સુર) દેવતાઓ અસંખ્યગુણ છે. દેવતાઓથી (સંખગુણ) સંખ્યાતગુણી (દેવી) દેવીઓ છે. ત્યારપછીના (દુન્નિ) બે (અનંતગુણ) અનંતગુણ છે, એટલે દેવીઓથી અનંતગુણ (સિદ્ધ) સિદ્ધ છે, અને તેનાથી પણ અનંતગુણ (તિરિયા ય) તિર્યંચો છે. (સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદના જીવો અંદર ગણવાથી) આ અદ્યબહુત્વ આઠ ગતિને આશ્રીને કહેલું છે. ૪૧.

હવે એકેદ્રિયાદિકનું અદ્યબહુત્વ કહે છે:—

પણ ચડ તિ દુય અણિંદિઅ, ઇગિંદિય સેંદિયા કમા હુંતિ ।

થોવા તિઅતિ અહિયા, દોઽણંતગુણા વિસેસહિઆ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—(પણ) પંચેદ્રિય સૌથી (થોવા) થોડા છે, તેનાથી (ચડ) ચતુર્દેદ્રિય, તેનાથી (તિ) ત્રીદ્રિય અને તેનાથી (દુય) દ્વીદ્રિય એમ (તિઅતિ) એ ત્રણ (અહિયા) અધિક અધિક છે, તેનાથી (અણિંદિઅ) અનિંદ્રિય એટલે સિદ્ધો અને તેનાથી (ઇગિંદિય) એકેદ્રિય (વનસ્પતિ નિગોદ વિગેરે) (દોઽણંતગુણા) એ બે અનંતગુણ છે, અને (સેંદિયા કમા) અનુક્રમે સેંદ્રિય એટલે એકેદ્રિય, દ્વીદ્રિય વિગેરે (વિસેસહિઆ) વિશેષાધિક (હુંતિ) છે. ૪૨. આમાં પહેલા પછી ત્રણ સાધિક છે ને પછી બે અનંતગુણ છે. ૪૨.

• હવે છકાયનું અદ્યબહુત્વ કહે છે:—

તસ તેડ પુઢવિ જલ, વાઝકાય અકાય વણસ્સહ સકાયા ।

થોવ અસંખગુણાહિય, તિન્નિઓ દોઽણંતગુણ અહિઆ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—સૌથી (થોવ) થોડા (તસ) ત્રસ જીવો છે, તેનાથી (તેડ) તેજસ્કાય (અસંખગુણ) અસંખ્યગુણ છે, તેનાથી (તિન્નિઓ) એટલે ત્રણ (અહિઅ) અધિક છે તે આ રીતે:—(પુઢવિ) તેજકાયથી પૃથ્વીકાય અધિક છે, તેનાથી (જલ) અપ્કાય અધિક છે, તેનાથી (વાઝકાય) વાયુકાય અધિક છે,

તેનાથી (દોડાણ) બે અનંતગુણ છે, એટલે વાયુકાયથી (અકાય) સિદ્ધ અનંત-ગુણ છે. તેનાથી (વણસ્સહ) વનસ્પતિકાય અનંતગુણ છે, અને તેનાથી (સકાયા) સકાય (અહિઆ) અધિક છે. ૪૩.

(અહીં અકાય શબ્દે સિદ્ધો બાણવા અને સકાય શબ્દે સર્વ સંસારી જીવો બાણવા.)

હવે જીવાજીવાદિનું અદ્યપગહત્વ આ પ્રમાણે:—

જીવા પુગ્ગલ સમયા, દ્વ પણ્સા ય પજ્જવા ચેવ ।

થોવાણંતાણંતા, વિસેસમહિઆ દુવેડાણંતા ॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—(જીવા) જીવ, (પુગ્ગલ) પુગ્ગલ, (સમયા) સમય, (દ્વ) દ્રવ્ય, (પણ્સા) પ્રદેશ, (ય) અને (પજ્જવા ચેવ) પર્યાયો—એ અનુક્રમે (થોવા) થોડા, (અણંતા) અનંતગુણ, (અણંતા) અનંતગુણ, (વિસેસમહિઆ) વિશેષાધિક અને છેલ્લા (દુવેડાણંતા) બે અનંતગુણ—એ પ્રમાણે છે.

વિશેષાર્થ:—(જીવા) પ્રત્યેક જીવો અનંતાનંત પુગ્ગલોથી બંધાયેલા હોય છે, અને પુગ્ગલો જીવ સાથે સંગઠ્ઠ અને અસંગઠ્ઠ એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે તેથી જીવ પુગ્ગલો કરતાં (થોવા) સ્તોક છે. જીવથી (પુગ્ગલ) પુગ્ગલો અનંતગુણ છે. તૈજસાદિક શરીર જીવે ગ્રહણ કરેલા છે, તેના પુગ્ગલો પરિમાણને આશ્રીને જીવ કરતાં (અણંતા) અનંતગુણ છે. તથા ઔદારિકાદિ પંદર પ્રકારના પ્રયોગથી પરિણત એવા પ્રયોગસા પુગ્ગલો થોડા છે. તેનાથી મિશ્ર પરિણત મિશ્રસા પુગ્ગલો અનંતગુણ છે. તેનાથી પ્રયોગકૃત આકારને જેણે સર્વથા તજ્યો નથી અને જે સ્વભાવે (વિશ્રસા પરિણામે) પરિણામાંતરને પામેલા છે, એવા મૃત કલેવરાદિક વિશ્રસા પરિણત પુગ્ગલો અનંતગુણ છે. એ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારના સર્વ પુગ્ગલો જીવ કરતાં અનંતગુણ છે. (સમયા) પુગ્ગલો કરતાં સમયો (અણંતા) અનંતગુણ છે. શી રીતે ? સમયક્ષેત્રને વિષે—અદીક્રીપને વિષે જે દ્રવ્યોના પર્યાયો છે, તે એક એક પર્યાયોમાં વર્તમાન સમય વર્તે છે. એ રીતે વર્તમાન સમય સમયક્ષેત્રમાં રહેલા દ્રવ્યપર્યાય જેટલો છે, પરંતુ સર્વ (આખા) લોકમાં રહેલા દ્રવ્યોના પર્યાયોમાં તે સમય વર્તતો હોવાથી તેના કરતાં પણ તે (સમય) અનંતગુણ છે. (દ્વ) સમય કરતાં દ્રવ્યો (વિસેસમહિઆ) વિશેષાધિક છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે. સર્વ સમયો ઉપરાંત બાકીના પ્રત્યેક દ્રવ્યો, જીવ, પુગ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય વિગેરેને તે ત્રીજા બોલમાં કહેલ સમયમાં ક્ષેપન કરીએ, તો તે કેવળ સમય કરતાં સમસ્ત દ્રવ્યો વિશેષાધિક જ થાય છે. ત્યારપછી (દુવેડાણંતા) બે અનંતગુણ છે એટલે (પણ્સા) દ્રવ્ય કરતાં પ્રદેશો અનંતગુણ છે, શી રીતે ? તે કહે છે—અદ્ધા સમય દ્રવ્ય કરતાં આકાશપ્રદેશો લોકલોકના મળીને અનંતગુણ

છે. તેથી અને (પજ્જવા ચેવ) પ્રદેશો કરતાં અનંતગુણા પર્યાયો છે. કારણ કે એક એક આકાશપ્રદેશમાં અનંતા અશુરુદ્ધિ પર્યાયો રહેલા છે. ૬. ૪૪. ઇતિ ૫૪ વિચાર.

(આ છઠ્ઠો વિચાર બહુ વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે.)

હવે અપ્રદેશ અને સપ્રદેશ પુદ્ગલના સ્વરૂપનો સાતમો વિચાર કહે છે:—

દ્વે સિત્તે કાલે, ભાવે અપ્પસપ્પગ્ગલા ચડહા ।

સપ્પસા વિ ય ચડહા, અપ્પબહુત્તં ચ એસિં ॥ ૪૫ ॥

અર્થ:—(અપ્પસપ્પગ્ગલા) અપ્રદેશ પુદ્ગલો (દ્વે) દ્રવ્ય, (સિત્તે) ક્ષેત્ર, (કાલે) કાળ (ભાવે) અને ભાવથી એમ (ચડહા) ચાર પ્રકારે છે. (સપ્પસા વિ ય) સપ્રદેશ પુદ્ગલો પણ એ જ પ્રમાણે (ચડહા) ચાર પ્રકારના છે. (એસિં) તેઓનું-અપ્રદેશ અને સપ્રદેશ પુદ્ગલોનું (અપ્પબહુત્તં ચ) અત્ય-બહુત્વ હવે કહે છે તે નીચે કહ્યા પ્રમાણે જાણવું. ૪૫.

પ્રથમ અપ્રદેશનું સ્વરૂપ કહે છે:—

દ્વેણં પરમાણૂ, સિત્તેણેગપ્પસમોગાઢા ।

કાલેણેગસમઙ્ગયા, ભાવેણેગગુણવણ્ણાઈ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—(દ્વેણં પરમાણૂ) જે પરમાણુઓ પરસ્પર મળેલા ન હોય, (છૂટા હોય) તે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો જાણવા. (સિત્તેણેગપ્પસમોગાઢા) જે પરમાણુઓ એક એક આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહ્યા સતા પોતપોતાના ક્ષેત્રને છોડે નહીં, તે ક્ષેત્રથી અપ્રદેશી પુદ્ગલો જાણવા. (કાલેણેગસમઙ્ગયા) જ્યારે જ્યારે પોતપોતાના ક્ષેત્રને છોડીને પરમાણુઓ બીજા બીજા ક્ષેત્રમાં ગતિ કરે છે તેમાંના જે જે સ્થાને એક એક સમય સુધી સ્થિર રહે ત્યારે કાળથી અપ્રદેશી પુદ્ગલો જાણવા. (ભાવેણેગગુણવણ્ણાઈ) તથા જે પરમાણુઓ વર્ણુથી એક ગુણ કાળા અથવા એક ગુણ પીતાદિક વર્ણુવાળા હોય, ગંધથી એક ગુણ સુરસિ આદિ ગંધવાળા હોય, રસથી એક ગુણ તિક્ત કટુ આદિ રસવાળા હોય, તથા સ્પર્શથી એક ગુણ રૂક્ષ ને એક ગુણ શીત સ્પર્શવાળા, અથવા એક ગુણ રૂક્ષ ને એક ગુણ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા, અથવા એક ગુણ સ્નિગ્ધ ને એક ગુણ શીત સ્પર્શવાળા, અથવા એક ગુણ સ્નિગ્ધ ને એક ગુણ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય-તે પરમાણુઓ ભાવથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો જાણવા. ૪૬.

અપ્પસગાઓ એ, વિવરિય સપ્પસગા સયા મણિયા ।

મા-કા-દ-સિ અપ્પસા, થોવા તિન્નિ ય અસંખગુણા ॥૪૭॥

અર્થ:—(**પ્ર**) એ પૂર્વ ગાથામાં કહેલા (**અપ્રસંગાઓ**) અપ્રદેશ પુદ્ગલોથી જે (**વિવરિય**) વિપરીત હોય, તેને (**સયા**) નિરંતર (**સપ્રસંગા**) સપ્રદેશ પુદ્ગલો (**મણિયા**) કહ્યા છે. એટલે કે જે પરમાણુઓ એ કે તેથી અધિક પરસ્પર મળેલા હોય, તે દ્રવ્યથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો બન્યું. જે એ આદિ પરમાણુઓના સ્કંધ એ આદિ આકાશપ્રદેશને અવગાહન કરીને રહેલ હોય તે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો બન્યું. જે પરમાણુસ્કંધો એ સમયથી આરંભીને અસંખ્યાતા સમય સુધીની ભિન્ન ભિન્ન આકાશપ્રદેશમાં સ્થિતિવાળા હોય તે સર્વે કાળથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો બન્યું તથા જે પરમાણુસ્કંધ એ ગુણ વર્ણુદિથી આરંભીને અનંત ગુણ વર્ણુદિવાળા હોય, તે સર્વે ભાવથી સપ્રદેશ પુદ્ગલો બન્યું.

હવે અપ્રદેશ અને સપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અલ્પબહુત્વ કહે છે:—

(**માકાદ-લિઅપ્રસા**) ભાવથી અપ્રદેશી પુદ્ગલો (**થોવા**) સૌથી થોડા છે, તેનાથી (**તિન્નિ ય અસંખગુણા**) ત્રણ અસંખ્યગુણ છે એટલે ભાવથી કાળ અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે, તેથી દ્રવ્ય અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે, તેથી ક્ષેત્ર અપ્રદેશી પુદ્ગલો અસંખ્યગુણ છે. ૪૭.

લિત્ત અપ્રસંગાઓ, લિત્તે સપ્રસંગસંખગુણિયાઓ ।

દઢ્ઠ-કા-મા સપ્રસા, વિસેસસહિઆ સુપ્ર મણિઆ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—(**લિત્ત અપ્રસંગાઓ**) ક્ષેત્ર અપ્રદેશ પુદ્ગલોથી (**લિત્તે સપ્રસ**) ક્ષેત્ર સપ્રદેશ પુદ્ગલો (**અસંખગુણિયાઓ**) અસંખ્યગુણ છે, તેથી (**દઢ્ઠ**) દ્રવ્ય સપ્રદેશ પુદ્ગલો (**વિસેસસહિઆ**) વિશેષાધિક છે, તેથી (**કા**) કાળ સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે અને તેથી (**મા સપ્રસા**) ભાવ સપ્રદેશ પુદ્ગલો વિશેષાધિક (**સુપ્ર મણિઆ**) સૂત્રમાં કહ્યા છે. ૪૮. ઇત્તિ સંપત્તિ વિચાર:

હવે કડબુમ્માદિકના સ્વરૂપને આઠમે વિચાર કહે છે—

કડ તેઉપ ય દાવર, કલિઉ ય તહ સંહવંતિ જુમ્માઓ ।

અવહીરમાણ ચઝ ચઝ, ચઝ તિ દુગેગાઓ ચિટ્ઠંતિ ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—(**કડ**) કડ બુમ્મા, (**તેઉપ ય**) ત્રેતા બુમ્મા, (**દાવર**) દાવર બુમ્મા, (**કલિઉ ય**) કલિયુગ બુમ્મા- (**જુમ્માઓ**) એ ચાર બુમ્મા છે. (**તહ સંહવંતિ**) તે આ રીતે સંભવે છે:—જે સંખ્યામાંથી (**ચઝ ચઝ**) ચાર ચાર (**અવહીરમાણ**) કાઠતાં બાકી (**ચઝ**) ચાર રહે, તે કડબુમ્મા, (**તિ**) ત્રણ રહે તે ત્રેતા બુમ્મા, (**દુગ**) એ રહે તે દાવર બુમ્મા અને (**પગાઓ ચિટ્ઠંતિ**) એક રહે તે કલિયુગ બુમ્મા બન્યું. ૪૯.

વિસ્તરાર્થ:—જુમ્મા એટલે રાશિ (સમુદાય) કહેવાય છે. કડ વિગેરે શબ્દો સાથે જુમ્મા શબ્દ જોડવાથી કડજુમ્મા વિગેરે ચારે જુમ્મા થાય છે. કોઈ પણ રાશિમાંથી ચાર ચાર કાઢી લેતાં (ચારે ભાંગતાં) ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક બાકી રહે તે ચારેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—એક જીવ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય તથા લોકાકાશ તે દરેકના પ્રદેશો અસંખ્યાતા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેની અસત્ કલ્પનાએ વીશની સંખ્યા સ્થાપીએ, તેમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં બાકી ચાર જ રહે છે તેને આગમ ભાષાવડે કડજુમ્મા કહેવાય છે. ૧. તથા અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીને વિષે જેટલા સમયો છે, તેટલા સૌધર્મ તથા ઇશાનકલ્પને વિષે દેવતાઓ છે. તેની અસત્કલ્પનાએ ત્રેવીશની સંખ્યા સ્થાપીએ, તેમાંથી ચાર ચાર લેતાં (ચારે ભાંગતાં) બાકી ત્રણ જ રહે છે તેથી તે ત્રેતાજુમ્મા કહેવાય છે. ૨. એક એક આકાશપ્રદેશને અવગાહીને અનંતા પરમાણુ સુધીના સ્કંધો રહેલા છે, તેની અસત્કલ્પનાએ કરીને બાવીશની સંખ્યા સ્થાપીએ, તેમાંથી ચાર ચાર લેતાં બાકી બે જ રહે છે માટે તે દ્વાવરજુમ્મા કહેવાય છે. ૩. તથા પર્યાપ્ત બાહર વનસ્પતિ ૧, બાહર પર્યાપ્ત ૨, અપર્યાપ્ત બાહર વનસ્પતિ ૩, બાહર અપર્યાપ્ત ૪, બાહર ૫, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વનસ્પતિ ૬, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત ૭, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વનસ્પતિ ૮, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત ૯, સૂક્ષ્મ ૧૦, ભવ્ય ૧૧, નિર્ગો-દના જીવો, ૧૨ વનસ્પતિના જીવો ૧૩, એકેન્દ્રિય ૧૪, તિર્યચ ૧૫, મિથ્યાદૃષ્ટિ ૧૬, અવિરતિ ૧૭, સકષાયી ૧૮, છન્નસ્થ ૧૯, સંયોગી ૨૦, સંસારી જીવો ૨૧ તથા સર્વ જીવો ૨૨—એ બાવીશ જીવરાશિઓ આઠમે મધ્યમ અનંતાઅનંતે છે; તો પણ અસત્કલ્પનાએ કરીને તેની પચીશની સંખ્યા સ્થાપીએ, તેમાંથી ચાર ચાર લેતાં બાકી એક રહે છે, માટે તે કલિયુગ જુમ્મા કહેવાય છે. આ જુમ્માઓનું કાર્ય—પ્રયોજન (ઉપયોગ) સૂત્રથી બાણી લેવું, અહીં તો તેનું સ્વરૂપ માત્ર જ દેખાડ્યું છે. ઇતિ અષ્ટમ વિચાર.

હવે પૃથ્વી આદિકના પરિમાણનો નવમો વિચાર કહે છે:—

ધ જ વ સ પરિવ વિ તિ ચ સમુન

પણથ જ ख ना भ व र वि न सु स પમુતિ અ ।

જગનભપ ધ અ ઇગજિય

ટિઅ નિ સિ નિ વજી સ પુ અ મ અ પર વણકા ॥ ૫૦ ॥

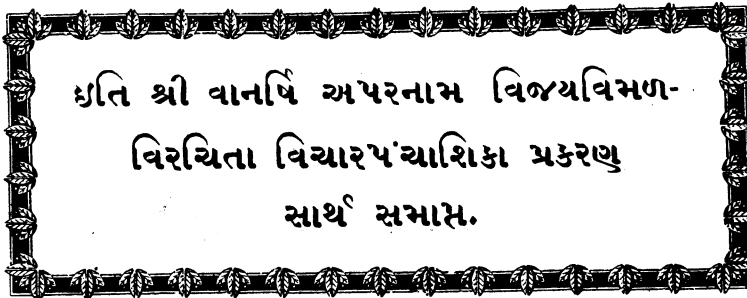
અર્થ:—(ધ) ધરા-પૃથ્વી ૧, (જ) જળ ૨, (વ) વહ્નિ-અગ્નિ ૩, (સ) સમીરણ-વાયુ ૪, (પરિવ) પરિત્ત-પ્રત્યેક વનસ્પતિ ૫, (વિ) દ્વીન્દ્રિય ૬, (તિ) ત્રીન્દ્રિય ૭, (ચ) ચતુર્ન્દ્રિય ૮, (સમુન) સંમૂર્છિત નર-મનુષ્ય ૯, (પળથ) પથે-

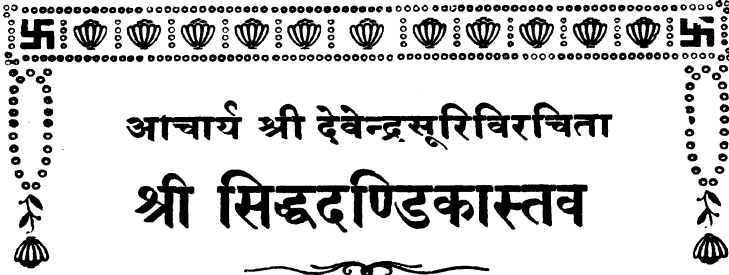
દ્રિય થળચર ૧૦, (જ) જળચર ૧૧, (સ્વ) ખચર ૧૨, (ના) નારકી ૧૩, (મ) ભવનપતિ ૧૪, (વ) વ્યંતર ૧૫, (ર) રવિ-સૂર્ય ૧૬, (વિ) વિદ્યુ-ચંદ્ર ૧૭, (ન) નક્ષત્ર ૧૮, (સુ) સુર-વૈમાનિક દેવો ૧૯, (સ) સમુદ્ર ૨૦, (પ મુ તિ) પંચેન્દ્રિય સંમૂર્ધિમ તિર્થંચ ૨૧-એ એકવીશ પ્રકારના જીવો (અ) અસંખ્યાતા જાણવા. તથા (જગ) જગતના-લોકના (નમ-પ) નભ-આકાશ પ્રદેશ ૧, (ઘ) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ ૨, (અ) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ ૩, (ઇગ જિય) એક જીવના પ્રદેશ ૪, (દ્વિઅ) સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયસ્થાન ૫, (નિ) તથા નિગોદ શરીર ૬-એ છ પણ અસંખ્યાતા જાણવા. તથા (સિ) સિદ્ધ ૧, (નિ) નિગોદના જીવ ૨, (વ જી) વનસ્પતિના જીવ ૩, (સ) સમય ૪, (પુ) પુદ્ગલ ૫, (અ) અલબ્ધ જીવો ૬, (મ) લબ્ધ જીવો ૭, (અ) અલોક ૮, (પર) પ્રતિપતિત-પડિવાઈ જીવો ૯ અને (વણ કા) વનસ્પતિકાયની સ્થિતિ ૧૦-એ દશ અનંતા જાણવા. ૫૦.

इय सुत्ताओ भणिया, विचारपंचासिया य सपरकए ।

मुनिसिरिआनंदविमलसूरिवराणं विणेएण ॥ ५१ ॥

અર્થ:—(इय) આ પ્રમાણે (मुनिसिरिआनंदविमल) મુનિશ્રી આનંદ-વિમલ નામના (सूरिवराणं) સૂરિવરના (विणेएण) વાનર નામના શિષ્યે (सपरकए) પોતાને તથા અન્ય જીવોને માટે (सुत्ताओ) સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને (विआरपंचासिया) આ વિચારપંચાશિકા (भणिया) કહી છે. ૫૧.

જં ઉસહકેવલાઓ, અંતમુદ્ધુત્તેણ સિવગમો ભણિઓ ।
જા પુરિસજુગઅસંખા, તત્થ ઇમા સિદ્ધદંડીઓ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(જં) જે (ઉસહકેવલાઓ) ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન થયા પછી (અંતમુદ્ધુત્તેણ) અંતર્મુદ્ધૂર્ત પછી (સિવગમો ભણિઓ) મોક્ષગમન શરૂ થયું એમ કહ્યું છે તે (જા પુરિસજુગઅસંખા) યાવત્ અસંખ્યાતા પુરુષ જુગ સુધી રહ્યું છે (તત્થ ઇમા) તેમાં આ પ્રમાણે (સિદ્ધદંડીઓ) સિદ્ધદંડિકા-સિદ્ધિને પામેલાની સંખ્યા છે તે કહે છે.

વિવેચન:—આ અવસર્પિણી કાળમાં ત્રીજા આરાની પ્રાંતે પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયા પછી અંતર્મુદ્ધૂર્તે મોક્ષમાર્ગ વહ્યો એટલે મોક્ષમાર્ગમાં જવાની શરૂઆત થઈ, ત્યારપછી તેમના વંશમાં અસંખ્યાતા પુરુષ જુગ સુધી એટલે અસંખ્યાતા પાટ સુધી મોક્ષગમન શરૂ રહ્યું તે જણાવનાર આ સિદ્ધદંડિકા પ્રકરણ છે. ૧.

સત્તુંજયસિદ્ધા ભરહવંસનિવર્ઙ સુબુદ્ધિના સિદ્ધા ।

જહ સગરસુઆણઽઘાવયંમિ તહ કિત્તિઅં થુણિમો ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(જહ સગરસુઆણ) જેમ સગર ચક્રવર્તીના પુત્રોની આગળ (અઘા-વયંમિ) અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (સુબુદ્ધિના) સુબુદ્ધિ મંત્રીએ (ભરહવંસનિવર્ઙ) ભરત ચક્રીના વંશના રાજાઓ (સત્તુંજયસિદ્ધા) શત્રુજય પર્વત ઉપર સિદ્ધિ-પદને પામ્યાનું (સિદ્ધા) કહ્યું છે (તહ) તેમ (કિત્તિઅં) કહેલા સિદ્ધિને અમે (થુણિમો) સ્તવશું-કહેશું. ૨.

एवंजा इक्किक्का, असंख इग दुग तिगाई वि ॥ ३ ॥

૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪ અસંખ્યેય વાર
૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૨૦-૩૦-૪૦-૫૦ અસંખ્યેય વાર

યંત્રમાં ચૌદની સંખ્યા ચૌદ લાખ જણાવવાને માટે છે અને એક, બે વિગેરે સંખ્યા આંતરે આંતરે સર્વાર્થસિદ્ધે જનારાની છે.

ત્યારપછી ચૌદ લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે અને એક મોક્ષે, વળી ચૌદ લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે એક મોક્ષે, એમ ચૌદ ચૌદ લાખ અને આંતરે એક એક સિદ્ધની સંખ્યા અસંખ્યાતી થાય ત્યાંસુધી કહેવું. ત્યારપછી ચૌદ ચૌદ લાખને આંતરે બે બે સિદ્ધની સંખ્યા અસંખ્યાતી થાય ત્યાં સુધી કહેવું. ત્યારપછી ચૌદ ચૌદ લાખને આંતરે ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર, પાંચ પાંચ, છ છ, સાત સાત, એમ યાવત્ પચાસ પચાસની સંખ્યા અસંખ્યાતી થાય ત્યાંસુધી કહેવું.

૨ પ્રતિલોમ સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે
સર્વાર્થસિદ્ધે

૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૨૦-૩૦-૪૦-૫૦ અસંખ્યેય વાર.
૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪-૧૪ લાખ અસંખ્યેય વાર.

તો દોલકલા મુક્ષે, દુલકલ સઠ્ઠિ મુક્ષિ લક્ષતિગં ।
ઇય ઇગલક્ષુત્તરિઆ, જા લક્ષઅસંલ દોસુ સમા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(તો) ત્યારપછી (દોલકલા મુક્ષે) બે લાખ મોક્ષે, (દુલકલ સઠ્ઠિ) બે લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે, ત્યારપછી (મુક્ષિ લક્ષતિગં) ત્રણ લાખ મોક્ષે, ત્રણ લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે, (ઇય) એ પ્રમાણે (ઇગલક્ષુત્તરિઆ) એક એક લાખ વધારતાં (જા લક્ષઅસંલ દોસુ સમા) યાવત્ અસંખ્યાતા લાખ સુધી બંનેમાં સરખા કહેવા.

વિવેચન:—અસંખ્યાતમી વાર પચાસ મોક્ષે ગયા પછી ચૌદ લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે-એ પ્રમાણે આગલી ગાથામાં કહ્યા પછી બે લાખ મોક્ષે અને બે લાખ સર્વાર્થસિદ્ધે, પછી ત્રણ લાખ મોક્ષે અને ત્રણ લાખ સર્વાર્થે, પછી ચાર લાખ મોક્ષે અને ચાર લાખ સર્વાર્થે, એમ એક એક લાખની સંખ્યા વધારતાં બંનેમાં-મોક્ષમાં અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં સરખા સરખા કહેતાં અસંખ્યાતા લાખ લાખ થાય ત્યાંસુધી કહેવું. ૫.

૩ સમસંખ્ય સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે
સર્વાર્થસિદ્ધે

૨-૩-૪-૫-૬ ૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ અસંખ્યાત લાખ સુધી કહેવું
૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ અસંખ્યાત લાખ સુધી કહેવું

તો ઇગુ સિવે સવટ્ટિ, દુન્નિ તિ સિવમ્મિ ચર સવટ્ટે ।

ઇય ઇગુત્તરવુહ્ની, જાવ અસંખા પુઠો દોસુ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(તો ઇગુ સિવે) ત્યારપછી એક મોક્ષે, (સવટ્ટિ દુન્નિ) એ સર્વાર્થ-
સિદ્ધે, (તિ સિવમ્મિ) ત્યારપછી ત્રણ મોક્ષે, (ચર સવટ્ટે) ચાર સર્વાર્થસિદ્ધે,
(ઇય ઇગુત્તરવુહ્ની) એમ એકોત્તર વૃદ્ધિ કરતાં (જાવ અસંખા પુઠો દોસુ) યાવત
ખંનેમાં પ્રત્યેકે અસંખ્યાતા થાય ત્યાંસુધી કહેવું. ૬.

વિવેચન:—એવી રીતે ત્રણ પ્રકારની દંડિકા કહીને હવે ચાર પ્રકારની
ચિત્રાંતર એટલે જુદા જુદા પ્રકારના અંતરવાળી દંડિકા કહે છે.

૧ એકાદિ એકોત્તરા— એકથી માંડીને એક એક અધિક.

૨ એકાદિ દ્વયુત્તરા— ,, બે બે અધિક.

૩ એકાદિ ત્રયુત્તરા— ,, ત્રણ ત્રણ અધિક.

૪ ત્ર્યાદિકા દ્વ્યાદિક ક્ષેપક વિષમોત્તરા—ત્રણ આદિ લઈ બે આદિ વિષમોત્તરા
એટલે જ્યાં વૃદ્ધિ(ક્ષેપક)ની સંખ્યા સરખી નહીં તે.

આ ચારમાંથી પહેલી એકાદિ એકોત્તરા આવી રીતે, એક મોક્ષે જાત અને
બે સર્વાર્થસિદ્ધે જાત, પછી ત્રણ મોક્ષે જાત અને ચાર સર્વાર્થસિદ્ધે જાત, પછી
પાંચ મોક્ષે જાત અને છ સર્વાર્થસિદ્ધે જાત—એમ ખંનેમાં અનુક્રમે એક એક
વધારતાં દરેકમાં અસંખ્યાતા થાય ત્યાંસુધી કહેવું.

૪ ઇકોત્તરા સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે	૧-૩-૫-૭-૯-૧૧-૧૩-૧૫-૧૭-૧૯-૨૧-૨૩ એમ અસંખ્યાત સુધી
સર્વાર્થસિદ્ધે	૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨-૧૪-૧૬-૧૮-૨૦-૨૨-૨૪ એમ અસંખ્યાત સુધી

ઇકો મુક્ખે સવટ્ટિ, તિન્નિ પળ મુક્ખિવ્વ ઇઅ દુરુત્તરિઆ ।

જા દોસુઽવિ અ અસંખા, એમેવ તિઉત્તરા સેઠી ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(ઇકો મુક્ખે) એક મોક્ષે, (સવટ્ટિ તિન્નિ) ત્રણ સર્વાર્થસિદ્ધે,
(પળ મુક્ખે) પાંચ મોક્ષે, સાત સર્વાર્થસિદ્ધે (ઇઅ દુરુત્તરિઆ) એ પ્રમાણે
દ્વિતોત્તરા વૃદ્ધિ (જા દોસુઽવિ અ) યાવત ખંનેમાં (અસંખા) અસંખ્યાત થાય
ત્યાંસુધી કહેવી. (એમેવ તિઉત્તરા સેઠી) એ જ પ્રમાણે ત્રિતોત્તરા શ્રેણી જાણવી. ૭.

વિવેચન:—હવે બીજી એકાદિ દ્વયુત્તરા વૃદ્ધિ કહે છે. એક મોક્ષે અને

ત્રયુ સર્વાર્થસિદ્ધે, પછી પાંચ મોક્ષે અને સાત સર્વાર્થસિદ્ધે-એમ અનુક્રમે બે બેની વૃદ્ધિ કરતાં બંનેમાં અસંખ્યાત થાય ત્યાંસુધી કહેવું.

૫ દ્વિકોત્તરા સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે	૧-૫-૯-૧૩-૧૭-૨૧-૨૫-૨૯-૩૩-૩૭-૪૧ એમ અસંખ્યાત સુધી
સર્વાર્થસિદ્ધે	૩-૭-૧૧-૧૫-૧૯-૨૩-૨૭-૩૧-૩૫-૩૯-૪૩ એમ અસંખ્યાત સુધી

હવે ત્રીજી ત્રિકોત્તરા વૃદ્ધિ આ પ્રમાણે:-એક મોક્ષે, ચાર સર્વાર્થસિદ્ધે, સાત મોક્ષે, દશ સર્વાર્થસિદ્ધે-એ પ્રમાણે અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ વધારતાં બંનેમાં અસંખ્યાત થાય ત્યાંસુધી કહેવું.

૬ ત્રિકોત્તરા સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે	૧-૭-૧૩-૧૯-૨૫-૩૧-૩૭-૪૩-૪૯-૫૫ એમ અસંખ્યાત સુધી
સર્વાર્થસિદ્ધે	૪-૧૦-૧૬-૨૨-૨૮-૩૪-૪૦-૪૬-૫૨-૫૮ એમ અસંખ્યાત સુધી

વિસમુત્તરસેઢીય, હિટ્ટુવરિં ઠવિય અડળતીસતિઆ ।

પઢમે નત્થિ સ્કેવો, સેસેસુ સયા ઇમો સ્કેવો ॥ ૮ ॥

અર્થ:-(વિસમુત્તરસેઢીય) વિષમોત્તર શ્રેણિમાં (હિટ્ટુવરિં) હેઠ અને ઉપર એટલે એક લાઈનમાં (અડળતીસતિઆ) ઓગણત્રીશ વાર ત્રણ (ઠવિય) સ્થાપન કરવા એટલે ત્રણનો અંક મૂકવો. (પઢમે નત્થિ સ્કેવો) તેમાંના પ્રથમના ત્રણમાં નાખવાની સંખ્યા નથી. (સેસેસુ સયા ઇમો સ્કેવો) બાકીના ૨૮ માં નિરંતર આ પ્રમાણે એપવવાનું છે. ૮.

વિવેચન:-હવે ચોથી વિષમોત્તરાની સ્થાપના બાજુવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે. પટ્ટિકાદિકમાં (૨૬) વાર (૩) ના આંક હેઠ ઉપર સ્થાપવા. પ્રથમના (૩) માં કાંઈ નાખવું નહીં, બાકીના ૨૮ ત્રણને વિષે નિરંતર આગલી ગાથાઓમાં કહેવાય છે તે અંકનો અનુક્રમે પ્રક્ષેપ કરવો.

દુગ પળ નવગં તેરસ, સત્તરસ બાવીસ છચ્છ અઢેવ ।

બારસ ચડદસ તહ અડ-વીસા છઠ્ઠીસ પળવીસા ॥ ૯ ॥

એગારસ તેવીસા, સીયાલા સયરિ સત્તહત્તરિઆ ।

ઇગ દુગ સત્તાસીઈ, ઇગહત્તરિમેવ બાસઢી ॥ ૧૦ ॥

અડગત્તરિ ચડવીસા, છાયાલા તહ સયં ચ છવીસા ।

મેલિત્તુ ઇગંતરિઆ, સિદ્ધીણ તહ ય સવઢે ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—એ-પાંચ-નવ-તેર-સત્તર-ખાવીશ-છ-આઠ-ખાર-ચઉદ્ધ-(તહ) તેમ જ અઠાવીશ-છવીશ-પચીશ-અગિયાર-તેવીશ-સુડતાલીશ-સીતેર-સીત્યોતેર-એક-એ-સત્યાશી-છકોતેર એમ બાસઠ-અગણોતેર-ચઉવીશ-છેંતાલીશ-તેમજ સો અને છવીશ-આ પ્રમાણે અઠાવીશ અંકો ત્રણમાં (મેલિત્તુ) મેળવતાં જે જે સંખ્યા થાય તે અનુક્રમે (ઇગંતરિઆ) એકાંતરે (સિદ્ધીણ) મોક્ષમાં (તહ ય સવઢે) તેમ જ સર્વાર્થસિધ્ધિ જાણવી.

વિસ્તરાર્થ:—પ્રથમ સ્થાનમાં (ત્રણમાં) નાખવાનું નથી એટલે ત્રણ મોક્ષે જાય, ત્યારપછી ત્રણમાં એ વધારતાં પાંચ સર્વાર્થસિધ્ધિ જાય, પછી ત્રણમાં પાંચ વધારતાં આઠ મોક્ષે જાય, પછી ત્રણમાં નવ વધારતાં ખાર સર્વાર્થસિધ્ધિ જાય, એવી રીતે ત્રણમાં ઉપર કહેલી સંખ્યા વધારતાં જે થાય તે કહે છે:—

(૩+૧૩) ૧૬ મોક્ષે, (૩+૧૭) ૨૦ સર્વાર્થ, (૩+૨૨) ૨૫ મોક્ષે, (૩+૬) ૯ સર્વાર્થ, (૩+૮) ૧૧ મોક્ષે, (૩+૧૨) ૧૫ સર્વાર્થ, (૩+૧૪) ૧૭ મોક્ષે, (૩+૨૮) ૩૧ સર્વાર્થ, (૩+૨૬) ૨૯ મોક્ષે, (૩+૨૫) ૨૮ સર્વાર્થ, (૩+૧૧) ૧૪ મોક્ષે, (૩+૨૩) ૨૬ સર્વાર્થ, (૩+૪૭) ૫૦ મોક્ષે, (૩+૭૦) ૭૩ સર્વાર્થ, (૩+૭૭) ૮૦ મોક્ષે, (૩+૧) ૪ સર્વાર્થ, (૩+૨) ૫ મોક્ષે, (૩+૮૭) ૯૦ સર્વાર્થ, (૩+૭૧) ૭૪ મોક્ષે, (૩+૬૨) ૬૫ સર્વાર્થ, (૩+૬૯) ૭૨ મોક્ષે, (૩+૨૪) ૨૭ સર્વાર્થ, (૩+૪૬) ૪૯ મોક્ષે, (૩+૧૦૦) ૧૦૩ સર્વાર્થ અને (૩+૨૬) ૨૯ મોક્ષે જાય. ૬-૧૦-૧૧.

૭ પ્રથમા વિષમોત્તરા સિદ્ધદંડિકાની સ્થાપના

મોક્ષે
સર્વાર્થસિધ્ધિ

૩-૮-૧૬-૨૫-૧૧-૧૭-૨૯-૧૪-૫૦-૮૦-૫-૭૪-૭૨-૪૯-૨૯.
૫-૧૨-૨૦-૬-૧૫-૩૧-૨૮-૨૬-૭૩-૪-૯૦-૬૫-૨૭-૧૦૩.

અંતિલ્લ અંક આઈ, ઠવિડં બીઆઈ સ્વેગા તહ ય ।

એવમસંખા નેઆ, જા અજિઅપિઆ સમુપ્પન્નો ॥ ૧૨ ॥

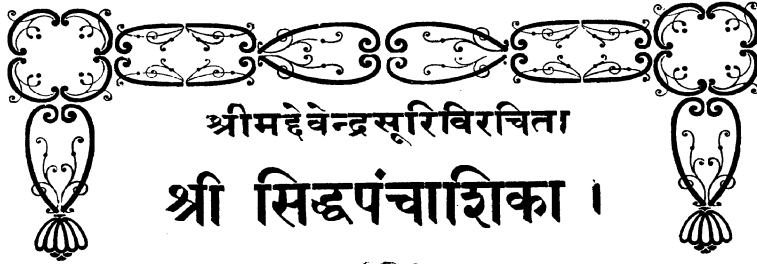
અર્થ:—(અંતિલ્લ અંક આઈ) છેલ્લા આંકને આદિમાં (ઠવિડં) સ્થાપીને, (બીઆઈ) બીજા વિગેરે આંકમાં (તહ ય) તેમજ (સ્વેગા) નાખવા. (જા અજિઅપિઆ) યાવત્ અજિતનાથના પિતા (સમુપ્પન્નો) ઉત્પન્ન થયા (એવમસંખા નેઆ) એમ ત્યાંસુધી અસંખ્યાતા જાણવા.

અસ્સંખકોડિલક્ષા, સિદ્ધા સઘટ્ટગા ય તહ સિદ્ધા ।
 ઇગભવેણં દેવિંદ-વંદિઆ દિંતુ સિદ્ધિસુહં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(અસ્સંખકોડિલક્ષા) અસંખ્યાત કોડ લાખ (સિદ્ધા) સિદ્ધ થયેલા (સઘટ્ટગા ય) અને સર્વાર્થે ગયેલા જાણવા કે જે (ઇગભવેણં) એક ભવવડે (દેવિંદવંદિઆ) દેવેંદ્રોવડે વંદાયેલા અથવા દેવેંદ્રસૂરિએ વાંદેલા થશે (મોક્ષે જશે.) (તહ સિદ્ધા) તે સિદ્ધો મને (સિદ્ધિસુહં) મોક્ષસુખ (દિંતુ) આપો. ૧૩.

ઈતિ શ્રી દેવેંદ્રસૂરિવિરચિત
 સિદ્ધહંડિકા પ્રકરણ સંપૂર્ણ.

શ્રીમદ્દેવેન્દ્રસૂરિવિરચિતા

શ્રી સિદ્ધપંચાશિકા ।

સિદ્ધં સિદ્ધત્થસુઅં, નમિત્તં તિહુઅણપયાસયં વીરં ।

સિરિસિદ્ધપાહુડાઓ, સિદ્ધસરૂવં કિમવિ વુચ્છં ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(સિદ્ધં) પ્રસિદ્ધ (તિહુઅણપયાસયં) ત્રણ ભુવનમાં કેવલજ્ઞાન-વડે પ્રકાશ કરનારા (સિદ્ધત્થસુઅં) સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર (વીરં) શ્રી મહાવીર-સ્વામીને (નમિત્તં) નમસ્કાર કરીને (સિરિસિદ્ધપાહુડાઓ) શ્રી સિદ્ધપ્રાભુતમાંથી ઉદ્ધરીને (સિદ્ધસરૂવં) સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ (કિમવિ વુચ્છં) કાંઈક કહીશ. ૧.

વિવેચન—(સિદ્ધત્થસુઅં) એ પદનો અર્થ આવી રીતે પણ થાય છે. સિદ્ધ એટલે અચલ છે અર્થ—જીવાદિ પદાર્થો શ્રુતમાં—દ્રાહશાંગરૂપ સિદ્ધાંતમાં જેના એવા અથવા સિદ્ધ થયા છે (મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ) અર્થ જેમના એવા સુત એટલે ગણધરાદિ શિષ્યો છે જેમને એવા અથવા સિદ્ધાર્થ એટલે નિષ્ઠિતાર્થ—જેમના સર્વ પ્રયોજન સમાપ્ત થયા છે એવા અથવા સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરીને સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ કાંઈક કહીશ. (જેમણે પૂર્વે બાંધેલા આઠે કર્મો ક્ષય કર્યા હોય છે તે સિદ્ધ ભગવાન કહેવાય છે.)

સંતપયપરૂવણયા, દવ્વપમાણં ચ ચિત્ત ફુસંણા ય ।

કૈાલો ય અંતરં તહ, ભાવો અપ્પાબહૂ દારા ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(સંતપયપરૂવણયા) ૧ છતા પદની પ્રરૂપણા દ્વાર. (દવ્વપમાણં ચ) ૨ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વાર, એટલે કેટલી સંખ્યા મોક્ષમાં છે તે. (ચિત્ત) ૩ ક્ષેત્ર દ્વાર, કયા કયા ક્ષેત્રમાંથી સિદ્ધ થાય તે. (ફુસંણા ય) ૪ સ્પર્શના દ્વાર, સિદ્ધના જીવોને સ્પર્શના કેટલી હોય તે. (કૈાલો ય) ૫ કાળ દ્વાર, સિદ્ધના જીવોની સ્થિતિનો સાદિ અનંતાદિ કાળ કહેવો તે. (અંતરં તહ) ૬ અંતર દ્વાર, સિદ્ધના જીવોનું અંતર કહેવું તે. (ભાવો) ૭ ભાવદ્વાર, સિદ્ધના જીવો કયે ભાવે વર્તે છે તે. (અપ્પાબહૂ દારા) ૮ અલ્પબહુત્વ દ્વાર, એટલે સિદ્ધના જીવોને પરસ્પર થોડાઘણા કહેવા તે. ૨.

एहिँ अणंतरसिद्धा, परंपरा सन्निकरिसजुत्तेहिँ ।

तेहिँ विआरणिजा, इमेसु पनरससु दारेसु ॥ ३ ॥

અર્થ:—(एहिँ) એ આઠ દ્વાર દ્વારાએ (અણંતરસિદ્ધા) અનંતર સિદ્ધનો અને (સન્નિકરિસજુત્તેહિં) સન્નિકર્ષયુક્ત નવ દ્વારવડે (પરંપરા) પરંપરસિદ્ધનો (તેહિં) તે (इमेसु) આ આગલી ગાથામાં કહે છે તે (पनरससु दारेसु) પંદર દ્વારને વિષે (विआरणिजा) વિચાર કરવો. ૩.

વિવેચન—ઉપરની ગાથામાં કહેલા આઠ દ્વારવડે અનંતર સિદ્ધો વિચારવા. એક સમયનું પણ અનંતર જોએને ન હોય તે અનંતર સિદ્ધ એટલે સિદ્ધત્વના પ્રથમ સમયમાં વર્તતા-અમુક વિવક્ષિત સમયે સિદ્ધ થયેલા તે અને તે આઠ દ્વાર સાથે સન્નિકર્ષ દ્વાર વધારતાં નવ દ્વારવડે પરંપરસિદ્ધ વિચારવા.

વિવક્ષિત પ્રથમ સમયે જે સિદ્ધ થયા તેની અપેક્ષાએ તેના પૂર્વના સમયે સિદ્ધ થયેલા તે પરસિદ્ધ અને તે પૂર્વ સમયે સિદ્ધ થનારથી પૂર્વના સમયે સિદ્ધ થયા તે પરંપરસિદ્ધ. તાત્પર્ય એ કે અનંતરસિદ્ધમાં અમુક એક સમયની અપેક્ષાએ વિચારવું અને પરંપરસિદ્ધમાં અમુક વિવક્ષિત સમયથી પૂર્વે પૂર્વે અનંતા ભૂતકાળ સુધીમાં થઈ ગયેલા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ વિચારવું. તે પરંપરસિદ્ધને વિષે સન્નિકર્ષ સાથે નવ દ્વાર કહેશે. (સન્નિકર્ષ એટલે સંયોગગત અદ્યપબહુત્વ વિશેષ જાણવો.)

પ્રથમ પંદર દ્વારના નામ કહે છે.

खित्ते कैाले गइ वेअ, तित्थ लिंगे चरित्त बुद्धे य ।

नाणोर्गाहुक्खस्से, अंतरमणुसमयर्गणणअप्पबहू ॥ ४ ॥

અર્થ અને વિવેચન—(खित्ते) ક્ષેત્ર દ્વાર ત્રણ પ્રકારે-ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્ચ્છા ૧. (कैाले) કાળ દ્વાર બે પ્રકારે-ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી ૨. (गइ) ગતિ દ્વાર ચાર પ્રકારે-નારકી, તિર્ચ્ચ, મનુષ્ય અને દેવ ૩. (वेअ) વેદ દ્વાર ત્રણ પ્રકારે-સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ ૪. (तित्थ) તીર્થ દ્વાર બે પ્રકારે-તીર્થ કરનું તીર્થ અને તીર્થ કરીનું તીર્થ ૫. (लिंगे) લિંગ દ્વાર બે પ્રકારે-દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ. દ્રવ્યલિંગ ત્રણ પ્રકારે-૧ ગૃહસ્થલિંગ, ૨ અન્યલિંગ, ૩ સ્વલિંગ ૬. (चरित्त) ચારિત્ર દ્વાર પાંચ પ્રકારે-સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત ૭. (बुद्धे य) બુદ્ધ દ્વાર ચાર પ્રકારે-બુદ્ધબોધિત, બુદ્ધિબોધિત, સ્વયંબુદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધ ૮. (नाण) જ્ઞાન દ્વાર પાંચ પ્રકારે-મતિ-જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન ૯. (ऊगाह) અવ-

ગાહના દ્વાર ત્રણ પ્રકારે-જઘન્ય અવગાહના, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અને મધ્યમ અવગાહના ૧૦. (ઉક્લસે) ઉત્કર્ષ દ્વાર ચાર પ્રકારે-અનંત કાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા અસંખ્યાત કાળથી પડેલા, સંખ્યાત કાળથી પડેલા અને સમક્રિતથી નહિ પડેલા ૧૧. (અંતરં) અંતર દ્વાર-સિદ્ધ એક થયા પછી કેટલું અંતર પડે તે ૧૨. (અણુસમય) અણુસમય દ્વાર-નિરંતરપણે કેટલા સમય સુધી સિદ્ધે તે ૧૩. (ગણના) ગણના દ્વાર-કેટલા સિદ્ધે તેની ગણતરી ૧૪. (અપ્પવહ્) અદ્વયબુદ્ધત્વ દ્વાર-ઓછા વત્તા-કોણ કોણથી ઓછા અથવા વધારે છે તે. ૧૫.

હવે તે પંદર દ્વાર વિવરીને કહે છે:—

સ્થિતિ તિલોગે ૧ કાલે, સિદ્ધિજ્ઞાંતિ અરેસુ છસુ વિ સંહરણા ।

અવસપ્પિણિ ઓસપ્પિણિ, દુતિઅરગે જમ્મુ તિદુસુ સિવં ૨ ॥૫॥

અર્થ:—(સ્થિતિ) ક્ષેત્ર દ્વારે- (તિલોગે) ત્રણ લોકમાં, (કાલે) કાળદ્વારે વિચારતાં (સંહરણા) સંહરણુથી (અરેસુ છસુ વિ) છએ આરામાં, (સિદ્ધિજ્ઞાંતિ) મોક્ષે જાય; (જમ્મુ) અને જન્મથી (અવસપ્પિણિ) અવસર્પિણીમાં (દુઅરગે) ત્રીજા અને ચોથા આરાના જન્મેલા (તિસુ સિવં) ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા એ ત્રણ આરામાં મોક્ષે જાય. (ઓસપ્પિણિ) ઉત્સર્પિણીમાં (તિઅરગે) બીજા, ત્રીજા અને ચોથા એ ત્રણ આરાના જન્મેલા (દુસુ સિવં) ત્રીજા અને ચોથા એ આરામાં મોક્ષે જાય. ૫.

વિવેચન:—પ્રથમ સત્પદદ્વારને વિષે ક્ષેત્રાદિ પંદર દ્વારોમાં અનંતર સિદ્ધિ જીવો વિચારાય છે. ૧ ક્ષેત્રદ્વારે ત્રણે લોકમાં-તેમાં ઉર્ધ્વલોકે પાંડકવનાદિમાં, અધોલોકે અધોલૌકિક આમોમાં અને તિર્ચ્છાલોકે પંદર મનુષ્યક્ષેત્રમાં સિદ્ધિ થાય છે. સંહરણુથી નહીં, સમુદ્ર અને વર્ષધર પર્વતો વિગેરેમાં પણ સિદ્ધિ થાય છે.

૨ કાળદ્વારે:—કાળ તે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ તેમાં સંહરણુથી છએ આરામાં સિદ્ધિ, કારણ કે મહાવિદેહમાં હમેશાં સુષમદુષમારૂપ એક ચોથા જ આરો વર્તે છે, ત્યાં હમેશાં મોક્ષગમન હોવાથી ત્યાંથી સંહરણુ કરાયા સત્તા તેઓ ભરતાદિક ક્ષેત્રમાં જે આરો વર્તેતો હોય તેમાં સિદ્ધિ હોવાથી છએ આરામાં મોક્ષગમન થાય છે. તીર્થંકરનો ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં સુષમદુષમા અને દુષમસુષમારૂપ એ આરામાં જ જન્મ થાય છે અને સિદ્ધિ પામે છે. તેમને સંહરણુનો અભાવ હોવાથી બીજા આરાઓમાં તેમનું મોક્ષગમન થતું નથી. તીર્થંકરનું અધોલોકે અધોલૌકિક આમોમાં અને તિર્ચ્છાલોકે પંદર કર્મભૂમિમાં સિદ્ધિગમન થાય છે. ૫.

ચતુગ્ગઆગય નરગ્ગ-ઠિય સિવ ૩ વેયતિગ ૪ દુવિહતિત્થેઽવિ ૫ ।

ગિહિ-અન્ન-સલિંગેસુ અ ૬, ચરણે અહક્કાઈ વટંતા ॥ ૬ ॥

અર્થ ને વિવેચન—૩ ગતિદ્વારે (**ચડગઢઆગય**) સામાન્યે ચારે ગતિમાંથી આવેલા (**નરગઢ ઠિય**) મનુષ્યગતિમાં રહેલા (**સિવ**) સિંહે. વિશેષથી નરકગતિની અપેક્ષાએ પ્રથમની ચાર નરકથી આવેલા સિંહે. તિર્થંચગતિની અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાય, અપકાય, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અને પંચેન્દ્રિય તિર્થંચમાંથી આવેલા સિંહે. મનુષ્યગતિની અપેક્ષાએ સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક ત્રણે વેદમાંથી આવેલા સિંહે. દેવગતિમાં ચારે નિકાયના દેવોમાંથી આવેલા સિંહે, પણ તીર્થંકર તો દેવગતિમાંથી એટલે વૈમાનિક દેવમાંથી આવેલા અને નરકગતિમાંથી એટલે પ્રથમની ત્રણ નરકમાંથી આવેલા જ સિંહે. વર્તમાન નયને આશ્રીને મનુષ્યગતિમાં રહેલા જ મોક્ષ પામે. ૪ વેદદ્વારે (**વેયતિગ**) ત્રણે વેદમાં સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક વેદમાં સિંહે. તેમાં પ્રત્યુત્પન્ન નયને આશ્રીને અવેદી જ સિંહે. તે ભવમાં પૂર્વે અનુભવેલ વેદની અપેક્ષાએ અને બાહ્ય આકાર માત્રની અપેક્ષાએ ત્રણે વેદમાંથી સિંહે. તીર્થંકર તો સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદે વર્તતા જ સિંહે. ૫ તીર્થદ્વારે (**દુવિહતિત્યેઽવિ**) તીર્થ બે પ્રકારે-તીર્થંકરે પ્રવર્તાવેલ અને તીર્થંકરીએ પ્રવર્તાવેલ, એ બંને તીર્થમાં સિંહે. ૬ લિંગદ્વારે- (**ગિહિ-અન્ન-સલિંગેસુ ઝ**) લિંગ બે પ્રકારે-દ્રવ્યથી અને ભાવથી. દ્રવ્યલિંગ ત્રણ પ્રકારે-ગૃહસ્થલિંગ, અન્યલિંગ અને સ્વલિંગ. એ ત્રણે લિંગે સિંહે, અને સંયમરૂપ ભાવલિંગની અપેક્ષાએ તો સ્વલિંગે જ સિંહે. ૭ ચારિત્રદ્વારે (**ચરણે અહકલાહ વહંતા**) ચારિત્રના પાંચ પ્રકાર-સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત. તેમાંથી ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્રમાં વર્તતા જ સિંહે. (ઉપશમ યથાખ્યાતમાં વર્તતા ન સિંહે) ૬.

તિ ચડ પળ પુલ્લિ તિચરણ, જિણા ૭ સયં બુદ્ધિ-બુદ્ધ-પત્તેયા ૮ ।

દુ-તિ-ચડનાણા ૧ લહુતણુ, દુહત્થ ગુરુ પળધણુસયાઓ ૧૦।૭।

અર્થ:—(**પુલ્લિ તિચરણ**) તે ભવમાં પૂર્વે અનુભવેલા ચારિત્રની અપેક્ષાએ (**તિ ચડ પળ**) ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ ચારિત્ર પામીને સિંહે. એટલે કેટલાક પહેલું, ચોથું અને પાંચમું એ ત્રણ ચારિત્ર પામીને સિંહે, કેટલાક પહેલું, બીજું, ચોથું અને પાંચમું એ ચાર પામીને સિંહે, કેટલાક પહેલું, ત્રીજું, ચોથું અને પાંચમું એ ચાર પામીને સિંહે અને કેટલાક ઉપર કહેલા પાંચે ચારિત્ર પામીને સિંહે. (**જિણા**) તીર્થંકર તો સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્ર પામીને જ સિંહે. ૮ બુદ્ધદ્વાર ચાર પ્રકારે છે:—(**સયં**) સ્વયંબુદ્ધ, (**બુદ્ધિબુદ્ધ**) બુદ્ધિબુદ્ધ, (**બુદ્ધબુદ્ધ**) બુદ્ધબુદ્ધ અને (**પત્તેયા**) પ્રત્યેકબુદ્ધ-એ ચારેમાંથી સિંહે. સ્વયં એટલે બાહ્ય હેતુ વિના જાતિસ્મરણાદિ પામીને બોધ પામેલા તે સ્વયંબુદ્ધ, બુદ્ધિ એટલે મહિસ્વામી તીર્થંકર અથવા સામાન્ય સ્ત્રી તેમનાથી બોધ પામેલા તે બુદ્ધિબુદ્ધ, આચાર્યાદિક તે બુદ્ધ તેમનાથી બોધ પામેલા બુદ્ધબુદ્ધ અને પ્રત્યેક એટલે કાંઈક બાહ્ય હેતુ બોધને બોધ પામેલા તે પ્રત્યેકબુદ્ધ જાણવા.

વિવેચન:—પ્રત્યેકબુદ્ધ અને સ્વયંબુદ્ધમાં બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગ-વડે ભેદ છે, તેથી તે પ્રત્યેક એટલે જુદા વિહાર કરે પણ ગચ્છવાસીની પેઠે સાથે વિચરતા નથી. સ્વયંબુદ્ધને પાત્રાદિક બાર પ્રકારની ઉપધિ હોય અને પ્રત્યેક-બુદ્ધને જઘન્યથી રજોડરણ અને મુહપત્તિરૂપ બે પ્રકારની અને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રાવરણ (વસ્ત્ર) વળેને નવ પ્રકારની ઉપધિ હોય. સ્વયંબુદ્ધને પૂર્વે ભણેલું શ્રુત હોય અથવા ન હોય. જો હોય તો દેવતા લિંગ અર્પે અથવા ગુરુ પાસે અંગીકાર કરે અને એકલા વિહાર કરવા સમર્થ હોય તો તે એકલા વિહાર કરે, નહિ તો ગચ્છમાં રહે. જો પૂર્વાધીત શ્રુત ન હોય તો નિશ્ચે ગુરુ પાસે લિંગ અંગીકાર કરે અને ગચ્છનો ત્યાગ કરે જ નહિ. પ્રત્યેકબુદ્ધને પૂર્વાધીત શ્રુત અવશ્ય હોય. જઘન્યથી અગિયાર અંગનું અને ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક ઊણા દશ પૂર્વનું હોય. તેમને લિંગ દેવતા અર્પે અથવા કઠાચિત્ત લિંગ રહિત પણ હોય. હવે ગાથાનો બાકીનો અર્થ કહે છે:—

અર્થ:—૯ જ્ઞાનદ્રોણ-જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન. તેમાં કેવલજ્ઞાને વર્તતા સિંહે. તે ભવમાં પૂર્વે અનુ-ભવેલ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ (**દુ-તિ-ચડનાળા**) કેટલાક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાની, કેટલાક મતિ, શ્રુત, અવધિ અથવા મતિ, શ્રુત અને મનઃપર્યવ એ ત્રણ જ્ઞાની અને કેટલાક મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ એ ચાર જ્ઞાની સિંહે. તીર્થંકર તો ચાર જ્ઞાની જ સિંહે.

૧૦ અવગાહનાદ્રોણ-અવગાહના બે પ્રકારે-(**લહુતણુ દુહતથ**) જઘન્યથી બે હાથની અવગાહનાવાળા (**ગુરુ પળધણુસયાઓ**) અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા સિંહે. મરુદેવીમાતા આદિ પાંચસોથી અધિક પચીસ ધનુષ્યના શરીરવાળા પણ સિંહે, કારણ કે મરુદેવીની અવગાહના નાભિકુલકર તુલ્ય પરપ ધનુષ્યની હતી. ‘સંધયણુ, સંસ્થાન અને ઊંચપણું કુલકરની સ્ત્રીનું કુલકર સરખું હોય છે. આ પ્રમાણે સિદ્ધપ્રાભૂતની ટીકામાં કહ્યું છે.’ બે હાથની ઉપર અને પાંચ સો ધનુષ્યની અંદરની મધ્યમ અવગાહનાએ વર્તતા સિંહે. તીર્થંકર તો જઘન્યથી સાત હાથના અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ્યના પ્રમાણવાળા જ સિંહે. બાકીના જીવો મધ્યમ અવગાહનાએ પણ સિંહે. ૭.

કાલમણંતમસંખં, સંખં ચુઅસમ્મ અચુઅસમ્મત્તા ૧૧ ।

લહુગુરુઅંતર સમઓ, છમાસ ૧૨ અહસમય અવહિઆ ૧૩ ॥૮॥

અર્થ:—૧૧ ઉત્કર્ષદ્રોણે-(**ચુઅસમ્મ**) સમ્યક્ત્વથી પડીને કેટલાક (**કાલ-મણંતં**) ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળરૂપ અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભમીને, ફરી સમ્યક્ત્વાદિ રત્નત્રય પામીને સિંહે. (**અસંખં સંખં**) કેટલાક બીજા અનુત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ સુધી અને સંખ્યાતકાળ સુધી ભમીને સિંહે. (**અચુ-અસમ્મત્તા**) કેટલાક સમ્યક્ત્વથી પડ્યા વિના પણ સિંહે.

૧૨ અંતરદ્વારે—(લઘુગુરુઅંતર) જઘન્યથી અંતર (સમજો) એક સમયનું અને ઉત્કર્ષથી (છમાસ) છ માસનું અંતર પડે. ૧૩ અનુસમય એટલે નિરંતર-દ્વારે—(અડસમય) જઘન્યથી બે સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી (અઘહિયા) અવ્યવધાને-નિરંતર સિંહે. ૮

જહનિયર ઇક્ક અડસય ૧૪, અણેગ ણગા ય થોવ સંઘગુણા ૧૫ ।

ચઝ ઉઢ્ઢ નંદળ જલે, વીસપહુત્તં અહોલોણ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—૧૪ ગણનાદ્વારે—(જહનિયર ઇક્ક અડસય) જઘન્યથી એક અને ઈતર ઉત્કૃષ્ટથી એક સો ને આઠ એક સમયે સિંહે. ઋષભદેવના નિર્વાણ સમયે એક સો આઠ એક સમયે સિદ્ધ થયા હતા. ૧૫ અદ્યપબહુત્વદ્વારે—(અણેગ થોવ) અનેક એટલે એકસાથે બે ત્રણ સિદ્ધ થાય તે થોડા, તેનાથી (ણગા ય સંઘગુણા) એક સમયે એક સિદ્ધ સંજ્યાતગુણા. વિવક્ષિતસમયે એકએક સિદ્ધનું બાહુલ્યપણું હોવાથી. એવી રીતે ક્ષેત્રાદિક પંદર દ્વારને વિષે સત્પદપ્રરૂપણાદ્વાર કહ્યું.

હવે ક્ષેત્રાદિક પંદર દ્વારને વિષે દ્રવ્યપ્રમાણ નામે બીજું દ્વાર કહે છે:—

૧ ક્ષેત્રદ્વારે—(ચઝ ઉઢ્ઢ નંદળ જલે) ઊર્ધ્વલોકે મેરુ આદિમાં, નંદન-વનમાં અને જળમાં એટલે સામાન્યથી નદ્યાદિકમાં ચાર-ચાર સિંહે. (વીસપહુત્તં અહોલોણ) અધોલોકમાં વીશ પૃથક્ત્વ^૧ સિંહે. સંગ્રહણિમાં બાવીશ સિંહે એમ કહ્યું છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં ‘ દોઅવીસા અહોલોણ ’ બે વીશ-એટલે ચાળીશ અધો-લોકમાં સિંહે એમ કહ્યું છે (અધોલોકમાં બે વિજય આવે છે તેથી). ૯.

ઇગવિજય વીસ અડસય, પત્તેયં કમ્મભૂમિ તિરિલોણ ।

દુ દુ જલહિ પંડગવણે, અકમ્મમહિ દસ ય સંહરણા ૧ ॥૧૦॥

અર્થ:—(ઇગવિજય વીસ) એક એક વિજયને વિષે વીશ વીશ સિંહે. (પત્તેયં કમ્મભૂમિ) પ્રત્યેક (૫) ભરત (૫) ઐરવત (૫) મહાવિદેહ એ પંદર કર્મભૂમિ દરેકમાં (અડસય) એક સો આઠ સિંહે. (તિરિલોણ) તિર્ર્થલોકમાં પણ એક સો આઠ સિંહે. (દુ દુ જલહિ પંડગવણે) સામાન્યથી સમુદ્રમાં અને પંડક-વનમાં બંધે સિંહે. ૫ હેમવંત, ૫ હરિવર્ષ, ૫ દેવકુરુ, ૫ ઉત્તરકુરુ, ૫ રમ્યક, ૫ ઐરણ્યવત-એ (અકમ્મમહિ દસ ય સંહરણા) ૩૦ અકર્મભૂમિ દરેકમાં સંહરણથી દશ દશ સિંહે. ૧૦.

તિ ચઝત્થ અરે અડસય, પંચમણ વીસ દસ દસ ય સેસે ૨ ।

નરગતિગ ભવણ વણ નર-જોડસ તિરિ તિરિચિણી દસગં ॥ ૧૧ ॥

૧ અહીં પૃથક્ત્વ શબ્દે વીશથી કાંઈક અધિક સમજવા.

અર્થ:—૨ કાળદ્વારે—(તિ ચતુર્થ અરે) ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં (અડસય) એક સો ને આઠ સિંહે. (પંચમય વીસ) અવસર્પિણીના પાંચમા આરામાં વીસ સિંહે. (દસ દસ ય સેસે) ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી બે કાળના બાકીના આરાઓમાં દરેકમાં સંહરણુથી દશ દશ સિંહે.

૩ ગતિદ્વારે—(નરગતિગ ભવણ વળ નર જોડસ તિરિ તિરિચ્છિની દસગં) પહેલી ત્રણ નરક, ભવનપતિ, વ્યંતર, મનુષ્ય, જ્યોતિષી, તિર્યંચ ને તિર્યંચિણી-એમાંથી આવેલા દશ દશ સિંહે. ૧૧.

વેમાણિઅ અટ્ટસયં, હરિય છુઝ પંકપુઢવિજલ ચરો ।

જોડિવિમાણિનરિત્થી, વીસં ભવણવળથી પળગં ૩ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(વેમાણિઅ અટ્ટસયં) વૈમાનિક દેવથી આવેલા એક સો ને આઠ સિંહે. (હરિય છુઝ) વનસ્પતિકાયમાંથી આવેલા છ સિંહે. (પંકપુઢવિજલ ચરો) પંકપ્રભા નામે ચોથી નરક, પૃથ્વીકાય અને અપ્કાય એ ત્રણમાંથી આવેલા ચાર ચાર સિંહે. (જોડિવિમાણિનરિત્થી) જ્યોતિષીની દેવી, વૈમાનિકની દેવી અને મનુષ્યિણીથી આવેલા (વીસં) વીસ સિંહે. (ભવણવળથી પળગં) ભવનપતિની દેવી તથા વ્યંતરની દેવીથી આવેલા પાંચ પાંચ સિંહે. આ સર્વ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી જાણવી. જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ સિંહે. ૧૨.

વીસત્થિ દસ નપુંસગ, પુરિસટ્ટસયં નરા નરુવટ્ટા ।

ઇય ભંગે અટ્ટસયં, દસ દસ સેસટ્ટ ભંગેસું ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—૪ વેદદ્વારે (વીસત્થિ) સ્ત્રીઓ વીસ, (દસ નપુંસગ) નપુંસક દશ અને (પુરિસટ્ટસયં) પુરુષ એક સો આઠ સિંહે. (નરા નરુવટ્ટા) દેવાદિ પુરુષમાંથી આવેલા નરો-પુરુષો (ઇયભંગે અટ્ટસયં) એ એક ભાંગે એક સો ને આઠ સિંહે. (દસ દસ સેસટ્ટ ભંગેસું) બાકીના આઠ ભાંગે દશ દશ સિંહે. ૧૩.

૨ પુરુષમાંથી	આવી	સ્ત્રીપણે	ઉત્પન્ન	થણા	૧૦
૩	"	નપુંસકપણે	"	"	૧૦
૪ સ્ત્રીમાંથી	"	પુરુષપણે	"	"	૧૦
૫	"	સ્ત્રીપણે	"	"	૧૦
૬	"	નપુંસકપણે	"	"	૧૦
૭ નપુંસકમાંથી	"	પુરુષપણે	"	"	૧૦
૮	"	સ્ત્રીપણે	"	"	૧૦
૯	"	નપુંસકપણે	"	"	૧૦

વેદ આશ્રી પ્રથમભાગે ૧૦૮ અને બાકીના આઠ ભાગે દશ દશ સિંચે એમ સમજવું.

તિત્થયરી જિણ પત્તેઅબુદ્ધ સંબુદ્ધ દુ ચડ દસ ચડરો ૫ ।

ચડ દસ અડસય ગિહિ પર, સલિંગ ૬ પરિહારવિણુ ઓહો ॥૧૪॥

અર્થ:—૫ તીર્થદ્વારે—(તિત્થયરી દુ) તીર્થંકરી એક સમયે બે સિંચે. (જિણ ચડ) જિન એટલે તીર્થંકર એક સમયે ચાર સિંચે. (પત્તેઅબુદ્ધ દસ) પ્રત્યેકબુદ્ધ એક સમયે દશ સિંચે. (સંબુદ્ધ ચડરો) સ્વયંબુદ્ધ એક સમયે ચાર સિંચે.

૬ લિંગદ્વારે—(ચડ ગિહિ) ગૃહસ્થલિંગે ચાર સિંચે, (દસ પર) અન્ય લિંગે દશ સિંચે, (સલિંગ અડસય) સ્વલિંગે એક સો ને આઠ સિંચે.

૭ ચારિત્રદ્વારે—(પરિહારવિણુ ઓહો) પરિહાર વિના ઓધ એટલે જે ભાંગામાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રપદ ન આવે ત્યાં ઓધ એટલે સામાન્યથી ૧૦૮ સિંચે. તે ભાંગા આ પ્રમાણે—સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાજ્યાત—એ ત્રિકસંયોગી ભાંગે અને સામાયિક, છેદાપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાજ્યાત—એ ચતુઃસંયોગીભાંગે—એ બે ભાંગે ૧૦૮ સિંચે. ૧૪.

દસ પરિહારજુણ ૭ બુદ્ધિબોહિથી વીસ જીવ વીસ પહૂ ૮ ।

ચડ મહસુઅ મહસુઅમળનાળે દસ સેસ દુગિ ઓહો ૯ ॥૧૫॥

અર્થ:—(દસ પરિહારજુણ) પરિહારવિશુદ્ધિ સહિત ભાંગાને વિષે દશ દશ સિંચે. તે આ પ્રમાણે—પહેલું, ત્રીજું, ચોથું ને પાંચમું એ ચતુઃસંયોગી ભાંગે અને પહેલું, બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું—એ પાંચસંયોગી ભાંગે—આ બંને ભાંગે દશ દશ સિંચે. (પૃથક્ત્વ શબ્દ કાંઈક અધિક વાચક સમજવો.)

૮ બુદ્ધિદ્વારે—(બુદ્ધિબોહિથી) બુદ્ધિબોધિત સ્ત્રીઓ એક સમયે (વીસ) વીસ સિંચે. (જીવ વીસ પહૂ) બુદ્ધિબોધિત જીવો સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસકની વિવક્ષા વિના વીસ પૃથક્ત્વ સિંચે. (પૃથક્ત્વ શબ્દ કાંઈક અધિક વાચક સમજવો.)

આ પ્રમાણે સિદ્ધપ્રાભૃતમાં કહ્યું છે. હવે વિશેષ કહે છે:—બુદ્ધિબોધિત પુરુષો ૧૦૮, સ્ત્રી ૨૦ અને નપુંસક ૧૦ સિંચે.

૯ જ્ઞાનદ્વારે—(ચડ મહસુઅ) પૂર્વે અનુભવેલ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ મતિ અને શ્રુતજ્ઞાની ૪ સિંચે. (મહસુઅમળનાળે દસ) મતિ, શ્રુત અને મનઃપર્યવ એ ત્રણ જ્ઞાની ૧૦ સિંચે. (સેસ દુગિ ઓહો) બાકીના મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાની અને મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાની આ બે ભાંગે ૧૦૮ સિંચે. ૧૫.

**મજ્ઞ ગુરુ લહુવગાહણ, અડસય દુગ ચડર અટ્ટ જવમજ્ઞે ૧૦।
ચુઅનંતકાલસમ્મા, અડસય ચડ અચુઅ દસ સેસા ૧૧-૧૨॥૧૬॥**

અર્થ:-૧૦ અવગાહનાદ્વારે-(મજ્ઞ અડસય) મધ્યમ અવગાહનાવાળા (૧૦૮) સિંચે. (ગુરુ દુગ) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા બે સિંચે. (લહુવગાહણ ચડર) જઘન્ય અવગાહનાવાળા ચાર સિંચે. (અટ્ટ જવમજ્ઞે) જવમધ્ય અવગાહનાવાળા આઠ સિંચે. જવમધ્ય એટલે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (૫૨૫) ધનુષ્યની છે તેથી અર્ધ (૨૬૨૫) ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા સમજવા. આગળ પણ જવમધ્ય સંજ્ઞા આવે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ પ્રમાણ બાણવું.

૧૧ ઉત્કૃષ્ટદ્વારે-(ચુઅનંતકાલસમ્મા) અનંતકાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા (અડસય) ૧૦૮ સિંચે. (ચડ અચુઅ) સમકિતથી નહિ પડેલા ચાર સિંચે. (દસ સેસા) અને બાકીના અસંખ્યાત કાળથી અને સંખ્યાત કાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા દશ દશ સિંચે. ૧૬.

૧૨ અંતરદ્વાર-અદ્યવિષયી હોવાથી સૂત્રમાં નથી કહ્યું પણ દેખાડે છે:-

એકાદિ સમયને અન્તરે એક પણ સિંચે અને ઘણા પણ સિંચે. એટલે ૧૦૮ સુધી સિંચે.

**અંડ દુરહિઅસય સય છનુઈ, ચુલસી દુગસયરિ સટ્ઠિ અડયાલા।
વત્તીસ ઇક્ક દુ તિ ચડ, પળ છગ સગ અડ નિરંતરિયા ૧૩॥૧૭॥**

અર્થ:-૧૩ અનુસમયદ્વારે-(અડસય) ૧૦૮ (દુરહિઅસય) ૧૦૨ (છનુઈ) ૯૬ (ચુલસી) ૮૪ (દુગસયરિ) ૭૨ (સટ્ઠિ) ૬૦ (અડયાલા) ૪૮ (વત્તીસ) ૩૨ એ પ્રમાણે (ઇક્ક) એક સમય સુધી, (દુ) બે સમય સુધી, (તિ) ત્રણ સમય સુધી, (ચડ) ચાર સમય સુધી, (પળ) પાંચ સમય સુધી, (છગ) છ સમય સુધી, (સગ) સાત સમય સુધી, (અડ) આઠ સમય સુધી (નિરંતરિયા) નિરંતર સિંચે.

૧૦૩ થી ૧૦૮	૧ સમય સુધી સિંચે પછી અવશ્ય અંતર પડે.
૯૭ થી ૧૦૨ નિરંતરપણે ૨	” ” ” ” ”
૮૫ થી ૯૬ ” ૩	” ” ” ” ”
૭૩ થી ૮૪ ” ૪	” ” ” ” ”
૬૧ થી ૭૨ ” ૫	” ” ” ” ”

૪૯ થી ૬૦	”	૬	”	”	”	”	”
૩૩ થી ૪૮	”	૭	”	”	”	”	”
૧ થી ૩૨	”	૮	”	”	”	”	”

૧૪ મું ૧૫ મું ગણના દ્વાર ને અલ્પગણહત્વદ્વાર પૂર્વે કહેલા સત્પદ પ્રરૂપણા-દ્વારની પેઠે જાણવું. એવી રીતે ક્ષેત્રાદિ ૧૫ દ્વારે જીનું દ્રવ્યપ્રમાણદ્વાર કહ્યું. ૧૭.

હવે એક ગાથાવડે ક્ષેત્ર અને સ્પર્શના દ્વાર કહે છે:—

લોઅગ્ગઠિઆ સિદ્ધા, ઇહ બુંદિં ચઙ્ગ પાહિહય અલોણ ૩ ।
ફુસઙ્ગ અણંતે સિદ્ધે, સવ્વપણ્ણસેહિ સો સિદ્ધો ૪ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—ક્ષેત્ર દ્વારે—(ઇહ બુંદિં ચઙ્ગ) આ મનુષ્ય ક્ષેત્રે સર્વથા શરીરનો ત્યાગ કરીને (લોઅગ્ગઠિઆ સિદ્ધા) લોકના અગ્રભાગને વિષે સિદ્ધશિક્ષા ઉપર રહેલા (પાહિહય અલોણ) અલોકથી રોકાએલા છતાં ત્યાં જ રહે છે, કારણ કે અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય નહિ હોવાથી જીવ ગમન કરી શકતો નથી.

એ પ્રમાણે મૂળ આઠ દ્વારને વિષે ત્રીજું ક્ષેત્રદ્વાર જાણવું ૩. ચોથા સ્પર્શના દ્વારે વિવક્ષિત સમયમાં સિદ્ધ થએલ (સો સિદ્ધો) તે સિદ્ધ (અણંતે સિદ્ધે) અનંતા સિદ્ધોને (સવ્વપણ્ણસેહિ) પોતાના સર્વ પ્રદેશોવડે (ફુસઙ્ગ) સ્પર્શે અને જે તેના દેશપ્રદેશોવડે સ્પર્શાય તે તેના કરતાં અસંખ્યાત ગુણ જાણવા. એ રીતે મૂળ આઠ દ્વારમાં ચોથું સ્પર્શના દ્વાર જાણવું. ૪. ૧૮.

જત્થઙ્ગસયં સિજ્ઞઙ્ગ, અઢ્ઢ ઉ સમયા નિરંતરં તત્થ ।

વીસ દસગેસુ ચરો, દુ સેસિ જવમાઙ્ગિ ચત્તારિ ૫ ॥૧૯॥

અર્થ:—હવે મૂળના પાંચમા કાળ દ્વારે (જત્થઙ્ગસયં) ક્ષેત્રાદિ પંદરે દ્વારમાં જે જે સ્થાને એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ એક સો ને આઠ (સિજ્ઞઙ્ગ) સિજ્ઞે (તત્થ) ત્યાં (અઢ્ઢ ઉ સમયા નિરંતરં) નિરંતરપણે આઠ સમયનો કાળ કહેવો (વીસ દસગેસુ ચરો) જ્યાં એક સમયમાં વીસ અથવા એક સમયમાં દશ સિજ્ઞે ત્યાં ચાર સમયનો નિરંતર-પણે કાળ જાણવો. (દુ સેસિ) બાકીના સ્થાને જે સમયનો નિરંતરપણે કાળ જાણવો. (જવમાઙ્ગિ ચત્તારિ) યવમધ્યમાં ચાર સમયનો નિરંતરપણે કાળ જાણવો.

હવે ઉત્તર દ્વાર ૧૫ માં દરેક દ્વારે કેટલા કેટલા સિજ્ઞે તે કહે છે:—

૧ ક્ષેત્રદ્વારે—પંદર કર્મભૂમિમાં આઠ સમય સુધી નિરંતરપણે સિજ્ઞે. હરિ-વર્ષાદિ ૩૦ અકર્મભૂમિમાં અને અધોલોકમાં ચાર સમય સુધી નિરંતરપણે સિજ્ઞે. નંદન વનમાં, પાંડુક વનમાં અને લવણ સમુદ્રમાં બેબે સમય સુધી નિરંતરપણે સિજ્ઞે.

૨ કાલદ્વારે—ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા અને ચોથા આરાને વિષે આઠ આઠ સમય સુધી સિંહે અને બાકીના આરામાં ચાર ચાર સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૩ ગતિદ્વારે—દેવગતિથી આવેલા આઠ સમય સુધી સિંહે, બાકીની ગતિમાંથી આવેલા ચાર સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૪ વેદદ્વારે—પુરુષવેદી આઠ સમય સુધી અને સ્ત્રી તથા નપુંસકવેદી ચાર સમય સુધી સિંહે. પુરુષવેદમાંથી આવી પુરુષવેદમાં ઉપજ્યા હોય તે ભાંગાવાળા આઠ સમય સુધી સિંહે, બાકીના આઠ ભાંગાવાળા ચાર ચાર સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૫ તીર્થદ્વારે—તીર્થંકર અને તીર્થંકરીના તીર્થમાં, અતીર્થંકર સિદ્ધ (તીર્થંકર થયા સિવાયના) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી સિંહે. તીર્થંકર અને તીર્થંકરી બે સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૬ લિંગદ્વારે—સ્વલિંગે આઠ સમય, અન્યલિંગે ચાર સમય અને ગૃહસ્થ-લિંગે બે સમય સુધી નિરંતર સિંહે.

૭ ચારિત્રદ્વારે—તે ભવમાં પૂર્વે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર અનુભવનાર ચાર સમય સુધી, બાકીના ચારિત્રવાળા આઠ સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૮ બુદ્ધદ્વારે—સ્વયંબુદ્ધ બે સમય સુધી, બુદ્ધબોધિત આઠ સમય સુધી, પ્રત્યેકબુદ્ધ અને બુદ્ધબોધિત સ્ત્રી અને પુરુષો સામાન્યે ચાર સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૯ જ્ઞાનદ્વારે—મતિ, શ્રુત જ્ઞાની બે સમય સુધી, મતિ, શ્રુત અને મનઃપર્યવજ્ઞાની ચાર સમય સુધી, મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાની તથા મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાની આઠ સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૧૦ અવગાહનાદ્વારે—ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહનાવાળા બેબે સમય સુધી, યવમધ્યવાળા ચાર સમય સુધી અને મધ્યમ અવગાહનાવાળા આઠ સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૧૧ ઉત્કૃષ્ટદ્વારે—સમ્યક્ત્વથી પડેલા બે સમય સુધી, સંજ્યાત કાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા તથા અસંજ્યાત કાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા ચાર સમય સુધી અને અનંતકાળથી સમ્યક્ત્વથી પડેલા આઠ સમય સુધી નિરંતરપણે સિંહે.

૧૨ થી ૧૫ સુધીના અંતરાહિ ચાર દ્વાર અહીં ઘટે નહિં.

એવી રીતે પાંચમું કાળદ્વાર કહ્યું. હવે મૂળ છઠું અંતર દ્વાર કહે છે:—

જંબુદ્વીવે ધાયઙ, ઓહ વિભાગે ય તિસુ વિદેહેસુ ।

વાસપહુત્તં અંતર, પુક્કરદુવિદેહ વાસહિયં ॥ ૨૦ ॥

અર્થ :—૧ ક્ષેત્રદ્વારે—(જંબુદ્વીવે ધાયઙ) જંબુદ્વીપમાં અને ધાતકી ખંડમાં (ઓહ) સામાન્યપણે (વાસપહુત્તં અંતર) વર્ષપૃથક્ત્વનું એટલે બે વર્ષથી નવ વર્ષ સુધીનું અંતર બાણવું, (વિભાગે ય) અને વિશેષપણે (તિસુ વિદેહેસુ) જંબુદ્વીપના એક મહાવિદેહ અને ધાતકી ખંડના બે મહાવિદેહ મળી ત્રણ મહાવિદેહને વિષે પણ તેટલું જ અંતર બાણવું. (પુક્કરદુવિદેહ) સામાન્યપણે પુષ્કરાર્ધમાં અને વિશેષતાથી તેના બે વિદેહને વિષે (વાસહિયં) વર્ષાધિક અંતર બાણવું. ૨૦.

ભરહેરવણ જમ્મા, કાલો જુગલીણ સંઘસમસહસા ।

સંહરણ નરયતિરિણ, સમસહસા સમસયપહુત્તં ॥ ૨૧ ॥

અર્થ :—૨ કાળદ્વારે—(ભરહેરવણ જમ્મા) ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં જન્મથી (કાલો જુગલીણ) જુગલિયાના કાળ જેટલું એટલે કાંઈક ઊણા અઢાર કોડકોડી સાગરોપમનું અંતર બાણવું. અવસર્પિણીના પહેલે, બીજે અને ત્રીજે, તેમજ ઉત્સર્પિણીના ચોથે, પાંચમે અને છઠ્ઠે આરે (સંહરણ) સંહરણથી (સંઘસમસહસા) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર બાણવું.

૩ ગતિદ્વારે (નરય) નરકગતિમાંથી આવેલાને (સમસહસા) હજાર વર્ષનું અને (તિરિણ) તિર્યંચ ગતિમાંથી આવેલાને (સમસયપહુત્તં) શતપૃથક્ત્વ વર્ષનું અંતર બાણવું. ૨૧.

તિરિઈસુરનરનારીસૂરીહિં ઉવણસસિધ્ધીલદ્વીણ ।

વાસહિઅંતર અહ સયબોહીઓ સંઘસમસહસા ॥ ૨૨ ॥

અર્થ :—(તિરિઈસુરનરનારીસૂરીહિં) તિર્યંચિણી, દેવતા, મનુષ્ય, મનુષ્યિણી અને દેવીમાંથી આવીને (ઉવણસસિધ્ધીલદ્વીણ) ઉપદેશલબ્ધિએ ઉપદેશવડે સિદ્ધિ પામનારને (વાસહિઅંતર) વર્ષ સાધિક અંતર બાણવું. (અહ સયબોહીઓ) અને સ્વયંબોધીને (સંઘસમસહસા) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર બાણવું. ૨૨.

સયમુવણસા મૂજલવણ—સુહમીસાણપદમદુગનરયા ।

થીકીવેસું મંગટ્ટગે અ સંઘિજસમસહસા ॥ ૨૩ ॥

અર્થ :—(ભૂજલવળ) પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાયથી તથા (સુહ્રમીસાણપદમદુગનરયા) સૌધર્મ, ઇશાન દેવલોકથી અને પ્રથમની બે નરકથી આવેલા (સયમુવવણ) પોતાની મેળે તથા ઉપદેશથી સિદ્ધિ પામનારને (સંખિજ્ઞ-સમસહસા) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર બાણવું.

૪ વેદદ્રારે—(થીકીવેસું) શ્રીવેદી અને નપુંસકવેદી (અ) તેમ જ પૂર્વે કહેલા વેદના નવ ભાગમાંથી પુરુષવેદથી આવીને પુરુષવેદી થાય તે પ્રથમ ભાગ સિવાયના (મંગદુગે) બાકીના આઠ ભાગે (સંખિજ્ઞસમસહસા) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર બાણવું. ૨૩.

નરવેઅપદમમંગે, વરિસં પત્તેઅજિણજિણીસેસા ।

સંખસમસહસ પુવાસહસપિદ્દૂનંતહિઅવરિસં ॥ ૨૪ ॥

અર્થ :—(નરવેઅપદમમંગે) પુરુષવેદીને તથા પ્રથમ ભાગે પુરુષવેદથી આવીને પુરુષવેદી થઈને સિંહે તેને (વરિસં) એક વર્ષનું અંતર બાણવું.

૫ તીર્થદ્રારે—(પત્તેઅ) પ્રત્યેકબુદ્ધનું (સંખસમસહસ) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર બાણવું, (જિણ) તીર્થંકરને (પુવાસહસપિદ્દૂ) હજાર પૃથક્ત્વ પૂર્વે એટલે બે હજારથી નવ હજાર પૂર્વનું અંતર, (જિણી) તીર્થંકરીને (નંત) અનંતકાળનું અંતર, (સેસા) બાકી રહેલા સર્વ પુરુષોને (હિઅવરિસં) એક વર્ષ અધિક ઉત્કૃષ્ટ અંતર બાણવું. ૨૪.

સંખસમસહસ ગિહિ અન્નલિંગ હિઅ વરિસ તિચરણ સલિંગે ।

સેસચ રિત્તે જુઅલી, બુહબોહિઅ પુરિસવરિસહિઅં ॥ ૨૫ ॥

અર્થ :—૬ લિંગદ્રારે—(ગિહિ અન્નલિંગ) ગૃહસ્થલિંગે અને અન્યલિંગે (સંખસમસહસ) સંખ્યાતા હજાર વરસનું અંતર બાણવું. (સલિંગે) સ્વલિંગે (હિઅ વરિસ) એક વરસ અધિક અંતર બાણવું.

૭ ચારિત્રદ્રારે—(તિચરણ) સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્રને વિષે (હિઅવરિસ) એક વરસ અધિક અંતર, (સેસચરિત્તે જુઅલી) સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત એ ચતુષ્કસંયોગી અને સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય ને યથાખ્યાત, એ પંચ-સંયોગી આ બન્ને ભાંગાના ચારિત્રમાં યુગલિક કાળ જેટલું, એટલે અઢાર કોડાકોડી સાગરોપમમાં કાંઈક ન્યૂન એટલું અંતર બાણવું; કારણ કે એ બે સંયોગી ભાગ ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા, છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં જ હોય છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ તેટલું અંતર બાણવું.

૮ બુદ્ધદ્રારે—(બુદ્ધબોહિઅ પુરિસ) બુદ્ધબોધિત પુરુષોને (વરિસહિઅં) વર્ષાધિક અંતર બાણુવું. ૨૫.

સંખસમસહસ સેસા, પુવ્વસહસ્સપ્પહુત્ત સંબુદ્ધે ।

મહસુઅ પલિયઅસંખો, ભાગોહિજુણહિઅં વરિસં ॥ ૨૬ ॥

અર્થ :—(સંખસમસહસ સેસા) બાકીના બુદ્ધબોધિત સ્ત્રીનું અને પ્રત્યેક બુદ્ધનું સંજ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર અને (પુવ્વસહસ્સપ્પહુત્ત સંબુદ્ધે) સ્વયં-બુદ્ધનું હજાર પૃથક્ત્વ પૂર્વનું અંતર બાણુવું. ૯ જ્ઞાનદ્રારે (મહસુઅ) મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનવાળાનું. (પલિય અસંખો ભાગ) પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અને (ઓહિજુણહિઅં વરિસં) અવધિજ્ઞાન યુક્ત કરતાં ત્રણ જ્ઞાનવાળાનું વર્ષાધિક અંતર બાણુવું. ૨૬.

સેસદુભંગે સંખા, સમસહસા ગુરુલહ્હજ્ઞે જવમજ્ઞે ।

સેઢીઅસંખભાગો, મજ્ઞવગાહે વરિસમહિઅં ॥ ૨૭ ॥

અર્થ :—(સેસદુભંગે) બાકીના બે ભાગા મતિ, શ્રુત, મનઃપર્યવ એ ત્રણ જ્ઞાનવાળાનું અને મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ એ ચાર જ્ઞાનવાળાનું (સંખા સમસહસા) સંજ્યાતા હજાર વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર બાણુવું.

૧૦ અવગાહના દ્રારે—(ગુરુલહ્હજ્ઞે જવમજ્ઞે) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાએ, જઘન્ય અવગાહનાએ અને યવમધ્યને વિષે (સેઢીઅસંખભાગો) શ્રેણીના અસંજ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા સમય પ્રમાણ કાળનું અંતર બાણુવું. ચૌદ રાજ પ્રમાણ લોકનો બુદ્ધિપૂર્વક સાત રાજ પ્રમાણ ઘન થાય. તેની એક પ્રદેશી સાત રાજ લાંબી એવી શ્રેણી કહેવાય છે. તેના અસંજ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ-પ્રદેશ હોય. તેમાંથી એક એક સમયે એક એક આકાશપ્રદેશ અપહરતાં જેટલો કાળ બીય તેટલું અંતર બાણુવું. (મજ્ઞવગાહે વરિસમહિઅં) મધ્યમ અવગાહનાએ વર્ષાધિક અંતર બાણુવું. ૨૭.

અચુઅ અસંખં સુઅહી, અણંતહિઅવાસ સેસ સંખસમા ।

સંતર અણંતરં ઇગ, અણેગ સમસહસ સંખિજ્ઞા ॥ ૨૮ ॥

અર્થ :—૧૧ ઉત્કૃષ્ટદ્રારે—(અચુઅ) સમકિતથી નહિ પડેલાને (અસંખં સુઅહી) સાગરોપમના અસંજ્યાતમા ભાગનું અંતર બાણુવું. (અણંતહિઅવાસ) અનંત કાળથી સમકિતથી પડેલાને વર્ષાધિક અંતર (સેસ સંખસમા) બાકીના અસંજ્યાત કાળથી સમકિતથી પડેલાને તથા સંજ્યાત કાળથી સમકિતથી પડેલાને સંજ્યાતા વર્ષનું

અંતર જાણવું. ૧૨ અનંતર દ્વારે-(સંતર) સાંતર સિદ્ધને (સમસહસ સંખિજ્ઞા) સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર જાણવું. ૧૩ અનુસમયદ્વારે-(અણંતર) નિરંતર સિદ્ધને સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અને ૧૪ ગણનાદ્વારે-(ઇગ અણેગ) એક સિદ્ધને તથા અનેક સિદ્ધને સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અંતર જાણવું. ૨૮.

ઇઅ ગુરુઅંતરમુત્તં, લહુ સમઓ ૬ માવુ સઘ્વહિં જ્ઞઓ ૭ ।

ચઙ દસ વીસા વીસપ્પહુત્ત અઢસયં કમસો ॥ ૨૯ ॥

સમ થોવ સમા સંખાગુણિઆ ઇય મણિઅણંતરા સિદ્ધા ।

અહ ડ પરંપરસિદ્ધા, અપ્પવહું મુત્તુ મણિઅત્થા ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—(ઇઅ ગુરુઅંતરમુત્તં) એ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટથી અંતર કહ્યું. (લહુ સમઓ) જઘન્યથી અંતર સઘળે સ્થળે એક સમયનું જાણવું. એવી રીતે ૧૫ દ્વારને વિષે અંતરનામે છઠું મૂળ દ્વાર કહ્યું.

હવે સાતમું ભાવ દ્વાર કહે છે. (માવુ સઘ્વહિં જ્ઞઓ) ક્ષેત્રાદિ સઘળા દ્વારને વિષે ક્ષાયિક ભાવ જાણવો. એ પ્રમાણે ભાવનું સાતમું મૂળ દ્વાર જાણવું.

હવે આઠમા અદ્વયબહુત્વદ્વારે (ચઙ દસ) જે તીર્થ કરો અને જળમાં તથા ઉર્ધ્વ લોકાદિકમાં ચાર ચાર સિદ્ધ થનારા કહ્યા છે અને હરિવર્ષાદિકને વિષે સંહરણથી દશ દશ સિદ્ધ થનારા કહ્યા છે તે (સમ) પરસ્પર તુલ્ય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી એક સાથે એક સમયમાં તેટલા પ્રાપ્ત થતા હોવાથી સરળ છે. (વીસા) તેના કરતાં વીસ સિદ્ધ થનારા સ્ત્રીમાં અને દુષ્પ્રમાણમાં તેમજ એક એક વિજયમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે (થોવ) થોડા છે. (સમા) તેની સરળતા (વિસપ્પહુત્ત) વીસ પૃથક્કૃત સિદ્ધ જાણવા. કારણ કે તે અધોલોકિકામને વિષે અને બુદ્ધિબોધિત સ્ત્રી આદિમાં પામી શકાય છે તે વીસ સિદ્ધની તુલ્ય સમજવા. ક્ષેત્રકાળનું સ્વદ્વયપણું હોવાથી અને કદાચિત સંભવ હોવાથી. (અઢસયં કમસો) તેના કરતાં એક સો આઠ સિદ્ધ તે (સંખા-ગુણિઆ) સંખ્યાત ગુણ જાણવા. (કમસો) આ પ્રમાણે કમ સમજવો. એ રીતે અદ્વયબહુત્વ દ્વાર પૂર્ણ થયું. (ઇય મણિઅણંતરાસિદ્ધા) એવી રીતે પૂર્વે કહેલા પ્રકારવડે અનંતર સિદ્ધમાં સત્પદાદિ આઠ દ્વાર કહ્યા (અહ ડ પરંપરસિદ્ધા) હવે પરંપરસિદ્ધમાં સત્પદાદિ આઠ દ્વાર છે:—

પરંપરસિદ્ધને વિષે જે આઠ દ્વાર કહેવાના છે તે (અપ્પવહું મુત્તુ મણિઅત્થા) અદ્વયબહુત્વ સિવાય બાકીના સાત દ્વાર અનંતર સિદ્ધને વિષે કહ્યા છે તે જ પ્રકારે કહેવા. તેમાં વિશેષતા આ પ્રમાણે છે-દ્રવ્યપ્રમાણમાં ક્ષેત્રાદિ સર્વ દ્વારને વિષે અનંતા કહેવા. ક્ષેત્ર અને સ્પર્શના પૂર્વની પેઠે જાણવી. કાળ અનાદિરૂપ અનંત

કહેવો, અંતરનો અસંભવ હોવાથી અંતર ન કહેવું. હવે બાકી રહેલા અદ્યપગડુત્વ દ્વાર પરંપરસિદ્ધને વિષે કહે છે.

સામુદ્ર દીવ જલ થલ, થોવા સંખગુણ થોવ સંખગુણા ।

ઉદ્ધ અહ તિરિઅલોણ, થોવા દુન્નિ પુણ સંખગુણા ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—૧ ક્ષેત્રદ્વારે (સામુદ્ર) સમુદ્રમાં સિદ્ધ થયેલા (થોવા) થોડા, (દીવ) દ્વીપમાં સિદ્ધ થયેલા (સંખગુણ) સંખ્યાતશુણા. (જલ) જળમાં સિદ્ધ થયેલા (થોવ) થોડા; (થલ) થળમાં સિદ્ધ થયેલા (સંખગુણા) સંખ્યાતશુણા જાણવા. (ઉદ્ધ) ઊર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધ થયેલા (થોવા) થોડા અને (દુન્નિ પુણ અહ તિરિઅલોણ સંખગુણા) બેમાં વળી એટલે અધોલોકમાં સંખ્યાતશુણા અને તેથી તિર્ણ લોકમાં સંખ્યાતશુણા જાણવા. ૩૧.

લવણે કાલોઅમ્મિ ય, જંબુદીવે અ ધાયઈસંડે ।

પુક્કરવરદીવદ્દે, કમસો થોવા ઉ સંખગુણા ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—(લવણે) લવણસમુદ્રમાં સિદ્ધ થયેલા (થોવા) થોડા, (ઉ) વળી (કાલો-અમ્મિ ય) તેથી કાલોહદિમાં (સંખગુણા) સંખ્યાતશુણા, (જંબુદીવે અ) તેથી જંબૂદ્વીપમાં સંખ્યાતશુણા, (ધાયઈસંડે) તેથી ધાતકીખંડમાં સંખ્યાતશુણા અને તેથી (પુક્કરવરદીવદ્દે) પુક્કરવર દ્વીપાર્ધમાં સંખ્યાતશુણા. (કમસો) અનુક્રમે કહેવા. ૩૨.

હિમવંતે હેમવણ, મહાહિમવં કુરુસુ હરિ નિસદ્ધ ભરહે ।

સંખગુણા ય વિદેહે, જંબુદીવે સમા સેસે ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—(જંબુદીવે સમા સેસે) જંબૂદ્વીપમાં બાકીના રહેલા ક્ષેત્ર અને પર્વતમાં સરખા જાણવા તે કહે છે—(હિમવંતે) જંબૂદ્વીપના હિમવંત પર્વતને વિષે અને શિખરી પર્વતને વિષે સિદ્ધ થયેલા થોડા, (હેમવણ) તેથી હૈમવંત ક્ષેત્રમાં અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રમાં સંખ્યાતશુણા, (મહાહિમવં) તેથી મહાહિમવંત પર્વતને વિષે અને રૂપીપર્વતને વિષે સંખ્યાતશુણા, (કુરુસુ) તેથી દેવકુરુક્ષેત્રમાં અને ઉત્તર-કુરુક્ષેત્રમાં સંખ્યાતશુણા, (હરિ) તેથી હરિવર્ષક્ષેત્રમાં અને રમ્યકક્ષેત્રમાં સંખ્યાતશુણા, (નિસદ્ધ) તેથી નિષધ પર્વતમાં તથા નીલવંત પર્વતમાં સંખ્યાતશુણા જાણવા. જ્યાં જ્યાં સંખ્યાતશુણા કહ્યા છે ત્યાં ત્યાં ક્ષેત્રનું બાહુદયપાણું હોવાથી કહ્યા છે અને જે જે સ્થળે સરખા કહ્યા છે ત્યાં ત્યાં ક્ષેત્રનું સરખાપાણું હોવાથી કહ્યા છે. (ભરહે) તેથી ભરતક્ષેત્રમાં અને ઐરવતક્ષેત્રમાં સંખ્યાતશુણા જાણવા. (સંખગુણા ય વિદેહે) તેથી મહાવિદેહમાં સંખ્યાતશુણા જાણવા. સિદ્ધ થવાનો સદા ભાવ હોવાથી તેમજ ક્ષેત્ર મોટું હોવાથી જાણવું. ૩૩.

ચુલ્લ મહાહિમવ નિસઢે, હેમકુરૂહરિસુ ભારહ વિદેહે ।

ચડ છઢે સાહીયા, ધાયઙ્ સેસા ડ સંખગુણા ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—(ધાયઙ્) ધાતકીખંડમાં (ચડ છઢે) ચોથા અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં (સાહીયા) સાધિક કહેવા. (સેસા ડ સંખગુણા) બાકીના સ્થાનમાં સંખ્યાતગુણા કહેવા. તે હવે કહે છે:—

ધાતકીખંડમાં (ચુલ્લ) લઘુહિમવંત પર્વતમાં સિદ્ધ થએલા થોડા, તેથી (મહાહિમવ) મહાહિમવંત પર્વતમાં સંખ્યાતગુણા, (નિસઢે) તેથી નિષધપર્વતમાં સંખ્યાતગુણા, (હેમ) તેથી હૈમવંતક્ષેત્રમાં વિશેષાધિક, (કુરૂ) તેથી દેવકુરુમાં સંખ્યાતગુણા, (હરિસુ) તેથી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વિશેષાધિક, (ભારહ) તેથી ભરતક્ષેત્રમાં સંખ્યાતગુણા, (વિદેહે) તેથી મહાવિદેહમાં સંખ્યાતગુણા. સ્વસ્થાન હોવાથી તેમજ ક્ષેત્રની બાહુલ્યતા હોવાથી બાણવા. ૩૪.

પુક્કરવરેડવિ ઇવં, ચડત્થઠાણંમિ નવરિ સંખગુણા ।

ઇસું સંહરણેણં, સિજ્ઞંતિ સમા ય સમગેસુ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—(પુક્કરવરેડવિ ઇવં) પુષ્કરાર્ધમાં પણ ધાતકીખંડની પેઠે બાણવું. (નવરિ) પણ એટલું વિશેષ છે કે (ચડત્થઠાણંમિ) ચોથા સ્થાનમાં હૈમવંતક્ષેત્રમાં (સંખગુણા) સંખ્યાતગુણા કહેવા. અહીં કોઈ શંકા કરે કે હિમવંતાદિ પર્વતોને વિષે મનુષ્યોની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધિનો સંભવ કેવી રીતે હોય ? તેને ઉત્તર આપે છે કે—(ઇસું સંહરણેણં) ‘ એને વિષે દેવાદિકના સંહરણથી સિદ્ધ થાય છે.’ જો એમ છે તો પછી શિખરી આદિ પર્વતોને વિષે સિદ્ધ થાય તેની શી વાર્તા ! (સમા ય સમગેસુ) ધાતકીખંડ અને પુષ્કરાર્ધને વિષે બાકી રહેલા પર્વત અને ક્ષેત્રમાં એટલે તેમના સરખા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્ર અને પર્વતમાં સમાન બાણવું. જેમકે હૈમવંત ક્ષેત્ર સરખા ઔરણ્યવત ક્ષેત્રમાં અને દેવકુરુ જેટલા ઉત્તરકુરુમાં અને હિમવંત પર્વત જેટલા શિખરીપર્વતમાં અને મહાહિમવંત જેટલા રૂપિપર્વતમાં (સિજ્ઞંતિ) સિદ્ધ થાય છે. ઇત્યાદિ. ૩૫.

હવે સર્વ ક્ષેત્ર અને પર્વતોનું ભેળું અદ્યબહુત્વ કહે છે:—

જંબુનિસહંત મીસે, જં મણિઅં પુલ્લમહિઅ બીઅહિમે ।

દુ તિ મહહિમ હિમવંતે, નિસઢ મહાહિમવ બિઅહિમવે ॥ ૩૬ ॥

તિઅનિસહેં વિઅકુરુસું, હરિસુ અ તહ તદ્વઅ હેમ કુરુ હરિસુ ।
 દુ દુ સંઘ ઇગ અહિઆ, કમ ભરહ વિદેહ તિગ સંઘા ॥૩૭॥

અર્થ:—(મીસે) ક્ષેત્રદ્વિકાદિના યોગવાળા (જંબુનિસહંત) જંબૂદ્વીપમાં નિષધ પર્વત સુધી (જં મણિઅં પુષ્પં) જેમ પ્રથમ કહ્યું છે તેમજ જાણવું. તે આ પ્રમાણે:—
 ૧ જંબૂદ્વીપના હિમવંતપર્વતે સિદ્ધ થયેલ થોડા, ૨ તેથી હૈમવંતક્ષેત્રમાં સંજ્યાત-
 ગુણા, ૩ તેથી મહાહિમવંત પર્વતમાં સંજ્યાતગુણા, ૪ તેથી દેવકુરુક્ષેત્રમાં સંજ્યાત-
 ગુણા, ૫ તેથી હરિવર્ષક્ષેત્રમાં સંજ્યાતગુણા, તેથી ૬ નિષધપર્વતમાં સંજ્યાતગુણા.
 (અહિઅ વીઅ હિમે) તેથી ૭ બીજા ધાતકીખંડના બે હિમવંત પર્વતમાં વિશેષા-
 ધિક (દુ મહહિમ) ૮ બીજા ધાતકીખંડના બે મહાહિમવંત પર્વતમાં સંજ્યાતગુણા.
 (તિ હિમવંતે) ૯ ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના બે હિમવંત પર્વતમાં સંજ્યાતગુણા, તેથી
 (નિસહ) ૧૦ બીજા ધાતકીખંડના બે નિષધપર્વતમાં સંજ્યાતગુણા કે વિશેષાધિક
 [સાડત્રીશમી ગાથામાં બે બે સંજ્યાતગુણા અને એક વિશેષાધિક એમ કહેલ છે એ કમ
 પ્રમાણે તો વિશેષાધિક જોઈએ પણ ટીકામાં દશમા સ્થાનમાં સંજ્યાતગુણા લખેલ
 છે.] (મહાહિમવ) ૧૧ ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના બે મહાહિમવંત પર્વતમાં સંજ્યાતગુણા
 (વિઅહિમવે) ૧૨ બીજા ધાતકીખંડના બે હૈમવંતક્ષેત્રમાં વિશેષાધિક, (તિઅનિસહે)
 ૧૩ ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના બે નિષધપર્વતે સંજ્યાતગુણા (વિઅકુરુસુ) ૧૪ તેથી
 બીજા ધાતકીખંડના બે દેવકુરુમાં સંજ્યાતગુણા. (હરિસુ અ) ૧૫ તેથી બીજા ધાતકી-
 ખંડના બે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વિશેષાધિક. (તહ તદ્વઅ હેમ) ૧૬ તેથી ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના
 બે હૈમવંતક્ષેત્રમાં સંજ્યાતગુણા, (કુરુ) ૧૭ તેથી ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના બે દેવકુરુમાં
 સંજ્યાતગુણા, (હરિસુ) ૧૮ તેથી ત્રીજા પુષ્કરાર્ધના બે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વિશેષાધિક.
 એમ (દુ દુ સંઘ) બે બે સંજ્યાતગુણા અને (ઇગ અહિઆ) એક વિશેષાધિક કહેવા.
 (કમ ભરહ વિદેહ તિગસંઘા) અનુક્રમે ભરતત્રિકમાં અને મહાવિદેહત્રિકમાં
 સંજ્યાતગુણા કહેવા તે આ પ્રમાણે—૧૯ તેથી જંબૂદ્વીપના ભરતમાં સંજ્યાતગુણા,
 ૨૦ તેથી ધાતકીખંડના બે ભરતમાં સંજ્યાતગુણા, ૨૧ તેથી પુષ્કરાર્ધના બે ભરતમાં
 સંજ્યાતગુણા, ૨૨ તેથી જંબૂદ્વીપના મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સંજ્યાતગુણા, ૨૩ તેથી
 ધાતકીખંડના બે મહાવિદેહમાં સંજ્યાતગુણા. ૨૪ તેથી પુષ્કરાર્ધના બે મહાવિદેહમાં
 સંજ્યાતગુણા. ઉપર જણાવેલા દ્વીપના સરખા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્ર અને પર્વતોનું
 તે તે દ્વીપમાં કહ્યા પ્રમાણે સરખું પ્રમાણ કહેવું એટલે ધાતકીખંડના એક
 ભરતક્ષેત્રનું કહ્યું તેટલું જ તેના બીજા ભરતક્ષેત્રનું તથા તેના બે ઐરવતક્ષેત્રનું એમ
 ચારે ક્ષેત્રનું જાણવું.^૧ ૩૬-૩૭.

૧ આમાં સંજ્યાતગુણા ને વિશેષાધિકમાં ટીકામાં કહેલ છે તે બરાબર સમજાવું
 નથી તેથી સ્ખલનાનો સંભવ છે.

અઢીઢ્રીપમાં પરંપરાસિદ્ધનું મિથ્ર અલ્પબહુત્વ

૧ જંબૂઢ્રીપમાં	હિમવંતપર્વતે	સિદ્ધ થયેલા	થોડા.
૨	હિમવંતક્ષેત્રમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૩	મહાહિમવંતપર્વતમાં	„	„
૪	દેવકુરુક્ષેત્રમાં	„	„
૫	હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	„	„
૬	નિષધ પર્વતમાં	„	„
૭	ધાતકીખંડના યે હિમવંત પર્વતમાં	„	વિશેષાધિક
૮	„ યે મહાહિમવંત પર્વતમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૯	પુષ્કરાર્ધના યે હિમવંત પર્વતમાં	„	„
૧૦	ધાતકીખંડના યે નિષધ પર્વતમાં	„	વિશેષાધિક
૧૧	પુષ્કરાર્ધના યે મહાહિમવંત પર્વતમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૧૨	ધાતકીખંડના યે હિમવંત ક્ષેત્રમાં	„	વિશેષાધિક
૧૩	પુષ્કરાર્ધના યે નિષધ પર્વતમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૧૪	ધાતકીખંડના યે દેવકુરુમાં	„	„
૧૫	„ યે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	„	વિશેષાધિક
૧૬	પુષ્કરાર્ધના યે હિમવંત ક્ષેત્રમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૧૭	„ યે દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં	„	„
૧૮	„ યે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	„	વિશેષાધિક
૧૯	જંબૂઢ્રીપના ભરતક્ષેત્રમાં	„	સંખ્યાતશુભા
૨૦	ધાતકીખંડના યે ભરતક્ષેત્રમાં	„	„
૨૧	પુષ્કરાર્ધના યે ભરતક્ષેત્રમાં	„	„
૨૨	જંબૂઢ્રીપના મહાવિદેહમાં	„	„
૨૩	ધાતકીખંડના યે મહાવિદેહમાં	„	„
૨૪	પુષ્કરાર્ધના યે મહાવિદેહમાં	„	„

એવી રીતે પ્રથમ ક્ષેત્રદ્વારને વિષે અલ્પબહુત્વ કહ્યું. હવે બીજા કાળદ્વારે અલ્પબહુત્વ કહે છે.

દુસમદુસમાઈ થોવા, દુસમ સંખગુણ સુસમદુસમાણ ।

અસ્સંખા પળ છટ્ટે, અહિઆ તુરિઅંમિ સંખગુણા ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—કાળદ્રારે—(દુસમદુસમાઈ થોવા) ૧ સંહરણથી અવસર્પિણીના દુષમ-દુષમઆરામાં સિદ્ધ થોડા. (દુસમસંઘગુણ) ૨ તેથી દુષમઆરામાં સંજ્યાત-ગુણા. (સુસમદુસમાઈ) ૩ તેથી સુષમદુષમઆરામાં (અસ્સંઘા) અસંજ્યાત-ગુણા. કાળનું અસંજ્યેયપણું હોવાથી. (પળ છઠ્ઠે અહિયા) ૪ તેથી પાંચમે આરો સુષમ નામનો તેમાં વિશેષાધિક. તેથી છઠ્ઠો આરો સુષમસુષમ નામનો તેમાં વિશેષાધિક. (તુરિઅંમિ સંઘગુણા) ૬ તેથી ચોથા દુષમસુષમ આરામાં સિદ્ધ સંજ્યાતગુણા જાણવા. ૩૮.

અવસપ્પિણિઅરણસું, एवं ओसप्पिणीइ मीसे वि ।

परमुवसप्पिणी दुस्सम, अहिआ सेसेसु दुसुवि समा ॥૩૯॥

અર્થ:—(અવસપ્પિણિઅરણસું) અવસર્પિણીના આરામાં જેમ અદપગહુત્વ કહ્યું (एवं ओसप्पिणीइ) એમજ ઉત્સર્પિણી આરાને વિષે અદપગહુત્વ જાણવું. (મીસે વિ) અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીરૂપ મિશ્રને વિષે એટલે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પણ તેવી જ રીતે જાણવું. (પરમુવસપ્પિણી) પણ એટલું વિશેષ કે ઉત્સર્પિણીના (દુસ્સમ) દુષમઆરામાં (અહિઆ) વિશેષાધિક કહેવા. (દુસુવિ) અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણીના (સેસેસુ) બાકીના આરામાં (સમા) સરખું કહેવું તે આ પ્રમાણે:—

- ૧ અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી જાનેના દુષમદુષમ આરામાં સિદ્ધ થોડા.
- ૨ તેથી ઉત્સર્પિણીના દુષમ આરાને વિષે સિદ્ધ વિશેષાધિક.
- ૩ તેથી અવસર્પિણીના દુષમ આરાને વિષે સિદ્ધ સંજ્યાતગુણા.
- ૪ તેથી અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી જાનેના સુષમદુષમ આરામાં અસંજ્યાતગુણા.
- ૫ તેથી , , , સુષમ આરામાં વિશેષાધિક.
- ૬ તેથી , , , સુષમસુષમ આરામાં વિશેષાધિક.
- ૭ તેથી , , , દુષમસુષમ આરામાં સિદ્ધ સંજ્યાતગુણા.
- ૮ તેથી અવસર્પિણીના સર્વ સિદ્ધ સંજ્યાતગુણા.
- ૯ તેથી ઉત્સર્પિણીના સર્વ સિદ્ધ વિશેષાધિક.

એ રીતે બીજું કાળદ્રાર કહ્યું. હવે ત્રીજું ગતિદ્રાર કહે છે.

**थी १ नर २ नरय ३ तिरित्थी ४,
तिरि ५ देवी ६ देव ७ थोव १ संखगुणा ६ ।**

ઇગ ૧ પર્ણિદિ ૨ થોવ ૧ સંખા ૨,
તરુ ૧ મૂ ૨ જલ ૩ તસિહિ ૪ સંખગુણા ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:-૧ (થી)	મનુષ્યણીથી	અનન્તર આવીને સિદ્ધ થયેલા	થોડા
૨ (નર)	તેથી મનુષ્યથી	” ” ” ”	સંખ્યાતગુણા
૩ (નરય)	તેથી નારકીથી	” ” ” ”	”
૪ (તિરિત્થી)	તેથી તિર્યચિણીથી	” ” ” ”	”
૫ (તિરિ)	તેથી તિર્યચથી	” ” ” ”	”
૬ (દેવી)	તેથી દેવીથી	” ” ” ”	”
૭ (દેવ)	તેથી દેવથી	” ” ” ”	”
૧ (ઇગ થોવ)	એકેન્દ્રિયથી	” ” ” ”	થોડા
૨ (પર્ણિદિ)	તેથી પચેન્દ્રિયથી	” ” ” ”	સંખ્યાતગુણા
૧ (તરુ)	વનસ્પતિકાયથી	” ” ” ”	થોડા
૨ (મૂ)	તેથી પૃથિવીકાયથી	” ” ” ”	સંખ્યાતગુણા
૩ (જલ)	તેથી અપ્કાયથી	” ” ” ”	”
૪ (તસિહિ)	તેથી ત્રસકાયથી	” ” ” ”	”

ચડ ૧ તિ ૨ દુગ ૩ નરય તરુ ૪,
મહિ ૫ જલ ૬ ભવણ ૭-૮ વર્ણિદ ૯-૧૦ જોઈ ૧૧ દેવિ સુરા ૧૨ ।
નારી ૧૩ નર ૧૪ રયણાણ ૧૫,
તિરિઈ ૧૬ તિરિ ૧૭ ણુત્તરા ય ૧૮-૧૯ સુરા ૨૦ ॥ ૪૧ ॥
દુપદમદિવદેવિ ૩૦-૩૧-સુરા-૩૨-૩૩

અર્થ:-૧ (ચડ)	થોથી નરકથી	આવીને સિદ્ધ થયેલા	થોડા
૨ (તિ)	તેથી ત્રીણ કાયથી	” ” ” ”	સંખ્યાતગુણા
૩ (દુગનરય)	તેથી બીણ નરકથી	” ” ” ”	”
૪ (તરુ)	તેથી પર્યાપ્ત બાહર	” ” ” ”	”
	પ્રત્યેક વનસ્પતિથી	” ” ” ”	”

૫ (મહિ) તેથી પર્યાસા બાદર પૃથ્વીકાયથી,	”	”	”
૬ (જલ) તેથી પર્યાસા બાદર અપૂકાયથી	”	”	”
૭ (ભવળ) તેથી ભવનપતિની દેવીથી	”	”	”
૮ તેથી ભવનપતિના દેવથી	”	”	”
૯ (વર્ણિદ) તેથી વ્યન્તરની દેવીથી	”	”	”
૧૦ તેથી વ્યન્તરના દેવથી	”	”	”
૧૧ (જોદ) તેથી જ્યોતિષક દેવીથી	”	”	”
૧૨ તેથી જ્યોતિષક દેવથી	”	”	”
૧૩ (નારી) તેથી મનુષ્યણીથી	”	”	”
૧૪ (નર) તેથી મનુષ્યથી	”	”	”
૧૫ (રચનાય) તેથી રત્નપ્રભા પહેલી નરકથી	”	”	”
૧૬ (તિરિદ) તેથી તિર્યચિણીથી	”	”	”
૧૭ (તિરિ) તેથી તિર્યચથી	”	”	”
૧૮ (અણુત્તરા ચ) તેથી પાંચ અણુત્તરથી	”	”	”
૧૯ તેથી નવ ઐવેયકથી	”	”	”
૨૦ (સુરા) તેથી અચ્યુત દેવલોકથી	”	”	”
૨૧ તેથી આરણ્ય દેવલોકથી	”	”	”
૨૨ તેથી પ્રાણ્યુત દેવલોકથી	”	”	”
૨૩ તેથી આનત દેવલોકથી	”	”	”
૨૪ તેથી સહસ્રાર દેવલોકથી	”	”	”
૨૫ તેથી શુક દેવલોકથી	”	”	”
૨૬ તેથી લાંતક દેવલોકથી	”	”	”
૨૭ તેથી બ્રહ્મ દેવલોકથી	”	”	”
૨૮ તેથી માહેન્દ્ર દેવલોકથી	”	”	”
૨૯ તેથી સનતકુમાર દેવલોકથી	”	”	”
૩૦ તેથી ઈશાન દેવલોકની દેવીથી	”	”	”
૩૧ તેથી સૌધર્મ દેવલોકની દેવીથી	”	”	”
૩૨ તેથી ઈશાન દેવલોકના દેવથી	”	”	”
૩૩ તેથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવથી	”	”	”

આ રીતે ગતિદાર કહ્યું. હવે બીજા દ્વારે કહે છે—

કીવિ ત્થી નર ૪ ગિહન્નનિઅલિંગે ૫ ।

તિત્થયરિ તિત્થપત્તે, સમણી મુણિ કમિણસંઘગુણા ॥૪૨॥

તિત્થયર તિત્થિપત્તે, સમણી મુણિણંતસંઘસંઘગુણા ॥૬॥

અર્થ:—૪ વેદદ્વારે (કીવિ) નપુંસકવેદે સિદ્ધ થયેલા થોડા. (ત્થી) તેથી સ્ત્રીવેદે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતશુભા. (નર) તેથી પુરુષવેદે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતશુભા.

૫ લિંગદ્વારે (ગિહ) ગૃહસ્થલિંગે સિદ્ધ થયેલા થોડા, (અન્ન) તેથી અન્ય લિંગે સિદ્ધ અસંખ્યાતશુભા, (નિઅલિંગે) તેથી સ્વલિંગે સિદ્ધ અસંખ્યાતશુભા.

૬ તીર્થદ્વારે (તિત્થયરિ) તીર્થંકરીપણે સિદ્ધ થયેલા થોડા. (તિત્થપત્તે) તેથી એના જ તીર્થમાં પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ સંખ્યાતશુભા. (સમણી મુણિ) તેથી તેના જ તીર્થમાં અતીર્થંકરી-સામાન્ય સાધ્વી થઈને સિદ્ધ અને તેના જ તીર્થમાં સાધુ થઈને સિદ્ધ (કમિણસંઘગુણા) અનુક્રમે સંખ્યાતશુભા કહેવા. ૪૨

(તિત્થયર) તેથી તીર્થંકર સિદ્ધ (ણંત) અનંતશુભા. (તિત્થિપત્તે) તેથી તીર્થંકરના જ તીર્થના પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ (સંઘ) સંખ્યાતશુભા. (સમણીમુણિસંઘગુણા) તેથી તેના તીર્થમાં શ્રમણી સિદ્ધ સંખ્યાતશુભા, તેથી તેના તીર્થમાં મુનિ સિદ્ધ સંખ્યાતશુભા.

પરિહાર ચઙગ પળગે, છેય તિ ચઙ સેસચરણંમિ ॥ ૪૩ ॥

સંઘ અસંઘ દુ સંઘા ૭

અર્થ:—૭ ચારિત્રદ્વારે (પરિહાર ચઙગ) સામાયિક ચારિત્ર રહિત છેદો-પસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત—આ ચાર ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થોડા, અહિ છેદોપસ્થાપનીય ભગ્નચારિત્રીની અપેક્ષાનું બાળવું. (પળગે) તેથી એ ચાર ચારિત્રમાં સામાયિક ચારિત્ર મેળવતાં પ્રાંચ ચારિત્રવાળા સિદ્ધ (સંઘ) સંખ્યાતશુભા (છેયતિ) તેથી છેદો સૂક્ષ્મ યથાં આ ત્રણ ચારિત્રવાળા સિદ્ધ (અસંઘ) અસંખ્યાતશુભા (ચઙ) તેથી સામાયિક, છેદો સૂક્ષ્મ યથાં આ ચાર ચારિત્રવાળા સિદ્ધ અને (સેસચરણંમિ) તેથી બાકીનાં સામાયિક, સૂક્ષ્મ યથાં આ ત્રણ ચારિત્રવાળા સિદ્ધ (દુ સંઘા) આ બન્નેને એક એકથી સંખ્યાતશુભા કહેવા.

સં પત્તે બુદ્ધિ બુદ્ધ સંખગુણા ૮ ।

મળજુઅ થોવા મહસુઅ, સંખ ચઝ અસંખ તિગ સંખા ૧ ॥૪૪॥

અર્થ:—૮ બુદ્ધદ્વારે (સં) સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધિ પામેલા થોડા. (પત્તે) તેથી પ્રત્યેકબુદ્ધ સંખ્યાતગુણા. (બુદ્ધિ બુદ્ધ સંખગુણા) તેથી બુદ્ધિબોધિત સંખ્યાતગુણા. તેથી બુદ્ધબોધિત સંખ્યાતગુણા.

૯ જ્ઞાનદ્વારે—(મળજુઅ થોવા) મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન ને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાને સિદ્ધિ પામેલા થોડા. (મહસુઅ સંખ) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાને સિદ્ધિ પામેલા સંખ્યાતગુણા. (ચઝ અસંખ) તેથી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન આ ચાર જ્ઞાને સિદ્ધિ પામેલા અસંખ્યાતગુણા. (તિગ સંખા) તેથી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આ ત્રણ જ્ઞાને સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતગુણા જાણવા. ૪૪.

અહસમયસિદ્ધ થોવા, સંખિજ્ઞગુણા ડ સત્તસમયાઈ ૧૩ ।

અચુઅ ચુઅ તીસુ થોવા, અસંખ સંખા અસંખા ય ૧૧ ॥૪૫॥

અર્થ:—૧૩ અનુસમયદ્વારે—(અહસમયસિદ્ધ થોવા) આઠ સમય સુધી નિરંતર સિદ્ધ થોડા, કારણ કે આઠ સમય સુધી નિરંતર સિદ્ધ થયેલા થોડા પ્રાપ્ત થાય છે. (સંખિજ્ઞગુણા ડ સત્તસમયાઈ) તેથી સાત સમય સુધી સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતગુણા. એવી રીતે સમય સમયની હાનિ કરતાં બે સમય સિદ્ધ સુધી સંખ્યાતગુણા સંખ્યાતગુણા કહેવા. એક સમય સિદ્ધમાં નિરંતરપણાનો અભાવ હોવાથી તેના અદ્યપબહુત્વનો અભાવ છે.

૧૧ ઉત્કૃષ્ટદ્વારે—(અચુઅ થોવા) સમ્યક્ત્વથી નહિ પડેલા સિદ્ધ થયેલા થોડા. (ચુઅ તીસુ) તેથી સંખ્યાતકાળથી સમ્યક્ત્વથી પડીને સિદ્ધ થયેલા (અસંખ) અસંખ્યાતગુણા. તેથી અસંખ્યાતકાળથી સમ્યક્ત્વથી પડીને સિદ્ધ થયેલા (સંખા) સંખ્યાતગુણા. તેથી અનંતકાળથી સમ્યક્ત્વથી પડીને સિદ્ધ થયેલા (અસંખાય) અસંખ્યાતગુણા જાણવા. ૪૫

एगो जा जवमज्झं, संखगुण परा उ संखगुणहीणा ।

छम्मासंता १२ लहु गुरु, मज्झ तणू थोव दुअसंखा १०॥४६॥

અર્થ:—૧૨ અન્તરદ્વારે (છમ્માસંતા) છ માસના ઉત્કૃષ્ટ અંતરે સિદ્ધ થયેલા થોડા. (एगो) તેથી એક સમયના અંતરે સિદ્ધ થયેલા (સંખગુણ) સંખ્યાતગુણા, તેથી બે સમયના અંતરે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતગુણા. (जा जवमज्झ)

યાવત્ એ પ્રમાણે સમય સમય વિશેષ અંતરે સંખ્યાતગુણ સંખ્યાતગુણ કહેતાં યવમધ્ય સુધી એટલે ત્રણ માસ સુધી કહેવું. (પરા ૩ સંખગુણહીના) ત્યારપછી આગળ એટલે ત્રણ માસ ને એક સમયને અંતરે સિદ્ધ થએલા સંખ્યાતગુણહીન, તેથી સમયાધિક અંતરે સિદ્ધ થએલા સંખ્યાતગુણહીન, એ પ્રમાણે સમય સમય વિશેષ અંતરને વિષે સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન કરતાં યાવત્ છ માસમાં એક સમયહીન સુધી કહેવું.

૧૦ અવગાહનાદ્વારે-(લઘુ) જ્ઞાન્ય અવગાહનાએ સિદ્ધ થયેલા (થોવ) થોડા. (ગુરુ) તેથી ઉદ્કૃષ્ટ અવગાહનાએ સિદ્ધ થયેલા અને (મજ્જા તણૂ) મધ્યમ અવગાહનાએ સિદ્ધ થયેલા એ બંને અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણા. ટીકામાં આટલું વિશેષ છે કે સર્વથી થોડા સિદ્ધ સાત હાથની અવગાહનાવાળા, તેથી પાંચશેઠ ધનુષની અવગાહનાવાળા વિશેષાધિક જાણવા. ૪૬.

અટ્ટસયસિદ્ધ થોવા, સત્તહિઅ અણંતગુણિઅ જા પન્ના ।

જા પળવીસમસંખા, ઇગંતા જાવ સંખગુણા ૧૪ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—૧૪ ગણનાદ્વારે (અટ્ટસયસિદ્ધ) એક સમયે એક સો ને આઠ સિદ્ધ થએલા (થોવા) થોડા, (સત્તહિઅ) તેથી એક સો સાત સિદ્ધ થએલા (અણંતગુણિઅ) અનંતગુણા, (જા પન્ના) યાવત્ પચાસ સુધી કહેવું. એટલે ૧૦૭ થી ૧૦૬ સિદ્ધ થએલ અનંતગુણા, તેથી ૧૦૫ સિદ્ધ થએલ અનંતગુણા, એમ એક એક ઓછા કરતાં પચાસ સુધી અનંતગુણ અનંતગુણ કહેવા. (જા પળવીસમસંખા) તેથી ઓગણપચાસ સિદ્ધ થએલ અસંખ્યાતગુણા, તેથી અડતાળીશ સિદ્ધ થએલ અસંખ્યાતગુણા. તેથી સુડતાલીશ સિદ્ધ થએલ અસંખ્યાતગુણા, એમ અસંખ્યાત ગુણ પચીશ સુધી કહેવું. (ઇગંતા જાવ સંખગુણા.) તેથી ચોવીશ સિદ્ધ થએલ સંખ્યાતગુણા, તેથી ત્રેવીશ સિદ્ધ થએલ સંખ્યાતગુણા, એમ એક એક ઓછા કરતાં બે સિદ્ધથી એક સિદ્ધ સંખ્યાતગુણ કહેવા. ૪૭. (૧૦-૧૧-૧૨-૧૩ દ્વાર અનુક્રમ રહિત કહેલા છે).

અલ્પબહુત્વ દ્વારે વિશેષ કહે છે:—

ઉમ્મંથિઅ ઉદ્ધટ્ઠિઅ, ઉક્કહિ વીરાસણે નિઉંજે અ ।

પાસિહ્લગ ઉત્તાણગ, સિદ્ધા ઉ કમેણ સંખગુણા ૧૫ ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—૧૫ અલ્પબહુત્વદ્વારે-(ઉમ્મંથિઅ) ૧ ઉન્મન્યિત આસને સિદ્ધ થએલા થોડા એટલે અધોમુખે રહેલા. પૂર્વ વૈરી પગવડે ઉપાડીને લઈ જાય ત્યારે અથવા અધોમુખે કાયોત્સર્ગે રહેલ હોય ત્યારે જે આસન હોય તે આસને સિદ્ધ

થાય તે. (**ઉદ્ઘટ્ટિ**) ૨ તેથી ઊર્ધ્વસ્થિત સિદ્ધ થએલા સંખ્યાતશુભા, ઊર્ધ્વસ્થિત એટલે ઊભા ઊભા કાયોતસર્ગે રહેલા. (**ઉક્કલિ**) ૩ તેથી ઉત્કટ આસને સિદ્ધ થએલા સંખ્યાતશુભા, એટલે બે પગના તળીયાં જમીન ઉપર રાખીને અધર બેસીને સિદ્ધિ પામેલા. (**વીરાસને**) ૪ તેથી વીરાસન સિદ્ધ સંખ્યાતશુભા એટલે ખુરસી ઉપર બેઠાં થકાં પાછળથી તે આસન લઈ લઈએ અને જે આસન થાય તે આસન વીરાસન કહેવાય છે. (**નિર્ઝંજે**) ૫ તેથી ન્યુબ્જસને સિદ્ધ થએલા સંખ્યાતશુભા. એટલે બેસીને નીચે દૃષ્ટિ રાખવી એ આસને બેઠેલા તે ન્યુબ્જસન સિદ્ધ કહેવાય છે. (**પાસિહ્વગ**) ૬ તેથી એક પાસે સૂઈ રહીને સિદ્ધિ પામેલા સંખ્યાતશુભા. (**ઉત્તાનગ સિદ્ધા**) ૭ તેથી ચત્તા સૂઈ રહીને સિદ્ધિ પામેલા સંખ્યાતશુભા. આ બધા (**કમેણ સંખગુણા**) અનુક્રમે સંખ્યાતશુભા બાળવા. એવી રીતે પંદરદ્વારે અલ્પબહુત્વ કહ્યું.

હવે સર્વગત અલ્પબહુત્વમાં વિશેષ દેખાડવાને નવમું સંનિકર્ષદ્વાર કહે છે. સંનિકર્ષ એટલે સંયોગ અથવા સંબંધ. યુસ્વ દીર્ઘની જેમ. વિવક્ષિત કોઈ કોઈને લઈને વિવક્ષિત બીજાને અલ્પપણે કે બહુપણે અથવા અવસ્થાનપણે હોવું તે સંબંધ સમજવો.

પણવીસ પન્ન અડસય, પળ દસ વીસા ય તિ પળ દસગં ચ ।

સંખ અસંખ અણંત ય, ગુણહાણિ ચઙ્ઘઆઈંતા ॥ ૪૯ ॥

ઇગ દુગ ઇગ દુગ ચઙ્ઘ બહુણંત, બહુ અસંખણંતગુણહીણા ।

ઇય સિદ્ધાણ સરૂવં, લિહિઅં દેવિંદસૂરીહિં ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—સંનિકર્ષદ્વારે-જ્યાં જ્યાં એક સો ને આઠ સિદ્ધ પામતા હોય ત્યાં ત્યાં આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ બાળવી. એક એક સિદ્ધિ પામેલા ઘણા, બે બે સિદ્ધિ પામેલા (**સંખ**) સંખ્યાતશુભાની, ત્રણ ત્રણ સિદ્ધિ પામેલા સંખ્યાતશુભાની, એવી રીતે ચાર પાંચ યાવત (**પણવીસ**) પચીસ સુધી સંખ્યાતશુભાની સંખ્યાતશુભા હીન કહેવા. તેથી છત્તીસ સિદ્ધ (**અસંખ**) અસંખ્યાતશુભાની, તેથી સત્તાવીસ સિદ્ધ અસંખ્યાતશુભાની, એમ એક એક વધારતાં (**પન્ન**) પચાસ સિદ્ધ સુધી અસંખ્યાતશુભાની કહેવા. તેથી એકાવન સિદ્ધ (**અણંત ય**) અનંત-શુભાની, તેથી બાવન સિદ્ધ અનંતશુભાની, એમ એક એક વધારતાં એક સો ને આઠ સુધી અનંતશુભાની કહેવા.

જ્યાં જ્યાં વીસ સિદ્ધ થતા હોય ત્યાં આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ બાળવી. એક એક સિદ્ધ સર્વથી અધિક, તેથી બે બે સિદ્ધ (**સંખ**) સંખ્યાતશુભાની, તેથી ત્રણ ત્રણ સિદ્ધ સંખ્યાતશુભાની, તેથી ચાર સિદ્ધ સંખ્યાતશુભાની, (**પળ**) તેથી પાંચ સિદ્ધ સંખ્યાતશુભાની, તેથી છ સિદ્ધ (**અસંખ**) અસંખ્યાતશુભાની,

એમ એક એક વધારતાં (દસ) દશ સિદ્ધ સુધી અસંખ્યાતગુણુહીન કહેવા. તેથી અગિયાર સિદ્ધ (અણંત ય) અનંતગુણુહીન, એમ એક એક વધારતાં યાવત (વિસા ય) વીશ સુધી અનંતગુણુહીન કહેવા. એ પ્રમાણે અષોટોકાદિકને વિષે જાણવું.

જ્યાં જ્યાં વીશપૃથક્ત્વસિદ્ધ થતા હોય ત્યાં પ્રથમના ચોથા ભાગે સંખ્યાત-ગુણુહીન, બીજા ચોથા ભાગને વિષે અસંખ્યાતગુણુહીન અને ત્રીજા ચોથા ભાગથી માંડીને ઉપર સઘળે ઠેકાણે અનંતગુણુહીન કહેવા.

જ્યાં જ્યાં દશ દશ સિદ્ધ થતા હોય ત્યાં આ પ્રમાણે વ્યાપ્તિ કહેવી. એક એક સિદ્ધ સર્વથી અધિક, તેથી બે બે સિદ્ધ સંખ્યાતગુણુહીન. (તિ) તેથી ત્રણ ત્રણ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણુહીન, તેથી ચાર ચાર સિદ્ધ અસંખ્યાતગુણુહીન, (પળ) તેથી પાંચ પાંચ સિદ્ધ અસંખ્યાતગુણુહીન, ત્યાંથી આગળ છ સિદ્ધ અનંતગુણુહીન. એમ એક એક વધારતાં (દસગં ચ) દશ સિદ્ધ સુધી અનંત-ગુણુહીન કહેવા.

(ચઢઢયાંદતા) યવમધ્યાદિકમાં જ્યાં જ્યાં આઠ સિદ્ધ થાય છે ત્યાં ત્યાં ચાર સુધી આદિના સંખ્યાતગુણુહીન તે આ પ્રમાણે-એક એક સિદ્ધ સર્વથી અધિક. તેથી બે બે સિદ્ધ સંખ્યાતગુણુહીન, તેથી ત્રણ ત્રણ સિદ્ધ સંખ્યાતગુણુહીન, તેથી ચાર ચાર સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણુહીન, પછી એક એક વધારતાં પાંચથી આઠ સુધી અનંતગુણુહીન કહેવા. ૪૯.

બીજી ગાથાનો અર્થ:—બે બે સિદ્ધમાં (દગ દુગ બહુ) એક એક સિદ્ધ સર્વથી અધિક, (ણંત) તેથી બે બે સિદ્ધ અનંતગુણુહીન લવણાદિકમાં સમજવા. ચાર ચાર સિદ્ધમાં (દગ દુગ બહુ) બિર્ધલોકમાં એક એક સિદ્ધ સર્વથી અધિક, તેથી બે બે સિદ્ધ (અસંખ) અસંખ્યાતગુણુહીન, તેથી ત્રણ ત્રણ સિદ્ધ (ણંતગુણુહીના) અનંતગુણુહીન, તેથી ચાર ચાર સિદ્ધ અનંતગુણુહીન કહેવા.

એવી રીતે દ્રવ્યપ્રમાણને વિષે વિસ્તારપૂર્વક સંનિકર્ષદ્વાર કહ્યું. બાકીના દ્વારને વિષે સિદ્ધપ્રાભૂત ટીકાથકી વિશેષ જાણવું. (દ્ય સિદ્ધાણ સરૂવં) પૂર્વોક્ત પ્રમાણે મુક્તિને પ્રાપ્ત થએલ સિદ્ધના જીવોનું સ્વરૂપ (લિહિં અં દેવિંદસૂરિહિં) સિદ્ધપ્રાભૂતથકી શ્રી દેવેંદ્રસૂરિએ લખ્યું છે.

ઈતિ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિવિરચિત સિદ્ધપંચાશિકા
પ્રકરણ સાર્થ સમાપ્ત.

શ્રીનયવિજયગુરુણાં, પ્રસાદમાસાદ્ય સકલકર્મહરમ્ ।
વ્યાख्याં કુર્વે કાશ્ચિલ્લોકગિરા પञ्चनिर्ग्रन्थ्याः ॥

અર્થ:—શ્રીનયવિજય નામના ગુરુના સકળ કર્મને હરનારા પ્રસાદને (કૃપાને) પામીને પંચનિર્ગ્રંથી નામના પ્રકરણની કાંઈક વ્યાખ્યા લોકભાષા (ગુજરાતી)માં કરું છું.

હવે પ્રકરણની શરૂઆત કરવામાં આવે છે:—

નમિઝ્ઞ મહાવીરં, ભવહિયદ્વા સમાસઓ કિંચિ ।
વુચ્છામિ સરૂવમહં, પુલાયપમુહાણ સાહૂણં ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(નમિઝ્ઞ મહાવીરં) શ્રીમહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરીને (ભવ-
હિયદ્વા) ભવ્ય જીવોના હિતને માટે (પુલાયપમુહાણ) પુલાક પ્રમુખ (સાહૂણં)
પાંચ પ્રકારના સાધુઓનું (કિંચિ) લેશમાત્ર (સમાસઓ) સંક્ષેપથી (સરૂવં)
સ્વરૂપ (અહં) હું (વુચ્છામિ) કહું છું. ૧.

પૈન્નવણ વેયં રૌગે, કેપ્પ ચૈરિત્ત પડિસેવ્વણા નાણે ।
તિત્થે લિંગં સંરીરે, ચિત્તે^૧ કૌલ મૈદ્ સંજ્ઞેમ નિર્ગાસે ॥૧॥
જોગુ^૨વંઓગ કર્સાં, લેસાં પરિણામં વંધેણે વેણે ।
કમ્મોદીરણે^૩ ઉવસંપજહણે^૪ સન્નો^૫ ય ઔહારે ॥ ૨ ॥

૧ આ ગાથા અવચૂરિવાળી છપાયેલી પ્રતમાં નથી, પણ જરૂરની લાગે છે. એનો આંક ચકાવેલ નથી.

મૈવ ઔગરિસે કૌલં—તેરે ચ સમુદ્ધાય ચિત્તે ફુસૈના ચ ।

મૈવે પરિમાણં ચલુ, અપ્પાંબહુયં નિયંતાણં ॥ ૩ ॥

અર્થ:—આ પ્રકરણમાં પાંચ નિર્ઘ્નથોને અંગે ૩૬ દ્વાર કહેવાના છે તે આ પ્રમાણે:—

૧ પ્રજ્ઞાપનાદ્વાર—નિર્ઘ્નથોનું સ્વરૂપ, સંખ્યા અને ભેદાદિક કહેવું તે.

૨ વેદદ્વાર—વેદ ત્રણ છે. ૧ સ્ત્રીવેદ, ૨ પુરુષવેદ, ૩ નપુંસકવેદ. કયા કયા નિર્ઘ્નથને કયા કયા વેદ હોય ? (વેદ સિવાયના અવેદી કહેવાય છે.)

૩ રાગદ્વાર—રાગના ત્રણ પ્રકાર છે—કામરાગ, સ્નેહરાગ, દુષ્ટિરાગ. તે રાગ કેને કેને હોય અને કેને કેને ન હોય ? (રાગ સિવાયના તે અરાગી કહેવાય છે.)

૪ કલ્પદ્વાર—કલ્પ બે પ્રકારે—૧ સ્થવિરકલ્પ. ૨ જિનકલ્પ. (બંનેથી પર તે કલ્પાતીત કહેવાય છે.) કયા નિર્ઘ્નથ કયા કલ્પમાં હોય ?

બીજા પરિહારવિશુદ્ધિક વિગેરેનો એમાં અંતર્ભાવ સમજવો.

૫ ચારિત્રદ્વાર—ચારિત્ર પાંચ પ્રકારે—૧ સામાયિક, ૨ છેદોપસ્થાપનીય, ૩ પરિહારવિશુદ્ધિ, ૪ સૂક્ષ્મસંપરાય, ૫ યથાખ્યાત. તેમાંનું કયું ચારિત્ર હોય ?

૬ પ્રતિસેવનાદ્વાર—પ્રતિકૂળપણે સેવના તે પ્રતિસેવના-વિરાધના તે બે પ્રકારે. ૧ મૂળગુણ પ્રતિસેવના, ૨ ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવના.

૭ જ્ઞાનદ્વાર—પાંચ પ્રકારે—૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૫ કેવલજ્ઞાન. તેમાંના કયા જ્ઞાન હોય ?

૮ તીર્થદ્વાર—બે પ્રકારે—૧ તીર્થકરે પ્રવર્તવેલું તે તીર્થ ને તે વિના ૨ અતીર્થ.

૯ લિંગદ્વાર—બે પ્રકારે—૧ દ્રવ્યલિંગ ને ૨ ભાવલિંગ. દ્રવ્યલિંગ ત્રણ પ્રકારે—૧ સ્વલિંગ તે સાધુનો વેષ, ૨ અન્યલિંગ તે તાપસાદિ પરતીર્થીઓનો વેષ, ૩ ગૃહસ્થલિંગ તે ગૃહસ્થનો વેષ અને ભાવલિંગ તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ.

૧૦ શરીરદ્વાર—પાંચ પ્રકારે—ઔદારિક, ૨ વૈક્રિય, ૩ આહારક, ૪ તેજસ, ૫ કાર્મણ. તેમાંના કેટલા ને કયા શરીર હોય ?

૧૧ ક્ષેત્રદ્વાર—બે પ્રકારે—૧ જન્મથી ને ૨ વિહારથી. કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ-રૂપ ક્ષેત્ર સમજવું. તેમાંથી કયાં હોય ?

૧૨ કાલદ્વાર—ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીરૂપ બે પ્રકારે.

૧૩ ગતિદ્વાર—કયા કયા નિર્ઘ્નથ મરણ પામીને કયાં કયાં ઉપજે ? તે ગતિ પાંચ પ્રકારે—નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવ અને મોક્ષ.

૧૪ સંયમદ્વાર—ચારિત્રના અધ્યવસાયના વિશુદ્ધિસ્થાન તે કેને કેટલા હોય ?

૧૫ નિકર્ષદ્વાર—નિકર્ષ એટલે સંયોગ. પરસ્પર હીનાધિકપાણું. તે બે પ્રકારે ૧ સ્વસ્થાનનિકર્ષ, ૨ પરસ્થાનનિકર્ષ.

૧૬ યોગદ્વાર—યોગ ત્રણ પ્રકારે—મન, વચન, કાયા. એ મૂળભેદ, તેના ઉત્તરભેદ પંદર સમજવા. તેમાંથી કયા ને કેટલા યોગ હોય ?

૧૭ ઉપયોગદ્વાર—ઉપયોગ બે પ્રકારે—૧ સાકારોપયોગ, ૨ નિરાકારોપયોગ. તે જ્ઞાન ને દર્શનરૂપ બાર પ્રકારે જાણવો. તેમાંથી કયા ને કેટલા હોય ?

૧૮ કષાયદ્વાર—કષાય ચાર પ્રકારે—૧ ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા, ૪ લોભ.

૧૯ લેશ્યાદ્વાર—લેશ્યા છ પ્રકારે—૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ કાપોત, ૪ તેજ, ૫ પદ્મ, ૬ શુક્લ. એમાંની કેટલી ને કઈ કઈ હોય ?

૨૦ પરિણામદ્વાર—પરિણામ તે ચારિત્રની શુદ્ધિના અધ્યવસાય તે કેટલા કેટલા હોય ? તેના ત્રણ પ્રકાર—વર્ધમાન, હીયમાન, અવસ્થિત.

૨૧ બંધનદ્વાર—કયા કયા નિર્ઘ્ન કેટલી કેટલી કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ?

૨૨ વેદનદ્વાર—વેદન એટલે કર્મનું વેદનું. કયા નિર્ઘ્ન કેટલી પ્રકૃતિને વેદે ? (ઉદ્યે ભોગવે)

૨૩ કર્મોદીરણદ્વાર—કયા નિર્ઘ્નને કેટલી કર્મપ્રકૃતિની ઉદીરણ હોય ?

૨૪ ઉપસંપજ્ઞહનદ્વાર—અમુક નિર્ઘ્ન તે અવસ્થાને મૂકીને કઈ કઈ અવસ્થા પામે ?

૨૫ સંજ્ઞાદ્વાર—સંજ્ઞા ચાર પ્રકારે—૧ આહાર, ૨ ભય, ૩ મૈથુન, ૪ પરિશ્રદ્ધ. ઉપરાંત ૫ ક્રોધ, ૬ માન, ૭ માયા, ૮ લોભ, ૯ આઘ, ૧૦ લોક—એમ દશ પ્રકારે પણ સંજ્ઞા હોય છે. તેમાંની કેટલી હોય ?

૨૬ આહારદ્વાર—કયા નિર્ઘ્ન આહારી તથા અણાહારી હોય ?

૨૭ ભવદ્વાર—કયા નિર્ઘ્ન કેટલા કેટલા ભવ કરે ?

૨૮ આકર્ષણદ્વાર—કયા નિર્ઘ્ન એક ભવમાં તથા ઘણા ભવમાં તે તે અવસ્થાને પામીને ત્યાંથી પડીને કેટલી વખત તે ભાવને પામે ?

૨૯ કાલદ્વાર—તે તે નિર્ઘ્નપણામાં કેટલો કાળ રહે ?

૩૦ અંતરદ્વાર—એક વાર તે તે નિર્ઘ્નપણાને પામી, તજીને ફરી તે અવસ્થાને પામે તેની વચ્ચે કેટલું અંતર પડે ? તે એક જીવ આશ્રી તેમ જ ઘણા જીવ આશ્રી એમ બે પ્રકારે.

૩૧ સમુદ્ધાતદ્વાર—સમુદ્ધાત સાત પ્રકારે—૧ વેદના, ૨ કષાય, ૩ મરણ, ૪ વૈક્રિય, ૫ તૈજસ, ૬ આહારક, ૭ કેવળી સમુદ્ધાત. તેમાંથી કેટલા હોય ?

૩૨ ક્ષેત્રદ્વાર—કયા કયા નિર્ઘ્નને કેટલા ક્ષેત્રની અવગાહના હોય ?

૩૩ સ્પર્શનાદ્વાર—કોને કોને કેટલી કેટલી સ્પર્શના હોય ?

૩૪ ભાવદ્વાર—ભાવ પાંચ પ્રકારે—ઔદયિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક ને પારિણમિક. તેમાં ઔદયિક ને પારિણમિકનું જીવસ્વરૂપપણું છે, તેમાં મોક્ષમાર્ગનો અભાવ છે અને અપ્રશસ્ત છે માટે એ બે ગ્રહણ કરેલ નથી અને સંનિપાતિકનું તો સંયોગરૂપપણું છે માટે ગ્રહણ કરેલ નથી; બાકીના ત્રણ ભાવ જ ગ્રહણ કર્યા છે. તેમાંથી કયા ભાવે વર્તેલા હોય ?

૩૫ પરિમાણદ્વાર—કયા કયા નિર્ઘ્નની પ્રતિપદ્યમાન તથા પ્રતિપન્ન એ બે પ્રકારની સંખ્યા કેટલી હોય ?

૩૬ અલ્પબહુત્વ—કયા નિર્ઘ્ન થોડા હોય અને કયા વધારે હોય ?

ટીકાને આધારે પાંચે પ્રકારના નિર્ઘ્નોનું વિવરણ

અહીં પાંચે નિર્ઘ્નોમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પરિણામ કેટલાક યથાયોગ્ય હોવાથી જ નિર્ઘ્નના વ્યપદેશને (નામને) પામે છે, જ્ઞાનાદિ પરિણામના અભાવે નિર્ઘ્ન શબ્દના અર્થની સંગતિ જ થતી નથી. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-મૂળ નિર્ઘ્ન અને પેટાલેદરૂપ (ચોથા) નિર્ઘ્નમાં પ્રતિવિશેષપણું (જુદાપણું) શું છે ? તને ઉત્તર આપે છે કે-મૂળ નિર્ઘ્નપણું મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમાદિ પ્રકારે કરીને (ઉદયનો સદ્ભાવ છતાં પણ) કહેવાય છે અને પ્રલેદ નિર્ઘ્નપણું (ચોથા લેદરૂપ) મોહનીય કર્મની ઉપશમના કે ક્ષયપણાવડે સર્વથા ઉદયના અભાવે જ (શ્રેણીમાં) થાય છે. એટલો મોટો તે બેમાં ફેર છે. પુલાકના બે લેદ છે. તેમાં લઙ્ઘિપુલાકપણું લઙ્ઘિ ઉપજીવનવડે ચારિત્રને અસાર કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને આસેવનાપુલાકપણું તો જરા જરા અતિચારના આસેવનથી ચારિત્રના સર્વથા અવિરાધક અને અદ્યતન વિરાધકપણાથી પ્રાપ્ત થાય છે. બકુશ અતિચારને આશ્રયીને કાંઈક અધિકતર વિરાધક હોય છે. અથવા દેહવિભૂષાદિકમાં આસક્ત છતાં પણ અતિચારના લાઘવપણાથી પુલાકથી વિશુદ્ધ પણ હોય છે. કુશીલ તો બંને પ્રકારના જ્ઞાનાદિ ઉપજીવનવડે અને કષાયના આસેવનવડે સ્ફુટ રીતે જ જુદા પડે છે. સંયમસ્થાનને આશ્રયીને આદિમાં પુલાક સાથે અને મધ્યમાં બકુશ સાથે તુલ્ય છતાં આગળ તે બંનેને અતિક્રમીને વિશુદ્ધતર પણ હોય છે. આ પ્રમાણે એ પાંચેનું પ્રતિવિશેષ (જુદું જુદું) સ્વરૂપ છે.

એ પાંચે પ્રકારના નિર્ઘ્નોનો આ ક્રમોપન્યાસ વિશુદ્ધિના ક્રમને અપેક્ષીને જ સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે-સર્વથી ઓછી વિશુદ્ધિ પુલાકમાં, તેથી વધારે

બકુશમાં, તેથી વધારે કુશીલમાં, તેથી વધારે નિર્ઘ્રંથમાં ને તેથી વધારે સ્નાતકમાં. સ્નાતકની તો અતિ વિશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણની પ્રાપ્તિવડે મોહનીયાદિ ઘાતીકર્મના ક્ષયથી નિર્ઘ્રંથ કરતાં અત્યંત વિશુદ્ધિ છે.

આ ક્ષેત્રમાં વર્તમાનકાળે બકુશ ને કુશીલ એ નિર્ઘ્રંથ જ હોય છે. બાકીના ત્રણ નિર્ઘ્રંથ વિચ્છેદ પામેલા છે. કહ્યું છે કે—‘ પુલાક સહિત નિર્ઘ્રંથ ને સ્નાતક એ ત્રણ વિચ્છેદ પામેલા છે. ’ બકુશ ને કુશીલ એ એ તો જ્યાંસુધી તીર્થ પ્રવર્તશે ત્યાંસુધી રહેવાના છે. ૨-૩.

પ્રથમ નિર્ઘ્રંથના પાંચ પ્રકાર કહે છે:—

પંચ નિયંઠા મળિયા, પુલાયબડસા કુસીલનિગંઠા ।

હોઈ સિળાઓ ય તહા, ઇક્કિકો સો મવે દુવિહો ॥ ૪ ॥

અર્થ:—બાહ્ય આભ્યાંતર ગ્રંથીયકી નીકળ્યા તે નિર્ઘ્રંથ-(પંચ નિયંઠા મળિયા) તીર્થકરે પાંચ પ્રકારના નિર્ઘ્રંથ કહ્યા છે. (પુલાય) ૧ પુલાક, (બડસા) ૨ બકુશ, (કુસીલ) ૩ કુશીલ, (નિગંઠા) ૪ નિર્ઘ્રંથ (તહા) તેમ જ (સિળાઓ ય) ૫ સ્નાતક (સો) તે (ઇક્કિકો) એક એકના (મવે દુવિહો) બંને પ્રકાર (હોઈ) છે. ૪

હવે નિર્ઘ્રંથ શબ્દનો અર્થ કહે છે:—

ગંઠો મિચ્છત્ત ધળાઈઓ મઓ જે અ નિગ્ગયા તત્તો ।

તે નિગ્ગંઠા વુત્તા, તેસિ પુલાઓ મવે પઢમો ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(ગંઠો) જેનાથી કર્મે કરી જીવ ગુંથાય તે ગ્રંથ. તેના બે પ્રકાર છે-૧ ભાવગ્રંથ, ૨ દ્રવ્યગ્રંથ. (મિચ્છત્ત) મિથ્યાત્વ ૧, કષાય ૪, નોકષાય ૯ એ ચૌદ પ્રકારે આભ્યાંતર ગ્રંથ અથવા ભાવગ્રંથ અને (ધળાઈઓ) ૨ ધનાદિ એટલે ધન ૧, ધાન્ય ૨, હિરણ્ય ૩, સુવર્ણ ૪, ક્ષેત્ર ૫, વાસ્તુ ૬, કુખ્ય ૭, દ્વિપદ ૮, ચતુષ્પદ ૯ આ નવ પ્રકારે બાહ્યગ્રંથ અથવા દ્રવ્યગ્રંથ (મઓ) એમ બંને પ્રકારને ગ્રંથ માનેલો છે (તત્તો) તેનાથી-તેને છોડીને (જે અ નિગ્ગયા) જે નીકળ્યા (તે નિગ્ગંઠા વુત્તા) તેને નિર્ઘ્રંથ કહ્યા છે. (તેસિ) તે નિર્ઘ્રંથના પાંચ ભેદ છે તેમાં (પુલાઓ મવે પઢમો) પહેલો પુલાક નામે નિર્ઘ્રંથ બાણવો. ૫

પુલાકનું સ્વરૂપ કહે છે:—

ધન્નમસારં મન્નઈ, પુલાયસદ્દેણ તેણ જસ્સ સમં ।

ચરણં સો ડ પુલાઓ, લહ્હી (પડિ)સેવાહિ સો ય દુહા ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(પુલાયસદેખ) પુલાક શબ્દવડે (ધન્નમસારં) સત્ત્વ વિનાનું ક્ષેત્ર સરખું અસાર ધાન્ય (મન્નઈ) કહેવાય છે. (તેણ) તેના (સમં) સરખું (જસ્સ) જેનું (ચરણં) ચારિત્ર દોષે કરીને અસાર હોય (સો ડ) તે પુલાક કહીએ. (સો ય પુલાઓ) તે પુલાક (લક્ષ્મી) ૧ લઙ્ઘિપુલાક અને (પડિસેવાહિં) ૨ પ્રતિસેવાપુલાકના ભેદવડે (હુહા) જે પ્રકારે છે. ૬.

લઙ્ઘિપુલાકનું લક્ષણ કહે છે:—

સંઘાઈયાણ કજ્જે, ચુન્નિજ્ઞા ચક્કવટ્ઠિમવિ જીણ.

તીણ લક્ષ્મીજ્ઞા જુઓ, લક્ષ્મિપુલાઓ મુણેયવો ॥ ૭ ॥

અર્થ:—જે સાધુ મહાતપસ્વી (સંઘાઈયાણ કજ્જે) સંઘાદિકનું કાર્ય ઉપજે થકે અપવાદ માર્ગે (જીણ) જે લઙ્ઘિવડે (ચક્કવટ્ઠિમવિ) ચક્રવર્તીને પણ (ચુન્નિજ્ઞા) ચૂરી શકે (તીણ લક્ષ્મીજ્ઞા જુઓ) તેવી લઙ્ઘિવડે યુક્ત હોય તે (લક્ષ્મિપુલાઓ મુણેયવો) લઙ્ઘિપુલાક બાણવો. તેની દેવેન્દ્ર સમાન ઋદ્ધિ (શક્તિ) હોય છે. ૭.

હવે પ્રતિસેવના પુલાકનું લક્ષણ કહે છે:—

આસેવણાપુલાઓ, પંચવિહો નાણદંસણચરિત્તે.

લિંગમિ અહાસુહુમે, ય હોઈ આસેવણાનિરઓ ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(આસેવણાપુલાઓ) બીજા આસેવના પુલાકના (પંચવિહો) પાંચ પ્રકાર છે. તેના નામ આ પ્રમાણે—(નાણદંસણચરિત્તે) ૧ જ્ઞાન પુલાક, ૨ દર્શન પુલાક, ૩ ચારિત્ર પુલાક, (લિંગમિ) ૪ લિંગ પુલાક (અહાસુહુમે ય) અને ૫ યથાસૂક્ષ્મ પુલાક. તે પાંચેને વિષે (આસેવણાનિરઓ) આસેવના રક્તપાણું (હોઈ) હોય છે. ૮.

એ જ્ઞાનાદિકના ઇષત્ વિરાધક હોય છે તે જ કહે છે:—

નાણે દંસણચરણે, ઈસીસિ વિરાહયં અસારો જો.

સો નાણાઈપુલાઓ, મણ્ણઈ નાણાઈ જં સારો ॥ ૯ ॥

અર્થ:—(નાણે દંસણચરણે) જ્ઞાનને વિષે, દર્શનને વિષે અને ચારિત્રને વિષે (ઈસીસિ વિરાહયં) લગાર લગાર વિરાધના કરતો (જો) જે (અસારો) અસાર થાય અર્થાત્ જેનું ચારિત્ર અસાર થાય (સો નાણાઈપુલાઓ) તે જ્ઞાનાદિ પુલાક (મણ્ણઈ) કહેવાય છે. (જં) જે કારણ માટે (નાણાઈ) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર જ ચારિત્રમાર્ગમાં (સારો) સારભૂત (મણ્ણઈ) કહેવાય છે. જે સારથી રહિત તે આસેવનાપુલાક કહેવાય છે. ૯.

खलियाइदूसणेहिं, नाणं संकाइएहिं सम्मत्तं ।

मूलुत्तरगुणपडिसेवणाइ चरणं विराहेइ ॥ १० ॥

અર્થ:—(खलियाइदूसणेहिं) સ્ખલિત-મિલિતાદિક દૂષણોવડે (नाणं) જ્ઞાનને, (संकाइएहिं सम्मत्तं) શંકાદિક દૂષણોવડે સમ્યક્ત્વને અને (मूलुत्तरगुण) મૂળગુણ તથા ઉત્તરગુણની (पडिसेवणाइ) પ્રતિકૂળસેવનાવડે (चरणं विराहेइ) ચારિત્રને વિરાધે છે. ૧૦.

विवेचन:—હવે આસેવના પુલાક જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રને વિષે લગાર લગાર વિરાધના કઈ રીતે કરે છે? તે દેખાડે છે:—સ્ખલિતમિલિતાદિક દૂષણોવડે જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે. અક્ષરની સ્ખલના તે સ્ખલિત કહીએ, આદિ-શબ્દે મિલિતાદિક લેવા. દર્શન એટલે સમકિત-જિનેશ્વરના વચન ઉપર શ્રદ્ધા તે સમકિત. તેમાં શંકાદિ કરવા તે સમકિતના દૂષણ કહેવાય છે. તે પાંચ છે. તેનાં નામ—૧ શંકા, ૨ કાંક્ષા, ૩ વિતિગિચ્છા, ૪ મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા, ૫ મિથ્યાત્વીની સંગત (પરિચય). તેનાવડે સમકિતની વિરાધના કરે છે અને મૂળગુણ તથા ઉત્તરગુણની પ્રતિસેવનાવડે ચારિત્રને વિરાધે છે. પ્રાણાતિપાત-વિરમણાદિ પાંચ મહાવ્રત તથા છઠ્ઠું રાત્રિભોજનવિરમણ એ છ મૂળગુણ બાણવા તથા પિંડવિશુદ્ધ્યાદિ ઉત્તરગુણ બાણવા. ૧૦.

लिंगपुलाओ अन्नं, निष्कारणओ करेइ जो लिंगं ।

मणसा अकप्पियाणं, निसेवओ हो अहासुहुमो ॥ ११ ॥

અર્થ:—(जो) જે સાધુ (निष्कारणओ) નિષ્કારણ-કારણ વિના-પુષ્ટ હેતુ વિના (अन्नं) અન્ય અન્ય (लिंगं) લિંગ (करेइ) કરે-ગૃહસ્થના તથા કુતીથી વિગેરેના વેષ કરે તેને (लिंगपुलाओ) ચોથા લિંગપુલાક કહીએ. અને (मणसा) મને કરીને (अकप्पियाणं) અકલ્પિત વસ્તુનો-જે સાધુને કદ્યે નહીં તેનો (निसेवओ) સેવનાર (हो अहासुहुमो) પાંચમો યથાસૂક્ષ્મ પુલાક હોય. વચન અને કાયાની અપેક્ષાએ મનની વિરાધના સૂક્ષ્મ છે માટે. ૧૧.

बउसं सबलं कब्बुरमेगटं तमिह जस्स चारित्तं ।

अइयारपंकभावा, सो बउसो होइ निगंथो ॥ १२ ॥

અર્થ:—પૂર્વે કહેલા નિર્ઞન્યના પાંચ પ્રકારમાંથી પ્રથમ ભેદ પુલાકનું સ્વરૂપ કહીને હવે બીજા બકુશ નિર્ઞન્યનું સ્વરૂપ કહે છે:—(बउसं) બકુશ, (सबलं) શબલ, (कब्बुरमेगटं) કબુર એ એકાર્થવાચી શબ્દો છે. તેનો અર્થ મેલું, ગંદું એવો થાય છે. જેમ કાદવથી સ્વચ્છ વસ્તુ મેલી થાય છે (तमिह जस्स चारित्तं)

તેમ અહીં જેનું ચારિત્ર (અદ્યારપંકમાવા) અતિચારણી કાઢવના સહભાવથી મેલું થયેલ હોય (સો બડસો હોઈ નિગંથો) તે બકુશ નિર્ઘંથ કહેવાય છે. ૧૨.

ઉવગરણસરીરેસું, સ દુહા દુવિહોઽવિ હોઈ પંચવિહો ।

આભોગઅણાભોગે, અસંવુડસંવુડે સુહુમે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(સ દુહા) તે બકુશ નિર્ઘંથના બે ભેદ. (ઉવગરણ) ૧ ઉપકરણ બકુશ એટલે વસ્ત્ર-પાત્રાદિક ઉપકરણની વિભૂષા કરવામાં પ્રવર્તે તે અને (સરીરેસું) ૨ શરીર બકુશ એટલે કર-ચરણાદિક શરીરના અવયવોની વિભૂષા કરવામાં પ્રવર્તે તે. (દુવિહોઽવિ હોઈ પંચવિહો) એ બંનેના પાંચ પ્રકાર છે. જે સાધુ આ અકૃત્ય છે એમ જાણતો સતો આચરે તે (આભોગ) આભોગ બકુશ, અણુજાણતો કરે તે (અણાભોગે) અણુભોગ બકુશ, મૂળગુણે અથવા ઉત્તરગુણે કરી સંવૃત થકો વર્તે તે (સંવુડે) સંવૃત બકુશ, અસંવૃત થકો વર્તે તે (અસંવુડ) અસંવૃત બકુશ અને (સુહુમે) નેત્ર, નાસિકા, મુખાદિકના મળને દૂર કરતો યથાસ્ત્રક્ષમ બકુશ જાણવો. ૧૩.

હવે બકુશના મૂળ બે ભેદમાંથી ઉપકરણ બકુશનું સ્વરૂપ કહે છે—

જો ઉવગરણે બડસો, સો ધુવઈ અપાડસેઽવિ વત્થાઈં ।

ઈચ્છઈ ય લળહયાઈં, કિંચિ વિમૂસાઈ મુંજઈ ય ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(જો ઉવગરણે બડસો) જે ઉપકરણ બકુશ હોય (સો) તે (અપાડ-સેઽવિ) ચોમાસા વિના પણ (વત્થાઈં) વસ્ત્રાદિક (ધુવઈ) ધૂવે (ઈચ્છઈ ય લળહ-યાઈં) વળી શરીરના સુખને માટે શ્લેષણ-સુંવાળા વસ્ત્રની વાંછા કરે. (કિંચિ વિમૂસાઈ મુંજઈ ય) વળી કાંઈક શરીરની શોભાને માટે વસ્ત્ર સમારે વાપરે. ૧૪.

તહ પત્તદંડયાઈ, ઘટ્ટં મટ્ટં સિળેહકયતેયં ।

ધારેઈ વિમૂસાણ, બહું ચ પત્થેઈ ઉવગરણં ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(તહ) તથા વળી તે ઉપકરણ બકુશ (પત્તદંડયાઈ) પાત્રા અને ડાંડાદિકને (ઘટ્ટં) કંઠણ પત્થરવડે ઘસે, (મટ્ટં) સુંવાળા પત્થરવડે મસળે, (સિળેહ) તેલ પ્રમુખે કરીને (કયતેયં) તેજવાળાં કરે, પછી તેને (ધારેઈ વિમૂસાણ) શોભાને અર્થે ધારણ કરે. (જીવરક્ષા માટે તો સુંવાળાં પાત્ર રાખવાં કહ્યાં છે). (ચ) તથા (બહું) ઘણા એટલે જેટલાં વાપરવાની શાસ્ત્રમાં આજ્ઞા છે તેથી અધિક (પત્થેઈ ઉવગરણં) ઉપકરણોની પ્રાર્થના કરે-રાખવાનું વાંછે. ૧૫.

હવે દેહબકુશનું સ્વરૂપ કહે છે:—

દેહબડસો અકજ્જે, કરચરણનહાઇયં વિભૂસેઇ ।

દુવિહોઽવિ ઇમો ઇહિં, ઇચ્છઇ પરિવારપભિર્ઇયં ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(અકજ્જે) કારણ વિના—અશુચિ નેત્રવિકારાદિ કારણ વિના (કર-
ચરણનહાઇયં) હાથ, પગ, નખ વગેરે (વિભૂસેઇ) શણગારે એટલે ધોવે, (દેહબડસો)
તે શરીર બકુશ કહેવાય છે. (દુવિહોઽવિ ઇમો) આ ઉપકરણ બકુશ તથા શરીર
બકુશ—એ બંને પ્રકારના બકુશ (પરિવારપભિર્ઇયં) પરિવાર પ્રમુખ (ઇહિં)
ઋદ્ધિને (ઇચ્છઇ) વાંછે. એટલે ઘણા શિષ્યો થાઓ, ઘણા શ્રાવકો અમારા ભક્ત
થાઓ, ઘણો વૈભવ થાઓ વગેરેની ઇચ્છા કરે. ૧૬.

પંડિચ્ચતવાઇકયં, જસં ચ પત્થેઇ તંમિ તુસઇ ય ।

સુહસીલો ન ય બાઢં, જયઇ અહોરત્ત કિરિયાસુ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—વળી તે બકુશ પોતાની (પંડિચ્ચતવાઇકયં) પંડિતાઈ અને તપા-
દિક્ષી થતા (જસં ચ પત્થેઇ) યશની વાંછા કરે, (ય) વળી (તંમિ તુસઇ) કોઈને
પોતાનો યશ બોલતો સાંભળીને પોતે સંતોષ પામે, વળી (સુહસીલો) સુખ-
શીલ હોય એટલે શરીરની સરસ આહારાદિકે લાલનાપાલના કરે, સ્નાન-
વિલેપનાદિ કરે. (ય) વળી (અહોરત્ત) રાતદિવસની (કિરિયાસુ) ક્રિયાઓમાં
(ન બાઢં જયઇ) અત્યંત આદરપૂર્વક ચતના (પ્રયત્ન) કરે નહિ. ૧૭.

પરિવારો ય અસંજમ, અવિવિત્તો હોઇ કિંચિ ઇયસ્સ ।

ઘંસિયપાઓ તિલ્લાઇમસિણિઓ કત્તરિયકેસો ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(ઇયસ્સ) વળી એ બકુશનો (પરિવારો ય) પરિવાર (અસંજમ)
અસંયમવંત હોય, (અવિવિત્તો) અવિવિક્રત એટલે વસ્ત્રપાત્રાદિકના મોહથી
અળગો ન હોય. તથા (કિંચિ) કાંઈક (ઘંસિયપાઓ) જેના પગ ઘસેલા હોય
તેવો તથા (તિલ્લાઇમસિણિઓ) તૈલાદિકથી મર્દન કરાયેલો અને (કત્તરિયકેસો)
કાતરેલા કેશવાળો (હોઇ) હોય. ૧૮.

તહ દેસસવ્વહેયારિહેહિં સબલેહિં સંજુઓ બડસો ।

મોહક્કયવટ્ઠમઢ્ઠુટ્ટિઓ અ સુત્તંમિ ભણિયં ચ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(તહ દેસસવ્વે) તથા દેશછેદ તે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત બાળુવું. જેનો દીક્ષા-
પર્યાય ઘટાડવાનો દંડ થાય તે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત. તથા (સવ્વહેયારિહેહિં) સર્વછેદ

તે મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત એટલે સર્વ પર્યાયનો છેદ કરી જેને ફરીથી દીક્ષા લેવારૂપ દંડ કરવામાં આવે તે. આ બંને પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય એવા (સબલેહિં સંજુઓ બડસો) શબ્દ ચારિત્રિયાઓ સહિત તે બકુશ જાણવો. અત્ર એવી શંકા થાય કે ‘આવા દોષ તો પાસત્યાના પણ કહ્યા છે તો પાસત્યા અને બકુશમાં ફેર શો ?’ ઉત્તર-જે કે પાસત્યામાં તથા બકુશમાં સરખા લક્ષણ દેખાય છે, તો પણ પાસત્યા નિધ્વંસ હોય અને બકુશ નિર્ઘ્ન પ્રાયશ્ચિત્તાદિ સાપેક્ષ હોય (મોહક્લયદ્રુમમ્બુ-દ્વિઓ) અને મોહના ક્ષયમાં અભ્યુત્થિત-ઉજમાળ હોય. (અ) વળી (સુત્તંમિ મણિયં ચ) સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-૧૯

ઉવગરણદેહચુક્ષા, રિદ્ધીજસગારવાસિયા નિચ્ચં ।

બહુસબલછેયજુત્તા, નિગ્ગંથા વાડસા મણિયા ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:-બકુશ નિર્ઘ્ન કેવા હોય ? (ઉવગરણદેહચુક્ષા) ઉપકરણ અને શરીરને ચોક્ષ્ણા રાખનાર હોય, (રિદ્ધીજસગારવાસિયા નિચ્ચં) નિત્ય ઋદ્ધિગારવ, યશગારવ અને શાતાગારવયુક્ત હોય તથા પૂર્વે કહી ગયેલા (બહુસબલછેયજુત્તા) છેદ અને મૂલ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય એવા ઘણા શબ્દ ચારિત્રીયાના પરિવારયુક્ત હોય તે (નિગ્ગંથા વાડસા મણિયા) બકુશ નિર્ઘ્ન કહ્યા છે. ૨૦,

ઉપર કહેલા દોષ સહિત, આત્મોત્કર્ષ સહિત છતાં શુદ્ધ માર્ગ પ્રરૂપક, ભવભીરુ તથા મોક્ષને અર્થે ઉદ્યમ કરતા હોય તેને ચારિત્રી કહીએ; પણ જેઓ કાળોચિત આહારવસત્યાદિ યતનામાં પ્રમાદી હોય તેવા ઉત્કૃષ્ટનામધારીને સર્વથા યતિ ન કહીએ.

આમોગે જાણંતો, કરેઈ દોસં અજાણમણમોગે ।

મૂલુત્તરેહિં સંવુડ, વિવરીય અસંવુડો હોઈ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:-હવે ઉપકરણ બકુશ તથા શરીર બકુશના જે પાંચ ભેદ કહ્યા છે તેનું સ્વરૂપ કહે છે:-

(આમોગે જાણંતો કરેઈ દોસં) ૧ આભોગ બકુશ-અમુક કાર્ય કરતાં દોષ લાગે છે એમ જાણતો થકો જે દોષ કરે તે. (અજાણમણમોગે) ૨ અનાભોગ બકુશ-જાણતો થકો જે દોષ કરે તે. (મૂલુત્તરેહિં સંવુડ) ૩ સંવૃત બકુશ-જેના પાંચ મહાવ્રતાદિ મૂળગુણ તથા પિંડવિશુદ્ધ્યાદિ ઉત્તરગુણના દોષ લોકમાં પ્રસિદ્ધ ન હોય તે. (વિવરીય અસંવુડો હોઈ) ૪ અસંવૃત બકુશ-સંવૃત બકુશથી જલદી એટલે જેના દોષો લોકમાં પ્રસિદ્ધ હોય તે. ૨૧.

અચ્છિમુહમજ્જમાણો, હોઈ અહાસુહુમઓ તહા બડસો ।
સીલં ચરણં તં જસ્સ કુચ્છિયં સો ઇહ કુસીલો ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—હવે (તહા) તેમજ (અચ્છિમુહમજ્જમાણો) આંખ અને મુખને પ્રમાર્જતો-સાફ કરતો એટલે આંખ પ્રમુખનો મેલ દૂર કરે, મુખે ભીનો હાથ લગાડે તે (અહાસુહુમઓ બડસો) યથાસૂક્ષ્મ બકુશ (હોઈ) હોય છે.

એવી રીતે બીજા બકુશ નિર્થન્યના પાંચ લેદ કહીને હવે ત્રીજા કુશીલ નિર્થન્યનું સ્વરૂપ કહે છે—(સીલં ચરણં તં જસ્સ) જેનું શીલ અને ચારિત્ર (કુચ્છિયં) કુત્સિત-મલીન હોય (સો ઇહ કુસીલો) તેને અહીં કુશીલ કહીએ. ૨૨.

પહિસેવણા કસાણ, દુહા કુસીલો દુહાવિ પંચવિહો ।
નાણે દંસણ ચરણે, તવે ય અહાસુહુમણ ચેવ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—ત્રીજા કુશીલ નિર્થન્ય (દુહા) બે લેદે છે. (પહિસેવણા કસાણ) ૧ પ્રતિસેવના કુશીલ તે વિપરીત આરાધના-પ્રતિસેવના તેણે કરી કુશીલ અને ૨ કષાય કુશીલ તે સંજવલનકષાયના ઉદ્યાદિકથી કુશીલ તે કષાયકુશીલ (દુહાવિ પંચવિહો) તે બંને કુશીલના પાંચ પાંચ પ્રકાર છે. (નાણે દંસણ ચરણે) ૧ જ્ઞાન કુશીલ, ૨ દર્શન કુશીલ, ૩ ચારિત્ર કુશીલ, (તવે ય અહાસુહુમણ ચેવ) ૪ તપ-કુશીલ અને પાંચમો યથાસૂક્ષ્મ કુશીલ. ૨૩.

ઇહ નાણાઙ્કુસીલો, ઉવજીવં હોઈ નાણપભિર્ઙ્ગ ॥
અહસુહુમો પુણ તુસ્સં, ઇસ તવસ્સિ ત્તિ સંસાણ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(નાણપભિર્ઙ્ગ) જ્ઞાનાદિ-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ને તપવડે (ઉવજીવં હોઈ) ઉપજીવિકા કરે (ઇહ નાણાઙ્કુસીલો) તે અહીં જ્ઞાનાદિ કુશીલ જાણવા. (પુણ ઇસ તવસ્સિ ત્તિ સંસાણ) વળી આ તપસ્વી છે એવી પ્રશંસા સાંભળીને (તુસ્સં) સંતોષ પામે તે (અહસુહુમો) યથાસૂક્ષ્મ કુશીલ જાણવો. ૨૪.

વિવેચન:—૧ જ્ઞાન પ્રતિસેવના કુશીલ-જે વસ્ત્રાદિક લાભને અર્થે જ્ઞાનગુણ વાપરે-તેનો ઉપયોગ કરે તે.

૨ દર્શન પ્રતિસેવના કુશીલ-જે વસ્ત્રાદિક લાભને અર્થે સમ્યક્ત્વ ગુણ વાપરે તે.

૩ ચારિત્ર પ્રતિસેવના કુશીલ-જે વસ્ત્રાદિક લાભને અર્થે ચારિત્ર ક્રિયા કરે તે.

૪ તપ પ્રતિસેવના કુશીલ-જે વસ્ત્રાદિક લાભને અર્થે માસક્ષપણાદિ તપ કરે તે.

૫ યથાસૂક્ષ્મ પ્રતિસેવના કુશીલ—જે આ સાધુ તપસ્વી છે એવી પ્રશંસા સાંભળીને સંતોષ પામે—ખુશી થાય તે.

જો નાણદંસણતવે, અણજુંજઈ કોહમાણમાયાહિં ।

સો નાણાઙ્કુસીલો, કસાયઓ હોઈ નાયઘો ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—(જો નાણદંસણતવે) જે જ્ઞાન, દર્શન, તપને (કોહમાણમાયાહિં) ક્રોધ, માન, માયા સાથે (અણજુંજઈ) જોડે (સો નાણાઙ્કુસીલો કસાયઓ હોઈ) તે જ્ઞાનાદિ કષાયકુશીલ હોય એમ (નાયઘો) જાણવું. ૨૫.

બીજા કષાયકુશીલના પાંચ પ્રકાર કહે છે:—

૧ જ્ઞાન કષાય કુશીલ—જે સંજવલન કષાયવંત પોતાના ક્રોધ માન માયાને વિષે જ્ઞાનને વાપરે તે. ૨ દર્શન કષાય કુશીલ—જે સંજવલન કષાયવંત પોતાના ક્રોધ માન માયાને વિષે દર્શનને વાપરે તે. ૩ તપ કષાય કુશીલ—જે સંજવલન કષાયવંત પોતાના ક્રોધ માન માયાને વિષે તપને વાપરે તે.

ચારિત્તંમિ કુસીલો, કસાયઓ જો પયચ્છઈ સાવં ।

મણસા કોહાઈણ, નિસેવયં હો અહાસુહુમો ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(ચારિત્તંમિ કુસીલો) ૪ ચારિત્ર કષાય કુશીલ (જો) જે સાધુ (કસાયઓ) ક્રોધિત થયો થકો (સાવં પયચ્છઈ) શ્રાપ આપે તે. (અહાસુહુમો) ૫ યથાસૂક્ષ્મ કષાય કુશીલ (મણસા કોહાઈણ) જે મનથી કષાય (નિસેવયં) સેવે પણ વચનાદિક વિષયમાં વિકાર કરે નહિ તે. (હો) હોય છે. ૨૬.

અહવાઽવિ કસાઈહિં, નાણાઈણં વિરાહઓ જો ય ।

સો નાણાઙ્કુસીલો, નેઓ વક્ષાણભેણ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(અહવાઽવિ) અથવા પણ (જો ય) જે (કસાઈહિં) કષાયોવડે (નાણાઈણં વિરાહઓ) જ્ઞાનાદિકનો વિરાધક (સો નાણાઙ્કુસીલો) તે જ્ઞાનાદિ કુશીલ જાણવો. (નેઓ વક્ષાણભેણ) એમાં વ્યાખ્યાનભેદે જ ભેદ જાણવો. (એ વ્યાખ્યાનમાં પ્રકારમાત્રનો ભેદ છે, પણ પરમાર્થ ભેદ નથી) ૨૭.

અન્ને લિંગકુસીલં, તુ તવકુસીલસ્સ ઠાણે બિંતિ ।

નિગંથો પુણ ગંથાઓ મોહઓ નિગ્ગઓ જો સો ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—(અન્ને) અન્ય આચાર્યો (તવકુસીલસ્સ ઠાળણ) તપકુશીલના સ્થાનકે (લિંગકુસીલં તુ) લિંગકુશીલ (વિતિ) કહે છે. (પુણ) હવે નિર્ઋન્થના ચોથા ભેદ નિર્ઋન્થનો અર્થ કહે છે. (જો મોહઓ) જે મોહરૂપ (ગંથાઓ) ગ્રંથથી એટલે બન્ધનથી (નિગ્ગઓ) નીકળ્યા (સો) તેને (નિગ્ગંથો) નિર્ઋન્થ કહીએ. ૨૮.

ઉવસામઓ ય સ્વઓ, દુહા નિયંઠો દુહાવિ પંચવિહો ।
પદમસમઓ અપદમો, ચરમોઽચરમો અહાસુહુમો ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—(ઉવસામઓ ય સ્વઓ) ઉપશમક અને ક્ષપક એમ (દુહા નિયંઠો) એ પ્રકારે નિર્ઋન્થ જાણવા. (દુહાવિ પંચવિહો) તે બંનેના પાંચ પાંચ પ્રકાર છે:— (પદમસમઓ) ૧ પ્રથમ સમયના, (અપદમો) ૨ અપ્રથમસમયના, (ચરમોઽચરમો) ૩ ચરમ સમયના, ૪ અચરમ સમયના અને (અહાસુહુમો) ૫ યથાસૂક્ષ્મ. ૨૯.

વિવેચન:—નિર્ઋન્થના ચોથા ભેદ નિર્ઋન્થના એ પ્રકાર છે:—

૧ ઉપશમક નિર્ઋન્થ—જે મોહનીય કર્મનો ઉપશમાવનાર હોય તે.

૨ ક્ષપક નિર્ઋન્થ—જે મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરનાર હોય તે.

આ બંનેના પાંચ પાંચ પ્રકાર છે તે નીચે પ્રમાણે:—

અંતમુહુત્તપમાણયનિગ્ગંથદ્વાઈ પદમસમયંમિ ।

પદમસમણ નિયંઠો, અન્નેસુ અપદમસમઓ સો ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—(અંતમુહુત્તપમાણય) અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણના (નિગ્ગંથદ્વાઈ) નિર્ઋન્થના કાળના (પદમસમયંમિ) પ્રથમ સમયે વર્તેલા તે (પદમસમણ નિયંઠો) પ્રથમ સમય નિર્ઋન્થ. (અન્નેસુ) અન્ય (સમયો) માં વર્તેલા તે (અપદમસમઓ સો) અપ્રથમ સમય નિર્ઋન્થ જાણવો. ૩૦.

વિવેચન:—મોહનીયકર્મને ઉપશમાવનાર ઉપશમશ્રેણિ માંડે છે, એટલે મોહનીય કર્મને ઉપશમાવતો સાધુ મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિના રસોદય તથા પ્રદેશોદયને શાંત કરે છે. તે ઉપશમક નિર્ઋન્થ અગિયારમે શુભ્રાણે વર્તેલા જાણવા. તેને મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિનાં દલિયાં સત્તામાં રહે છે અને ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર સાધુ મોહનીયકર્મનાં દલિયાંનો સર્વથા નાશ કરે છે એટલે તેને સત્તામાં તે દલિયાં હોતાં નથી. આ ક્ષપક નિર્ઋન્થ બારમે શુભ્રાણે જાણવા. આ બંને નિર્ઋન્થનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે. હવે તેના પાંચ પાંચ પ્રકાર કહે છે.

૧ ઉપશાંત અદ્ધાના પ્રથમ સમયે વર્તેલા સાધુ તે પ્રથમ સમય ઉપશમક નિર્ઋન્થ.

૨ ઉપશાંત અદ્ધાના પ્રથમ સિવાયના અન્ય સમયોમાં વર્તેલા સાધુ તે અપ્રથમ સમય ઉપશમક નિર્ઋન્થ.

- ૧ ક્ષપક અદ્ધાના પ્રથમ સમયે વર્તતા સાધુ તે પ્રથમ સમય ક્ષપક નિર્ઘ્ન.
૨ ક્ષપક અદ્ધાના પ્રથમ સમય સિવાયના અન્ય સમયોમાં વર્તતા સાધુ તે અપ્રથમ સમય ક્ષપક નિર્ઘ્ન. ૩૦.

એમેવ તયદ્ધાણ, ચરમે સમયંમિ ચરમસમઓ સો ।

સેસેસુ પુણ અચરમો, સામન્નેણં તુ અહસુહુમો ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—(એમેવ તયદ્ધાણ) એ જ પ્રમાણે તેના કાળમાં (ચરમે સમયંમિ) ચરમ સમયે વર્તતો (ચરમસમઓ સો) તે ચરમ સમય નિર્ઘ્ન (સેસેસુ પુણ) અને બાકીના સમયમાં વર્તતો (અચરમો) અચરમ સમય નિર્ઘ્ન બાણુવો તથા (સામન્નેણં તુ અહસુહુમો) સામાન્યપણે તેમાં વર્તતાને યથાસૂક્ષ્મ નિર્ઘ્ન બાણુવો. ૩૧.

વિવેચન:—હવે નિર્ઘ્નના પાંચ પ્રકારમાંહેલા છેલ્લા ત્રણ પ્રકાર કહે છે:—

- ૩ ઉપશમ અદ્ધાના ચરમ (છેલ્લા) સમયે વર્તતા તે ચરમ સમય ઉપશામક નિર્ઘ્ન.
૪ ઉપશમ અદ્ધાના અચરમ સમયે (છેલ્લા સિવાયના અન્ય સમયોમાં) વર્તતા તે અચરમ સમય ઉપશામક નિર્ઘ્ન.
૫ ઉપશમ અદ્ધાના સર્વ સમયમાં સામાન્યપણે (વિશેષ વિવક્ષા વિના) વર્તતા તે યથાસૂક્ષ્મ ઉપશામક નિર્ઘ્ન.
૩ ક્ષપક અદ્ધાના ચરમ સમયે વર્તતા તે ચરમ સમય ક્ષપક નિર્ઘ્ન.
૪ ક્ષપક અદ્ધાના અચરમ સમયોમાં વર્તતા તે અચરમ ક્ષપક નિર્ઘ્ન.
૫ ક્ષપક અદ્ધાના સર્વ સમયોમાં (વિશેષ વિવક્ષા વિના) વર્તતા તે યથાસૂક્ષ્મ ક્ષપક નિર્ઘ્ન.

હવે નિર્ઘ્નના પાંચમા ભેદ સ્નાતકનો અર્થ અને ભેદ કહે છે:—

સુહજ્ઞાણજલવિસુદ્ધો, કમ્મમલાવિક્ખયા સિણાઓ ત્તિ ।

દુવિહો ય સો સજોગી, તહા અજોગી વિણિદ્દિટ્ઠો ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—(કમ્મમલાવિક્ખયા) ઘાતીકર્મરૂપી મળને ધોવાની અપેક્ષાએ (સુહજ્ઞાણજલ) શુદ્ધધ્યાનરૂપી પાણીવડે (વિસુદ્ધો) વિશુદ્ધ થયેલા તે (સિણાઓ ત્તિ) સ્નાતક કહેવાય છે (સો) તે (દુવિહો) બે પ્રકારે છે. (સજોગી) ૧ સયોગી સ્નાતક તે તેરમે શુણ્ઠાણે વર્તતા (તહા અજોગી વિણિદ્દિટ્ઠો) તથા ૨ અયોગી સ્નાતક તે ચૌદમે શુણ્ઠાણે વર્તતા બાણુવા. ૩૨.

સો પુણ પંચવિઅપ્પો, અચ્છવિઓ અસબલો અકમ્મંસો ।

અપ્પરિસાવી સંસુદ્ધનાણદંસણધરો તહ ય ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—(સો પુણ) વળી તે સયોગી સ્નાતક (પંચવિઅપ્પો) પાંચ પ્રકારે જાણવો. (અચ્છવિઓ) ૧ અચ્છવી સ્નાતક, (અસબલો) ૨ અશબલ સ્નાતક, (અકમ્મંસો) ૩ અકર્મીશ સ્નાતક, (અપ્પરિસાવી) ૪ અપરિશ્રાવી સ્નાતક, (સંસુદ્ધનાણદંસણધરો તહ ય) તેમજ ૫ સંશુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર સ્નાતક ૩૩.

મળ્લણ્ઠી છવી સરીરં, જોગનિરોહેણ તસ્સ ય અભાવે ।

અચ્છવિ ત્તિ હોઈ અહવા, સ્વેઅઅભાવેણ અચ્છવિઓ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—હવે અચ્છવી સ્નાતકનો અર્થ કહે છે:—(મળ્લણ્ઠી સરીરં) છવી એટલે શરીર કહેવાય છે (તસ્સ ય જોગનિરોહેણ) તે શરીરનો યોગ નિરોધ કરવાવડે (અભાવે) અભાવ માન્યે સતે (અચ્છવિ ત્તિ હોઈ) અચ્છવી સ્નાતક હોય (અહવા) અથવા (સ્વેઅઅભાવેણ) ખેદ સહિત જીવવ્યાપાર તે જેને નથી તેને પ્રાકૃત ભાષાએ (અચ્છવિઓ) અચ્છવી કહીએ. અથવા ધાતીકર્મનો ક્ષય કરેલો હોવાથી ફરીને તેનો ક્ષય કરવો નથી માટે અક્ષપી એટલે અચ્છવી કહીએ. ૩૪.

અસ્સબલોડણ્ઠિયારો, નિઠ્ઠિયકમ્મો ય હો અકમ્મંસો ।

નિસ્સેસજોગરોહે, અપરિસ્સાવી અકિરિયત્તા ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—(અસ્સબલોડણ્ઠિયારો) અતિચાર રહિત તે અશબલ, (નિઠ્ઠિયકમ્મો ય હો અકમ્મંસો) નિષ્ઠિતકર્મીશ તે અકર્મીશ હોય (ય) વળી (નિસ્સેસજોગરોહે) સમસ્ત જોગ રૂઢ્યે થકે (અકિરિયત્તા) અક્રિયપણાવડે (અપરિસ્સાવી) અપરિશ્રાવી હોય. ૩૫.

વિવેચન:—સ્નાતકના પહેલા ભેદ અચ્છવીનો અર્થ ઉપરની ગાથામાં કહ્યો છે.

હવે બીજા ભેદોના અર્થ કહે છે:—

૨ અશબલ સ્નાતક—અતિચારરૂપ મેલ જેને વિષે ન હોય તે.

૩ અકર્મીશ સ્નાતક—કર્મીશ કહેતાં ધાતીકર્મ જેના સર્વથા નાશ પામ્યા છે તે.

૪ અપરિશ્રાવી સ્નાતક—મન વચન કાયાનાં સમસ્ત યોગ રૂઢ્યે થકે અક્રિયપણું—કર્મબંધ રહિતપણું જેને પ્રાપ્ત થયું હોય તે.

અસહાય અસાહારણ, અનંતનાણાઈધરણઓ હોઈ ।

સંસુદ્ધનાણદંસણધરો સિનાઓડ્થ પંચવિહો ॥ ૩૬ ॥ દારં ૧

અર્થ:—(અસહાય) હવે સ્નાતકનો પાંચમો ભેદ કહે છે. જે અસહાય એટલે સહાય રહિત કારણ કે કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે મત્યાદિક ચાર જ્ઞાન નહિ હોવાથી તથા કેવળદર્શન થાય ત્યારે બાકીના ત્રણ દર્શનનો અભાવ હોવાથી અસહાય કહીએ. (અસાહારણ) તેમજ જેના સરખું બીજું કોઈ ન હોય તેને અસાધારણ કહીએ. (અનંતનાણાઈધરણઓ હોઈ) આવા પ્રકારના અનંત જ્ઞાન અને દર્શનને ધરનાર તે સ્નાતકનો પાંચમો ભેદ (સંસુદ્ધનાણદંસણધરો) સંસુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનધર કહીએ. (સિનાઓડ્થ પંચવિહો) એવી રીતે સ્નાતકના પાંચ ભેદ સમજવા. ૩૬.

એવી રીતે પહેલું પ્રજાપના દ્વાર કહ્યું. હવે બીજું વેદદ્વાર કહે છે:—

થીવજ્ઞો ડ પુલાઓ, બડસ્સપડિસેવગા તિવેયાડવિ ।

સકસાઓ ય તિવેઓ, ડવસંતસ્કીણવેઓ વા ॥ ૩૭ ॥

ડવસંતસ્કીણવેઓ, નિગ્ગંથો ણહાયઓ સ્વવિયવેઓ । દારં ૨ ॥

ઍવં ચિય રાગંમિ વિ, આઈમચડરો સરાગ ત્તિ ॥૩૮॥દારં ૩॥

અર્થ:—હવે પાંચ નિર્ઘંથને વિષે બીજું વેદ દ્વાર કહે છે:—(થીવજ્ઞો ડ પુલાઓ) પુલાક નિર્ઘંથને સ્ત્રીવેદ વિના બાકીના બે વેદ પુરુષવેદ અને કૃત્રિમ નપુંસકવેદ હોય, કારણ કે સ્ત્રીને પુલાક લબ્ધિ હોતી નથી. (બડસ્સપડિસેવગા તિવેયાડવિ) બકુશ નિર્ઘંથ તથા પ્રતિસેવાકુશીલ એ બે નિર્ઘંથને ત્રણે વેદ હોય. (પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલને ઉપશમશ્રેણી ને ક્ષપકશ્રેણીનો અભાવ છે.) (સકસાઓ ય તિવેઓ) કષાય કુશીલ છદ્દે, સાતમે, આઠમે એ ત્રણે ગુણુઠાણે વર્તતા ત્રણે વેદી હોય, અનિવૃત્તિબાદર અને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુઠાણે (ડવસંત) ઉપશમશ્રેણીવાળા (ડવસંત) ઉપશાંતવેદી હોય, અને (સ્કીણવેઓ વા) ક્ષપકશ્રેણીવાળા ક્ષીણવેદી હોય અર્થાત્ (નિગ્ગંથો) ચોથા નિર્ઘંથ (ડવસંત સ્કીણવેઓ) ઉપશાંતવેદી તેમજ ક્ષીણવેદી હોય. અગિયારમે ગુણુઠાણે વર્તતા ઉપશાંતવેદી હોય, બારમે ગુણુઠાણે વર્તતા ક્ષીણવેદી હોય, તેમને ક્ષપકશ્રેણી ને ઉપશમશ્રેણીનો સહભાવ છે. (ણહાયઓ સ્વવિયવેઓ) સ્નાતક ક્ષપકવેદી જ હોય, તેરમે, ચૌદમે ગુણુઠાણે વેદનો અભાવ હોવાથી.

હવે ત્રીજું રાગદ્વાર કહે છે:—(ઍવં ચિય રાગંમિ વિ) એજ પ્રમાણે રાગદ્વાર બાણુવું. (આઈમચડરો) એટલે પ્રથમના ૧ચાર (સરાગ ત્તિ) સરાગી બાણુવા.

૧ કુશીલના બે ભેદ ગણુવાથી ચાર સમજવા.

નિર્ઋંથ ઉપશાંતરાગી અથવા ક્ષીણરાગી હોય અને સ્નાતક તો ક્ષીણરાગી જ હોય. ૩૭-૩૮.

હવે ચોથું કલ્પદ્વાર કહે છે:—

પદમો ય થેરકપ્પો, કપ્પાઈયા નિયંઠગસિણાયા ।

સકસાઓ તિવિહોઽવિ ય, સેસા જિણથેરકપ્પંમિ ॥૩૯॥ દારં ૪

અર્થ:—(પદમો ય થેરકપ્પો) પહેલો પુલાક નિર્ઋંથ સ્થવિરકલ્પી જ હોય, (કપ્પાઈયા નિયંઠગસિણાયા) નિર્ઋંથ તથા સ્નાતક કલ્પાતીત હોય કારણ કે તેમને સ્થવિરકલ્પાદિક સમાચારી નથી. (સકસાઓ તિવિહોઽવિ ય) કષાય કુશીલ ત્રણે પ્રકારે હોય. એટલે સ્થવિરકલ્પી હોય, જિનકલ્પી હોય તથા કલ્પાતીત એટલે કલ્પ રહિત પણ હોય, કારણ કે છદ્મસ્થ સકષાય તીર્થંકર કલ્પાતીત હોય. (સેસા જિણથેરકપ્પંમિ) બાકી રહેલા બકુશ તથા પ્રતિસેવા કુશીલ તે સ્થવિરકલ્પે તેમજ જિનકલ્પે હોય. ૩૯.

હવે પાંચમું સંયમ દ્વાર કહે છે:—

આહમસંજમજુયલે, તિન્નિ ડ પદમા કસાયવં ચડસુ ।

નિગ્ગંથસિણાયા પુણ, અહ્વાણ સંજમે હુંતિ ॥ ૪૦ ॥ દારં ૫

અર્થ:—(આહમસંજમજુયલે) પ્રથમનું સંજમબુગલ તે સામાયિક ચારિત્ર તથા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર એ એ ચારિત્રે (તિન્નિ ડ પદમા) પ્રથમના ત્રણ નિર્ઋંથ પુલાક, બકુશ તથા પ્રતિસેવા કુશીલ હોય. (કસાયવં ચડસુ) કષાય કુશીલ યથાખ્યાત વર્ણને બાકીના ચાર ચારિત્રે હોય. (નિગ્ગંથસિણાયા પુણ) તથા વળી નિર્ઋંથ ને સ્નાતક (અહ્વાણ સંજમે હુંતિ) યથાખ્યાત ચારિત્રે જ હોય, કારણ કે તે એ અનુક્રમે ૧૧ મે, ૧૨ મે અને ૧૩ મે, ૧૪ મે ગુણુકાણે હોય છે. ત્યાં છેલ્લું યથાખ્યાત ચારિત્ર જ હોય. એવી રીતે પાંચમું સંજમદ્વાર કહ્યું ૪૦.

હવે છઠું પ્રતિસેવના દ્વાર કહે છે:—

મૂલુત્તરગુણવિસયા—પડિસેવાસેવણ પુલાણ ય ।

ઉત્તરગુણેસુ વડસો, સેસા પડિસેવણારહિયા ॥ ૪૧ ॥ દારં ૬

અર્થ:—(પુલાણ ય) પુલાક તથા પ્રતિસેવના કુશીલ એ એ (મૂલગુણ) પ્રાણ-તિપાતવિરમણાદિ મૂળગુણ (ઉત્તરગુણ વિસયા) અને દશવિધ પ્રત્યાખ્યાન આદિ

ઉત્તરગુણુ વિષયવાળી (પડિસેવા સેવણ) પ્રતિકૂળ સેવાને સેવનારા હોય છે. (બડસો ઉત્તરગુણેસુ) બકુશને ઉત્તરગુણની જ પ્રતિસેવના હોય છે. તે મૂળગુણને પ્રતિસેવે ત્યારે પ્રતિસેવના કુશીલ થાય. (સેસા પડિસેવનારહિયા) બાકી રહેલા ૧ કષાય કુશીલ, ૨ નિર્ઘ્ન અને ૩ સ્નાતક એ ત્રણ પ્રતિસેવના રહિત હોય છે. ૪૧.

હવે સાતમું જ્ઞાનદ્વાર કહે છે:--

**બડસાસેવિપુલાયા, આઈમનાણેસુ દોસુ તિસુ વાવિ ।
પહાઓ કેવલનાણે, સેસા પુણ ચડસુ ભયનાણ ॥ ૪૨ ॥**

અર્થ:--(બડસાસેવિપુલાયા) બકુશ નિર્ઘ્ન, પ્રતિસેવા કુશીલ અને પુલાક નિર્ઘ્ન એ ત્રણ નિર્ઘ્નને (આઈમનાણેસુ દોસુ) પ્રથમના બે એટલે મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન હોય (તિસુ વાવિ) અથવા પ્રથમના ત્રણ એટલે મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન હોય, (પહાઓ કેવલનાણે) સ્નાતક કેવલજ્ઞાને હોય, કારણ કે છેલ્લા બે ગુણુઠાણે કેવળજ્ઞાન જ હોય (સેસા પુણ ચડસુ ભયનાણ) બાકીના નિર્ઘ્નને ચાર જ્ઞાન ભજનાએ હોય. કષાયકુશીલ અને નિર્ઘ્ન એ બે નિર્ઘ્નને મતિ અને શ્રુત-એ બે હોય, અથવા મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ હોય અથવા મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યાવ એ ચાર જ્ઞાન હોય. ૪૨.

**પદમસ્સ જહણેણં, હોઈ સુયં જાવ નવમપુવ્વસ્સ ।
આયારત્તયવત્થું, ઉક્કોસેણં તુ નવપુવ્વા ॥ ૪૩ ॥**

અર્થ:--હવે શ્રુતજ્ઞાન કેટલું હોય તે કહે છે:--(પદમસ્સ જહણેણં) પહેલા પુલાક નિર્ઘ્નને જઘન્યથી (હોઈ સુયં જાવ નવમપુવ્વસ્સ) ઓછામાં ઓછું શ્રુત હોય તો નવમા પૂર્વના (આયારત્તયવત્થું) આચાર નામે ત્રીજા વસ્તુ સુધીનું હોય. (પૂર્વાન્તર્ગત અધિકાર વિશેષને વસ્તુ કહે છે.) (ઉક્કોસેણં તુ નવપુવ્વા) ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) સંપૂર્ણ નવ પૂર્વનું હોય. ૪૩.

**બડસકુસીલનિયંઠાણં, પવયણમાયરો જહન્નસુયં ।
બડસપડિસેવગાણં, પુવ્વાઈં દસેવ ઉક્કોસં ॥ ૪૪ ॥**

અર્થ:--(બડસકુસીલનિયંઠાણં) બકુશ, પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાય કુશીલ નિર્ઘ્નને (જહન્નસુયં) જઘન્યશ્રુત (પવયણમાયરો) આઠ પ્રવચન માતાનું (પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું) હોય અને (બડસપડિસેવગાણં) બકુશ તથા પ્રતિસેવા કુશીલને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (પુવ્વાઈં દસેવ) દશ પૂર્વ જેટલું શ્રુત હોય. ૪૪.

નિગ્ગન્થકસાઈણં, ચડદસ ડ સિણાયઓ સુયાઈઓ । દારં ૭
આઈતિયં તિત્થંમિ ડ, તિત્થાતિત્થેસુ અંતતિયં ॥૪૫॥ દારં ૮

અર્થ:--હવે નિર્ઞંથના ચોથા ભેદ (નિગ્ગન્થ કસાઈણં) નિર્ઞંથને તથા કપાય કુશીલ નિર્ઞંથને ઉત્કૃષ્ઠી (ચડદસ ડ) ચૌદપૂર્વનું શ્રુતજ્ઞાન હોય. (સિણાયઓ સુયાઈઓ) સ્નાતક શ્રુતાતીત હોય કારણ કે તેરમે, ચૌદમે ગુણુઠાણે કેવળજ્ઞાન હોય અને છાન્નસ્થિક (એટલે પહેલાં ચાર) જ્ઞાન ટળે ત્યારે જ કેવલી થાય.

હવે આઠમું તીર્થદ્વાર કહે છે:--(આઈતિયં તિત્થંમિ ડ) પ્રથમના ત્રણ નિર્ઞંથ એટલે ૧ પુલાક, ૨ બકુશ અને ૩ પ્રતિસેવા કુશીલ એ તીર્થમાં જ હોય. (અંતતિયં) છેલ્લા ત્રણ કપાય કુશીલ, નિર્ઞંથ અને સ્નાતક (તિત્થાતિત્થેસુ) તીર્થે હોય અને અતીર્થે પણ હોય. અતીર્થે તીર્થંકર તથા પ્રત્યેકબુદ્ધ જ હોય, એ એ વિના બીજા તીર્થે જ હોય. ૪૫.

હવે નવમું લિંગદ્વાર કહે છે:--

નિયલિંગે પરલિંગે, ગિહિલિંગે વાવિ દઘઓ હુજ્જા ।
નિયલિંગિ ચ્ચિય ભાવેણ, હુજ્જ સઘ્વે પુલાગાઈ ॥ ૪૬ ॥ દારં ૯

અર્થ:--(નિયલિંગે) પુલાકાદિ પાંચે નિર્ઞંથો સ્વલિંગે એટલે સાધુવેષે, (પરલિંગે) અન્યલિંગે એટલે અન્ય તીર્થોને વેષે તથા (ગિહિલિંગે વાવિ) ગૃહસ્થલિંગે એ ત્રણે લિંગે (દઘઓ હુજ્જા) દ્રવ્યથી હોય. (નિયલિંગિ ચ્ચિય ભાવેણ) અને ભાવથી સ્વલિંગે જ (હુજ્જ સઘ્વે પુલાગાઈ) એ પાંચે પુલાકાદિ નિર્ઞંથો હોય. એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ નિર્જલિંગે જ હોય. ૪૬.

હવે દશમું શરીરદ્વાર કહે છે:--

ળહાયનિયંઠપુલાયા, ઓરાલિયતેયકમ્મણસરીરા ।
બડસાસેવિ વિઢઘ્વા વિ, કસાયાહારગતળૂ વિ ॥૪૭॥ દારં ૧૦

અર્થ:--(ળહાયનિયંઠપુલાયા) સ્નાતક નિર્ઞંથ, નિર્ઞંથ નિર્ઞંથ અને પુલાક નિર્ઞંથ એ ત્રણ નિર્ઞંથને (ઓરાલિયતેયકમ્મણસરીરા) ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર હોય. (બડસાસેવિ વિઢઘ્વા વિ) બકુશ અને પ્રતિસેવા કુશીલને વૈકિય સહિત ચાર શરીર પણ હોય. (કસાયાહારગતળૂ વિ) કપાય-કુશીલને આહારક શરીર સહિત પાંચ શરીર પણ હોય. ૪૭.

હવે અગિયારમું ક્ષેત્રદ્વાર કહે છે:—

કમ્મધરાઈ પુલાઓ, સેસા જમ્મેણ કમ્મભૂમીસુ ।

સંહરણેણં પુણ તે, અકમ્મભૂમીસુ વિ હવિજ્ઞા ॥૪૮॥ દારં ૧૧

અર્થ:—(કમ્મધરાઈ પુલાઓ) પુલાક નિર્ઘ્ન થી કર્મભૂમિને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં જ વિહાર કરે છે (વિચરે છે) પણ અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, કેમકે અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલાને ચારિત્ર હોય જ નહીં. તથા પુલાકનિર્ઘ્ન થતું કોઈ દેવાદિક સંહરણુ પણ કરી શકતા નથી, તેથી તેઓનો અકર્મભૂમિમાં વિહાર પણ થતો નથી. (સેસા જમ્મેણ કમ્મભૂમીસુ) બાકીના સર્વે એટલે બકુશ, કુશીલ, નિર્ઘ્ન અને સ્નાતક જન્મથી કર્મભૂમિમાં હોય (સંહરણેણં પુણ તે) પરંતુ દેવાદિકના સંહરણુથી (અકમ્મભૂમીસુ વિ હવિજ્ઞા) અકર્મભૂમિમાં પણ હોય વિચરે. ત્યાં સંહરણુ કર્યા પછી બકુશ તથા કુશીલને નિર્ઘ્ન અને સ્નાતકપણું પ્રાપ્ત થાય એમ સમજવું. ૪૮.

હવે બારમું ક્ષેત્રદ્વાર કહે છે:—

તદ્વચ્ચઉત્થસમાસું, જમ્મેણોસપ્પિણીઙ્ગ ઉ પુલાઓ ।

સંતદ્ધમાવેણં પુણ, તદ્વચ્ચઉપંચમાસુ સિયા ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—(પુલાઓ) પુલાક નિર્ઘ્નનો (ઓસપ્પિણીઙ્ગ ઉ) અવસર્પિણીમાં (જમ્મેણ) જન્મ (તદ્વચ્ચઉત્થસમાસું) ત્રીજા અને ચોથા આરામાં હોય. (સંતદ્ધ માવેણં પુણ) પણ સત્તાની અપેક્ષાએ-હોવાપણાફે (તદ્વચ્ચઉપંચમાસુ સિયા) ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં પણ હોય. ચોથા આરામાં જન્મ્યા હોય તે પાંચમા આરામાં પુલાકપણું પામે, પણ પાંચમા આરામાં જન્મેલા પુલાકપણું પામે નહીં. ૪૯.

ઉસસપ્પિણીઙ્ગ વીયતદ્વચ્ચઉત્થાસુ હુજ્જ જમ્મણઓ ।

સંતદ્ધમાવેણં પુણ, તદ્વચ્ચઉત્થાસુ સો હુજ્જા ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—(ઉસસપ્પિણીઙ્ગ) ઉત્સર્પિણી કાળના (વીયતદ્વચ્ચઉત્થાસુ) બીજા, ત્રીજા અને ચોથા આરામાં (હુજ્જ જમ્મણઓ) પુલાક નિર્ઘ્નનો જન્મ હોય, એટલે એ ત્રણ આરામાં જન્મેલા પુલાકપણું પામે, તથા (સંતદ્ધમાવેણં પુણ) સત્તાભાવે એટલે પુલાકપણે વર્તતા તે (તદ્વચ્ચઉત્થાસુ સો હુજ્જા) ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ હોય. તે બે આરામાં જ ચારિત્ર લઈ શકાય છે. બીજા આરામાં જન્મેલા તે ત્રીજા આરામાં પુલાકપણું પામે. ૫૦.

ઓસપ્પિનીઝસપ્પિનીવહરિત્તે જમ્મણેણ સંતીણ.

હુજ્જ ચઉત્થે કાલે પુલાયસમણો તહન્નેઽવિ ॥ ૫૧ ॥

અર્થઃ—(ઓસપ્પિનીઝસપ્પિનીવહરિત્તે) ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીથી રહિત એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં (ચઉત્થે કાલે) એથા આરા સમાન કાળમાં (જમ્મણેણ સંતીણ) જન્મથી અને સત્તાથી (પુલાયસમણો તહન્નેઽવિ) પુલાક નિર્થથ અને બીજા નિર્થથો પણ (હુજ્જ) હોય છે. ૫૧.

બડસકુસીલા ઓસપ્પિનીઝ સંતીણ જમ્મણેણં ચ ।

તિચઉત્થપંચમાસું, સમાસુ ઓસપ્પિનીઝ પુણો ॥ ૫૨ ॥

બીઅતિઅચઉત્થિયાસું, જમ્મણઓ સંતઓ તિતુરિયાસુ ।

નિગ્ગંથાણ સિનાયાણં, જમ્મણસંતી જહ પુલાણ ॥ ૫૩ ॥

અર્થઃ—(બડસકુસીલા) બકુશ તથા કુશીલ એ બે નિર્થથ (ઓસપ્પિનીઝ) અવસર્પિણીના (તિચઉત્થપંચમાસું સમાસુ) ત્રીજા, એથા અને પાંચમા આરામાં (સંતીણ જમ્મણેણં ચ) સત્તા અને જન્મથી હોય. (ઓસપ્પિનીઝ પુણો) વળી ઉત્સર્પિણીને વિષે (જમ્મણઓ) જન્મથી (બીઅતિઅચઉત્થિયાસું) બીજા, ત્રીજા અને એથા આરામાં હોય (સંતઓ) તથા સત્તાથી એટલે તે રૂપે વર્તતા તો (તિતુરિયાસુ) ત્રીજા અને એથા આરામાં જ હોય. (નિગ્ગંથાણ સિનાયાણં) નિર્થથ અને સ્નાતકને (જમ્મણસંતી) જન્મથી અને સત્તાથી (જહ પુલાણ) જેમ પુલાકને કહ્યું છે તે પ્રમાણે જાણવું. ૫૩.

સંહરણેણં સવ્વેઽવિ, હંતિ સવ્વેસુ ચેવ કાલેસુ ।

મુત્તુ પુલાયં સમણં, एवं કાલુ તિ વિમ્મવાયં ॥૫૪॥ દારં ૧૨

અર્થઃ—(મુત્તુ પુલાયં સમણં) પુલાક નિર્થથને મૂકીને (સવ્વેઽવિ) બાકીના સર્વ નિર્થથો (સંહરણેણં) સંહરણથી (સવ્વેસુ ચેવ કાલેસુ) સર્વ કાળમાં નિશ્ચે (હંતિ) હોય. (મહાવિદેહમાં તેઓની સત્તા હંમેશા હોવાથી.) પુલાકતું સંહરણ પૂર્વે કહેલી યુક્તિથી હોતું નથી. તથા નિર્થથ અને સ્નાતકપણ પૂર્વે સંહરણ કર્યા પછી પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણવું, કારણ કે અપગતવેદીતું તો સંહરણ થતું નથી. કહ્યું છે કે:—

સમણીમવગયવેયં, પરિહારપુલાયમપ્પમત્તં ચ ।

ચઉદસપુવ્વિ આહારગં ચ ન ય કોઈ સંહરહ ॥

અર્થ—સાધ્વી, વેદ રહિત, પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા, પુલાક એવા અપ્રમત્ત મુનિ, ચૌદપૂર્વી અને આહારકલ્પિધવાળા-આટલાનું સંહરણ થતું નથી.

(एवं कालु त्ति विक्खायं) એ પ્રમાણે કાળદ્વાર કહ્યું. ૫૪.

હવે તેરમું ગતિ દ્વાર કહે છે:—

અંતિમદુયવજ્જાણં, ઉવવાઓ જહન્નઓ ઉ સોહમ્મે ।

ઉક્કોસેણં સો પુણ, હોઈ પુલાયસ્સ સહસારે ॥ ૫૫ ॥

અર્થ:—(અંતિમદુયવજ્જાણં) નિર્ઘ્ન અને સ્નાતક એ બે નિર્ઘ્નને વર્ણને બાકીના પુલાક, બકુશ અને કુશીલ એ ત્રણ નિર્ઘ્નનો (ઉવવાઓ જહન્નઓ ઉ સોહમ્મે) ઉપપાત-ઉપજવું જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકમાં થાય. (પુણ) અને (પુલાયસ્સ) પુલાકનું (ઉક્કોસેણં) ઉત્કૃષ્ટથી (સો હોઈ સહસારે) સહસાર દેવલોકમાં ઉપજવું થાય. ૫૫.

બડસપડિસેવયાણં, તુ અચ્ચુણ્ણુત્તરેસુ સકસાણ ।

અજહણ્ણાણુક્કોસેણણુત્તરેસું નિયંઠસ્સ ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:—(બડસપડિસેવયાણં તુ) બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલનું (અચ્ચુણ) ઉત્કૃષ્ટથી અચ્યુત દેવલોકમાં ઉપજવું થાય. (અણુત્તરેસુ સકસાણ) કષાયકુશીલનું ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજવું થાય. (નિયંઠસ્સ) નિર્ઘ્નનું (અજહણ્ણાણુક્કોસેણ) અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટથી (અણુત્તરેસું) અનુત્તરે જ ઉપજવું થાય. ૫૬.

સિદ્ધીઈ પ્પહાયગસ્સ ઉ, ણ્ણ અવિરાહગા પુણ હવિજ્જા ।

ઈંદા સામાણિય તાયતીસયા લોગપાલા વા ॥ ૫૭ ॥

અર્થ:—(સિદ્ધીઈ પ્પહાયગસ્સ ઉ) સ્નાતક નિર્ઘ્નનું મોક્ષે જ ગમન થાય, કારણ કે તેરમે ચૌદમે ગુણકાણે સ્નાતક હોય અને તે ગુણકાણે વર્તતા કેવળી તે અવશ્ય મોક્ષે જ બળ. (ણ્ણ) નિર્ઘ્ન ને સ્નાતક સિવાયના બાકીના આ ત્રણ નિર્ઘ્નો (અવિરાહગા પુણ) અવિરાધક થકા (ઈંદા સામાણિય) ઈંદ્ર, સામાનિક દેવ, (તાયતીસયા લોગપાલા વા) ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવ અથવા લોકપાલ (હવિજ્જા) થાય. (વિરાધકનું ભુવનપત્યાદિકને વિષે ઉપજવું થાય.) ૫૭.

પલિયપુહુત્તં થોવા, દેવઠિઈ અંતદુઅવિવજ્જાણં ।

ઉક્કોસા સવેસિં, જા જંમિ ઉ હોઈ સુરલોણ ॥૫૮॥ દારં ૧૩

અર્થ:—(અંતરુઅવિવજ્ઞાન) નિર્ઞન્થ તથા સ્નાતક એ બે વર્ણને બાકીના ત્રણ પુલાક, બકુશ તથા કુશીલ (દેવઠિઈ) દેવલોકમાં ઉપજે ત્યાં તેની સ્થિતિ (થોવા) સ્તોક બધન્ય (પલિયપુહુત્ત) પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ એટલે બેથી નવ પલ્યોપમની હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી (જા જંમિડ સુરલોપ) જે દેવલોકમાં જેટલી (ઉક્કોસા) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ (હોઈ) હોય તેટલી (સંઘેસિ) તે સર્વની હોય. ૫૮.

હવે ચૌદમું સંયમસ્થાન દ્વાર કહે છે:—

પત્તેઅમસંઘિજ્ઞા, સંજમઠાણા હવંતિ હુ ચઉણ્હં ।

નિગ્ગંથસિણાયાણં, ઇકં ચિય સંજમઠાણં ॥ ૫૯ ॥

અર્થ:—(ચઉણ્હં) પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ એ ચારના (પત્તેઅમસંઘિજ્ઞા) પ્રત્યેકના અસંખ્યાતા (સંજમઠાણા હવંતિ) સંયમ-સ્થાન હોય, કારણ કે ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમનું વિચિત્રપણું છે. સંયમસ્થાન તે અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિરૂપ સ્થાનક બાણવા. અસંખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ તેટલા સંયમના અધ્યવસાય સ્થાનો છે. (નિગ્ગંથસિણાયાણં) નિર્ઞન્થને તથા સ્નાતકને (ઇકં ચિય) એક એક જ (સંજમઠાણં) સંયમસ્થાન હોય, કારણ કે તેમને ઉપશમ અથવા ક્ષપક રૂપ એક એક જ અધ્યવસાય છે. બીજા અધ્યવસાય સ્થાન તેના કારણભૂત નથી. ૫૯.

નિગ્ગંથસિણાયાણં, તુલ્લં ઇકં ચ સંજમઠાણં ।

પત્તેયમસંઘગુણા, પુલાયબડસાણ તે હંતિ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—(નિગ્ગંથસિણાયાણં) નિર્ઞન્થ તથા સ્નાતકના (સંજમઠાણં) સંયમસ્થાન સૌથી થોડા અને (તુલ્લં ઇકં ચ) તુલ્ય તેમજ એક એક જ હોય, (પુલાયબડસાણ) પુલાક નિર્ઞન્થ તથા બકુશ નિર્ઞન્થના (તે પત્તેયમસંઘગુણા) તે અધ્યવસાયસ્થાનો પ્રત્યેકે અસંખ્યાતગુણા (હંતિ) છે. એટલે પુલાકના અસંખ્યાતા છે અને તે કરતાં બકુશના અસંખ્યાતગુણા છે. ૬૦.

પડિસેવણાકસાર્ણિણં, તહેવ તત્તો અસંઘગુણિયા ય ।

છણ્હં પિ ય પત્તેયં, ચારિત્તિયપજ્જવાણંતા ॥૬૧॥ દારં ૧૪

અર્થ:—(તહેવ) તથા વળી (પડિસેવણાકસાર્ણિણં) પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાયકુશીલના પ્રત્યેકના અધ્યવસાય સ્થાન (તત્તો અસંઘગુણિયા ય) તેના કરતાં અસંખ્યાતગુણા છે. ક્ષયોપશમનું વિચિત્રપણું છે માટે. બકુશ કરતાં પ્રતિસેવના-કુશીલના અસંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી કષાયકુશીલના અસંખ્યાતગુણા છે. (છણ્હં

પિ ય પત્તેયં) એ છએ નિર્ઘોષના પ્રત્યેકના (ચારિત્તિયપજ્જવાણંતા) ચારિત્રના પર્યાયો અનંતા છે. ૬૧.

હવે પંદરમું સંનિકર્ષ દ્વાર કહે છે:—

સઢ્ઢાણસંનિગાસે, પુલઓ પુલયસ્સ પજ્જવેહિ સમો ।

હીણહિઓ છઢ્ઢાણા, પરઠાણકસાહ્ણો એવં ॥ ૬૨ ॥

અર્થ:—સંનિકર્ષ એટલે પરસ્પર સંયોગ. (સઢ્ઢાણસંનિગાસે) અહિં સ્વસ્થાનનો સંનિકર્ષ પરસ્પર (પજ્જવેહિ સમો) પર્યાયોની વિશુદ્ધિવડે સમાન હોય છે, (હીણહિઓ) અવિશુદ્ધ પર્યાયના યોગથી હીન હોય છે તથા વિશુદ્ધતર પર્યાયના યોગથી અધિક પણ હોય છે. સંનિકર્ષ એ પ્રકારે છે—૧ સ્વસ્થાન સંનિકર્ષ. ૨ પરસ્થાન સંનિકર્ષ. સ્વસ્થાન સંનિકર્ષ એટલે સ્વભૂતિમાં એકબીજા સાથે (પુલઓ પુલયસ્સ) પુલાકના પુલાક સાથે અને (પરઠાણકસાહ્ણો) પરસ્થાન એટલે ભિન્ન ભૂતિ સાથે જેમકે પુલાકનો કષાયકુશીલ સાથે કેવી રીતે સન્નિકર્ષ હોય ? તે બંને પ્રકાર કહે છે—

પુલાકનો સ્વસ્થાન સંનિકર્ષ આ પ્રમાણે:—પુલાકના પુલાક સાથે સરખા પણ હોય એટલે અમુક અમુક પર્યાયો વિશુદ્ધિમાં સરખા હોય તથા અવિશુદ્ધિમાં હીન પણ હોય એટલે એકથી બીજાના વિશુદ્ધિના પર્યાયો એાછી વિશુદ્ધિવાળા પણ હોય અને વિશેષ વિશુદ્ધિવાળા પણ હોય. એવી રીતે જે હીનાધિક હોય તે (છઢ્ઢાણા) છ પ્રકારે હીન હોય અથવા છ પ્રકારે અધિક હોય તે (એવં) આવી રીતે—

હીનનાં છ સ્થાન

- ૧ અનંત ભાગ હીન
- ૨ અસંખ્યાત ભાગ હીન
- ૩ સંખ્યાત ભાગ હીન
- ૪ સંખ્યાત ગુણ હીન
- ૫ અસંખ્યાત ગુણ હીન
- ૬ અનંત ગુણ હીન

વૃદ્ધિનાં છ સ્થાન

- ૧ અનંત ભાગ અધિક
- ૨ અસંખ્યાત ભાગ અધિક
- ૩ સંખ્યાત ભાગ અધિક
- ૪ સંખ્યાત ગુણ અધિક
- ૫ અસંખ્યાત ગુણ અધિક
- ૬ અનંત ગુણ અધિક

એમ સ્વસ્થાને છ પ્રકારે પરસ્પર હીનાધિક હોય.

હવે પરસ્થાને આ પ્રમાણે હોય—કષાયકુશીલની અપેક્ષાએ પુલાક સમહીનાધિક છ સ્થાને હોય. એટલે પુલાક કષાયકુશીલથી હીન વા તુલ્ય વા અધિક હોય, કારણ કે પુલાકના તથા કષાયકુશીલના સર્વ જઘન્ય સંયમસ્થાનક શરૂઆતથી

મંડાય તે અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા સ્થાનક સરખા ચાલે, તેથી ત્યાંસુધી સમ-વિશુદ્ધિ હોય. પછી પુલાક હીન પરિણામે રહી જાય અને કષાયકુશીલ વિશુદ્ધિ પરિણામે વધતો વધતો અસંખ્યાતા સ્થાન આગળ ચાલે. પછી કષાયકુશીલ, પ્રતિસેવા-કુશીલ અને બકુશ અસંખ્યાતા સ્થાન સાથે ચાલે એટલે સરખી વિશુદ્ધિએ વર્તે, પછી બકુશ પાછળ રહે એટલે વિશુદ્ધિમાં વધે નહિ. પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ અસંખ્યાતા સ્થાન સાથે ચાલે, પછી પ્રતિસેવાકુશીલ રહી જાય, કષાય-કુશીલ અસંખ્યાતા સ્થાન ચાલે. ત્યારપછી આગળ એક જ ઉત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાન નિર્ઞયનું ને સ્નાતકનું આવે. તેથી કષાયકુશીલ તથા પુલાકમાં છઠ્ઠાણવડીઆ સંભવે છે.

અસત્કલ્પનાએ છ વૃદ્ધિહાનિ આવી રીતે સમજવી

- ૧ સોથી એક સો એક તે અનંતભાગ વૃદ્ધિ.
- ૨ સોથી એક સો પાંચ તે અસંખ્યાતભાગ વૃદ્ધિ.
- ૩ સોથી એક સો દશ તે સંખ્યાતભાગ વૃદ્ધિ.
- ૪ સોથી હજાર સંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ.
- ૫ સોથી બે હજાર અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ.
- ૬ સોથી દશ હજાર અનંતગુણ વૃદ્ધિ.

હાનિ

- ૧ સોથી નવાણુ તે અનંતભાગ હીન.
- ૨ સોથી પંચાણુ તે અસંખ્યાતભાગ હીન.
- ૩ સોથી નેવું તે સંખ્યાતભાગ હીન.
- ૪ સોથી દશ તે સંખ્યાતગુણ હીન.
- ૫ સોથી પાંચ તે અસંખ્યાતગુણ હીન.
- ૬ સોથી એક તે અનંતગુણ હીન.

બડસાસેવિનિયંતગણહાયાણં હુજ્જડાંતગુણહીણો ।

બડસો સઠાણસેવગકસાઈણં તુલ્લગ છઠાણો ॥ ૬૩ ॥

અર્થ:—(બડસાસેવિનિયંતગણહાયાણં) બકુશથી, પ્રતિસેવી કુશીલથી, નિર્ઞયથી અને સ્નાતકથી (હુજ્જડાંતગુણહીણો) પુલાક અનંતગુણ હીન હોય. (બડસો સઠાણ) બકુશ-સ્વસ્થાન પ્રતિયોગી બકુશ, (સેવગકસાઈણં) પ્રતિસેવી-કુશીલ અને કષાયકુશીલની અપેક્ષાએ (તુલ્લગ છઠાણો) તુલ્ય હોય તથા છ સ્થાન હીનાધિક પણ હોય. ૬૩.

હવે બકુશનો સ્વસ્થાન તથા પરસ્થાન સંનિકર્ષ આ પ્રમાણે:—સ્વસ્થાને એક

બકુશથી બીજે બકુશ વિશુદ્ધિએ સરખો પણ હોય તથા હીનાધિક પણ હોય. તે હીનાધિકમાં છઠ્ઠાણવડીઆ હોય. સ્વસ્થાનની પેઠે પરસ્થાનમાં પણ પ્રતિસેવીકુશીલ તથા કષાયકુશીલની અપેક્ષાએ બકુશની વિશુદ્ધિ જાણવી. એટલે સરખી તથા છ સ્થાન હીનાધિક હોય. ૬૩.

एवं सेवीकसाई, नेया निगंथणहायगा य पुणो ।

तुल्ला इयराणं पुण, अहिया तेऽणंतगुणिणं ॥ ६४ ॥

અર્થ:—(एवं सेवीकसाई नेया) એ પ્રમાણે-બકુશની પેઠે પ્રતિસેવા-કુશીલ તથા કષાયકુશીલ જાણવા. પુલાકથકી બકુશ અધિક જ હોય, પણ બકુશ કષાયકુશીલથી અધિક ન હોય. તથા કષાયકુશીલમાં પરસ્પર છ સ્થાનવડીયા હોય. (નિગંથણહાયગા ય પુણો) વળી નિર્ઘંથ અને સ્નાતક પરસ્પર સ્વસ્થાને પરસ્થાને (તુલ્લા) તુલ્ય જ હોય. (ઇયરાણં પુણ અહિયા તેઽણંતગુણિણં) અને પ્રથમના ચાર પુલાકાદિ કરતાં અનંત ગુણુ અધિક, અનંત ગુણુ અધિક વિશુદ્ધિએ વર્તતા હોય. ૬૪.

सकसायपुलायाणं, समा जहन्ना उ पज्जवा थोवा ।

तेहिंतोऽणंतगुणा, उक्कोसा ते पुलायस्स ॥ ६५ ॥

અર્થ:—(सकसायपुलायाणं) કષાયકુશીલ અને પુલાકના (જહન્ના ઉ પજ્જવા થોવા) જઘન્ય ચારિત્રપર્યાયો થોડા છે (સમા) અને પરસ્પર સરખા છે. (તેહિંતો) તે કરતાં (તે પુલાયસ્સ) પુલાકનાં (ઉક્કોસા) ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પર્યાયો (અણંતગુણા) અનંતગુણા છે. ૬૫.

बउसपडिसेवगाणं, समा जहन्ना तएहऽणंतगुणा ।

बउसासेविकसाई-णुक्कोसाणंतगुण कमसो ॥ ६६ ॥

અર્થ:—(बउसपडिसेवगाणं) બકુશ નિર્ઘંથ અને પ્રતિસેવાકુશીલ નિર્ઘંથના (સમા જહન્ના) જઘન્ય ચારિત્રપર્યાય પરસ્પર સરખા છે (તણહઽણંતગુણા) અને પુલાક કરતાં અનંતગુણુ છે. (बउसासेवीकसाईण) બકુશના, પ્રતિસેવીકુશીલના ને કષાયકુશીલના (उक्कोसाणंतगुण कमसो) ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપર્યાય અનુક્રમે અનંત-ગુણુ છે. બકુશથી પ્રતિસેવાકુશીલના ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણુ છે ને તેથી કષાયકુશીલના ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણુ છે, એમ અનુક્રમે જાણવું. ૬૬

णिगंथसिणायाणं अजहण्णुक्कोसया समा हुंति ।

पुरिमाणमणंतगुणा, निगासदारं गयं एयं ॥६७॥ दारं १५

અર્થ:—(નિગ્ગંથસિનાયાણં) નિર્ઝંથ અને સ્નાતકના ચારિત્રપર્યાયો (અજહણુક્કોસયા) અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ પરસ્પર (સમા હુંતિ) સરખા છે, (પુરિમાણમણંતગુણા) પરંતુ પૂર્વના ચારે નિર્ઝંથો કરતા અનંતગુણા છે. (નિગાસદારં ગયં એયં) એ પ્રમાણે પંદરમું સંનિકર્ષદ્વાર પૂરું થયું. ૬૭.

હવે ૧૬ મું યોગ, ૧૭ મું ઉપયોગ અને ૧૮ મું કષાયદ્વાર કહે છે:—

**મળવયકાઙ્ગયજોગા, એણ ઉ સિનાયઓ અજોગોડવિ। દારં ૧૬
દુવિહુવઓગા સવ્વે, (દારં ૧૭) આહિતિયં ચઝકસાહલ્લં ॥૬૮॥**

અર્થ:—(મળવયકાઙ્ગયજોગા એણ ઉ) પાંચે નિર્ઝંથને મન, વચન અને કાયાના ત્રણે યોગ હોય. તેર ગુણકાણા સુધી યોગ હોવાથી. તથા (સિનાયઓ અજોગોડવિ) સ્નાતક અયોગી પણ હોય, ચૌદમે ગુણકાણે યોગનો અભાવ હોવાથી.

હવે સત્તરમું ઉપયોગ દ્વાર કહે છે:—(દુવિહુવઓગા સવ્વે) પાંચે નિર્ઝંથ સાકારોપયોગ અને નિરાકારોપયોગ અથવા જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ એ બંને ઉપયોગવાંત હોય.

હવે અઠારમું કષાયદ્વાર કહે છે:—(આહિતિયં ચઝકસાહલ્લં) પુલાક, બકુશ તથા પ્રતિસેવાકુશીલને સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચારે કષાય હોય. ૬૮.

**સકસાઓ પુણ ચઝસુ વિ, તિસુ દુસુ વા ઇક્કહિ વ લોહંમિ ।
ચ્છીણુવસંતકસાઓ, નિગ્ગંથો પ્પહાયગકસાઓ ॥૬૯॥ દારં ૧૮**

અર્થ:—(સકસાઓ પુણ ચઝસુ વિ) તથા કષાયકુશીલને પ્રથમ એ ચારે કષાય હોય. તથા ઉપશમશ્રેણીએ સંજ્વલન ક્રોધ ઉપશમાવે થકે અથવા ક્ષપક-શ્રેણીએ ખપાવે થકે (તિસુ) ક્રોધ વિના ત્રણ કષાય હોય, (દુસુ વા) માન ખપાવે અથવા ઉપશમાવે થકે ક્રોધ અને માન વિના બે કષાય હોય, (ઇક્કહિ વ લોહંમિ) તથા માયા ઉપશમાવે અથવા ખપાવે ત્યારે એકલો લોભ હોય અને લોભ ખપાવે કે ઉપશમાવે ત્યારે તે (નિગ્ગંથો) નિર્ઝંથ થાય. તે નિર્ઝંથ (ચ્છીણુ-વસંતકસાઓ) ક્ષીણકષાયી અથવા ઉપશાંતકષાયી હોય. (પ્પહાયગકસાઓ) તથા સ્નાતક તો અકષાયી જ હોય. ૬૯.

હવે યોગણીશમું લેશ્યા દ્વાર કહે છે:—

**આહિતિયં સુહલેસં, કસાયવં છસુ વિ છટ્ટિહિ નિયંઠો ।
પ્પહાઓ ય પરમસુવ્વકો, લેસાઈઓ વ હુજ્જાહિ ॥૭૦॥ દારં ૧૯**

અર્થ:—(આહતિયં સુહલેસં) પુલાક, બકુશ તથા પ્રતિસેવાકુશીલને ભાવ-લેશ્યાની અપેક્ષાએ તેજે, પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણ શુભ લેશ્યા હોય. (કસાયવં છસુ વિ) કપાયકુશીલને છએ લેશ્યા હોય. (છદ્વિ નિયંટો) નિર્ઘ્નને છટ્ટી શુકલ લેશ્યા જ હોય અને (જહાઓ ય પરમસુક્કો) સ્નાતકને તેરમે શુભાણે પરમ શુકલ લેશ્યા હોય (લેસાઈઓ વ હુજાહિ) અથવા ચૌદમે શુભાણે લેશ્યા-તીત હોય એટલે એકે લેશ્યા ન હોય-અલેશી હોય. ૭૦.

હવે વીશમું પરિણામ દ્વાર કહે છે:—

વદ્ધંતહીયમાણયવદ્વિયપરિણામયા કસાયંતા ।

નો હીયમાણભાવા, નિગંથસિણાયયા હુંતિ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—(કસાયંતા) કપાયકુશીલ સુધીના એટલે પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવા-કુશીલ તથા કપાયકુશીલ એ ચારે નિર્ઘ્ને (વદ્ધંતહીયમાણયવદ્વિયપરિણામયા) વધતે પરિણામે પણ હોય, ઘટતે પરિણામે પણ હોય અને અવસ્થિત પરિણામે પણ હોય. (નિગંથસિણાયયા) નિર્ઘ્ન તથા સ્નાતક (નો હીયમાણભાવા) હીયમાન પરિણામે ન (હુંતિ) હોય એટલે વધતા પરિણામે જ હોય અથવા અવસ્થિત પરિણામે હોય, કારણ કે અગ્યારમેથી પડતો નિર્ઘ્ન તે કપાય-કુશીલ જ હોય, તે નિર્ઘ્ન ન કહેવાય. ૭૧.

સમયમવદ્વિયભાવો, જહન્ન ઇયરો ડ સત્તસમયાઓ ।

સમયંતમુહુત્તાઈં, સેસાઓ આઈમચડળહં ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—(આઈમચડળહં) પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કપાયકુશીલ એ ચારને (અવદ્વિયભાવો) અવસ્થિત ભાવ (જહન્ન સમયં) જઘન્યથી એક સમય હોય (ઇયરો ડ સત્તસમયાઓ) અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમય હોય. (સેસાઓ) બાકીના બે ભાવ વર્ધમાન તથા હીયમાન (સમયંતમુહુત્તાઈં) જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્ત સુધી હોય. ૭૨.

નિગંથંતમુહુત્તં, દુહાવિ ભાવો પવદ્ધમાણો ડ ।

સમયં જહળ્ણવદ્વિય, અંતમુહુત્તં ચ ડકોસો ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—(નિગંથ) નિર્ઘ્નને (પવદ્ધમાણો ડ ભાવો) પ્રવર્ધમાન ભાવ (અંતમુહુત્તં દુહાવિ) જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્ત હોય તથા (સમયં જહળ્ણવદ્વિય) અવસ્થિત ભાવ જઘન્ય એક સમય (અંતમુહુત્તં ચ ડકોસો) અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત હોય. ૭૩.

ળહાયસ્સ વઢ્ઢમાળો, અંતમુહુત્તં દુહાવિ પરિણામો ।

ઁવં અવઢ્ઢિઓ વિ હુ, ઉક્રોસો પુવ્વકોઢ્ઢળો ॥ ૭૪ ॥ દારં ૨૦

અર્થ:— (ળહાયસ્સ વઢ્ઢમાળો) સ્નાતકનો વર્ધમાન (પરિણામો) પરિણામ (અંતમુહુત્તં દુહાવિ) જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી પણ અંતર્મુહુર્ત શૈલેશીકરણકાળે હોય. (ઁવં અવઢ્ઢિઓ વિ હુ) તથા અવસ્થિત પરિણામ જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહુર્ત અવસ્થિત પરિણામી થઈને શૈલેશીકરણ અંગીકાર કરે અને (ઉક્રોસો પુવ્વકોઢ્ઢળો) ઉત્કૃષ્ઠથી અવસ્થિત પરિણામનો કાળ દેશે ઊણી પૂર્વ કોડી એટલે પૂર્વકોટિમાં કાંઈક ઁછો હોય. (જન્મથકી જઘન્ય નવ વરસ ગયા પછી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તેથી પૂર્વકોટિમાં તેટલો ઁછો સમજવો.) ૭૪.

હવે ઁકવીશમું અંધન દ્વાર કહે છે:—

બંધઈ સત્ત પુલાઓ, કમ્મપયડીઓ આઁવજ્ઞાઓ ।

બઁસાસેવી સત્તઢ્ઢ, કસાઈ સત્ત અઢ્ઢ છ વા ॥ ૭૫ ॥

મોહાઁવજ્ઞિઆ છ ઁ, નિગ્ગંથો વેયળીયમેવિક્કં ।

ળહાઓ ય સાયવેયં, બંધઈ બંધેળ રહિઓ વા ॥ ૭૬ ॥ દારં ૨૧

અર્થ:— (પુલાઓ) પુલાક (આઁવજ્ઞાઓ) આયુષ્યકર્મ સિવાયની ળાકીની (બંધઈ સત્ત કમ્મપયડીઓ) સાત કર્મપ્રકૃતિ ળાધે કારણ કે ઁને આયુષ્ય યોગ્ય અધ્યવસાય ન હોવાથી આયુષ્યનો અંધ ન હોય. (બઁસાસેવી સત્તઢ્ઢ) ળકુશ તથા પ્રતિસેવા કુશીલ આયુષ્ય વિના સાત તથા આયુષ્ય સાથે આઠ પણ ળાધે. (કસાઈ સત્ત અઢ્ઢ છ વા) કષાયકુશીલ આયુષ્ય વિના સાત અને આયુષ્ય સાથે આઠ કર્મ ળાધે તથા સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ઢાણે આયુષ્ય અને મોહનીય વિના છ કર્મ ળાધે. ઁ (છ ઁ) છનો અંધ (મોહાઁવજ્ઞિઆ) મોહનીય અને આયુષ્ય ઁ ઁ કર્મ વર્ણને ળાણવો. (નિગ્ગંથો વેયળીયમેવિક્કં) નિર્ઞંથને ઁક સાતાવેદનીયનો અંધ જ હોય. (ળહાઓ ય સાયવેયં બંધઈ) સ્નાતકને પણ ઁક સાતાવેદનીયનો જ અંધ તેરમે શુણ્ઢાણે હોય (બંધેળ રહિઓ વા) અથવા ઁાદમે શુણ્ઢાણે અંધ રહિત હોય. યોગના અભાવથી કર્મનો અંધ હોય નહીં. ૭૫-૭૬.

હવે ળાવીશમું ઉદય દ્વાર કહે છે:—

વેયંતિ અઢ્ઢ ચઁરો, નિગ્ગંથો સત્ત મોહવજ્ઞાઓ ।

ળહાઓ ઘાઁવિવજ્ઞે, ચઁરો વેણ્ઢ કમ્મંસે ॥ ૭૭ ॥ દારં ૨૨

અર્થ:—(ચરો) પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ ને કષાયકુશીલ એ ચાર નિર્ઘ્નથો (વેયંતિ અટ્ટ) આઠે કર્મ વેદે. દશ ગુણુઠાણા સુધી આઠે કર્મને ઉદય હોવાથી. (નિર્ગંથો સત્ત મોહવજ્ઞાઓ) નિર્ઘ્નથ મોહનીય વિના સાત કર્મ વેદે. અગિયારમે, બારમે ગુણુઠાણે મોહનીયનો ઉદય નહિ હોવાથી. (જ્ઞાઓ ઘાઈવિ-વજ્ઞે) સ્નાતક જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ધાતિકર્મ વર્ણને બાકીના (ચરો વેપદ કમ્મંસે) વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અધાતિકર્મ વેદે. ૭૭.

હવે ત્રેવીશમું ઉદીરણ દ્વાર કહે છે:—

વેયળીયાઝઅવજ્ઞા, પયડીઓ ડદીરણ છ ઝ પુલાઓ ।

વડસાસેવી સત્તટ્ટ છચ્ચ સત્તાઝવજ્ઞાઓ ॥ ૭૮ ॥

અર્થ:—(પુલાઓ) પુલાકને (વેયળીયાઝઅવજ્ઞા) વેદનીય અને આયુષ્ય વર્ણને (પયડીઓ ડદીરણ છ ઝ) છ કર્મપ્રકૃતની ઉદીરણ હોય. (વડસા-સેવી સત્તટ્ટ છચ્ચ) બકુશ અને પ્રતિસેવાકુશીલને સાત કર્મની, આઠ કર્મની અને છ કર્મની ઉદીરણ હોય. સર્વે કર્મની હોય ત્યારે આઠની, આયુષ્ય વિના સાતની અને વેદનીય તથા આયુષ્ય વિના છની ઉદીરણ હોય. (સત્તાઝવજ્ઞાઓ) કષાયકુશીલને આયુષ્ય વિના સાતની ઉદીરણ હોય. ૭૮. અને

સકસાઓ ઇયાઓ, પંચ ય વેયાઝમોહવજ્ઞાઓ ।

ઈવં પંચ નિયંઠો, ડુન્નિ ય નામં ચ ગુત્તં ચ ॥ ૭૯ ॥

અર્થ:—(સકસાઓ) કષાયકુશીલને (વેયાઝમોહવજ્ઞાઓ) વેદનીય, આયુષ્ય અને મોહનીય એ ત્રણ વર્ણને (ઇયાઓ પંચ ય) આ પાંચ કર્મની ઉદીરણ પણ હોય, (ઈવં પંચ નિયંઠો) નિર્ઘ્નથને એ જ પાંચ કર્મની ઉદીરણ હોય તથા બારમા ગુણુઠાણાના અંતમાં (ડુન્નિ ય નામં ચ ગુત્તં ચ) નામ અને ગોત્ર એ એ કર્મની જ ઉદીરણ હોય. ૭૯.

જ્ઞાઓ ઈવં ડુન્નિ ઝ, ડદીરણાવજ્ઞિઓ વ સો હોઈ । દારં ૨૩

ચઈઝળ પુલાયત્તં, હોઈ કસાઈ અવિરઓ વા ॥ ૮૦ ॥

અર્થ:—(જ્ઞાઓ ઈવં ડુન્નિ ઝ) સ્નાતકને પણ નામ અને ગોત્ર એ એ કર્મની જ ઉદીરણ હોય અથવા (ડદીરણાવજ્ઞિઓ વ સો હોઈ) ઉદીરણાવર્જિત

પણ તે હોય. એટલે તેરમે ગુણુઠાણુ ઉદીરણુ હોય, ચૌદમે તો અનુદીરક હોય એટલે કોઈ કર્મની ઉદીરણુ ન હોય.

હવે ચોવીશમું ઉવસંપદ્ધાન દ્વાર કહે છે:—(**ચઢ્ઠુણ પુલાયત્તં**) પુલાક-પણું તણને (**હોઈ કસાઈ**) કષાયકુશીલ થાય, કારણ કે તે સરખા પરિણામી છે. એવી રીતે જેના સદૃશ સંયમસ્થાન હોય તે તેવા ભાવને પામે. [કષાયકુશીલાદિને મૂકીને એ પ્રમાણે સમજવું] (**અવિરઓ વા**) અથવા પુલાક દેવપણું પામે ત્યાં અવિરતિ પણ થાય. ૮૦.

બડસત્તચુઓ સેવી, કસાયવં અવિરઓ ય સઢ્ઠો વા ।

સેવિત્તચુઓ બડસો, કસાઈ સઢ્ઠો અવિરઓ વા ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—(**બડસત્તચુઓ**) બકુશ નિર્ઞંથ બકુશપણું તણને (**સેવી કસાયવં**) પ્રતિસેવાકુશીલ થાય અથવા કષાયકુશીલ થાય અથવા (**અવિરઓ ય સઢ્ઠો વા**) અવિરતિ પણ થાય ને શ્રાવક પણ થાય. (**સેવિત્તચુઓ બડસો**) તથા પ્રતિસેવાકુશીલ કુશીલપણું મૂકીને બકુશ પણ થાય, (**કસાઈ સઢ્ઠો અવિરઓ વા**) કષાયકુશીલ થાય, શ્રાવક પણ થાય અને અવિરતિપણું પણ પામે. ૮૧.

સકસાઓ પુણ પુલઓ, બડસો પડિસેવગો નિયંઠો વા ।

સઢ્ઠો અસંજઓ વા, હવિજ્જ ચઢ્ઠું કસાઈત્તં ॥ ૮૨ ॥

અર્થ:—(**સકસાઓ**) કષાયકુશીલ (**ચઢ્ઠું કસાઈત્તં**) કષાયકુશીલ-પણાને ત્યણને (**પુણ પુલઓ**) પુલાક થાય, (**બડસો પડિસેવગો નિયંઠો વા**) બકુશ થાય, પ્રતિસેવાકુશીલ થાય અથવા નિર્ઞંથ પણ થાય. (**સઢ્ઠો અસંજઓ વા હવિજ્જ**) અથવા શ્રાવક થાય અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ પણ થાય. ૮૨.

નિગંથત્તચુઓ પુણ, સકસાઈ સિણાયગો અવિરઓ વા ।

પહાઓ ચઢ્ઠઅ સિણાયત્તણં તુ સિદ્ધો હવિજ્જ ત્તિ ॥ ૮૩ ॥ દારં ૨૪

અર્થ:—(**નિગંથત્તચુઓ**) નિર્ઞંથ નિર્ઞંથપણું મૂકીને (**પુણ સકસાઈ**) વળી કષાયકુશીલ થાય (**સિણાયગો અવિરઓ વા**) અથવા સ્નાતક થાય અથવા અવિરતિ પણ થાય. (**પહાઓ ચઢ્ઠઅ સિણાયત્તણં તુ**) સ્નાતક સ્નાતકપણું મૂકીને (**સિદ્ધો હવિજ્જ ત્તિ**) સિદ્ધ થાય—મોક્ષે જાય. ૮૩.

વિવેચન:—અગિઆરમે તથા બારમે ગુણુઠાણુ નિર્ઞંથ થાય. તેમાં બારમા ગુણુઠાણુથી તેરમે આવે ત્યારે સ્નાતક થાય અને અગિઆરમા ગુણુઠાણુવાળા

નિર્ઘ્ન અવશ્ય પડે. તેમાં ગુણુઠાણના કાળક્ષયથી પડે તે અવશ્ય દશમે ગુણુઠાણે આવે ત્યાં કષાયકુશીલ કહેવાય. આયુષ્યક્ષયે પડે તે અવશ્ય દેવ થાય ત્યાં અવિરતિ હોય. તથા સ્નાતક સ્નાતકપણું મૂકીને અવશ્ય મોક્ષે જ જાય. એ પ્રમાણે ઉવસંપદ્ધાન દ્વાર જાણવું.

હવે ૨૫ મું સંજ્ઞાદ્વાર ને ૨૬ મું આહારદ્વાર કહે છે:—

ળહાયનિયંઠપુલાયા, નો ઉવઉત્તા હવંતિ સન્નાસુ ।

સેસા ડુહાવિ ઢુજ્જા, (દારં૨૫) ણહાઓ ડુહ સેસગાહારા ॥ ૮૪ ॥

(દારં ૨૬)

અર્થ:—(ણહાયનિયંઠપુલાયા) સ્નાતક, નિર્ઘ્ન અને પુલાક (નો ઉવ-ઉત્તા હવંતિ સન્નાસુ) સંજ્ઞાને વિષે ઉપયુક્ત ન હોય, કારણ કે પ્રધાન જ્ઞાનોપયોગે વર્તતા હોવાથી આહારાદિનો અતિ અભિલાષ ન હોય. (સેસા ડુહાવિ ઢુજ્જા) બાકીના એટલે બકુશ તથા પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ તેવા પ્રકારના સંયમસ્થાનવાળા હોવાથી બંને પ્રકારના હોય. સંજ્ઞાવાળા પણ હોય અને સંજ્ઞા વિનાના પણ હોય.

હવે ૨૬ મું આહારદ્વાર કહે છે:—(ણહાઓ ડુહ સેસગાહારા) સ્નાતક આહારી પણ હોય અને અણાહારી પણ હોય. તેરમે ગુણુઠાણે કેવળી સમુદ્ધાત કરતાં ત્રીજો, ચોથો અને પાંચમો એ ત્રણ સમય અણાહારી પણ હોય; બાકીના વખતે આહારી હોય. તથા ચૌદમે ગુણુઠાણે અણાહારી જ હોય. સ્નાતક સિવાયના બાકીના પાંચ નિર્ઘ્ન આહારી જ હોય, કારણ કે અણાહારી ઉપર કહેલી અવસ્થામાં તથા પરભવ જતાં વક્રગતિએ જ હોય, તે એમને નથી. ૮૪.

હવે ૨૭ મું ભવદ્વાર કહે છે:—

પંચ વિ ય જહન્નેણં, ઇગમવુક્કોસઓ કમેણેવં ।

પુલયસ્સ તિન્નિ તિન્હં, તુ અટ્ટ તિન્નેવ ઇક્કો ય ॥ ૮૫ ॥ દારં ૨૭

અર્થ:—(પંચ વિ ય જહન્નેણં) પાંચ નિર્ઘ્નને જઘન્યથી (ઇગમવ) એક ભવ હોય, એટલે તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય. (ઉક્કોસઓ) ઉત્કૃષ્ટથી (પુલયસ્સ તિન્નિ) પુલાકને ત્રણ ભવ હોય. (તિન્હં તુ અટ્ટ) બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ત્રણ આઠ ભવ કરે. (તિન્નેવ) નિર્ઘ્ન ત્રણ ભવ કરે (ઇક્કો ય) સ્નાતક એક જ ભવ કરે—તે જ ભવે મોક્ષે જાય. ૮૫.

ત્યાં પુલાક જઘન્યથી એક ભવ ગ્રહણને વિષે પુલાક થઈને કષાયકુશીલાદિ

ળીજા સંયતપણાને પામીને એક વાર અનેક વાર તે જ લવમાં અથવા ળીજા લવમાં કષાયકુશીલાદિ ચારિત્ર પામીને સિંઝે. ઉત્કૃષ્ટથી દેવાદિ લવના આંતરે ત્રીજા લવમાં પુલાકપણું પામીને સિદ્ધ થાય. ઈહાં બકુશાદિ કોઈક એક લવમાં બકુશપણું પામીને કષાયકુશીલત્વાદિ થઈને સિંઝે, કોઈક એક લવમાં બકુશપણું પામી, ળીજા લવમાં અન્ય એટલે પ્રતિસેવાકુશીલ ચારિત્ર તથા કષાયકુશીલ ચારિત્રવાળા થઈને સિંઝે. એટલા માટે કહે છે કે—જઘન્ય એક લવ કરે અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લવ કરે. આઠે લવમાં ચારિત્ર પામે તેમાંના કોઈક આઠ વાર બકુશપણાએ કરીને અને છેલ્લે લવે કષાયકુશીલત્વાદિ ચારિત્રયુક્તપણાએ કરીને તથા પ્રતિસેવાકુશીલત્વાદિ ચારિત્રપણાએ યુક્ત થઈને આઠ લવ પૂરે. આઠ લવથી વધારે ન કરે.

હવે ૨૮ મું આકર્ષદ્વાર કહે છે:—

इको य जहन्नेणं, आगरिसुकोसओ कमेणेवं ।

पुलयस्स तिन्नि तिन्हं, सयग्गसो दुन्नि इको अ ॥ ८६ ॥

અર્થ:—જે અવસ્થામાં વર્તતો હોય તે મૂકી ફરીથી તે અવસ્થા પામે તે આકર્ષ કહેવાય. તે આકર્ષ બે પ્રકારે—૧ એક લવ આશ્રી, ૨ ઘણા લવ આશ્રી. પ્રથમ એક લવ આશ્રી આકર્ષ કહે છે:—પાંચે નિર્ઘંથને (**इको अ जहन्नेणं**) જઘન્યથી એક જ આકર્ષ હોય એટલે એક જ વાર ચારિત્ર પામી મોક્ષે જાય. (**आगरिसुकोसओ कमेणेवं**) હવે ઉત્કૃષ્ટથી આ પ્રમાણે આકર્ષ જાણવા. (**पुलयस्स तिन्नि**) પુલાકને ત્રણ આકર્ષ હોય. (**तिन्हं**) બકુશ, પ્રતિસેવા-કુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ત્રણને (**सयग्गसो**) શત પૃથક્ત્વ આકર્ષ હોય. (**दुन्नि**) નિર્ઘંથને બે આકર્ષ, એક લવમાં બે વખત ઉપશમશ્રેણી કરે તેને આશ્રીને હોય. (**इको य**) અને સ્નાતકને એક જ હોય. ૮૬.

नाणभवे आगरिसा, हुंति जहन्नेण दोन्नि पंचण्हं ।

उक्कोसओ कमेणं, सत्त हवं ते पुलायस्स ॥ ८७ ॥

અર્થ:—હવે (**नाणभवे आगरिसा**) નાના લવ આશ્રી આકર્ષ કહે છે:— (**जहन्नेणं दोन्नि पंचण्हं**) જઘન્યથી સ્નાતક સિવાય બાકીના પાંચ નિર્ઘંથને બે આકર્ષ હોય છે. એક તે લવમાં અને ળીજા અન્ય લવમાં હોય. (**पुलायस्स**) પુલાકને (**उक्कोसओ कमेणं सत्त हवं ते**) ઉત્કૃષ્ટથી સાત આકર્ષ હોય. પ્રથમ લવે એક વાર અને ત્યારપછી બંને લવમાં ત્રણ ત્રણ વાર એમ સાત આકર્ષ થાય. ૮૭.

सहस्सग्गसो उ तिन्हं, पंच नियंठस्स ण्हायए नत्थि । दारं २८

अंतमुहुत्तं कालो, होइ दुहावि पुलायस्स ॥ ८८ ॥

અર્થ:—(સહસ્સગ્ગસો ડ તિહં) બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાય-કુશીલ એ ત્રણને સહસ્રપૃથક્ત્વ આકર્ષ નાના ભવને આશ્રીને હોય છે, કારણ કે એક ભવને વિષે શતપૃથક્ત્વ આકર્ષ કહ્યા છે, તેથી જ્યારે આઠ ભવ કરે ત્યારે ઉત્કર્ષથી દરેક ભવમાં નવસો નવસો આકર્ષ થાય. એટલે નવસોને આઠવડે ગુણતાં સાત હજાર ને બસો (૭૨૦૦) આકર્ષ થાય. (પંચ નિયંત્રસ્સ) નિર્ઋતિ નિર્ઋતિને નાના ભવ આશ્રી પાંચ આકર્ષ હોય, તેમાં એક ભવમાં બે, બીજા ભવમાં બે, અને ત્યારપછી ત્રીજા ભવમાં એક એટલે ક્ષપક નિર્ઋતિ થઈ મોક્ષે જાય. (પહાયણ નત્થિ) સ્નાતકને નાના ભવ આશ્રી આકર્ષ નથી, કારણ કે તે તો તે જ ભવમાં મોક્ષે જાય છે.

હવે યોગણત્રીશમું કાળદ્વાર કહે છે—(પુલાયસ્સ) પુલાકને (હુહા વી) જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ઠથી (અંતમુહુત્તં કાલો હોઈ) અંતર્મુહુર્ત કાળ હોય એમ જાણવું, કારણ કે પુલાકપણાને પામેલો નિર્ઋતિ અંતર્મુહુર્ત પૂર્ણ કર્યા વિના મરતો નથી, તેમજ અંતર્મુહુર્તમાં પુલાકપણાથી પડતો પણ નથી; તેથી જઘન્ય અને ઉત્કર્ષથી પણ અંતર્મુહુર્ત જાણવું. ૮૮.

બડસાસેવિ કસાઈ, જહન્નઓ સમયમિયરઓ કોડી ।

સમયં હોઈ નિયંતો, અંતમુહુત્તં તુ ઉક્કોસો ॥ ૮૯ ॥

અર્થ:—(બડસાસેવિ કસાઈ) બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ અને કષાયકુશીલ એ ત્રણેનો (જહન્નઓ સમયં) જઘન્યથી એક સમયનો કાળ હોય, એ ત્રણે ચારિત્ર પામ્યા પછી એક સમયમાં મરણ પામે તે અપેક્ષાએ તે કાળ જાણવો. (હયરઓ કોડી) તથા ઉત્કર્ષથી દેશે જાણી પૂર્વ કોટિ કાળ જાણવો, કારણ કે ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ઠ કાળ તેટલો છે. (સમયં હોઈ નિયંતો) નિર્ઋતિનો જઘન્યથી એક સમયનો કાળ છે, તે ઉપશમશ્રેણિએ ચડી, અગ્યારમે ગુણઠાણે પહોંચી, એક સમયમાં મરણ પામે તેની અપેક્ષાએ જાણવો. (અંતમુહુત્તં ચ ઉક્કોસો) અને ઉત્કૃષ્ઠથી અંતર્મુહુર્તનો કાળ જાણવો, કારણ કે અગ્યારમા તથા બારમા ગુણઠાણાનો તેટલો જ કાળ છે. ૮૯.

પહાઓ અંતમુહુત્તં, જહન્નઓ હયરઓ ચ પુવાણં ।

દેસૂણા કોડી ચલ્લુ, બડસાઈ હંતિ સવચ્છં ॥ ૯૦ ॥

અર્થ:—(પહાઓ) સ્નાતક (જહન્નઓ અંતમુહુત્તં) જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત હોય. કારણ કે અંતગડકેવળીનો તેટલો કાળ હોય છે. (હયરઓ ચ પુવાણં દેસૂણા કોડી) અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશે જાણી પૂર્વકોડી કાળ (ચલ્લુ) નિશ્ચયે જાણવો, કારણ કે કેવળી અવસ્થાનો ઉત્કૃષ્ઠપણે તેટલો કાળ છે. (બડસાઈ હંતિ સવચ્છં) હવે નાના

જીવની અપેક્ષાએ બકુશાદિ એટલે બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ અને સ્નાતક સર્વ કાળે હોય છે, કારણ કે મહાવિદેહમાં સર્વદા સંભવે છે. ૯૦.

નિગંથા ય પુલાયા, ઇક્કં સમયં જહન્નઓ હંતિ ।

ઉક્કોસેણં પુણ તે, અંતમુહુત્તં ચિય હવંતિ ॥ ૧૧ ॥ દારં ૨૧

અર્થ:—(નિગંથા ય પુલાયા) નિર્ઐથ અને પુલાકનો (ઇક્કં સમયં જહન્નઓ હંતિ) જઘન્યથી એક સમયનો કાળ હોય છે. (ઉક્કોસેણં પુણ તે) ઉત્કૃષ્ઠથી તે નિર્ઐથ તથા પુલાક (અંતમુહુત્તં ચિય હવંતિ) અંતર્મુહૂર્ત્ત હોય છે. ફેર એટલો કે એકની સ્થિતિના અંતર્મુહૂર્ત્તથી ઘણી સ્થિતિનું અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું હોય. ૯૧. (સંખ્યામાં પુલાક જઘન્યથી એક બે હોય ઉત્કૃષ્ઠ સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય પણ સતત કાળ તો અંતર્મુહૂર્ત્ત જ હોય.)

હવે ત્રીશમું અંતરદ્વાર કહે છે:—

અંતોમુહુતમેસિં, જહન્નઓ અંતરં તુ પંચણં ।

ઉક્કોસેણ અવહં, પુગ્ગલપરિઅટ્ટદેસૂણં ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(એસિં) આ (પંચણં) સ્નાતક સિવાય બાકીના પાંચનું (જહન્નઓ અંતરં તુ) જઘન્યથી અંતર (અંતોમુહુત્તં) અંતર્મુહૂર્ત્તનું હોય. આ અંતર એક જીવની અપેક્ષાએ બાણવું. એક પુલાક પુલાકપણું છોડીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્તમાં ફરીથી પુલાકપણું પામે. એમ પાંચેમાં સમજવું. (ઉક્કોસેણ) ઉત્કૃષ્ઠથી (અવહં પુગ્ગલ-પરિઅટ્ટદેસૂણં) દેશે બાણું અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન જેટલું અંતર બાણવું, કારણ કે સમકિત પામેલ જીવ સમકિત પામ્યા પછી ઉત્કૃષ્ઠપણે તેટલો જ કાળ સંસારમાં રહે છે. (અનંતા કાળચક્રનું એક પુદ્ગલપરાવર્તન થાય છે.) ૯૨. આ એક જીવ આશ્રી ફરીને તે તે નિર્ઐથપણું પામવાનો કાળ સમજવો.

પહાયસ્સ અંતરં નો, સમયં તુ જહન્નઓ પુલાયાણં ।

સંખિજ્જગવાસાઈ, ઉક્કોસગમંતરં તેસિં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(પહાયસ્સ અંતરં નો) સ્નાતકને અંતર નથી, કારણ કે સ્નાતક તો અવશ્ય તે ભવે મોક્ષે જ જાય અને સ્નાતકપણું તજીને ફરીથી સ્નાતક થાય ત્યારે અંતર કહેવાય, તે સ્નાતકને નથી તેથી તેને અંતર નથી. એકની અપેક્ષાએ પુલાકાદિકનું અંતર ઉપર કહ્યું છે, હવે અનેકની અપેક્ષાએ અંતર કહે છે:—(સમયં તુ જહન્નઓ પુલાયાણં) પુલાકને જઘન્યથી એક સમયનું અંતર

હોય. એક જીવ પુલાકપણું પામ્યા પછી વચમાં એક સમય ગયા પછી વળી કોઈ બીજો જીવ પુલાકપણું પામે તે અપેક્ષાએ સમયાંતર બાણુવું. (તેસિં) તે પુલાકોનું (ઉક્કોસગમંતરં) ઉત્કૃષ્ટથી અંતર (સંખિજ્ઞગવાસાર્હ) સંખ્યાતા વર્ષનું બાણુવું. ૯૩.

નિગંથાણં સમયં, ઉક્કોસં અંતરં તુ છમ્માસા ।

સેસાણં તુ ચડણહં, નો ચેવ ય અંતરં અત્થિ ॥૧૪॥ દારં ૩૦

અર્થ—(નિગંથાણં સમયં) નિર્ણયેથી જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય, અને (ઉક્કોસં) ઉત્કૃષ્ટથી (તુ) તો (છમ્માસા) છ માસનું (અંતરં) અંતર હોય. (સેસાણં તુ ચડણહં) બાકીના બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ, કષાયકુશીલ અને સ્નાતક એ ચારને (નો ચેવ ય અંતરં અત્થિ) અંતર નથી જ. તે કાયમ હોય છે. ૯૪.

હવે ૩૧ મું સમુદ્ધાત દ્વાર કહે છે.—

વેયણકસાયમરણે, તિન્નિ પુલાયસ્સ હુંતિ સમુઘાયા ।

પંચાસેવગબડસે, વેડઘિયતેયગેહિ સહ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—(પુલાયસ્સ) પુલાકને (વેયણકસાયમરણે) વેદના, કષાય અને મરણ (તિન્નિ સમુઘાયા હુંતિ) એ ત્રણ સમુદ્ધાત હોય. સંજવલન કષાયોદયથી કષાય સમુદ્ધાત સંભવે છે. તથા પુલાકને મરણ નથી તો પણ મરણસમુદ્ધાતનો વિરોધ નથી, એટલે સમુદ્ધાતથી નિવર્તી કષાયકુશીલાદિકપણું પામીને મરણ પામે. તથા (આસેવગબડસે) પ્રતિસેવાકુશીલ અને બકુશને (વેડઘિયતેયગેહિ સહ) વૈકિય અને તૈજસ સહિત (પંચ) પાંચ સમુદ્ધાત હોય. ૯૫.

આહારણ સહિયા, કસાઇણો છ નિયંઠણ નત્થિ ।

કેવલિયસમુઘાઓ, ઇક્કો વિ ય હોઈ ણહાયસ્સ ॥૧૬॥ દારં ૩૧

અર્થ—(કસાઇણો) કષાયકુશીલને (આહારણ સહિયા) આહારક સહિત (છ) છ સમુદ્ધાત હોય. (નિયંઠણ) નિર્ણયને (નત્થિ) એકે સમુદ્ધાત ન હોય. (ણહાયસ્સ) સ્નાતકને (કેવલિયસમુઘાઓ ઇક્કો વિ ય હોઈ) એક જ કેવલી સમુદ્ધાત હોય. ૯૬.

હવે બત્રીશમું ક્ષેત્રદ્વાર કહે છે.—

લોગમસંખિજ્ઞિમે, ભાગે પંચણહ હોઈ ઓગાહા ।

ણહાયસ્સ અસંખિજ્ઞે, અસંખભાગેસુ લોણ વા ॥૧૭॥ દારં ૩૨

અર્થ—(પંચજ્ઞ) પુલાકાદિક પાંચ નિર્ઞંથને (લોગમસંસ્થિજ્ઞમે ભાગે ઓગાદા હોઈ) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના હોય. પુલાકાદિકના શરીરનું લોકના અસંખ્યેય ભાગ માત્ર અવગાહીપણું હોવાથી. (જ્ઞાયસ્સ અસંસ્થિજ્ઞે) સ્નાતક શરીરસ્થ હોય ત્યારે લોકને અસંખ્યાતમે ભાગે હોય અને (અસંખ્યભાગેસુ લોષ વા) લોકને અસંખ્યાતમે ભાગે તથા આખા લોકમાં કેવળી-સમુદ્ધાત કરે ત્યારે અવગાહના હોય. કેવળીસમુદ્ધાતમાં દંડાદિક કરે ત્યારે લોકના અસંખ્યાતમે ભાગે પ્રથમના બે સમયે અવગાહિ, મન્થન કરવાને સમયે લોકના ઘણા ભાગનું વ્યાપવાપણું હોવાથી અને થોડા લોકનું વ્યાપવાપણું ન હોવાથી લોકના અસંખ્યેય ભાગને વિષે અવગાહના હોય અને થોથે સમયે આખો લોક પૂરે ત્યારે સર્વ લોક જેટલી અવગાહના હોય છે. ૯૭.

હવે ૩૩ મું સ્પર્શના ને ૩૪ મું ભાવદ્વાર કહે છે.—

**एयं चेव य फुसणा, (दारं ३३) चउरो भावे खओवसमियंमि ।
ज्हाओ खाइयभावे, उवसमि खइयंमि वि नियंठो ॥ ९८ ॥ दारं ३४**

અર્થ—(एवं चेव य फुसणा) જે પ્રમાણે અવગાહના કહી તે પ્રમાણે સ્પર્શના જાણવી. વિશેષ એટલું કે સ્પર્શના કાંઈક અધિક હોય. જેટલા પ્રદેશોને ચારે બાજુ સ્પર્શે તેટલી અધિક સ્પર્શના જાણવી.

હવે ૩૪ મું ભાવદ્વાર કહે છે—(चउरो) પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવાકુશીલ તથા કષાયકુશીલ એ ચાર નિર્ઞંથ (ભાવે જ્ઞાઓવસમિયંમિ) ક્ષયોપશમ ભાવે હોય. (જ્ઞાઓ જ્ઞાઈયભાવે) સ્નાતક ક્ષાયિક ભાવે હોય. (નિયંટો) તથા નિર્ઞંથ (ઉવસમિ) અગિઆરમે ગુણઠાણે ઉપશમભાવે હોય અને (જ્ઞાઈયંમિ વિ) બારમે ગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવે હોય ૯૮.

હવે ૩૫ મું પરિમાણ દ્વાર કહે છે—

पडिवज्जंत पुलाया, इक्काई जाव सयपुहुत्तं ति ।

पडिवज्जा जइ हुंती, सहसपुहुत्तंत एगाई ॥ ९९ ॥

અર્થ—(पडिवज्जंत पुलाया) પ્રતિપદ્ધમાન એકલે પુલાકપણાને પામતા જઘન્યથી એક સમયે એક હોય અને ઉત્કૃષ્ટપણે (इक्काई जाव सयपुहुत्तं ति) એકથી માંડીને શતપૃથક્ત્વ હોય. (पडिवज्जा जइ) તથા પૂર્વપ્રતિપદ્ધ પુલાકપણામાં વર્તતા જઘન્ય (एगाई) એકથી માંડીને (सहसपुहुत्तंत हुंति) ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રપૃથક્ત્વ સુધી હોય. ૯૯.

સેવિવસા પવજંતગા ય ઇકાઈ જા સયપુહુત્તં ।

પડિવન્નગા જહન્નગ, ઇયરે કોડીસયપુહુત્તં ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ:—(સેવિવસા પવજંતગા ય) પ્રતિસેવાકુશીલપણાને તથા બકુશ-
પણાને પામતા (ઇકાઈ જા સયપુહુત્તં) એકાદિથી માંડીને યાવત્ શતપૃથક્ત્વ
હોય, અને (પડિવન્નગા) તે પણાને પામેલા (જહન્નગ ઇયરે) બધન્યથી અને
ઉત્કૃષ્ઠથી (કોડીસયપુહુત્તં) કોટિ શતપૃથક્ત્વ હોય. ૧૦૦.

સકસાયા ઇકાઈ, સહસપુહુત્તં સિયા પવજંતા ।

કોડીસહસપુહુત્તં, ઉક્કોસ જહન્નગ પવન્ના ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ:—(સકસાયા) કષાયકુશીલ (પવજંતા) પ્રતિપદમાન-પામનારા
(ઇકાઈ સહસપુહુત્તં સિયા) એકથી માંડીને સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય તથા (પવન્ના)
પૂર્વપ્રતિપન્ન (ઉક્કોસ જહન્નગ) ઉત્કૃષ્ઠથી અને બધન્યથી (કોડીસહસપુહુત્તં)
કોટિ સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય. ૧૦૧.

પડિવજંત નિયંઠા, ઇકાઈ જા સયં તુ વાસટ્ટં ।

અટ્ટસયં સ્વગાણં, ઉવસમગાણં તુ ચઊવન્ના ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ:—હવે (નિયંઠા) નિર્ઘ્નપણાને (પડિવજંત) પ્રતિપદમાન-પામ-
નારા (ઇકાઈ જા સયં તુ વાસટ્ટં) બધન્યપણે એકથી માંડીને ઉત્કૃષ્ઠપણે ૧૬૨
હોય; કેમકે ઉત્કૃષ્ઠ (અટ્ટસયં સ્વગાણં) ક્ષપકશ્રેણિ એકી સાથે ૧૦૮ માંડે અને
(ઉવસમગાણં તુ ચઊવન્ના) ઉપશમશ્રેણિ એકી સાથે ૫૪ જીવો માંડે. તે બન્ને
મળીને એક સાથે નિર્ઘ્નપણું પામતા ૧૬૨ જીવો હોય. ૧૦૨.

પુવ્વપવન્ના જઈ તે, ઇકાઈ હંતિ જા સયપુહુત્તં ।

ળહાયા ડ પવજંતા, અટ્ટસયં જાવ સમયંમિ ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ:—(જઈ તે) જો તે નિર્ઘ્ન (પુવ્વપવન્ના) પૂર્વપ્રતિપન્ન ગણીએ
તો (ઇકાઈ હંતિ જા સયપુહુત્તં) એકથી માંડીને યાવત્ શતપૃથક્ત્વ હોય.
(ળહાયા ડ) અને સ્નાતક તો (સમયંમિ) એક સમયમાં (પવજંતા) પ્રતિપદમાન
ઉત્કૃષ્ઠ (અટ્ટસયં જાવ) એકથી માંડીને ૧૦૮ સુધી ક્ષપકશ્રેણિવાળા હોય. ૧૦૩.

પુવ્વપવન્નસિનાયા, કોડિપુહુત્તં જહન્નયા હંતિ ।

ઉક્કોસા ચેવં ચિય, પરિમાણમિમેસિ एवं તુ ॥૧૦૪॥ દારં ૩૫

અર્થ:—(પુવ્વપવન્નસિનાયા) પૂર્વપ્રતિપન્ન સ્નાતક (કોડિપુહુત્તં જહન્નયા હંતિ) જઘન્યથી કોડી પૃથક્ત્વ (કેવળી) હોય. (ઉક્કોસા ચેવં ચિય) ઉત્કૃષ્ટપણે પણ (પરિમાણમિમેસિ एवं તુ) એમનું એટલું જ પરિમાણ બાળુવું. ૧૦૪.

હવે ૩૬ મું અલ્પ બહુત્વ દ્વાર કહે છે:—

નિગ્ગંથપુલયણ્હાયા, વડસા પડિસેવગા કસાહલ્લા ।

થોવા સંખિજ્જગુણા, જહુત્તરં તે વિણિદ્દિટ્ઠા ॥૧૦૫॥ દારં ૩૬

અર્થ:—(નિગ્ગંથ) નિર્ગંથ (થોવા) સૌથી થોડા હોય કેમકે તે ઉત્કૃષ્ટ પણ શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ જ હોય. (પુલય સંખિજ્જગુણા) તેથી પુલાક સંખ્યાતશુણા હોય કારણ કે તે સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય. (ણ્હાયા) તેથી સ્નાતક સંખ્યાતશુણા કારણ કે તે કોટિ પૃથક્ત્વ હોય. (વડસા) તેથી બકુશ સંખ્યાતશુણા હોય. તે શતકોટિ પૃથક્ત્વ હોવાથી. (પડિસેવગા) તેથી પ્રતિસેવાકુશીલ સંખ્યાતશુણા હોય.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે પ્રતિસેવાકુશીલ તથા બકુશની સંખ્યા સરખી કહી છે છતાં તે સંખ્યાતશુણ કેમ ? તેનો ઉત્તર—બકુશનું કોટિ શતપૃથક્ત્વ એ ત્રણ કોટિશત પ્રમાણ છે અને પ્રતિસેવાકુશીલનું કોટિ શત પૃથક્ત્વ ચતુષ્ક કોટિશત પ્રમાણ છે તેથી તેમાં વિરોધ નથી. (કસાહલ્લા) તેથી કષાયકુશીલ સંખ્યાતશુણા છે કારણ કે તેની સંખ્યા સહસ્રકોટિ પૃથક્ત્વની હોય છે. (જહુત્તરં તે વિણિદ્દિટ્ઠા) એ રીતે ઉત્તરોત્તર એક એકથી એ પ્રમાણે વધારે સમજવા. ૧૦૫.

ભગવદ્દપ્પણવીસસયસ્સ છટ્ટઉદ્દેસગસ્સ સંગહણી ।

एसा उ नियंठाणं, रइया भावत्थसरणत्थं ॥ १०६ ॥

અર્થ:—(ભગવદ્) શ્રી ભગવતી સૂત્રના (દ્વપ્પણવીસસયસ્સ છટ્ટઉદ્દેસગસ્સ) પચીસમા શતકના છટ્ટા ઉદ્દેશાની (સંગહણી) આ સંચયણી (દ્વારનો સમૂહ) (एसा उ नियंठाणं) એ નિર્ગંથોના (भावत्थसरणत्थं) ભાવાર્થનું સ્મરણ કરવાને માટે (रइया) રચી છે. ૧૦૬.

ઈતિ શ્રી અભયદેવસૂરિવિરચિત પંચનિર્ગંથી
પ્રકરણ સાર્થ સમાપ્ત.

૫૫

પૂર્વાચાર્યપ્રણીત—

નિગોદ ષટ્ત્રિંશિકા પ્રકરણમ્

લોગસ્સેગપ્પસે, જહન્નયપયમ્મિ જિયપ્પસાણં ।

ઉક્કોસપ્પ ય તહા, સવ્વજિયાણં ચ કે બહુયા ? ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—(લોગસ્સેગપ્પસે) લોકના એક પ્રદેશમાં (જહન્નયપયમ્મિ) જઘન્ય પદે (જિયપ્પસાણં) જીવના પ્રદેશો (તહા) તથા (ઉક્કોસપ્પ ય) ઉત્કૃષ્ટપદે જીવના પ્રદેશો અને (સવ્વજિયાણં ચ) સર્વ જીવો—તેમાં (કે બહુયા) કેાણુ ધણુ છે ?

વિવેચનઃ—આ ગાથામાં ત્રણ રાશિના અલ્પઅહુત્વનો પ્રશ્ન પૂછે છે:—

૧ જઘન્યપદે (જે આકાશપ્રદેશમાં સર્વથી થોડા જીવના પ્રદેશ હોય તે) એક આકાશપ્રદેશમાં જીવોના પ્રદેશ કેટલા ?

૨ ઉત્કૃષ્ટપદે (જે આકાશપ્રદેશે વધારેમાં વધારે જીવપ્રદેશો હોય તે) એક આકાશપ્રદેશમાં જીવોના પ્રદેશ કેટલા ?

૩ સર્વ જીવોની સંખ્યા.

ચૌદ રાજપ્રમાણુ લોક છે. જ્યાં છએ દ્રવ્ય હોય છે તેને લોકાકાશ કહે છે. તે ચૌદ રાજલોકના પ્રદેશ અસંખ્યાતા છે. જે આકાશક્ષેત્રના કેવળીની બુદ્ધિએ પણ એકના બે વિભાગ ન કદપી શકાય તેને પ્રદેશ કહે છે. આ ચૌદ રાજલોક નિગોદથી ભરેલો છે. એ નિગોદના બે પ્રકાર છે. ૧ સૂક્ષ્મનિગોદ અને ૨ બાહર-નિગોદ. તેમાં સૂક્ષ્મ નિગોદ ચૌદ રાજલોકમાં સર્વત્ર છે, બાહર નિગોદ નિયતસ્થાન-વર્તી (અમુક અમુક ભાગમાં જ) હોય છે. અનંત જીવોનું સાધારણ શરીર તેને નિગોદ કહે છે, એટલે એક એક નિગોદમાં અનંતા અનંતા જીવો છે. એક એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. તે અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશ સરખું જાણવું.

આ જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચૌદરાજપ્રમાણુ છે, કારણ કે જ્યારે જીવ કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે ચોથે સમયે તેનો એક એક પ્રદેશ લોકાકાશના

એક એક પ્રદેશ ઉપર આવી જાય છે, તેથી તે ચૌદરાજલોકવ્યાપ્ત થાય છે. જીવની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ હોય છે. જીવ જ્યારે ઘણો સંકુચિત થાય છે ત્યારે તે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અવગાહનાવાળો થાય છે. આવી સંકુચિત અવગાહના નિગોદમાં હોવાથી એક નિગોદની અવગાહના પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. નિગોદના અનંતા જીવોનું એક સાધારણ શરીર હોવાથી સઘળા જીવો સરખી અવગાહનાવાળા હોય છે. તેથી એક આકાશપ્રદેશમાં અનંતા જીવોના અસંખ્યાત અસંખ્યાત આત્મપ્રદેશો હોય છે. ॥ ૧ ॥

પ્રથમ ગાથામાં ત્રણ રાશિના પરસ્પર અદ્યબહુત્વનો પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર એક જ ગાથાવડે કહે છે:—

**થોવા જહન્નયપણ, જિયપ્પણસા જિયા અસંખગુણા ।
ઉક્કોસપયપણસા, તઓ વિસેસાહિયા ભણિયા ॥ ૨ ॥**

અર્થ:—(જહન્નયપણ) જઘન્યપદે (જિયપ્પણસા) જીવપ્રદેશો (થોવા) થોડા છે, તેથી (જિયા) જીવો (અસંખગુણા) અસંખ્યાતગુણા છે, (તઓ) તેથી (ઉક્કોસપયપણસા) ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો (વિસેસાહિયા) વિશેષાધિક (ભણિયા) કહ્યા છે.

વિવેચન:—પ્રથમ ગાથામાં કહેલા ત્રણ રાશિમાંથી જઘન્યપદે (એટલે જે આકાશપ્રદેશમાં સર્વથી થોડા જીવપ્રદેશો હોય તે સ્થાને) જીવપ્રદેશો થોડા છે, તે જઘન્યપદે રહેલા જીવપ્રદેશોથી સર્વ જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાતગુણી છે: સર્વ જીવોની સંખ્યાથી ઉત્કૃષ્ટપદે (જે આકાશપ્રદેશમાં વધારેમાં વધારે જીવપ્રદેશો રહેલા હોય તે સ્થાને) જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

૧ જઘન્યપદે જીવપ્રદેશો થોડા છે. તેનાથી

૨ સર્વ જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાતગુણી છે. તેનાથી

૩ ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

॥ ૨ ॥

હવે જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ ક્યાં હોય ? તે કહે છે:—

**તત્થ પુણ જહન્નપયં, લોયંતે જત્થ ફાસણા તિદિસિં ।
છદિસિમુક્કોસપયં, સમત્થગોલંમિ નન્નત્થ ॥ ૩ ॥**

અર્થ:—(તત્થ પુણ જહન્નપયં) તેમાં પણ જઘન્યપદ (લોયંતે) લોકને અંતે (જત્થ) જ્યાં (તિદિસિં) ત્રણ દિશાની (ફાસણા) સ્પર્શના હોય ત્યાં

હોય. (ઉક્કોસપયં) ઉત્કૃષ્ટપદ, (છદ્ધિસિં) છ દિશાની સ્પર્શનાવાળા (સમત્થ-ગોલંમિ) સમસ્ત-સંપૂર્ણ ગોળામાં હોય છે. (નન્નત્થ) ખીજે હોતું નથી.

વિવેચન:—જઘન્યપદ લોકને અંતે જ્યાં નિષ્કુટ-ખૂણા હોય ત્યાં હોય છે, કારણ કે ત્યાં આવેલ ગોળાઓમાં (અસંખ્યાતા નિગોદનો એક ગોળો થાય છે, તે આગળ કહેશે) કેટલાકને ત્રણ દિશાની, કેટલાકને ચાર દિશાની અને કેટલાકને પાંચ દિશાની સ્પર્શના હોય છે. તેમાંથી જઘન્યપદ ત્રણ દિશાની સ્પર્શનાવાળા ગોળામાં હોય છે. તેને બાકીની ત્રણ દિશાઓની સ્પર્શના અલોકથી આચ્છાદિત થયેલી હોય છે. અલોકમાં જીવની ગતિ નહીં હોવાથી ત્યાં જીવો હોતા નથી. આવા ઓછી સ્પર્શનાવાળા ખંડગોળા કહેવાય છે, માટે જઘન્યપદ ત્રણ દિશાની સ્પર્શનાવાળા ખંડગોળામાં હોય છે.

જે ગોળામાં છ દિશામાં નવા ગોળાને ઉત્પન્ન કરનાર નિગોદરાશિની સ્પર્શના હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટપદ કહેવાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટપદ સંપૂર્ણ ગોળામાં જ હોય છે, પણ ખંડગોળામાં હોતું નથી. સંપૂર્ણ ગોળા તો લોકમધ્યે જ હોય છે, લોકને છેડે હોતા નથી. ॥ ૩ ॥

હવે અંથકાર પ્રતિવાદીને જે શંકા ઉપસ્થિત થઈ શકે એવી શંકા સ્વતઃ ઉપજાવે છે:—

અવતરણ—અંથકાર પ્રતિવાદી તરફથી શંકા કરતા સત્તા કહે છે:—

ઉક્કોસમસંખગુણં, જહન્યાઓ પયં હવઙ્ગિં નુ ।

નણુ તિદ્ધિસિફુસણાઓ, છદ્ધિસિફુસણા ભવે દુગુણા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(જહન્યાઓ પયં) જઘન્યપદથી (ઉક્કોસં અસંખગુણં) ઉત્કૃષ્ટપદ અસંખ્યગુણ (કિં નુ હવઙ્ગિ) કેવી રીતે હોય ? કારણ કે (તિદ્ધિસિફુસણાઓ) ત્રણ દિશાની સ્પર્શના કરતાં (છદ્ધિસિફુસણા) છ દિશાની સ્પર્શના સામાન્ય રીતે (દુગુણા ભવે) બમણી થવી જોઈએ.

વિવેચન:—ખંડગોળામાં જઘન્ય પદ કહ્યું તે ખંડગોળાની સ્પર્શના ત્રણ દિશાની છે અને સંપૂર્ણ ગોળામાં ઉત્કૃષ્ટ પદ કહ્યું તેની સ્પર્શના છ દિશાની છે, માટે બમણી થાય પણ અસંખ્યાતગુણી કેવી રીતે થાય ? વળી જઘન્ય પદે એક આકાશપ્રદેશમાં રહેલ જીવપ્રદેશરાશિની અપેક્ષાએ સર્વ જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત-ગુણી કહી અને તેથી ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશ વિશેષાધિક કહ્યા; માટે તે પણ (ઉત્કૃષ્ટપદસ્થિત જીવપ્રદેશ) તમારા કથન પ્રમાણે જઘન્યપદથી અસંખ્યાતગુણા થાય તે કેવી રીતે ઘટે ? ॥ ૪ ॥

હવે આ પાંચમી ગાથામાં તે વિરોધનો પરિહાર સમજાવે છે:—

થોવા જહન્યપપ, નિગોયમિત્તાવગાહના ફુસના ।

ફુસનાઽસંખગુણત્તા, ઉક્કોસપપ અસંખગુણા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(થોવા જહન્યપપ) જઘન્યપદે જીવપ્રદેશે થોડા હોય છે. ત્યાં (નિગો-યમિત્તાવગાહના) નિગોદ માત્ર અવગાહનાની (ફુસના) સ્પર્શના હોવાથી અને (ઉક્કોસપપ) ઉત્કૃષ્ટપદે સ્પર્શના જ (અસંખગુણત્તા) અસંખ્યાતશુણી હોવાથી જીવપ્રદેશે (અસંખગુણા) અસંખ્યશુણા હોય છે.

વિવેચન:—જઘન્યપદે એક આકાશપ્રદેશમાં જીવપ્રદેશની સંખ્યા થોડી છે, કારણ કે તેની (જઘન્યપદની) નિગોદ જેટલી અવગાહનાની જ સ્પર્શના છે.

એક નિગોદની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે. તે નિગોદ, જેટલા આકાશપ્રદેશમાં રહેલી હોય છે ત્યાં જ બીજા આકાશપ્રદેશની સ્પર્શનાના પરિહારવડે જે બીજી અસંખ્યાત નિગોદો રહેલી છે, તે એકાવગાહના નિગોદ કહેવાય છે. તે એકાવગાહનાવાળી નિગોદોએ જે આકાશપ્રદેશ અવગાહ્યા છે, તેની જઘન્યપદમાં સ્પર્શના પણ તેટલી જ છે; ખંડગોળા ઉત્પન્ન કરનારી બીજી નિગોદોનો તેને સ્પર્શ નહીં હોવાથી. ભૂમિના નજીકના વચલા ભાગનો જે ખૂણો તે ખૂણાના છેદા પ્રદેશરૂપ જઘન્ય પદ છે, તેને અલોકનો સંબંધ હોવાથી એકાવગાહનાવાળી નિગોદો જ સ્પર્શ છે, પણ ખંડગોળાને ઉત્પન્ન કરનારી બીજી નિગોદોનો તેને સ્પર્શ નથી. પ્રદેશની વૃદ્ધિ અને હાનિવાળી અને તુલ્ય અવગાહનાવાળી બીજી નિગોદોની સ્પર્શના ત્યાં હોતી નથી.

ઉત્કૃષ્ટ પદમાં સ્પર્શના આ પ્રમાણે હોય છે:—એકાવગાહનાવાળી સંપૂર્ણ ગોળાની નિષ્પાદક અસંખ્યાતી નિગોદો છે તે ઉત્કૃષ્ટપદને (જે અવગાહનામાં ઉત્કૃષ્ટપદરૂપ જે આકાશપ્રદેશ રહેલ હોય તેને) નહીં છોડનારી પ્રથમ નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાએ એક એક પ્રદેશની શ્રેણિની હાનિવાળી પ્રત્યેક અસંખ્યાતી નિગોદોવડે સ્પર્શાયેલી છે, માટે તેમાં જઘન્ય પદ કરતાં અંખ્યાતશુણા વધારે જીવપ્રદેશની સ્પર્શના છે. તે સ્પર્શના અસંખ્યાતશુણી છતાં અસત્કલ્પનાએ કોટિ સહસ્ર ગણતાં અને દરેક જીવના લાખ પ્રદેશે ગણતાં ત્યાં દશ કોટાકોટિ જીવપ્રદેશે થાય. તે જઘન્યપદના એક કોડ જીવપ્રદેશે કરતાં અસંખ્યાતશુણા થાય, કારણ કે અસંખ્યાતને લાખકલ્પ્યા છે, તેને કોડ શુણ કરતાં લાખ કોડ થાય તે કરતાં પણ દશ કોટાકોટિ વધારે છે. ॥ ૫ ॥

હવે ગોળાની પ્રરૂપણા કરે છે:—

ઉક્કોસપપમમુત્તં, નિગોયઓગાહનાઈ સઠ્વત્તો ।

નિપ્પાઈજ્જઈ ગોલો, પપ્પસપરિવુદ્ધિહાણીહિં ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(**ઉક્કોસપયમમુત્તું**) ઉત્કૃષ્ટપદને છોડ્યા વિના (**સઘત્તો**) સર્વ બામુએ (**નિગોય**) નિગોદની (**ઓગાહણાઈ**) અવગાહનાવાળી (**પણસ**) એક એક પ્રદેશની (**પરિવુદ્ધિહાણીઈ**) વૃદ્ધિ અને હાનિએ કરીને (**ગોલો**) ગોળા (**નિપ્પજ્જઈ**) બનાવાય છે.

વિવેચન:—લોકની મધ્યમાં આવેલા ગોળાની અંદર રહેલ ઘણા જીવ-પ્રદેશવડે સ્પર્શાએલ આકાશપ્રદેશ રૂપ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે. એક અવગાહનાવાળી નિગોદના વિવક્ષિત (અમુક જે કદપીએ તે) પ્રદેશને છોડ્યા વિના સર્વ દિશામાં એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ અને હાનિવડે વિવક્ષિત અવગાહનાના કેટલાક પ્રદેશને મૂકતી એવી અન્ય અન્ય નિગોદોની સ્થાપનાવડે અસંખ્ય ગોળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ:—જે વિવક્ષિત અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ આકાશપ્રદેશમાં એક નિગોદ અવગાહેલ છે, તેને જ વિષે (તેટલી જ અવગાહનામાં) બીજી અસંખ્યાતી નિગોદો અવગાહેલી છે, તેમ જ તે વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનાની અપેક્ષાએ તેના કેટલાક પ્રદેશોને મૂકીને બાકીના કેટલાક પ્રદેશોમાં બ્યાપીને રહેલી એવી સર્વ દિશાઓમાં અસંખ્યાતી નિગોદો છે, તેનાવડે ગોળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૬ ॥

હવે બીજા ગોળા કેવી રીતે નીપજે છે ? તે કહે છે:—

તત્તો ચ્ચિય ગોલાઓ, ઉક્કોસપયં મુદ્ધત્તુ જો અન્નો ।

હોઈ નિગોઓ તંમિ વિ, અન્નો નિપ્પજ્જઈ ગોલો ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(**તત્તો ચ્ચિય ગોલાઓ**) ત્યારપછી તે ગોળાના (**ઉક્કોસપયં**) ઉત્કૃષ્ટ પદને (**મુદ્ધત્તુ**) છોડીને (**જો અન્નો**) જે બીજી (**હોઈ નિગોઓ**) નિગોદો રહેલી છે. (**તંમિ વિ**) તેમાં પણ (**અન્નો નિપ્પજ્જઈ ગોલો**) બીજા ઉત્કૃષ્ટપદથી બીજા ગોળાઓ નીપજે છે.

વિવેચન:—ઉપર કહેલા ગોળાને આશ્રીને બીજા ગોળા બને છે. કેવી રીતે ?
ઉત્તર—પ્રથમના ગોળાનું વિવક્ષિત ઉત્કૃષ્ટ પદ છોડીને જે બીજી નિગોદો રહી છે, તેમાં અન્ય ઉત્કૃષ્ટ પદની કદપનાથી બીજા ગોળા બને છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—પ્રથમના ઉત્કૃષ્ટ પદને આશ્રી વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનામાં એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ અને હાનિવડે જે અન્ય નિગોદો સ્થાપી છે, તેમાંની કોઈ એક પણ નિગોદને આશ્રીને બીજી નિગોદો સ્થાપવાથી બીજા ગોળા બને છે, એટલે એક એક આકાશ-પ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે જે નિગોદો રહી છે તે નિગોદોમાં અન્ય ઉત્કૃષ્ટ પદ સ્થાપવાથી બીજા ગોળા બને છે. (એ પ્રમાણે અસંખ્યાતા ગોળા બને છે.) ॥ ૭ ॥

एवं निगोयमित्ते, खित्ते गोलस्स होइ निप्फत्ती ।

एवं निप्फज्जंते, लोगे गोला असंखिज्जा ॥ ८ ॥

અર્થ:—(एवं નિગોયમિત્તે) એ પ્રમાણે નિગોદ માત્ર (ખિત્તે) ક્ષેત્રમાં (ગોલસ્સ હોઈ નિપ્ફત્તી) ગોળાની નિપ્પત્તિ થાય છે, અને (एवं) એ પ્રમાણે (लोगे) લોકાકાશમાં (असंखिज्जा) અસંખ્યાતા (ગોલા) ગોળાઓ (નિપ્ફજ્જંતે) નીપજે છે.

વિવેચન:—ઉપરની ગાથામાં કહેલા ક્રમે મુજબ અમુક વિવક્ષિત નિગોદમાં અન્ય નિગોદ સ્થાપવાવડે નિગોદ માત્ર ક્ષેત્રમાં એટલે ઇચ્છિત ભુદી ભુદી એક એક નિગોદની અવગાહનાવાળા આકાશપ્રદેશથી અન્ય ગોળાની ઉત્પત્તિ થાય છે. વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહનાથી ભિન્ન એટલે એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ તથા હાનિવાળી અન્ય નિગોદના દેશોની અવગાહનાનો પ્રવેશ બીજા ગોળામાં થાય છે, અથવા સ્પર્શ થાય છે. આ પ્રમાણે લોકમાં અસંખ્યાતા ગોળાઓ બને છે, કારણ કે લોકાકાશના તમામ પ્રદેશો નિગોદના સમૂહથી અવગાહિલા છે. દરેક નિગોદની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે અને દરેક નિગોદે ગોળાની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે ગોળા પણ અસંખ્યાતા છે. ॥ ૮ ॥

હવે પ્રથમ કહેલ ઉત્કૃષ્ટપદ દરેક ગોળામાં હોય છે તે લેવું કે અન્ય ? તે કહે છે:—

ववहारनएण इमं, उक्कोसपयावि इत्तिया चेव ।

जं पुण उक्कोसपयं, निच्छइयं होइ तं वुच्छं ॥ ९ ॥

અર્થ:—(ववहारनएण) વ્યવહાર નયવડે (इमं) આ (उक्कोसपयावि) ઉત્કૃષ્ટ પદ બાણુવા. એટલે ઉત્કૃષ્ટપદ પણ (इत्तिया चेव) એટલા જ-ગોળા જેટલા જ બાણુવા. પરંતુ (निच्छइयं) નિશ્ચય નયે (जं पुण उक्कोसपयं) જે (ज्याં) ઉત્કૃષ્ટપદ (होइ) થાય છે, (तं वुच्छं) તે હવે કહું છું.

વિવેચન:—વ્યવહાર નયથી સામાન્યપણે ઉપર બતાવ્યું તે ઉત્કૃષ્ટપદ બાણુવું, એટલે ખડગોળા સિવાયના દરેક ગોળામાં ઉત્કૃષ્ટપદ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પદની સંખ્યા પણ ગોળા જેટલી જ અસંખ્યાતી છે. હવે નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ કયું ? તે આથી સમજાયું નહીં, કારણ કે-છ દિશાના સ્પર્શવાળા સર્વે ગોળામાં ઉત્કૃષ્ટ પદ છે, માટે નિશ્ચયથી કયું ઉત્કૃષ્ટપદ લેવું ? તે આગલી ગાથામાં કહે છે ॥ ૮ ॥

बायरनिगोयविग्गह—गइयाई जत्थ समहिया अन्ने ।

गोला हुज्ज सुबहुया, निच्छइपयं तदुक्कोसं ॥ १० ॥

અર્થ:—(જત્ય) જ્યાં (બાયરનિગોય) બાહર નિગોદ તથા (અન્ને) અન્ય (વિગ્ગહગદ્યાઈ) વિગ્ગહગતિ આદિકના જીવો (સમહિઆ) અધિક હોય તેવા (હુજ્જ સુવહુયા ગોલા) ધણા ગોળાઓ હોય છે, તેમાં (નિચ્છદ્ય) નિશ્ચયથી (તદુક્કોસપયં) ઉત્કૃષ્ટપદ જાણવું.

વિવેચન:—નિગોદ બે પ્રકારની છે.—૧ સૂક્ષ્મ નિગોદ અને ૨ બાહર નિગોદ. બાહર નિગોદ તે સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવોનાં શરીર જાણવા, એટલે અનંત જીવોનું જે એક શરીર તે સાધારણ વનસ્પતિકાયનું શરીર જાણવું. તે સાધારણ વનસ્પતિકાય બે પ્રકારે છે—૧ સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાય અને ૨ બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાય. સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયના જે શરીર—સૂક્ષ્મ નિગોદ તે ચૌદ રાજલોકોઆપી છે. બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાયના જે શરીર તે બાહર નિગોદ છે. તે કંદમૂળાદિ જાણવા. તે બાહર નિગોદ નિયતસ્થાનવર્તી છે. તે નિરાધારપણે રહી શકતી નથી, પણ પ્રત્યેક બાહર પૃથ્વી આદિ જીવના શરીરને આધારે રહે છે, છે. બાહર નિગોદો પૃથ્વી આદિ સ્વસ્થાને ઉપજી શકે છે તેમજ રહી શકે છે, પણ સૂક્ષ્મ નિગોદની જેમ સર્વત્ર નથી.

હવે નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટપદ કેવી રીતે થાય ? તે કહે છે—જ્યાં સૂક્ષ્મ નિગોદના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ ગોળા હોય ત્યાં બે બાહર નિગોદો અવગાહેલા હોય, વળી ત્યાં સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો સન્નતીય અથવા વિન્નતીય નિગોદમાં ઉત્પન્ન થતા હોય એટલે સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો સૂક્ષ્મ નિગોદમાં અથવા બાહર નિગોદમાં તેમજ બાહર નિગોદના જીવો સૂક્ષ્મ નિગોદમાં અથવા બાહર નિગોદમાં ઉત્પન્ન થતા હોય કે વાટે વહેતા હોય, વળી બીજા પણ પૃથ્વીકાયાદિક જીવો ભવાંતરમાં વિગ્ગહગતિ અથવા ઋજુગતિએ ગમન કરતા હોય, વળી ત્યાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ તો રહેલા જ હોય—આ સર્વ સંયોગો જે સ્થાને એકઠા થાય ત્યાં નિશ્ચયનયથી ઉત્કૃષ્ટપદ જાણવું. ॥ ૧૦ ॥

તે જ વાત દર્શાવે છે.—

इहरा पडुच्च सुहुमे, बहुतुल्ला पायसो सगलगोला ।

तो बायराइगहणं, कीरइ उक्कोसयपयम्मि ॥ ११ ॥

અર્થ:—(इहरा) અન્યથા બાહર નિગોદના આશ્રય વિના (सुहुमे) સૂક્ષ્મ નિગોદને (पडुच्च) આશ્રીને (पायसो) પ્રાયે કરીને બધા ગોળા (बहु तुल्ला) નિગોદની સંખ્યાએ કરીને અતિ સરળ છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટપદ નિશ્ચયથી લાવવા માટે તો (सगलगोला) સકલ ગોળા એટલે લોકના મધ્યવર્તી સંપૂર્ણ ગોળા, પણ લોકના અંતવર્તી અંડગોળા નહીં (तो) તે (उक्कोसयपयम्मि) ઉત્કૃષ્ટપદમાં (बायराइगहणं) બાહર નિગોદ વિગેરેનું પણ ગ્રહણ (कीरइ) કરવું.

વિવેચન:—એક સૂક્ષ્મ નિગોદ અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશરૂપ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શીને રહેલી છે. તેટલા જ ક્ષેત્રમાં એટલે તેટલી જ અવગાહનાવાળી ત્યાં બીજી અસંખ્યાતી સૂક્ષ્મ નિગોદો રહેલી છે. તે જ ક્ષેત્રમાં એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિવડે બીજી અસંખ્યાતી નિગોદરૂપ અસંખ્યાત ગોળાઓ છએ દિશામાં વિવક્ષિત સૂક્ષ્મ નિગોદને અવગાહે છે. વળી તે જ ક્ષેત્રમાં બાહર નિગોદ રહેલ હોય તે તથા બાહર નિગોદમાંથી નીકળી બાહર નિગોદમાં અથવા સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવોના તેમ જ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિક ત્યાં રહેલા અને ભવાંતરને વિષે વિગ્રહગતિથી અગર ઋણુગતિથી જતા જીવોના આત્મપ્રદેશો વિવક્ષિત ક્ષેત્રને અવગાહે તેને તાત્ત્વિક ઉત્કૃષ્ટ પદ બાણુવું ॥ ૧૧ ॥

હવે ગોળાદિકનું પરિમાણ કહે છે:—

**ગોલા ય અસંખિજ્ઞા, હુંતિ નિગોયા અસંખયા ગોલે ।
ઇક્કિક્કો ય નિગોઓ, અણંતજીવો મુણેયઘ્વો ॥ ૧૨ ॥**

અર્થ:—(ગોલા ય અસંખિજ્ઞા) વળી ગોળા અસંખ્યાતા છે. (ગોલે) એક એક ગોળામાં (અસંખયા) અસંખ્યાતી (નિગોયા) નિગોદો (હુંતિ) છે; (ઇક્કિક્કો ય નિગોઓ) તથા એક એક નિગોદમાં (અણંતજીવો) અનંતા જીવો છે એમ (મુણેયઘ્વો) બાણુવું.

વિવેચન—ગોળાઓ અસંખ્યાતા છે. ચૌદ રાજલોકમાં હોવાથી. એક એક ગોળામાં અસંખ્યાતી નિગોદો એટલે શરીરો છે, કારણ કે સરખી અવગાહનાવાળી અસંખ્યાતી નિગોદોનો એક ગોળો બને છે. વળી એક એક નિગોદમાં અનંતા જીવો છે. આ અનંતું સિદ્ધના જીવોના અનંતાથી અનંતગુણું છે, કારણ કે એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ મોક્ષે ગયેલ છે, એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. ॥ ૧૨ ॥

હવે જીવના પ્રદેશનું પરિમાણ કહે છે અને નિગોદમાં રહેલા જીવની અને ગોળાની અવગાહના કહે છે:—

**લોગસ્સ ય જીવસ્સ ય, હુંતિ પણ્ણા અસંખયા તુલ્લા ।
અંગુલઅસંખભાગો, નિગોયજિયગોલગોગાહો ॥ ૧૩ ॥**

અર્થ:—(લોગસ્સ ય જીવસ્સ ય) લોકાકાશના અને એક જીવના (પણ્ણા) પ્રદેશો (અસંખયા) અસંખ્યાતા (હુંતિ) છે અને (તુલ્લા) તુલ્ય છે. (નિગોય-જિયગોલગોગાહો) નિગોદના જીવની અને ગોળાની અવગાહના (અંગુલઅસંખભાગો) અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

વિવેચન—લોકાકાકાશના એટલે ચૌદ રાજલોકના પ્રદેશો અસંખ્યાતા છે અને તેટલા જ પ્રદેશો એક જીવના પણ છે, એટલે કે તે બન્નેના પ્રદેશોની સંખ્યા સરખી છે પણ ન્યૂનાધિક નથી; કારણ કે કેવળીસમુદ્ધાતમાં કેવળી પોતાના પ્રદેશોવડે સમસ્ત લોકાકાશને પૂરે છે. તે જ જીવ જ્યારે અત્યંત સકોચને પામે છે ત્યારે તેની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી થાય છે. એવી અવગાહનાવાળું જે શરીર તે નિગોદ છે. તેમ જ એક ગોળાની અવગાહના પણ તેટલી જ છે, કારણ કે સરખી અવગાહનાવાળી અસંખ્યાતી નિગોદને જે સમૂહ તે ગોળો છે; માટે એ ત્રણેની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. ॥ ૧૩ ॥

હવે નિગોદ વિગેરેની સમ અવગાહનાનું સમર્થન કરે છે:—

જંમિ જિઓ તમેવ નિગોઓ તો તંમિ ચેવ ગોલોડ્વિ ।
નિપ્ફજ્જહ જં ચિત્તે, તો તે તુલ્લાવગાહણયા ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(જં ચિત્તે) જે ક્ષેત્રમાં (જંમિ જિઓ) જ્યાં જીવ છે (તમેવ નિગોઓ) ત્યાં જ નિગોદ છે (તો તંમિ ચેવ) અને તે જ ક્ષેત્રમાં (ગોલોડ્વિ) ગોળો પણ (નિપ્ફજ્જહ) નીપજે છે; (તો) તેથી કરીને (તે તુલ્લાવગાહણયા) તે ત્રણે સરખો અવગાહનાવાળો છે.

વિવેચન—જે ક્ષેત્રમાં એક નિગોદ રહેલી છે, તેનો અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ જાણવી, એટલે કે અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશરૂપ અંશુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ જાણવો. તે નિગોદમાં રહેલ દરેક જીવની અવગાહના પણ તેટલી જ છે, કારણ કે તે નિગોદરૂપ તેનું શરીર છે. તેમ જ ગોળાની અવગાહના પણ તેટલી જ છે, કારણ કે તે વિવક્ષિત નિગોદની અવગાહના સરખી એકાવગાહનાવાળી બીજી અસંખ્યાતી નિગોદો જે ત્યાં જ રહેલી છે તેનો બને છે. હવે તે ગોળો જેટલા પ્રદેશમાં રહ્યો છે, તેની એક પ્રદેશની શ્રેણિને છોડતી અને બીજી બાજુએ વ્યાપતી છએ દિશામાં બીજી અસંખ્યાતી નિગોદો છે, તેનો જેટલો ભાગ વિવક્ષિત ગોળામાં આવે તે તે વિવક્ષિત ગોળામાં ગણવો અને બાકી રહેલ અવગાહનાનો ભાગ બીજા ગોળામાં ગણવો. આમ હોવાથી જીવ, નિગોદ અને ગોળાની અવગાહના સરખી જાણવી ॥ ૧૪ ॥

આ ગાથામાં પ્રશ્નરૂપે એ ત્રણ અભિધેય કહે છે:—

ઉક્કોસપયપણ્ણે, કિમેગજીવપ્પણ્ણસરાસિસ્સ ।

હુજ્જેગનિગોયસ્સ વ, ગોલસ્સ વ કિં સમોગાહં ? ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(ઉક્કોસપયપણ્સે) ઉત્કૃષ્ટપદવાળા આકાશપ્રદેશમાં (કિમેગજીવ-
પ્પણ્સરાસિસ્સ) એક જીવની પ્રદેશરાશિ, (હુજ્જેગનિગોયસ્સ વ) એક નિગોહની
પ્રદેશરાશિ અને (ગોલસ્સ વ) એક ગોળાની પ્રદેશરાશિ (કિં સમોગાદં)
શું શું અવગાહેલ હોય ?

વિવેચન:—જ્યારે એક જીવ કે જેનો પ્રદેશરાશિ લોકાકાશ તુલ્ય છે, તે
સંકોચ પામીને પોતાના આત્મપ્રદેશને નિગોહ માત્ર ક્ષેત્રમાં અવગાહે ત્યારે તેના
કેટલા પ્રદેશો તે ઉત્કૃષ્ટ પદરૂપ આકાશપ્રદેશમાં હોય ? તેમ જ એક નિગોહના અને
એક ગોળાના કેટલા કેટલા પ્રદેશ તેણે અવગાહેલ હોય ? ॥ ૧૫ ॥

પ્રથમ જીવ આશ્રી ઉત્તર કહે છે:—

જીવસ્સ લોગમિત્તસ્સ, સુહુમઓગાહણાવગાહસ્સ ।

ઇક્કિકંમિ પણ્સે, હંતિ પણ્સા અસંખિજ્ઞા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(લોગમિત્તસ્સ) લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણવાળા (જીવસ્સ)
જીવના (સુહુમ ઓગાહણાવગાહસ્સ) સૂક્ષ્મ અવગાહનામાં રહેલાના (ઇક્કિકંમિ
પણ્સે) આકાશના એક એક પ્રદેશમાં (અસંખિજ્ઞા) અસંખ્યાતા (પણ્સા હંતિ)
પ્રદેશો હોય છે.

વિવેચન:—એક જીવના પ્રદેશો ચૌદ રાજલોકના પ્રદેશ તુલ્ય છે. તે અસં-
ખ્યાતા છે. તે જીવ જ્યારે સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ અવગાહનામાં રહે છે
ત્યારે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પણ રહી શકે છે. અસંખ્યાતાના અસં-
ખ્યાત ભેદ હોવાથી લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોને અંશુલના અસંખ્યાતમા
ભાગના અસંખ્યાત પ્રદેશો ભાંગતાં અસંખ્યાત આવે, એટલે તે એકેક આકાશ-
પ્રદેશમાં દરેક જીવના અસંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશો અવગાહેલ હોય છે. ॥ ૧૬ ॥

હવે નિગોહ સંબંધી પ્રશ્નણા કરે છે:—

લોગસ્સ હિણ ભાગે, નિગોયઓગાહણાહ જં લહ્ધં ।

ઉક્કોસપણ્ઠતિગયં, ઇત્તિયમિક્કિકજીવાઓ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(લોગસ્સ) લોકાકાશના પ્રદેશને (નિગોયઓગાહણાહ) નિગોહની
અવગાહનાના પ્રદેશોવડે (હિણ ભાગે) ભાગ હરવાથી-ભાંગવાથી (જં લહ્ધં) જે
આવે, (ઇત્તિયં) એટલા પ્રદેશો (ઉક્કોસપણ્) ઉત્કૃષ્ટપદે (ઇક્કિકજીવાઓ) એકેક
જીવના (અત્તિગયં) અવગાહેલ હોય છે.

વિવેચન:—પૂર્વે કહેલી ગાથા પ્રમાણે લોકાકાશના પ્રદેશને નિગોહની
અવગાહનારૂપ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશવડે

ભાંગવાથી જે આવે તેટલા ઉત્કૃષ્ટ પદે એક એક આકાશપ્રદેશ ઉપર એક જીવના (અસંખ્યાત) પ્રદેશો રહેલા છે. વળી તે જ આકાશપ્રદેશો તે જ નિગોહવ્યાપી બીજા અનંત જીવો રહેલા છે તે દરેકના ઉપરના ભાંગાકારથી આવેલ અસંખ્યાત જેટલા અસંખ્ય અસંખ્ય આત્મપ્રદેશો રહેલા છે. એટલે એક નિગોહગત જીવોના એકંદર અસંખ્યાત અનંત પ્રદેશો એકેક આકાશપ્રદેશો રહેલા છે. ॥ ૧૭ ॥

અસત્કલ્પનાએ એક પ્રદેશો એક જીવના લાખ પ્રદેશ રહેલ હોવાથી અનંત જીવના અનંત લાખ પ્રદેશો રહેલા છે. એમ સમજવું.

હવે ગોળા સંબંધી પ્રશ્ન પૂછા કરે છે:—

एवं दृष्ट्वा, सर्वेसि इकगोलजीवाणं ।

उक्तेसपयमइगया, होंति पणसा असंखगुणा ॥ १८ ॥

અર્થ:—(एवं दृष्ट्वा) એ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થપણે-પ્રદેશાર્થપણે નહીં, કારણ કે (सर्वेसि इकगोलजीवाणं) એક ગોળાના સર્વ જીવો કરતાં (उक्तेसपयं) ઉત્કૃષ્ટપદમાં (अइगया) રહેલા (पणसा) જીવપ્રદેશો (असंखगुणा) અસંખ્યાત ગુણો (होंति) હોય છે.

વિવેચન:—એક નિગોહમાં જેટલા જીવો છે, તેથી અસંખ્યાતગુણો તેમના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદમાં રહેલા છે, કારણ કે એક નિગોહમાં જીવો અનંતા છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં-વિવક્ષિત આકાશપ્રદેશમાં તેમાંના એક એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ રહેલા છે; તેથી તે ઉત્કૃષ્ટપદમાં તે નિગોહગત સર્વ જીવોના મળી અનંત અસંખ્યાત પ્રદેશો છે, માટે અનંત જીવો કરતાં તે પ્રદેશોની સંખ્યા અસંખ્યાત ગુણી બાજી.

તેમજ એક ગોળામાં રહેલા જીવો કરતાં તેના ઉત્કૃષ્ટપદમાં રહેલા જીવપ્રદેશો અસંખ્યાતગુણો બાજી, કારણ કે એક ગોળામાં અસંખ્યાતી નિગોહ અને એક નિગોહમાં અનંતા જીવો છે, તેથી એક ગોળામાં અનંત અસંખ્યાત જીવો થયા, અને તે ગોળાના વિવક્ષિત ઉત્કૃષ્ટપદમાં સર્વ નિગોહના જીવપ્રદેશો અસંખ્યાત અનંત અસંખ્યાત છે, ઉપર એક નિગોહની અપેક્ષાએ એક પ્રદેશમાં અનંત અસંખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા, તેવી અસંખ્યાત નિગોહો તે ગોળામાં હોવાથી અસંખ્યાત અનંત અસંખ્યાત જીવપ્રદેશો એક આકાશપ્રદેશરૂપ તે ઉત્કૃષ્ટપદમાં રહેલા છે, માટે અસંખ્યાતગુણો કહ્યા છે ॥ ૧૮ ॥

જે ઉપર કહ્યું તેમાં અસંખ્યગુણો શબ્દથી અસંખ્યગુણો પ્રમાણ કેટલું ? તે આ ગાથામાં કહે છે:—

તં પુન કેવદ્વિજ્ઞયં, ગુણિયમસંચિજ્ઞયં ભવિજ્ઞાહિ ? ।

મળ્લદ્વિજ્ઞયં, જાવદ્વિજ્ઞયં સવગોલત્તિ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(તં પુન) તે રાશિ વળી (કેવદ્વિજ્ઞયં) કેટલા પ્રમાણથી (ગુણિયં) ગુણીએ કે જેથી (અસંચિજ્ઞયં) અસંખ્યાતગુણ (ભવિજ્ઞાહિ) થાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં (મળ્લદ્વિજ્ઞયં) કહે છે કે—(દ્વિજ્ઞયં) દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાએ (જાવદ્વિજ્ઞયં) જેટલા (સવગોલત્તિ) સર્વ ગોળા છે તેટલી સંખ્યાએ એને ગુણતાં ઇષ્ટ અસંખ્યાત રાશિ આવે.

વિવેચન:—કેટલા પ્રમાણવાળી અસંખ્યાત રાશિથી ગુણીએ તો ઉત્કૃષ્ટપદમાં જીવપ્રદેશરાશિ સંબંધી ગણિત આવે ? ઉત્તર—જીવના પ્રદેશદ્વારા નહીં પણ જીવદ્રવ્યોની અપેક્ષાએ સમગ્ર લોકની અંદર જેટલા ગોળા છે તેટલા ગોળાથી ગુણકાર કરવો. એટલે એક આકાશપ્રદેશ ઉપર જેટલા જીવના પ્રદેશો છે તેટલા ગોળા છે, કારણ કે બધા ગોળાઓની સંખ્યા પણ તેટલી જ છે. સારાંશ એ કે—એક ગોળામાં જે સમગ્ર જીવો છે, તેને સમગ્ર ગોળાની રાશિથી ગુણો, અથવા એક આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલ એક જીવના પ્રદેશરાશિથી ગુણો એટલે તે વડે ગુણવાથી જે રાશિ આવે તેટલો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે જીવપ્રદેશ રાશિ જાણવો ॥ ૧૯ ॥

કિં કારણમોગાહણ—તુલ્લતા જિયનિગોયગોલાણં ।

ગોલા ઉક્કોસપણ્ણ—જિયપણ્ણસેહિં તો તુલ્લા ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(ઉક્કોસપણ્ણ) ઉત્કૃષ્ટપદે (જિયપણ્ણસેહિં) એક જીવના પ્રદેશ (તો તુલ્લા) રાશિ તુલ્ય (ગોલા) ગોળા છે. તેનું (કિં કારણ) શું કારણ ? (જિયનિગોયગોલાણં) જીવ, નિગોદ અને ગોળાની (ઓગાહણ) અવગાહના (તુલ્લતા) સરખી છે માટે એમ સમજવું.

વિવેચન:—ઉત્કૃષ્ટપદે એક જીવના પ્રદેશરાશિ તુલ્ય ગોળા હોવાનું કારણ શું ? ઉત્તર—જીવ, નિગોદ અને ગોળાની અવગાહના તુલ્ય હોવાથી—એક ગોળાની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે, અને સકળ લોક ગોળાઓથી ભરેલો છે, માટે લોકના પ્રદેશની રાશિને અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના પ્રદેશ રાશિવડે ભાંગવાથી જે સંખ્યા આવે તેટલી જ સંખ્યા એક જીવના ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા પ્રદેશોની પણ છે, કારણ કે જીવની પ્રદેશરાશિ લોકાકાશના પ્રદેશરાશિ તુલ્ય છે અને અહીં જીવની અવગાહના અંશુલના અસંખ્યાત ભાગપ્રમાણ છે; માટે બન્નેમાં ભાજ્ય ભાજક સંખ્યા સરખી હોવાથી ભાંગાકાર સરખો જ આવે, માટે સમગ્ર ગોળાઓ અને ઉત્કૃષ્ટપદે એક જીવપ્રદેશોની સંખ્યા સરખી જાણવી. ॥ ૨૦ ॥

એજ વાતને વિશેષ સમજાવવા માટે ફરીથી કહે છે:—

ગોલેહિં હિણ લોગે, આગચ્છહ જં તમેગજીવસ્સ ।

ઉક્કોસપયગયપણસરાસિતુલ્લં હવહ્ જમ્હા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(જમ્હા) જે માટે (લોગે) લોકાકાશના પ્રદેસોને (ગોલેહિં) ગોળાની અવગાહનાવડે (હિણ) ભાંગવાથી (જં) જે રાશિ (આગચ્છહ) આવે (તં) તે (રાસિતુલ્લં) રાશિ તુલ્ય (ઇગજીવસ્સ) એક જીવના (ઉક્કોસપયગયપણસ) ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા પ્રદેશો (હવહ્) હોય છે.

વિવેચન:—લોકાકાશના પ્રદેશરાશિને એક ગોળાની અવગાહના જે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે તેના વડે ભાંગવાથી જે રાશિ આવે તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે એક જીવના પ્રદેશો હોય છે. ॥ ૨૧ ॥

અહવા લોગપણ્સે, ઇક્કિક્કે ઠવય ગોલમિક્કિકં ।

एवं उक्कोसपण्कजियपण्સેસु मायंति ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(અહવા) અથવા (લોગ) લોકાકાશના (ઇક્કિક્કે) એક એક (પણ્સે) પ્રદેશો (ગોલમિક્કિકં) એક એક ગોળાને (ઠવય) સ્થાપન કરે. (एवं) એ પ્રમાણે (ઉક્કોસપણ્) ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા (ઇક્કજિયપણ્સેસુ) એક જીવ પ્રદેશ તુલ્ય પ્રદેશમાં તે ગોળા (માયંતિ) સમાય છે.

વિવેચન:—અથવા લોકના એક એક પ્રદેશને વિષે એક એક ગોળો સ્થાપન કરવો, અને તે પ્રમાણે સ્થાપન કરતાં તે ગોળાઓ જેટલા આકાશપ્રદેશને રોકે તેટલા જ એક જીવના ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો જાણવા; માટે ગોળાઓ તેમજ ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો સરખા જાણવા. ॥ ૨૨ ॥

ગોલો જીવો ય સમા, પણ્સઓ જં ચ સવ્વજીવાઽવિ ।

હુંતિ સમોગાહણયા, મજ્ઞિમઓગાહણં પણ્પ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(ગોલો) ગોળો (ય) તથા (જીવો) જીવ એ જન્મે અવગાહનાના (પણ્સઓ) પ્રદેશ આશ્રી (સમા) તુલ્ય છે. (જં ચ) જે કારણ માટે (સવ્વજીવાઽવિ) સર્વ જીવો પણ (મજ્ઞિમઓગાહણં) મધ્યમ અવગાહનાને (પણ્પ) પામીને-આશ્રીને (સમોગાહણયા) સરખી અવગાહનાવાળા (હુંતિ) હોય છે.

વિવેચન:—ગોળો તથા જીવ એ જન્મે અવગાહનાના પ્રદેશોને આશ્રીને તુલ્ય

છે. બન્નેની અવગાહના અશુભના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોવાથી. અસત્કલ્પનાએ બન્ને દશ હજાર આકાશપ્રદેશમાં અવગાહ્યા છે, કારણ કે સૂક્ષ્મ સર્વ જીવો પણ મધ્યમ અવગાહનાને આશ્રી સરખી અવગાહનાવાળા છે. અસત્ કલ્પનાથી જઘન્ય અવગાહના પાંચ હજાર પ્રદેશની અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પંદર હજાર પ્રદેશની ગણા એટલે બન્ને અવગાહના મેળવી અધીર કરવાથી મધ્યમ અવગાહના દશ હજાર પ્રદેશની થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

તેણ ફુડં ચિય સિદ્ધં, ઇગપણસમ્મિ જે જિયપણસા ।

તે સવ્વજીવતુલ્લા, સુણસુ પુણો જહ વિસેસહિયા ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(તેણ) તે કારણ માટે (ચિય) નિશ્ચે (ફુડં) સ્પષ્ટપણે (સિદ્ધં) સિદ્ધ થયું કે—(ઇગપણસમ્મિ) ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા એક આકાશપ્રદેશમાં (જે) જેટલા (જિયપણસા) જીવપ્રદેશો છે, (તે સવ્વજીવતુલ્લા) તે સર્વ જીવ તુલ્ય છે. (પુણો જહ) હવે જે રીતે જીવપ્રદેશો (વિસેસહિયા) વિશેષાધિક થાય છે તે (સુણસુ) સાંભળો.

વિવેચન:—ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તતા જીવોના જેટલા પ્રદેશો છે તે સર્વ જીવ તુલ્ય છે. તે અસત્કલ્પનાએ બતાવે છે—પૂર્વે કલ્પ્યા પ્રમાણે એક જીવના સો કોટિ પ્રદેશો છે. તેને દશ હજાર પ્રદેશની નિગોદની અવગાહના હોવાથી તેનાવડે ભાંગતાં એક આકાશપ્રદેશો એક એક લાખ પ્રદેશ આવે છે. હવે એક નિગોદમાં અનંતા જીવ છતાં અસત્કલ્પનાએ લાખ ગણવા. લાખને લાખે ગુણવાથી હજાર કોટિ જીવપ્રદેશો થયા. હવે નિગોદો અસંખ્યાતી છતાં અસત્કલ્પનાએ લાખ ગણવાથી પૂર્વની રાશિને લાખે ગુણવાથી દશ કોટા-કોટિ જીવપ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદે થયા. અને ગોળામાં જીવદ્રવ્યો એટલે એક ગોળાવતી સર્વ જીવો પણ તેટલા જ અસત્કલ્પનાએ દશ કોડકોડી છે. એ રીતે બન્ને સરખા થયા. ॥ ૨૪ ॥

હવે સર્વ જીવથી ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા જીવપ્રદેશો વિશેષાધિક કેવી રીતે ? તે બતાવે છે:—

જં સંતિ કેહુ ચંડા-ગોલા લોગંતવત્તિણો અન્ને ।

વાયરવિગ્ગહિણિય, ઉક્કોસપયં જમન્નમહિયં ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—(જં) જે કારણ માટે (લોગંત) લોકને અંતે (કેહુ) કેટલાક (ચંડાગોલા) ખંડગોળાઓ (સંતિ) છે. (અન્ને) જે પૂર્ણ ગોળાથી જુદા છે તેથી તે રાશિ કાંઈક ઘટે છે પરંતુ (જં) જે કારણ માટે (ઉક્કોસપયં) ઉત્કૃષ્ટપદમાં (વાયર) બાહર નિગોદના અને (વિગ્ગહિણિય) વિગ્રહગતિવાળા જીવોના પ્રદેશો (અન્નમહિયં) અધિક છે તેથી અધિકપણ થાય છે.

વિવેચન:—વળી બાદર નિગોદના તથા વિગ્રહગતિવાળા જીવોના પ્રદેશો ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે રહેલા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો સર્વજીવરાશિથી વિશેષાધિક છે. ભાવાર્થ એ છે કે—બાદર નિગોદ સર્વ જીવોના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી છે. કદપનાવડે એક કોટિપ્રમાણ છે, તેને પ્રથમની જીવરાશિ ખંડગોળાને લઈને ઉત્કૃષ્ટપદથી એક કોટિ આશી ગણી છે તેમાં નાંખવાથી જીવરાશિ તથા ઉત્કૃષ્ટપદ સરખું થાય. હવે તે બાદર નિગોદજીવરાશિ જે અસત્કદપનાએ એક કોડ છે તેમાંથી કદપનાવડે સો જીવો ઇચ્છિત સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળા ઉપરાંત અવગાહેલ છે. તે જીવો આકાશના એક એક પ્રદેશ ઉપર પોતાના એક એક લાખ પ્રદેશથી વ્યાપેલા છે. આવા સો જીવો સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળા ઉપર અવગાહેલ હોવાથી એક લાખને સોએ ગુણવાથી એક કોટિ થાય, તે સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટપદની સંખ્યામાં નાંખવાથી તેની સંખ્યા એક કોટિ પ્રદેશ (સર્વ સૂક્ષ્મનિગોદ જીવરાશિ કરતાં) અધિક થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

એ પ્રમાણે થવાથી શું સિદ્ધ થયું ? તે કહે છે:—

તમ્હા સવ્વેહિંતો, જીવેહિંતો ફુડં ગહેયવં ।

ઉક્કોસપયપણ્ણસા, હંતિ વિસેસાહિયા નિયમા ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(તમ્હા) તે કારણ માટે (સવ્વેહિંતો) સર્વ (જીવેહિંતો) જીવો-થી (ઉક્કોસપયપણ્ણસા) ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો (નિયમા) નિશ્ચયથી (વિસેસાહિયા) વિશેષાધિક (હંતિ) છે એમ (ફુડં) પ્રગટપણે (ગહેયવં) ગ્રહણ કરવું—બાણુવું. ॥ ૨૬ ॥

અહવા જેણ બહુસમા, સુહુમા લોણ્ણગાહણાણ ય ।

તેણિક્કિકં જીવં, બુદ્ધીણ વિરલ્લણ લોણ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(અહવા) અથવા (જેણ) જે કારણ માટે (લોણ) લોકને વિષે (સુહુમા) સૂક્ષ્મનિગોદના ગોળાઓ (અવગાહણાણ ય) અવગાહનાને આશ્રીને (બહુ) ઘણે ભાગે (સમા) સરખા છે. (તેણ) તે કારણ માટે (ઇક્કિકં) એક એક (જીવં) જીવને (બુદ્ધીણ) બુદ્ધિવડે (લોણ) લોકને વિષે (વિરલ્લણ) વિસ્તારવા—સ્થાપવા.

વિવેચન:—સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળાઓ જીવની સંખ્યાવડે ઘણે ભાગે સરખા છે. ખંડગોળા સાથે વ્યભિચાર દોષ દૂર કરવાને માટે ગાથામાં (બહુસમા) શબ્દ મૂક્યો છે. કદપનાવડે એક ગોળા સંખ્યાથી અવગાહનાને વિષે એક હજાર કોટી જીવો રહ્યા છે. આવા ગોળાઓ કદપનાથી લોકને વિષે એક લાખ છે. અવગાહનાથી બધા ગોળાઓ સરખા છે. કદપનાથી દરેક ગોળાઓ આકાશના દશ હજાર પ્રદેશને વિષે વ્યાપીને રહ્યા છે. હવે આકાશના એક પ્રદેશને વિષે

રહેલા જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો આ બન્નેનું સરખાપણું બાજીવાને માટે એક એક જીવને બુદ્ધિવડે કેવળી સમુદ્ધાત ગતિથી વિસ્તારવા, એટલે એક ગોળા સંબંધી જીવના જેટલા પ્રદેશો છે—કદપનાવડે દશ કોટાકોટિ છે તેટલા જ પ્રદેશો લોકાકાશના એકેક પ્રદેશ ઉપર આવે છે. કેવળી સમુદ્ધાતની માફક જીવપ્રદેશોનો વિસ્તાર કર્યે સતે જીવો પણ તેટલા જ છે. આથી કરીને ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો તથા સમગ્ર જીવો બન્ને તુલ્ય થાય છે. ‘બહુસમા’ શબ્દમાં બહુ એટલે વિશેષે કરીને અથવા પ્રાયઃ શબ્દ કહ્યો છે તે ખંડગોળાઓ સંબંધી દોષના પરિહાર માટે કહ્યો છે. અર્થાત્ સર્વે સૂક્ષ્મ નિગોદના ગોળા સરખા નથી, પરંતુ ઘણી સંખ્યાવાળા અખંડ ગોળા જીવસંખ્યાની અપેક્ષાએ પરસ્પર તુલ્ય છે, અને અતિ અદ્ય સંખ્યાવાળા ખંડગોળા જીવસંખ્યાપેક્ષાએ સરખા નથી એટલે અખંડ ગોળા જેવા નથી, એ અર્થ સૂચવવા માટે ગાથામાં ‘બહુસમા’ એટલે પ્રાયઃ સરખા કહ્યા છે, પણ એકાંતે સરખા જ છે એમ કહ્યું નથી. ॥ ૨૭ ॥

एवं पि समा जीवा, एगपएसगयजियपएसेहिं ।

बायर बाहुल्ला पुण, हुंति पएसा विसेसहिया ॥ २८ ॥

અર્થઃ—(एवं पि) એ પ્રમાણે (जीवा) જીવો (एगपएसगय) એક આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલા (जियपएसेहिं) જીવપ્રદેશોની (समा) સરખા છે, (पुण) પરંતુ (बायर) બાદર નિગોદ (पएसा) જીવોના પ્રદેશોના (बाहुल्ला) બાહુલ્યપણાથી—ઉત્કૃષ્ટપદ ઉપર તે પ્રદેશો વધારે હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપદે જીવપ્રદેશો સર્વ જીવ કરતાં (विसेसहिया) વિશેષાધિક (हुंति) થાય છે. ॥ ૨૮ ॥

तेसिं पुण रासीणं, निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ।

सुहगहणगाहणत्थं, ठवणारासिप्पमाणोहिं ॥ २९ ॥

અર્થઃ—(पुण) વળી (तेसिं) તે (रासीणं) રાશિઓને—ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા જીવપ્રદેશ રાશિને તથા એક નિગોદમાં રહેલ જીવરાશિને (सुहगहणगाहणत्थं) સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરવા તથા કરાવવા માટે કદપનાવડે (ठवणा) સ્થાપન કરેલ (रासिप्पमाणोहिं) જીવ તથા પ્રદેશોની રાશિના પ્રમાણુવડે (निदरिसणमिणं) આ દષ્ટાંત (पच्चक्खं) પ્રત્યક્ષ (भणामि) કહું છું ॥ ૨૯ ॥

गोलाण लक्खमिकं, गोले गोले निगोयलक्खं तु ।

इक्किंके य निगोए, जीवाणं लक्खमिक्किं ॥ ३० ॥

અર્થઃ—(गोलाण) કદપનાથી ગોળાઓ (लक्खमिकं) એક લાખ છે. (तु) વળી (गोले गोले) દરેક ગોળામાં (निगोयलक्खं) લાખ લાખ નિગોદ

છે. (ય) અને (ઇક્કિક્કે) એક એક (નિગોષ) નિગોદમાં (જીવાણં) જીવે (લક્ષ્મિક્કિક્કં) એક એક લાખ છે. ॥ ૩૦ ॥

કોડિસયમેગજીવ—પ્પણ્ણમાણં તમેવ લોગસ્સ ।

ગોલનિગોયજિયાણં, દસ ડ સહસ્સા સમોગાહો ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—(પગજીવપ્પણ્ણમાણં) એક જીવના પ્રદેશનું પ્રમાણ કલ્પનાએ કરીને (કોડિસયં) એક સો કોટિ છે. (તમેવ લોગસ્સ) તેટલું જ લોકાકાશના પ્રદેશનું પ્રમાણ છે. (ગોલ) ગોળા, (નિગોય) નિગોદ અને (જિયાણં) જીવોની (સમોગાહો) અવગાહના સરખી છે. અને તે (દસ ડ સહસ્સા) દશ હજાર પ્રદેશ પ્રમાણ છે ॥ ૩૧ ॥

જીવસ્સિક્કિક્કસ્સ ય, દસસાહસ્સાવગાહિણો લોણ ।

ઈક્કિક્કમ્મિ પણ્ણે, પણ્ણલક્ષ્ણં સમોગાહં ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—(લોણ) લોકાકાશમાં (દસસાહસ્સાવગાહિણો) દશ હજાર આકાશ-પ્રદેશની અવગાહનાવાળા (જીવસ્સિક્કિક્કસ્સ ય) એક એક જીવના (પણ્ણલક્ષ્ણં) લાખ લાખ જીવપ્રદેશો (ઇક્કિક્કમ્મિ પણ્ણે) એક એક આકાશપ્રદેશો (સમોગાહં) અવગાહ્યા છે. ॥ ૩૨ ॥

જીવસયસ્સ જહણ્ણે, પયમ્મિ કોડીજિયપ્પણ્ણાણં ।

ઓગાઢા ઉક્કોસે, પયમ્મિ વુચ્છં પણ્ણગ્ગં ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—(જહણ્ણે પયમ્મિ) જઘન્યપદમાં (જીવસયસ્સ) સો જીવ હોય છે, અને તે સો (જિય) જીવના (કોડી) એક કરોડ (પ્પણ્ણાણં) આત્મપ્રદેશો જઘન્યપદરૂપ એક આકાશપ્રદેશમાં ખડગોળાને વિષે (ઓગાઢા) અવગાહ્યા છે. હવે (ઉક્કોસે પયમ્મિ) ઉત્કૃષ્ટપદરૂપ એક આકાશપ્રદેશમાં અખડ ગોળાને વિષે (પણ્ણગ્ગં) આત્મપ્રદેશોનો સમૂહ કેટલો છે તે (વુચ્છં) કહું છું ॥ ૩૩ ॥

કોડિસહસ્સ જિયાણં, કોડાકોડીદસપ્પણ્ણાણં ।

ઉક્કોસે ઓગાઢા, સવ્વજિયા વિ તત્તિયા ચેવ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—(ઉક્કોસે) ઉત્કૃષ્ટપદમાં (કોડિસહસ્સ જિયાણં) હજાર કોડ જીવો છે તે દરેક જીવોના લાખ લાખ આત્મપ્રદેશો હોવાથી (દસ) દશ (કોડાકોડી) કોટાકોટિ (પ્પણ્ણાણં) આત્મપ્રદેશો (ઓગાઢા) અવગાહ્યા છે, અને (સવ્વજિયા વિ) સર્વ સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવો પણ (ચેવ) નિશ્ચે (તત્તિયા) તેટલા જ (દશ કોટાકોટિ) છે. ॥ ૩૪ ॥

કોડી ઉક્લોસપયમ્મિ, બાયરજિયપ્પણ્ણસપક્કલો ।

સોહણયમિત્તિયં ચિય, કાયવ્વં ચંડગોલાણં ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—(ઉક્લોસપયમ્મિ) ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે (બાયર) બાહર નિગોદ (જિય) જીવોના (કોડી) એક કોડ (પ્પણ્ણ) આત્મપ્રદેશો (પક્કલો) પ્રક્ષેપવા, અને (ચંડગોલાણં) ખંડગોળામાં જીવપ્રદેશોની સંખ્યા (સોહણયમિત્તિયં) એટલી જ છે તે ઓછી (ચિય) નિશ્ચે (કાયવ્વં) કરવી એટલે બંને સરખા થશે.

વિવેચન:—ઉત્કૃષ્ટપદમાં પૂર્વે કહેલ સૂક્ષ્મજીવપ્રદેશ રાશિમાં—હજાર કોડમાં બાહર જીવો જે ત્યાં અવગાહ્યા છે, તેના કોટિ પ્રદેશ અધિક ગણવા; કારણ કે વિવક્ષિત સૂક્ષ્મનિગોદના ગોળા ઉપર બાહર સો જીવો અવગાહ્યા હોવાથી અને દરેક જીવના લાખ લાખ પ્રદેશ એકેક આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલ હોવાથી કોડ થાય. તેમજ સર્વ જીવરાશિમાંથી એક કોટિનું શોધન કરવું એટલે એક કોડ ઓછા કરવા, કારણ કે ખંડગોળામાં તેટલી સંખ્યા ઓછી છે. અથવા ખંડગોળામાં બાહર નિગોદ તેમજ વિગ્રહગતિવાળા જીવોના પ્રદેશો નાંખવાથી બધા ગોળા એક સરખા થાય છે, તો પણ ઉત્કૃષ્ટપદને વિષે બાહર સો જીવોના એક કોટિ જીવ પ્રદેશો વિશેષ હોવાથી સમગ્ર જીવો કરતાં ઉત્કૃષ્ટપદ વિશેષાધિક બાણુવું. ૩૫.

ણ્ણસિ જહાસંભવ—મત્થોવણયં કરિજ્જ રાસીણં ।

સંભાવઓ અ જાણિજ્જ તે અણંતા અસંખા વા ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—(ણ્ણસિ) એ પૂર્વે કહેલા (રાસીણં) જીવરાશિનો (મત્થોવણયં) ઉપનય-સમન્વય (જહાસંભવં) જેમ સંભવે તેમ (કરિજ્જ) કરી લેવો. બાકી (સંભાવઓ અ) યથાર્થપણુથી તો (તે) જીવો (અણંતા) અનંતા અને નિગોદો તથા ગોળાઓ (અસંખા વા) અસંખ્યાતા (જાણિજ્જ) બાણુવા.

વિવેચન:—અહીં અર્થનો ઉપનય (સમન્વય) તેના યોગ્ય સ્થાનકે કરવાનો પૂર્વે બતાવેલો છે. તેમાં એક નિગોદમાં જીવો એક લાખ કહ્યા છે, પણ નિશ્ચયથી અનંતા છે, તેમજ સર્વ જીવો પણ અનંતા છે. નિગોદો કદપનાથી લાખ ગણી છે પણ નિશ્ચયથી તે અસંખ્યાતી છે. ગોળાઓ લાખ કહ્યા છે તે પણ નિશ્ચયથી અસંખ્યાતા છે. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ નિગોદ, બાહર નિગોદ તેમજ ગોળાની અવગાહના સંબંધી વિચાર બાણુવો. ॥ ૩૬ ॥

ઈતિ શ્રી ભગવતી સૂત્રના ૧૧ મા શતકના
૧૦ મા ઉદ્દેશામાંથી ઉદ્ધરેલ શ્રી નિગોદ
પટ્ટત્રિશિકા પ્રકરણ સાર્થ સમાપ્ત.

શ્રીપૂર્વાચાર્ય પ્રણીત
શ્રીસમવસરણ પ્રકરણ
(મૂળ તથા શબ્દાર્થ યુક્ત.)

**થુણિમો કેવલિવત્થં, વરવિજ્ઞાણંદધમ્મકિત્તિઽત્થં ।
દેવિંદનયપયત્થં, તિત્થયરં સમવસરણત્થં ॥ ૧ ॥**

અર્થ:—(કેવલિવત્થં) કેવળી અવસ્થાવાળા અને (વરવિજ્ઞાણંદધમ્મકિત્તિઽત્થં) પ્રધાન છે વિદ્યા (જ્ઞાનલક્ષ્મી), આનંદ (સહજ સુખ), ધર્મ (સર્વ સંવરરૂપ), કીર્તિ (લોકમાં ગુણની શ્લાઘા) અને અર્થ (પુરુષાર્થ) જેને એવા તથા (દેવિંદનય-પયત્થં) ભુવનપતિ આદિના દેવેન્દ્રોએ નમેલા એવા તીર્થં કરપદમાં રહેલા તેમજ (સમવસરણત્થં) દેવકૃત સમવસરણમાં બિરાજેલા એવા (તિત્થયરં) શ્રી ભાવ-તીર્થં કરની (થુણિમો) અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. ૧.

**પયડિયસમત્થભાવો, કેવલિભાવો જિણાણ જત્થ ભવે ।
સોહંતિ સવ્વઓ તહિં, મહિમાજોયણમનિલકુમરા ॥ ૨ ॥**

અર્થ:—(પયડિયસમત્થભાવો) પ્રગટ કર્યા છે જીવ-અજીવ આદિ સમગ્ર પદાર્થો જેણે એવો (કેવલિભાવો) કેવળીપણનો ભાવ (જિણાણ) જિનેશ્વરોને (જત્થ) જે ઠેકાણે (ભવે) ઉત્પન્ન થાય છે, (તહિં) તે ઠેકાણે પ્રથમ (સવ્વઓ) ચોતરફથી (આજોયણં) એક ચોજન સુધી (મહિં) પૃથ્વીને (અનિલકુમરા) વાયુકુમાર દેવો (સોહંતિ) શુદ્ધ કરે છે. ૨.

**વરિસંતિ મેહકુમરા, સુરહિજલં ઉડસુરા કુસુમપસરં ।
વિરયંતિ વણા મણિકણગ-રયણચિત્તં મહિઅલં તો ॥ ૩ ॥**

૧ જ્યાં તીર્થં કરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં ચારે નિકાયના દેવો મળીને પ્રથમ સમવસરણ રચે છે. તેમાં કઇ કઇ જાતિના દેવો શું શું કરે છે ? તે પૃથક્ પૃથક્ રીતે અહીં વર્ણવી અતાવેલ છે.

અર્થ:—પછી તે સ્થાને (મેઘકુમરા) મેઘકુમાર દેવો (સુરહિજલ) સુગંધી જળની (વરિસંતિ) વૃષ્ટિ કરે છે, (ભૂમિની રજ સમાવે છે.) પછી (ઉડસુરા) છએ ઋતુના અધિષ્ઠાયક દેવો (કુસુમવસરં) નીચા ડીંટવાળા પાંચ વર્ણના પુષ્પોના સમૂહની વૃષ્ટિ કરે છે, (તો) ત્યારપછી (વણા) વાનમંતર દેવો (મણિકણગ-રયણચિત્તં) મણિ, સુવર્ણ અને રત્નવડે ચિત્રવિચિત્ર (મહિઅલં) પૃથ્વીતળને (વિરયંતિ) રચે છે—બાંધે છે—પીઠબાંધ^૧ કરે છે. ૩.

હવે સમવસરણની રચના સંગંધી કહે છે:—

અઙ્ગિમતર-મજ્ઞ-બર્હિ, તિવપ્પ મણિ-રયણ-કણયકવિસીસા ।

રયણ-જ્જુણ-રુપ્પમયા, વેમાણિઅ-જોઈ-ભવણકયા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(અઙ્ગિમતરમજ્ઞબર્હિ) અંદરનો, મધ્યનો અને બહારનો તથા (મણિરયણકણયકવિસીસા) મણિ, રત્ન અને સુવર્ણના કાંગરાવાળા (રયણ-જ્જુણરુપ્પમયા) રત્ન, સુવર્ણ અને રૂપામય એવા (તિવપ્પ) ત્રણ ગઢ (વેમાણિઅ-જોઈભવણકયા) વૈમાનિક, જ્યોતિષી અને ભવનપતિ દેવો બનાવે છે. અર્થાત્ વૈમાનિક દેવો મણિના કાંગરાવાળો રત્નમય અંદરનો ગઢ બનાવે છે, જ્યોતિષી દેવો રત્નના કાંગરાવાળો સુવર્ણમય મધ્યનો ગઢ બનાવે છે અને ભવનપતિ દેવો સોનાના કાંગરાવાળો રૂપામય બહારનો ગઢ બનાવે છે. ૪.

સમવસરણ બે પ્રકારના થાય છે. ગોળ ને ચોખંડું. તેમાં પ્રથમ ગોળ સમ-વસરણનું પ્રમાણ વિગેરે કહે છે:—

વટ્ટમ્મિ દુતીસંગુલ, તિતીસધણુ પિહુલા પણસયધણુચ્ચા ।

છદ્ધણુસયઈગકોસં-તરા ય રયણમયચ્ચુદારા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(વટ્ટમ્મિ) ગોળ સમવસરણને વિષે ત્રણે ગઢની દરેક ભીંતો (તિતીસધણુ) તેત્રીશ ધનુષ (દુતીસંગુલ) ને બત્રીશ અંગુલ (પિહુલા) પહોળી એટલે બહી હોય છે અને (પણસયધણુચ્ચા) પાંચસો ધનુષ ઊંચી હોય છે, (ય) તથા (છદ્ધણુસય) છસો ધનુષ અને (ઇગકોસંતરા) એક કોશનું બે તરફનું મળીને દરેક ગઢનું આંતરું હોય છે. તથા (રયણમયચ્ચુદારા) રત્નમય ચાર ચાર દ્વાર હોય છે. ૫.

વિશેષાર્થ:—દેવતાઓ જે સમવસરણ રચે છે, તે બે પ્રકારના હોય છે.—

૧ આ પીઠબાંધ ત્રણે ગઢના મધ્ય મધ્યનો ભાગ સમજવો. તદ્દન જમીન ઉપર સમજવો નહીં. કાળલોકપ્રકાશમાં સવા ગાઉ ઊંચું પીઠબાંધ કરે એમ કહેલ છે.

ગોળ અને ચોખંડું. તેમાં ગોળ સમવસરણુમાં આ પ્રમાણે હોય છે—ત્રણે ગઠની દરેક ભીંતો તેત્રીશ ધનુષ અને બત્રીશ આંગળ પહોળી હોય છે, તેથી તેને ત્રણગુણ કરતાં ત્રણે ગઠની ભીંતોનું પ્રમાણ એકત્ર કરીએ, એટલે કે તેત્રીશને ત્રણગુણ કરતાં નવાણું ધનુષ થાય છે, અને બત્રીશને ત્રણગુણ કરતાં છન્નુ આંગળ થાય તેનો એક ધનુષ થયો, તે નવાણું ધનુષમાં નાખવાથી સો ધનુષ થયા. સૌથી બહાર પ્રથમ દશ હજાર પગથિયા ચડીએ ત્યારે પહેલો ગઠ આવે છે, તે પગથિયા ગઠની બહાર હોવાથી સમવસરણુનું પ્રમાણ જે એક યોજનનું છે, તેમાં ગણુતા નથી. હવે પહેલા ગઠથી પચાસ ધનુષનો પ્રતર એટલે કે પચાસ ધનુષ સીધી સપાટ ભૂમિ જઈએ ત્યારે એક એક હાથ પ્રમાણ પહોળા અને ઊંચા પાંચ હજાર પગથિયા આવે છે, તેના પાંચ હજાર હાથ થયા. ચાર હાથનો એક ધનુષ હોવાથી પાંચ હજાર હાથના સાડા બારસો ધનુષ થયા, તેમાં પચાસ ધનુષ પ્રતરના નાખવાથી તેર સો ધનુષ થયા. તેથી પ્રતર અને પગથિયા મળીને પહેલા અને બીજા ગઠની વચ્ચેનું અંતર તેરસો ધનુષનું થાય છે. એ જ રીતે બીજા અને ત્રીજા ગઠની વચ્ચેનું અંતર પણ પ્રતર અને પગથિયા મળીને તેરસો ધનુષનું થાય છે. પછી પહેલા ગઠની અંદર તેરસો ધનુષ જઈએ ત્યારે પીઠનો મધ્ય ભાગ એટલે આખા સમવસરણુનું મધ્યબિંદુ આવે છે, તેથી ત્રણ વાર તેરસો મળી ઓગણ-ચાળીશ સો ધનુષ થયા. તેમાં ત્રણે ગઠોના સો ધનુષ નાખીએ ત્યારે ચાર હજાર ધનુષ થાય છે. તેટલું મધ્યબિંદુથી છેડા સુધીનું એક તરફનું પ્રમાણ છે, તેટલું જ બીજી તરફનું પ્રમાણ હોવાથી કુલ આઠ હજાર ધનુષ થયા. બે હજાર ધનુષનો એક ગાઉ હોવાથી આઠ હજાર ધનુષના ચાર ગાઉ એટલે એક યોજન થાય છે. તેટલું ગોળ સમવસરણુ હોય છે.

હવે ચારસ સમવસરણુનું ગઠ વિગેરેનું પ્રમાણ કહે છે:—

ચરસે ઇગધણુસય—પિહુ વપ્પા સઢ્ઢકોસઅંતરિઆ ।

પઢમવિઆ વિઅતઙ્ઙઆ, કોસંતર પુવ્વમિવ સેસં ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(ચરસે) ચતુરસ-ચારસ સમવસરણુમાં (વપ્પા) બહારનો ગઠ ગણુતરીમાં લેવાનો ન હોવાથી બે ગઠની બન્ને બાજુની મળીને ચાર ભીંતો છે. તે દરેક (ઇગધણુસયપિહુ) એકસો ધનુષ પહોળી-બીડી હોવાથી ચારસો ધનુષ થયા. (પઢમવિઆ) પહેલા અને બીજા ગઠની વચ્ચે બન્ને બાજુનું મળીને (સઢ્ઢકોસ-અંતરિઆ) દોઢ ગાઉનું આંતરું છે. (વિઅતઙ્ઙઆ) બીજા અને ત્રીજા ગઠની વચ્ચે (કોસંતર) બન્ને બાજુનું મળી એક ગાઉનું આંતરું છે. (સેસં) બાકીનું (પુવ્વમિવ) પૂર્વની જેમ જાણવું. એટલે ત્રીજા ગઠની વચ્ચે એક ગાઉ અને છસો ધનુષનું આંતરું છે. તેમાં પૂર્વના ચારસો ધનુષ ભેળવતાં એક ગાઉ અને હજાર

ધનુષ એટલે દોઢ ગાઉ થાય, તે પૂર્વના અઢી ગાઉમાં ભેળવતાં ચાર ગાઉ (એક યોજન પ્રમાણ) સમવસરણ થાય છે.

વિશેષાર્થ:—અહીં વૃત્ત સમવસરણની જેમ એક તરફનું અર્ધ યોજનનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે.—બહારના પહેલા વપ્રની ભીંત ગણતરીમાં લેવાની નહોવાથી પહેલા અને બીજા ગઢની વચ્ચે પંદરસો ધનુષનું આંતરું છે. તેમાં પગથિયા છ હજાર^૧ સમજવા, પ્રતર સમજવું નહીં. પછી બીજા ગઢની ભીંત સો ધનુષ ભડી છે, અને બીજા ત્રીજા ગઢની વચ્ચે એક હજાર ધનુષનું આંતરું છે. તેમાં ચાર હજાર^૨ પગથિયા સમજવા, પ્રતર સમજવું નહીં. પછી ત્રીજા ગઢની ભીંત સો ધનુષ ભડી છે, અને ત્રીજા ગઢથી પીઠના મધ્ય ભાગ સુધી તેર સો ધનુષ છે. આ સર્વ એકત્ર કરવાથી ચાર હજાર ધનુષ એટલે અર્ધ યોજન થાય છે, એટલું જ બીજી બાજુ હોવાથી પૂર્ણ યોજન થાય છે. ૬.

સોવાળ સહસ દસ કર-પિહુચ્ચ ગંતું મુવો પદમવપ્પો ।

તો પન્ના ધણુ પયરો, તઓ અ સોવાળ પળ સહસા ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(મુવો) પૃથ્વી ઉપરથી (કરપિહુચ્ચ) એક એક હાથ પહોળા અને ઊંચા (સહસ દસ) દશ હજાર (સોવાળ) પગથિયા (ગંતું) જઈએ-ચડીએ ત્યારે (પદમવપ્પો) પહેલો ગઢ આવે છે. (તો) ત્યારપછી (પન્ના ધણુ) પચાસ ધનુષનો (પયરો) પ્રતર-સરખો ભૂમિભાગ આવે છે, (અ) અને (તઓ) ત્યારપછી એક એક હાથ પહોળા અને ઊંચા (પળ સહસા) પાંચ હજાર (સોવાળ) પગથિયા આવે છે. ૭.

તો વિય વપ્પો પન્ના-ધણુ પયર સોવાળ સહસ પળ તત્તો ।

તદ્ઓ વપ્પો છસ્સય-ધણુ ઇગકોસેહિં તો પીઠં ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(તો) ત્યારપછી (વિયવપ્પો) બીજો ગઢ આવે છે, ત્યારપછી (પન્નાધણુ) પચાસ ધનુષનો (પયર) પ્રતર આવે છે, (તત્તો) ત્યારપછી (સહસ પળ) પાંચ હજાર (સોવાળ) પગથિયા આવે છે, ત્યારપછી (તદ્ઓ)

૧-૨ આ છ હજાર ને ચાર હજાર પગથિયાની કલ્પના સમાસને અંગે કરેલી છે. એ પ્રમાણેની સંખ્યાનો પાઠ જોવામાં આવ્યો નથી.

શ્રીકાળલોકપ્રકાશમાં સમવસરણને અધિકારે ચોખંડા સમવસરણમાં પહેલા બીજા ગઢ વચ્ચેના ૧૩૦૦ ધનુષ્યના આંતરામાં ૨૫૦ યોજનનું પ્રતર ને ૧૨૫૦ ધનુષ્યમાં ૫૦૦૦ પગથિયા કહ્યા છે. બીજા ગઢની વચ્ચેના ૧૦૦૦ ધનુષ્યના આંતરામાં હાથહાથના પ્રમાણવાળા ૫૦૦૦ પગથિયા કેમ સમાય ? તેને માટે બહુશ્રુતને બળાવે છે.

ત્રીજો (વળ્લો) ગઠ આવે છે. (તો) ત્યારપછી (ઇગકોસેહિં) એક કોસ-ગાઉ અને (છસ્સયધણુ) છસો ધનુષ પ્રમાણની (પીઠ) ત્રીજા ગઠની વચ્ચેની પીઠ એટલે સમાન ભૂમિ આવે છે. ૮. (આ બંને ગાથાની હકીકત વૃત્ત સમવસરણ માટે જાણવી.)

ચડદાર તિસોવાણં, મજ્ઞે મણિપીઠયં જિણતણુચ્ચં ।

દો ધણુસય પિહુદીહં, સહ્હુકોસેહિં ધરણિઅલા ॥ ૯ ॥

અર્થ:—(મજ્ઞે) તે સમાન ભૂમિની મધ્યે (ચડદાર) ચાર દ્વાર અને (તિસોવાણં) ત્રણ ત્રણ પગથિયાવાળી (જિણતણુચ્ચં) જિનેશ્વરના શરીર જેટલી ઊંચી (મણિપીઠયં) મણિપીઠિકા હોય છે. તે (દો ધણુસય) બેસો ધનુષ (પિહુદીહં) પહોળી અને લાંબી-ચોરસ હોય છે, અને (ધરણિઅલા) પૃથ્વીતળથી (સહ્હુકોસેહિં) અઢી કોસ ઊંચી હોય છે. (ત્રણ ગઠના મળીને કુલ વીસ હજાર પગથિયા હોવાથી પાંચ હજાર ધનુષ એટલે અઢી કોસ થાય છે.) ૯.

જિણતણુબારણુચ્ચો, સમહિઅજોઅણપિહૂ અસોગતરૂ ।

તયહો ય દેવચ્છંદો, ચડ સીહાસણ સપયપીઠા ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—(જિણતણુબારણુચ્ચો) જિનેશ્વરના શરીરથી બારણુઓ ઊંચો અને (સમહિઅજોઅણપિહૂ) એક યોજનથી કાંઈક અધિક પહોળો-વિસ્તારવાળો (અસોગતરૂ) અશોક વૃક્ષ હોય છે, (ય) અને (તયહો) તેની નીચે (દેવચ્છંદો) દેવચ્છંદક હોય છે. તેની ઉપર (સપયપીઠા) પાદપીઠ સહિત (ચડ સીહાસણ) ચાર સિંહાસન હોય છે.

વિવેચન:—ઋષભદેવના સમવસરણમાં આ અશોક વૃક્ષ ત્રણ ગાઉ ઊંચો હોય છે, બીજા બાવીશ પ્રભુના સમવસરણમાં પણ તે જ પ્રમાણે તેમના શરીરથી બારણુઓ ઊંચો હોય છે અને વીર ભગવાનના સમવસરણમાં રહેલો અશોક વૃક્ષ બત્રીશ ધનુષ ઊંચો કહ્યો છે. ૧ તે આ પ્રમાણે-વીર પ્રભુનું શરીર સાત હાથ એટલે પોણા બે ધનુષ ઊંચું હોવાથી પોણા બેને બારણુ કરતાં એકવીશ ધનુષ થાય,

૧ બત્રીશ ધનુષ ઊંચો અશોક વૃક્ષ પાંચ સો ધનુષ ઊંચી ગઠની બીંતોની બહાર નીકળી શકે નહીં તેથી જે પ્રભુના શરીરને ૧૨ ગુણ કરતાં ૫૦૦ ધનુષ ન થાય ત્યાં પ્રભુના અતિશયથી બહાર નીકળે એમ માનવું. અથવા ગઠની ઊંચાઈ દરેક પ્રભુના શરીર પ્રમાણે હોય તો એક યોજનના વિસ્તારમાં વાંધો આવે નહીં. જુઓ ! મધ્યની મણિપીઠ દરેક પ્રભુનું શરીર પ્રમાણે ઊંચી જ હોય છે. વળી સમવસરણ નાનું નાનું થાય ને ગઠ પ્રથમ પ્રમાણે જ ઊંચા રહે તે પણ ઠીક લાગતું નથી.

તેટલો જાણે અશોક વૃક્ષ હોય છે, અને તેની ઉપર અગ્યાર ધનુષનો ચૈત્યવૃક્ષ? હોવાથી કુલ બત્રીશ ધનુષ થાય છે. ૧૦.

તદુવરિ ચઙ છત્તિઆ, પડિરૂવતિગં તહટ્ટચમરધરા ।

પુરઓ કણયકુસેસય—ટ્ટિઅ ફાલિઅધમ્મચક્કચઙ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—(તદુવરિ) તે ચારે સિંહાસન ઉપર (ચઙ) ચાર (છત્તિઆ) ઉપરાઉપર રહેલા ત્રણ ત્રણ છત્રો છે, તથા (પડિરૂવતિગં) પૂર્વ સિવાયના બીજા ત્રણ સિંહાસનો ઉપર વ્યંતરેંદ્રોએ વિકુર્વેલા પ્રભુના ત્રણ પ્રતિબિંબો હોય છે. (તહ) તથા (અટ્ટચમરધરા) દરેક બાબુના પ્રભુ પાસે બંને હોવાથી કુલ આઠ ચામરધારી દેવો હોય છે. તથા (પુરઓ) સિંહાસનની આગળ (કણયકુસેસયટ્ટિઅ) સુવર્ણકમળ ઉપર રહેલા (ફાલિઅ) સ્ફટિક રત્નના (ધમ્મચક્કચઙ) ચાર ધર્મચક્ર હોય છે. ૧૧.

ઙ્ગચ્છત્તમયરમંગલ—પંચાલીદામવેઙ્ગવરકલસે ।

પઙ્ગદારં મણિતોરણ—તિઅ ધૂવઘડી કુણંતિ વણા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(પઙ્ગદારં) ત્રણે ગઢના દ્વાર દ્વાર પ્રત્યે—ચારે બાબુના મળીને બાર દ્વારે (વણા) વાણવ્યંતર દેવો (ઙ્ગચ્છ) ધ્વજ, (છત્ત) છત્ર, (મયર) મકર, (મંગલ) અષ્ટમંગળ, (પંચાલી) પુતળી, (દામ) પુષ્પમાળા, (વેઙ્ગ) વેદિકા-ઓટલી, (વરકલસે) પૂર્ણ કળશ, (મણિતોરણતિઅ) મણિમય તોરણના ત્રિક અને (ધૂવઘડી) ધૂપની ઘટ્ટી—આ સર્વ વસ્તુઓ (કુણંતિ) કરે છે—વિકુર્વે છે. ૧૨.

જોયણસહસ્સદંડા, ચઙ્ગઙ્ગયા ધમ્મમાણગયસીહા ।

કકુમાઙ્ગુયા સઙ્ગવં, માણમિણં નિઅનિઅકરેણ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—તથા (જોયણસહસ્સદંડા) એક હજાર ચોળનના દંડવાળા અને (કકુમાઙ્ગુયા) નાની નાની ઘંટડીઓ અને ધ્વજોવાડે યુક્ત એવા (ધમ્મ-માણગયસીહા) ધર્મધ્વજ, માનધ્વજ, ગજધ્વજ અને સિંહધ્વજ નામના (ચઙ્ગઙ્ગયા) ચાર ધ્વજ ચારે દિશામાં અનુક્રમે સમવસરણની બહાર હોય છે. અહીં (સઙ્ગવં માણમિણં) આ સર્વ પ્રમાણ (નિઅનિઅકરેણ) પોતપોતાના હાથવડે બાણવું. એટલે જે પ્રભુનું સમવસરણ હોય તે પ્રભુના આત્માંગુણે બાણવું. ૧૩.

પવિસિઅ પુઙ્ગાઙ્ગ પહૂ, પયાહિણં પુઙ્ગઆસણ નિવિટ્ટો ।

પયપીઢઠવિયપાઓ, પણમિઅતિત્થો કહઙ્ગ ધમ્મં ॥ ૧૪ ॥

૧ જ્ઞાનોત્પત્તિનું વૃક્ષ તે ચૈત્યવૃક્ષ કહેવાય છે. તે વીર પ્રભુનું સાલવૃક્ષ હતું.

અર્થ:—(પહ) પ્રભુ (પુષ્પાઈ) પૂર્વ દિશાના દ્વારે (પવિસિઅ) પ્રવેશ કરી (પયાહિણં) ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી (પુષ્પાસણ) પૂર્વ દિશાના સિંહાસન પર (નિવિટ્ટો) બેસીને (પયપીઢઠવિયપાઓ) પાદપીઠ પર પગને સ્થાપન કરી (પણમિઅતિત્થો) ‘ નમો તિત્થસ્સ ’ એમ બોલી-તીર્થને નમસ્કાર કરીને પછી (ધમ્મં) ધર્મદેશનાને (કહ્હ) કહે છે. ૧૪.

મુણિ વેમાણિણિ સમણી, સમવણજોઙ્ગવણદેવિદેવતિઅં ।

કમ્પસુરનરિત્થિતિયં, ઠંતિગેયાઙ્ગિવિદિસાસુ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(અગેયાઙ્ગિવિદિસાસુ) અગ્નિ આદિક વિદિશાઓને વિષે (ઠંતિ) પર્ષદાઓ બેસે છે, તે આ પ્રમાણે—(મુણિ) સાધુઓ, (વેમાણિણિ) વૈમાનિક દેવીઓ અને (સમણી) સાધ્વીઓ—એ ત્રણ પર્ષદા પૂર્વ દિશાના દ્વારે પ્રવેશ કરી અગ્નિ-ખૂણામાં અનુક્રમે બેસે છે. પહેલા સાધુ, તેની પાછળ વૈમાનિકની દેવી અને તેની પાછળ સાધ્વી. (એમ અનુક્રમ સર્વત્ર જાણવો.) (સમવણજોઙ્ગવણદેવા) ભવનપતિની દેવીઓ, જ્યોતિષની દેવીઓ અને વાનવ્યંતરની દેવીઓ—એ ત્રણ પર્ષદાઓ દક્ષિણ દિશાના દ્વારે પ્રવેશ કરી નૈઋત્ય ખૂણામાં અનુક્રમે બેસે છે. (દેવતિઅં) તેના જ ત્રણ દેવો એટલે ભવનપતિ, જ્યોતિષ અને વાનવ્યંતર દેવો એ ત્રણ પર્ષદા પશ્ચિમ દિશાના દ્વારે પ્રવેશ કરી વાયવ્ય ખૂણામાં બેસે છે, તથા (કમ્પસુરનરિત્થિતિયં) વૈમાનિક દેવો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ, એ ત્રણ પર્ષદા ઉત્તર દિશાના દ્વારે પ્રવેશ કરી ઇશાન ખૂણામાં બેસે છે. (આ રીતે ચાર દિશાની મળીને બાર પર્ષદા સમજવી. તે સર્વ પર્ષદા પ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર કરીને પોતપોતાની પર્ષદામાં જાય છે.) ૧૫.

ચડદેવિ સમણી ઉદ્ધ—ટ્ટિઆ નિવિટ્ટા નરિત્થિસુરસમણા ।

ઇય પણ સગ પરિસ સુણં—તિ દેસણં પદમવપ્પંતો ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—બાર પર્ષદામાંની (ચડદેવિ) ચાર પ્રકારની (નિકાયની) દેવીઓ અને (સમણી) સાધ્વીઓ (ઉદ્ધટ્ટિઆ) બીજી રહે છે અને (નરિત્થિસુરસમણા) પુરુષો, સ્ત્રીઓ, ચાર પ્રકારના દેવો અને સાધુઓ (નિવિટ્ટા) બેસે છે. (ઇય) આ પ્રમાણે (પદમવપ્પંતો) પહેલા એટલે અંદરના વપ્રની મધ્યે રહેલી (પણ સગ) પાંચ અને સાત મળીને બાર (પરિસ) પર્ષદાઓ (દેસણં) પ્રભુની દેશનાને (સુણંતિ) સાંભળે છે. ૧૬.

ઇય આવસ્સયવિત્તી—વુત્તં ચુત્તીઙ્ગ પુણ મુણિ નિવિટ્ટા ।

દો વેમાણિણિ સમણી, ઉદ્ધા સેસા ઠિઆ ઉ નવ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(ઇય) આ પ્રમાણે—ઉપલી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે (આવસ્સય-

વિત્તીવુત્ત) આવશ્યકની વૃત્તિમાં-ટીકામાં કહ્યું છે, (પુણ) પરંતુ (ચુચીઈ) તેની ચૂર્ણિમાં તો એમ કહ્યું છે કે-(મુણિ) સાધુઓ (નિવિટ્ટા) ઉત્કટિક આસને બેસે છે, (દો વેમાણિણિ સમણી) વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ બે પર્ષદા (ડઢા) ઊભી રહે છે, (ડ) તથા (સેસા) બાકીની (નવ) નવ પર્ષદા (ટિઆ) બેસે છે. ૧૭.

બીઅંતો તિરિ ર્ઈસાણિ, દેવચ્છંદો અ જાણ તઈઅંતો ।

તહ ચરસે દુ દુ, વાવી કોણઓ વટ્ટિ ર્ઈક્કિા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(બીઅંતો) બીજા વપ્રની મધ્યે (તિરિ) તિર્યંચો રહે છે. (અ) તથા તેના (ર્ઈસાણિ) ઇશાન ખૂણામાં (દેવચ્છંદો) પ્રભુને વિશ્રામ લેવા માટે રત્નમય દેવચ્છંદ બનાવેલો હોય છે. તથા (તઈઅંતો) ત્રીજા એટલે બહારના વપ્રની અંદર (જાણ) વાહનો રહે છે. (તહ) તથા (ચરસે) ચતુરસ્ર સમ-વસરણની બહારના વપ્રની ચારે બાજુએ જમીન ઉપર (કોણઓ) ખૂણે ખૂણે (દુ દુ વાવી) બંને વાવો હોય છે, અને (વટ્ટિ) વૃત્ત-ગોળ સમવસરણમાં (ર્ઈક્કિા) એક એક વાવ હોય છે. ૧૮. (ચારસમાં પગથિયાની બે બાજુએ એક એક એમ ચારે દિશાએ બે બે હોય છે.)

પીઅ-સિઅ-રત્ત-સામા, સુર-વણ-જોઈ-ભવણા રયણવપ્પે ।

ધણુ-દંડ-પાસ-ગયહત્થ, સોમ-જમ-વરુણ-ધણયક્ષા ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(રયણવપ્પે) અંદરના રત્નમય વપ્રને વિષે અનુક્રમે પૂર્વાદિ ચાર દરવાજે (પીઅ) પીત, (સિઅ) શ્વેત, (રત્ત) રક્ત અને (સામા) શ્યામવર્ણવાળા (સુર) વૈમાનિક, (વણ) વાનવ્યંતર, (જોઈ) જ્યોતિષી અને (ભવણા) ભવનપતિ નિકાયના (ધણુ) ધનુષ, (દંડ) દંડ, (પાસ) પાશ અને (ગય) ગદાને (હત્થ) હાથમાં ધારણ કરનારા (સોમ) સોમ, (જમ) યમ, (વરુણ) વરુણ અને (ધણયક્ષા) ધનદ નામના દ્વારપાળો ઊભા રહે છે. ૧૯.

સમભુતી માટે યંત્ર

દ્વારપાળના નામ	નિકાય	વર્ણ	શસ્ત્ર	દિશા
૧. સોમ	વૈમાનિક	પીત	ધનુષ	પૂર્વ
૨. યમ	વાનવ્યંતર	શ્વેત	દંડ	દક્ષિણ
૩. વરુણ	જ્યોતિષ	રક્ત	પાશ	પશ્ચિમ
૪. ધનદ	ભવનપતિ	શ્યામ	ગદા	ઉત્તર

જય-વિજયા-ડજિય-અપરા-જિઅ ત્તિ સિઅ-અરુણ-પીઅ-નીલામા ।

વીણ દેવી જુઅલા, અમયં-કુસ-પાસ-મગરકરા ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(વીણ) બીજા વપ્રના ચાર દરવાજે એક સરખા નામવાળી (દેવી જુઅલા) બંને દેવીઓ પૂર્વાદિ દિશાના અનુક્રમે ઊભી રહે છે. તે (જય) જયા, (વિજયા) વિજયા, (અજિય) અજિતા અને (અપરાજિઅત્તિ) અપરાજિતા નામની, (સિઅ) શ્વેત, (અરુણ) રક્ત, (પીઅ) પીત અને (નિલામા) નીલ વર્ણવાળી તથા (અભય) અભય, (અંકુસ) અંકુશ, (પાસ) પાશ અને (મગરકરા) મકરાકાર શસ્ત્રને હાથમાં ધારણ કરનારી હોય છે. ૨૦.

સમન્વતી માટે યંત્ર.

બંને દ્વારપાલિકાના નામ	વર્ણ	શસ્ત્ર	દિશા
૧ જયા	શ્વેત	અભય ^૧	પૂર્વ
૨ વિજયા	રક્ત	અંકુશ	દક્ષિણ
૩ અજિતા	પીત	પાશ	પશ્ચિમ
૪ અપરાજિતા	નીલ	મકર	ઉત્તર

આ દેવીઓ કંઈ નિકાયની છે તે કહેલ નથી પણ ચારે નિકાયની પ્રથમ ગઠ પ્રમાણે સંભવે છે.

તદ્વઅ બહિ સુરા તુંબરુ—ખટંગિ—કવાલ—જડમડધારી ।
પુઘાઈદારવાલા, તુંબરુદેવો અ પડિહારો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(તદ્વઅ બહિ) ત્રીજા વપ્રની બહાર ચારે દરવાજે (તુંબરુ) તુંબરુ, (ખટંગિ) ખટંગી, (કવાલ) કપાલધારી અને (જડમડધારી) જટામુકુટધારી એ ચાર (પુઘાઈદારવાલા) પૂર્વાદિક દ્વારે ઊભા રહેનારા દ્વારપાળો હોય છે. (અ) તથા વળી (તુંબરુદેવો) તુંબરુ નામનો દેવ (પડિહારો) પ્રતિહાર છે, કારણ કે પ્રભુ પૂર્વદ્વારવડે પ્રવેશ કરે છે. ૨૧.

સામન્નસમોસરણે, એસ વિહી એજ જઈ મહિઢિસુરો ।

સવ્વમિણં એગો વિ હુ, સ કુણઈ ભયણેયરસુરેસુ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—(સામન્નસમોસરણે) સામાન્ય સમવસરણને વિષે (એસ વિહી) આ ઉપર કહ્યો તે સર્વ વિધિ બાણવો. (એટલે કે ચારે નિકાયના દેવો પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે જુદા જુદા કાર્ય કરે છે.) પરંતુ (જઈ) જો કોઈ (મહિઢિસુરો) મહર્દિક દેવ (એજ) આવે તો (સ) તે (એગો વિ હુ) એકલો પણ (સવ્વમિણં) આ સર્વ (કુણઈ) કરે છે અને (હયરસુરેસુ) મહર્દિક સિવાય બીજા દેવો

^૧ અભય એ શસ્ત્ર નથી પરંતુ કોઈ પણ જીવને અભયદાન આપતી વખતે જેમ હાથ કરવામાં આવે તેવી હસ્તાકૃતિ છે.

હોય તો (મયના) ભજના બાણવી એટલે કે તેઓ સમવસરણ કરી શકે પણ ખરા અને ન પણ કરી શકે. ૨૨.

પુઠ્વમજાયં જતથ ઉ, જતથેઙ્ગ સુરો મહિદ્ધિમઘવાઈ ।

તત્થોસરણં નિયમા, સયયં પુણ પાહિહેરાઈ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—(જતથ ઉ) વળી જ્યાં તે તીર્થંકરને આશ્રીને (પુઠ્ઠ) પહેલાં કોઈ વાર (અજાયં) સમવસરણ ન થયું હોય, તથા (જતથેઙ્ગ) જ્યાં (સુરો મહિદ્ધિમઘવાઈ) મહર્દિક દેવ કે ઇંદ્રાદિક (ણ્ગ) આવે, (તત્થ) ત્યાં તે (નિયમા) અવશ્ય (ઓસરણં) સમવસરણ કરે છે; (પુણ) અને (પાહિહેરાઈ) આઠ મહાપ્રાતિહાર્યાદિક તો (સયયં) નિરંતર હોય છે. ૨૩.

વિશેષમાં આ પ્રમાણે બાણવું—જે સાધુએ કોઈ વાર સમવસરણ બેયું ન હોય, તેણે બાર ચોજન દૂરથી પણ સમવસરણમાં આવવું જોઈએ, જો ન આવે તો તેને ચતુર્લઘુ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. તથા પ્રભુ પહેલી પોરિસી પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી દેશના આપે છે, ત્યારપછી ત્યાં રાજા મહારાજા તરફથી બળિનો પ્રવેશ થાય છે—બળિ લાવવામાં આવે છે. તે બળિ ઉછાળવામાં આવે છે. તેને દેવ, મનુષ્ય વિગેરે સર્વે યથાયોગ્ય ગ્રહણ કરે છે. તે બળિના પ્રભાવથી વર્તતા હોય તે સર્વ વ્યાધિઓ દૂર થાય છે અને છ માસ સુધી નવા વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થતા નથી. બળિક્ષેપ થઈ રહ્યા પછી પ્રભુ પહેલા વપ્રના ઉત્તર દિશાના દ્વારથી બહાર નીકળી બીજા વપ્રના ઇશાન ખૂણામાં રહેલા દેવચ્છંદકને વિષે વિશ્રાંતિ લેવા પધારે છે અને બીજા પોરિસીએ ગણધર મહારાજ પાદપીઠ ઉપર બેસીને ધર્મોપદેશ આપે છે. તેઓ પણ અસંખ્યાતા ભવ કહી શકે છે. ઇત્યાદિક વિસ્તાર શ્રી આવશ્યક સૂત્રાદિકથી બાણવો.

દુત્થિઅસમત્થઅત્થિઅ—જણપત્થિઅઅત્થસત્થસુસમત્થો ।

ઈત્થં થુઓ લહુ જણં, તિત્થયરો કુણડ સુ(સ)પયત્થં ॥૨૪॥

અર્થ:—(દુત્થિઅ) દુઃખ પામતા (સમત્થ) સમગ્ર (અત્થિઅજણ) અર્થીજનોના (પત્થિઅઅત્થસત્થ) પ્રાર્થિત-ઈચ્છિત અર્થોના સમૂહને આપવામાં (સુસમત્થો) અત્યંત સમર્થ એવા (તિત્થયરો) શ્રી તીર્થંકર દેવ (ઈત્થં) આ પ્રમાણે (થુઓ) સ્તુતિ કરાયા છે, તે ભગવાન (લહુ) શીઘ્રપણે (જણં) ભવ્ય પ્રાણીને (સુ (સ) પયત્થં) મોક્ષપદમાં રહેલા અથવા પોતાના પદમાં રહેલા (કુણડ) કરો. ૨૪.

॥ ઇતિ પૂર્વાચાર્યપ્રણીત સમવસરણ સ્તવ ॥

શ્રી ક્ષમાકુલકમ્

નમિઝ્ઞ પુવ્વપુરિસાણ, પસમરસસુઢિયાણ પયકમલં ।
નિયજીયસ્સણુસઢિં, કસાયવસગસ્સ વુચ્છામિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—(પસમરસસુઢિયાણ) પ્રશમરસમાં સારી રીતે રહેલા (પુવ્વપુરિસાણ) પૂર્વપુરુષોના (પયકમલં) ચરણકમલને (નમિઝ્ઞ) નમસ્કાર કરીને (કસાયવસગસ્સ) કષાયના વશ થયેલા (નિયજીયસ્સ) પોતાના જીવને સમજવા યોગ્ય (અણુસઢિં) શિક્ષાને (વુચ્છામિ) હું કહું છું. ૧.

ગયમેયજ્ઞમહામુણિ—ઁવંદગસીસાણ સાહુચરિયાઈં ।
સમરંતો કહ કુપ્પસિ, ઇત્તિયમિત્તે વિ રે જીવ ! ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(રે જીવ) હે જીવ ! (ગયમેયજ્ઞમહામુણિ) મહામુનિ ગજસુકુમાર તથા મેતાર્ય અને (ઁવંદગસીસાણ) સ્કંદકસૂરિના શિષ્યોના (સાહુચરિયાઈં) ઉત્તમ ચરિત્રોને (સમરંતો) સંભારતો થકો-બાણુતો સતો (ઇત્તિયમિત્તે વિ) આટલા માત્ર સહજ નિમિત્તથી પણ (કહ કુપ્પસિ) શા માટે કોપ કરે છે ? ૨.

પિચ્છસુ પાણવિનાસે વિ, નેવ કુપ્પંતિ જે મહાસત્તા ।
તુજ્ઞ પુણ હીણસત્તસ્સ, વયણમિત્તે વિ ંસ ઁવમા ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(પિચ્છસુ) તું જો ! (જે મહાસત્તા) જે મહાધૈર્યવાળા પુરુષો હોય છે તે તો (પાણવિનાસે વિ) પ્રાણનો નાશ થયે સતે પણ (નેવ કુપ્પંતિ) નિશ્ચે કોપ કરતા નથી (પુણ હીણસત્તસ્સ) અને હીણ સત્ત્વવાળા એવા (તુજ્ઞ) તારા જેવાને (વયણમિત્તે વિ) એક વચનમાત્રમાં પણ (ંસ ઁવમા) આવી જ ક્ષમા છે ને ? અર્થાત્ કેમ ક્ષમા રાખી શકતો નથી ? ૩.

અક્રોસ-હણણ-મારણ-ધમ્મબ્ભંસાણ બાલસુલભાણં ।
લાભં મન્નઢ ધીરા, જહુત્તરાણં અભાવસ્મિ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(બાલસુલભાણ) અજ્ઞાનીને સુલભ એવા (અક્કોસ) આકોશ, (હ્રણ) હનન, (મારણ) મારણ (ધમ્મઘ્મંસાણ) તથા ધર્મનો નાશ-તેના (જહુત્તરણ) અનુક્રમે (અમાવસ્મિ) અભાવમાં (ધીરા) ધીર પુરુષો (લામં મન્નહ) લાભ માને છે. એટલે અજ્ઞાનીના કરેલા આકોશમાં હનનાદિક તો નથી ક્યું ? અને હનન કરે તો હળુ મારણ તો નથી ક્યું—મરણ પમાડ્યા તો નથી ? કદી મૃત્યુ પમાડે તો પણ મારો ધર્મબ્રંશ તો કર્યો નથી ? એમ ઉત્તરોત્તર અભાવથી લાભને માને છે અર્થાત્ મૃત્યુ પર્યંતના કષ્ટમાં પણ ક્રોધ કરતા નથી. ૪

રે જીવ ! સુહદુહેસુ, નિમિત્તમિત્તં પરો જીયાણં પિ ।

સકયફલં મુંજંતો, કીસ મુહા કુપ્પસિ પરસ્સ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(રે જીવ) હે જીવ ! (જીયાણં પિ) જીવોના એટલે પ્રાણીઓના (સુહદુહેસુ) સુખ દુઃખને વિષે (પરો) અન્ય મનુષ્ય તો (નિમિત્તમિત્તં) નિમિત્ત માત્ર જ છે, તેથી (સકયફલં) પોતાના કરેલા કર્મના ફળને (મુંજંતો) ભોગવતો થકો (પરસ્સ) બીજા ઉપર (કીસ મુહા) શા માટે ક્રોધ (કુપ્પસિ) કોપ કરે છે ? ૫.

કોહવસદ્દે મંતે !, જીવે કિં જણહ્ ઇય વિજાણંતો ।

ભગવદ્વયણં નિલ્લજ્જ, દેસિ કોવસ્સ અવગાસં ॥ ૬ ॥

અર્થ:—‘ (મંતે) હે ભગવન્ ! (કોહવસદ્દે) ક્રોધને આધીન થયો થકો (જીવે) જીવ (કિં જણહ્ ?) શું ઉત્પન્ન કરે છે ? ’ એના ઉત્તર માટેનું (ઇય ભગવદ્વયણં) આ ભગવતીનું વચન (વિજાણંતો) બાણુતો થકો પણ (નિલ્લજ્જ) હે નિર્લજ્જ ! (કોવસ્સ) ક્રોધને (અવગાસં) અવકાશ કેમ (દેસિ) આપે છે ? ૬.

શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં ક્રોધ કરતો જીવ અનેક પ્રકારના માઠા કર્મને આંધે છે વિગેરે સ્પષ્ટ કહેલું છે તે પાઠ સાથે કહે છે—

કોહવસદ્દે મંતે જીવે કિં બંધહ્ ? કિં પકરેહ્ ? કિં ચિણોહ્ ?
કિં ઉવચિણોહ્ ? ગોયમા ! કોહવસદ્દેણં જીવે આઠઅવજ્ઞાઓ
સત્તકમ્મપગડિઓ સિઢિલબંધણવદ્ધાઓ ઘણિયબંધણવદ્ધાઓ
પકરેહ્ । હસ્સકાલઠિહ્આઓ દીહકાલઠિહ્આઓ પકરેહ્ । મંદા-
ણુભાગાઓ તિવ્વાણુભાગાઓ પકરેહ્ । અપ્પપણ્ણસગાઓ બહુપણ્ણ-

સગાઓ પકરેઈ । આડઅં ચ ણં કમ્મં સિઅ બંધઈ સિઅ નો
બંધઈ । અસાયા વેઅણિજ્ઞં ચ ણં કમ્મં ભુજ્ઞો ભુજ્ઞો ઉવચિણોઈ ।
અણાઈયં ચ ણં અણવયગ્ગં દીહમદ્ધં ચાડરંતં સંસારકંતારં
અણુપરિયદ્દઈ ॥

અર્થ:—(કોહવસદ્દે મંતે) ‘હે ભગવન્ ! ક્રોધને આધીન થયેલો (જીવે
કિં બંધઈ) છવ શુ ળાંધે ? (કિં પકરેઈ) શુ કરે ? (કિં વિણોઈ) શુ એકહું કરે ?
(કિં ઉવચિણોઈ) શુ વિશેષે એકહું કરે ? ’ (ગોયમા) ‘હે ગૌતમ ! (કોહવસદ્દેણં જીવે)
ક્રોધને વશ થયેલો છવ (આડઅવજ્ઞાઓ) આયુષ્ય કર્મ વર્ણને (સત્તકમ્મપગડિઓ)
સાત કર્મની પ્રકૃતિઓ (સિદ્ધિલબંધણબદ્ધાઓ) શિથિલ બંધનથી ળાંધેલીઓને
(ધણિયબંધણબદ્ધાઓ પકરેઈ) ગાઠ બંધનવાળીઓ કરે છે. (હસ્સકાલઠિઈઆઓ)
થોડા કાળની સ્થિતિવાળીને (દીહકાલઠિઈઆઓ પકરેઈ) લાંબાકાળની સ્થિતિવાળી
કરે છે. (મંદાણુભાગાઓ) મંદ આણુભાગ(રસ)વાળી ળાંધેલીને (તિદ્ધાણુભાગાઓ
પકરેઈ) તીવ્ર અનુભાગ(રસ)વાળી કરે છે. (અપ્પપ્પસગાઓ) થોડા પ્રદેશવાળીઓને
(બહુપ્પસગાઓ પકરેઈ) ઘણા પ્રદેશવાળી કરે છે. (આડઅં ચ ણં કમ્મં સિઅ બંધઈ,
સિઅ નો બંધઈ) આયુષ્યકર્મને કવચિત્ ળાંધે, કવચિત્ ન પણ ળાંધે. (અસાયા-
વેયણિજ્ઞં ચ ણં કમ્મં ભુજ્ઞો ભુજ્ઞો ઉવચિણોઈ) અશાતાવેદનીય કર્મને વારંવાર
એકહું કરે છે-ળાંધે છે. (અણાઈયં ચ ણં અણવયગ્ગં^૧) અનાદિ અનંત એવા
(દીહમદ્ધં^૨) દીર્ઘ-લાંબા કાળવાળા (ચાડરંતં^૩) ચાર ગતિવાળા (સંસારકંતારં
અણુપરિયદ્દઈ) સંસારરૂપ અટવીમાં ભમે છે. ’

પદમં ચિય તં જંતું, કોહગ્ગી ડહઈ જત્થ ઉવવજ્ઞે ।

તત્થુપ્પન્નો તં ચેવ, ઇંધણં ધૂમકેડ વ્વ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(ધૂમકેડ વ્વ) જેમ અગ્નિ (જત્થ ઉવવજ્ઞે) જ્યાં ઉત્પન્ન થાય
છે, (તત્થુપ્પન્નો) ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને (પદમં) પ્રથમ તો (તં ચેવ ઇંધણં)
તે જ કાષ્ટને (ડહઈ) બાળે છે; (કોહગ્ગી) તેમ ક્રોધરૂપી અગ્નિ (પદમં) પ્રથમ
(જત્થ ઉવવજ્ઞે) જે પ્રાણીના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (તત્થુપ્પન્નો) ત્યાં
ઉત્પન્ન થઈને (ચિય) નિશ્ચે (તં જંતું) તે પ્રાણીના આત્મિક ગુણોને (ડહઈ)
બાળે છે. ૭.

૧ અનવદમ્પ્ર-અનંત. ૨ દીર્ઘાધ્વાનં. ૩ ચાતુર્ગતિકં.

રે જીવ ! કસાયહુઆસણેણ દહે ચારિત્તઘરસારે ।

ભમિહિસિ ભવકંતારે, દીણમણો દુત્થિઝ વ્વ તુમં ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(રે જીવ) હે જીવ ! (કસાયહુઆસણેણ) કષાયરૂપી અશિવહે કરીને (ચારિત્તઘરસારે) ચારિત્રરૂપી ઘરસાર-ઘરમાંહેની સાર સાર વસ્તુ (દહે) બળ્યે છતે (તુમં) તું (ભવકંતારે) ભવાટવીમાં (દીણમણો) દીન મનવાળો થઈને (દુત્થિઝ વ્વ) દુઃખીયાની માફક (ભમિહિસિ) ભમીશ. ૮.

इहयं चिय पच्चक्खं, दुक्खमिणं तुज्झ कोहवसगस्स ।

जं पुण परंमि लोए, तं जाणइ जीव ! सव्वन्नू ॥ ९ ॥

અર્થ:—(જીવ) હે જીવ ! (કોહવસગસ્સ) ક્રોધને આધીન એવા (તુજ્ઞ) તને પ્રથમ તો (દુક્ખમિણં) આ દેખાતું દુઃખ (इहयं चिय) અહિ આ ભવમાં જ (पच्चक्खं) પ્રત્યક્ષ છે. (जं पुण) અને જે (परंमि लोए) પરલોકમાં-પરભવમાં દુઃખ પ્રાપ્ત થવા સંભવ છે (तं) તે દુઃખને તો (सव्वन्नू) સર્વજ જ (जाणइ) જાણે છે. ૯.

न मुणंति परं अप्पं, कयमकयं सुंदरं च इयरं वा ।

धणमित्तनासमरणं, वेरं न गणंति कोहंधा ॥ १० ॥

અર્થ:—(કોહંધા) ક્રોધથી અંધ બની ગયેલા મનુષ્યો (પરં અપ્પ) પરને તથા પોતાને (ન મુણંતિ) જાણતા નથી, (કયમકયં) કૃત્યને તથા અકૃત્યને જાણતા નથી, (સુંદરં ચ ઇયરં વા) સારું અથવા નરસું જાણતા નથી, (ધણમિત્તનાસમરણં) તેમજ ધનનાશ, મિત્રનાશ તથા મરણ અને (વેરં ન ગણંતિ) વૈર વિગેરેને પણ જાણતા નથી. ૧૦.

सपरोभयाण संताव—कारओ कुगइगमणहेऊ अ ।

पीईवुच्छेअकरो, कोहो तवनियमवणदहणो ॥ ११ ॥

અર્થ:—(કોહો) ક્રોધ છે તે (સપરોભયાણ) પોતાને અને પરને તેમજ ઉભયને (સંતાવકારઓ) સંતાપનો કરનાર છે, (કુગઇગમણહેઊ અ) તેમજ કુગતિની પ્રાપ્તિનું-દુર્ગતિમાં ભ્રમણનું કારણ છે, (પીઈવુચ્છેઅકરો) તથા પ્રેમનો નાશ કરનાર છે અને (તવનિયમવણ) તપ નિયમરૂપ વનને (દહણો) આગનારો છે. ૧૧.

જં અજિયં ચરિત્તં, દેસૂળાણ વિ પુવ્વકોડીણ ।

તં પિ હુ કસાયમિત્તો, હારેઙ્ગ નરો મુહુત્તેણં ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(જં) જે (ચરિત્તં) ચારિત્ર (દેસૂળાણ વિ પુવ્વકોડીણ) દેશે ઊણા કેટિ પૂર્વ પર્થત (અજિયં) ઉપાર્જન કરેલું એટલે પાળેલું હોય (તં પિ હુ) તે ચારિત્રને પણ નિશ્ચે (મુહુત્તેણં) એક મુહૂર્ત માત્રમાં (કસાયમિત્તો) ક્રોધને આધીન થયેલો (નરો) મનુષ્ય (હારેઙ્ગ) હારી જાય છે—નાશ કરે છે. ૧૨.

જં અજિયં સમીપલ્લવેહિ તવનિયમબંભમાઙ્ગહિં ।

મા હુ તયં કલહંતા, ઉલ્લિચહ સાગપત્તેહિં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(સમીપલ્લવેહિ) શમીવૃક્ષના નાના સરખા પાંદડાવડે કરીને (તવનિયમબંભમાઙ્ગહિં) તપ, નિયમ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરેથી (જં અજિયં) જે કાંઈ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું એટલે એકદું કર્યું; (તયં કલહંતા) તેને કલહ-ક્રોધ કરતો થકો તું (સાગપત્તેહિં) સાગવૃક્ષના પાંદડાવડે (મા હુ ઉલ્લિચહ) ઉડાડી નાખ માં. ૧૩. (શમીવૃક્ષના પત્ર બહુ નાના હોય છે; તેના વડે બહુ થોડું એકદું થાય છે, તેને સાગવૃક્ષના બહુ મોટા પાંદડાવડે ઉડાડતા ક્ષણમાં બધું ઉડી જાય છે.)

પઢઽ સુઅં ધરઽ વયં, કુળઽ તવં ચરઽ બંભચેરાઙ્ગ ।

તહ વિ તયં સઘં પિ હુ, નિરત્થયં કોહવસગસ્સ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—(સુઅં) શ્રુત (પઢઽ) ભણે, (વયં) મત (ધરઽ) ધારણ કરો, (તવં) તપ (કુળઽ) કરો, (બંભચેરાઙ્ગ) બ્રહ્મચર્યાદિક (ચરઽ) આચરો (તહ વિ) તો પણ (તયં સઘં પિ હુ) તે સર્વ (કોહવસગસ્સ) ક્રોધને આધીન થયેલા મનુષ્યને (નિરત્થયં) નિરર્થક થાય છે અર્થાત્ ક્રોધ કરવાથી સર્વ ધર્મને સહજમાં નાશ થાય છે. ૧૪.

જઙ્ગ જલઙ્ગ લોણ જલઽ, કુસત્થપવણાહઓ કસાયગ્ગી ।

તં ચુજ્જં જં જિણવયણ—વારિસિત્તો વિ પજ્જલઙ્ગ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—(જઙ્ગ) જે (લોણ) લોકમાં (કુસત્થપવણાહઓ) કુશાસ્ત્રરૂપ પવનથી હણાયેલો (કસાયગ્ગી) કષાયરૂપી અગ્નિ (જલઙ્ગ) બળે તો તે (જલઽ) ભલે બળે, પરંતુ (જં જિણવયણ) જે જિનેશ્વરના વચનરૂપી (વારિસિત્તો વિ) પાણીથી સીંચાયા છતાં પણ (પજ્જલઙ્ગ) કષાયરૂપી અગ્નિ બળે (તં ચુજ્જં) તે આશ્ચર્ય છે. ૧૫.

હયમમ્હાણં નાણં, હયમમ્હાણં મણુસ્સમાહપ્પં ।

જં કિર લદ્ધવિવેગા, વિચિટ્ઠિમો બાલબાલુ ઠ્ઠવ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(અમ્હાણં નાણં) અમારું જ્ઞાન (હયં) હણાયું, (અમ્હાણં મણુ-સ્સમાહપ્પં) અમારું મનુષ્યપણું મહત્ત્વ પણ (હયં) હણાયું, (જં કિર લદ્ધવિવેગા) કારણ કે અમે નિશ્ચયે વિવેક મેળવ્યા છતાં પણ (બાલબાલુ ઠ્ઠવ) અજ્ઞાની બાળકની માફક (વિચિટ્ઠિમો) ચેષ્ટા કરીએ છીએ. ૧૬.

પઠિઅસ્સ તસ્સ મુણિઅસ્સ તસ્સ સિદ્ધંતસુદ્ધબોહસ્સ ।

સુહગુરુઠ્ઠવણ્ણસસ્સ ય, અવસાણં ઇરિસં જીવ ! ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(જીવ) હે જીવ ! (પઠિઅસ્સ) તેં ભણેલ (તસ્સ મુણિઅસ્સ) તથા તેં જાણેલ (તસ્સ સિદ્ધંતસુદ્ધબોહસ્સ) તથા તને થયેલ તે સિદ્ધાંતનો શુદ્ધ બોધ (ય) વળી તેં સાંભળેલો (સુહગુરુઠ્ઠવણ્ણસસ્સ) શુભ ગુરુનો ઉપદેશ તે સર્વનું (અવસાણં) પરિણામ શું (ઇરિસં) આવું આવ્યું ? અર્થાત્ એ બધું છતાં પણ તું કોઈ તજને સમતાને ભજી શક્યો નહીં ? ૧૭.

અપ્પવિસુદ્ધિનિમિત્તં, કિલિસ્સસે તા ચણ્ણસુ કોવરિઝ્ઞ ।

વિમલત્તમહિલસંતો, કહ મજ્જસિ પંકિલજલંમિ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(અપ્પવિસુદ્ધિનિમિત્તં) હે જીવ ! આત્માની વિશુદ્ધિ માટે જો તું (કિલિસ્સસે તા) કલેશ પામે છે—ખેદ કરે છે તો (કોવરિઝ્ઞ) ક્રોધરૂપ શત્રુનો (ચણ્ણસુ) ત્યાગ કર. (વિમલત્તમહિલસંતો) નિર્મળપણાને ઈચ્છતો તું (પંકિલજલંમિ) કાદવવાળા જળમાં (કહ મજ્જસિ) શા માટે ખૂડે છે ? ૧૮.

એગસ્સ વિ નિઅહિઅયસ્સ જીવ ! વિનિવારણે જહ્ઞ ન સત્તી ।

તા કહણુ પારભવિઅં, મહારિવિનિવારણં તુજ્ઞ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(જીવ) હે જીવ ! (એગસ્સ) એક (નિઅહિઅયસ્સ વિ) પોતાના હૃદયને પણ (વિનિવારણે) શાંત કરવામાં (જહ્ઞ ન સત્તી) જો તારી શક્તિ નથી (તા) તો (તુજ્ઞ) તારાથી (પારભવિઅં) પરભવમાં હેરાન કરનારા (મહારિ-વિનિવારણં) મોટા શત્રુ ક્રામક્રોધાદિકનું નિવારણ (કહણુ) શી રીતે થશે ? ૧૯.

સઠ્ઠ્ઠો વિ ઇહ પસંતો, પસંતજણમજ્ઞસંઠિઓ સંતો ।

સહ્ઞ કોવકારણે જો, અકોહણો સો ઇહ પસંતો ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(હહ) આ લોકમાં (પસંતજનમજ્જસંઠિઓ સંતો) શાંતજનોના મધ્યમાં રહેલો સતો (સઘો વિ પસંતો) સર્વજન શાંત હોય છે, પણ (જો) જે (કોવકારણે સહ) ક્રોધના કારણે ઉપસ્થિત થયે છતે (અકોહણો) ક્રિયિત પણ ક્રોધી ન થાય (સો હહ પસંતો) તે જ ઇહાં ખરેખરે શાંત ગણાય છે. ૨૦.

જહ્નુ યમસિ દોસવંતે, તા તુહ ચંતીહ્ હોહ્ અવગાસો ।

અહ ન ચમસિ તા તુહ, અવિસયાહ્ ચંતીહ્ વાવારો ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(જહ્નુ) જે તું (દોસવંતે) દોષવંતને એટલે દોષવંત ઉપર (ચમસિ) ખમીશ-ક્ષમા કરીશ (તા તુહ ચંતીહ્) તો જ તારામાં ક્ષમાનો (અવગાસો) અવકાશ-વ્યાપાર (હોહ્) થશે. (અહ ન ચમસિ) પણ જે તેને નહીં ખમે (તા તુહ) તો તારે (ચંતીહ્ વાવારો) ક્ષમાનો વ્યાપાર (અવિસયાહ્) વિષય વિનાનો થશે, અર્થાત્ અપરાધીને ક્ષમા કરવી તે જ ક્ષમાનો વ્યાપાર છે, અન્યથા તેના વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ જ નથી. ૨૧.

જહ્નુ યમસિ તો નમિજ્જસિ, છજ્જહ્નુ નામં પિ તુહ ચમાસમણો ।

અહ ન ચમાસિ ન નમિજ્જસિ, નામં પિ નિરત્થયં વહસિ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—હે જીવ ! (જહ્નુ યમસિ) જે તું ક્ષમા કરીશ (તો નમિજ્જસિ) તો તું અન્યથા વંદાઈશ અર્થાત્ તો તને ખીજા નમશે અને (તુહ ચમાસમણો) તારું ક્ષમાશ્રમણ (નામં પિ) નામ પણ (છજ્જહ્નુ) શોભશે. (અહ ન ચમાસિ) અને જે ક્ષમા નહિં કરે તો (ન નમિજ્જસિ) અન્યથા વંદાઈશ નહીં અને (નામં પિ) ક્ષમાશ્રમણ એ નામને પણ (નિરત્થયં વહસિ) ફેગટ વહન કરનારો ઠરીશ. ૨૨.

દહ્નો અ તવો ફુસિઓ અ, સંયમો મહ્લિઅં ચ ચારિત્તં ।

હારવિઅં સામન્નં, કોહકસાયં વહંતેણ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—હે જીવ ! (કોહકસાયં વહંતેણ) ક્રોધ નામના કષાયને વહન કરતા એવા તે (તવો) તપને (દહ્નો અ) ખાળી દીધું, (સંયમો) સંયમનો (ફુસિઓ અ) નાશ કર્યો, (ચારિત્તં) ચારિત્રને (મહ્લિઅં ચ) મલિન કર્યું અને (સામન્નં) શ્રમણપણું (હારવિઅં) ખોઈ નાખ્યું અર્થાત્ ક્રોધથી તારું સર્વ નષ્ટ થયું. ૨૩.

કોહાનલવસગાણં, પસમામયમાવિયાણ ય હવંતિ ।

ઇહયં ચિય દોસગુણા, નાયમચંકારિભદ્ધિત્તિ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—(કોદાનલવસગાળં) કેધરૂપ અગ્નિને વશ થયેલા અને (પસ-
મામયમાવિયાણ ચ) પ્રશમરૂપ અમૃતથી ભાવિત થયેલા મનુષ્યોને (દોસગુણા)
દોષ અને ગુણ (દ્વયં ચિય) આ લોકમાંજ પ્રત્યક્ષ (હવંતિ) જણાય છે. તેની
ઉપર (નાયમચંકારિભટ્ટિતિ) અવચંકારી ભટ્ટાનું દષ્ટાંત છે. ૧ ૨૪

एअं खंतीकुलयं, दुहमजीवाण सासणं अहवा ।

जो परिभावइ सम्मं, सो पावइ पसमवररणं ॥ २५॥

અર્થ:—(દુહમજીવાણ સાસણં) જે પ્રાણી દુઃખે દમવા યોગ્ય હોય તેને
દમનાર (અહવા) અથવા અપૂર્વ શિક્ષણરૂપ (एअं खंतीकुलयं) આ ક્ષમાકુલકને
(जो) જે (सम्मं) સારી રીતે (परिभावइ) ભાવે છે—વિચારે છે (सो) તે
પ્રાણી (पसमवररणं) શ્રેષ્ઠ એવા પ્રશમરૂપ રત્નને (पावइ) પામે છે.

इति क्षमाकुलकं सार्थं संपूर्णं.

इन्द्रियविकार(विषयकषाय)निरोधकुलकम्

रज्जाइ भोगतिसिया, अट्टवसट्टा पडंति तिरिणसुं ।

जाईमएण मत्ता, किमिजाई चेव पावंति ॥ १ ॥

અર્થ:—રાજ્યાદિક ભોગતૃષ્ણાવાળા મનુષ્યો (અટ્ટવસટ્ટા) આર્તધ્યાનને
વશ થઈને (તિરિણસું) તિર્યંચયોનિમાં (પડંતિ) પડે છે એટલે ઉત્પન્ન થાય છે.

દરેક પ્રકારના મદથી કેવી જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? તે કહે છે:—

(जाईमएण मत्ता) ૧ જાતિના મદે કરીને મદોન્મત્ત થયેલા જીવો (किमिजाई
चेव) કૃમિ જાતિને એટલે વિકલેંદ્રિયપણાને નિશ્ચે (पावंति) પામે છે. ૧.

कुलमत्ति सियालत्ते, उट्टाईजोणि जंति रूवमए ।

बलमत्ते वि पयंगा, बुद्धिमए कुक्कडा हुंति ॥ २ ॥

અર્થ:—(કુલમત્તિ) ૨ કુળમદવાળા (સિયાલત્તે) શિયાળીયા થાય છે.
(रूवमए) ૩ રૂપના મદવાળા (उट्टाईजोणि) ઉંટ વિગેરેની યોનિમાં (जंति)

૧ આ દષ્ટાંત અમારી છપાવેલી ક્ષમાકુલકાદિ સંગ્રહની શુકમાં છે.

ઉત્પન્ન થાય છે. (બલમત્તે વિ) ૪ બળમદ્વાળા (પયંગા) પતંગીયા થાય છે. (બુદ્ધિમણ) ૫ બુદ્ધિના મદ્વાળા (કુક્કડા હંતિ) કુકડા થાય છે. ૨.

રિદ્ધિમણ સાળાઈ, સોહગ્ગમણ સપ્પકાગાઈ ।

નાળમણ બહ્લા, હવંતિ મય અઢ અહ્દુઢા ॥ ૩ ॥

અર્થ:—(રિદ્ધિમણ) ૬ ઋદ્ધિના મદે કરીને (સાળાઈ) શ્વાન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (સોહગ્ગમણ) ૭ સૌભાગ્યના મદે કરીને (સપ્પકાગાઈ) સર્પ તથા કાગડા વિગેરે થાય છે અને (નાળમણ) ૮ જ્ઞાનના મદે કરીને (બહ્લા) બળદ (હવંતિ) થાય છે. (અઢ) આ આઠ (મય) મદો (અહ્દુઢા) અતિ દુષ્ટ છે. ૩.

કોહણસીલા સીહા, માયાવી વગત્તણમ્મિ વચ્ચંતિ ।

લોહિલ્લ મૂસગત્તે, એવ કસાણહિં ભમડંતિ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(કોહણસીલા) ક્રોધના સ્વભાવવાળા (સીહા) સિંહયોનિમાં ઉપજે છે. (માયાવી) માયાવી જીવ (વગત્તણમ્મિ) બગલાપણાને (વચ્ચંતિ) પામે છે, (લોહિલ્લ) લોહી જીવો (મૂસગત્તે) ઉદર થાય છે. (એવ) એ પ્રમાણે (કસાણહિં) કષાયવડે કરીને જીવ (ભમડંતિ) સંસારનાં પરિભ્રમણ કરે છે. (માન-મદ કષાય માટે ઉપર કહી આવ્યા છે.) ૪

માણસદંડેણ પુણો, તંદુલમચ્છા હવંતિ મણદુઢા ।

સુયતિત્તરલાવાઈ, હોઝ વાયાઈ વજ્જંતિ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(પુણો) વળી (માણસદંડેણ) મનોદંડ વડે કરીને પ્રાણી (મણદુઢા) દુષ્ટ મનવાળા (તંદુલમચ્છા હવંતિ) તંદુળીયા મચ્છ થાય છે. (વાયાઈ) વચન-દંડે કરીને (સુયતિત્તરલાવાઈ હોઝ) પોપટ, તેતર અને લાવક વિગેરે થંધને (વજ્જંતિ) કર્મબંધ કરે છે. ૫

કાણ મહામચ્છા, મંજારા ઝ હવંતિ તહ કૂરા ।

તં તં કુણંતિ કમ્મં, જેણ પુણો જંતિ નરણસુ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(કાણ મહામચ્છા) કાયદંડે કરીને મોટા મચ્છ (મગર) (તહ) તથા (કૂરા) કૂર એવા (મંજારા ઝ હવંતિ) ગિલાડા વિગેરે થાય છે અને (તં તં) તે તે ભવોમાં (કમ્મં) એવા કર્મને (કુણંતિ) કરે છે કે (જેણ પુણો) જેથી ફરીફરીને (નરણસુ) નરકમાં (જંતિ) જાય છે. ૬.

**ફાસિંદિયદોસેણં, વણસૂયરત્તણમ્મિ જંતિ જીવાવિ ।
જીહાલોલુઅ વગ્ધા, ઘાણવસા સપ્પજાઈસું ॥ ૭ ॥**

અર્થ:—(ફાસિંદિયદોસેણં) સ્પર્શેન્દ્રિયના દોષથી (જીવાવિ) જીવો (વણસૂયરત્તણમ્મિ જંતિ) વનમાં ભુડપણાને પામે છે, (જીહાલોલુઅ વગ્ધા) નિહવાઈન્દ્રિયના લોહુપી વાઘ થાય છે, (ઘાણવસા) દ્વાણુઈન્દ્રિયના વશથી (સપ્પજાઈસું) સર્પની જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૭.

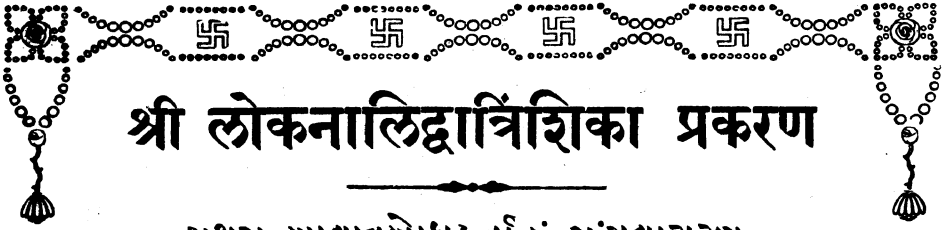
**નયણિંદિય પયંગા, હુંતિ પુણ મયાં સવણદોસેણ ।
एए पंच वि निहणं, वयंति पंचिंदिएहि पुणो ॥ ૮ ॥**

અર્થ:—(નયણિંદિય પયંગા) ચક્ષુઈન્દ્રિયના દોષથી પતંગીયા થાય છે. (પુણ) અને (સવણદોસેણ) શ્રોત્રઈન્દ્રિયના દોષથી (હુંતિ મયા) મૃગ થાય છે. (एए पंच वि) આ પાંચે પ્રકારના પ્રાણીઓ (पंचिंदिएहि पुणो) પાંચ ઈન્દ્રિય પૈકી એકેક ઈન્દ્રિયના દોષથી ફરીફરીને (निहणं वयंति) મરણને પામે છે. ૮

**जत्थ य विसयविराओ, कसायचाओ गुणेषु अणुराओ ।
किरियासु अप्पमाओ, सो धम्मो सिवसुहो लोए ॥ ૯ ॥**

અર્થ:—(જત્થ ય) જે ધર્મમાં (વિસયવિરાઓ) વિષયો ઉપર વિરક્તાભાવ હોય (વૈરાગ્ય હોય), (કસાયચાઓ) કષાયનો ત્યાગ હોય, (ગુણેસુ અણુરાઓ) ગુણો ઉપર પ્રીતિ હોય અને (કિરિયાસુ અપ્પમાઓ) ક્રિયા કરવામાં અપ્રમાદ હોય (સો ધમ્મો) તે ધર્મ (લોએ) લોકને વિષે (સિવસુહો) મોક્ષસુખને આપનારો થાય છે. ૯. (સિવસુહોવાઓ) એવો પણ પાઠ છે તેથી તે ચાર પ્રકારનો ધર્મજ શિવસુખનો સ્પષ્ટ ઉપાય છે.

ઈતિ ઈન્દ્રિયવિકારાદિ નિરોધ
કુલક સાર્થ સંપૂર્ણ.

પ્રથમ ખાલાવબોધકર્તાનું મંગલાચરણ

**શ્રીમદાસં પ્રણમ્યાદૌ, જગતઃ સ્થિતિદર્શકમ્ ।
વક્ષ્યે લોકવિચારસ્ય, વાર્ત્તિકં સમયાનુગમ્ ॥**

અર્થઃ—(જગતઃ) જગતના (સ્થિતિદર્શકં) સ્વભાવને દેખાડનારા (શ્રી-મદાસં) શ્રી વીતરાગ ભગવાનને (આદૌ) પ્રથમ (પ્રણમ્ય) નમસ્કાર કરીને (લોકવિચારસ્ય) આ લોકના વિચારનું (વાર્ત્તિકં) વ્યાખ્યાન (સમયાનુગમ્) સમયને અનુસારે એટલે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે (વક્ષ્યે) હું કહીશ.

**જિણદંસણં વિણા જં, લોઅં પૂરંત જમ્મમરણેહિં ।
મમઇ જિઓઽણંતભવે, તસ્સ સરૂવં કિમવિ વુચ્છં ॥ ૧ ॥**

અર્થઃ—(જિણદંસણં) શ્રી તીર્થંકર દેવના કહેલા સમ્યક્ત્વ દર્શન અથવા તીર્થંકરનું દર્શન તે (વિણા જં) વિના જે (જમ્મમરણેહિં) જન્મ તથા મરણે કરી, (લોઅં) લોક એટલે સામાન્યપણે ચૌદ રાજલોકને (પૂરંત) પૂરતો થકો (અણંતભવે) અનંતભવ પ્રત્યે (મમઇ જિઓ) જીવ ભમે છે. (તસ્સ સરૂવં) તે લોકનું સ્વરૂપ-આકાર, લાંબાઈ, પહોળાઈ તથા જાડાઈ (કિમવિ) કાંઈક-કિંચિન્માત્ર (વુચ્છં) કહું છું ॥ ૧ ॥

અનંતપ્રદેશી અલોકાકાશને વિષે રહેલા લોકના આકારને સામાન્યપણે વર્ણવે છે.

**વહ્સાહઠાણઠિઅપય—કહિત્થકરજુગનરાગિર્હિં લોગો ।
ઉપ્પત્તિનાસધુવગુણ—ધમ્માહ્છદ્વપડિપુણ્ણો ॥ ૨ ॥**

અર્થઃ—(વહ્સાહ) વિશાળ એટલે પહોળા પગવાળા (ઠાણ) સંસ્થાનને એટલે છાશ વલોવવાના સમયને વિષે જેવો હોય તેવા આકારે (ઠિઅપય) સ્થાપ્યા છે એ ચરણ જેણે અને (કહિત્થ) કટિને વિષે રાખેલ છે (કરજુગ) હસ્તયુગલ જેણે એની જે (નરાગિર્હિં લોગો) મનુષ્યની આકૃતિ તેની જેવો લોક છે.

અહીં વલોવવાના અધિકાર માટે નર શબ્દવડે પ્રાચે સ્ત્રી જાણી લેવી. સ્ત્રી જ્યારે છાશ વલોવે છે ત્યારે એ પગ પહોળા રાખે છે અને કટિપ્રદેશને વિષે સંકીર્ણ થાય છે. તેની પેટે લોક પણ નીચે પહોળો પહોળો છે અને ચઢતો ચઢતો મધ્ય ભાગને વિષે સંકીર્ણ છે. વળી વલોવતાં બન્ને હાથ કટિપ્રદેશે રાખવામાં આવે છે ત્યારે એ કોણીના વચલા ભાગમાં કટિપ્રદેશથી હૃદય સુધી ચઢતો વિસ્તાર થાય છે, અને ત્યાંથી ઉપર મસ્તકદિશિ સંકીર્ણ થાય છે તેમ લોક પણ મધ્યભાગથી ઉપર ચઢતાં પાંચમા દેવલોક સુધી વિસ્તાર પામેલો છે. ત્યાંથી વળી સંકીર્ણ થાય છે. તે માટે વલોવનારી સ્ત્રીના આકારનું દષ્ટાંત કહ્યું છે.

એ લોકમાં કયા કયા પદાર્થો છે ? તે કહે છે:—

(ઉપ્પત્તિ) ઉપજવું, (નાસ) નાશ પામવું અને (ધ્રુવગુણ) નિશ્ચળ રહેવું વિગેરે ગુણો છે જેને વિષે એવા (ધમ્માદિદ્વપદિપુણ્ણો) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય તથા કાળ-એ છ દ્રવ્યોવડે પરિપૂર્ણ ભરેલો છે. ॥ ૨ ॥

અવતરણ:—કેટલાએક પરદર્શની એમ કહે છે કે લોક પ્રજ્ઞાએ ઉત્પન્ન કર્યો છે, વિષ્ણુ પાલન કરે છે, મહાદેવ સંહાર કરે છે, શેષનાગ, કાચબો અને કામધેનુ તેને ધારણ કરી રહ્યાં છે. તેનું નિરાકરણ કરવા માટે કહે છે:—

કેણ વિ ન કઓ ન ધઓ-ડણાહારો નહઠિઓ સયંસિદ્ધો ।

અહમુહમહમલ્લગ-ઠિઅલહુમલ્લગસંપુડસરિચ્છો ॥ ૩ ॥

અર્થ:—આ લોક (કેણ વિ) કોઈએ પણ (ન કઓ) ઉત્પન્ન કર્યો નથી, (ન ધઓ) કોઈએ પણ ધારણ કર્યો નથી, (ડણાહારો) નિરાધાર રહેલો છે, સર્વ પદાર્થ લોકને આધારે છે, (નહઠિઓ) લોકાકાશને વિષે સ્થિત છે, (સયંસિદ્ધો) સ્વયંસિદ્ધ છે. હવે એ લોકનો આકાર પ્રકારાંતરે કહે છે—(અહમુહ) અધોમુખ એટલે ઉઘો રાખેલો જે (મહમલ્લગ) મોટો શરાવ (ઠિઅલહુમલ્લગસંપુડ) તેની ઉપર રાખેલ ન્હાના શરાવના સંપુટ (સરિચ્છો) સરખો આ લોકનો આકાર છે. ॥ ૩ ॥

પયતલિ સગ મજ્ઞેગા, પળ કુપ્પરિ સિરતલેગરજ્જુ પિદ્ધ ।

સો ચડદસરજ્જુચ્છો, માઘવઙ્ગતલાઓ જા સિદ્ધી ॥ ૪ ॥

અર્થ:—(પયતલિ) પહેલાં જે વૈશાખસ્થાનસ્થિત મનુષ્યને આકારે લોક કહ્યો તે પગના તળિયાને ઠેકાણે ચારે દિશાએ (સગ) સાત રાજપ્રમાણ (પિદ્ધ) પહોળો છે; (મજ્ઞેગા) અને મધ્ય ભાગ જે પુરુષાકારને વિષે નાભિનું સ્થાન છે ત્યાં એક રાજપ્રમાણ ચારે દિશાએ પહોળો છે, (કુપ્પરિ) બન્ને હાથની કોણીના

સ્થાનને વિષે (પળ) પાંચ રાજ પ્રમાણ પડેાગે છે. અને (સિરતલેગરજ્જુ) મસ્તકને ઠેકણે એક રાજપ્રમાણ પડેાગે છે. (માઘવહતલાઓ) તે લોક માઘવતી નામની સાતમી નરકપૃથ્વીના તળિયાથી ઉપર (જા સિદ્ધી) યાવત સિદ્ધ છે ત્યાંસુધી છે અને (સો ચડદસ રજ્જુચો) તે ચૌદ રાજપ્રમાણ ઊંચો છે ॥ ૪ ॥

અવતરણુ:—હવે પડેાગાઇનું સ્થાન પ્રમાણ સાથે કહે છે:—

સગરજ્જુ મઘવહતલા, પણસહાણીઈ મહિઅલે ણગા ।

તો વુદ્ધિ બંમજા પળ, પુળ હાણી જા સિવે ણગા ॥ ૫ ॥

અર્થ:—(મઘવહતલા) માઘવતી જે સાતમી નરકપૃથ્વી તેને તળિયે ચારે દિશાને વિષે (સગરજ્જુ) એ લોક સાત રાજપ્રમાણ પડેાગે છે, (પણસહાણીઈ) ત્યાંથી પ્રદેશપ્રદેશની હાનિ કરતાં ઉપર તિર્યગ્લોકના (મહિઅલે ણગા) મહીતલને વિષે આવે ત્યારે ચારે દિશાને વિષે એક રાજપ્રમાણ વિસ્તાર છે. (તો વુદ્ધિ બંમજા પળ) ત્યાંથી વળી ઉપર જતાં પ્રદેશપ્રદેશની વૃદ્ધિ થાય છે, તે પાંચમું બ્રહ્મ નામે દેવલોક છે, ત્યાં ચારે દિશાએ પાંચ રાજપ્રમાણ પડેાગે છે, (પુળ હાણી જા સિવે ણગા) ત્યાંથી વળી પ્રદેશ પ્રદેશ ઘટતો છે, તે જ્યાં સિદ્ધો છે ત્યાં ચારે દિશાએ એક રાજપ્રમાણ પડેાગે છે ॥ ૫ ॥

અવતરણુ:—હવે લોકનાલિકાની સ્થાપનાનો ઉપાય કહેતાં પ્રથમ ત્રસનાડીનો વિચાર કહે છે:—

સગવન્નરેહ તિરિઅં, ઠવસુ પળુહં ચ રજ્જુ ચડઅંસે ।

ઇગરજ્જુવિત્થરાયય, ચડદસરજ્જુચ્ચ તસનાડી ॥ ૬ ॥

અર્થ:—(સગવન્નરેહ તિરિઅં) સત્તાવન રેખા તિર્ય્છી (ઠવસુ) સ્થાપીએ—કરીએ (પળુહં ચ) અને પાંચ રેખા ઊભી કરીએ. એ પ્રમાણે કરતાં ઊંચપણે (રજ્જુ ચડઅંસે) એક રાજના ચાર અંશ પ્રમાણ છપત્ર ખંડ થાય, કારણ કે તિર્ય્છી સત્તાવન રેખા છે તેના અંતરમાં છપત્ર ખંડ જ થાય. ઊભી પાંચ રેખા છે તેના તિર્ય્છી ચાર ખંડુ થાય. ચાર ખંડુએ એક રાજ થાય. તેથી (તસનાડી) ત્રસનાડી (ઇગરજ્જુ-વિત્થરાયય) લગાઇ ને પડેાગાઇએ એક રાજપ્રમાણ અને (ચડદસ રજ્જુચ્ચ) ઊંચપણે ચૌદ રાજપ્રમાણ જાણવી ॥ ૬ ॥

લોકનો મધ્યભાગ જે ત્રસનાડી તેમાં જ બેઈદ્રિયાદિક ત્રસ જીવો જન્મ-મરણ પામે છે અને રહે છે, તેથી તે ત્રસનાડી કહેવાય છે. એ ત્રસનાડીની બહાર જે લોકનો વિસ્તાર છે ત્યાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે, તેમજ પોલાણમાં બાહર વાયુકાય પણ છે.

અવતરણુ:—હવે ઊર્ધ્વલોકને વિષે ખાંડુનો વિસ્તાર કહે છે:—

ઉડ્ઢે તિરિઅં ચરો, દુસુ છ દુસુ અટ્ટ દસ ય ફક્કે ।
બારસ દોસું સોલસ, દોસું વીસા ય ચડસુ પુઢો ॥ ૭ ॥

અર્થ:—(ઉડ્ઢે) ઊર્ધ્વલોકની શ્રેણીને વિષે પ્રથમ રતનપ્રભા નરક પૃથ્વી-થકી ઉપર જે અઠ્ઠાવીશ ખાંડુઆની શ્રેણિ છે, (તિરિઅં) તેમાં લોકના મધ્યથી ઉપર પહેલી (દુસુ) એ શ્રેણિને વિષે (ચરો) ચાર ચાર ખાંડુઆ ત્રસનાડીના જ છે, પણ ત્રસનાડીથી બહાર નથી. ત્યારપછી તેની ઉપર (દુસુ છ) એ શ્રેણિને વિષે છ છ ખાંડુઆ છે, એટલે ચાર ખાંડુઆ ત્રસનાડીના અને એકેકે બંને પાસાનો ખાંડુઆ મેળવતાં છ ખાંડુઆ થાય છે. ત્યારપછી ઉપર (અટ્ટ દસ ય ફક્કે) એકેક શ્રેણીને વિષે આઠ ને દશ ખાંડુઆ છે. તેમાં આઠમાં બંને ખાંડુઆ એ પાસે અને ત્રસનાડીના ચાર ખાંડુઆ એમ આઠ ખાંડુઆ છે. અને દશ ખાંડુઆ છે, તેમાં બંને પાસે ત્રણ ત્રણ અને ત્રસનાડીના ચાર મળીને દશ ખાંડુ છે. (બારસ દોસું) ત્યારપછી એ શ્રેણિને વિષે બાર બાર ખાંડુઆ છે. તેમાં બે બાબુ ચાર ચાર ને મધ્યમાં ત્રસનાડીના ચાર એમ બાર છે પછી (સોલસ દોસું) એ શ્રેણિને વિષે સોળ સોળ ખાંડુઆ છે, તેમાં બે બાબુ છ છ ને વચ્ચે ચાર ત્રસનાડીના એમ સોળ છે. (વીસા ય ચડસુ પુઢો) તેમજ ત્યારપછી ચાર શ્રેણિને વિષે પ્રત્યેકમાં વીશ વીશ ખાંડુઆ છે, તેમાં બે બાબુ આઠ આઠ ને વચ્ચે ચાર ત્રસનાડીના છે. ॥ ૭ ॥

અવતરણુ:—એવી રીતે ઊર્ધ્વ લોકને વિષે પ્રદેશની વૃદ્ધિના ખાંડુઆ કહ્યા એટલે અઠ્ઠાવીશ શ્રેણી પૈકી ચૌદ શ્રેણિના કહ્યા, હવે બાકીની ૧૪ શ્રેણીમાં હાનિના ખાંડુઆ કહે છે:—

પુણરવિ સોલસ દોસું, બારસ દોસું ચ તિસુ દસ તિસુડ્ટ ।
છહુસુ દુસુ ચડ ઁંડુઅ, સઁવે ચડરુત્તરા તિસયા ॥ ૮ ॥

અર્થ:—(પુણરવિ સોલસ દોસું) વળી પંદરમી તથા સોળમી એ બે શ્રેણિને વિષે સોળ સોળ ખાંડુઆ છે. (બારસ દોસું ચ) સત્તરમી તથા અઠારમી એ બે શ્રેણિને વિષે બાર બાર ખાંડુઆ છે. (તિસુ દસ) એગણીશમી, વીશમી, તથા એકવીશમી એ ત્રણે પંક્તિને વિષે દશ દશ ખાંડુઆ છે. (તિસુડ્ટ) બાવીશમી, ત્રેવીશમી તથા ચોવીશમી એ ત્રણ પંક્તિને વિષે આઠ આઠ ખાંડુઆ છે. (છહુસુ) પચીશમી તથા છવીશમી એ બે શ્રેણિને વિષે છ છ ખાંડુઆ છે અને (દુસુ ચડ ઁંડુઅ) સત્તાવીશમી તથા અઠ્ઠાવીશમી એ બે શ્રેણિને વિષે ચાર ચાર ખાંડુઆ ત્રસનાડીના જ છે. એવી રીતે ઊર્ધ્વલોકની અઠ્ઠાવીશ શ્રેણિના ખાંડુ-

આનું માન કહ્યું. એ પ્રમાણે ઊર્ધ્વલોકના ખાંડુઆ (સર્વે ચરુત્તરા તિસયા) સર્વે મળીને ૩૦૪ થાય છે. ॥ ૮ ॥

અવતરણ:—હવે અધોલોક સંખ્યા ખંડુની સંખ્યા કહે છે:—

ઓઅરિય લોઅમજ્ઞા, ચરુચરુઠાણેસુ સત્તપુદવીસુ ।

ચરુ દસ સોલ વીસા, ચરુવીસ છવીસ અડવીસા ॥ ૯ ॥

અર્થ:—(લોઅમજ્ઞા) ચૌદ રાજપ્રમાણુનો મધ્ય એટલે જે વચ્ચેનો પ્રદેશ છે. ત્યાંથી (ઓઅરિય) અધોલોક પ્રત્યે ઉતરતાં (સત્તપુદવીસુ) સાત નરકપૃથ્વીને વિષે પ્રત્યેકે (ચરુચરુઠાણેસુ) ચાર ચાર શ્રેણિને વિષે કેટલા કેટલા ખંડુ છે તે કહે છે. અધોલોકમાં પહેલી નરકપૃથ્વીની ચારે શ્રેણિમાં (ચરુ) ચાર ચાર ખાંડુઆ છે, તેવી ચાર શ્રેણીના મળીને સોળ ખાંડુઆ થાય છે. બીજી નરકપૃથ્વીને વિષે ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે (દસ) દશ દશ ખાંડુઆ છે, તેને ચારગુણ કરતાં ચાલીશ ખાંડુઆ થાય છે. ત્રીજી નરકપૃથ્વીએ ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે (સોલ) સોળ સોળ ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ગુણતાં ચોસઠ ખાંડુઆ થાય છે. ચોથી નરકપૃથ્વીને વિષે ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકમાં (વીસા) વીશ વીશ ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ગુણતાં એશી ખાંડુઆ થાય છે. પાંચમી નરકપૃથ્વીએ ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકે (ચરુવીસ) ચોવીશ ચોવીશ ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ગુણતાં છન્નુ ખાંડુઆ થાય છે. છઠી નરકપૃથ્વીએ ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકે (છવીસ) છવીશ છવીશ ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ગુણતાં એક સો ને ચાર ખાંડુઆ થાય છે. સાતમી નરકપૃથ્વીને વિષે ચારે શ્રેણિમાં પ્રત્યેકમાં (અડવીસા) અઠાવીશ અઠાવીશ ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ગુણતાં એક સો ને બાર ખાંડુઆ થાય છે. એવી રીતે સોળ, ચાલીશ, ચોસઠ, એશી, છન્નુ, એક સો ને ચાર તથા એક સો ને બાર કુલ ૫૧૨ ખાંડુઆ એક બાજુના (દૃષ્ટલોકના) સમજવા ॥ ૯ ॥

હવે વિસ્તારનું વિવરણ કરે છે—અધોલોકમાં સાતમી નરકપૃથ્વી સાત રાજપ્રમાણુ, છઠી સાડા છ રાજપ્રમાણુ, પાંચમી છ રાજપ્રમાણુ, ચોથી પાંચ રાજપ્રમાણુ, ત્રીજી ચાર રાજપ્રમાણુ, બીજી અઢી રાજપ્રમાણુ તથા પહેલી નરકપૃથ્વી એક રાજપ્રમાણુ પહોળી છે. ચારે દિશાઓને વિષે એ વિસ્તાર છે. એટલે પૂર્વથી પશ્ચિમાંત સુધી ને ઉત્તરથી દક્ષિણમાંત સુધી એ પ્રમાણે છે. ઊર્ધ્વલોકને વિસ્તાર આગળ કહીશું.

અહ પણસયબારુત્તર, ચંદુઅ સોલહિઅ અટ્ઠસય સર્વે ।

ઘમ્માઈ લોગમજ્ઞાં, જોયણઅસ્સંચકોડીહિં ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—એવી રીતે (અહ) અધોલોકના સર્વ ખાંડુઆ એક બાબુના ગણીએ તો (પળસયબારુત્તર) પાંચશે ને બાર થાય છે, પૂર્વે ઊર્ધ્વ લોકના ત્રણશે ને ચાર કહ્યા છે, તેને મેળવીએ ત્યારે (સંકુઅ સોલહિય અટુસય સથે) સર્વ મળીને આઠશે ને સોળ ખાંડુઆ થાય છે. હવે (લોગમજ્ઞ) લોકના મધ્યનું સ્થાન કહે છે—(ઘમ્માહ) ઘમ્મા નામની પ્રથમ નરકપૃથ્વીને વિષે (જોયણ-અસ્સંલકોડીહિ) અસંખ્યાત યોજનની કોડી જમ્મએ ત્યારે નૈશ્વર્યિક મતે લોકનું મધ્ય આવે છે. વ્યવહારિક મતે મેરુના મૂળને વિષે ગોસ્તનાકાર આઠ રચકપ્રદેશ છે ત્યાં લોકનો મધ્ય ભાગ બાણવો ॥ ૧૦ ॥

અવતરણ:—હવે તિર્થલોકનું પ્રમાણ અને અધોલોક, તિર્થલોક તથા ઊર્ધ્વલોકમાં શું શું રહેલ છે તે સામાન્યપણે કહે છે:—

સગરજ્જુ જોયણસયા—દ્વારસ ઉણસગરજ્જુમાણ ફહં ।

અહતિરિઅડ્ડલોઆ, નિરયનરસુરાઈમાવુલ્લા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—લોકના મધ્યથી ઉપર આઠમા રાજને વિષે સમભૂતલથી નવશે યોજન ઊંચો તથા નવશે યોજન નીચો એ રીતે અઠારશે યોજનપ્રમાણુ તિર્થલોક કહેવાય છે. તેથી (જોયણસયાદ્વારસ ઉણ) એ અઠારશે યોજન ઊંચા (સગરજ્જુમાણ) સાત રાજપ્રમાણુ ઊર્ધ્વલોક કહેવાય છે. તે સહિત કરીએ તો (સગરજ્જુ) સાત રાજપ્રમાણુ ઊર્ધ્વલોક થાય છે. (ફહં) અહીં (અહ) અધોલોકને વિષે (નિરય) નારકી પ્રમુખ, (તિરિય) તિર્થલોકને વિષે (નર) મનુષ્યાદિક અને (અડ્ડ-લોઆ) ઊર્ધ્વલોકને વિષે (સુરાઈ માવુલ્લા) દેવાદિક રહેલા છે. યદ્યપિ ભવન-પત્યાદિક દેવો અધોલોકમાં વસે છે તથાપિ ત્યાં નારકી ઘણા છે, માટે મુખ્ય વૃત્તિએ સામાન્યપણે નારક અધોલોકમાં કહ્યા છે. ॥ ૧૧ ॥

હવે વિશેષપણે કહે છે:—

અહલોઈ નિરયઅસુરા, વંતરનરતિરિઅજોઈસતરુગ્ગી ।

દીવુદહી તિરિલોણ, સુરસિદ્ધા અડ્ડલોઅમ્મિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(અહલોઈ નિરયઅસુરા) નારકી અને અસુર-ભુવનપતિ દેવો અધોલોકમાં વસે છે, (વંતરનરતિરિઅજોઈસતરુગ્ગી) વ્યંતર, નર તે મનુષ્ય, તિર્થંચ, જ્યોતિષી, વનસ્પતિકાય ને ૧અગ્નિકાય તથા (દીવુદહી તિરિલોણ) અસંખ્યાના દ્વીપ સમુદ્ર તિર્થલોકમાં છે, (સુરસિદ્ધા અડ્ડલોઅમ્મિ) વૈમાનિક દેવો અને સિદ્ધ ઊર્ધ્વલોકમાં રહેલા છે. ॥ ૧૨ ॥

૧ વનસ્પતિકાય ને અગ્નિકાયના ઉપલક્ષણથી પાંચે પ્રકારના સ્થાવરો સમજવા.

ઇક્કિકરજ્જુ ઇક્કિકનિરય સગપુદવિ અસુર પદમંતો ।

તહ વંતર તદુવરિ નર-ગિરિમાઈ જોઈસા ગયણે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—(ઇક્કિકરજ્જુ) એકેક રાજપ્રમાણ (ઇક્કિકનિરય) એકેક નરક પૃથ્વી છે, એટલે (સગપુદવિ) સાતે નરકે સાત રાજ રોકેલા છે. તેમાં (અસુર પદમંતો) પહેલી નરકપૃથ્વીમાં અસુર એટલે ભુવનપતિ છે. (તહ વંતર) તથા ઉપરના ભાગમાં વ્યંતર પણ પહેલી નરક પૃથ્વીમાં જ છે, (તદુવરિ નર) તથા પ્રથમ પૃથ્વીની ઉપર મનુષ્ય, (ગિરિમાઈ) ગિરિ એટલે મેરુપર્વતાદિક પદાર્થના સમૂહ છે. (જોઈસા ગયણે) ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર તથા તારા એ પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષી આકાશને વિષે રહેલા છે ॥ ૧૩ ॥

છસુ खंडगेसु अ दुगं, चउसु दुगं छसु अ कप्पचत्तारि ।

चउसु चउ सेसेसु अ, गोविज्जणुत्तरय सिद्धिते ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—લોકના મધ્યથી ઉપર (છસુ खंडगेसु अ) છ ખાંડુઆના ભાગને વિષે (દુગં) સૌધર્મ ઇશાન એ નામના બે દેવલોક છે, એટલે લોકના મધ્યથી દોઢ રાજ ઊંચા બે દેવલોક છે. ત્યાંથી (ચउसु दुगं) ઉપરના ચાર ખાંડુઆને વિષે સનતકુમાર તથા માહેંદ્ર નામના બે દેવલોક છે. (છસુ अ कप्पचत्तारि) ત્યારપછીના છ ખાંડુઆમાં અનુક્રમે બ્રહ્મા, લાંતક, શુક તથા સહસ્રાર નામના ચાર દેવલોક છે. ત્યારપછીના (चउसु चउ) ચાર ખાંડુઆને વિષે ચાર દેવલોક આનત, પ્રાણુત, આરણુ તથા અચ્યુત નામના છે. (सेसेसु अ) બાકીના આઠ ખાંડુઆને વિષે (गोविज्जणुत्तरय) નવ ઐવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાન છે. તેમાં પ્રથમ ચાર ખાંડુઆને વિષે નવ ઐવેયક છે, ને ઉપરના ચાર ખાંડુઆને વિષે પાંચ અનુત્તર વિમાન છે અને (सिद्धिते) તેના અંતના ખાંડુઆના છઠાને વિષે સિદ્ધ રહેલા છે. ॥ ૧૪ ॥

અવતરણ:—એવી રીતે ઊર્ધ્વલોકને વિષે જે દેવલોકની સ્થિતિ કહી તે વિષે આગમની સાબ કહે છે-તથા ચાગમે—

सोहम्मंमि दिवङ्गा, अद्ढाइज्जा य रज्जु माहिंदे ।

चत्तारि सहससारे, पणञ्चुए सत्त लोगंतं ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—લોકના મધ્યથી (सोहम्मंमि दिवङ्गा) સૌધર્મ દેવલોકે દોઢ રાજ ઊંચું છે, લોકના મધ્યથી (माहिंदे) ચોથા માહેંદ્ર દેવલોકે (अद्ढाइज्जा य रज्जु)

અઢી રાજ થાય છે; (ચત્તારિ સહસ્સારે) લોકના મધ્યથી આઠમા સહસ્રાર દેવલોકે ચાર રાજ થાય છે, લોકના મધ્યથી (પચ્ચાસ) બારમા અન્યુત દેવલોકે પાંચ રાજ થાય છે અને (સત્ત લોગંતે) લોકના મધ્યથી લોકાંતે સાત રાજ થાય છે. ૧૫

ઉપર જણાવેલ અભિપ્રાય શ્રી ભગવતીસૂત્ર તથા યોગશાસ્ત્રાદિકનો છે. શ્રી આવશ્યકસૂત્રની નિર્ચુક્તિ, ચૂર્ણિ અને સંઘયણી વિગેરેમાં નીચે પ્રમાણે કથન છે.

૧ પ્રથમના બે દેવલોક સુધી આઠમું રાજ

૧ ત્રીજા ચોથા દેવલોક સુધી નવમું રાજ

૧ પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોક સુધી દશમું રાજ

૧ સાતમા આઠમા દેવલોક સુધી અગ્યારમું રાજ

૧ ૯-૧૦-૧૧-૧૨ દેવલોક સુધી બારમું રાજ

૧ નવ ગ્રૈવેયક સુધી તેરમું રાજ

૧ પાંચ અનુત્તર વિમાન ને સિદ્ધ-લોકાંત સુધી ચૌદમું રાજ

આ પ્રમાણે ઊર્ધ્વ લોકના સાત રાજ કહ્યા છે. તત્ત્વ કેવળીગમ્ય.

પૂર્વોક્ત આગમના કથનની પુષ્ટિમાં કહે છે:—

સમ્મત્તચરણરહિઆ, સઠ્ઠં લોગં ફુસે નિરવસેસં ।

સત્ત ય ચડદસમાણ, પંચ ય સુય દેસવિરઈણ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—(સમ્મત્ત) સમ્યક્ત્વ એટલે દેવને વિષે દેવની સદ્ગુણા, ગુરુને વિષે ગુરુની સદ્ગુણા, દયામૂળ ધર્મને વિષે ધર્મની સદ્ગુણા, (ચરણ) એટલે પંચાશ્રવથી વિરમણ, પાંચ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ, અનંતાનુબંધિ વિગેરે ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભરૂપ ચાર કષાયનો ત્યાગ; મનદંડ, વચનદંડ, કાયદંડની વિરતિ—એ પ્રમાણે જે સંયમના સત્તર ભેદ, તદ્રૂપ જે ચારિત્ર તેણે કરી (રહિઆ) રહિત એવા સંસારી જીવો (સઠ્ઠં લોગં ફુસે નિરવસેસં) ચૌદ રાજલોક પ્રત્યે સૂક્ષ્મ તથા બાહર જીવાયોનિમાં ફરતા થકા નિરવશેષપણે ફરસે છે. એટલે ચૌદ રાજમાં તિલમાત્ર ભૂમિ પણ અણફરસી રહેતી નથી. (સત્ત ય સુય) શ્રુતજ્ઞાની—ચૌદપૂર્વી જે યતિ છે તે લોકના મધ્યભાગથી જોયે સાત રાજ ફરસે છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાનીની ઉત્કૃષ્ટી ગતિ સર્વાર્થ-સિદ્ધ સુધી છે એવું સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. તે સર્વાર્થસિદ્ધ લોકના મધ્યથી કાંઈક જીણા સાત રાજ છે. તે સ્તોક માત્ર જીણ હોવાથી પૂરા સાત રાજ કહ્યા છે. શાસ્ત્રમાં હ્રુત્તથ્યસંજયણં, ઉવવાઓ ઉક્કોસઓ અ સઘ્ઘે એમ કહ્યું છે. ટીકાવાળી પ્રતમાં (સમ્મત્તચરણસહીઆ) એવો પાઠ છે તેનો અર્થ=ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્ર સહિત કેવલી ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ લોક નિરવશેષપણે કેવલી સમુદ્ધાત કરે ત્યારે

ફરસે છે. ’ (ચતુદસ માપ પંચ ય દેસવિરઈય) દેશવિરતિ-બાર વ્રતધારી શ્રાવક ચૌદ રાજના ચૌદ ભાગમાંથી પાંચ ભાગ ઊર્ધ્વ લોકના ફરસે છે, કેમકે શ્રાવકની ઉત્કૃષ્ટી ગતિ અચ્યુત નામના બારમા દેવલોક સુધી કહી છે. તે બારમું દેવલોક લોકના મધ્યથી પાંચ રાજ ઊંચું છે તે માટે પાંચ રાજ કહ્યાં છે. ૧૬

અવતરણુ:—હવે સૂચિરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ અને ધનરજ્જુનું અનુક્રમે પ્રમાણ કહેવા માટે પ્રથમ સાતમી નરકપૃથ્વીથી માંડીને સૂચિરજ્જુ કહે છે:—

અડવીસા છઠ્ઠીસા, ચતુવીસા વીસ સોલ દસ ચરો ।

સુદ્ધરજ્જુ સત્તપુઢવિસુ, ચતુચત્તમહા ડ પયર ઘણા ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—(સત્તપુઢવિસુ) સાતમી નરકપૃથ્વીને વિષે (અડવીસા) અઠ્ઠાવીશ સૂચિરજ્જુ છે. છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીને વિષે (છઠ્ઠીસા) છવીશ સૂચિરજ્જુ છે, પાંચમી નરકપૃથ્વીને વિષે (ચતુવીસા) ચૌવીશ સૂચિરજ્જુ છે, ચોથી નરકપૃથ્વીને વિષે (વીસ) વીશ સૂચિરજ્જુ છે, ત્રીજી નરકપૃથ્વીને વિષે (સોલ) સોળ સૂચિરજ્જુ છે, બીજી નરકપૃથ્વીને વિષે (દસ) દશ સૂચિરજ્જુ છે, પહેલી નરકપૃથ્વીને વિષે (ચરો) ચાર (સુદ્ધરજ્જુ) સૂચિરજ્જુ છે. જે ચાર ખાંડુઆ શ્રેણિબંધ હોય અને પહોળાઈએ એક જ ખાંડુઆ હોય તેને સૂચિરજ્જુ કહીએ. સાતમી નરકપૃથ્વી ચાર ખાંડુઆ ઊંચી છે અને અઠ્ઠાવીશ ખાંડુઆ તિચ્છી છે. એ માટે અઠ્ઠાવીશ સૂચિરજ્જુ જાણવા, એવી સર્વત્ર ભાવના કરવી. હવે એ સાતે નરકપૃથ્વીના સૂચિરજ્જુનું માન જે પાંચસો બાર ખાંડુ છે તેને ચારે ભાગતાં એક સો ને અઠ્ઠાવીશ થાય છે, તેને (ચત્ત મહા ડ) ચારે ભાગ આપીએ તો (પયર) પ્રતરરજ્જુનું માન આવે અને તે પ્રતરરજ્જુના આંકને (ચત્ત) ચારે ભાગ આપતાં (ઘણા) ધનરજ્જુ આવે. ચાર ચાર ખાંડુઆ ચારે દિશાએ હોય એટલે એક રાજ લાંબો, એક રાજ પહોળો અને પા રાજ જડો હોય તે પ્રતરરજ્જુ કહેવાય છે, તથા ચાર ખાંડુઆ જડપણે, લાંબપણે તથા પહોળપણે હોય તે ધનરજ્જુ કહેવાય છે. પ્રતરરજ્જુને વિષે સોળ ખાંડુઆ હોય અને ધનરજ્જુને વિષે ચોસઠ ખાંડુઆ હોય. ૧૭.

અવતરણુ:—હવે સૂચિરજ્જુ ને પ્રતરરજ્જુની સંખ્યા કહે છે:—

અડવીસસયં છસયરિ, અહ ઉદ્ધં ચત્તુયા દુસય સવે ।

સુદ્ધરજ્જુ પયરરજ્જુ, દુતીસિગુણવીસ ઇગવણા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—(અહ) અધોલોકને વિષે પાંચશે ને બાર ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ભાગ દેતાં (અડવીસસયં) એક સો ને અઠ્ઠાવીશ આવે તેટલા સૂચિરજ્જુ જાણવા.

(**ઉદ્ધં**) ઊર્ધ્વલોકને વિષે ત્રણ સો ને ચાર ખાંડુઆ છે, તેને ચારે ભાગ દેતાં (**છસયરિ**) છાંતેર આવે તેટલા સૂચિરજ્જુ બાણવા. અધોલોકના એકસો અઠ્ઠાવીશ સૂચિરજ્જુ તથા ઊર્ધ્વલોકના છાંતેર સૂચિરજ્જુ બન્ને એકઠા કરીએ ત્યારે (**ચડ્ડુયા દુસય સઘે**) સર્વે બશે ને ચાર સૂચિરજ્જુ થાય. અધોલોકના એકસો ને અઠ્ઠાવીશ (**સુદરજ્જુ**) સૂચિરજ્જુને ચારે ભાગ દઈએ ત્યારે (**પયરરજ્જુ દુતીસ**) બત્રીશ પ્રતરરજ્જુ થાય, ઊર્ધ્વલોકના છાંતેર સૂચિરજ્જુને ચારે ભાગ દઈએ તો (**દગુણવીસ**) ઓગણીશ પ્રતરરજ્જુ થાય અને એ બંને મળીને (**દગવણા**) એકાવન પ્રતરરજ્જુ થાય. ૧૮

અવતરણ:—હવે ધનરજ્જુની સંખ્યા કહે છે:—

ઘણરજ્જુ અદ્ધ હિદ્ધા, પડપણુદ્ધં ઉમે પડણતેર ।

ઘણપયરસૂદરજ્જૂ, ધંડુઅ ચડસદ્ધિ સોલ ચડ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—(**હિદ્ધા**) અધોલોકના બત્રીશ પ્રતરરજ્જુ છે, તેને ચારે ભાગ દેતાં આઠ આવે માટે અધોલોકને વિષે (**ઘણરજ્જુ અદ્ધ**) આઠ ધનરજ્જુ બાણવા. (**ઉદ્ધં**) ઊર્ધ્વલોકને વિષે ઓગણીશ પ્રતરરજ્જુ છે તેને ચારે ભાગ દેતાં (**પડપણ**) પોણાપાંચ ધનરજ્જુ આવે, (**ઉમે**) બંનેના-અધઃ તથા ઊર્ધ્વલોકના એકઠા કરીએ ત્યારે (**પડણતેર**) પોણાતેર ધનરજ્જુ થાય. હવે ધન, પ્રતર તથા સૂચિરજ્જુનું માન કહે છે:—(**ધંડુઅ ચડસદ્ધિ**) ચોસઠ ખાંડુઆનો (**ઘણ**) એક ધનરજ્જુ થાય, (**સોલ પયર**) સોલ ખાંડુઆનો એક પ્રતરરજ્જુ થાય અને (**ચડ સૂદરજ્જૂ**) ચાર ખાંડુઆનો એક સૂચિરજ્જુ થાય, એ સામાન્ય પ્રકારે ચતુરસ્ર લોકનું માન દેખાડયું. લોકનું સ્વરૂપ તો વૃત્તાકાર મલ્લકને આકારે છે, પણ વૃત્તાકારના ખાંડુઆ યંત્રમાં લખાય નહીં માટે ચોરસ કહ્યા છે ॥ ૧૯ ॥

અવતરણ:—હવે વૃત્તાકાર મનમાં રાખીને મનકલ્પનાએ લોકને વિષે ધનરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ તથા સૂચિરજ્જુનું માન ચોખડાને હિસાબે કહે છે, તેમાં પ્રથમ ધનરજ્જુની સંખ્યા કહે છે:—

સયવગ્ગસંગુણે પુણ, વિસયગુણયાલ હવંતિ ઘણરજ્જૂ ।

સદ્ધપણહત્તરિસયં, સદ્ધતિસદ્ધી અદ્ધદ્ધ કમા ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—(**સયવગ્ગસંગુણે પુણ**) પોતપોતાના વર્ગીયા ખાંડુઆને ગુણીએ તે આ પ્રમાણે-સાતમી માધવતી પૃથ્વીને વિષે હેઠલી શ્રેણીએ અઠ્ઠાવીશ ખાંડુઆ છે; તેને અઠ્ઠાવીશના આંકે ગુણીએ ત્યારે સાતશે ને ચોરાશી ખાંડુઆ એક શ્રેણિમાં થાય. એવો ચાર શ્રેણિ છે, તેથી સાતશે ને ચોરાશીને ચારે ગુણતાં ત્રણ

હજાર એકસો ને છત્રીશ ખાંડુઆ થાય. છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીને વિષે હેઠલની શ્રેણિના છવીશ ખાંડુઆ છે. તેને છવીશે ગુણતાં છશે ને છાંતેર થાય. એવી ચાર શ્રેણિઓ છે, તેથી છશે છાંતેરને ચારે ગુણતાં બે હજાર સાતશે ને ચાર ખાંડુઆ થાય. પાંચમી નરકપૃથ્વીને વિષે હેઠલની શ્રેણિએ ચોવીશ ખાંડુઆ છે તેને ચોવીશે ગુણતાં પાંચશે ને છાંતેર થાય, એવી ચાર શ્રેણિ છે, તેથી પાંચશે છાંતેરને ચારથી ગુણતાં બે હજાર ત્રણશે ને ચાર ખાંડુઆ થાય. ચોથી નરકપૃથ્વીને વિષે છેઢી શ્રેણિએ વીશ ખાંડુઆ છે. તેને વીશથી ગુણતાં ચાર સો થાય, એવી ચાર શ્રેણિ છે તેથી ચારશે ને ચારે ગુણતાં સોળશે ખાંડુઆ થાય. ત્રીજી નરકપૃથ્વીને વિષે છેઢી શ્રેણિએ સોળ ખાંડુઆ છે, તેને સોળથી ગુણતાં બશે ને છાંપન થાય. એવી ચાર શ્રેણિ છે, તેથી બશે છાંપનને ચારે ગુણતાં એક હજાર ને ચોવીશ ખાંડુઆ થાય. બીજી નરકપૃથ્વીની છેઢી શ્રેણિએ દશ ખાંડુઆ છે, તેને દશે ગુણતાં એક સો થાય, એવી ચાર શ્રેણિ છે; તેથી એક સોને ચારે ગુણતાં ચારસો ખાંડુઆ થાય. પહેલી નરકપૃથ્વીને વિષે છેઢી શ્રેણિએ ત્રસનાડીના ચાર ખાંડુઆ જ છે, તેને ચારે ગુણતાં સોળ થાય, એવી ચાર શ્રેણિ છે તેથી સોળને ચારે ગુણતાં ચોસઠ થાય. એટલે પહેલી નરકપૃથ્વીને વિષે ચોસઠ ખાંડુઆ જાણવા. એવી રીતે સાત નરકપૃથ્વીના ખાંડુઆનો વર્ગ કરી સર્વ અંક એકઠા કરીએ તો અગીયાર હજાર બસો ને બત્રીશ અઘોલોકને વિષે ખાંડુઆ થાય.

હવે ઊર્ધ્વલોકને વિષે ધનરજ્જુના ખાંડુઆનો વિચાર કહે છે—ઉપર લોકના મસ્તકથી શરૂ કરવું. ઉપરની શ્રેણિએ ચાર ખાંડુઆ ત્રસનાડીના જ છે, તેને ચારે ગુણતાં સોળ થાય, એવી બે શ્રેણિઓ હોવાથી સોળને બમણા કરતાં બત્રીશ ખાંડુઆ થાય. તેની હેઠલની શ્રેણિને વિષે છ ખાંડુઆ છે, તેને છગુણ કરતાં છત્રીશ થાય, એવી બે શ્રેણિઓ હોવાથી છત્રીશને બમણા કરતાં બાંતેર થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં આઠ ખાંડુઆ છે, તેથી આઠને આઠગુણ કરીએ ત્યારે ચોસઠ થાય, એવી ત્રણ શ્રેણિઓ હોવાથી ચોસઠને ત્રણગુણ કરતાં એક સો ને બાણું થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં દશ ખાંડુઆ છે, તેથી દશને દશ ગુણ કરીએ ત્યારે એકસો થાય, એવી ત્રણ શ્રેણિઓ હોવાથી એકસોને ત્રણ ગુણ કરતાં ત્રણશે ખાંડુઆ થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં બાર ખાંડુઆ છે, તેથી બારને બાર ગુણ કરીએ ત્યારે એકસો ચુમાલીશ થાય, એવી બે શ્રેણિઓ હોવાથી એકસો ચુમાળીશને બમણા કરતાં બશે ને અઠારી ખાંડુઆ થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં સોળ ખાંડુઆ છે, તેથી સોલને સોલથી ગુણતાં બશે ને છાંપન થાય, એવી બે શ્રેણિઓ હોવાથી ૨૫૬ ને બમણા કરતાં ૫૧૨ ખાંડુઆ થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં વીશ ખાંડુઆ છે તેથી વીશને વીશ ગુણ કરતાં ૪૦૦ થાય. એવી ચાર શ્રેણિ હોવાથી ૧૬૦૦ ખાંડુઆ થાય. પછીની શ્રેણિમાં ૧૬ ખાંડુઆ છે, તેથી ૧૬ ને ૧૬ ગુણ કરવાથી ૨૫૬ થાય, એવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૫૧૨ થાય. પછીની શ્રેણિમાં ૧૨ ખાંડુઆ છે, તેથી ૧૨ ને ૧૨ ગુણ કરવાથી ૧૪૪ થાય, એવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૨૮૮ થાય. ત્યારપછીની શ્રેણિમાં દશ ખાંડુઆ છે, તેથી દશને દશ ગુણ કરવાથી

સો થાય, એવી એક જ શ્રેણિ હોવાથી ૧૦૦ થાય. પછીની શ્રેણીમાં ૮ ખંડુઆ છે, તેથી આઠને આઠ ગુણા કરવાથી ૬૪ થાય, એવી એક જ શ્રેણિ હોવાથી ૬૪ થાય. પછીની શ્રેણીમાં છ ખંડુઆ છે, તેથી છને છ ગુણા કરવાથી ૩૬ થાય, એવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૭૨ થાય, પછીની શ્રેણીમાં ૪ ખંડુઆ છે, તેથી ચારને ચાર ગુણા કરવાથી ૧૬ થાય, એવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૩૨ થાય. એ સર્વ એકઠાં કરતાં ઊર્ધ્વ લોકને વિષે ચાર હજાર ને ચોસઠ ખંડુઆ થાય. તેને પૂર્વોક્ત અધોલોકના અગીઆર હજાર બસો બત્રીશ ખંડુઆની સાથે એકઠાં કરતાં પંદર હજાર બસો ને છન્નુ ખંડુઆ થાય.

હવે પોતાના વર્ગની સાથે ગુણતાં ચોસઠ ખંડુએ એક ધનરજ્જુ થાય છે, માટે પંદર હજાર બસો છન્નુને ચોસઠ ભાગે વહેંચતા બસો ને ઓગણચાલીશ આવે એટલે એ વૃત્તાકાર લોકને વિષે બશે' ને ઓગણચાલીશ ધનરજ્જુ થાય છે. હવે અધોલોકના તથા ઊર્ધ્વલોકના ધનરજ્જુ ભિન્ન ભિન્ન કરીને કહે છે:—(સદ્ધ-પણહત્તરિસય) અધોલોકને વિષે એકસો ને સાડી પંચોતેર ધનરજ્જુ થાય છે અને (સદ્ધતિસદ્ધી) ઊર્ધ્વલોકને વિષે સાડીત્રેસઠ ધનરજ્જુ થાય છે. (અદ્ધ કમા) એ રીતે અધોલોકમાં ને ઊર્ધ્વલોકમાં અનુક્રમે બાણુવા. એ બન્ને એકઠા કરીએ ત્યારે (વિસયગુણયાલ હવંતિ ઘણરજ્જૂ) બસો ને ઓગણચાલીશ ધનરજ્જુ થાય ॥ ૨૦ ॥

અવતરણ:—હવે પ્રતરરજ્જુની સંખ્યા અને સૂચિરજ્જુ કેમ થાય? તે કહે છે:—

ચડગુણિઅ પયરરજ્જૂ, સત્તદુરુત્તરસય દુસયચડપણ્ણા ।

અહ ઉદ્ધ નવ છપણ્ણા, સવ્વે ચડગુણિય સુદરજ્જૂ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—(અહ) અધોલોકને વિષે એકસો ને સાડી પંચોતેર ધનરાજ છે, તેને (ચડગુણિઅ) ચારે ગુણતાં (સત્તદુરુત્તરસય) સાતશે' ને બે (પયરરજ્જૂ) પ્રતરરાજ થાય, (ઉદ્ધ) ઊર્ધ્વલોકને વિષે સાડી ત્રેસઠ ધનરાજ છે, તેને ચારે ગુણતાં (દુસયચડપણ્ણા) બશે'ને ચોપન પ્રતરરાજ થાય, અને અધોલોકના તથા ઊર્ધ્વલોકના એકઠા કરીએ ત્યારે (નવ છપણ્ણા) નવશે' ને છપ્પન પ્રતરરાજ થાય. (સવ્વે ચડગુણિય સુદરજ્જૂ) એ સર્વ પ્રતરરાજને ચોગુણા કરતાં જે અંક આવે તે સૂચિરજ્જુનું માન બાણુવું. ॥ ૨૧ ॥

અવતરણ:—હવે સૂચિરજ્જુનું માન કહે છે:—

અડવીસસય અડુત્તર, દસ સોલા અટ્ટતીસ ચોવીસા ।

ઇય સંવગ્ગિયલોણ, તિહ રજ્જૂ યંદુઆ ઝુ ઇમે ॥ ૨૨ ॥

અર્થ :—અધોલોકને વિષે સાતશે' ને બે પ્રતરરજ્જુ છે. તેને ચોગુણ કરતાં (અડવીસસય અડુત્તર) બે હજાર આઠશે' ને આઠ સૂચિરજ્જુ થાય. ઊર્ધ્વલોકને વિષે બશે' ને ચોપન પ્રતરરજ્જુ છે, તેને ચોગુણ કરતાં (દસ સોલા) એક હજાર ને સોળ સૂચિરજ્જુ થાય. અધોલોક અને ઊર્ધ્વલોકના એકઠા કરતાં (અઢતીસ ચોવીસા) ત્રણ હજાર આઠશે' ને ચોવીશ સૂચિરજ્જુ થાય. (હય સંવગિય-લોણ) એ રીતે સંવર્ગિત લોકને વિષે (તિહ રજ્જૂ) ત્રણ પ્રકારના રજ્જુ-ધનરજ્જુ પ્રતરરજ્જુ તથા સૂચિરજ્જુ કહ્યા-હવે (જાંડુઆ ઝ હમે) તેના ખાંડુઆ આ પ્રમાણે થાય ॥ ૨૨ ॥

કેટલા થાય ? તે કહે છે:—

एगारसहस दुसया, बत्तासी चउरसहसचउसट्ठी ।

अह उड्डं सव्वे पनरसहस्सदुन्निसयछन्नउआ ॥ २३ ॥

અર્થ :—(અહ) અધોલોકને વિષે ઉપર બતાવેલા આંકને ૪ વડે ગુણતાં (एगारसहस दुसया बत्तासी) અગીઆર હજાર બસો ને બત્રીશ ખાંડુઆ થાય. (उड्डं) ઊર્ધ્વલોકના ઉપર બતાવેલા આંકને ચારવડે ગુણતાં (चउरसहसचउसट्ठी) ચાર હજાર ને ચોસઠ ખાંડુઆ થાય. (सव्वं) તે બંને એકઠા કરીએ ત્યારે (पनरसहस्सदुन्निसयछन्नउआ) પંદર હજાર બશે' ને છન્નુ ખાંડુઆ થાય. ॥ ૨૩ ॥

હવે તે ખાંડુઆની સંખ્યાની ઉત્પત્તિ સમજાવે છે—

अड छ चउवीस वीसा, सोलस दस चउ अहुट्ठ चउ छट्ठ ।

दस बार सोल वीसा, सरिसंकगुणाउ चउहि गुणे ॥ २४ ॥

અર્થ :—અહીં વીશ શબ્દ ત્રણ ઠેકાણે જોડવો, તે આ પ્રમાણે-માધવતી સાતમી પૃથ્વી આદિ લઈને જે અઠ્ઠાવીશ આદિ આંક તિરછી શ્રેણિને વિષે છે, તેને (सरिसंकगुणाउ) પોતપોતાને સરખે આંકે ગુણીએ અને પછી (चउहि गुणे) ચારગુણ કરતાં જે આંક આવે તે ખાંડુઆની સંખ્યા જાણવી. તે આવી રીતે-સાતમી નરકપૃથ્વીને તળીએ (अडवीस) અઠ્ઠાવીશ છે તેને અઠ્ઠાવીશથી ગુણતાં સાતશે' ને ચોરાશી થાય. તેને ચારગુણ કરતાં ૩૧૩૬ થાય. છઠીએ (छवीस) છવીશ છે તેને છવીશથી ગુણતાં છશે' ને છાંતેર થાય. તેને ચારગુણ કરતાં ૨૭૦૪ થાય. પાંચમીએ (चउवीस) ચોવીશ છે તેને ચોવીશથી ગુણતાં પાંચશે' ને છાંતેર થાય. તેને ચારગુણ કરતાં ૨૩૦૪ થાય. ચોથીએ (वीसा) વીશ છે તેને વીશથી ગુણતાં ચારશે' થાય. તેને ચાર ગુણ કરતાં ૧૬૦૦ થાય. ત્રીજીએ (सोलस) સોળ છે તેને સોળથી ગુણતાં બસો ને છપ્પન થાય. તેને ચારગુણ કરતાં ૧૦૨૪ થાય.

ખીજીએ (દસ) દશ છે તેને દશથી ગુણતાં એકસો થાય. તેને ચાર ગુણ કરતાં ૪૦૦ થાય. પેલીએ (ચડ) ચાર છે તેને ચારથી ગુણતાં સોળ થાય. તેને ચાર ગુણ કરતાં ચોસઠ થાય. એ સાતે પ્રથમના સ્થળના અંકોને એકઠા કરીએ ત્યારે બે હજાર આઠશે ને આઠ થાય. તેવી દરેક ઠેકાણે ચાર શ્રેણી છે માટે ચોગુણ કરતાં સરવાળે અગીઆર હજાર બેસે ને બત્રીસ થાય. (અહ) એ અધોલોકના ખાંડુ બાજુવા.

હવે (ઉઢ) ઊર્ધ્વલોકના ખાંડુઆ કહે છે તે આવી રીતે—ચાર, છ, આઠ, દશ, બાર, સોળ તથા વીશ એ અંકોને સરખા અંકથી ગુણવા, તે આવી રીતે—(ચડ) ચારને ચાર ગુણ કર્યાથી સોળ થાય. (છ) છને છ થી ગુણતાં છત્રીશ થાય. (અઢ) આઠને આઠથી ગુણતાં ચોસઠ થાય. (દસ) દશને દશથી ગુણતાં એક સો થાય. (બાર) બારને બારથી ગુણતાં એકસો ચુમાળીશ થાય. (સોલ) સોળને સોળથી ગુણતાં બેસો ને છપ્પન થાય. (વીસા) વીશને વીશથી ગુણતાં ચારશે થાય. હવે ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ૧૬ ની બે શ્રેણિ હોવાથી ૩૨ થાય. ૩૨ ની બે શ્રેણિ હોવાથી ૭૨ થાય. ૬૪ ની ત્રણ શ્રેણિ હોવાથી ૧૯૨ થાય. ૧૦૦ ની ત્રણ શ્રેણિ હોવાથી ૩૦૦ થાય. ૧૪૪ ની બે શ્રેણિ હોવાથી ૨૮૮ થાય. ૨૫૬ ની બે શ્રેણિ હોવાથી ૫૧૨ થાય. ૪૦૦ ની ચાર શ્રેણિ હોવાથી ૧૬૦૦ થાય. ત્યાંથી ઘટતી સોળને સોળે ગુણતાં ૨૫૬ થાય, તેવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૫૧૨ થાય. બારને બાર ગુણ કરતાં ૧૪૪ થાય, તેવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૨૮૮ થાય. દશને દશ ગુણ કરતાં ૧૦૦ થાય તેવી એક શ્રેણિ હોવાથી ૧૦૦ થાય. આઠને આઠ ગુણ કરતાં ૬૪ થાય. તેવી એક શ્રેણિ હોવાથી ૬૪ થાય. છને છ ગુણ કરતાં ૩૬ થાય તેવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૭૨ થાય. ચારને ચાર ગુણ કરતાં ૧૬ થાય તેવી બે શ્રેણિ હોવાથી ૩૨ થાય. સર્વ એકઠા કરીએ ત્યારે આ અઠ્ઠાવીશ શ્રેણિના ચાર હજાર ને ચોસઠ ઊર્ધ્વલોકના ખાંડુઆની સંખ્યા થાય. અધોલોકના તથા ઊર્ધ્વલોકના ખાંડુઆ એકઠા કરીએ ત્યારે ૫૬૨ હજાર છસો ને છન્નુ થાય. ॥ ૨૪ ॥

અવતરણ:—વળી પ્રકારાંતરે વર્ગ કરવાનો વિધિ ગાથાએ કરીને કહે છે:—

ચડ અડવીસા છપ્પણ, પયરસરિસંકગુણિય પિહુ મિલિણ ।
સમદીહપિહુવેહા, ઉઢ્ઢમહો ચંડુઆ નેયા ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—લોકના મસ્તકને વિષે ઉપરની તિર્છી શ્રેણિએ (ચડ) ચાર ખાંડુઆ છે. સાતમી નરકપૃથ્વીની છેલ્લી શ્રેણિ (અડવીસા) અઠ્ઠાવીશ ખાંડુઆની છે. એમ ચારથી આદિ લઈને છેલ્લી છપ્પનમી શ્રેણિ અઠ્ઠાવીશ ખાંડુઆની છે. એટલે પુરુષાકાર લોકને વિષે તિર્છી (છપ્પણ પયર) છપ્પન પ્રતરની શ્રેણિ છે. આદિ તથા અંતની શ્રેણિઓનું ગ્રહણ કર્યાથી મધ્ય શ્રેણિનું પણ ગ્રહણ થાય છે, કુલ છપ્પન શ્રેણિ છે તેમાં જે શ્રેણિને વિષે તિર્છી શ્રેણિના જેટલા ખાંડુઆ છે, તેને

(સરિસંકગુણિય પિહુમિલિય) તેટલા અંકથી ગુણીએ, જેમકે સવની ઉપરની મસ્તક શ્રેણિને વિષે ચાર ખાંડુઆ તિચ્છા છે. ત્યારે ચારને ચારથી ગુણતાં સોળ થાય. એમ છાપને શ્રેણિઓને સરખે અંકે ગુણી એકઠી કરીએ ત્યારે પૂર્વોક્ત પંદર હજાર બશેને છન્નુ ખાંડુઆની સંખ્યા થાય.

હવે ખાંડુઆનું માપ કહે છે:—

(સમદીહપિહુવ્વેહા) લાંબપણે, પહોળાઈએ, તથા જાડપણે કુંભીની પેઠે સરખા હોય એટલે પહોળા, લાંબા તથા જાડા પા રાજ પ્રમાણ હોય તે ખાંડુ કહીએ. એવા (ઉદ્દમહો સંદુઆ નેયા) ઊર્ધ્વલોક તથા અર્ધલોકના સર્વ ખાંડુઆ જાણવા. ॥ ૨૫ ॥

અવતરણ:—હવે વૃત્તાકાર લોકને ઘન કરવાનો વિધિ કહે છે:—

દાહિણપાસિ દુલ્ખંડા, ઉદ્ધં વામે ઠવિજ્જ વિવરીઆ ।

નાડિસહિયતિરજ્જૂ, પિહુ જાયા સત્ત દીહુચ્ચે ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—(ઉદ્ધં) ઊર્ધ્વલોકને વિષે ત્રસનાડીથી (દાહિણપાસિ) દક્ષિણ બાજુએ એટલે જમણી બાજુના (દુલ્ખંડા) એ ખાંડ છે તે ઊર્ધ્વલોકને વિષે જ્યાં કોણીની જગો છે તે મધ્યથી જોતાં બારમી શ્રેણિ છે. તે બારમી શ્રેણીથી એ ખાંડ કરીએ. એટલે ઉપરના ખાંડને વિષે સોળ શ્રેણીઓ રહે એવી રીતે દક્ષિણ બાજુના જે એ ખાંડ છે, તે ઊર્ધ્વલોકને વિષે ત્રસનાડીની બહાર (વામે ઠવિજ્જ વિવરીઆ) ડાબી બાજુને વિષે ઊલટા કરી નાખીએ. તે આમ-ઉપરના ખાંડની કૂર્પરની જે દિશા, તે મસ્તકની તરફ કરીએ, અને નીચેના ખાંડની કૂર્પરની જે દિશા તે લોકના મધ્ય તરફ કરીએ. એટલે હેઠેનો ખાંડ ઉપરની દિશાએ તથા ઉપરનો ખાંડ હેઠલી દિશાએ સ્થાપીએ. ત્યારે (નાડિસહિય) ત્રસનાડી સહિત ડાબી બાજુએ તિચ્છા (તિરજ્જૂ) ત્રણ રાજ થાય. તે આ પ્રમાણે-ત્રસનાડીથી બહાર કૂર્પરને ઠેકાણે જમણી બાજુએ આઠ ખાંડુઆ તિચ્છા છે તેના એ રાજ અને એક ત્રસનાડીનું રાજ એમ ત્રણ રાજ (પિહુ જાયા) પહોળાઈએ થાય અને (સત્ત દીહુચ્ચે) ઊર્ધ્વત્વે એકલે ઊંચપણે સાત રાજ થાય. ॥ ૨૬ ॥

હિટ્ટાઝ વામલ્ખંડે, દાહિણપાસે ઠવિજ્જ વિવરીઅં ।

ઊવરિમ તિરજ્જુલ્ખંડં, વામે ઠાળે અહો દિજ્જા ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—(હિટ્ટાઝ વામલ્ખંડે) અર્ધલોકમાં ત્રસનાડીની ડાબી બાજુનો જે આખો ખાંડ છે, તે (દાહિણપાસે ઠવિજ્જ વિવરીઅં) વિપરીત એટલે અવળો અથવા ઊંધો ત્રસનાડીની જમણી બાજુને વિષે સ્થાપીએ, એટલે અર્ધલોકને

વિષે જમણી બાબુએ તિરછી ચાર રાજ, અને લાંબપણે સાત રાજ થાય. તે આ પ્રમાણે-ત્રસનાડીથી જમણી બાબુમાં અધોલોકની હેઠે બાર ખાંડુઆ છે; તેના ત્રણ રાજ અને ત્રસનાડીનું એક રાજ, એમ ચાર રાજ થાય. પછી (ઉવરિમ) ઊર્ધ્વલોકનો તિછો (તિરજ્જુખંડ) ત્રણ રાજ પહોળો ને લાંબો સાત રાજ પ્રમાણ ખંડ છે તે (વામે ઢાળે અહો વિજ્ઞા) અધોલોકમાં જે ત્રસનાડી છે તેની ડાબી બાબુએ દધએ, એટલે સર્વત્ર પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, તથા ઉત્તર દિશાએ ઊંચપણે તથા જાડપણે સાત રજ્જુ પ્રમાણ ધનલોક થાય. ॥ ૨૭ ॥

इय संवद्वियलोओ, बुद्धिकओ सत्तरज्जुमाणघणो ।

सगरज्जु अहिय हिटूठा, गिण्हअ पासाइ पूरिजा ॥ २८ ॥

અર્થ:—(इय संवद्वियलोओ) એ પ્રકારે આ સંવર્તિત લોક (बुद्धिकओ) બુદ્ધિએ કરેલો-મનકલ્પનાએ કરેલો (सत्तरज्जुमाणघणो) સાતરાજ પ્રમાણ ધન થયો. (सगरज्जु) સાત ધનરજ્જુ કરતાં લાંબપણે પહોળપણે તથા ઊંચપણે જ્યાં (अहिय) અધિક ખંડુઓ હોય તે (गिण्हअ) લઘને (हिटूठा) નીચે જે જગોએ ઓછું હોય તે (पासाइ पूरिजा) પાસું પૂરીએ. એવી રીતે ચોરસ સાત ધનરજ્જુ પ્રમાણ લોક થાય. એ લોકનાજિકા ચોરસ નથી, વૃત્તાકાર છે, પણ ધનલોક વૃત્તાકાર લખાય નહીં; તેથી ચોરસ પ્રમાણ આપેલ છે ॥ ૨૮ ॥

અવતરણ:—હવે એવી રીતે સાતરાજ ધનીકૃત લોકને વિષે ધનરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ, સૂચિરજ્જુ અને ખાંડુઆની સંખ્યા કેટલી જોઈએ? કહે છે.

घणरज्जु तिसय तेयाल तेर बावत्तरीय पयर सूई ।

चउपन्नअडसि खंडुअ, सहसिगवीसा नवदुपन्ना ॥ २९ ॥

અર્થ:—(घणरज्जु तिसय तेयाल) એ સાતરાજ પ્રમાણ ધનીકૃત ચોરસ લોકને વિષે ત્રણશે ને તંતાળીશ ધનરજ્જુ થાય. (तेर बावत्तरीय पयर) એક હજાર ત્રણશે બોંતેર પ્રતરરજ્જુ થાય. (सूई चउपन्नअडसि) પાંચે હજાર ચારશે ને અઠ્ઠાશી સૂચિરજ્જુ થાય અને (खंडुअ सहसिगवीसा नवदुपन्ना) ખાંડુઆ એકવીશ હજાર નવશે ને બાવન થાય. ॥ ૨૯ ॥

અવતરણ:—હવે એ રીતે ધનરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ, સૂચિરજ્જુ અને ખાંડુઆ આણવાની રીત ગાથાએ કરીને કહે છે.

सगवंगे सग चउ तिग-गुणिए उभय अह उड्ड खंडु घणा ।

छन्नउअसथ सीयाल, चउगुणिए पयरसुइअंसा ॥ ३० ॥

અર્થ:—એ સાત ધનરજ્જુ પ્રમાણ સમયોરસ જે લોક છે તે (સગવગ્ને) સાતને સાતથી ગુણીએ ત્યારે ઓગણપચાશ થાય. એવી ઓગણપચાસની સાત શ્રેણિ છે તેથી ઓગણપચાશને (સગ) સાતથી ગુણતાં ત્રણશે' ને તેંતાલીશ ધનરજ્જુની સંખ્યા થાય. પછી ધનરજ્જુનો આંક (તિગ) ત્રણ વાર (ચડગુણિ) ચોગુણો કરીએ ત્યારે અનુક્રમે (ઉભય) અઘોલોક તથા ઊર્ધ્વલોકના પ્રતરરજ્જુ, સૂચિરજ્જુ તથા ખાંડુઆની સંખ્યા આવે. તે આ પ્રમાણે-ત્રણશે' તેંતાલીશ ધનરજ્જુને ચોગુણો કરીએ ત્યારે એક હજાર ત્રણશે' ને ઊંતેર પ્રતરરજ્જુ થાય. તે પ્રતરરજ્જુનો આંક ચોગુણો કરીએ ત્યારે પાંચ હજાર ચારશે' ને અઠ્યાશી સૂચિરજ્જુ થાય. તથા સૂચિરજ્જુના આંકને ચોગુણો કરતાં ખાંડુઆની સંખ્યા એકવીશ હજાર નવશે' ને આવન થાય.

હવે અઘોલોક તથા ઊર્ધ્વલોકની જુદી જુદી ધનરજ્જુ, પ્રતરરજ્જુ, સૂચિરજ્જુ તથા ખાંડુઆની સંખ્યા કહે છે. (અહ) અઘોલોકને વિષે (છન્નઅસય) એક સો છન્નું (ઘણા) ધનરજ્જુ થાય. સાતને સાતથી ગુણતાં ઓગણપચાશ તેને ચારગુણો કરતાં એક સો છન્નુ ધનરજ્જુ થાય. (ઉહ) ઊર્ધ્વલોકને વિષે તે જ ઓગણપચાસને ત્રણગુણો કરતાં (સીયાલ) એક સો ને સુડતાલીશ ધનરજ્જુ થાય. ખંનેના મળીને થયેલા ૩૪૩ ના અંકને ત્રણ વાર (ચડગુણિ પચરસુહ અંસા) ચોગુણો કરતાં પ્રતરરજ્જુ, સૂચિરજ્જુ તથા ખાંડુઆનું માન અઘોલોક પ્રમાણનો તથા ઊર્ધ્વલોકને વિષે લિન્ન લિન્ન આવે છે. ॥ ૩૦ ॥

અવતરણ:—અઘોલોક તથા ઊર્ધ્વલોકના ખાંડુઆ વિગેરેની સંખ્યા લિન્ન લિન્ન સંગ્રહ કરીને કહે છે:—

સગચુલસી પળઅડસી, ઇગતીસછત્તીસ તિવિસવાવન્ના ।

પળ ચડઆલજુઆ વારસહસ ચડળવહસયટ્ઠહિઆ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—અઘોલોકને વિષે એક સો ને છન્નુ ધનરજ્જુ છે તેને ચોગુણો કરીએ ત્યારે (સગચુલસી) સાતશે' ને ચોરાશી પ્રતરરજ્જુ થાય. ઊર્ધ્વલોકને વિષે ૧૪૭ છે તેને ચોગુણો કરીએ ત્યારે (પળઅડસી) પાંચશે' ને અઠ્યાશી પ્રતરરજ્જુ થાય. અઘોલોકને વિષે સાતશે' ને ચોરાશી પ્રતરરજ્જુ છે તેને ચોગુણો કરીએ ત્યારે (ઇગતીસ છત્તીસ) ત્રણ હજાર એક સો ને છત્રીશ સૂચિરજ્જુ થાય. ઊર્ધ્વલોકને વિષે પાંચશે' ને અઠ્યાશી પ્રતરરજ્જુ છે તેને ચોગુણો કરીએ ત્યારે (તિવિસવાવન્ના) બે હજાર ત્રણ સો ને આવન સૂચિરજ્જુ આવે. હવે અઘોલોકને વિષે (૩૧૩૬) સૂચિરજ્જુ છે તેને ચોગુણો કરીએ ત્યારે (પળ ચડઆલજુઆ વારસહસ) બાર હજાર પાંચશે' ને ચુમ્માળીશ ખાંડુઆ થાય. ઊર્ધ્વલોકને વિષે (૨૩૫૨) સૂચિરજ્જુ છે

તેને ચોગુણા કરીએ ત્યારે (ચતુર્ણવદ્વિહિઆ) નવ હજાર ચાર સો ને આઠ ખાંડુઆ થાય. અધોલોકના (૧૨૫૪૪) ને ઉર્ધ્વલોકના (૬૪૦૮) એકઠાં કરતાં (૨૧૯૫૨)ની પૂર્વોક્ત સંખ્યા થાય.

અધોલોકના (૩૧૩૬) સૂચિરજ્જુ ને ઉર્ધ્વલોકના (૨૩૫૨) સૂચિરજ્જુ તેને એકઠાં કરતાં (૫૪૮૮) સૂચિરજ્જુ થાય. અધોલોકના પ્રતરરજ્જુ (૭૮૪) ઉર્ધ્વલોકના પ્રતરરજ્જુ (૫૮૮) તેને એકઠા કરતાં (૧૩૭૨) થાય. અધોલોકના ધનરજ્જુ (૧૬૬) ઉર્ધ્વલોકના ધનરજ્જુ (૧૪૭) તેને એકઠા કરતાં (૩૪૩) થાય.

અહીં સાતરાજ ધનમાં ત્રણશે' ને તેંતાળીશ ધનરાજ જોઈએ, પરંતુ ચૌદરાજના તેટલા ધનરાજ નથી; માત્ર બશે' ને આગણ્યાળીશ રાજ છે. તેથી એક સો ચાર ધનરજ્જુ અધિક જોઈએ, તેના ખાંડુઆ નથી. વળી એક વાત વિશેષ એ છે કે એ ધનલોક ચૌરસ કર્યો છે, અને લોક વૃત્તાકાર છે. ત્યારે ચારે દિશાના ખૂણા કપાઈ જાય-ઓછા થાય તેથી ચૌરસ ખાંડુ વિગેરેનું પ્રથમ પ્રમાણ કહ્યું છે તેટલું પણ ન થાય, ઓછું થાય. એ ચૌરસનું જે પરિમાણ કહ્યું છે તે અંતરંગ વૃત્તાકાર લોકનું માન મનમાં ધારીને કહ્યું છે. એના નિર્ણયની વાત તો જ્ઞાની જાણે.

અસંખ્યાત યોજનનું એક રાજ થાય છે. અથવા સહસ્ર લાર લોહનો ગોળો કોઈ એક મહર્દ્ધિક દેવ પોતાની શક્તિએ કરી આકાશમાંથી નીચે નાખે કે જે ગોળો છ માસ, છ દિવસ, છ પહોર, છ ઘડી અને છ પળ જેટલા કાળે નીચે આવીને પડે. તેટલા પ્રમાણવાળું એક રાજ થાય. એ પ્રમાણે ચારે દિશાઓને વિષે રાજનું પ્રમાણ જાણવું. ૩૧

इय पयरलिहियवग्गियसंवट्टियलोगसारमुवलब्भ ।

सुअधम्मकित्तिअं तह, जयह जहा भमह न इह भिसं ॥ ३२ ॥

અર્થ:—(इय पयर) એ પ્રમાણે છાપન પ્રતર છે તેનું (लिहिय-वग्गिय) લિખિત, વર્ણિત અને (संवट्टियलोगसारमुवलब्भ) સંવર્તિત એવો જે લોક તેનો સાર-તત્ત્વજ્ઞાનવિચાર-યથાર્થપણે લોકસ્વરૂપ સદ્ગુરુથી પામીને (तह जयह) તે પ્રકારે ચતન એટલે ઉદય કર કે (जहा) જેથી (इह) આ લોકમાં (भिसं) અનંત જન્મ-મરણ પામતાં થકાં વારંવાર અત્યર્થપણે (भमह न) કરીને ન ભમવું પડે. આવો તીર્થ કર, સકલ જીવહિતકર, પરમ પરમેશ્વરનો ભવ્ય જીવને ઉપદેશ છે. આ લોકનો સાર (सुअधम्मकित्तिअं) તે શ્રુતધર્મમાં એટલે સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાનના જાળે કરી જ્ઞાનવાન તીર્થ કરે કહેલો છે. ૩૨.

શ્રીમદાસોક્તવિંધિના લોકનાલસ્ય વાર્તિકં ।

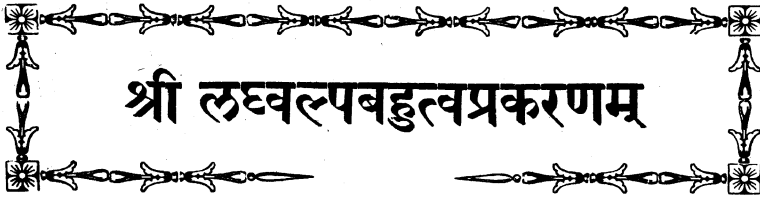
ધીમિત્રધનરાજસ્ય ગંગાચ્યતનુજાકૃતે ॥ ૧ ॥

શ્રીમત્સહજરત્નેન વ્યાખ્યાતમુદયાબ્ધિના ।

અસંગતં યદુક્તં તદ્વિશોઘ્યં ધીધનૈર્ભૃશમ્ ॥ ૨ ॥ યુગ્મમ્ ॥

શ્રીમાન્ આસ(તીર્થં કર)ની કહેલી વિધિવડે આ લોકનાળ પ્રકરણનું વાર્તિક ધીમિત્ર (બુદ્ધિમાન) ધનરાજની ગંગા નામની પુત્રીને માટે શ્રીમાન્ સહજરત્નરૂપ ઉદયસાગરે રચેલું છે. તેમાં જે કાંઈ અસંગત કહેવાયું હોય તે બુદ્ધિરૂપી ધનવાળા વિદ્વાનોએ સારી રીતે શોધવું. ૧.-૨

ઇતિશ્રી લોકનાલિકાત્રિંશિકા પ્રકરણ સાર્થ સમાપ્ત.

શ્રી લઘ્વલ્પબહુત્વપ્રકરણમ્

પપુદડ કમસો જીવા, જલ વળ વિગલા પર્ણિદિઆ ચેવ ।

દડપુપાસું પુઢવી, દડ સમ તેડ પુપાસુ કમા ॥ ૧ ॥

પૂપડદાસું વાડ, સત્તળહ જમુત્તરેણ માણસરં ।

પચ્છિમ ગોયમદીવો, અહગામા દાહિણે ઝુસિરં ॥ ૨ ॥

વ્યાખ્યા—(પપુદડ કમસો) પશ્ચિમ, પૂર્વ, દક્ષિણ ને ઉત્તર દિશામાં જીવો અનુક્રમે સ્તોક, બહુ, બહુતર ને બહુતમ બાણવા હવે તેનું કારણ કહે છે—જળ, વનસ્પતિ, બેઈદ્રિય, તેઈદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય ને સંત્રી અસંત્રી પંચેંદ્રિય આ સાતેનું જળમાં પ્રચુરપણું હોય છે. (પચ્છિમ) પશ્ચિમમાં સૂર્યના અસંખ્યાતા દ્વીપો અને (ગોયમદીવો) ગૌતમ દ્વીપ હોવાથી જળ થોડું છે. પૂર્વમાં તેના કરતાં જળ વધારે છે. જે કે પશ્ચિમમાં જેટલા સૂર્યના દ્વીપો છે તેટલા જ પૂર્વમાં ચંદ્રના દ્વીપો છે, પરંતુ ગૌતમદ્વીપ પૂર્વમાં નથી તેથી જળ પ્રચુર છે તેથી (સત્તળહ) સાતે જાતના જીવો ત્યાં પ્રચુર છે. દક્ષિણમાં તે કરતાં પ્રચુરતર જળ છે, કારણ કે તે દિશાએ સૂર્ય-ચંદ્રના દ્વીપો ને ગૌતમદ્વીપ નથી. (જમુત્તરેણ

માનસરં) ઉત્તરમાં પ્રચુરતમ જળ છે, કારણ કે તે દિશાએ માનસ સરોવર સંજ્યાતા યોજન કોટકોટી પ્રમાણ છે, તેથી ત્યાં જળ ઘણું છે. જળ પ્રમાણે બીજા છએ પ્રકારના જીવોનું અદ્યપગ્નહત્વ સમજવું.

(**દડપુપાસું પુઢવી**) દક્ષિણ, ઉત્તર, પૂર્વ ને પશ્ચિમ દિશાએ પૃથ્વીકાય જીવો અનુક્રમે વધતા વધતા છે. તેનું કારણ કહે છે—દક્ષિણમાં ચાળીશ લાખ ભવનપતિના ભવનો વધારે છે તેથી પોલાણ ઘણું હોવાથી પૃથ્વીકાય જીવો થોડા છે. ઉત્તરમાં તેટલા ભવનો ઓછા હોવાથી પોલાણ ઓછું છે તેથી પૃથ્વીકાય જીવો પ્રચુર છે. પૂર્વમાં ચંદ્રના અસંખ્યાતા દ્વીપો હોવાથી પૃથ્વીકાય જીવો પ્રચુરતર છે અને પશ્ચિમમાં અસંખ્યાતા સૂર્યના દ્વીપ ઉપરાંત ગૌતમદ્વીપ વિશેષ હોવાથી પૃથ્વીકાય જીવો પ્રચુરતમ છે.

(**દડ સમ તેજ પુપાસુ કમા**) તેજસ્કાય જીવો દક્ષિણ ને ઉત્તરમાં ભરત ઐરવત ક્ષેત્ર સરખા હોવાથી સરખા છે. તે બે દિશામાં કોઈક જ વખત તેઉકાયનો સફલાવ હોય છે, બાકી ઘણો કાળ યુગલિકનો હોવાથી તે બે દિશામાં બાહર તેઉકાયનો અભાવ હોય છે તેથી થોડા કહ્યા છે. પૂર્વદિશામાં તેઉકાય બહુતર હોય છે, કારણ કે તે બાબુ પાંચે મહાવિદેહમાં સદૈવ તેનો સફલાવ છે. પશ્ચિમ દિશામાં બહુતમ છે, કારણ કે તે તરફ અઘોગ્રામ હોવાથી અને એક હજાર યોજન ઉંડાણ હોવાથી ભૂમિ પ્રચુર છે તેથી ગામો પણ ઘણા છે તેથી તેઉકાયની પ્રચુરતા છે.

(**પૂપડાસું વાઝ**) પૂર્વ દિશામાં વાયુકાય થોડા છે. પોલાણ ઓછું હોવાથી પશ્ચિમમાં (**અહગામા**) અઘોગ્રામ હોવાને લીધે પોલાણ વધારે હોવાથી વાયુકાય જીવો પ્રચુર છે. ઉત્તર દિશામાં ભવનપતિના ભવનો હોવાથી પોલાણ વધારે છે તેથી વાયુકાય પ્રચુરતર છે અને (**દાહિણે**) દક્ષિણમાં ચાળીશ લાખ ભવનપતિના ભવનો ઉત્તર કરતાં વધારે હોવાથી (**ઝુસિરં**) પોલાણ વધારે હોવાને લીધે વાયુકાય જીવો પ્રચુરતમ છે.

(આ પ્રકરણની અવચરીને આધારે આ અર્થ લખેલો છે.)

ધતિ લઘ્વદ્યપગ્નહત્વ પ્રકરણ સાર્થ સમાપ્ત

લોકનાલિકા.

ઉર્ધ્વલોકના

વર્ગીત

ખંડુ

૧૬

૧૬

૩૬

૩૬

૬૪

૬૪

૬૪

૧૦૦

૧૦૦

૧૦૦

૧૪૪

૧૪૪

૨૫૬

૨૫૬

૪૦૦

૪૦૦

૪૦૦

૪૦૦

૪૦૦

૨૫૬

૨૫૬

૧૪૪

૧૪૪

૧૦૦

૬૪

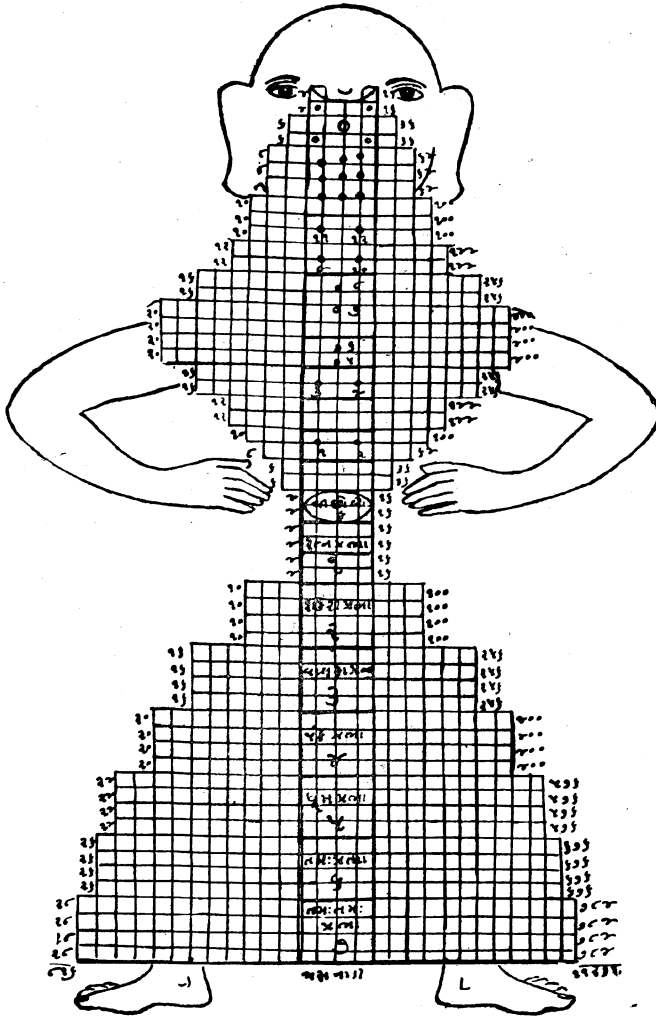
૩૬

૩૬

૧૬

૧૬

૪૦૬૪

અધોલોકના

વર્ગીત

ખંડુ

૧૬

૧૬

૧૬

૧૬

૧૦૦

૧૦૦

૧૦૦

૧૦૦

૨૫૬

૨૫૬

૨૫૬

૨૫૬

૪૦૦

૪૦૦

૪૦૦

૪૦૦

૫૭૬

૫૭૬

૫૭૬

૫૭૬

૬૭૬

૬૭૬

૬૭૬

૬૭૬

૭૮૪

૭૮૪

૭૮૪

૭૮૪

૧૧૨૩૨

ખંડે મળીને ખંડુ ૧૫૨૬૬

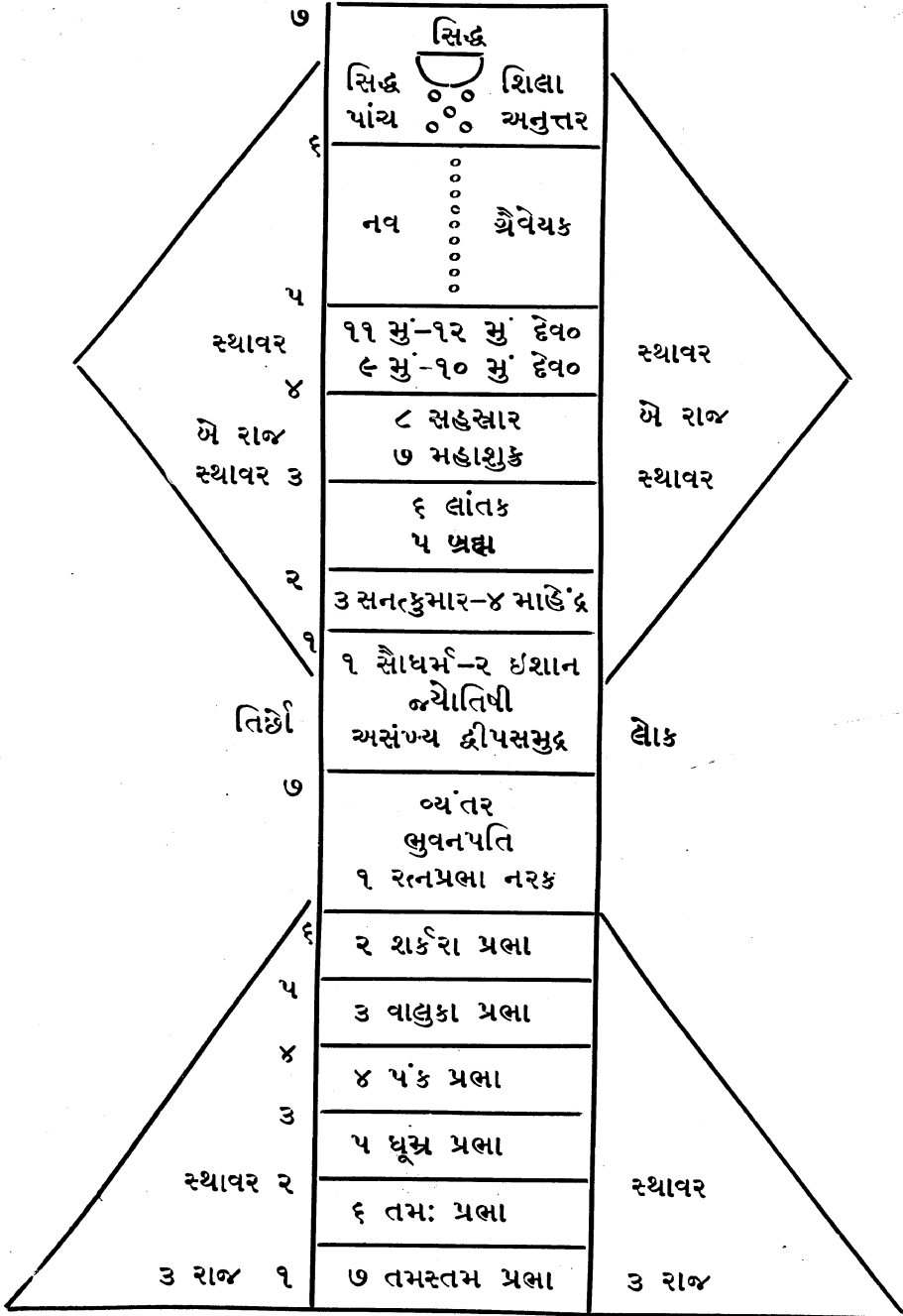
તેના સૂચિરજળ ૩૮૨૪

તેના પ્રતર રજળ ૬૫૬

તેના ધન રજળ ૨૩૬

લોકનાલિકા

ત્રસનાડી.

લોકનાલિકાંતર્ગત

ખંડુ-સૂચિરજ્જુ-પ્રતરરજ્જુ-ધનરજ્જુ સંખ્યાયત્ર—

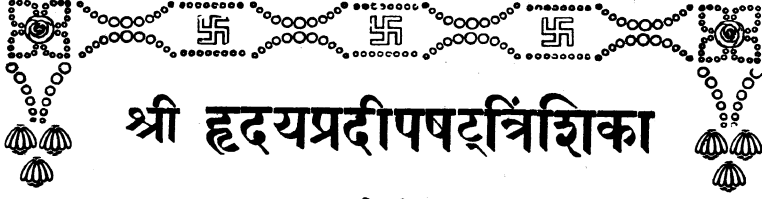
ભ
દર્શ
લોક
કે

કેટલી શ્રેણી	કેટલા ખંડુની	વર્ગિત ખંડુ	કુલ ખંડુ	સૂચિરજ્જુ	પ્રતર રજ્જુ	ધનરજ્જુ
૨	૪	૧૬	૩૨	૮	૨	૦૧૧
૨	૬	૩૬	૭૨	૧૮	૪૧૧	૧) =
૩	૮	૬૪	૧૯૨	૪૮	૧૨	૩
૩	૧૦	૧૦૦	૩૦૦	૭૫	૧૮૧૧૧	૪૧૧
૨	૧૨	૧૪૪	૨૮૮	૭૨	૧૮	૪૧૧
૨	૧૬	૨૫૬	૫૧૨	૧૨૮	૩૨	૮
૪	૨૦	૪૦૦	૧૬૦૦	૪૦૦	૧૦૦	૨૫
૨	૧૬	૨૫૬	૫૧૨	૧૨૮	૩૨	૮
૨	૧૨	૧૪૪	૨૮૮	૭૨	૧૮	૪૧૧
૧	૧૦	૧૦૦	૧૦૦	૨૫	૬૧	૧૧૧
૧	૮	૬૪	૬૪	૧૬	૪	૧)
૨	૬	૩૬	૭૨	૧૮	૪૧૧	૧) =
૨	૪	૧૬	૩૨	૮	૨	૦૧૧
૨૮			૪૦૬૪	૧૦૧૬	૨૫૪	૬૩૧૧

અ
ધો
લોક
કે

કેટલી શ્રેણી	કેટલા ખંડુની	વર્ગિત ખંડુ	કુલ ખંડુ	સૂચિરજ્જુ	પ્રતર રજ્જુ	ધનરજ્જુ
૪	૪	૧૬	૬૪	૧૬	૪	૧
૪	૧૦	૧૦૦	૪૦૦	૧૦૦	૨૫	૬૧
૪	૧૬	૨૫૬	૧૦૨૪	૨૫૬	૬૪	૧૬
૪	૨૦	૪૦૦	૧૬૦૦	૪૦૦	૧૦૦	૨૫
૪	૨૪	૫૭૬	૨૩૦૪	૫૭૬	૧૪૪	૩૬
૪	૨૬	૬૭૬	૨૭૦૪	૬૭૬	૧૬૯	૪૨૧
૪	૨૮	૭૮૪	૩૧૩૬	૭૮૪	૧૯૬	૪૯
૨૮			૧૧૨૩૨	૨૮૦૮	૭૦૨	૧૭૫૧૧

બર્ધ અધોના મળીને ૫૬ શ્રેણી. ૧૫૨૯૬ ખંડુ. ૩૮૨૪ સૂચિરજ્જુ. ૯૫૬ પ્રતરરજ્જુ. ૨૩૯ ધનરજ્જુ

શ્રી હૃદયપ્રદીપષટ્ત્રિશિકા

શબ્દાદિપञ्चविषयेषु विचेतनेषु,
योऽन्तर्गतो हृदि विवेककलां व्यनक्ति ।
यस्माद्भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि,
प्रादुर्भवन्त्यनुभवं तमिमं भजेथाः ॥ १ ॥

અર્થઃ—(યઃ) જે અનુભવ (અન્તર્ગતઃ) ચિત્તમાં રહ્યો સતો (વિચેતનેષુ) ચેતના રહિત-જડ એવા (શબ્દાદિપञ्चविषयेषુ) શબ્દાદિક પાંચે વિષયોમાં—વિષય સંબંધી (વિવેકકલાં) વિવેકની કળાને (હૃદિ) હૃદયને વિષે (વ્યનક્તિ) પ્રગટ કરે છે, તથા (યસ્માત્) જે અનુભવથી (ભવાન્તરગતાન્યપિ) ભવાંતરમાં રહેલી-થયેલી પણ (ચેષ્ટિતાનિ) ચેષ્ટાઓ (પ્રાદુર્ભવન્તિ) પ્રગટ થાય છે, (તમિમં) તે આ (અનુભવં) અનુભવને (ભજેથાઃ) તું ભજ.

વિશેષાર્થઃ—“ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પાંચે વિષયો પુદ્ગલ સ્વભાવરૂપ હોવાથી જડ છે. તે વિષયોમાં સમ્યક્ પ્રકારે “ આ વિષયો તે હું નથી, અને એઓનું સ્વરૂપ તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું તેમનાથી અન્ય છું; તેમના સ્વરૂપથી મારું સ્વરૂપ પણ ન્યારું જ છે. ” એવું વિવેચન જે અનુભવ હૃદયમાં પ્રગટ કરે છે. વળી જે અનુભવજ્ઞાનના બળથી અન્ય અનેક જન્મમાં વિભાવદશાના આધીનપણાએ કરીને કરેલી, મોહબળમાં ફસાવવાના હેતુ-ભૂત વર્તનાઓનો ભાસ થાય છે, તે તારા પોતાના જ આત્મામાં રહેલા અનુભવને હે આત્મા ! તું સેવ. ૧.

અહીં પ્રથમ અનુભવની સેવા ગ્રંથકારે બતાવી છે, તે અનુભવ શાસ્ત્રજ્ઞાનથી, તેના મનનથી અને તે જ્ઞાનને ક્રિયામાં મૂકવાથી જ થઈ શકે છે. તેમજ જ્ઞાન, મનન અને ક્રિયા પણ નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને નયને આશ્રયીને કરવાથી જ ફળીભૂત થાય છે. કહ્યું છે કે—

“ જઈ જિણમયં પવજ્જહ, તા મા વવહારનિચ્છણ મુયહ ।
વવહારનઓચ્છેણ, તિત્થુચ્છેઓ જઓ હોઈ ॥ ”

અર્થ:—“ હે આત્મા ! (જઈ) જો (જિણમયં) જિનેશ્વરના મતને-ધર્મને (પવજ્જહ) તું અંગીકાર કરતો હો (તા) તો (વવહારનિચ્છણ) વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને નયને (મા મુયહ) મૂકીશ નહીં; (જઓ) કારણ કે (વવહારનઓચ્છેણ) વ્યવહાર નયનો ઉચ્છેદ થવાથી (તિત્થુચ્છેઓ) તીર્થનો ઉચ્છેદ (હોઈ) થાય એમ શાસ્ત્રકારે કહેલું છે. ” આ ગાથાના ભાવાર્થ ઉપરથી ભવ્ય પ્રાણીઓ વિચાર કરી શકશે કે—શાસ્ત્રકાર એકી સાથે બંને નયનો સ્વીકાર બતાવી વ્યવહાર નયનો નાશ થશે તો શાસનનો નાશ થશે એમ બતાવે છે, તે ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે-વ્યવહારથી જે જે સિદ્ધિગતિના કારણ હોય તેમાં અતિ આદરપૂર્વક પ્રવર્તવું, અને એ વ્યવહારદ્વારા જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે, તે પ્રાપ્ત કરવાનું ચૂકી જવું નહીં.

આ અનુભવ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે જ્ઞાન તથા ક્રિયાવાળા જીવો આ જગતમાં પ્રાપ્ત થોડા જ હોય છે, તે બતાવે છે.—

જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ, કર્તું ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।
જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તું, તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—(લોકે) આ લોકને વિષે (કેચિન્) કેટલાક મનુષ્યો (જાનન્તિ) તત્ત્વને અથવા કર્તવ્ય-અકર્તવ્યને જાણે છે, (તુ) પરંતુ (કર્તું) તે પ્રમાણે કરવાને (ન મીશાઃ) સમર્થ હોતા નથી, (ચ) અને (યે) જે મનુષ્યો (કર્તું) કરવાને (ક્ષમા) સમર્થ હોય છે, (તે) તેઓ (ન વિદન્તિ) તત્ત્વને જાણતા નથી; પરંતુ જેઓ (તત્ત્વં) તત્ત્વને (જાનન્તિ) જાણે છે અને (કર્તું) તે પ્રમાણે કરવાને પણ (પ્રભવન્તિ) સમર્થ થાય છે, (તે) તેવા જીવો તો (કેઽપિ) કોઈક (વિરલાઃ) વિરલા જ (ભવન્તિ) હોય છે. ૨.

વિશેષાર્થ:—આ શ્લોકમાં ધર્મમાર્ગને વિષે વર્તતા જીવોના ત્રણ વર્ગ બતાવ્યા છે. તેમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને જેનામાં હોય છે તે અનુભવજ્ઞાની કહેવાય છે, તેવા માણસો જગતમાં થોડા જ હોય છે. એ પ્રથમ વર્ગ કહ્યો. આ વર્ગના જીવો જલ્દી મોક્ષ મેળવી શકે છે. હવે જેને જ્ઞાન છે, પણ ચારિત્રમોહનીયના પ્રભળ ઉદયથી તેઓ જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તન કરવામાં સમર્થ થઈ શકતા નથી. આ બીજો વર્ગ કહ્યો. આ જીવો જો ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમાદિકે કરીને યથાર્થ ક્રિયામાં વર્તવા પ્રત્યે સમર્થ હોય તેના ઉપર આદરવાળા રહે અને પોતે પણ

ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમને માટે ઉદ્યમી રહે તો કેટલાક વખત પછી પણ અવશ્ય મોક્ષપદને સાધી શકે છે. હવે ત્રીજો વર્ગ કે જે ચારિત્રમોહનીય તથા પ્રકારનું પ્રબળ નહીં હોવાને લીધે ક્રિયા કરવામાં સમર્થ થાય, પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદ્યમે લીધે આદરવા યોગ્ય અને તજવા યોગ્ય પદાર્થને યથાર્થ સમજી શકતા નથી. આ વર્ગના જીવો પણ જેઓ જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમના બળે કરીને પદાર્થ-સ્વરૂપને જાણતા હોય, તેઓની વિનયભક્તિ કરવામાં તત્પર રહે અને પોતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવવા માષ્ટુષ નામના પ્રસિદ્ધ મુનિ મહારાજની જેમ સાવધાનપણે ઉદ્યમ કરે તેમજ પોતાને તત્ત્વજ્ઞાન થાય ત્યાંસુધી ગુરુની નિશ્રાએ વર્તે તો તે પણ કેટલાક કાળે મોક્ષપદ સાધી શકે છે.

આ ત્રણ વર્ગની બહારના જેઓ શુદ્ધ જ્ઞાન-ક્રિયાવાળા પોતાની મતિકલ્પનાથી અમે જૈનશાસનમાં છીએ એમ માને છે, તેઓના જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને કેવળ મતિકલ્પિત હોવાથી અને જિનાજ્ઞાથી પરાહુમુખ હોવાથી તેઓ કેવળ ભવબ્રમણરૂપ ક્ષણને જ પામે છે. કહ્યું છે કે:—

**“ સમરૂપવિત્તી સઘા, આણાબજ્ઞ ત્તિ ભવફલા ચેવ ।
તિત્થયરુદ્દેસેણ વિ, ન તત્તઓ સા તદુદ્દેસા ॥ ”**

અર્થ:—(સઘા) સર્વ (સમરૂપવિત્તી) પોતાની મતિથી કરેલી પ્રવૃત્તિ (આણાબજ્ઞ ત્તિ) જિનેશ્વરની આજ્ઞાથી બાદ્ય છે, તેથી તે (ભવફલા ચેવ) સંસારરૂપ ક્ષણવાળી જ છે. સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર જ છે. કેમકે (સા) તે મતિકલ્પિત પ્રવૃત્તિ (તિત્થયરુદ્દેસેણ વિ) તીર્થંકરના ઉદ્દેશે કરીને કરી હોય તો પણ (તત્તઓ) તત્ત્વથી (તદુદ્દેસા ન) તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશવાળી નથી. એટલે કે તે સ્વમતિકલ્પનાએ જ્ઞાન-ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવો પોતાની પ્રવૃત્તિને તીર્થંકરે બતાવી છે, એમ માને છે પરંતુ પરમાર્થથી જોતાં તે પ્રવૃત્તિ તીર્થંકરે બતાવેલી છે જ નહીં, તેથી જ તે સંસારની વૃદ્ધિરૂપ ક્ષણને આપનાર થાય છે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. આ ઉપરથી સુજ્ઞનો સમજી શકશે કે અનુભવજ્ઞાન મેળવવામાં ઘણું વખત જોઈએ, તો પણ તેટલા વખત સુધી વિપરીત માર્ગે તો ન જ પ્રવર્તવું જોઈએ.

જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને મોક્ષપદ મેળવવામાં મુખ્ય કારણ છે. તે વિષે છેલ્લા શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

**“ સંજોગસિદ્ધીઙ્ગ ફલં વયંતિ, ન હુ ઇગચ્ચેણ રહો પયાઙ્ગ ।
અંધો ય પંગૂ ય વળે સમેચ્છા, તે સંપત્તા નગરં પવિટ્ટા ॥ ”**

અર્થ:—“ જ્ઞાની પુરુષો (સંજોગસિદ્ધીઙ્ગ) જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ સામગ્રીના

સંયોગની સિદ્ધિથી જ (ફલં) મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ (વ્યંતિ) કહે છે. (હુ) કારણ કે (યગચક્ષેણ) એક ચક્રવર્તી (રહો) રથ (ન પયાઈ) કદી પણ ચાલી શકતો નથી. જેમકે (અંધો ય) એક અંધ અને (પંગૂ ય) બીજો પંચુ એ બન્ને (વણે) વનમાં (સમેચ્છા) મળ્યા. (તે) તે બન્ને (સંપત્તિ) એકઠા મળીને (નગરં) નગરમાં (પવિટ્રા) પેઠા. એટલે કે જ્ઞાનસદૃશ પંચુ મનુષ્ય ક્રિયાસદૃશ અંધની ખાંધે બેસવાથી-માર્ગનું જ્ઞાન અને ચાલવાની ક્રિયા એ બન્ને કારણો એકત્ર થવાથી ઇષ્ટ નગરમાં જઈ શકાય છે. ” તે આ રીતે-અંધ મનુષ્યે પંચુને પોતાની ખાંધે બેસાડ્યો, પછી પંચુ મનુષ્ય માર્ગની જેમ જેમ સૂચના ડાબા જમણી બતાવી કરવા લાગ્યો તેમ તેમ તે તરફ અંધ મનુષ્ય ચાલવા લાગ્યો, તેથી તે બન્ને ઇષ્ટ નગરમાં જઈ પહોંચ્યા.

હવે મોક્ષને સાધનાર અનુભવ જ છે, તે બતાવે છે:—

સમ્યગ્વિરક્તિર્નનુ યસ્ય ચિત્તે, સમ્યગ્ગુરુર્યસ્ય ચ તત્ત્વવેત્તા ।

સદાઽનુભૂત્યા દૃઢનિશ્ચયો ય—સ્તસ્યૈવ સિદ્ધિર્ન હિ ત્રાપરસ્ય ॥૩॥

અર્થ:—આ શ્લોકમાં કેવો જીવ મોક્ષ પામી શકે? અને કેવો જીવ ન પામે? તે બતાવે છે. (યસ્ય ચિત્તે) જેના ચિત્તમાં (નનુ) નિશ્ચે (સમ્યગ્વિરક્તિઃ) સમ્યક્ પ્રકારની વિરક્તિ-વૈરાગ્ય હોય, (ચ) અને (યસ્ય) જેના (ગુરુઃ) ગુરુ (સમ્યક્) સમ્યક્ પ્રકારે (તત્ત્વવેત્તા) તત્ત્વને બાજીનાર હોય, તથા (સદાઽનુભૂત્યા) સર્વદા અનુભવવડે (યઃ) જે (દૃઢનિશ્ચયઃ) દૃઢ નિશ્ચયવાળો હોય, (તસ્યૈવ) તેને જ (સિદ્ધિઃ) સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત થાય છે. (ચ) અને (અપરસ્ય) તે સિવાય બીજાની (ન હિ) સિદ્ધિ થતી જ નથી. ૩.

વિશેષાર્થ:—જેના હૃદયમાં સારી રીતે વૈરાગ્ય દશા પ્રાપ્ત થયેલી હોય, ઉત્તમ પ્રકારે યથાસ્થિત જૈનાગમના રહસ્યનું જ્ઞાન જેનામાં હોય એવા સદ્ગુરુ જેને પ્રાપ્ત થયેલા હોય અને જે પ્રાણી અનુભવજ્ઞાન મેળવવાવડે જેવી રીતે આત્મશુદ્ધિની અંદર રમણતા કરવી જોઈએ તેવા કર્તવ્યમાં દૃઢ નિશ્ચયવાળો થયો હોય-તેવા પ્રાણીની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી અન્ય કે જેને ઉત્તમ વૈરાગ્ય, તત્ત્વજ્ઞાની ગુરુનો સમાગમ અને અનુભવવડે તત્ત્વનો દૃઢ નિશ્ચય થયો ન હોય તેવો પ્રાણી મુક્તિપદને પામી શકતો નથી.

આ શ્લોકમાં વૈરાગ્ય, જ્ઞાની ગુરુ અને અનુભવજ્ઞાન એ ત્રણ પદાર્થો મુક્તિના સાધનરૂપ બતાવ્યા છે. તેનું વિવેચન કરવાની ખાસ જરૂરીયાત હોવાથી તે પદાર્થો અનુક્રમે કહે છે:—

(૧) પ્રથમ વૈરાગ્ય કહ્યો તે વૈરાગ્ય ત્રણ પ્રકારનો છે:—૧ દુઃખગર્ભિત, ૨ મોહગર્ભિત અને ૩ જ્ઞાનગર્ભિત. આ બાબત ન્યાયવિશારદ શ્રીયશોબિજ્યજી ઉપાધ્યાયે પોતાના અધ્યાત્મસાર નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—

“ તદ્વૈરાગ્યં સ્મૃતં દુઃખ-મોહજ્ઞાનાન્વયાત્ ત્રિધા । ”

“ તે વૈરાગ્ય દુઃખગર્ભિત, મોહગર્ભિત અને જ્ઞાનગર્ભિત એમ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો છે. ” તેમાં અનેક પ્રકારનાં શરીર સંબંધી, મન સંબંધી અને કુટુંબાદિક સંબંધી દુઃખો દેખીને સંસારના ક્ષણિક પદાર્થોથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે. આ વૈરાગ્ય થવાથી જો કે તે જીવ સંસારનો ત્યાગ કરે છે, તો પણ જ્યારે ચારિત્રમાં અનેક પ્રકારના પરીષદો અને ઉપસર્ગોનું દુઃખ આવી પડે છે ત્યારે પાછી ગૃહસ્થાવાસની ઇચ્છા થાય છે; છતાં પણ આ વૈરાગ્યવાળો જો સર્વથા ગીતાર્થ શુરુને આધીન રહે અને તેમના કહેવા પ્રમાણે જ આત્મસાધન કર્યા કરે તો તે પણ મોક્ષપદને સાધી શકે છે, પરંતુ તે અતિ દુષ્કર છે.

બીજો મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય છે. તે સાધુઓને રાજદિકે કરાતા આદર, માન, સત્કાર વિગેરે જોઈને થઈ શકે છે. તેવા વૈરાગ્યથી ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ અને સાતાગારવ વિગેરેમાં તે મગ્ન થાય છે, તેથી તેને મોક્ષસાધન હુલ્લભ છે; છતાં સદ્ગુરુની પ્રેરણાથી જો તે પાછો વળીને સાચો વૈરાગ્ય ધારણ કરી, આત્મસાધનમાં તત્પર થાય તો તે પણ કેટલેક કાળે મોક્ષપદ સાધી શકે છે.

ત્રીજો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે કે જે સ્યાદ્રાદશૈલીથી સંસારનું વિકરાળ સ્વરૂપ યથાસ્થિતપણે જાણવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે શીઘ્રપણે સિદ્ધિપદને આપી શકે છે.

(૨) બીજા જ્ઞાની ગુરુનું લક્ષણ શાસ્ત્રકારે આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે કે-જો આત્મસ્વભાવરૂપ નૈશ્વર્યિક ધર્મ તથા તેને પ્રગટ કરવાના સાધનભૂત અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનોરૂપ વ્યવહાર ધર્મની જાણ હોય, વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને પ્રકારના ધર્મને સેવનાર હોય, ધર્મમાં સદા તત્પર હોય અને હિમેશાં પ્રાણીઓને ધર્મતત્ત્વનો ઉપદેશ કરનાર હોય. કહ્યું છે કે:—

“ ધર્મજ્ઞો ધર્મકર્તા ચ, સદા ધર્મપરાયણઃ ।

સત્ત્વેભ્યો ધર્મશાસ્ત્રાર્થ-દેશકો ગુરુચ્યતે ॥ ”

અર્થ:—“ (ધર્મજ્ઞઃ) જે ધર્મને જાણનાર હોય, (ધર્મકર્તા) ધર્મક્રિયાને કરનાર હોય, (ચ) અને (સદા) સર્વદા (ધર્મપરાયણઃ) ધર્મમાં તત્પર-મગ્ન હોય તથા (સત્ત્વેભ્યઃ) પ્રાણીઓને (ધર્મશાસ્ત્રાર્થદેશકઃ) ધર્મશાસ્ત્રના અર્થનો ઉપદેશ કરનાર હોય, તેવા જ્ઞાની (ગુરુઃ) શુરુ (યચ્યતે) કહેવાય છે. ”

આવા પ્રકારના સદ્ગુરુના યોગથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો તે દૃઢ થાય છે અને પ્રાપ્ત થયેલ ન હોય તો તેની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૩) ત્રીજો અનુભવજ્ઞાનદ્વારા કર્તવ્યનો દૃઢ નિશ્ચય તે આ પ્રમાણે—સદ્ગુરુના સમાગમવડે પ્રાણીઓ સત્ય પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિચારી તેનું વારંવાર મનન કરે છે તેથી અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અનુભવદ્વારા જલદી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે સમ્યક્ પ્રકારે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવા માટે પ્રથમ શરીરનું સ્વરૂપ બતાવે છે:—

**વિગ્રહં કૃમિનિકાયસંકુલં, દુઃખદં હૃદિ વિવેચયન્તિ ચે ।
ગુસિબદ્ધમિવ ચેતનં હિ તે, મોચયન્તિ તનુયન્ત્રયન્ત્રિતમ્ ॥૪॥**

અર્થ:—(ચે) જેઓ (વિગ્રહં) આ શરીર (કૃમિનિકાયસંકુલં) કૃમિઓના સમૂહવડે વ્યાપ્ત અને (દુઃખદં) દુઃખદાયી છે એમ (હૃદિ) પોતાના હૃદયમાં (વિવેચયન્તિ) વિવેકપૂર્વક જાણે છે—ચિંતવે છે, (તે) તેઓ (ગુસિબદ્ધમિવ) જાણે કેદખાનામાં બંધાયેલા હોય તેમ (તનુયન્ત્રયન્ત્રિતં) શરીરરૂપી યંત્રથી બંધાયેલા (ચેતનં) ચેતનને—આત્માને (હિ) નિશ્ચે (મોચયન્તિ) મુકાવે છે—શરીરથી છૂટો કરી અશરીરીપણું પ્રાપ્ત કરાવે છે. ૪.

વિશેષાર્થ:—હમેશાં દરેક વસ્તુ ઉપરનો વૈરાગ્ય તેનાથી પ્રાપ્ત થતી આપત્તિથી તથા તેના બીભત્સ સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેવા વિચારથી પ્રાણી અનુકંમે ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિક ઉપરનો મોહ કદાચ ઉતારી શકે છે, પરંતુ પોતાના શરીર ઉપરનો મોહ ઉતારી શકતા નથી. આ શરીરપરનો મોહ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે, છતાં પણ જ્યારે વિચક્ષણ પુરુષો શરીરના સ્વરૂપનું વિવેચન કરે છે ત્યારે શરીરપરનો મોહ પણ ઉતરે છે અને પછી દેહને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે બંધ પામ્યા વિના “ દેહે દુઃખં મહાફલં ” (શરીરને વિષે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તો તે મહાફળવાળું છે) એ સૂત્રવચનનું અવલંબન કરી પરીપક્વ અને ઉપસર્ગ સહન કરવા તૈયાર થાય છે, અને તે દ્વારા સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી, અનંત કાળથી ચાલ્યા આવતા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને જળાંજલિ આપે છે અને અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

જે કે પરાધીનપણે પ્રાણીઓ વિષયસુખનો ત્યાગ અતીત અનંત કાળમાં અનંતી વાર કરી શક્યા છે, પરંતુ તેવા ત્યાગથી તેના આત્માનું કાંઈ કદ્યાણુ થઈ શક્યું નથી; કારણ કે પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોનો જે સ્વતંત્રપણે ત્યાગ કરવો તે જ તાત્ત્વિક ત્યાગ કહેવાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે:—

**“ જે અ કંતે પિણ મોણ, લદ્ધે વિ પિટ્ટિ કુવ્વઈ ।
સાહીણે ચયઈ મોણ, સે હુ ચાઈ ત્તિ વુચ્ચઈ ॥ ”**

“ (જે અ) જે પ્રાણી (કંતે) મનોહર અને (વિષ) પ્રિય (ભોષ) ભોગો (લજ્જે વિ) પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ (પિટ્ટિ કુચ્છ) તેની તરફ પીઠ કરે છે, તથા (સાહીણે) પોતાને સ્વાધીન એવા (ભોષ) ભોગનો (ચચઈ) ત્યાગ કરે છે, (સે હુ) તે જ પ્રાણી (ચાઈ ત્તિ) ખરો ત્યાગી છે એમ (વુચ્છ) કહેવાય છે.”

એક જ શરીર કયા કયા પ્રાણીઓને કેવા કેવા સુખ-દુઃખના સાધનભૂત થાય છે ? તે દેખાડે છે.—

**भोगार्थमेतद्भविनां शरीरं, ज्ञानार्थमेतत् किल योगिनां वै ।
जाता विषं चेद्विषया हि सम्यग्-ज्ञानात्ततः किं कुणपस्य पुष्ट्या ?**

અર્થ—(ભવિનાં) સંસારી જીવોને (ઇતત્) આ (શરીરં) શરીર (ભોગાર્થે) ભોગને માટે થાય છે અને (ઇતત્) એ જ શરીર (કિલ) નિશ્ચે (યોગિનાં વૈ) યોગીઓને (જ્ઞાનાર્થે) જ્ઞાનને માટે થાય છે; (હિ) કારણ કે (ચેત્) જો (વિષયાઃ) આ વિષયો જેમને (સમ્યગ્જ્ઞાનાત્) સાચા જ્ઞાનથી (વિષં) વિષ-રૂપે (જાતા) થયા છે—જાણવામાં આવ્યા છે, (તતઃ) તો તેમને (કુણપસ્ય) આ મૃતક જેવા શરીરની (પુષ્ટ્યા) પુષ્ટિવડે (કિં) શું ફળ છે ? કાંઈ જ નથી. પ.

વિશેષાર્થ—સંસારી પ્રાણીઓ આ શરીર ભોગને માટે છે એમ કહી તે દ્વારા તેનું સફળપણું કરવા ચાહે છે અને જ્ઞાનીઓ ફક્ત જ્ઞાનના સાધનભૂત તે શરીરને જાણી તેનું સફળપણું કરવા ચાહે છે. જો સ્વપરનું વિવેચન કરવાથી વિષયસુખો વિષતુલ્ય ભાસ્યા હોય તો પછી મૃતક જેવા આ જડ શરીરની પુષ્ટિથી શું ફળ છે ? કાંઈ જ નથી. પ્રાણીઓની આવી ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાને માટે કહ્યું છે કે—“ જે આસવા તે પરિસવા ” (જે આશ્રવો છે તે જ પરિશ્રવો છે.) એટલે કે મોહવાળા પ્રાણીઓને કર્મબંધના જેટલા કારણો છે તેટલા જ (તે ને તે જ) તત્ત્વજ્ઞાનીઓને મોક્ષ સાધવાના કારણો છે. તેથી મોક્ષના અર્થી પ્રાણીઓએ પ્રાપ્ત થયેલા દરેક બાહ્ય સાધનનો શુભ ઉપયોગ જ કરવો ઉચિત છે; વિનાશી શરીરનું પોષણ કરવામાં તત્પર થવું ઉચિત નથી. જો યથાયોગ્યપણે શરીરનો ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો તે શરીર જ અનંત ભવો સુધી દુઃખનું સાધન થાય છે, કારણ કે જગતમાં શરીર અને મન સંબંધી દુઃખો પ્રાપ્ત થવાનું કારણ શરીર અને મન જ છે, એમ શાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનારા કહે છે.

શરીરનું પોષણ કરવામાં મોહ જ મુખ્ય કારણરૂપ છે, તેથી તે મોહ વિવેકીએ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. એવા આશયથી પોતાના આત્માને જ બોધ આપે છે:—

**त्वङ्मांसमेदोऽस्थिपुरीषमूत्र-पूर्णेऽनुरागः कुणपे कथं ते ? ।
द्रष्टा च वक्ता च विवेकरूपस्त्वमेव साक्षात् किमु मुह्यसीत्थम्?६**

અર્થ:—હે આત્મા ! (ત્વજ) ત્વચા, (માંસ) માંસ, (મેદો) મેદ-ચરણી, (અસ્થિ) હાડકા, (પુરીષ) વિષ્ણુ અને (મૂત્ર) મૂત્રવડે (પૂર્ણ) ભરેલા (કુળપે) આ જડ શરીરને વિષે (કથં) કેમ (તે) તને (અનુરાગઃ) પ્રીતિ થાય છે ? કેમકે (સાક્ષાત્) સાક્ષાત્પણે આ આત્મિક ગુણોનો (દ્રષ્ટા) જોનાર, (ચ) અને (વક્તા) કહેનાર, (ચ) અને (વિવેકરૂપઃ) વિવેકરૂપ-સત્ અસતનું વિવેચન કરનાર (ત્વમેવ) તું પોતે જ છે; તો પછી (હૃત્યં) આ પ્રમાણે (કિમુ મુહ્યસિ) તું કેમ મુંઝાય છે ? શરીર ઉપર કેમ મોહ રાખે છે ?

વિશેષાર્થ:—હે ચેતન ! જે શરીર ચામડી, માંસ, ચરણી, વિષ્ણુ અને મૂત્ર વિગેરે અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલું છે તેમાં તને રાગ અવિચારિતપણે શા માટે થાય છે ? હે ચેતન ! સાક્ષાત્પણે સર્વ પદાર્થોને જાણનાર, યથાર્થપણે જતાવનાર અને તેનું વિવેચન કરનાર તું પોતે જ છે, તો હવે એવા અશુચિ પદાર્થોમાં રાગ પામી કેમ મૂઠ થાય છે ? કેમકે ખરેખરું જાણપણું તો તે જ કહેવાય કે જે રાગાદિક મોહમાં ફસાય નહીં. તે વિષે શ્રી શીલાંગસૂરિએ આચારાંગની ટીકામાં કહ્યું છે કે:—

“ તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણઃ ।

તમસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ? ॥ ”

અર્થ:—(તત્) તે (જ્ઞાનમેવ) જ્ઞાન જ (ન ભવતિ) હોતું નથી કે (યસ્મિન્) જે જ્ઞાન (ઉદિતે) ઉદય પામે સતે (રાગગણઃ) રાગનો સમૂહ (વિભાતિ) વિસ્તાર પામે; કેમકે (દિનકરકિરણાગ્રતઃ) સૂર્યના કિરણોની પાસે (સ્થાતું) રહેવાને (તમસઃ) અંધકારની (શક્તિઃ) શક્તિ (કુતોઽસ્તિ) ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય. ૬.

ધનની અનિત્યતા દેખાડવાપૂર્વક તેનું દુઃખહેતુપણું કહીને તેનો ત્યાગ કરવા માટે ઉપદેશ આપે છે:—

ધનં ન કેષાં નિધનં ગતં વૈ ?, દરિદ્રિણઃ કે ધનિનો ન દૃષ્ટાઃ ? ।

દુઃસ્વૈકહેત્વત્ર ધનેઽતિતૃષ્ણાં, ત્યક્ત્વા સુખી સ્યાદિતિ મે વિચારઃ ૭

અર્થ:—કદાચ દ્રવ્યની મૂર્છાવડે પ્રાણીઓ આ સંસારમાં મોહ પામતા હોય તો તેને ઉપદેશ આપે છે કે—(કેષાં) કેાનું (ધનં) ધન (નિધનં) વિનાશને (ન ગતં વૈ) નથી પામ્યું ? તથા (કે) કયા (દરિદ્રિણઃ) દરિદ્રીઓ (ધનિનો) ધનવાન થયેલા (ન દૃષ્ટાઃ) નથી જોયા ? અર્થાત્ ધનવાન હોય તે નિર્ધન થાય છે અને નિર્ધન હોય તે ધનવાન થાય છે, તેથી (અત્ર ધને) આ ધન મેળવવા માટે (દુઃસ્વૈકહેતુ) દુઃખનું જ એક-અદ્વિતીય કારણરૂપ (અતિતૃષ્ણાં) અતિતૃષ્ણાને (ત્યક્ત્વા) તથા દહને મનુષ્ય (સુખી સ્યાત્) સુખી થાય છે, (હિતિ) એમ (મે વિચારઃ) મારે વિચાર-મારું મનવ્ય છે. ૭.

સંસારના દુઃખરૂપ રોગનો નાશ કરવાનો ઉપાય બતાવે છે:—

**સંસારદુઃખાન્ન પરોઽસ્તિ રોગઃ, સમ્યગ્વિચારાત્ પરમૌષધં ન ।
તદ્રોગદુઃખસ્ય વિનાશનાય, સચ્છાસ્ત્રતોઽયં ક્રિયતે વિચારઃ ॥૮॥**

અર્થ:—(સંસારદુઃખાત્) આ જગતમાં સંસારના દુઃખથી (પરઃ) બીજો કોઈ (રોગઃ) રોગ-વ્યાધિ (ન ંસ્તિ) નથી, અને (સમ્યગ્વિચારાત્) સમ્યક્ પ્રકારના વિચાર થકી (પરં) બીજું કાંઈપણ (ઔષધં ન) ઔષધ નથી. અર્થાત્ સંસારના દુઃખરૂપી વ્યાધિનું ઔષધ સમ્યક્ વિચાર જ છે. તેથી કરીને (તદ્રોગદુઃખસ્ય) તે રોગ સદૃશ દુઃખનો (વિનાશનાય) વિનાશ કરવા માટે (સચ્છાસ્ત્રતઃ) સારા શાસ્ત્ર થકી (અયં વિચારઃ) આ વિચાર (ક્રિયતે) કરવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ:—આ સંસારી જીવ જ્વરાદિક રોગને જ રોગ કહે છે, પરંતુ આ જીવને સાંસારિક અનેક પ્રકારના માનસિક, વાચિક અને કાયિક-આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ વળગેલા છે. તેમાંથી માત્ર કાયિકને જ રોગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, પરંતુ તે સિવાય બીજા રોગ (અધિ, ઉપાધિ) તે કરતાં વધી જાય તેવા-વધારે દુઃખ આપનારા અને કર્મબંધને કરાવનારા છે તે સર્વ પૂર્વકર્મજન્ય જ છે. તે સર્વ રોગનું નિવારણ કરનાર પરમ ઔષધ સમ્યક્ વિચાર જ છે. તેનાથી જ સર્વ દુઃખો નિર્મૂળ થઈ શકે છે. ૮.

તે ઔષધરૂપ સમ્યક્ વિચારને જ બતાવે છે:—

**અનિત્યતાયા યદિ ચેત્ પ્રતીતિ-સ્તત્ત્વસ્ય નિષ્ઠા ચ ગુરુપ્રસાદાત્ ।
સુખી હિ સર્વત્ર જને વને ચ, નો ચેદ્રને ચાથ જનેષુ દુઃખી ॥૯॥**

અર્થ:—જે પ્રાણીને દ્રવ્ય, સ્વજન, કુટુંબ અને શરીર વિગેરે સર્વ સંસારના પદાર્થો સંબંધી (યદિ ચેત્) જો (અનિત્યતાયાઃ) અનિત્યપણાની (પ્રતીતિઃ) પ્રતીતિ થઈ હોય (ચ) અને (ગુરુપ્રસાદાત્) ગુરુના પ્રસાદથી (તત્ત્વસ્ય) તત્ત્વની (નિષ્ઠા) દૃઢ શ્રદ્ધા થઈ હોય તો તે પ્રાણી (જને વને ચ) વસ્તીમાં અને વનમાં (સર્વત્ર) સર્વ ઠેકાણે (સુખી હિ) સુખી જ હોય છે. અને (ચેત્ નો) જો અનિત્યપણાની પ્રતીતિ અને તત્ત્વશ્રદ્ધા ન થઈ હોય તો (વને ચાથ જનેષુ) વનમાં અને વસ્તીમાં પણ તે (દુઃખી) દુઃખી જ હોય છે.

વિશેષાર્થ:—આ પ્રાણી નિરંતર સુખનો અર્થી છે અને દુઃખથી ત્રાસ પામે છે, પરંતુ સુખ-દુઃખના હેતુને યથાર્થ નહીં ઓળખવાથી તેને ખરું સુખ પ્રાપ્ત થતું

નથી અને દુઃખનો નાશ થતો નથી. પ્રાણીને દુઃખનું કારણ આ સંસારના પદાર્થો અને સ્વજનાદિક કે જે અનિત્ય છે તેને નિત્ય માની બેસે છે તે જ છે; કારણ કે અનિત્ય પદાર્થો તેની સંયોગસ્થિતિ પૂર્ણ થયે જ્યારે તેનાથી વિખૂટા પડે છે અથવા નાશ પામે છે ત્યારે તેને નિત્ય માનનાર મુગ્ધ મનુષ્ય દુઃખ પામે છે. ૯.

વિવેકરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી મોહરૂપ અંધકારનો નાશ થાય છે, તે કહે છે.

મોહાન્ધકારે ભ્રમતીહ તાવત્, સંસારદુઃસ્વૈશ્ચ કદર્થ્યમાનઃ ।

યાવદ્વિવેકાર્કમહોદયેન, યથાસ્થિતં પश्यति नात्मरूपम् ॥૧૦॥

અર્થઃ—આ પ્રાણી (સંસારદુઃસ્વૈશ્ચ) સંસારના દુઃખોવડે (કદર્થ્યમાનઃ) કદર્થના પામતો સતો (હ્રહ) આ સંસારમાં (મોહાન્ધકારે) મોહરૂપી અંધકારમાં (તાવત્) ત્યાંસુધી (ભ્રમતિ) ભ્રમણ કરે છે કે (યાવત્) જ્યાંસુધી (વિવેકાર્કમહોદયેન) વિવેકરૂપી સૂર્યના મોટા ઉદયવડે (યથાસ્થિતં) યથાર્થ-સત્યપણે (આત્મરૂપં) આત્માનું સ્વરૂપ (ન પश्यति) જોતો નથી. જ્યારે વિવેકરૂપી સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે મોહાંધકાર નાશ પામે છે, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે, અને સાંસારિક દુઃખોની કદર્થના નાશ પામે છે.

વિશેષાર્થઃ—આ જગતમાં મોહ અને વિવેક એ બન્ને ખરેખરા એક બીજાના પ્રતિસ્પર્ધી છે. મોહ વિવેકને ભૂલાવે છે અને વિવેક આવે છે ત્યારે મોહ નાશ પામે છે. આ સંસારમાં પ્રાણીને પરિભ્રમણ કરવાનું કારણ મોહ જ છે, અને તેનાથી છૂટવાનું—ઊંચા આવવાનું કારણ વિવેક જ છે. વિવેકરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે જ પ્રાણી પોતાના આત્મસ્વરૂપને જોઈ શકે છે. તે સિવાય આત્મસ્વરૂપનો બોધ થઈ શકતો નથી અને આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ સમજાયા સિવાય મોહ નષ્ટ થતો નથી. એ બન્ને પરસ્પર કાર્યકારણભાવે વર્તે છે. ૧૦.

આત્મજ્ઞાનમાં રક્ત થયેલા પુરુષના ચિત્તમાં ધનાદિક પદાર્થો અનર્થ કરનારા જ લાસે છે, તે કહે છે:—

અર્થો હ્યનર્થો बहुधा मतोऽयं, स्त्रीणां चरित्राणि शवोपमानि ।

विषेण तुल्या विषयाश्च तेषां, येषां हृदि स्वात्मलयानुभूतिः ॥૧૧॥

અર્થઃ—(યેષાં) જેઓના (હૃદિ) હૃદયમાં (સ્વાત્મલયાનુભૂતિઃ) પોતાના આત્માને વિષે લયનો—તન્મયપણાનો અનુભવ વર્તે છે, (તૈષાં) તેઓને (बहुधा) અનેક પ્રકારે સાંસારિક સુખના કારણપણાએ કરીને (मतः) લોહિાએ માનેલ (अयं अर्थः) આ પ્રલક્ષ દેખાતું ધન (हि अनर्थः) અવશ્ય અનર્થ-કારક લાગે છે, (स्त्रीणां चरित्राणि) સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો (शवोपमानि) મૃતક

જેવા અનિષ્ટ લાગે છે, (ચ) અને (વિષયાઃ) ઇન્દ્રિયોના વિષયો (વિષેણ તુલ્યાઃ) વિષ જેવા લાગે છે.

વિશેષાર્થઃ—આત્માને વિષે લય એટલે આત્માના હિત અહિતની જ કાયમ વિચારણા જે પ્રાણીને વર્તતી હોય છે, તથા સાંસારિક સુખ-દુઃખને વિષે જેને નિરંતર ઉપેક્ષા વર્તતી હોય છે તે પ્રાણી ધનને સ્વાર્થસાધક માનતા નથી, પણ અનર્થ-કારક જ માને છે, તેના હૃદયમાં દ્રવ્યનો લોભ હોતો નથી અને દ્રવ્યની હાનિ કે લાભ તેના મન પર કાંઈ પણ અસર કરતા નથી. સ્ત્રીના ચરિત્રો તેને મોહોત્પાદક થતા નથી અને પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો તેને વિષ સમાન-ઝેર જેવા લાગે છે. ૧૧.

આ આત્મા ધર્મરસિક થયા છતાં પણ સંસારના આરંભ-સમારંભમાં આસક્ત થયેલા બીજા પ્રાણીઓને જોઈને કોઈ કોઈ વખત વૃથા ખેદ પામે છે, તેને ઉપદેશ આપે છે:—

**कार्यं च किं ते परदोषदृष्ट्या?, कार्यं च किं ते परचिन्तया च ? ।
वृथा कथं खिद्यसि बालबुद्धे !?, कुरु स्वकार्यं त्यज सर्वमन्यत् ॥ १२ ॥**

અર્થઃ—હે આત્મા ! (તે) તારે (પરદોષદૃષ્ટ્યા) પારકા દોષ જોવાથી (કિં ચ કાર્ય) શું કાર્ય-ફળ છે ? કાંઈ જ નથી. (ચ) અને (તે) તારે (પરચિન્તયા) પારકી ચિંતા કરવાથી (કિં ચ કાર્ય) શું કાર્ય-ફળ છે ? કાંઈ જ નહીં. (બાલબુદ્ધે !) હે બાલબુદ્ધિવાળા ! તું (વૃથા) ફેાગટ (કથં) કેમ (ખિદ્યસિ) ખેદ પામે છે ? (સ્વકાર્ય) તું તારું પોતાના આત્માનું કાર્ય જ (કુરુ) કર અને (અન્યત્) બીજું (સર્વ) સર્વ (ત્યજ) તણ દે; કારણ કે તારા ખેદ કરવાથી તેવા મનુષ્યો કાંઈ સુધરતા નથી, લાઈન પર આવતા નથી. તેઓ તો કરતા હોય તેમ કર્યા જ કરે છે, માટે એવા વ્યર્થ ખેદનો ત્યાગ કરીને તું તારા આત્માના હિતાહિતનો વિચાર કરી આત્મહિતમાં જ પ્રવૃત્તિ કર. ૧૨.

આત્માને હિતકારી કાર્ય જ કરવું એમ કહ્યું, તેનો પ્રકાર બતાવે છે:—

यस्मिन् कृते कर्मणि सौख्यलेशो,

दुःखानुबन्धस्य तथाऽस्ति नान्तः ।

मनोऽभितापो मरणं हि यावत्,

मूर्खोऽपि कुर्यात् खलु तन्न कर्म ॥ १३ ॥

અર્થઃ—(યસ્મિન્) જે (કર્મણિ) કર્મ (કૃતે) કરવાથી (સૌખ્યલેશઃ) સુખનો લેશમાત્ર પ્રાપ્ત થાય, (તથા) અને (દુઃખાનુબન્ધસ્ય) દુઃખના અનુબંધનો-પરંપ-

રાનો (અન્તઃ ન અસ્તિ) અંત આવે નહીં એટલે અનંત દુઃખનો અનુબંધ થાય, તથા (મરણં હિ યાવત્) જ્યાંસુધી મરણ પામે ત્યાંસુધી-મરણ પર્યંત (મનોઽ-મિતાપઃ) મનને તાપ થાય (તત્ કર્મ) તેવું કર્મ-કાર્ય (શ્વલુ) નિશ્ચે (મૂર્ચ્છોઽપિ) મૂર્ચ્છ માણસ પણ (ન કુર્યાત્) ન કરે; તો પછી વિદ્વાન માણસ તો કેમ જ કરે ?

વિશેષાર્થઃ—હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, પરહારાગમન અને અતિતૃષ્ણા વિગેરે પાપ કર્મ કરવાથી પ્રાણી ક્ષણવાર સુખનો લેશ પ્રાપ્ત કરે છે અને દુઃખના અનુબંધવાળું અશુભ કર્મ અનંત કાળ સુધી લોગવવું પડે તેવું બાંધે છે. તેમ જ આ ભવમાં પણ તે ઉપ પાપ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા વિના રહેતું નથી. કહ્યું છે કે—“અત્યુગ્રપુણ્યપાપાના-મિહૈવ ફલમશ્નુતે ।” (અતિ ઉગ્ર પુણ્યપાપનું ફળ આ ભવમાં જ લોગવાય છે.) તેથી તે પાપ પ્રસિદ્ધ થવાથી લોકના તિરસ્કાર વિગેરેથી તથા પોતાની યશ-કીર્તિનો નાશ થવાથી તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ મરણ પર્યંત થાય છે; માટે તેવા પાપથી દૂર રહી આત્માનું હિત કરવામાં તત્પર થવું તે યોગ્ય છે. ૧૩.

હવે કામનું અનર્થકારીપણું દેખાડે છે:—

**યદર્જિતં વૈ વયસાઽખિલેન, ધ્યાનં તપો જ્ઞાનમુખં ચ સત્યમ્ ।
ક્ષણેન સર્વં પ્રદહત્યહો ! તત્, કામો બલી પ્રાપ્ય છલં યતીનામ્**

અર્થઃ—(યતીનાં) મુનિઓનું (અખિલેન) સમગ્ર (વયસા) વય-ઉન્મત્તવડે (વૈ) નિશ્ચે (યત્) જે (ધ્યાન) મનની સ્થિરતાવાળું શુભ ધ્યાન, (તપ) છઠ્ઠ, અક્રમ વિગેરે તપ, (જ્ઞાનમુખં) જ્ઞાન, વિવેક વિગેરે (ચ) અને (સત્યં) સત્ય-મૃષા-વાદવિરમણ વિગેરે (અર્જિતં) ઉપાર્જન કર્યું હોય છે, (તત્) તે ધ્યાનાદિક (સર્વં) સર્વને (અહો) અહો ! (બલી) બળવાન (કામઃ) કામદેવ (છલં પ્રાપ્ય) છળ પામીને (ક્ષણેન) એક ક્ષણવારમાં (દહતિ) બાળી નાંખે છે. જન્મ પર્યંત ઉપાર્જન કરેલા ધ્યાનાદિકને એક ક્ષણવારમાં જ ભસ્મીભૂત કરે છે, એ આશ્ચર્ય છે. મુનિઓના ધ્યાનાદિકનો નાશ કરે છે, તો બીજા સંસારી જીવોનું તો શું કહેવું ? એ આ શ્લોકનું રહસ્ય છે.

વિશેષાર્થઃ—કામદેવ એટલો બધો બળવાન છે કે તે પ્રાણીને એક પ્રળમાં જ પાયમાલ કરી નાંખે છે. તેનાથી નિરંતર ડરતા રહેવાની જરૂર છે. તેનાં સાધનો જે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તેને સેવતાં બહુ જ વિચાર કરવાનો છે. જેની કામને આધીન થવાની ઇચ્છા ન હોય તેણે પૌષ્ટિક અથવા કામોત્પાદક પદાર્થોનો આહાર કરવો નહીં, સ્ત્રીનો પરિચય અલ્પ પણ કરવો નહીં. ‘સ્ત્રીની સાથે માત્ર જરા વાત કરવાથી શું હરકત છે ?’ એમ કદી પણ ધારવું નહીં. તેમ જ શૃંગારરસવાળી વાર્તાઓ કહેવી કે સાંભળવી નહીં, તેવા વિકાર કરનારા પુસ્તકો વિગેરે પણ વાંચવા

સાંભળવા નહીં. શાસ્ત્રકારે કહેલી શિયળની નવે વાડ બરાબર સાચવવી. જે પ્રાણી તે વાડને સાચવતો નથી તેના શિયળરૂપી ક્ષેત્રનો કામદેવ અવશ્ય નાશ કરે છે. પોતાના ખેતરની વાડ બરાબર સચવાય નહીં તો તે ખેડુતનો પાક પશુઓના લોગમાં આવે છે, એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. આ કૂર કામદેવ એક વાર આત્મારૂપી ગૃહમાં પ્રવેશ કરે તો પછી તે મોટા મોટા મુનિરાજના મનને પણ ક્ષોભ પમાડે છે અને તેના જ્ઞાન, ધ્યાન વિગેરેને ભૂલાવી દે છે, તપને નિષ્ફળ કરે છે અને સત્ય વિગેરે ગુણનો નાશ કરે છે. ૧૪.

કામ પણ મોહ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી, તેથી મોહનું બળવાનપણું અને અનર્થ કરવાપણું દેખાડી તેના નાશનો ઉપાય કહે છે:—

बलादसौ मोहरिपुर्जनानां, ज्ञानं विवेकं च निराकरोति ।

मोहाभिभूतं च जगद्विनष्टं, तत्त्वावबोधादपयाति मोहः ॥૧૫॥

અર્થ:—(અસૌ) આ મનમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતો (મોહરિપુઃ) મોહરૂપી શત્રુ (બલાત્) બળાત્કારે (જનાનાં) માણસોના (જ્ઞાનં) જ્ઞાન (ચ) અને (વિવેકં) વિવેકને (નિરાકરોતિ) દૂર કરે છે—નાશ કરે છે. (ચ) વળી (મોહાભિભૂતં) મોહથી પરાભવ પામેલું (જગત્) આ જગત્ (વિનષ્ટં) નાશ પામ્યું છે. આવો મોહ શી રીતે નષ્ટ થાય ? તે કહે છે.—(તત્ત્વાવબોધાત્) તત્ત્વના બોધથી—આત્મજ્ઞાનથી (મોહઃ) આ મોહ (અપયાતિ) નાશ પામે છે. જ્યાં તત્ત્વબોધ હોય ત્યાં મોહ ટકી શકતો નથી.

વિશેષાર્થ:—મોહ વિવેકનો ખરેખરો કટ્ટો શત્રુ છે, એ હકીકત આપણે આગળ પણ કહી આવ્યા છીએ. વિવેકની ઉત્પત્તિ જ્ઞાનથી થાય છે, તેથી જ્ઞાન પણ મોહના શત્રુ તરીકે ગણાય, એ કાંઈ ખોટું નથી. જ્ઞાન અને વિવેકવડે પ્રાણી તત્ત્વને બરાબર સમજીને પછી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વિરોધી મોહને નિર્મૂળ કરવા મથે છે. એમ મોહ પણ પોતાને જ્યારે અવસર મળે છે ત્યારે તે આત્માને પોતાને વશવર્તી કરે છે, અને જ્ઞાન તથા વિવેક એ બન્નેને નિર્મૂળ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ બન્નેનું યુદ્ધ અનાદિ કાળથી આત્મારૂપી ગૃહમાં થતું જ આવ્યું છે. તેમાં આત્મા તે બેમાંથી જેને વશવર્તી હોય, તેનો જ જય થાય છે. ૧૫.

સંસારમાં પ્રાણીઓની સુખને માટે કરેલી પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ થાય છે, તે કહે છે:—

सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्ति—दुःखस्य नाशाय सुखस्य हेतोः ।

तथापि दुःखं न विनाशमेति, सुखं न कस्यापि भजेत् स्थिरत्वम्

અર્થ:—(સર્વસ્ય) સર્વ પ્રાણીની (પ્રવૃત્તિઃ) પ્રવૃત્તિ (સદા) હમેશાં (સર્વત્ર) સર્વ ઠેકાણે (દુઃખસ્ય) દુઃખના (નાશાય) નાશને માટે અને (સુખસ્ય

હેતો:) સુખની પ્રાપ્તિ માટે જ હોય છે; (તથાપિ) તો પણ (કસ્યાપિ) કોઈને (દુઃખ) દુઃખ (વિનાશ ન ઇતિ) વિનાશ પામતું નથી અને કોઈને (સુખ) સુખ (સ્થિરત્વ) સ્થિરતાને (ન મજેત્) પામતું નથી. તેથી આવો પ્રયત્ન કરવા કરતાં નવા કર્મ ન બંધાય અને પૂર્વે બાંધેલા કર્મ ઉદયાદિકથી ભોગવાઈને ક્ષીણ થઈ જાય, એવો પ્રયત્ન કરવો કે જેથી અવશ્ય દુઃખનો વિનાશ થાય. બાકી પૂર્વકૃત કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ સુખ-દુઃખ તો ભોગવવાં જ પડે છે, તેથી જો સાચા સુખની અભિલાષા હોય તો સુખનાં કારણો સેવવાં જોઈએ. જેમ બને તેમ કર્મબંધ અદ્ય થાય તેવા પરિણામમાં વર્તવું જોઈએ. તેમ કરવાથી સુખનો અનુભવ થશે. યદિ પૂર્વજન્મકૃત પાપના ઉદયથી દુઃખ ભોગવવું પડશે તો તે પણ અદ્ય રસ આપશે અને અદ્ય કાળમાં સમાપ્તિ પામી જશે. પછી ફરીથી દુઃખ પામવાનો સમય નહીં આવે. આ હકીકત અક્ષરશઃ હૃદયમાં ઉતારી સાચા સુખના સાચા સાધનો સેવવા તત્પર રહેવું, એ સહૃદય મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે. તે સિવાય માત્ર સુખની વાંછા જ કરવી તે તો ફાંફા છે. તેથી સાચા સુખની-અવિચ્છિન્ન સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. ૧૬.

વિષયાદિ સુખ અનેક વાર પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, તે કહે છે:—

**યત્ કૃત્રિમં વૈષયિકાદિસૌખ્યં, ભ્રમન્ ભવે કો ન લભેત મર્ત્યઃ ? ।
સર્વેષુ તત્ત્વાધમમધ્યમેષુ, યદ્ દૃશ્યતે તત્ર કિમદ્ભુતં ચ ॥૧૭॥**

અર્થ:—(કૃત્રિમં) કૃત્રિમ એટલે ક્રિયાવડે બનેલું પુષ્પમાળા, ચંદન, સ્ત્રી વિગેરેનું (યત્) જે (વૈષયિકાદિસૌખ્યં) પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો સંબંધી સુખ છે, તેને (ભવે) આ અનાદિ અનંત સંસારમાં (ભ્રમન્) અનાદિકાળથી ભ્રમણ કરતો (કઃ) કયો (મર્ત્યઃ) મનુષ્ય (ન લભેત) ન પામી શકે ? સર્વ પ્રાણી અનાદિ કાળથી ભવ ભ્રમણ કરતો અનંતવાર વૈષયિક સુખને પામ્યો જ છે. (તત્ત્વ) વળી (યત્) જે સુખ (સર્વેષુ) સર્વે (અધમમધ્યમેષુ) અધમ અને મધ્યમ મનુષ્યોમાં પણ (દૃશ્યતે) દેખાય છે, (તત્ર) તેમાં (કિમદ્ભુતં ચ) શું આશ્ચર્ય છે ? વૈષયિક સુખ અધમ અને મધ્યમને વિષે પણ દેખાય છે, તો પછી રાજાદિક ઉત્તમને વિષે દેખાય તેમાં તો કહેવું જ શું ? અર્થાત્ શબ્દાદિક અનિત્ય સુખની પ્રાપ્તિમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, પરંતુ ધર્મની પ્રાપ્તિમાં જ આશ્ચર્ય છે.

વિશેષાર્થ:—વૈષયિકાદિક કૃત્રિમ સુખ પણ અન્ય જનોની દૃષ્ટિએ જણાય છે, પરંતુ તે સુખવાળો તો અનેક પ્રકારે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી ભરપૂર હોવાથી પોતાના આત્માને દુઃખી જ માને છે. પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરે પણ અનેક જાતની ચિંતા કરાવનાર હોય છે. આપારાદિકમાં રોકાયેલું ધન પણ અનેક પ્રકારની ચિંતા

ઉત્પન્ન કરે છે. આવા અનેક કારણોને લીધે વૈષયિક સુખ વાસ્તવિક સુખ નથી. વાસ્તવિક તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને તેથી થતા સંતોષ, વિવેક અને ચૈરાગ્યાદિવડે પ્રાપ્ત થયેલું સુખ જ સાચું સુખ છે. ૧૭.

વિષયસુખના અર્થીઓની ખોટી માન્યતા દેખાડવાપૂર્વક મુનિઓની તેનાથી જ વિમુખતા બતાવે છે:—

ક્ષુધાતૃષ્ણાકામવિકારરોષ—હેતું ચ તન્નેષજવદ્વદન્તિ ।

તદસ્વતન્ત્રં ક્ષણિકં પ્રયાસકૃત્, યતીશ્વરા દૂરતરં ત્યજન્તિ ॥૧૮॥

અર્થ:—(ક્ષુધા) ક્ષુધા, (તૃષ્ણા) તરશ, (કામવિકાર) કામનો વિકાર અને (રોષહેતું ચ) ક્રોધના જે જે હેતુઓ—કારણો છે, (તત્) તેને વિષયલુપ્ધ પ્રાણીઓ (મેષજવત્) ઔષધની જેવા (વદન્તિ) કહે છે—માને છે, પરંતુ (તત્) તે ક્ષુધાદિક શમાવવાના કારણરૂપ ઔષધ (અસ્વતન્ત્રં) પરાધીન છે, (ક્ષણિકં) ક્ષણિક છે અને (પ્રયાસકૃત્) પ્રયત્નથી સાધ્ય છે, તેથી તેને (યતીશ્વરા:) મુનીશ્વરો (દૂરતરં) અત્યંત દૂરથી જ (ત્યજન્તિ) તણ દે છે. ૧૮.

વિશેષાર્થ:—આ સંસારના સુખમાં મોહ પામેલા પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારના ભક્ષ્યાભક્ષ્યને ખાઈને ક્ષુધારૂપ રોગની શાંતિ માને છે, અનેક પ્રકારના શુદ્ધાશુદ્ધ પ્રેયનું પાન કરી તૃષ્ણાની શાંતિ માને છે, વિષયલોગ લોગવીને કામવિકારની શાંતિ માને છે, તથા પોતાને અણુગમતી બાબતમાં બીજા ઉપર ક્રોધ કરી તેની શાંતિ માને છે; પરંતુ તે સર્વ તેમની માન્યતા વિપરીત જ છે કેમકે ખાન, પાન વિગેરે ઇન્દ્રિયાનુસાર કરવાથી તે વિષયની આકાંક્ષા ઊલટી વૃદ્ધિ પામે છે. વળી તે ખાનપાનાદિક પરાધીન છે, કદાચ પુણ્યના વશથી સ્વાધીન હોય તો પણ તે ક્ષણિક છે, એટલે પામાના બજવાળવાની જેમ વારંવાર તેની ઇન્દ્રિયા થયા જ કરે છે; તથા અતિ પ્રયાસથી સાધી શકાય છે. આ સર્વ જ્ઞાની પુરુષ વિવેકથી બાણીને તેનાથી અળગા જ રહે છે. ૧૮.

યતિઓને ભોજનાદિકની લોલુપતા કેમ થતી નથી ? તે કહે છે:—

ગૃહીતલિङ્ગસ્ય ચ ચેદ્ધનાશા, ગૃહીતલિङ્ગો વિષયામિલાષી ।

ગૃહીતલિङ્ગો રસલોલુપશ્ચેદ્, વિડમ્બનં નાસ્તિ તતોઽધિકં હી ॥૧૯॥

અર્થ:—(ગૃહીતલિङ્ગસ્ય ચ) મુનિવેષ ધારણ કરનારને (ચેત્) જો (ધનાશા) ધન મેળવવાની આશા—ઇન્દ્રિયા હોય, (ગૃહીતલિङ્ગ:) મુનિવેષ ધારણ કરનાર જો (વિષયામિલાષી) શબ્દાદિ વિષયોનો અભિલાષ કરે અને (ગૃહીત-

લિક્ક :) મુનિવેષ ધારણ કરનાર (ચેત્) જો (રસલોલુપઃ) પડ્ડરસવાળા ભોજનમાં લોલુપ હોય, તો (તતઃ) તે થકી બીજું (અધિકં) અધિક (વિડમ્બનં) વિડંબન-અતિકષ્ટ (નાસ્તિ) નથી.

વિશેષાર્થ :—મુનિવેષ ધારણ કર્યા પહેલાં શુદ્ધ એટલે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. તેવા વૈરાગ્યથી સંસારનું ખરું સ્વરૂપ સમજાય છે. સર્વ પદાર્થ અનિત્ય ભાસે છે. અર્થ (ધન) અનર્થનું મૂળ છે, એમ નિશ્ચય થાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ પ્રાણીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે, એમ સમજવામાં આવે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં રસનેન્દ્રિય અતિ બળવાન છે અને તેની પરાધીનતાથી પ્રાણી ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ચૂકી જાય છે, એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયું હોય છે. આવા દૃઢ વૈરાગ્યવડે ચારિત્ર લઈ મુનિવેષ ધારણ કર્યા પછી તેને ઉપરના શ્લોકમાં કહેલી વિડંબના પ્રાપ્ત થતી નથી, છતાં જો ચારિત્ર લેવામાં મોહગર્ભિત કે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય તો અથવા કોઈ પૂર્વ જન્મના પ્રબળ દુષ્કર્મનો ઉદય થાય તો આ શ્લોકમાં કહેલી વિડંબના મુનિપણમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૯.

પાખંડીઓના વેષનું ક્ષણ માત્ર લોકરંજન જ છે, તે કહે છે:—

**ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे, बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वेषधराश्च धूर्ता, मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥२०॥**

અર્થ :—(યે) જે મનુષ્યો (વિષયાર્થભોગે) પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તથા ધનના ભોગને વિષે (લુબ્ધચિત્તાઃ) લુબ્ધ મનવાળા હોય છે, તથા (બહિર્વિરાગાઃ) બહારથી વિરાગી એટલે રાગદ્વેષાદિ રહિત અને (હૃદિ) અંતઃકરણમાં (બદ્ધ-રાગાઃ) રાગદ્વેષથી બંધાયેલા હોય છે, (તે) તેઓ (દામ્ભિકાઃ) કપટના જ ધરરૂપ (ચ) અને (વેષધરાઃ) દ્રવ્યથી મુનિવેષને ધારણ કરનારા (ધૂર્તાઃ) ધૂર્ત એટલે લોકવંચક જ હોય છે. (તુ) તેઓ માત્ર (લોકસ્ય) લોકોના (મનાંસિ) ચિત્તને જ (રંજયન્તિ) રંજન કરે છે, પરંતુ આત્મરંજન-સ્વાત્મહિત કાંઈપણ કરી શકતાં નથી; તેથી તેઓ છેવટે દુર્ગતિને ભજનારા થાય છે.

વિશેષાર્થ :—જે મનુષ્યો માત્ર બહારથી મુનિવેષ ધારણ કરતા હોય અને અંદર કાંઈપણ વિરાગ દશાને પામ્યા ન હોય, તેવા દાંભિક જનોને આ શ્લોકમાં ઉપદેશ આપે છે. આવા વિષયાસક્ત ચિત્તવાળા કોઈક તાર બાહ્યથી વધારે વૈરાગ્યનો દેખાવ કરે છે, પરંતુ તેમનું અંતઃકરણ કઠોર હોય છે. વૈરાગ્યવડે આર્દ્ર હોતું નથી. તેવા દાંભિકો એક પ્રકારના ધૂર્ત જ છે, કારણ કે તેમના બાહ્ય આડંબરથી ભદ્રિક લોકો ઠગાય છે, તેથી તેમની ભક્તિ કરે છે અને તેમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ કરે છે; પરંતુ તેનું પરિણામ અતિ ભયંકર આવે છે. આવા દાંભિકો પરનું રંજન કરી શકે છે. જો કે તે દાંભિકપણું ચિરકાળ ટકી શકતું નથી, તેથી અંતે તેનો પાપનો

ઘડો કુટે છે ત્યારે તે આ ભવમાં પણ અધમ ગણાય છે અને પરભવમાં તે દુર્ગતિના ભાજન જ થાય છે. ૨૦.

દાંભિકના બાહ્ય વૈરાગ્યાદિક જોવાથી વિચક્ષણ માણસો કેમ મોહ પામે ? તે ઉપર કહે છે:—

**મુગ્ધશ્ચ લોકોઽપિ હિ યત્ર માર્ગે, નિવેશિતસ્તત્ર રતિં કરોતિ ।
ધૂર્તસ્ય વાક્યૈઃ પરિમોહિતાનાં, કેષાં ન ચિત્તં ભ્રમતીહ લોકે ? ૨૧**

અર્થ:—(મુગ્ધશ્ચ) વળી મુગ્ધ એટલે ધર્મના તત્ત્વને નહીં જાણનાર (લોકોઽપિ) સામાન્ય જનસમૂહ પણ (હિ) નિશ્ચે (યત્ર માર્ગે) જે સારા કે નહારા માર્ગમાં (નિવેશિતઃ) સ્થાપન કર્યો હોય, (તત્ર) તે માર્ગમાં (રતિં કરોતિ) પ્રીતિને કરે છે. (ઇહ લોકે) આ જગતમાં (ધૂર્તસ્ય) ધૂર્તના (વાક્યૈઃ) વચનોવડે (પરિમોહિતાનાં) મોહ પામેલા (કેષાં) કયા માણસોનું (ચિત્તં) ચિત્ત (ન ભ્રમતિ) નથી ભ્રમતું—ચલાયમાન થતું નથી ? સર્વનું મન ભ્રમે છે.

વિશેષાર્થ:—લોકસમુદાયનો મોટો ભાગ પ્રાચે ધાર્મિક વિષયમાં મુગ્ધ જ હોય છે. વ્યવહારમાં વિચક્ષણ ગણાતા અને રાજદ્વારી વિષયમાં અતિ પ્રૌઢ ગણાતા મનુષ્યો પણ ધાર્મિક વિષયમાં હેય (ત્યાગ કરવા લાયક) અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા લાયક) બાળતોના વિવેકથી રહિત અને શાસ્ત્રના રહસ્યને નહીં જાણનાર હોય છે, તેથી તેઓ દાંભિકના વચનથી ઠગાઈને ઉન્માર્ગે પણ જાય છે; માટે સાચા તત્ત્વને જાણનાર મહાત્માઓએ તેમને સન્માર્ગે લાવવા ઘટે છે. ૨૧.

અંતઃકરણને વિષે સાચા વૈરાગ્યને ધારણ કરનારા મુનિઓ પરને વંચનાદિક કરતા નથી અને પોતાના મનનું જ રંજન કરે છે, તે કહે છે:—

**યે નિઃસ્પૃહાસ્ત્યક્તસમસ્તરાગા—સ્તત્ત્વૈકનિષ્ઠા ગલિતાભિમાનાઃ ।
સંતોષપોષૈકવિલીનવાઙ્છા—સ્તે રઙ્ગયન્તિ સ્વમનો ન લોકમ્ । ૨૨**

અર્થ:—(યે) જેઓ (નિઃસ્પૃહાઃ) ખરેખરા નિઃસ્પૃહી છે, (ત્યક્તસમસ્તરાગાઃ) જેઓએ સમગ્ર રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરેલો છે, (સ્તત્ત્વૈકનિષ્ઠાઃ) જેઓ તત્ત્વમાં જ એકનિષ્ઠાવાળા છે, (ગલિતાભિમાનાઃ) જેમનું અભિમાન નષ્ટ થયું છે અને (સંતોષપોષૈકવિલીનવાઙ્છાઃ) સંતોષના પોષણવડે જેમની વાંછા-ધ્રુવ નાશ પામી છે, (તે) તેઓ (સ્વમનઃ) પોતાના મનને જ (રઙ્ગયન્તિ) રંજન કરે છે; પણ (ન લોકમ્) લોકોને રંજન કરતા નથી.

વિશેષાર્થ:—જેઓ સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનાદિક સંબંધી આ ભવના સુખની વાંછા રહિત હોય છે, સમગ્ર શરીરાદિક પૌદ્ગલિક વસ્તુને વિષે રાગદ્વેષ રહિત

હોય છે, જીવાજીવાદિક નવ પદાર્થના તત્ત્વને-સ્વરૂપને વિષે, હેય ઉપાદેયને વિષે અને આત્મજ્ઞાનને વિષે અદ્વિતીય નિષ્ઠાવાળા હોય છે, ગણધરાદિકની અપૂર્વ અહણ-ધારણ શક્તિ બાણેલી હોવાથી સર્વથા અભિમાન રહિત હોય છે, તથા ઇચ્છા માત્રનો નિરોધ કરેલો હોવાથી સંતોષરૂપી કલ્પવૃક્ષની શીતળ છાયાનો આશ્રય કરીને રહેલા હોય છે તેવા મુનિઓ આત્મરંજન કરવામાં જ મગ્ન હોય છે. તેઓને લોકરંજન કરવાની અપેક્ષા હોતી જ નથી. ૨૨.

જે પોતાના મનને રંજન કરનાર હોય તે પરમનરંજક હોતા નથી, તે વાતને દૃષ્ટાંત સહિત બતાવે છે:—

તાવદ્વિવાદી જનરજ્જકશ્ચ, યાવન્ન ચૈવાત્મરસે સુખજ્ઞઃ ।

ચિન્તામણિં પ્રાપ્ય વરં હિ લોકે, જને જને કઃ કથયન્ પ્રયાતિ? ॥૨૩॥

અર્થ:—મુનિ (યાવત્) જ્યાંસુધી (આત્મરસે) આત્માના જ્ઞાનામૃતરૂપ રસમાં (સુખજ્ઞઃ) પરમાનંદરૂપ સુખને બાણનાર-ભોગવનાર (ન ચૈવ) થયો નથી, (તાવત્) ત્યાંસુધી જ તે (વિવાદી) શાસ્ત્રના અર્થ સંબંધી વિવાદવાળો (ચ) અને (જનરજ્જકઃ) લોકોનું રંજન કરનાર હોય છે. (હિ) કેમકે (લોકે) આ જગતમાં (વરં) શ્રેષ્ઠ (ચિન્તામણિં) ચિંતામણિ રત્નને (પ્રાપ્ય) પામીને (કઃ) કયો માણસ (જને જને) દરેક મનુષ્યને (કથયન્) કહેતો (પ્રયાતિ) ફરે છે ? ‘ મારી પાસે ચિંતામણિ રત્ન છે. ’ એમ દરેક મનુષ્યને કોઈપણ કહેતો નથી. પોતાના મનમાં જ સમજીને તેનાથી પ્રાપ્ત થતું સુખ ભોગવવા તત્પર થાય છે. તે જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક સુખને પામેલા મુનિ આત્માનંદના સુખમાં જ રમણ કરે છે, કોઈને કોઈ કહેતા નથી તેમ વાદવિવાદમાં કે જનરંજન કરવામાં પણ પ્રવર્તતા નથી. ૨૩.

વળી સર્વજનોને રંજન કરવા કોઈપણ મનુષ્ય શક્તિમાન થતો નથી, તેથી આત્માનું રંજન કરવું તે જ કલ્યાણકારક છે. તે વાતને કહે છે:—

ષણ્ણાં વિરોધોઽપિ ચ દર્શનાનાં, તથૈવ તેષાં શતશશ્ચ ભેદાઃ ।

નાનાપથે સર્વજનઃ પ્રવૃત્તઃ, કો લોકમારાધયિતું સમર્થઃ ? ॥૨૪॥

અર્થ:—(અપિ ચ) વળી (ષણ્ણાં) છએ (દર્શનાનાં) દર્શનોના (વિરોધઃ) પરસ્પર વિરોધ છે. કેમકે સર્વ દર્શનો બુદ્ધા બુદ્ધા પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરે છે. (તથૈવ) તથા વળી (તેષાં) તે છએ દર્શનોના (શતશશ્ચ) સેંકડો (ભેદાઃ) લેદો છે, તે પણ પરસ્પર વિરોધવાળા છે. તેથી (સર્વજનઃ) સર્વ લોકો (નાનાપથે) બુદ્ધા બુદ્ધા માર્ગે પોતપોતાની રુચિને અનુસારે (પ્રવૃત્તઃ) પ્રવર્તેલા છે. એટલે (લોકં) સર્વ લોકને (આરાધયિતું) રંજન કરવાને (કઃ) કોણ (સમર્થઃ) સમર્થ છે ? કોઈ જ નહીં.

વિશેષાર્થ:—જેમને આત્મિકસુખ જરા પણ પ્રાપ્ત થયું નથી, અને જેઓને આત્મરંજનનો સત્ય માર્ગ સમજાયો નથી, તેઓ સર્વ લોકને પ્રિય થવાને-રંજન કરવાને અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, પરંતુ તેઓ કોઈ રીતે સર્વને પ્રિય થઈ શકતા જ નથી; કેમકે લોકપ્રવાહ અનેક માર્ગે વહે છે. લોકોની પ્રસન્નતા પણ પોતા-પોતાની રુચિને અનુસારે અનેક પ્રકારે વહેવાયેલી છે. ધર્મના પણ ઘણા ભેદો પડી ગયા છે, અને પૃથક્ પૃથક્ માર્ગે વહેનારા મનુષ્યો પોતાના સ્વીકારેલા માર્ગને સર્વોત્તમ જ માને છે. તેથી તે સર્વેને રંજન કરવાનું કાર્ય સાધારણ નથી, કિન્તુ અસાધારણ અને અશક્ય છે. તીર્થંકરાદિક અતુલ પુણ્યશાળી મહાત્માઓ પણ સર્વને રંજન કરી શક્યા નથી, તો આપણે પામર જનો શું કરી શકીએ? માટે તેવા મિથ્યા પ્રયત્નમાં નહીં પ્રવર્તતાં-તેમાં કાળક્ષેપ અને શક્તિનો વ્યય નહીં કરતાં આત્મરંજનમાં જ પ્રયત્ન કરવો. આત્મરંજન માટે માત્ર પરમાત્માનું રંજન કરવું એજ મુખ્ય માર્ગ છે. તેમનું રંજન તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાથી થાય છે. તેમની આજ્ઞા શુદ્ધ આચરણરૂપ જ છે. તે શુદ્ધ આચરણ કરવાથી પરંપરાએ આત્મરંજન, પરમાત્મરંજન અને લોકરંજન સર્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪.

પોતાના આત્માનું રંજન કરવા કહ્યું. તે આત્મરંજન મનની સ્થિરતાથી થાય છે અને મનની સ્થિરતાનું કારણ કેટલાક જનો રાજ્યાદિક સુખની પ્રાપ્તિ માને છે, પરંતુ તે માન્યતા ખોટી છે. તેથી તે રાજ્યાદિકની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ જો મનની સ્થિરતા ન થાય તો તે રાજ્યાદિક વ્યર્થ છે. તે બાબત કહે છે:—

તદેવ રાજ્યં હિ ધનં તદેવ, તપસ્તદેવેહ કલા ચ સૈવ ।
સ્વસ્થે ભવેચ્છીતલતાઽઽશયે ચેત્, નો ચેદ્વૃથા સર્વમિદં હિ મન્યે ।૨૫।

અર્થ:—(ચેત્) જો (સ્વસ્થે) સ્વસ્થ-શાંત (આશયે) અંતઃકરણને વિષે (શીતલતા) શીતળતા (ભવેત્) થાય, તો (હિ) આ જગતમાં (તદેવ રાજ્યં) જે પ્રાપ્ત થયેલ તે જ રાજ્યને રાજ્ય કહેવું, (હિ) નિશ્ચયે (તદેવ ધનં) પ્રાપ્ત થયેલા તે જ ધનને ધન કહેવું, (તપસ્તદેવ) તે જ તપને તપ કહેવો, (ચ) અને (કલા સૈવ) પ્રાપ્ત કરેલી તે જ કળાને કળા કહેવી; (નો ચેત્) પરંતુ જો એમ ન હોય એટલે કે રાજ્યાદિક પ્રાપ્ત થયા છતાં ચિત્તની સ્વસ્થતા અને શીતળતા પ્રાપ્ત ન થાય તો (હિ) નિશ્ચયે (હિં સર્વે) આ સર્વ રાજ્યાદિક (વૃથા) ફેાગટ છે, એમ (મન્યે) હું માનું છું.

વિશેષાર્થ:—આ શ્લોકમાં કર્તા એમ સૂચવે છે કે-રાજ્ય, ધન, તપ અને કળાની પ્રાપ્તિને આ જીવ પોતાના આત્માની શાંતિને માટે ઇચ્છે છે, પરંતુ રાજ્ય કે ધન મળ્યું પણ તેનાથી તૃપ્તિ થઈ નહીં, તો પછી શાંતિ ક્યાંથી થાય? અન્ય ઉપાધિઓને લીધે રાજ્ય અને ધન ઊલટા દુઃખરૂપ થઈ પડે તો શાંતિની પ્રાપ્તિ

શા કામની ? તથા તપસ્યા કર્યા છતાં ચિત્તની સ્વસ્થતા ન થઈ, ઊલટો ક્રોધનો ઉદ્ભવ થયો, પારણે કે ઉત્તરપારણે આહારની તીવ્ર ઇચ્છા જાગી, તો પછી તે તપ શા કામનો ? તથા કોઈ પ્રકારની કળા મેળવી, તેના કૃણ તરીકે ઘણી ધન-પ્રાપ્તિ થઈ, પરંતુ તેથી ચિત્તની શાંતિ ન થઈ, તો પછી તે કળા પણ શા કામની ? સર્વ વ્યર્થ જ છે; કેમકે જગતના જીવો શાંતિ, સુખ અને શીતળતા માટે જ રાજ્યાદિકની વાંછા કરે છે, તો રાજ્યાદિકની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાંત્યાદિક કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય અને ઊલટા તૃષ્ણા, ક્રોધ, લોભ, પ્રમાદ વિગેરે વૃદ્ધિ પામે તો તે સર્વ નિષ્ફળ છે. ૨૫.

ચિત્તની સ્વસ્થતાનો ગુણ કહે છે:—

**રુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તશાન્તિ-સ્તુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તતાપઃ ।
પ્રીણાતિ નો નૈવ દુનોતિ ચાન્યાન્, સ્વસ્થઃ સદૌદાસપરો હિ યોગી**

અર્થ:—હે પ્રાણી ! (યદિ) જો (ચિત્તશાન્તિઃ) તારા હૃદયમાં શાંતિ છે, તો (રુષ્ટૈઃ જનૈઃ કિં) લોકો રૂષ્ટમાન થાય તેથી શું ? અને (યદિ) જો (ચિત્ત-તાપઃ) તારા હૃદયમાં સંતાપ-અશાંતિ છે, તો (તુષ્ટૈઃ જનૈઃ કિં) લોકો તુષ્ટમાન થાય તેથી પણ શું ? આ પ્રમાણે જાણીને (યોગી) અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિ (અન્યાન્) બીજા જીવોને (નો પ્રીણાતિ) રંજન કરતા નથી, (ચ) અને (નૈવ દુનોતિ) દુઃખ ઉત્પન્ન કરતા નથી; (હિ) કારણ કે તે યોગી (સદા) સર્વદા (સ્વસ્થઃ) શાંત અને (ઔદાસપરઃ) ઉદાસીનપણામાં જ તત્પર હોય છે.

વિશેષાર્થ:—આ જગતના જીવો પોતાની શાંતિ કે અશાંતિનો વિચાર કર્યા સિવાય અન્ય જનો પોતાની ઉપર રોષાયમાન થયા છે કે તુષ્ટમાન થયા છે ? તેની ચિંતા કર્યા કરે છે. જ્ઞાની કહે છે કે—બીજાના રોષ કે તોષથી તને હાનિ કે લાભ શું છે ? તારે તો તારા આત્માની જ શાંતિ કે અશાંતિનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. જો તારો આત્મા શાંતિનો અનુભવ કરતો હોય અને તેમાં સ્વસ્થતાનો નિવાસ થયો હોય તો પછી લોકો ભલે રૂષ્ટમાન થાય, તેથી તને કાંઈ હાનિ થવાની નથી. અને જો તારા ચિત્તમાં શાંતિ-સ્વસ્થતા નથી પણ કેવળ સંતાપ જ ભરેલો છે, તો લોકો ભલે તારા પર પ્રસન્નતા બતાવે, તારી પ્રશંસા કરે, પણ તેથી તને કાંઈપણ કૃણ નથી, લાભ નથી; માટે લોકોના રોષ કે તોષનો વિચાર નહીં કરતાં તારા જ આત્માની શાંતિ કે અશાંતિનો વિચાર કરી જે પ્રકારે તારા આત્માને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય અને અશાંતિનો નાશ થાય તેવો પ્રયત્ન કર. ૨૬.

ઉદાસીનપણું અંગીકાર કરવામાં કારણભૂત એકત્વ ભાવના છે, તે કહે છે.—

एकः पापात् पतति नरके याति पुण्यात् स्वरेकः,

पुण्यापुण्यप्रचयविगमान्मोक्षमेकः प्रयाति ।

सङ्गान्नूनं न भवति सुखं न द्वितीयेन कार्यं,

तस्मादेको विचरति सदाऽऽनन्दसौख्येन पूर्णः ॥ ૨૭ ॥

અર્થઃ—આ સંસારમાં (પાપાત્) પાપકર્મથી (एकः) જીવ એકલો જ (નરકે) નરકમાં (પતતિ) પડે છે. (પુણ્યાત્) પુણ્યકર્મથી (एकः) પોતે એકલો જ (स्वः) સ્વર્ગે (याति) જાય છે, તથા (पुण्यापुण्यप्रचयविगमात्) પુણ્ય અને પાપના સમૂહનો સદંતર નાશ થવાથી (एकः) એકલો જ જીવ (मोक्ष) મોક્ષમાં (प्रयाति) જાય છે. આ જગતમાં (सङ्गात्) સ્વજનાદિકના સંગથી (नूनं) નિશ્ચયે (सुखं) સુખ (न भवति) પ્રાપ્ત થતું નથી, (द्वितीयेन) બીજા કોઈ વડે (कार्यं न) કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. (तस्मात्) તેથી (सदा) હમેશાં (आनन्दसौख्येन) આત્માનંદરૂપ સુખે કરીને (पूर्णः) પૂર્ણ એવા યોગીજન (एकः) એકલા જ (विचरति) વિચરે છે.

વિશેષાર્થઃ—હે આત્મા ! આ જગતમાં તારે કોઈના સંગની અપેક્ષા જ નથી. બે વસ્તુ ભેળી થયે તો ઊલટો ખડખડાટ થાય છે, તેથી અન્ય વસ્તુના કે મનુષ્યના સંયોગની ઇચ્છા કર્યા સિવાય માત્ર એકલા આત્માનું જ હિત કરવા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તેમાં જ આનંદ માનવો યોગ્ય છે. અન્યના સંયોગની ઇચ્છા કરીશ અને તેના સંગથી આનંદ માનીશ, તો તેના વિયોગે અવશ્ય શોક કરવો પડશે અને આત્મહિતમાં હાનિ થશે. તેથી મહાયોદ્ધાની જેમ એકલા જ આત્મહિતમાં તત્પર થવું. એક અધ્યાત્મવેત્તા કહે છે કે:—

“ અનુભવીએ એકલા, આનંદમાં રહેવું રે;

ભજવા ભગવંતને, બીજું કાંઈ ન કહેવું રે. અનુભવી૦ ”

આ કવિતાનું રહસ્ય અવશ્ય મનન કરવા જેવું છે. ૨૭.

મોક્ષ સાધવામાં મનનો નિગ્રહ કારણભૂત છે, તે મન જ દુર્જય છે, તે ખતાવે છે:—

त्रैलोक्यमेतद्बहुभिर्जितं यैर्मनोजये तेऽपि यतो न शक्ताः ।

मनोजयस्यात्र पुरो हि तस्मात्, तृणं त्रिलोकीविजयं वदन्ति २૮

અર્થઃ—(यैः) જે (बहुभिः) ઘણા પ્રાણીઓએ (एतत्) આ (त्रैलोक्यं)

ત્રણ લોક (જિતં) હત્યા છે, (તેઽપિ) તેઓ પણ (યતઃ) જે કારણ માટે (મનોજયે) મનનો જય કરવામાં (ન શક્તાઃ) શક્તિમાન થયા નથી, (તસ્માત્) તે કારણ માટે (અત્ર) અહીં-આ જગતમાં (મનોજયસ્ય) મનના જયની (પુરઃ) પાસે (હિ) નિશ્ચે (ત્રિલોકીવિજયં) ત્રણે લોકનો વિજય (તૃણં) તૃણ સમાન છે એમ (વદન્તિ) મહાત્માઓ કહે છે. ’

વિશેષાર્થઃ—મનનું હૃદયપણું બતાવવા કહે છે કે-આ ત્રણ જગત ઘણાંએ જીતી લીધા, એટલે કે ચક્રવર્તીપણું પામીને છ ખંડ હત્યા, ઈંદ્રપણું પામીને અધોલોક તથા ઉર્ધ્વલોકનું સ્વામિત્વ મેળવ્યું. એવા પુરુષો પણ મનનો જય કરવા શક્તિમાન થયા નહીં, તેથી મનના જયની પાસે ત્રણ લોકનો જય પણ તૃણ સમાન છે, કારણ કે એવા પુરુષાર્થ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કાંઈ ત્રણ લોકનો જય કરવાથી થતી નથી. તે તો મનનો જય કરવાથી જ થાય છે. કહ્યું છે કે—“મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः” (મનુષ્યોને મન જ બંધ અને મોક્ષનું કારણભૂત છે.) એટલે કે મનને વશ કર્યું હોય તો તે મોક્ષમાં લઈ જાય છે, અને મનને આધીન થયેલા પ્રાણીઓને સંસારમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે. અહીં જો કે મનને જ મુખ્ય ગણ્યું છે, પરંતુ મનનો પણ સ્વામી આત્મા છે, મન તો તેનું કિકર છે. પરંતુ કોઈક વખત નોકર (મુનિમ, દીવાન વિગેરે) માથાભારે થઈ સ્વામીને યુક્તિ-પ્રયુક્તિવડે પોતાને આધીન કરી અનેક પ્રકારે નચાવે છે તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ મનને આધીન થઈ પોતાનું કર્તવ્ય ચૂકી મનના કહ્યા પ્રમાણે જ ચાલે છે તેથી તે આત્મહિત કરી શકતો નથી, માટે મનને જ આધીન કરવાનો પ્રયત્ન પ્રથમ કરવો. તેનો જય કર્યા પછી આત્મહિત કરવામાં કાંઈ પણ મુશ્કેલી રહેશે નહીં. ૨૮.

સંસારના સારભૂત પદાર્થોમાં પણ મનોજય મુખ્ય ગણ્યો છે, તે જ બતાવે છે.

**મનોલયાન્નાસ્તિ પરો હિ યોગો, જ્ઞાનં તુ તત્ત્વાર્થવિચારણાચ્ચ ।
સમાધિસૌખ્યાન્ન પરં ચ સૌખ્યં, સંસારસારં ત્રયમેતદેવ ॥૨૯॥**

અર્થઃ—(મનોલયાત્) આત્માને વિષે મનની એકાગ્રતા સિવાય (પરઃ) બીજો કોઈ (યોગઃ) યોગ (નાસ્તિ હિ) નથી જ, (ચ) અને (તુ) પુનઃ વળી (તત્ત્વાર્થવિચારણાત્) તત્ત્વાર્થના ચિંતનથી બીજું કોઈ (જ્ઞાનં) જ્ઞાન નથી, (ચ) તથા (સમાધિસૌખ્યાત્) સમાધિના સુખથી (પરં) બીજું કાંઈ (સૌખ્યં ન) સુખ નથી. (એતદેવ) આ જ (ત્રયં) ત્રણ (સંસારસારં) સંસારને વિષે સારભૂત છે.

વિશેષાર્થઃ—પરબ્રહ્મસ્વરૂપ આત્માને વિષે મનની એકાગ્રતા કરવી તે

જ મોટો યોગ છે અને સ્ત્રી, ધનાદિક સાંસારિક વિષયોમાં મનની એકાગ્રતા કરવી તે કેવળ સંસારજન્યનું જ કારણ છે, તથા જીવાજીવાદિક તત્ત્વોની વિચારણા કરવી તે જ ખરું જ્ઞાન છે, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વિગેરેનું જ્ઞાન તો સંસારની આસક્તિનું જ કારણ છે. તથા સમાધિથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ તે જ સાચું સુખ છે, વિષયોથી ઉત્પન્ન થતું સુખ ક્ષણિક અને નશ્વર હોવાથી તથા ઉપાધિજન્ય હોવાથી પરિણામે દુઃખરૂપ જ છે. આ પ્રમાણે મનની એકાગ્રતા, તત્ત્વજ્ઞાન અને સમાધિ સુખ એ ત્રણ જ સંસારમાં સારભૂત છે, તે સિવાય બીજું સર્વ અસાર છે. ૨૯.

મનોલયાદિકે કરીને જ્યારે ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે સિદ્ધ્યાદિક સર્વ વિષ સમાન લાગે છે, તે કહે છે:—

યા: સિદ્ધયોઽષ્ટાવપિ દુર્લભા ये, रसायनं चाञ्चनधातुवादा: ।

ध्यानानि मन्त्राश्च समाधियोगा—श्चित्ते प्रसन्ने विषवद्भवन्ति ॥૩૦॥

અર્થ:—(યા:) જે (દુર્લભા:) દુર્લભ એવી (અષ્ટૌ અપિ) આઠે (સિદ્ધયઃ) અણિમાદિક સિદ્ધિઓ, જે દુર્લભ એવું (રસાયનં) રસાયણ છે, (ચ) અને (અજ્ઞન) અદૃશ્યાદિક અજ્ઞન, (ધાતુવાદાઃ) ધાતુવાદ, (ધ્યાનાનિ) ધ્યાન, (મન્ત્રાશ્ચ) વશીકરણાદિક મન્ત્રો, (સમાધિયોગાઃ) સમાધિ અને યોગ, આ સર્વે (ચિત્તે પ્રસન્ને) ચિત્ત પ્રસન્ન હોય ત્યારે (વિષવદ્ ભવન્તિ) વિષ સમાન લાગે છે. અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદપણું પ્રાપ્ત થવાની હદે પહોંચેલ પ્રાણીને આ સર્વ કાંઈ પણ સારા લાગતા નથી, માત્ર આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરવું એ જ તેને આનંદદાયક લાગે છે; કારણ કે અણિમાદિક સિદ્ધિઓ વિગેરે પ્રાપ્ત થવાથી તેના તુચ્છ આનંદમાં જો પ્રાણી મગ્ન થાય તો તે આત્માનંદથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી આત્માનંદીને તો તે સર્વ ઝેર સમાન લાગે છે. ૩૦.

કેવા જીવોને સમાધિ સુખ મળી શકતું નથી ? તે બતાવે છે—

विदन्ति तत्त्वं न यथास्थितं वै, संकल्पचिन्ताविषयाकुला ये ।

संसारदुःखैश्च कदर्थितानां, स्वप्नेऽपि तेषां न समाधिसौख्यम् ३१

અર્થ:—(સંકલ્પ) મનની અસ્થિરતાને લીધે કર્તવ્ય કે અકર્તવ્યને વિષે નિશ્ચયપણારહિત હોવાથી થતા સંકલ્પ-વિકલ્પવડે, (ચિન્તા) ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિના અને અનિષ્ટ વસ્તુના વિયોગના ઉપાય સંબંધી વિચારવડે અને (વિષય) પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોવડે (આકુલાઃ) આકુળ-વ્યાકુળ થયેલાં (યે) જે જીવો હોય છે તે (વૈ) નિશ્ચયે (યથાસ્થિતં) યથાર્થપણે (તત્ત્વં) તત્ત્વને (ન વિદન્તિ) બાણતા જ નથી, (તેષાં) તેઓને—(સંસારદુઃખૈશ્ચ) સંસારના દુઃખોવડે (કદર્થિતાનાં) વિડંબના-પીડા

પામેલાઓને (સ્વપ્નેઽપિ) સ્વપ્નને વિષે પણ (સમાધિસૌખ્યં ન) સમાધિનું સુખ હોતું નથી. સમાધિ સુખની પ્રાપ્તિ તો યથાસ્થિત તત્ત્વસ્વરૂપને જાણનાર તેમજ સંકલ્પ, ચિંતા અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી જે વિરક્ત હોય તેને જ થાય છે અને તેને સંસારના દુઃખો પણ કદર્થના કરી શકતા નથી. ૩૧.

જનરંજન માટે અનેક ગ્રંથો લખ્યા કરતાં તત્ત્વજ્ઞાનનો એક જ શ્લોક જાણવો સારો છે, તે વાતને દષ્ટાંત સહિત કહે છે:—

**શ્લોકો વરં પરમતત્ત્વપથપ્રકાશી, ન ગ્રન્થકોટિપઠનં જનરંજનાય ।
સંજીવનીતિ વરમૌષધમેકમેવ, વ્યર્થશ્રમપ્રજનનો ન તુ મૂલભારઃ ૩૨**

અર્થ:—(પરમતત્ત્વપથપ્રકાશી) પરમ તત્ત્વમાર્ગને—મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશ કરનાર (શ્લોકઃ) એક શ્લોક પણ (વરં) સારો છે—શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ (જનરંજનાય) લોકને રંજન કરવા માટે (ગ્રન્થકોટિપઠનં) કરોડો ગ્રંથોનું (શ્લોકોનું) જાણવું તે (ન) સારું નથી. જેમકે (સંજીવની ઇતિ) સમ્યક્પ્રકારે વ્યાધિ, જરાદિકનો નાશ કરીને પ્રાણીને જીવાડે એટલે આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે તેવી સંજીવની એવા નામની (એક-મેવ) એક જ (ઔષધં) ઔષધિ (વરં) શ્રેષ્ઠ છે. (તુ) પરંતુ (વ્યર્થશ્રમપ્રજનનઃ) રોગાદિકનો નાશ ન કરવાથી તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ નહીં કરવાથી વ્યર્થ—ફાગટ જ માત્ર પરિશ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર (મૂલભારઃ) વૃક્ષોના મૂળીયાંનો સમૂહ (ન) શ્રેષ્ઠ નથી.

વિવેચન:—આ કાવ્યમાં કાવ્યકર્તા આ પ્રાણીને બહુ પ્રયાસ કરવાનો નિષેધ કરી અલ્પપ્રયાસે માત્ર એક જ વસ્તુ મેળવવાથી કાર્યસિદ્ધિ થઈ જાય તેવી અપૂર્વ કુચ્છી બતાવે છે. તે કહે છે કે—હો લવ્ય પ્રાણી ! તમે અનેક ગ્રંથો જાણવા વાંચવાનો પ્રયાસ જે લોકરંજન માટે કરો છો, સારા સારા વ્યાખ્યાન વાંચીને, સારી સારી કથાઓ કહીને શ્રોતાઓને રીઝવો છો તેમાં ઘણો પ્રયાસ પડે છે અને આત્માને શુભ થતો નથી, તેથી તેવું નહીં કરતાં માત્ર આત્મતત્ત્વને જ જાણવાનાર એટલે મોક્ષમાર્ગને જાણનાર એક જ શ્લોકનો સારી રીતે અભ્યાસ કરી, સમજી, વિચારી, વારંવાર મનન કરી, તેમાં જ લીન થઈ આત્માને જ આનંદ આપો તો થોડા પ્રયાસે મોટો લાભ પ્રાપ્ત કરશો. ૩૨.

જ્યાં સુધી ચિત્તની સ્વસ્થતા ન હોય ત્યાં સુધી જ વિષયાદિકનો અભિલાષ વૃદ્ધિ પામે છે, પરંતુ મનની સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય તો પછી કાંઈ પણ અભિલાષ રહેતી જ નથી, તે ઉપર કહે છે.—

**તાવત્સુખેચ્છા વિષયાદિભોગે, યાવન્મનઃ સ્વાસ્થ્યસુખં ન વેત્તિ ।
લબ્ધે મનઃસ્વાસ્થ્યસુખૈકલેશે, ત્રૈલોક્યરાજ્યેઽપિ ન તસ્ય વાઙ્છા ॥**

અર્થ:—આ સંસારમાં પ્રાણી (યાવત્) જ્યાંસુધી (મનઃસ્વાસ્થ્યસુખં) મનની સ્વસ્થતાના સુખને (ન વેત્તિ) જાણતો નથી, (તાવત્) ત્યાંસુધી જ તેને (વિષયાદિભોગે) વિષયાદિક ભોગવવામાં (સુખેચ્છા) સુખની ઇચ્છા હોય છે, પરંતુ (મનઃસ્વાસ્થ્યસુખૈકલેશે) મનની સ્વસ્થતારૂપી સુખનો એક લેશ માત્ર પણ (લબ્ધે) પ્રાપ્ત થયે સતે (તસ્ય) તે પ્રાણીને (ત્રૈલોક્યરાજ્યેऽપિ) ત્રણ જગતના રાજ્યને વિષે પણ (વાચ્છા ન) ઇચ્છા થતી નથી.

વિશેષાર્થ:—સ્વસ્થપણના સુખનો અંશ પણ એટલો બધો કીમતી છે કે જેની પાસે ત્રણ લોકના રાજ્યનું સુખ પણ તુલનામાં આવી શકતું નથી, કેમકે પ્રથમનું સુખ (મનની સ્વસ્થતાનું સુખ) અવિનાશી છે, ત્યારે બીજું વિષયાદિકથી થતું સુખ વિનાશી અને કર્મનો તીવ્ર બંધ કરાવનાર છે. પહેલું સુખ સંસારમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે, ત્યારે બીજું સુખ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર છે. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે તે બંને પ્રકારના સુખમાં અત્યંત તફાવત છે. ૩૩.

મનની સ્વસ્થતાના સુખ પાસે ચક્રવર્ત્યાદિકના વૈભવનું સુખ પણ તુલ્ય માત્ર છે, તે કહે છે.—

ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિન-સ્તદ્વૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે ।

યદ્વીતરાગસ્ય મુનેઃ સદાઽઽત્મ-નિષ્ઠસ્ય ચિત્તે સ્થિરતાં પ્રયાતિ ૩૪

અર્થ:—(યત્) જે સુખ (વીતરાગસ્ય) રાગદ્વેષ રહિત તથા (સદા) નિરંતર (આત્મનિષ્ઠસ્ય) આત્મતત્ત્વના વિચારને વિષે જ તત્પર થયેલા (મુનેઃ) મુનિના (ચિત્તે) ચિત્તને વિષે (સ્થિરતાં) સ્થિરતાને (પ્રયાતિ) પામે છે, (તત્) તે (સુખં) સુખ (વૈ) નિશ્ચયે (રાગયુતસ્ય) રાગ-દ્વેષથી યુક્ત એવા (દેવરાજસ્ય ન) ઇંદ્રને હોતું નથી, તેમ જ (ચક્રવર્તિનઃ) ચક્રવર્તીને પણ (ન) હોતું નથી. (મન્યે) એમ હું માનું છું.

વિશેષાર્થ:—આ સંસારમાં કેટલાક પ્રાણીઓ મોટી રાજકુદિ, સુખ, સૌભાગ્ય, સ્ત્રી-પુત્ર પરિવાર વિગેરેની પ્રાપ્તિવાળા મનુષ્યોને તેમજ ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તી વિગેરેને જોઈને તેમને પરમ સુખી માને છે અને તેવું સુખ પ્રાપ્ત કરવા પોતે પણ ઇચ્છે છે; પરંતુ જ્ઞાની કહે છે કે—હે ભવ્ય પ્રાણી ! ઇંદ્રાદિકનું સુખ પરને આધીન છે, ક્ષણિક છે અને ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેમ જ વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં તે દુઃખરૂપ જ છે, આવું સુખ આત્મનિષ્ઠ મુનિના સુખની પાસે અનંતમા ભાગે પણ નથી. કેમકે વીતરાગી આત્મનિષ્ઠ મુનિરાજને જ વાસ્તવિક સુખ હોય છે, અન્યત્ર તેવા સુખના ગિદ્દોનો પણ સંભવ નથી. ૩૪.

વિચારશૂન્ય પ્રાણીને આ આત્મતત્ત્વ દૂર જતું રહે છે, તે કહે છે:—

यथा यथा कार्यशताकुलं वै, कुत्रापि नो विश्रमतीह चित्तम् ।
तथा तथा तत्त्वमिदं दुरापं, हृदि स्थितं सारविचारहीनैः ॥ ३५ ॥

અર્થ:—(હહ) આ સંસારમાં (વૈ) નિશ્ચય (યથા યથા) જેમ જેમ (કાર્યશતાકુલં) સેંકડો કાર્યોવડે વ્યાકુળ થયેલું (ચિત્તં) આ ચિત્ત (કુત્રાપિ) કોઈપણ ઠેકાણે (નો વિશ્રમતિ) વિશ્રામને પામતું નથી, (તથા તથા) તેમ તેમ (સારવિચારહીનૈઃ) સાર-તત્ત્વના વિચાર રહિત પ્રાણીઓને (હૃદિ સ્થિતં) હૃદયમાં રહેલા એવા પણ (હિદં તત્ત્વં) આ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ (દુરાપં) દુર્લભ થાય છે. જે સારાસારનો વિચાર હોય તો પછી અસારભૂત કાર્યોમાં ચિત્ત ન આપતાં સાર-ભૂત કાર્યોમાં જ ચિત્ત પરોવે, જેથી ચિત્ત વિશ્રાંતિને પામે અને આત્મહિત થાય.

વિશેષાર્થ:—આ પ્રાણીને આ સંસારમાં કર્તવ્ય તરીકે અનેક કાર્યો ઉપસ્થિત થાય છે, પરંતુ તે સર્વે કરી શકાતા નથી અને એવી રીતે અનેક કાર્યોમાં વ્યગ્ર રહેવાથી તેનું ચિત્ત એક પણ કાર્યમાં ઝરાઝર એકાગ્ર થઈ શકતું નથી, તેથી આ કાવ્યમાં એવી શિક્ષા આપવામાં આવે છે કે-હે ભવ્ય પ્રાણી ! જે તારે કોઈપણ કાર્ય ઝરાઝર કરવું હોય તો પ્રથમ સારાસાર કાર્યનો વિચાર કર અને પછી તેમાં જે કાર્ય વિશેષ સારભૂત જણાય તે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર; કેમકે માત્ર એક જ કાર્ય જે કર્તવ્યપણે નક્કી થશે અને તેમાં જ પૂરતો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો તે કાર્ય ઝરાઝર થશે, અને ચિત્તને પણ વિશ્રાંતિ મળશે. ૩૫.

હવે ગ્રંથકાર પ્રશમ સુખને પામેલા આત્માને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે ચિત્તની સમાધિનો ઉપદેશ આપી આ પ્રકરણને સમાપ્ત કરે છે:—

शमसुखरसलेशाद् द्वेष्यतां संप्रयाता,
विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषाः ।
परमसुखमिदं यद्गुज्यतेऽन्तःसमाधौ,
मनसि सति तदा ते शिष्यते किं वदान्यत् ॥ ३६ ॥

અર્થ:—હે આત્મા ! (શમસુખરસલેશાત્) પ્રશમવડે ઉત્પન્ન થયેલા સુખરસના લેશથી-લેશ માત્ર સુખથી (વિવિધવિષયભોગાત્યન્તવાઞ્છાવિશેષાઃ) વિવિધ પ્રકારના વિષયભોગ સંબંધી તારી વિશેષ પ્રકારની અત્યંત વાંછાઓ જે (દ્વેષ્યતાં) અરુચિપણને (સંપ્રયાતાઃ) પામેલી છે-પ્રશમરસના સુખવડે તારી વિષયસંબંધી ઇચ્છાઓ સર્વ પ્રકારે નષ્ટ થયેલી છે તો તે બહુ ઠીક થયું છે. હવે (યદ્) જે (અન્તઃસમાધૌ) અંતઃસમાધિને વિષે (મનસિ સતિ)

મન રહે સતે (હૃદ) આ (પરમસુખં) આત્મતત્ત્વનું સુખ (મુજ્યતે) તારાવડે લોગવાતું હોય (તદા) તો (તે) તારે (અન્યત્) બીજું (કિં) શું (શિષ્યતે) બાકી રહ્યું છે-અધુરું છે ? (વદ) તે તું કહે જો સમાધિવાળા મનને વિષે પ્રશમરૂપ તત્ત્વનું સુખ લોગવાતું હોય તો પછી બીજું કંઈ બાકી રહેતું નથી. સર્વ પ્રાપ્ત થયું છે એમ જાણવું.

વિશેષાર્થ:—આ છેલ્લા કાવ્યમાં આખા ગ્રંથના તાત્પર્યરૂપે ઉપશમ સુખ અને અંતઃકરણની સમાધિ-એકાગ્રતા આ બે આત્મહિતકારી વસ્તુઓ જ બતાવી છે. આ આખા ગ્રંથમાં પણ જે જે બાબતો કહી છે તે આ બે વસ્તુને ઉદ્દેશીને જ કહી છે અને હૃદયની અંદર રહેલા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરવા માટે તેમાં જ્ઞાનરૂપી દીપક પ્રગટ કરવો એ આ ગ્રંથનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તેથી આનું નામ હૃદયપ્રદીપ સાર્થક છે. તેના શ્લોક છત્રીશ હોવાથી તેનું નામ હૃદયપ્રદીપષ્ટ-ત્રિશિકા રાખવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્ય જો અક્ષરશઃ વાંચવામાં આવે અને તેનો અર્થ બરાબર મનનપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો જેથી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય તેવો જ્ઞાનપ્રદીપ હૃદયમાં અવસ્થા પ્રગટ થાય. માટે લગ્ય પ્રાણીઓએ આ ગ્રંથ હૃદયમાં વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે. ૩૬.

